

VYTAUTAS ŽALYS

**Lietuvos diplomatijos istorija
1925–1940 metais**

II TOMAS
ANTROJI DALIS

VYTAUTAS ŽALYS

**Lietuvos diplomatijos istorija
1925–1940 metais**

II TOMAS

ANTROJI DALIS

edukologija

Vilnius, 2012

UDK 327(474.5)(091)

Ža39

Knygos parengimą ir leidybą finansavo

Lietuvos
mokslo
taryba

pagal NACIONALINĘ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMĄ
(sutarties Nr. LIT-2-6 ir Nr. LIT-5-34)

Recenzentai

prof. dr. Zenonas Butkus (Vilniaus universitetas)

prof. dr. Juozas Skirius (Lietuvos edukologijos universitetas)

ISBN 978-9955-20-802-0

© Vytautas Žalys, 2012

© Lietuvos istorijos institutas, 2012

*Skiriu šią knygą savo mamai Eugenijai
ir žmonai Jūratei*

Turinys

Pratarmė	11
I. „ŽENEVOS KOMPROMISAS“ IR JO UŽKULISIAI	17
1.1. Lietuvių diplomatijos keliai ir klystkeliai Tautų Sąjungos XI sesijos išvakarėse	17
1.2. Keista politika	22
1.3. Ar Hansas Morahtas buvo užmigdęs lietuvių budrumą saldžiais žodžiais, arba kaip paaiškinti olimpinę Dovo Zauniaus ramybę?	31
1.4. Antrasis Klaipėdos seimelio narių skundas Tautų Sąjungos Tarybai	38
1.5. Pirmasis Lietuvos ir Vokietijos delegacijų derybų raundas: ar galimi mainai – gubernatorius už generalinį konsulą?	41
1.6. Diskusijos Taryboje procedūros klausimais	46
1.7. Antrasis Lietuvos ir Vokietijos delegacijų derybų raundas: kapituliacija ...	50
1.8. Kas kaltas? Dvi vieno pralaimėjimo versijos	54
II. NAUJI KLAIPĖDOS BYLOS VIDAUS IR IŠORĖS ASPEKTAI (1930 M. SPALIS–GRUODIS)	65
2.1. „Ženevos kompromiso“ pasekmės	65
2.1.1. Dr. Kazys Grinius reikalauja nubausti kaltininkus (Valstiečių liaudininkų sąjungos Centro komiteto memorandumas)	65
2.1.2. 1930-ųjų spalio Lietuvoje: tautininkų diskusija su opozicija	70
2.1.3. Pirmasis Dovo Zauniaus bandymas atsistatydinti („Prašau pasilikti, kaip buvęs, užsienio reikalų ministru“)	78
2.2. Rinkimai į Klaipėdos krašto seimelį 1930 m. spalio 10 d. ir jų rezultatai ...	92
2.3. Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Prancūzijoje Petras Klimas: „Man atrodo, kad Klaipėdos valdyme mes patys neturime nei nuosaikumo, nei ypač kantrybės“	98

2.4. Lietuvos politikos Klaipėdos krašte revizijos metmenys – „Keturių žingsnių planas“	105
2.5. Užsienio reikalų ministras prieš gubernatorių	114
2.6. Dovas Zaunius: „Rokuokimės kaip žydai ir gyvenkime kaip broliai“	121
2.7. Lietuvos Vyriausybės alternatyvos	125
2.8. Grįžimas prie mainų: gubernatorių į generalinį konsulą	129
2.9. Dovo Zauniaus „asmeninių interesų“ politika	131
2.10. „Pakabintos bylos“ gniaužtuose. Lietuvos diplomatinės pastangos išimti Klaipėdos bylą iš Tautų Sąjungos Tarybos dienotvarkės. Sąjungininkų prieš Vokietiją paieškos	135
2.10.1. Nesėkmingas lietuvių diplomatinės bandymas pasinaudoti Maskvos parama	135
2.10.2. „Kalbėtis su signatarais dėl Vokietijos beviltiškas dalykas...“	141
2.11. Ar būta lapkričio 29 d. protesto?	147
2.12. Lietuva ir Vokietija: dvi pozicijos dėl santykių sureguliuavimo. Hanso Morahto sugrįžimas	151

III. LIETUVOS IR VOKIETIJOS GINČAS DĖL KLAIPĖDOS TAUTŲ SĄJUNGOS TARYBOJE (1931 M. PIRMOJI PUSĖ)

3.1. Kalėdinis Vokietijos pasiūlymas. Sovietų tarpininkavimo misijos atsinaujinimas	159
3.2. Naujametinis Prezidento Antano Smetonos ir Didžiosios Britanijos laikinojo reikalų patikėtinio Thomo Hildebrando Prestono pokalbis	164
3.3. Otto Böttcherio direktorijos sudarymas	174
3.4. Nauji Kauno pasiūlymai	180
3.5. Klaipėdos byla Tautų Sąjungos Tarybos 62-ojoje sesijoje	189
3.6. Dėl tariamos Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretoriaus Arthuro Hendersono paramos Lietuvai	203
3.7. Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio labirintai. Nauji Lietuvos taktikos elementai	209
3.8. Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje Petro Klimo instrukcija Nr. 1.183 Lietuvos pasiuntiniams	218
3.9. 1931-ųjų pavasaris – padėtis Tautų Sąjungos Tarybos 63-osios sesijos išvakarėse	222

3.10. Dar vienas skundas prieš Lietuvą. Klaipėdos byla Tautų Sąjungos Tarybos posėdyje 1931 m. gegužės mėnesį	228
3.11. Nauja Klaipėdos bylos fazė – derybos su signatarais	238
IV. DAR VIENAS PUČAS KLAIPĖDOJE? (PAAŠTRĖJUSI PRIEŠPRIEŠA KLAIPĖDOS KRAŠTE 1931- UJŲ LIEPOS–RUGPJŪČIO MĖNESIAIS)	245
4.1. Sensacingas <i>Ostpreussische Zeitung</i> pranešimas	245
4.2. Didžiosios Britanijos ir JAV laikinųjų reikalų patikėtinių Thomo Hildebrando Prestono ir Hugho Stuardo Fullertono vojažai į Lietuvos pajūrį	251
4.3. Vokietijos ambasadoriaus Londone Konstantino von Neuratho demaršas. Hughe Montgomery Knatchbullo-Hugesseno apsilankymas Kaune	262
4.4. Lietuvos diplomatinis protestas Berlyne, demaršai Londone, Paryžiuje ir Romoje	271
4.5. Dėl Lietuvos Vyriausybės planų Klaipėdoje 1931-ųjų vasarą	275
V. DOVO ZAUNIAUS „POLITINĖ LINIJA“	285
5.1. Padėtis įtampai atslūgus	285
5.2. Nevieningos signatarų gretos	288
5.3. Britų diplomatijos pastangos pacifikuoti gubernatorių Antaną Merkį	294
5.4. Pasitikrinimas Ženevoje: derybos su juriskonsultais	300
5.5. Gubernatoriaus Antano Merkio kontrataka	305
5.6. Didžiosios Britanijos laikinasis reikalų patikėtinis Lietuvoje Thomas Hildebrandas Prestonas: „Aš tikiu, kad Lietuva nepaseks Japonijos pavyzdžiu Mandžūrijoje...“	312
5.7. <i>Foreign Office</i> Šiaurės departamento direktorius Horace James Seymouras: „Aš nežinau, ką dar mes galėtume padaryti?..“	317
5.8. Didžiosios Britanijos pasiuntinys Baltijos valstybėms Hughe Montgomery Knatchbullas-Hugessenas: „Negali būti jokios kalbos apie palankų Lietuvai ar kam kitam Klaipėdos Konvencijos interpretavimą, signatarų bešališkumas yra vienintelis galimas kursas...“	327
5.9. Vokietijos užsienio reikalų ministras Julijus Curtius: „Bręsta laikas iš naujo padaryti generalinę Lietuvos ir Vokietijos santykių reviziją“	331

5.10. 1931-ųjų lapkritis Klaipėdoje. Gruodžio 4 d. Dovo Zauniaus <i>pro memoria</i> Prezidentui Antanui Smetonai	341
Summary	351
Santrumpos	369
Pavardžių rodyklė	371

PRATARMĖ

Pažvelgus į šios dalies turinį, gali kilti klausimas, ar monografija, kurioje nagrinėjami dviejų valstybių santykiai, gali pretenduoti į „diplomatijos istorijos“ pavadinimą. Kitaip sakant, ar nebūtų tiksliau ant šios knygos, skirtos Lietuvos ir Vokietijos santykiams, taip pat ir Klaipėdos problemai analizuoti, viršelio užrašyti tradicinį tokio pobūdžio monografijoms pavadinimą, pvz., „Lietuvos ir Vokietijos santykiai 1930–1931 m.“?

Skubu užtikrinti – ši knyga gali vadintis „diplomatijos istorija“, ir štai dėl kokių priežasčių. „Klaipėdos byla“ ar „Klaipėdos problema“ niekada nebuvo traktuojama tik kaip Lietuvos ir Vokietijos santykių problema. Iš esmės tai buvo dviejų valstybių teritorinis ginčas, iki tam tikro momento turėjęs užmaskuotą formą, tačiau į jo sprendimą buvo tiesiogiai įtrauktos trys didžiosios Europos valstybės, Klaipėdos krašto Konvencijos signatarės (Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija) ir net tolimoji Japonija, kurios atstovai, savo nelaimėi, 1924 m. Paryžiuje padėjo parašą po Klaipėdos Konvencija. Tai toli gražu dar ne visas valstybių, vienaip ar kitaip dalyvavusių sprendžiant Klaipėdos bylą, sąrašas. Prie valstybių, kurios buvo neabejingos stiprėjančiam Lietuvos ir Vokietijos konfliktui, visų pirma reikėtų priskirti Sovietų Sąjungą, kuri nebuvo suinteresuota susilpninti prieš Lenkiją nukreiptą Maskvos–Berlyno–Kauno ašį. Kai kuriuose Klaipėdos bylos epizoduose Maskva dalyvavo labai aktyviai, bandydama atlikti tarpininko tarp Kauno ir Berlyno vaidmenį. Lietuvių ir vokiečių susidūrimas dėl Klaipėdos rūpėjo ir Lenkijai, tačiau neturėdama normalių santykių su Lietuva Varšuva neturėjo galimybių paveikti šio ginčo eigą.

Taigi, į Lietuvos ir Vokietijos ginčą dėl Klaipėdos krašto buvo įtraukti visi didžiosios politikos Europoje žaidėjai *in corpore*, todėl tai buvo ne dvišalė, o tarptautinio masto problema. Ši aplinkybė, beje, bent jau tarptautinės bendrijos akyse, Klaipėdos bylą iš esmės skyrė nuo Lietuvos ir Lenkijos ginčo dėl Vilniaus. Priešingai nei Vilniaus problema, kuri po Ambasadorių konferencijos sprendimo (1923 m. kovo 15 d.) neteko didžiosios dalies savo aktualumo Europos politikoje (nors lietuviai, žinoma, su tokiu tvirtinimu niekada nebūtų sutikę), Lietuvos ir Vokietijos ginčai dėl Klaipėdos buvo vos ne kasmet svarstomi Tautų Sąjungos Taryboje ir galų gale atsidūrė Nuolatiniam tarptautinio teisingumo tribunole (toliau – NTTTT) Hagoje. Ir nors Ženevoje bei Hagoje ginčytasi ne dėl Klaipėdos krašto

priklausomybės Lietuvos valstybei, o dėl tariamų ar tikrų centro valdžios įvykdytų autonominio krašto statuso pažeidimų, visi Klaipėdos bylos dalyviai suprato, nors atvirai apie tai ir nekalbėjo, kad galų gale sprendimai šioje byloje lems, kuriai valstybei, Lietuvai ar Vokietijai, ateityje priklausys Klaipėdos kraštas.

Lietuvos diplomatinės istorijos antrojo tomo antroji dalis apima labai siaurą laikotarpį – nuo 1930 m. rugsėjo mėnesio iki 1931 m. gruodžio pabaigos, t. y. nuo labai netikėto Lietuvai Vokietijos delegacijos sprendimo Tautų Sąjungos sesijoje palaikyti Klaipėdos seimelio skundą prieš Lietuvos Vyriausybę iki to momento, kai Lietuvos diplomatinė, išbandžiusi visas turėtas galimybes (tiesiogines derybas su Vokietija, vėliau Klaipėdos reikalų svarstymą perkėlusį į valstybių signatarijų sostines), galėjo konstatuoti, kad visos jos pastangos nedavė lauktų rezultatų, o užsienio reikalų ministras Dovas Zaunius, rodė, priėjo liepto galą.

Šie penkiolika – vieni įdomiausių, dinamiškiausių tarpukario Lietuvos diplomatinės istorijoje – mėnesių iki šiol nėra sulaukę didesnio Lietuvos ir užsienio tyrinėtojų dėmesio. Lietuvos istoriografijoje apskritai buvo nusistovėjusi keista tradicija – trečiojo dešimtmečio Lietuvos užsienio politikos tyrimą baigti 1929 m., toliau nagrinėjant tik pasaulinės krizės poveikį Lietuvai ir jos ekonomikai, ketvirtojo dešimtmečio pradėti nuo 1933 m., t. y. nuo nacių atėjimo į valdžią Vokietijoje. Tiesa, gan palankaus Lietuvai NTTTT sprendimo Klaipėdos byloje 1932 m. vasarą istorikai nepamiršdavo paminėti, kai kada net pervertindami Lietuvos diplomatinės laimėjimo Hagoje mastą ir reikšmę tolimesnei padėties Klaipėdos krašte raidai, tačiau ši dramatiška kova, kurioje užsienio reikalų ministras D. Zaunius ir apskritai Lietuvos diplomatinė pademonstravo neeilinius gebėjimus ginant mažos ir silpnos valstybės interesus, taip ir liko šešėlyje.

Šiai „baltajai dėmei“ Lietuvos istoriografijoje (1929–1932 m. laikotarpiui) skirdami visą antrąjį Lietuvos diplomatinės istorijos tomą^{*} mes sulaužėme minėtą tradiciją. Tam turėjome daug priežasčių. Būtent tuo metu, t. y. 1930 m. rudenį, o ne 1933 m., po A. Hitlerio atėjimo į valdžią, galutinai ir iš esmės susikomplicavo Lietuvos ir Vokietijos santykiai (1930 m. rudenį atsinaujinus Lietuvos ginčams su Vokietija dėl Klaipėdos dviejų valstybių santykiai jau niekada nebepasiekė ankstesnio lygio), todėl mums buvo svarbu suvokti perėjimo nuo partnerystės į konfrontaciją Lietuvos ir Vokietijos santykiuose priežastis. Būtent 1931–1932 m. Tautų Sąjungos Taryba ir valstybės signatarės (visų pirma Didžioji Britanija) kaip niekada aktyviai

* Lietuvos diplomatinės istorijos antrojo tomo trečioji dalis, logiškai išbaigianti šį tyrimą, bus išleista vėliau. Ji bus skirta Lietuvos ir Vokietijos diplomatinės dvikovos 1932 m., kurioje aktyviai dalyvavo ir visos didžiosios Europos valstybės ir kuri galų gale iš Tautų Sąjungos persikėlė į NTTTT, eigai bei jos rezultatams aptarti.

dar bandė rasti sprendimą Klaipėdos byloje, vėliau šios pastangos pastebimai sumenko, o Vokietijai pasitraukus iš Tautų Sąjungos, ginčas dėl Klaipėdos iš esmės tapo dvišaliu Lietuvos ir Vokietijos reikalu, ir nuo to momento jau buvo tik laiko klausimas, kiek ilgai reičas dar toleruos lietuvių administraciją Klaipėdoje.

Šioje Lietuvos diplomatijos istorijos antrojo tomo dalyje išsamiai aprašomas Lietuvos ir Vokietijos delegacijų susidūrimas Ženevoje 1930 m. rugsėjo mėnesį, analizuojamos priežastys, dėl kurių lietuvių diplomatijai ir visai lietuvių visuomenei reicho sprendimas palaikyti Klaipėdos seimelio skundą prieš Lietuvos Vyriausybę tapo didžiausiu netikėtumu, žingsnis po žingsnio nagrinėjami įvairūs Tautų Sąjungos Taryboje atsinaujinusio ginčo aspektai (delegacijų derybos, procedūros klausimai, diskusijos prie Tarybos stalo ir pan.). Detaliai aptariamas taip vadinasis rugsėjo 30 d. „Ženevos kompromisas“ ir D. Zaunias kapituliacijos priežastys, nuolaidų Vokietijai pasekmės (visų pirma spalio 10 d. rinkimams Klaipėdoje).

Nelieka be dėmesio ir kai kurie tiesiogiai su Klaipėdos problema susiję Lietuvos vidaus politikos aspektai – sudėtinga užsienio reikalų ministro padėtis Vyriausybėje, jo konfliktai su gubernatoriumi Antanu Merkiu ir Tautininkų sąjungos pirmininku Jonu Lapėnu, nuomonių Kaune dėl taktikos ginče su Vokietija išsiskyrimas ir vieningos pozicijos neturėjimo poveikis Lietuvos interesams Klaipėdos krašte ir pačiai bylos eigai. Atrodo, pirmą kartą plačiau nagrinėjamas ir Vokietijos Lietuvai pasiūlytas mainų – „gubernatorius už generalinį konsulą“ – variantas (t. y. Lietuvos Vyriausybė iš gubernatoriaus posto turėjo atšaukti A. Merkį, Vokietijos Vyriausybė iš Klaipėdos – generalinį konsulą Waltherią Maensą).

Praėjus 10 dienų po kapituliacijos Ženevoje Lietuvos laukė dar vienas skambus antausis – ši kartą pralaimėjimas rinkimuose į Klaipėdos seimelį. Po šių pralaimėjimų tiek D. Zaunius, tiek A. Merkys vis dėlto išsaugojo savo postus, nors užsienio reikalų ministrą jo oponentai ir bandė pakeisti, priversdami jį įteikti Prezidentui Antanui Smetonai atsistatydinimo pareiškimą. Atidėjus Klaipėdos bylą kitai Tautų Sąjungos Tarybos sesijai, Vyriausybė niekaip negalėjo apsispręsti: viena vertus, norėta bet kokia kaina išimti bylą iš Tarybos dienotvarkės, kita vertus, A. Merkys vis dar tikėjosi prispausti savo oponentus krašte griežtomis priemonėmis. Gavęs dvi skaudžias pamokas (vieną – Ženevoje, kitą – Vyriausybės posėdyje, kuriame buvo svarstoma jo ataskaita už Ženevoje nuveiktus darbus, kai niekas nenorėjo priimti atsakomybės ir net prisipažinti, kokio pobūdžio instrukcijos buvo siunčiamos Lietuvos delegacijai), D. Zaunius ėmėsi priemonių, bandydamas apriboti A. Merkio monopoliją sprendžiant Klaipėdos klausimus (siūlydamas įvesti institucinę hierarchiją priimant sprendimus dėl Klaipėdos, reikalaujamas, kad gubernatorius atsižvelgtų ir į tarptautinį Klaipėdos bylos aspektą). Užsienio reikalų

ministro pastangos sutramdyti A. Merkį nebuvo sėkmingos, jis ir toliau ignoravo URM ir jos vadovo prašymus bei interesus. Antra vertus, šios pastangos tik dar labiau sustiprino jūdvių priešpriešą.

Atsinaujinus Klaipėdos bylos svarstymui Ženevoje 1931-ųjų sausio mėnesį, išsamiai aptariamos Lietuvos ir Vokietijos pozicijos, sovietų diplomatijos bandymas, deja, nesėkmingas, išvengti Kauno ir Berlyno konflikto gilinimo, pristatomi nauji D. Zauniaus taktikos elementai. Dėl Lietuvos užsienio reikalų ministro kryptingų pastangų Klaipėdos byla Taryboje pateko į aklavietę, valstybėms signatarėms nori nenori teko pripažinti, kad Tautų Sąjunga buvo nepajėgi išspręsti lietuvių ir vokiečių ginčo, tačiau perkelti bylos į Hagą neskubėjo nei viena pusė.

Vyriausybei pagaliau priėmus D. Zauniaus pasiūlymą kompromiso Klaipėdos byloje paieškas perkelti iš Ženevos į valstybių signatarių sostines (visų pirma į Londoną), Lietuvos užsienio politikoje prasidėjo kokybiškai naujas etapas, išsamiai aptariamas monografijoje. Beje, kol vykdydami D. Zauniaus nurodymus Lietuvos diplomatai ieškojo signatarų paramos ir palankumo, A. Merkys irgi nesėdėjo rankų sudėjęs. Padėtis, susidariusi Klaipėdoje 1931 m. vasaros pabaigoje, liudijo – tam tikromis aplinkybėmis gubernatorius ir jo šalininkai visgi galėjo ryžtis labai radikaliomis priemonėmis susidoroti su Lietuvai nelobaliais elementais krašte. Nuo jėgos scenarijaus juos sustabdė tik vienareikšmis perspėjimas iš Londono apie galimas tokio žingsnio pasekmes. Akivaizdu, kad radiklios prieš krašto vokiečius nukreiptos priemonės nebūtų sulaukusios ir Maskvos pritarimo, nekaltant jau apie tai, kad teko atsižvelgti ir į galimas atsakomąsias Vokietijos priemones.

Išvengus sprogimo Klaipėdoje, ginčo sprendimo toliau ieškota derybose su valstybėmis signatarėmis, keistasi notomis, kol galų gale Lietuvai reikėjo apsispręsti – priimti signatarų reikalaujamą Klaipėdos Konvencijos ir Statuto interpretaciją arba ją atmesti ir kartu perkelti ginčą iš Ženevos į Hagą. Kadangi Lietuvos interesų neatitiko nei vienas variantas, D. Zaunius delsė, tačiau delsimo taktikos nebuvo galima taikyti amžinai. Paraleliai nuo 1931 m. vasaros pabaigos – rudens pradžios bandyta normalizuoti Lietuvos ir Vokietijos santykius ir net buvo pasiekta teigiamų rezultatų, tačiau lapkričio 20 d. gubernatoriaus A. Merkio Klaipėdoje organizuota „bedarbių demonstracija“, vos nepasibaigusi kraujo praliejimu, sustabdė tik prasidėjusį procesą.

1931-ųjų metų pabaigoje tapo aišku – užsienio reikalų ministro D. Zauniaus politinis kursas patyrė nesėkmę, o Lietuva atsidūrė aklavietėje. Atrodė, dar viena kapituliacija neišvengiama. Lietuvą ir jos užsienio reikalų ministrą galėjo išgelbėti tik stebuklas. Ir jis įvyko! Paaiškėjus Otto Böttcherio ir kelių jo bendražygių

slaptos kelionės į Berlyną aplinkybėms, Klaipėdos byloje prasidėjo naujas etapas, kuris bus nagrinėjamas trečiojoje šio tomo dalyje.

Kitas, trečiasis, Lietuvos diplomatinės istorijos tomas (planuojamos chronologinės ribos – 1933–1937 m.) bus skirtas Lietuvos santykiams su Lenkija, Baltijos valstybių tarpusavio santykiams, visų pirma Baltijos santarvės (antantės) sudarymui 1934 m., aptarti. Šiame tome autorius tikisi pristatyti ir Lietuvos poziciją kolektyvinio saugumo sistemos Rytų Europoje sudarymo (Rytų pakto) klausimu, pateikti skaitytojo dėmesiui išsamų naujojo Lietuvos užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio politinį portretą, jo ir jo artimiausios aplinkos parengtą naują Lietuvos užsienio politikos bei nacionalinio saugumo koncepciją. Neliks be dėmesio ir pokyčiai Klaipėdoje, gubernatoriaus Jono Navako politika, ir, žinoma, Lietuvos santykiai su Sovietų Sąjunga ir Trečiuoju reichu.

I.

„ŽENEVOS KOMPROMISAS“ IR JO UŽKULISIAI

1.1. Lietuvių diplomatijos keliai ir klystkeliai Tautų Sąjungos XI sesijos išvakarėse

1930 m. vasaros pabaigoje, artėjant Tautų Sąjungos plenumo XI sesijai ir Tarybos posėdžiui rugsėjo mėnesį, lietuvių diplomatija, ignoruodama Vokietijos užsienio politikos pokyčius ir aštrėjančią padėtį Klaipėdos krašte, ir toliau buvo visiškai susikonsultavusi į Tranzito bylos su Lenkija sprendimą. Palaikys ar nepalaikys vokiečiai Lietuvą Tranzito byloje prieš Lenkiją? – tai buvo svarbiausias klausimas, tuo metu rūpėjęs Lietuvos diplomatams. Atsakymą į šį klausimą bandė gauti Lietuvos pasiuntinys Berlyne Vaclovas Sidzikauskas. 1930 m. rugpjūčio 19 d., t. y. tą pačią dieną, kai Vokietijos pasiuntinys Kaune Hansas Morahtas įteikė protesto notą URM, V. Sidzikauskas irgi apsilankė *Auswärtiges Amt*, ketindamas pokalbio su valstybės sekretoriumi Bernhardu von Bülowu metu aptarti du, jo nuomone, svarbiausius klausimus: Lietuvos ir reicho santykius bei Vokietijos poziciją dėl Tranzito bylos.

Ar įžengdamas pro *Auswärtiges Amt* duris V. Sidzikauskas žinojo apie tą pačią dieną Kaune įteiktą Vokietijos notą, šiandien sunku pasakyti. Tačiau pokalbį su B. von Bülowu jis pradėjo nuo ... priekaištų Vokietijos spaudai, kuri, esą, nervingai reaguodama į kai kuriuos įvykius Klaipėdos krašte, drumsčia šiaip jau normalią dviejų valstybių santykių atmosferą. Vokietijos spaudos tonas ir išsišokimai, pasak V. Sidzikausko, kėlė nerimą Lietuvoje, ir, Kauno nuomone, jie buvo „griežčiausioje disproporcijoje su minėtų įvykių svarba ir reikšme“. Gal tikėdamasis paneigimo, gal nuoširdžiai piktindamasis, Lietuvos pasiuntinys stebėjosi, kad Vokietijos spaudos publikacijose užsimenama net apie galimą Vokietijos Vyriausybės kreipimąsi į Tautų Sąjungos Tarybą, pabrėždamas, kad jis nenorėtų tikėti, jog vertinama padėtį Klaipėdos krašte Vokietijos Vyriausybė identifikuotų save su Vokietijos

spauda, tačiau Kaunui „yra svarbu išgirsti tikrą Vokietijos Vyriausybės požiūrį į kalbamą reikalą“¹.

Nežinia, kokios B. von Bülowo reakcijos po tokios įžangos tikėjosi Lietuvos pasiuntinys, tačiau pokalbis *Auswärtiges Amt* pakrypo visai ne ta linkme, kokios jis pageidavo. Valstybės sekretorius neslėpė, kad jį labai nustebino „lietuviška“ priešasčių, dėl kurių drumsčiami dviejų valstybių santykiai, interpretacija. Informavęs apie Kaune įteiktą notą, B. von Bülowas išdėstė „vokišką“ priešasčių, dėl kurių susikomplicavo padėtis, versiją: „<...> Direktorijos sudarymas pereiną šeštadienį įrodo, kad Jūs su mumis visiškai nenorite skaitytis. Kai aš seku pastarąjį laiką Lietuvos politiką, aš prieinu išvados, kad aš jos visiškai nesuprantu. Maža valstybė ir tauta, Jūs ne tik gyvenate blogu su visais savo kaimynais, bet ir nededate jokių pastangų tuos santykius pagerinti. Iš visų kaimynų Vokietija Lietuvos atžvilgiu yra prielankiausiai nusistačiusi ir nori turėti su ja tikrai draugiškus santykius. Gi Jūs einate prie prestižo katastrofos, kurios nei viena valstybė negali sau leisti. Jei Klaipėdos krašto gubernatoriaus aktų sėkmėje klaipėdiečiai ras reikalingu skųstis, Vokietijos Vyriausybei bus sunku, net negalima, to skundo nepalaikyti. Reicho Vyriausybė neturi jokių aneksionistinių siekimų kai dėl Lietuvos, galimas daiktas, kad už penkiasdešimt metų niekas nekaltės Klaipėdoje vokiškai, – mums tatau yra vis vien ir mes tuo nesirūpiname, – tačiau mes negalime būti abejingi, jei laužant Klaipėdos Statutą šiuo metu yra skriaudžiami vokiškai kalbantys buvę Vokietijos piliečiai. Ir ministras Curtius, ir aš principiniais ir didžiosios politikos sumetimais darėme viską, kas tik galima, kad išvengtų skundo Ženevoje, tačiau pastarieji įvykiai rodo, kad Lietuvos Vyriausybė mums nenori padėti.“^{2*}

Toks pareiškimas Tautų Sąjungos sesijos išvakarėse, kurioje turėjo būti svarstomas Lietuvos ir Lenkijos tranzito byla, prilygo žemės drebėjimui Kaune! *Auswärtiges Amt* valstybės sekretorius atsakomybę dėl susikomplicavusių dviejų šalių santykių ne tik perkėlė ant Lietuvos Vyriausybės pečių, jis tą padarė nevengdamas

¹ V. Sidzikausko 1930 m. rugpjūčio 19 d. konfidencialus pranešimas Nr. 92 D. Zauniui, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 312.

² Ten pat, l. 313–314.

* *Auswärtiges Amt* valstybės sekretoriaus B. von Bülowo atmintinėje šis jo pareiškimas V. Sidzikauskui užrašytas kiek kitaip: „Aš negaliu nesistebėti Lietuvos politika – valstybė, turinti vos du milijonus gyventojų, t. y. pusę tiek, kiek gyvena Berlyne, kuri tik neseniai išsikovojo Nepriklausomybę, taip sunkiai stabilizavo savo padėtį – veda tokią *va-banque* politiką! <...> Mes negalime ramiai žiūrėti, kaip vokiečių tautybės žmonės yra prievartaujami ir kaip Lietuvos Vyriausybė bando apriboti Klaipėdos krašto autonomiją.“ Žr. B. von Bülowo 1930 m. rugpjūčio 19 d. užrašai, *Politische Archiv Auswärtiges Amt* (toliau – PAAA), Büro Staatssekretär, R 29449, p. 66–69.

pačių griežčiausių ir net Lietuvą įžeidžiančių pasisakymų! Negana to, jis dar pagrasinio palaikyti „klaipėdiečių“ skundą prieš Lietuvą Ženevoje! Skaitant V. Sidzikausko ir B. von Bülowo atmintines, kuriose atpasakojamas šis pokalbis, susidaro įspūdis, kad Lietuvos pasiuntinys kurį laiką klausėsi Vokietijos diplomato žodžių lyg amą praradęs, nbandydamas protestuoti ar bent jau įsiterpti į ilgą valstybės sekretoriaus monologą.

Atgavęs žadą V. Sidzikauskas bandė aiškinti ... teisinę Tranzito bylos su Lenkija pusę! Dar keisčiau nuskambėjo jo bandymas atremti priekaištus dėl padėties Klaipėdos krašte, pripažįstant, kad Lietuvos Vyriausybė „kartais daro nesąmones, bet jos nėra nukreiptos prieš Vokietiją“. B. von Bülowui tokių paaiškinimų neužteko. Nesiveldamas į diskusiją, daro ar nedaro Lietuvos Vyriausybė kvailystes Klaipėdos krašte ir prieš ką jos nukreiptos, valstybės sekretorius pakartojo principinę savo Vyriausybės nuostatą: Kauno pastangos patvirtinti lietuviškąją direktoriją – „tai smūgis krašto autonomijai“³.

Atlikęs tai, kas reikia, B. von Bülowas perėjo prie Lietuvos ir Lenkijos ginčo, iš pradžių trumpai pastebėdamas, kad „mes [reichas] galėtume padėti Lietuvai tranzito klausimu, jeigu Lietuva pakeistų politiką Klaipėdos krašto atžvilgiu. Vokietijai neįmanoma paremti Lietuvą politiškai, jei Vokietijos visuomenė yra dėl Klaipėdos krašto supykusi“⁴. Tiesa, jis įvardijo ir dar vieną paramos Tranzito byloje sąlygą – Lietuva privalanti pasirinkti vieną iš dviejų: arba ji normalizuoja santykius su Lenkija, arba turi stengtis draugiškai gyventi su Vokietija. „Sėdėjimo ant dviejų kėdžių mes nevertinsime ir tokios politikos nepalaikysime“, – perspėjo *Auswärtiges Amt* valstybės sekretorius⁵. Taigi, dar visai neseniai žadėję Lietuvai besąlyginę paramą Tranzito byloje, dabar vokiečiai iškėlė net dvi preliminarines sąlygas!

Tačiau tai buvo tik dalis problemos. Pokalbio su V. Sidzikausku metu *Auswärtiges Amt* valstybės sekretorius apie galimą Klaipėdos vokiečių skundo palaikymą Ženevoje kalbėjo kaip apie visiškai realų ir net neišvengiamą reikalą! Lietuvos pasiuntinio Berlyne duomenimis, seimelio daugumos partijos jau anksčiau buvo parengusios skundą prieš Lietuvos Vyriausybę, tačiau atsistatydinus Otto Kadgiehno ir sudarius Martyno Reizgio direktoriją reikėjo kiek paredaguoti skundo tekstą, kas tuo metu ir buvo daroma. Beje, *Auswärtiges Amt* juriskonsultas Friedrichas Wilhelmas Otto Gausas atvirai išdėstė ir tas sąlygas, kuriomis būtų galima skundo

³ B. von Bülowo 1930 m. rugpjūčio 19 d. užrašai, PAAA, Büro Staatssekretär, R 29449, p. 66–69.

⁴ Ten pat.

⁵ V. Sidzikausko 1930 m. rugpjūčio 19 d. konfidencialus pranešimas Nr. 92 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 314.

išvengti: sudaryti naują direktoriją Klaipėdos krašte (Berlynas neprieštaravo, kad jos pirmininku ir toliau liktų M. Reizgys, tačiau kiti du jos nariai privalėjo turėti šeimos pasitikėjimą), sustabdyti kelias baudžiamąsias bylas, iškeltas vokiečių valdininkams, ir sušvelninti cenzūrą krašte⁶. V. Sidzikauskas informavo URM ir apie Vokietijos Vyriausybės pageidavimą, kad būtų Lietuvai iškeltų ne ji, o kuri kita valstybė, Tautų Sąjungos Tarybos narė, pvz., Didžioji Britanija, pažymėdamas, kad ta kryptimi jau dirbama Londone. Jei britai nesutiktų „į tą reikalą kištis ir jei padėtis [Klaipėdoje] nepakitės“, perspėjo jis, reikia atsižvelgti į Vokietijos skundo Ženevoje galimybę (sic!). „Turiu įspūdžio, kad šiuo metu būtų lengviau susikalbėti su seimeliu dėl direktorijos“, – pranešime į URM reikšmingai užsiminė V. Sidzikauskas, siūlydamas „paprašyti“ Antano Merkio sutvarkyti šį reikalą⁷.

Apie sunkius V. Sidzikausko pokalbius Berlyne buvo informuotas ir Lietuvos pasiuntinys Maskvoje. Rugsėjo 2 d. Jurgis Baltrušaitis gavo tokio turinio šifruotą telegramą: „Vokiečiai dėl Klaipėdos tiek užsirovę, kad Vaclovui [Sidzikauskui] pareiškė apie laikyseną Ženevoje nieko negalį pasakyti...“⁸ Tačiau kai NKID jo pasiteiravo, kaip vyksta lietuvių ir vokiečių pokalbiai Berlyne, J. Baltrušaitis ėmė ... džiaugtis, jog B. von Bülowas ir Hansas Adolfas von Moltke ne tik garantavo Lietuvos pasiuntiniui savo paramą Tranzito byloje, bet ir užtikrino jį, kad Vokietija jokių pretenzijų į Klaipėdos kraštą neturi, „o turi Reichstago ratifikuotą sienos sutartį“. Pasak J. Baltrušaičio, tarp V. Sidzikausko ir B. von Bülowo nekilo jokių nesutarimų, priešingai, jie susitarė palaikyti nuolatinį kontaktą tarp abiejų delegacijų Ženevoje ir pan.⁹ Skaitant sovietų diplomato pokalbio su Lietuvos pasiuntiniu atpasakojimą, belieka tik spėlioti: gal J. Baltrušaitis buvo klaidingai informuotas, o gal sąmoningai pūtė miglą NKID į akis? Tik neaišku, kokių tikslu, kadangi sovietai gaudavo tikslią informaciją iš Berlyno apie Vokietijos ir Lietuvos santykių būklę.

Rugsėjo pradžioje, prieš išvykdamas į Ženevą, V. Sidzikauskas ir vėl applanke B. von Bülową. Kalbai ir vėl nuo santykių su Lenkija pakrypus prie Klaipėdos reikalų, Lietuvos pasiuntinys bandė apeliuoti į sunkumus, su kuriais Lietuvos Vyriausybei tenka susidurti Klaipėdos krašte. Tačiau vokiečių diplomatas ir šį kartą

⁶ V. Sidzikausko 1930 m. rugpjūčio 19 d. konfidencialus pranešimas Nr. 92 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 315–316.

⁷ Ten pat, l. 316.

⁸ D. Zauniaus 1930 m. rugsėjo 2 d. šifruota telegrama Nr. 630 J. Baltrušaičiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 263.

⁹ NKID referento Lietuvai Mortyš 1930 m. rugsėjo 5 d. slapta pažyma „Lietuva“, *Архив внешней политики СССР* (toliau – AVP SSSR), f. 0151, ap. 19, b. 8, p. 38, l. 12.

visiškai ignoravo V. Sidzikausko kalbas apie Kauno „susinervinimą dėl naujų įvykių Klaipėdos krašte“. Neatsakyta liko ir į pasiuntinio klausimą dėl Vokietijos pozicijos Tranzito byloje. „Aš du kartus labai rimtai pasakiau, jog mes dėl naujų įvykių Klaipėdos krašte labai nustebę ir susirūpinę, ir kad aš jam negaliu pasakyti, kokia bus Vokietijos pozicija Ženevoje“, – tokią frazę savo dienoraštyje po pokalbio su Lietuvos pasiuntiniu įrašė valstybės sekretorius. V. Sidzikauskas, beje, kaip ir anksčiau, bandė atsipirkti, pareikšdamas, esą, Klaipėdos krašte „tik nesusipratimai“¹⁰.

V. Sidzikausko pastangos užsitikrinti Vokietijos paramą Lietuvai Tranzito byloje Tautų Sąjungos sesijos išvakarėse nuėjo perniek. Iš esmės jis patyrė visišką fiasko, kadangi vietoje tikėtiosios paramos prieš Lenkiją jam buvo aiškiai išsakyta išankstinė ir būtina Vokietijos paramos sąlyga – Lietuva privalanti radikaliai pakeisti savo politiką ir atsisakyti bet kokių Klaipėdos krašto autonomiją varžančių sumanymų. Kadangi, vokiečių nuomone, Kaune tuo metu ruošiasi imtis kitokio pobūdžio iniciatyvų, prieš Lietuvą vėrėsi reali ir grėsminga diplomatinės kovos dviem frontais – su Lenkija dėl Vilniaus ir su Vokietija dėl Klaipėdos – perspektyva. Ar Kaune adekvačiai suprato Lietuvai kylančios grėsmės mastą? Sprendžiant iš tolimesnių įvykių – ne.

Rugsėjo pradžioje, kuri laiką gana pasyviai stebėjusi tarp Lietuvos ir Vokietijos didėjančią trintį, Sovietų Sąjunga išreiškė susirūpinimą tokia padėtimi. Masškai, beje, rūpėjo ne tiek Klaipėdos kraštas ir net ne Lietuva, o Lenkija. Lietuvių ir vokiečių ginčą dėl Klaipėdos platesniame prieš Lenkiją nukreiptos politikos kontekste sovietai laikė esant antraeilės svarbos. Nenorėdama prarasti vieną iš anti-lenkiškos koalicijos dalyvių sovietų diplomatija privalėjo imtis ryžtingesnių veiksmų. Tautų Sąjungos sesijos išvakarėse, rugsėjo 3 d., *Auswärtiges Amt* apsilankęs SSRS pasiuntinio Berlyne pavaduotojas išreiškė savo Vyriausybės susirūpinimą, kad dėl susikomplicavusios padėties Klaipėdos krašte Vokietija galinti nepadėti Lietuvai prieš Lenkiją Tranzito byloje. Tačiau jis neišgirdo nieko paguodžiančio. B. von Bülowas, papasakojęs apie pokalbius su V. Sidzikausku, tik patvirtino anksčiau užimtą poziciją: Lietuvai neperžiūrėjus savo politikos Klaipėdoje, Vokietija negalės jai padėti. „Ką mes galime padaryti maksimum, tai balsavimo metu paremti Lietuvą, bet diskusijos metu – ne“, – naują Vokietijos poziciją lietuvių ir lenkų ginče išdėstė B. von Bülowas. Sovietų diplomatui pasitikslinus – ar Lietuvai sutikus pakeisti politiką Klaipėdos krašte, pasikeistų ir Vokietijos pozicija? – jam buvo atsakyta teigiamai. Gavęs tokį užtikrinimą, sovietų diplomatas pareiškė, kad Masakva patars Lietuvai taip ir padaryti, kadangi, SSRS Vyriausybės nuomone, „jei mes

¹⁰ B. von Bülowo 1930 m. rugsėjo 1 d. užrašai, PAAA, Büro Staatssekretär, R 29449, p. 97–98.

nepadėsime Lietuvai, ji pateks į Lenkijos rankas“. B. von Bülowas neprieštaravo, kad tokia įvykių raida neatitinka Vokietijos interesų, ir net pastebėjo, jog vokiečiai „apskritai norėtų padėti“ Lietuvai¹¹.

Maskva rimtai įvertino informaciją, gautą iš savo atstovybės Berlyne. J. Baltrušaičiui, tomis dienomis vos ne kasdien besilankančiam *NKID*, žadant SSRS diplomatinę paramą, kartu primygtinai siūlyta perduoti į Kauną ir sovietų rekomendaciją parodyti kokį nors gestą vokiečiams Klaipėdos klausimu. Kokį? Rugsėjo pradžioje sovietai ir patys dar tiksliai to nežinojo, tačiau jie tikėjosi, kad net nežymiomis, kone simbolinėmis, nuolaidomis Kaunas buvo pajėgus išspręsti kilusius nesutarimus. Tokią gan lengvabūdišką Maskvos nuostatą patvirtina ir sovietų pasiuntinio laikinojoje sostinėje Adolfo Petrovskio pasiūlymas Lietuvos Vyriausybei neprieštarauti, kad būtų sudaryta kompromisinės sudėties krašto direktorija (pirmininku paskirti lietuvi, kitus du narius – iš daugumos partijų). Teikdamas tokį pasiūlymą sovietų pasiuntinys buvo įsitikinęs, kad to turėtų visiškai pakakti atslūgiui tarp dviejų valstybių pasiekti. Jis labai klydo. Nepaisant ankstesnio F. Gauso pareiškimo V. Sidzikauskui, netrukus paaiškėjo, kad tokia nuolaida Vokietijoje laikyta nebeapakankama, o Lietuvoje (tiksliau, gubernatūroje Klaipėdoje) ji įvertinta kaip nepateisinamai didelė. Abejodamas, kad sovietų pasiūlyta kompromiso formulė gali būti priimtina vokiečiams¹², Dovas Zaunius tomis dienomis rimtai nesvarstė Maskvos pasiūlymų.

1.2. Keista politika

1930-ųjų vasaros pabaigoje gyvenimas Lietuvoje ėjo įprastine vaga, kurią, tiesa, gerokai sudrumstė rugpjūčio 19 d. „Geležinio vilko“ organizacijos nario Juliaus Vaitkevičiaus-Plaštakio brutalus pasikėsinimas nužudyti kriminalinės policijos viršininką plk. Steponą Rusteiką. Šį vieną iš kelių teroristinių aktų tarpukario Lietuvoje visuomenė plačiai komentavo ir jis netrukus apaugo įvairiausiais gandais. Prie aistrų kurstymo nemažai prisidėjo ir oficiozas, kuris, remdamasis tuo, kad J. Vaitkevičius-Plaštakis priklausė „vilkams“ ir buvo asmeniškai pažįstamas su Augustinu

¹¹ B. von Bülowo 1930 m. rugsėjo 1 d. užrašai, PAAA, Büro Staatssekretär, R 29449, p. 99–100.

¹² D. Zauniaus 1930 m. rugsėjo 4 d. telegrama V. Sidzikauskui Ženevoje, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 26.

Voldemaru, beveik atvirai baksnojo pirštu į pastarąjį, aliarmuodamas dėl Respublikai kylančio pavojaus.

Tuo metu, kai visuomenė gyvai aptarinėjo fantastiškiausius gaudus apie neva tai eksdiktatoriaus ir jo šalininkų sudarytą „Mirties eskadronų“ veiklą, Lietuvos diplomatai kabinetų tylumoje kruopščiai ruošėsi artėjančiam Tranzito bylos su Lenkija svarstymui. Lietuvos pozicijai apgalvoti ir pristatyti Ženevoje buvo sutelktos visos stipriausios intelektualinės pajėgos, konsultuotasi ir su užsienio valstybių juristais, didžiausioje slaptumo atmosferoje Lietuvos diplomatams talkininkavo ir geriausi SSRS *NKID* tarptautinės teisės ekspertai. Nepaisant šių rimtų pasirengimų, praėjus beveik dešimtmečiui po gen. Lucjano Želigowskio akcijos, ginčas su Lenkija jau buvo spėjęs tapti kone rutina. Abi pusės kiekviena proga kartodavo jau šimtą kartų prieš tai išsakytus argumentus, todėl, net ir neatmetant naujų komplikacijų galimybių, didesnių santykių su Lenkija permainų nelaukta. Nepriklausomai nuo Tranzito bylos Ženevoje baigties, Lietuva nesiruošė atsakyti savo principinės pozicijos – susigrąžinti istorinę sostinę. Visą dėmesį sutelkus į būsimąją diskusiją su Lenkijos delegacija niekas net įtarti negalėjo, kad prasidėjus Tautų Sąjungos sesijai ne tik Lietuvos, bet ir Europos spaudoje bei Ženevoje susirinkusių diplomatų lūpose Klaipėdos pavadinimas skambės kur kas dažniau nei Vilniaus.

Norint geriau suprasti tolimesnių įvykių Ženevoje eigą, sukretimo, kurį išgyveno Lietuvos visuomenė ir politika, mastą, tektų išsiaiškinti priežastis, lėmusius šį tam tikra prasme vieną netikėčiausių Lietuvos diplomatijos pralaimėjimų Klaipėdos byloje. Siekiant rasti atsakymą į klausimą, kodėl D. Zauniaus vadovaujama delegacija išvyko į Ženevą neturėdama Vyriausybės instrukcijų Klaipėdos klausimu, t. y. kodėl nebuvo iš anksto pasiruošta galimam Klaipėdos ginčo svarstymui, pirmiausia tektų išsiaiškinti, kokia informacija disponavo Lietuvos diplomatinė tarnyba Tautų Sąjungos sesijos išvakarėse.

Analizuojant, kiek Kaunas buvo informuotas apie Vokietijos ketinimus, tenka pažymėti, kad rugpjūčio 19 d. Lietuvos pasiuntinio Berlyne perspėjimas URM apie galimą Klaipėdos seimelio narių skundą (kurį Vokietijos Vyriausybė grasino palaikyti!) toli gražu nebuvo pirmoji tokio pobūdžio informacija. Apie Klaipėdos vokiečių rengiamą skundą Vokietijos laikraščiai plačiai rašė dar liepos mėnesį. Atkreipęs dėmesį į šias publikacijas krikdemų *Rytas* galimą skundo įteikimą ir jo svarstymą artėjančiame Tautų Sąjungos Tarybos posėdyje siejo su laukiamu dvilikos įstatymų, turėjusių sureguliuoti centro ir autonomijos santykius, priėmimu. Vokietijos spaudoje paskleistą informaciją *Rytas* vertino kaip spaudimą Lietuvos

Vyriausybei nepriimti minėtų įstatymų¹³. Rugpjūčio mėnesį signalų būta dar daugiau¹⁴. Apie „rimtus“ *Auswärtiges Amt* žygius iškelti Klaipėdos klausimą Ženevoje rašė ir Lenkijos dienraščiai. Šia proga Lenkijos oficiozas *Gazeta Polska* išspausdino net labai palankų Lietuvai straipsnį¹⁵. Šis palankumas, be jokios abejonės, buvo Vlado Stašinsko kelionės į Vilnių rezultatas, signalas, raginantis toliau tęsti pradėtus pokalbius, leidžiant suprasti, kad Lietuvai galėtų būti naudinga normalizuoti abiejų valstybių santykius, atsižvelgiant į jos ginčą su Vokietija dėl Klaipėdos.

Rugsėjo pradžioje gandai ir kalbos apie skundą ėmė įgyti vis konkretesnį pobūdį. Tačiau grėsmė gauti skaudų antausį Ženevoje, rodės, niekaip neveikė nuotaikų Kaune, URM vadovybė ir toliau išlaikė olimpinę ramybę. Skaitant telegramas, kuriomis rugsėjo pradžioje labai intensyviai keistasi su atstovybėmis Berlyne, Maskvoje ir su kiek anksčiau už D. Zaunių į Ženevą atvykusiu V. Sidzikausku, susidaro paradoksalus vaizdas: labai tikėtino lietuvių ir vokiečių delegacijų susidūrimo Tautų Sąjungos Taryboje išvakarėse URM vadovybė užėmė neįtikėtinais rezervuotą ir akivaizdžiai pasyvią poziciją, apsiribodama tik paraginimais J. Baltrušaičiui „paspausti sovietus, kad šie įtakotų vokiečius [Berlyne] reikiama linkme dar prieš jų delegacijai išvykstant į Ženevą“¹⁶.

Į vieną pirmų tokio pobūdžio paraginimų rugsėjo 2 d. J. Baltrušaitis atsiuntė atsakymą: „Maskva dar šiandien daro demaršą telegrafu ir raštu [Berlyne], bet prašo pareikšti Morahtui, kad, nepaisant dabartinės nesantaikos Klaipėdoje, mes [Lietuva] ieškome taikos ateityje, be to, [prašo] tuoj padaryti konkretų gestą bet kuriuo kartesniu mažmožiu.“¹⁷ Kitaip sakant, sovietai siūlė lietuviams parodyti nors kokį nors gestą Vokietijai, siekiant ne tik jos paramos Tranzito byloje, bet ir santūrumo Klaipėdos klausimu. Nepaisant tokių prašymų, kitą, rugsėjo 3-ąją, dieną Maskvą pasiekė pritrenkianti žinia – vietoje pozityvaus gesto, likus mėnesiui iki seimelio rinkimų, Lietuvos Vyriausybė paskelbė apie Rinkimų įstatymo pakeitimus, kuriais akivaizdžiai norėta sumažinti vokiečių partijų įtaką krašte ir padidinti lietuvių kandidatų galimybę patekti į seimelį!

¹³ Klaipėdos vokiečiai skundžia Lietuvą Tautų Sąjungai, *Rytas*, 1930 m. liepos 28 d., p. 1.

¹⁴ Naujai Klaipėdos krašto direktorijai darbą pradėjus, *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugpjūčio 28 d., p. 3.

¹⁵ Lenkai apie vokiečių politiką Lietuvos link, *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugpjūčio 8 d., p. 3; Nešališkas lenkų spaudos balsas dėl Vokietijos santykių su Lietuva, *Lietuvos žinios*, 1930 m. rugpjūčio 7 d., p. 1.

¹⁶ D. Zauniaus 1930 m. rugsėjo 2 d. šifruota telegrama Nr. 630 J. Baltrušaičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 263.

¹⁷ J. Baltrušaičio 1930 m. rugsėjo 2 d. telegrama Nr. 29 į URM, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 261.

Tą pačią dieną informavęs Vokietijos pasiuntinį apie šį Vyriausybės žingsnį ir pamatęs jo reakciją, D. Zaunius konstatavo: „Jau matome, nervingumas pačio aukščiausio laipsnio!“¹⁸ Iškalbinga buvo ne tik H. Morahto reakcija, Klaipėdos vokiečiai taip pat nesiruošė sėdėti rankas sudėję – Žemės ūkio partijos (*Meme-lländische Landwirtschaftspartei*) pirmininkas Henrichas Konradas per Klaipėdos krašto gubernatorių bandė įteikti Respublikos Prezidentui skundą dėl seimelio Rinkimų įstatymo pakeitimo, tačiau A. Merkys atsisakė skundą perduoti A. Smetonai, motyvuodamas tuo, kad priimant šiuos pakeitimus Statutui tariamai nebuvo nusižengta¹⁹.

Lietuvos Vyriausybės veiksmai, gilinantys konfrontaciją Klaipėdoje, statė sovietus į keblią padėtį. Rugsėjo 4-ąją URM pasiekė dar viena J. Baltrušaičio telegrama, informuojanti apie *NKID* susirūpinimą, kad pakeitus Rinkimų įstatymą daug sudėtingesnė tapo „ir šiaip nelengva“ sovietų tarpininkavimo misija. Maskva vėl, tik šį kartą kur kas primygtiniau, pakartojo raginimą dėl gesto. „Apsvarsčius dalykų eigą ir sudėtį [*NKID*] Kolegija pataria skubiai rimtais gestais pataisyti atmosferą, kas be to atstatytų moralią padėtį rusų intervencijai, kuri vokiečiams jau atrodo per daug vienpusiška“, – perspėjo J. Baltrušaitis²⁰. Atrodo, pats laikas išeiti iš le-targo būsenos! Tačiau į Maskvą nuskriejo D. Zauniaus telegrama, kurioje buvo priekaištauojama sovietams, kad jie iki šiol dar neatlikę žadėto demaršo Berlyne! A. Petrovskio pasiūlymai dėl gesto (dėl naujos direktorijos sudarymo ir jos sudėties) telegramoje įvertinami lakoniškai, t. y. kaip „labai abejotinos vertės“²¹.

Vietoje gesto Vokietijai D. Zaunius nusprendė padaryti gestą žurnalistams. Rugsėjo 5-ąją, likus kelioms dienoms iki išvykimo į Ženevą, jis priėmė spaudos atstovus ir informavo juos apie būsimojus Lietuvos delegacijos darbus Ženevoje. Tai buvo labai keistas interviu – audros debesims kaupiantis Lietuvos padangėje, jos užsienio reikalų ministras kalbėjo apie visiškai su tuometinio pasaulio realijomis prasilenkiantį *Pan Europos* projektą, planuojamą Tautų Sąjungos sekretoriato pertvarkymą, trumpai užsimindamas ir apie bylą su Lenkija. „Kadangi būsimoje sesijoje tiesiogiai su Lietuva susiję klausimai* nebus svarstomi, – pareiškė

¹⁸ D. Zauniaus 1930 m. rugsėjo 3 d. telegrama V. Sidzikauskui Ženevoje, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 30.

¹⁹ P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 82.

²⁰ J. Baltrušaičio 1930 m. rugsėjo 4 d. šifruota telegrama į URM, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 258.

²¹ D. Zauniaus 1930 m. rugsėjo 4 d. šifruota telegrama Nr. 644 J. Baltrušaičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 255.

* Tranzito byla turėjo būti svarstoma ne Tautų Sąjungos sesijoje, o Tarybos posėdyje.

D. Zaunius, – jis, kaip Lietuvos delegatas, planuoja pasisakyti tik dėl bendros Tautų Sąjungos politikos...“²² (sic!)

Negalėdamas išvengti Klaipėdos temos, D. Zaunius apsiribojo bendro pobūdžio pasvarstymais. „Aš negalėčiau laikyti Vokietijos labai suinteresuota šitais klausimais. Bet kuri jos intervencija šioje srityje būtų neloyalus aktas prieš kitus Tarybos narius, ypač tuos, kurie yra pasirašę Konvenciją <...>. Vokietija nepastatyta atskirtų nuo jos kraštų protektoriumi <...>, jei Vokietija naudotų savo poziciją, kaip Lietuvos kaimyno, svarbiausio jos partnerio prekyboje, ir kaip Tarybos nario tam, kad išgautų vokiečiams ypatingų teisių, tai negali būti suderinama su Kanto tautos dvasia“, – vokiečių dvasios pažinimą demonstravo D. Zaunius. Visi Klaipėdos kraštą liečiantys klausimai, pasak jo, Lietuvos santykiuose su Vokietija „neprivalėtų turėti jokios įtakos, šiaip ar taip, čia dalykas liečia smulkius klausimus“²³. Į klausimą – ar tiesa, kad paskutiniu metu URM labai domėjosi Klaipėdos krašto reikalais? – D. Zaunius atsakė lakoniškai: „Ne daugiau kaip bet kuri kita Lietuvos ministerija ar gubernatūra.“ Esą, Klaipėdos reikalus kelianti tik Vokietijos spauda²⁴.

Taigi, viena vertus, būsimojoje Tautų Sąjungos sesijoje ir Tarybos posėdyje D. Zaunius lyg ir nenumatė jokių naujų grėsmių Lietuvai (Tranzito byla galėjo būti traktuojama kaip sudedamoji permanentinio konflikto su Lenkija dalis). Kita vertus, ministro žodžiuose buvo galima išvelgti ir augančio nerimo dėl besikeičiančios Vokietijos pozicijos gaides, kurias D. Zaunius bandė slėpti įvairaus pobūdžio išvedžiojimais, taip pat ir apeliavimu į kitų Tarybos narių, pirmiausia valstybių, Klaipėdos Konvencijos signatarių, prievoles bei interesus ir net į Kanto tautos dvasią. Sunku atsikratyti įspūdžio, kad, bandydamas pateikti Klaipėdos ginčą kaip „neturintį įtakos santykiams su Vokietija“ ir dviejų šalių santykius vertindamas kaip „neturinčius savyje rimto konflikto“, D. Zaunius tik bandė raminti lietuvių visuomenę. Žinoma, akcentuodamas Klaipėdos Konvenciją pasirašiusių valstybių prievoles jis neabejotinai turėjo omenyje ne tik britus, prancūzus ir italus, bet ir vokiečius, taip tikėdamasis sulaikyti juos nuo Klaipėdos ginčo eskalavimo. Kaip bevertintume šį interviu, akivaizdu, kad D. Zaunius visgi neatmetė galimybės, jog santykiai su Vokietija gali komplikuootis. Tačiau nei jis, nei kiti Lietuvos politikai ir

²² Lietuvos užsienių politikos gairės. Ko Lietuva šiemet laukia Tautų Sąjungoj. Pasikalbėjimas su U.R.M. Dr. Zauniumi, *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugsėjo 5 d., p. 1–2.

²³ Ten pat.

²⁴ Ten pat.

diplomatai nesitikėjo, kad pirmasis atviras mūsų su reichu dėl Klaipėdos prasidės vos už kelių dienų.

Momento realijų visiškai neatitinkantis Lietuvos užsienio reikalų ministro optimizmas nebuvo palaikytas Maskvoje. Tą pačią rugsėjo 5 d. Kauną pasiekė lakoniška J. Baltrušaičio telegrama: „Žinios iš Berlyno labai blogos.“²⁵ D. Zaunius pagaliau irgi buvo priverstas pripažinti, kad padėtis tik blogėja. Tačiau jis ir toliau lūkuriavo, nesiimdamas jokių veiksmų situacijai nors kiek pakreipti Lietuvai palankesne linkme. Rugsėjo 6 d. telegramoje V. Sidzikauskui (Ženevoje) jis tik ramiai konstatavo: „Morahtas ir Petrovskis nervingai ieško kelių atslūgimui atmosferos Klaipėdoj.“²⁶

Matydamas tokį sunkiai suvokiamą abejingumą ir norėdamas paspausti Lietuvos Vyriausybę, A. Petrovskis, D. Zaunius žodžiais, „mistiškai baugino [jį] Koridoriaus* mainų šmėklomis“²⁷. Veltui. Šis spaudimas, beje, tik dar labiau paryškino skirtumą tarp sovietų diplomatinės aktyvumo ir Lietuvos bei Vokietijos pozicijų. „Vokiečiai ramiai laukia“, – teigė D. Zaunius²⁸. Tačiau neskubėjo ir jis pats, toliau niekaip nereaguodamas nei į sovietų raginimus dėl gesto, nei į vokiečių perspėjimus. „Aš laikaus užsičiaupęs, ieškau atslūgimo“, – rašė jis telegramoje V. Sidzikauskui²⁹. „Ieškodamas atslūgimo“ D. Zaunius nieko nežadėjo nei Berlynui, nei Maskvai, matyt, tikėdamasis, kad vokiečiams užteks ir sovietų įkalbinėjimų. Keista, bet labai iškalbina, ypač mažai valstybei, kuriai gresia dideli nemalonumai, pozicija!

Tokia neapibrėžta padėtis tęsėsi iki rugsėjo 7 d., kuomet Vokietijos pasiuntinys įteikė Lietuvos Vyriausybei memorandumą su lydraščiu, kuriame, nurodžius Klaipėdos seimelio narių Tautų Sąjungos Tarybos nariams (taigi ir Vokietijai) įteiktą skundą, buvo išvardytos 9 Vokietijos pretenzijos Lietuvos Vyriausybei

²⁵ J. Baltrušaičio 1930 m. rugsėjo 5 d. telegrama Nr. 59 į URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1070, l. 78.

²⁶ D. Zaunius 1930 m. rugsėjo 6 d. telegrama V. Sidzikauskui Ženevoje, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 27.

* Turimas galvoje Gdansko (Dancigo) koridorius.

²⁷ Ten pat.

²⁸ D. Zaunius 1930 m. rugsėjo 4 d. telegrama V. Sidzikauskui Ženevoje, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 26.

²⁹ D. Zaunius 1930 m. rugsėjo 6 d. telegrama V. Sidzikauskui Ženevoje, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 27.

dėl Klaipėdos Statuto pažeidimų^{*}, kurias (remiantis „Voldemaro protokolo“ 2-ojo priedo 7-uoju straipsniu dėl „Taikaus nesutarimų išsprendimo“ nustatyta procedūra)^{**} siūlyta perduoti spręsti Taikomosios komisijos pirmininkui, buvusiam Suomijos Premjerui Rafaeliui Erichui³⁰.

Tą pačią dieną, kai H. Morahtas įteikė memorandumą, A. Petrovskis (neabejotinai informuotas apie įteikto memorandumo turinį) nedviprasmiškai perspėjo D. Zaunių apie Lietuvai gresiančius pavojus. Atrodytų, dabar tai jau tikrai buvo pats laikas daryti tam tikras išvadas! Bet ne. Užsienio reikalų ministras ir toliau užsispyrusiai žiūrėjo į kitą pusę. „Petrovskis turi išpūdzio, kad Kurtijus [Curtius] Ženevoje statys ultimatyvius reikalavimus dėl Klaipėdos kaip sąlygą vokiečių palaikymui [Tranzito byloje]“, – apie savo svarbiausią išpūdį iš pokalbio su sovietų pasiuntiniu informavo jis V. Sidzikauską³¹. Dar daugiau, persiūsdamas A. Merkiui iš H. Morahto gautą memorandumą, savo komentaruose gubernatoriui jis net neužsiminė apie pavojų, kad Vokietija galinti palaikyti skundą Ženevoje, o rašė apie įvairius, nelabai reikšmingus momentus, pvz., apie diskusijas su Vokietijos atstovais dėl galimybės Klaipėdos ginče pasinaudoti nepriklausomo eksperto paslaugomis³². Sprendžiant iš šių ministro komentarų, rugsėjo 7 d. Vokietijos memorandumas, t. y. atviras reicho grasinimas palaikyti skundą, didesnio išpūdzio jam nepadarė...

Blogiausia, ką Vokietija galėjo padaryti Lietuvai Ženevoje rugsėjo mėnesį, jo nuomone, – tai užimti neutralią poziciją dėl Tranzito bylos. Šia linkme jis ir suko visus pokalbius su sovietų pasiuntiniu laikinojoje sostinėje. „Paklausus, ką [Petrovskis] mano apie vokiečių neutralumą, [jis] sakė, jog nepatenkinta vokiečių mina Tarybos užkulisyje gali turėti labai blogos įtakos“, – savo išpūdį iš pokalbio

^{*} Dėl direktorijos sudėties ir jos sudarymo principų, dėl gubernatoriaus piktnaudžiavimo veto teise, dėl nepatenkinamo finansinio atsiskaitymo klausimų tarp centro ir krašto sprendimo ir pan.

^{**} Šiame straipsnyje numatyti įvairūs ginčo dėl Klaipėdos svarstymo būdai: Tautų Sąjungos Taryboje ir diplomatinio keliu; nepajėgiant šalims susitarti tarpusavyje, abi pusės galėjo kreiptis į tarpininką, t. y. joms priimtina „kvalifikuotą asmenį“. Nepavykus susitarti abiem minėtais būdais, ginčas turėjo būti svarstomas vadovaujantis Arbitražo sutarties nustatyta procedūra. Žr. LCVA, f. 922, ap. 1, b. 50, l. 2–8.

³⁰ H. Morahto 1930 m. rugsėjo 7 d. memorandumas Nr. J. – Nr. 4049, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 245, 258–258v, 259.

³¹ D. Zauniaus 1930 m. rugsėjo 7 d. telegrama V. Sidzikauskui Ženevoje, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 20.

³² D. Zauniaus 1930 m. rugsėjo 8 d. konfidencialus pranešimas Nr. 714 A. Merkiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 244.

su A. Petrovskiu atpasakojo ministras telegramoje V. Sidzikauskui. „Taigi, saugok Quinones^{*} nuo nepatenkintos vokiečių minos“, – instruktavo jis Lietuvos pasiuntini³³. Kitaip sakant, nepaisant visų nerimą keliančių ženklų, V. Sidzikauskas Ženevoje buvo įgaliotas saugoti Tautų Sąjungos pranešėją Tranzito byloje nuo galimos Vokietijos įtakos. Apie galimą ginčą su Vokietija dėl Klaipėdos krašto V. Sidzikauskas negavo jokių specialių nurodymų.

Beje, vėlesnių įvykių kontekste Vokietijos pasiuntinio elgesys tomis dienomis atrodo labai iškalbingai: tik išsiuntęs (paštu!) memorandumą į URM, H. Morahtas iškart išvyko atostogų į Vokietiją, iš anksto apie tai neperspėjęs URM vadovybės ir net neatsisveikinęs, kaip kad tai buvo anksčiau įprasta, su pirmaisiais valstybės asmenimis. Tuo metu Lietuvos Vyriausybė negalėjo net įtarti, kad laikas pasiuntinio atostogoms parinktas neatsitiktinai ir kad šios atostogos užsitęs ištisis keturis mėnesius, t. y. sutaps su didžiausios įtampos dviejų valstybių santykiuose laikotarpiu.

Rugsėjo 8 d. jau ir V. Sidzikauskas informavo URM apie Klaipėdos šeimos narių įteiktą skundą Taryboms nariams, perspėdamas, kad Vokietijos užsienio reikalų ministras Julius Curtius „rimtai rengiasi iškelti bylą [Lietuvai], laukia tik Morahto demaršo rezultatų“³⁴. Tą pačią dieną ir Berlyno radijas pranešė: Klaipėdos krašto vokiečiai įteikė skundą Tarybai, jie tikisi Vokietijos užtarimo. Vokietijos oficiozas *Germania*, apkaltinęs Lietuvos valdžią „diktatoriškais išsišokimais“ laužant autonomiją, pateikė ir daugiau detalių: skundas esąs „labai platus ir būsiąs pateiktas visoms delegacijoms“. Oficiozo nuomone, Vokietijos delegacijos pareiga Taryboje „skundą iškelti ir jį paremti“³⁵. Kitą dieną, rugsėjo 9-ąją, Berlyno radijas patikslino: turimomis žiniomis, Vokietija skundą palaikysianti³⁶.

Jokios Kauno reakcijos į H. Morahto įteiktą memorandumą Berlynas nesulaukė. Ir veltui laukė. Instrukcija D. Zauniaus vadovaujamai delegacijai posėdyje pas Prezidentą A. Smetoną buvo patvirtinta tą pačią rugsėjo 7-ąją, jokių papildomų

* Jose Maria Quinones de Leonas – Ispanijos delegacijos Tautų Sąjungoje narys, Tarybos narys, Tautų Sąjungos referentas Lietuvos ir Lenkijos tranzito byloje.

³³ D. Zauniaus 1930 m. rugsėjo 7 d. telegrama V. Sidzikauskui Ženevoje, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 20.

³⁴ V. Sidzikausko 1930 m. rugsėjo 8 d. šifruota telegrama D. Zauniui iš Ženevos, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 247.

³⁵ Klaipėdiečių skundas Tautų Sąjungai, *Rytas*, 1930 m. rugsėjo 9 d., p. 1.

³⁶ Klaipėdos vokiečių skundas Tautų Sąjungai, *Lietuvos žinios*, 1930 m. rugsėjo 9 d., p. 1.

ar naujų nurodymų delegacijos pirmininkas negavo, o Prezidentūroje aprobuotoji instrukcija lietė tik Lietuvos poziciją Tranzito byloje su Lenkija⁴.

Dėl nepaprastai iškilmingai 1930 m. rugsėjo mėnesį Lietuvoje minėto Vytauto Didžiojo vainikavimo dienos jubiliejaus D. Zaunius į Ženevą išvyko pavėlavęs, tik rugsėjo 9-osios rytą. Tos pat dienos vakare jis atvyko į Berlyną, tačiau priešingai nei buvo įprasta anksčiau (pvz., A. Voldemaro laikais), geležinkelio stotyje jį pasitiko tik Lietuvos pasiuntinybės Berlyne diplomatai, nebuvo jokių susitikimų ir *Auswärtiges Amt*. Į Ženevą D. Zaunius atvyko rugsėjo 10 d. vakare.

Atrodo, atvykęs į Ženevą ir nustatęs, „iš kur vėjas pučia“, D. Zaunius privalėjo pajusti grėsmę. Anaipatol. Jis ir toliau netikėjo, kad Vokietijos Vyriausybė ruošia jam didelį netikėtumą. Tai matyti, pvz., iš rugsėjo 12 d. jo telegramos J. Baltrušaičiui, kurioje užsienio reikalų ministras reiškė susirūpinimą, kad Klaipėdos krašto seimelio narių skundas nebūtų svarstomas ... 1931 m. sausio Tarybos posėdyje³⁷. Tokia ministro pozicija dar keistesnė dėl to, kad tą pačią rugsėjo 12 d. pagaliau ir *Lietuvos aidas* ėmė skambinti pavojaus varpais. Straipsnyje iškalbingu pavadinimu „Dėl tariamo Klaipėdos vokiečių skundo Tautų Sąjungoje“ oficiozas informavo savo skaitytojus, kad Klaipėdos vokiečiai įteikė „kažkokį skundą“ Tautų Sąjungai. „Iš oficialių šaltinių tos žinios tuo tarpu nepatvirtintos, bet, prisimenant vokiečių propagandą, toks skundas galimas, nebūtų nieko nuostabaus, jei jos pasitvirtintų“, tačiau „kad ir koks bebūtų skundas, Lietuvos Vyriausybei jį nebus sunku atremti“, esą, vokiečiams taip elgtis būtų per daug rizikinga, jiems gali pritrūkti įrodymų, atseit, keliant bylą, reikia būti tikram, kad laimėsi („o čia laimėti nėra jokių šansų“), drąsinosi *Lietuvos aidas*³⁸. Beje, šiame oficiozo straipsnyje gana tiksliai išdėstytas

* „Turėdama galvoje bendrą tarptautinę konsteliaciją (įtampą santykiuose su Vokietija dėl Klaipėdos krašto) ir Lietuvos vidaus politikos padėtį, delegacija sieks, kad Konsultatyvinės ir Technikinės susisiekimo ir tranzito komisijos raporto priėmimas Taryboje būtų atidėtas. Geriau būtų, kad iniciatyva formaliai išėitų iš Lenkijos ar pranešėjo. Jei vis dėlto bus bandoma jį priimti, Lietuvos delegatas privalo pareikšti, kad jis priima tą raporto dalį, kurioje kalbama apie Nemuno atidarymą miško plukdymui; antrąją raporto dalį – dėl geležinkelio linijos Kaišiadorys–Lentvaris – atmesti. Jei šis klausimas bus atidėtas – neprieštarauti, kad kitai Tarybos sesijai būtų atidėtas ir Lietuvos iniciatyva Tarybos dienotvarkėn įrašytas klausimas dėl incidentų ties administracine linija“, – tokie buvo nurodymai, kuriuos D. Zaunius gavo prieš išvykdamas į Ženevą (žr. Instrukcijos Lietuvos delegacijai Tautų Sąjungos Tarybos ir Plenumo XI sesijai, aprobuota pas Respublikos Prezidentą 1930 m. rugsėjo 7 d., *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1002, l. 5–7).

³⁷ D. Zaunius 1930 m. rugsėjo 12 d. telegrama J. Baltrušaičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 22.

³⁸ Dėl tariamo Klaipėdos vokiečių skundo Tautų Sąjungoje, *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugsėjo 12 d., p. 1.

rugpjūčio 28 d. skundo turinys^{*}, o tai leidžia manyti, kad Lietuvos delegacijai Ženevoje neoficialiai jau buvo pavykę gauti jo nuorašą. Pastebėsime, oficialio straipsnyje būta daugiau nerimo nei D. Zauniaus laikysenoje.

1.3. Ar Hansas Morahtas buvo užmigdęs lietuvių budrumą saldžiais žodžiais, arba kaip paaiškinti olimpinę Dovo Zauniaus ramybę?

Kodėl Lietuvos užsienio reikalų ministras ignoravo, rodė, akivaizdžią grėsmę? Analizuojant tokio situacijai neadekvataus elgesio priežastis, tenka prisiminti Didžiosios Britanijos diplomatų verdiktą. „Hansas Morahtas buvo užmigdęs lietuvių budrumą saldžiais žodžiais“³⁹, – tvirtino *chargé d'affaires* Kaune Thomas Hildebrandas Prestonas. Panašiai padėtį vertino ir britų pasiuntinys Baltijos valstybėms Hughe Montgomery Knatchbullas-Hugessenas, teigęs, kad Lietuvos delegacija (Vyriausybė) „buvo visiškai suklaidinta dėl Vokietijos Vyriausybės būsimos pozicijos Tautų Sąjungos Tarybos posėdyje, faktiškai ji buvo dezinformuota“⁴⁰.

Bet kaip vokiečiams tai pavyko? Juk nuo birželio mėnesio atmosfera abiejų valstybių diplomatų pokalbiuose buvo ganėtinai įtempta ir kibirkščių tik daugėjo. Įtampai augant „užmigti“ nuo saldžių žodžių vargu ar buvo įmanoma. Tačiau su britais sunku būtų ginčytis principiniu klausimu – posūkiui Vokietijos politikoje Lietuvos diplomacija buvo nepasiruošusi. Kodėl?

T. H. Prestonas ir H. M. Knatchbullas-Hugessenas iš esmės teisūs – nors aplinkybės buvo tam nepalankios, vokiečių diplomatams visgi pavyko užmigdyti lietuvių budrumą, o efektyviausios migdomosios piliulės vaidmuo (nenagrinėjant

* Svarbiausi 1930 m. rugpjūčio 28 d. Klaipėdos vokiečių skundo Lietuvos Vyriausybei punktai (oficialiai perduoti Lietuvos delegacijai rugsėjo 24 d.): 1) nesilaikymas demokratiškos ir parlamentinės principų sudarant Klaipėdos krašto direktoriją; 2) krašto seimelio įstatymdavystės darbų trukdymas; 3) teismų suvereniteto pažeidimas; 4) Klaipėdos Statuto 35-ujuo straipsniu numatyto finansinio atsiskaitymo trukdymas; 5) karo padėties palaikymas ir taikymas; 6) pasikėsinimas į rinkimų laisvę (žr. Lietuvos Vyriausybės pastabas dėl Vokietijos skundo Tautų Sąjungos Tarybai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 308).

³⁹ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. spalio 18 d. pranešimas Nr. 413 A. Hendersonui, PRO. FO, 371, 14781, N 7420, 140.

⁴⁰ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1930 metais“, PRO. FO, 371, 15540, N 1013, 239v.

išsamiau antraeilės reikšmės veiksnių, o tokių būta!⁴¹) teko jų pasiūlytai idėjai – ginčytinų Klaipėdos klausimų sprendimą perduoti į tarpininko (eksperto) rankas. Mums nėra iki galo aiškus šios tarpininkavimo misijos procesas ir procedūra, archyviniai dokumentai, kuriais disponuojame, neleidžia susidaryti išsamaus vaizdo (pabrėšime tik, kad ši misija neturėjo nieko bendro su sovietų diplomatijos, siekusios sumažinti įtampą Kauno ir Berlyno santykiuose, pastangomis). Akivaizdu tik tiek, kad tokia tarpininkavimo misija buvo galima tiek pagal 1928 m. sausio mėnesį pasirašytą „Lietuvos–Vokietijos trečiųjų teismo ir taikomąją sutartį“^{*}, tiek pagal tuo pat metu pasirašytą „Voldemaro protokolą“^{**}. Kai kurie faktai lyg ir rodo, kad buvo laikomasi pirmosios sutarties, pvz., tarpininko paieškos pradėtos tiksliai pagal Arbitražo sutartyje nustatytą procedūrą (iškart šiai sutarčiai įsigaliojus, t. y. pačioje 1929 m. pabaigoje ir 1930 m. pradžioje), kiti lyg ir liudytų, kad ši tarpininkavimo misija galėjo vykti ir pagal „Voldemaro protokolu“ nustatytą schemą, ypač kad Arbitražo sutarties 1-ojo straipsnio 2-ajame paragrafe esanti išlyga („ginčai, kuriems spręsti buvo nustatyta speciali procedūra, bus sprendžiami vadovaujantis tų susitarimų taisyklėmis...“) faktiškai neleido Lietuvai ir Vokietijai pasinaudoti Arbitražo sutartimi Klaipėdos ginčams spręsti. „Voldemaro protokole“ tokių ap-

⁴¹ Turimas galvoje, pvz., perdėm formalus D. Zaunius nusistatymas skundo atžvilgiu. Antai rugsėjo 5 d. interviu jis laikėsi tokios nuostatos: „Ligšiol jokio skundo niekas Ženevoje nėra įteikęs“ (žr. A. Gerutis, *Dr. Dovas Zaunius. Mažosios Lietuvos sūnus – Nepriklausomos Lietuvos valstybės užsienių reikalų ministras*, Cleveland, Ohio: Vilties draugijos leidykla, 1982, p. 198). Kitaip sakant, kol nėra oficialios informacijos, nėra ir skundo. O juk Klaipėdos seimelio nariai pirmą skundą Tarybai buvo įteikę dar rugpjūčio 28 d., t. y. savaitę iki minėto interviu! Anksčiau mūsų pateikti faktai vienareikšmiai liudija, kad informacijos apie skundą tuo metu jau turėta pakankamai. Gal D. Zaunius laukė skundą pasirašiusių Klaipėdos seimelio narių ar J. Curtiaus telefoninio skambučio, informuojančio jį apie skundo įteikimo faktą?! Kita vertus, tenka pripažinti, kad kai kurie Lietuvos diplomatų pranešimai irgi galėjo klaidinti ministrą. Pvz., V. Sidzikausko rugsėjo 7-osios telegrama, kurioje pranešant apie įteiktą skundą ir perspėjus, kad „Kurtijus rimtai rengiasi iškelti bylą Tarybos sesijoj“ ir tik laukia H. Morahto demaršo rezultatų, toliau raminama: „Turiu išpūdzio, kad iki tavo atvykimo ir pasikalbėjimo su Kurtijum nieko neįvyks“ (žr. Lietuvos delegacijos nario Tautų Sąjungos sesijoje V. Sidzikausko 1930 m. rugsėjo 9 d. telegrama D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 32). Kitaip sakant, reikalai ne tokie ir blogi, pasikalbėjus su Vokietijos užsienio reikalų ministru, skundo galima ir išvengti.

^{*} Sutartis pasirašyta A. Voldemaro vizito į Berlyną metu, jos 1-asis straipsnis nustatė, kad visi abiejų šalių ginčai, kurių jos negalės išspręsti diplomatinio keliu, bus perduoti NTTTT arba „ypatingajam trečiųjų teismui“ spręsti (šio straipsnio 2-asis paragrafas turėjo reikšmingą išlygą: ginčai, kuriems spręsti buvo nustatyta „speciali procedūra“, turėjo būti sprendžiami „vadovaujantis tų susitarimų taisyklėmis“, – tai aiški nuoroda į Klaipėdos ginčą (žr. *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis*, Kaunas, 1929, t. I, p. 487–489); Kituose sutarties straipsniuose nustatyta kreipimosi į anksčiau nurodytus tarpininkus tvarka, išsamiai aptarta taikomoji procedūra.

^{**} Pagal „Voldemaro protokolo“ 2-ojo priedo 7-ąjį paragrafą (dėl „Taikus nesutarimų išsprendimo“).

ribojimų nebuvo. „Einant Voldemaro protokolu, su vokiečiais susitarta, kad prieš keliant bylą Ženevoje dėl Klaipėdos – užklausime neutralaus žinovo nuomonės. Vokiečiai reikalauja atsiklausimo dėl teismų konflikto Klaipėdoje“, – rašoma slaptoje D. Zauniaus telegramoje^{42*}.

Vokietijos pasiūlymai kreiptis į tarpininką statė Lietuvą į keblią padėtį. Įtraukti trečiosios šalies atstovą į Lietuvos ir Vokietijos ginčą buvo potencialiai pavojinga pirmajai. Dėl suprantamų priežasčių Kaune baimintasi, kad toks tarpininkas gali labiau simpatizuoti vokiečiams ir net pakliūti į Vokietijos įtaką. Kita vertus, atsižvelgiant į A. Merkio paspartintos krašto „lituanizacijos“ politiką, turėta priežasčių nerimauti, kad tarpininko sprendimas gali padaryti daug žalos Lietuvos interesams Klaipėdos krašte. Tačiau atmesti pasiūlymą tarpininkauti be žalos Lietuvos prestižui irgi negalėta. Apie sunkumus, su kuriais susidurta dėl tarpininkavimo misijos, liudija šie D. Zauniaus samprotavimai, pavedant Lietuvos pasiuntiniams paieškoti į tarpininkus tinkančios kandidatūros: „Turint galvoje Klaipėdos Konvencijos netobulumą Lietuvai prisieina daugiau vaduotis kūrybos metodu, išeinant bendrais Lietuvos įstatymais, o ne formalistika. Dėl to bijome prisiimti žinovu klasikinės mokyklos žmogų ir prašome skubiai pasiūlyti asmenį, kurio galvojimo metodai dar nėra suakmenėję.“⁴³ Akivaizdu, kad vadovaujantis tokiais kriterijais pasiuntiniams nebuvo lengva įvykdyti užsienio reikalų ministro nurodymą.

Yra pagrindo manyti, kad D. Zaunius neatmetė galimybės, jog tokiu tarpininku galėtų tapti ir SSRS atstovas. Tačiau atsakymas, atėjęs iš pasiuntinybės Maskvoje, nebuvo labai optimistinis. „Geriausį juristai tarptautininkai yra klasikinės mokyklos [atstovai], pasilikę sovietų tarnyboje. Jaunieji yra marksistai. Nepriklausomų mokslininkų kaip ir nėra...“ – konstatavo Henrikas Rabinavičius, tarp sovietų matydamas tik vieną į tarpininkus tinkantį teisininką, tačiau ir tą įtardamas provokiškąja orientacija⁴⁴. Petras Klimas tarpininku siūlė tuo metu jau plačiai žinomą Graikijos juristą tarptautinės teisės specialistą Nikolaos Politis⁴⁵, tačiau

⁴² D. Zauniaus 1930 m. liepos 30 d. šifruota telegrama Nr. 539 Lietuvos pasiuntinybėms Paryžiuje, Stokholme, Maskvoje, Prahoje, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 320.

* Palikdami šį galvosūkį išspręsti kitiems, neatmetame galimybės, kad lygiagrečiai galėjo būti dirbama abiem kryptimis: kai kuriuos ginčytinus klausimus planuota spręsti arbitražo, kitus – „Voldemaro protokolu“ nustatyta procedūra.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Lietuvos pasiuntinybės Maskvoje patarėjo H. Rabinavičiaus 1930 m. rugpjūčio 9 d. šifruota telegrama Nr. 89 į URM, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 317.

⁴⁵ P. Klimo 1930 m. rugpjūčio 1 d. šifruota telegrama Nr. 2214 į URM, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 318.

kadangi jo vardas vėliau nebuvo minimas URM dokumentuose tarp kandidatų į tarpininkus, matyt, Lietuvos pasiuntiniui Prancūzijoje nepavyko įkalbinti šį iškilų graiką imtis Lietuvos ir Vokietijos ginčo reikalų.

Kad ir kuria iš šių dviejų procedūrų būtų naudojama, URM dokumentai liudija, jog 1930-ųjų kovo pabaigoje Vokietija Taikomosios komisijos pirmininku pasiūlė pakviesti buvusį Šveicarijos Prezidentą Otto Haabą, nariais – buvusį Suomijos Ministrą Pirmininką R. Erichą (tuo metu Suomijos pasiuntinį Stokholme) ir buvusį Belgijos Ministrą Pirmininką Prosperą Poulletą. Balandžio 16 d. Lietuvos Vyriausybė iš principo pritarė tokiai Taikomosios komisijos sudėčiai. Netrukus, birželio mėnesį, lankydamasis Šveicarijoje, V. Sidzikauskas kartu su tenykščiu Vokietijos pasiuntiniu kreipėsi į buvusį šios valstybės Prezidentą O. Haabą, prašydamį jo sutikimo būti Taikomosios komisijos pirmininku. Birželio 20 d. H. Morahtas savo Vyriausybės nurodymu prašė D. Zauniaus sutikimo per Vokietijos pasiuntinybę Helsinkyje (Lietuvai neturint pasiuntinio Suomijoje, Berlynas siūlė pasinaudoti Vokietijos pasiuntinio Helsinkyje paslaugomis) kreiptis į Suomijos Vyriausybę dėl leidimo R. Erichui atlikti tarpininko misiją. Analogiška procedūra pritaikyta ir P. Poulletui – Lietuvos pasiuntinys Belgijai (P. Klimas) ir Vokietijos *chargé d'affaires* Briuselyje kreipėsi į pastarosios šalies Vyriausybę, prašydami jos sutikimo P. Poulleto kandidatūrai (su pačiu P. Poulletu susiekta per Lietuvos pasiuntinį Šveicarijoje). D. Zaunius, beje, neprieštaravo šioms Vokietijos pasiūlymams^{46*}.

Palengva išsilingavęs tarpininkavimo mechanizmas netrukus ėmė strigti. Ir šį kartą ne dėl lietuvių kaltės. Vasaros pabaigoje, V. Sidzikauskui informavus URM apie vokiečių pastangas Londone įkalbėti britus iškelti Lietuvai bylą dėl Klaipėdos Statuto pažeidimų Tautų Sąjungos Taryboje, D. Zauniaus noras naudotis tarpininko paslaugomis pastebimai sumažėjo. Toks vokiečių elgesys jo buvo įvertintas kaip negarbingas ir kaip prieštaraujantis tarpininkavimo misijos logikai. Beje, D. Zaunius tokį poelgį vertino vienareikšmiai, kaip įsipareigojimų, prisiimtų pasirašant „Voldemaro protokolą“, nesilaikymą. „Toku sykiu turėtų atpulti vokiečių reikalavimas atsiklausti eksperto [tarpininko] nuomonės“, – teigė jis telegramoje

⁴⁶ D. Zauniaus 1930 m. birželio 21 d. *pro memoria* „Lietuvos–Vokietijos trečiųjų teismo ir taikomosios sutarties vykdymas“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1072, l. 94.

* Ar buvo patvirtinta tokios sudėties komisija, nėra visiškai aišku, kadangi liepos pabaigoje Vokietija pasiūlė dar ir Danijos generalinio konsulo Dancige Kocho kandidatūrą (žr. D. Zauniaus 1930 m. liepos 30 d. šifruota telegrama Nr. 539 Lietuvos pasiuntinybėms Paryžiuje, Stokholme, Maskvoje, Prahoje, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 320).

V. Sidzikauskui⁴⁷. Visgi tą kartą tarpininkavimo misija dar nebuvo palaidota. Rugsėjo pradžioje jau minėtame H. Morahto memorandume Vokietija dar kartą ir labai primygtinai paragino Lietuvą Klaipėdos ginčams spręsti pasinaudoti tarpininko paslaugomis, perspėdama, kad laukia rimtos reakcijos.

Matyt, tas faktas, kad rugsėjo 7 d., t. y. likus vos kelioms dienoms iki Tautų Sąjungos sesijos pradžios, Vokietija vis dar siūlė pasinaudoti tarpininko paslaugomis iškilusiems ginčams spręsti, sudarė D. Zauniui klaidingą saugumo jausmą, paremtą įsitikinimu, kad reichas prestižo sumetimais negali vienu metu raginti naudotis tarpininko paslaugomis ir kartu palaikyti Klaipėdos seimelio narių skundą Ženevoje. Kitaip sakant, jis nesitikėjo, kad Vokietija būtų ryžusis tokiam negarbingam poelgiui, faktiškai – apgavystei. Bet ji ryžosi. Drįstume spėti, kad būtent tai ir turėjo galvoje britų diplomatai, kalbėdami apie lietuvių „užmigdymą saldžiais žodžiais“.

Neišvengiamai kyla klausimas: kodėl vokiečiai taip pasielgė? Mūsų manymu, tam būta dviejų – emocinio ir politinio pobūdžio – priežasčių. Berlynas, žinoma, nesiruošė atleisti, švelniai tariant, paviršutiniško Lietuvos Vyriausybės požiūrio į rugsėjo 7 d. memorandumą. Nesulaukęs jokios reakcijos, jis nusprendė daugiau nebeįkalbinėti D. Zauniaus, o imtis konkrečių atsakomųjų veiksmų. Glumina tai, kad pastarasis visiškai nesitikėjo tokio tęsinio. Rugsėjo pradžioje jis ne tik ignoravo vokiečių pasiūlymus, bet ir labai didžiavosi savo tvirta laikysena Vokietijos atžvilgiu. „Atsakymo nei žodžiu, nei raštu nedaviau“, – kitą dieną po Vokietijos memorandumo gavimo rašė jis V. Sidzikauskui⁴⁸. Ir komentaruose A. Merkiui D. Zaunius nepamiršto paminėti savo nuopelną torpeduojant vokiečių pasiūlymus, pripažindamas, kad toks jo elgesys turėjo „išvesti vokiečius iš kantrybės“. Tačiau jis dėl to visiškai neišgyveno. Priešingai, D. Zaunius tikėjosi, kad tokia jo taktika pasiteisins – emę nervintis vokiečiai nustatys tarpininką prieš reichą ir, kas dar svarbiau, „atidarys ateityje mums kelią atitinkamą Voldemaro protokolo straipsnį visiškai panaikinti“. Neskubėjo jis atsižvelgti ir į H. Morahto pasiūlymą „žodžiu aiškintis dėl memorandumo“. „Aš to pasikalbėjimo vengsiu...“ – rašė jis A. Merkiui⁴⁹. Pasikalbėjimo su pasiuntiniu D. Zaunius išvengė, užtat lygiai po savaitės sulaukė dar vieno Klaipėdos seimelio narių skundo Tarybai, o dar po penkių dienų – ir oficialaus J. Curtiaus pareiškimo, kad Vokietijos Vyriausybė palaikysianti

⁴⁷ D. Zauniaus 1930 m. rugpjūčio 28 d. šifruota telegrama Nr. 664 V. Sidzikauskui Berlyne, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 264.

⁴⁸ D. Zauniaus 1930 m. rugsėjo 8 d. šifruota telegrama V. Sidzikauskui Ženevoje, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 248.

⁴⁹ D. Zauniaus 1930 m. rugsėjo 8 d. konfidencialus tarnybinis pranešimas Nr. 714 A. Merkiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1069, l. 257.

skundą Taryboje. Tokiam apsisprendimui, beje, negalėjo neturėti įtakos ir nesėkmingas V. Stašinsko vizitas į Vilnių ir ypač rugsėjo 14 d. Vokietijoje įvykusių rinkimų į Reichstagą rezultatai.

Lietuvių istoriografijoje egzistuoja dar viena hipotezė, kuria vadovaujantis būtų galima bandyti paaiškinti neįtikėtiną D. Zaunius ramumą rugsėjo pradžioje. Ji priklauso istoriko Alvydo Nikžentaičio plunksnai, kuris, praskleisdamas paslapties šydą nuo iki šiol plačiau netyrinėtos Lietuvos slaptųjų tarnybų veiklos Klaipėdos krašte, rašė: „Spalio 10 d., t. y. rinkimų išvakarėse, Vokietijos Vyriausybė per *Deutsche Stiftung* perdavė Klaipėdos vokiečiams 10 000 reichsmarkių. Dokumentą, patvirtinantį šią dovaną, siūstą Richardui Meyerui, pavyko perimti Theodorui Herteliui, kuris pasiūlė Lietuvos saugumo policijos pareigūnams įsigyti jį už 10 000 litų. Tai buvo nepaprastai svarbus dokumentas, pirmas tiesioginio Vokietijos kišimosi į rinkimus Klaipėdos krašte įrodymas. Nenuostabu, jog turėdama tokią kozirinę kortą savo rankose Lietuva bandė maksimaliai ja pasinaudoti <...>, ir šis dokumentas buvo panaudotas priverčiant Vokietiją sušvelninti savo poziciją Ženevoje. Lietuvių prielaida, jog toks dokumentas privers vokiečius užimti sukalbamesnę poziciją, visiškai pasiteisino <...>, abi šalys buvo linkusios pasiekti džentelmenišką susitarimą. Pokalbiuose su lietuviais, Vokietijos atstovai parodė mažiau supratimo memelenderių skundai, pareikalavdami atsiimti kai kuriuos kaltinimus Lietuvos Vyriausybei dar prieš prasidedant Tautų Sąjungos sesijai. Savo ruožtu, debatų Tautų Sąjungoje metu lietuviai nepanaudojo turimo dokumento prieš Vokietiją.“⁵⁰

Jei vadovautumėmės šia hipoteze, galėtume teigti, kad prieš išvykdamas į Ženevą D. Zaunius ne tik žinojo, jog yra toks Klaipėdos seimelio narių skundas (kas neprieštaruoja ir mūsų versijai), bet, turėdamas savo rankose tokį Berlyną kompromituojantį dokumentą, dar iki Tautų Sąjungos sesijos pradžios ėmėsi gana efektyvių prevencinio pobūdžio priemonių, siekdamas apginti Lietuvos interesus ginče su Vokietija, priversdamas ją sušvelninti savo poziciją. Vadinasi, sėkminga ir laiku atlikta Lietuvos saugumo departamento operacija padėjo Lietuvos diplomatams jei ne laimėti, tai bent lygiomis baigti Klaipėdos bylą 1930 m. Tautų Sąjungos rudens sesijoje.

Susipažinę su šia intriguojančia hipoteze, pastebėsime, kad nėra aišku, apie kurią Tautų Sąjungos sesiją – 1930-ųjų rudens ar 1931-ųjų žiemos – kalbama. Ką reiškia neapibrėžtas terminas „rinkimų išvakarėse“? Į šią sąvoką patenka bet kuri

⁵⁰ A. Nikžentaitis, Germany and the Memel Germans in the 1930s (On the Basis of Trials of Lithuania Agents before the Volksgerichtshof, 1934–1945), *The Historical Journal*, Cambridge University Press, 1996, vol. 39, Issue 3, p. 775.

diena nuo rugsėjo 3 d. (kai buvo paskelbta naujų rinkimų data) iki pat rinkimų dienos, t. y. spalio 10-osios. Jei tokį dokumentą Lietuvos saugumo departamento pareigūnams pavyko perimti jau po rugsėjo 30-osios Lietuvos ir Vokietijos susitarimo Ženevoje, tuomet turėtų būti kalbama apie 1931 m. Tautų Sąjungos sausio sesiją. Tačiau tą žiemą priversti reičią sušvelninti poziciją jau buvo per vėlu, kita vertus, ir Vokietijos Vyriausybė jau negalėjo pareikalauti iš Klaipėdos seimelio narių atsiimti kai kuriuos kaltinimus Lietuvai. Pagaliau, kaip matysime toliau, 1931 m. sausio mėnesį nebuvo net kalbos apie jokią „džentelmenišką susitarimą“! Tokiu, ir tai tik su išlygomis, galima laikyti buvus nebent po intensyvių derybų 1930 m. rugsėjo 30 d. D. Zaunius ir J. Curtius pasiektą „kompromisą“.

Taigi, lyg ir kalbama apie įvykius, vykusius Ženevoje 1930 m. rugsėjo mėnesį. Tačiau tokiu atveju neišvengiamai kyla kiti klausimai: jei D. Zaunius savo rankose turėjo rimtą Vokietiją kompromituojantį dokumentą ir abi pusės buvo linkusios pasiekti „džentelmenišką susitarimą“, kodėl rugsėjo 15 d. atsirado antrasis Klaipėdos vokiečių skundas ir kodėl rugsėjo 20 d. J. Curtius pritarė, kad skundo svarstymas būtų įtrauktas į Tarybos dienotvarkę? Antra vertus, jei, tarkim, D. Zaunius tikrai disponavo informacija apie rengiamą skundą (net ir sušvelnintą derybų su vokiečiais sesijos išvakarėse) dar iki išvykdamas į Ženevą, kaip paaiškinti, kad Lietuvos delegacija į Ženevą vyko „aklai“, t. y. neturėdama jokių instrukcijų Klaipėdos klausimu? Netikėjimu, kad Vokietija parems Klaipėdos vokiečių skundą?! Bet ir tokiu atveju neatsižvelgti į patį skundo faktą nebuvo galima, delegacija tiesiog privalėjo turėti instrukcijas šiuo klausimu. Beje, Tautų Sąjungos sesijos išvakarėse ir jos metu neaptinkame jokio A. Nikžentaičio hipotezėje minimo Vokietijos pozicijos „sušvelnėjimo“. Priešingai, spaudimas Lietuvos delegacijai tolydžiai augo iki pat rugsėjo 30-osios, t. y. iki Lietuvos delegacijos kapituliacijos.

Taigi, neneigdami nei pinigų rinkimų reikmėms siuntimo iš Vokietijos į Klaipėdą fakto, nei sėkmingos Lietuvių saugumo policijos Berlyną kompromituojančio dokumento įgijimo operacijos (jo fotokopiją mums teko matyti ir *LCVA*, ir *Foreign Office* archyve Londone), manytume, kad toks slaptas dokumentas į Lietuvos saugumo rankas pateko jau po 1930 m. rugsėjo 30 d. (kada Lietuvos kontržvalgyba atliko šią sėkmingą operaciją mums, deja, ir nepavyko nustatyti^{*)}). Deja, mūsų

* Beje, 1932 m. kovo mėnesį Tautų Sąjungos Tarybos posėdyje Lietuvos delegatas D. Zaunius, kaltindamas Vokietijos Vyriausybę papirkinėjant Klaipėdos krašto pareigūnus, stebėtinu būdu nurodė tą pačią 10 000 markių sumą. Atsakydamas į pateiktus kaltinimus Vokietijos delegatas bandė teisintis, kad ši suma buvo išmokėta O. Böttcheriui kaip labdaringa parama Vokietijos kariuomenės veteranams (žr. League of Nations, 66-osios Tarybos sesijos 11 posėdžio protokolas, *Official Journal*, 1932 m. kovas, l. 531). Ar čia „tos pačios“ 10 000 markių, dabar belieka tik spėlioti.

disponuojama archyvinė medžiaga (tiek iš Lietuvos, tiek ir iš Didžiosios Britanijos bei Vokietijos archyvų) nepatvirtina hipotezės apie sėkmingą pasinaudojimą įgytu dokumentu. Tektų atsižvelgti į tai, kad Alvydas Nikžentaitis kuria savo hipotezę remdamasis R. Meyerio parodymais T. Hertelio teismo procese, vykusiame jau atplėšus Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos, t. y. parodymus teisme R. Meyeris davė prąjęs vos ne dešimtmečiui po aprašomų įvykių, todėl neatmestina tikimybė, kad jis galėjo paprasčiausiai primiršti datas ar įvykių seką. Neatmestinas ir kitas variantas – R. Meyeris sąmoningai sureikšmino T. Hertelio išdavystės mastą ir pasekmes, tokiu būdu siekdamas suvesti sąskaitas su Lietuvos slaptaja policija bendradarbiausiu savo tautiečiu. Nepaisant minėtų prieštaravimų ir neaiškumų, A. Nikžentaitio paskelbta unikali medžiaga turėtų paskatinti istorikus atlikti išsamesnius Lietuvos slaptosios policijos veiklos Klaipėdos krašte tyrimus. Ypač kad skaitant minėtą straipsnį akivaizdu – Lietuvos saugumiečiai Klaipėdos krašte ne į žvirblius tuščiais šoviniais šaudė.

1.4. Antrasis Klaipėdos seimelio narių skundas Tautų Sąjungos Tarybai

Tuo metu, kai į Ženevą iš viso pasaulio suvažiavę diplomatai ėmėsi svarstyti tarptautinės politikos aktualijas, rugsėjo 14-ąją Vokietijoje įvyko rinkimai į Reichstagą, nulėmę ne tik naują politinių jėgų konfigūraciją reiche, bet ir gerokai pakoregavę Vokietijos tarptautinėje arenoje nusistovėjusį įvaizdį. Ruošdamasi rinkimams, o vėliau atsižvelgdama į jų rezultatus, Heinricho von Brüningo Vyriausybė dar stipriau nei anksčiau akcentavo savo užsienio politikos kurso tautiškumą, solidarizuodamasi su dešiniųjų ir vidurio partijų reikalavimu iškelti sienų revizijos klausimą Rytuose⁵. Argumentuodamas savo teritorines pretenzijas, Berlynas vis garsiau prakalbo apie vokiečių teises prarastose teritorijose, apie po Pirmojo pasaulinio

* Iškalbinga buvo ir reakcija Lietuvoje į rinkimų Vokietijoje rezultatus. Kitą dieną po rinkimų *Lietuvos žinios* (1930 m. rugsėjo 16 d., p. 3) „Kronikos“ skyrelyje išspausdino žinutę lakonišku pavadinimu „Kaune kalbama apie karą“. Ne ką daugiau optimizmo būta ir tarp diplomatų. Kaip liudija H. M. Knatchbullas-Hugessenas, kai Lietuvos URM pasiekė žinia apie Nacionalsocialistų partijos gautą balsų skaičių, ten kilo tikras sąmyšis, imta baimintis, kad rinkimai gali baigtis diktatūros Vokietijoje įvedimu, o nauja Vokietijos Vyriausybė galinti ignoruoti visas anksčiau pasirašytas sutartis ir demonstruodama savo nepriklausomybę gali pabandyti atsiimti Klaipėdos kraštą (žr. H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Henderzonui „Baltijos valstybės 1930 metais“, *PRO. FO*, 371, 15540, N 1013, 239v).

karo nustatytų sienų Rytuose neteisėtumą. Tokiomis aplinkybėmis ginčas su Lietuva dėl vokiečių teisių Klaipėdos krašte buvo labai laiku ir tuo nedelsdamos pasinaudojo centro valdžiai Klaipėdos krašte oponuojančios jėgos.

Rugsėjo 15 d., t. y. jau kitą dieną po rinkimų į Reichstagą Vokietijoje, vienas iš Klaipėdos vokiečių lyderių R. Meyeris ir jį lydėjęs Jonnes Gubba Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui įteikė antrąjį seimelio narių pasirašytą skundą, kuriuo Lietuvos Vyriausybė buvo kaltinama nesilaikanti Klaipėdos Statuto 11-ojo ir 19-ojo straipsnių nuostatų⁴. Naujajame skunde, be visiškai pagrįstų kaltinimų Lietuvos Vyriausybei dėl Rinkimų įstatymo pažeidimo, būta ir daugybė reikalavimų, kuriais, prisidengus demokratinių krašto valdymo principų gynimo skraiste, iš esmės siekta tik vieno tikslo – apriboti centro valdžios ir jos atstovo krašte (gubernatoriaus) teises.

Abu Klaipėdos seimelio narių skundai buvo maksimaliai priderinti prie Vokietijos ir tarptautinio politinio gyvenimo kalendoriaus, t. y. prie rinkimų į Reichstagą ir Tautų Sąjungos sesijos pradžios. Dar daugiau, pačią skundo mintį, kaip ir tinkamiausią laiką jam įteikti Ženevoje, Klaipėdos seimelio lyderiams pasufleravo Vokietijos generalinis konsulas, kuris, agentūrinėmis Lietuvos saugumo žiniomis, ir parengė skundo tekstą. Po to skundas buvo nugabentas į Berlyną, kur sutvarkytas *Auswärtiges Amt* ir atspausdintas vienoje Berlyno spaustuvių⁵¹. Antrojo skundo atsiradimą Lietuvos kriminalinės policijos Politinis skyrius buvo linkęs aiškinti taktikos sumetimais. „Vokiečiai taip ilgai vilkino parėmimą klaipėdiečių skundo, kad Lietuvos Vyriausybė dėl trumpo laiko nesuskubtų pasiruošti atsakymui. Kad skundas nebūtų atmetas ar atidėtas, svarbiausieji punktai tyčia neištraukti į skubotą (t. y. rugpjūčio 28 d.) skundą, bet atidėti vėlesniam laikui“, – rašyta vienoje operatyvininkų apžvalgoje⁵².

* Statuto 11-asis straipsnis nustatė, kad seimelio atstovais renkami tik krašto gyventojai ir tik vietos gyventojų, pagal 19-ąjį straipsnį apskričių ir valsčių savivaldybių rinkimai vykdomi tik remiantis krašto įstatymais ir vadovaujantis demokratiniiais principais. Rugsėjo 15 d. skunde, priminus, kad gubernatorius A. Merkys neperdavęs Prezidentui A. Smetonai pirmojo klaipėdiečių skundo, Lietuva kaltinta vienpusiška įtaka rinkimams, t. y. administraciniu spaudimu, spaudos cenzūra, susirinkimų ir žodžio laisvės varžymu, šališkumu sudarant Rinkimų komisiją, ir prašoma Tarybos imtis priemonių laisviems ir garbingiems rinkimams užtikrinti (žr. Klaipėdos vokiečių skundai Tautų Sąjungoje, *Lietuvos žinios*, 1930 m. rugsėjo 22 d., p. 1).

⁵¹ Kriminalinės policijos Politinio skyriaus Klaipėdos rajono 1930 m. spalio 11 d. biuletenis Nr. 76, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 315.

⁵² Kriminalinės policijos Politinio skyriaus Klaipėdos rajono žinios apie vokiečius sąryšyje su paskutiniu skundu Tautų Sąjungai, seimelio rinkimais, direktorijos ir kitais klausimais, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 296.

Tenka pripažinti – atsinaujinęs konfliktas su Vokietija dėl Klaipėdos Tautų Sąjungos Taryboje 1930-ųjų rudenį tapo didžiausiu netikėtumu Lietuvos visuomenei. Abu Klaipėdos seimelio narių skundai sukėlė didžiulę nepasitenkinimo audrą šalyje ir buvo įvertinti vienareikšmiškai – kaip išdavystė! Lietuvos spauda, nepriklausomai nuo partinės priklausomybės, vieningai pasmerkė skundo autorius, neigė įvairiausių epitetų ir Vokietijai, įtardama jos Vyriausybę prisidėjus prie šio negarbingo ir nelojalaus Lietuvai poelgio. „Lietuviai niekaip negalėjo patikėti, kad iki tol draugišką politiką Lietuvos atžvilgiu vedusi Vokietijos Vyriausybė gali padaryti tokį staigų posūkį (*volte force*), suduodama Lietuvai patį skaudžiausią koks tik įmanoma smūgį į pačią pažeidžiamiausią vietą“, – pranešime į Londoną rašė H. M. Knatchbullas-Hugessenas⁵³.

Tokia įvykių eiga pribloškė ir Lietuvos politikus. Sužinojęs apie klaipėdiečių „išdavystę“ A. Merkys vos tvardėsi. Apie jo nuotaikas galima spręsti iš rugsėjo 15 d. gubernatoriaus D. Zauniui pasiųstos telegramos, kurioje jis teiravosi, „ar galima suimti 18 skundą pasirašiusių seimelio narių?“^{54*} A. Merkio įkarštį atšaldė ir nuo neapgalvoto poelgio (galėjusio dar labiau sukomplikuoti padėtį krašte) sulaikė tik griežta, net ultimatyvi rugsėjo 15-osios D. Zaunius telegrama: „Perduokite J. Tūbeliui ir A. Merkiui: skundą pasirašiusius seimelio narius Merkys tegul areštuoja, jei yra pasiryžęs tą pat dieną priimti Užsienio [reikalų] ministeriją, ir taip jam greitai gali prisieiti nešti atsakomybę už užsienio politiką, jeigu tuojau nesutvarkys rinkimams reikalingų spaudos ir susirinkimų laisvę.“⁵⁵

Siųsdamas tokio turinio telegramą į laikinąją sostinę D. Zaunius nedviprasmiškai leido suprasti, kad daugiau nebesirengiąs traukti už kitus kaštonus iš ugnies. Apie tai bylojo ir neslepiamas grasinimas atsistatydinti, jei gubernatorius nenustos savo radikaliais sprendimais ir toliau komplikuoti Klaipėdos reikalų bei santykių su Vokietija. Žinia apie gubernatoriaus grasinimą pateko ir į užsienio spaudos puslapius. „Ar tiesa, kad skundą surašę klaipėdiečiai bus suimti kaip valstybės išdavikai?“ – *Germania* korespondentas Ženevoje teiravosi Lietuvos užsienio reikalų

⁵³ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Hendersoniui „Baltijos valstybės 1930 metais“, *PRO. FO*, 371, 15540, N 1013, 239v.

⁵⁴ A. Merkio 1930 m. rugsėjo 15 d. šifruota telegrama Nr. 679 D. Zauniui į Ženevą, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 240.

* Gubernatoriui A. Merkiui būtų tekę areštuoti 18 (iš 29) skundą pasirašiusių seimelio narių (kiti šaltiniai teigė, kad po skundu savo parašus padėjo 19 seimelio narių)! Kokias pasekmes toks žingsnis galėjo turėti Lietuvos politikai Klaipėdos krašte ir už jo ribų, nesunku numatyti – tai būtų buvęs precedento to meto Europoje neturintis įvykis.

⁵⁵ D. Zaunius 1930 m. rugsėjo 15 d. telegrama į URM, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 16.

ministro, praėjus vos kelioms dienoms po A. Merkio išsišokimo. „Niekam Lietuvoje neateis į galvą patraukti tieson ar dargi suimti Klaipėdos krašto gyventoją, kuris skustųsi Tautų Sąjungai dėl Lietuvos valdžios“, – padėtį bandė gelbėti D. Zaunius⁵⁶. Atrodo, tokiam pareiškimui Kaune pritarė ne visi. Rugsėjo 22 d. Elta išplatino pranešimą, tvirtinantį, jog *Germania* iškraipiusi užsienio reikalų ministro žodžius, esą, jis pareiškęs vokiečių žurnalistui, kad „Lietuvos Vyriausybės 1926 m. Taryboj pareikštu nusistatymu Lietuvos piliečiai neturi teisės tiesiogiai kreiptis į užsienio valstybes su skundais dėl Lietuvos politikos Klaipėdos krašte...“⁵⁷

1.5. Pirmasis Lietuvos ir Vokietijos delegacijų derybų raundas: ar galimi mainai – gubernatorius už generalinį konsulą?

Prieš pat Tautų Sąjungos sesijos pradžią, po trumpų konsultacijų su *Auswärtiges Amt* valstybės sekretoriumi B. von Bülowu, sovietų pasiuntinys Berlyne Nikolajus Krestinskis perspėjo *NKID*: norėdama užsitikrinti Vokietijos paramą Transito byloje Lietuva dalinėmis nuolaidomis Klaipėdos krašte neatsipirks, Berlynas reikalaus ne tik sugrąžinti padėtį, buvusią iki seimelio paleidimo, bet ir atšaukti gubernatorių A. Merkį. Paaiškėjus Vokietijos pozicijai Lietuvos atžvilgiu, *NKID* pakoregavo savo ankstesnę poziciją lietuvių–vokiečių ginče dėl Klaipėdos ir pasiūlė galimo kompromiso schemą, paremtą abipusėmis nuolaidomis, turėjusiomis išsaugoti prieš Lenkiją nukreipto fronto vienybę.

Netrukus sovietų pasiuntinys Kaune gavo telegramą iš *NKID*: „Mes siūlysimė Lietuvos Vyriausybei atšaukti gubernatorių A. Merkį, o Vokietija turėtų neoficialiai pasižadėti iki metų pabaigos pakeisti generalinį konsulą Klaipėdoje.“⁵⁸ A. Petrovskiui pavesta pazonduoti, kaip tokią idėją vertintų Kaune, kartu paveikiant ir Vokietijos pasiuntinybę, viliantis, kad ši savo ruožtu atitinkamai paveiks Berlyną. Užsimindamas D. Zauniui apie galimą mainų kombinaciją (dar prieš jam išvykstant į Ženevą), A. Petrovskis, bandydamas išgauti jo pritarimą šiam sumanymui, žadėjo,

⁵⁶ P. Zaunius pasikalbėjimas su „Germania“ korespondentu, *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugsėjo 19 d., p. 3; Min. dr. Zaunius Klaipėdos ir santykių su Vokietija klausimais, *Lietuvos žinios*, 1930 m. rugsėjo 18 d., p. 1.

⁵⁷ *Lietuvos žinios*, 1930 m. rugsėjo 22 d., p. 1.

⁵⁸ *NKID* kolegijos nario B. Stomoniakovo 1930 m. rugsėjo 12 d. slaptas laiškas SSRS pasiuntiniui Vokietijoje N. Krestinskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 110.

kad kartu su Walthero Maensso⁵⁸ atšaukimu bus svarstomas ir Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje pavaldumo pasiuntinybei Kaune perdavimas. D. Zauniui toks mainų scenarijus nepasirodė visiškai nepriimtinas. Jo nuomone, Vokietijos generalinio konsulato subordinacija pasiuntinybei Kaune Lietuvai buvo net svarbesnė už generalinio konsulo pakeitimą⁵⁹.

Atitinkamus nurodymus gavo ir sovietų pasiuntinys Berlyne. B. von Bülowui netikint, kad „silpna“ Lietuvos Vyriausybė galėtų spręsti „labai nelengvą A. Merkio problemą“, N. Krestinskis „labai draugiškai ir atsargiai“ patarė jam padaryti pirmąjį žingsnį – nedelsiant atšaukti generalinį konsulą W. Maenssą. „Būtent todėl, kad A. Merkys yra stiprus ir įtakingas, reikia pasinaudoti pirma galimybe pašalinti jį iš Klaipėdos“, – teigė N. Krestinskis, *Auswärtiges Amt* valstybės sekretoriaus argumentus nukreipdamas prieš jį patį⁶⁰. Mainų – gubernatorius už generalinį konsulą – schema visiškai neatitiko Vokietijos planų, todėl didesnio entuziazmo dėl šio pasiūlymo vokiečiai neparodė. Juo labiau jie nebuvo pasiruošę žengti pirmąjį žingsnį kompromiso link, gal ir ne be pagrindo manydami, kad šį kartą iniciatyva turėtų priklausyti Lietuvai.

Taigi, į Ženevą abi delegacijos atvyko neturėdamos aiškaus plano, kaip spręsti ginčytinus klausimus. Lietuviams svarstant, kaip pasiegti, pirmieji iniciatyvą pradėti pokalbius parodė vokiečiai. Tai teikė vilčių, kad, kaip ir pranašavo V. Sidziuskas, su J. Curtium gali pavykti susitarti, neperduodant ginčo svarstyti Tarybai. „Jeigu tad šiose apystovose Vokietija pati pasiryžo ieškoti kitokių kelių tai bylai pasukti į vėžes, kurios nepaveiktų bendrų dviejų kaimyninių valstybių santykių, tai tas tik parodė, kad mes dar nepriėjome prie galutinio tų santykių krizio. Savaimė suprantama, kad Lietuvos delegacija neturėjo jokio intereso priešintis tokiam modusui“, – sprendimą pradėti tiesiogines derybas su vokiečiais Ženevoje vėliau teisingos delegacijos narys P. Klimas⁶¹. Jo nuomone, Lietuvos delegacija „negalėjo neiti

* Waltheras Maenssas – Vokietijos generalinis konsulas Klaipėdoje 1927 m. rugsėjo 28 d. – 1931 m. liepos 4 d. (generalinio konsulo pareigas faktiškai pradėjo eiti 1927 m. lapkričio 5 d.).

⁵⁹ SSRS pasiuntinio Lietuvoje A. Petrovskio 1930 m. rugsėjo 15 d. slaptas pranešimas Nr. 288 *NKID* komisaro pavaduotojui N. Krestinskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 1, p. 38, l. 248. Pastaba: 1930 m. rudenį N. Krestinskis iš Berlyno buvo atšauktas į Maskvą ir paskirtas užsienio reikalų komisaro pavaduotoju.

⁶⁰ B. Stomoniakovo 1930 m. rugsėjo 12 d. slaptas laiškas N. Krestinskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 110.

⁶¹ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje, Lietuvos delegacijos nario Tautų Sąjungos sesijoje 1930 m. rugsėjo mėnesį P. Klimo 1930 m. spalio 13 d. konfidencialus laiškas Prezidentui A. Smetonai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 48.

šiuo keliu, nes jis buvo vienintelis politiniai ir faktinai tinkamas esamose aplinkybėse“. „Aš neįsivaizduoju, – rašė jis laiške Prezidentui A. Smetonai, – koks Užsienio Reikalų Ministeris, kuriam savo krašto reikalai rūpi, galėtų panašioj padėty spekuliuoti kokiais kitokiais žygiais, nebent jis, užuot žiūrėjęs valstybės interesų tvarkymo, ieškotų donkišotiškų [donkichotiškų] laurų neatsakomingu demagogų ar blufininkų [blefuotojų] stilium.“⁶²

Po rugsėjo 15-osios, t. y. įteikus antrąjį skundą, įvyko keli Lietuvos ir Vokietijos delegacijų posėdžiai, kurių metu bandyta rasti Klaipėdos problemų sprendimą dar prieš perkelianč ginčą prie Tarybos stalo. Vokiečiai reikalavo atkurti *status quo* Klaipėdos krašte ir pakeisti gubernatorių, o D. Zaunius bandė įkalbėti J. Curtių nepalaikyti Klaipėdos seimelio narių skundo. Sutikdamas pripažinti, kad Lietuvos Vyriausybės politikoje Klaipėdos krašte „būta klaidų“, apie nuolaidas tačiau, ypač apie Rinkimų įstatymo pakeitimą, jis nenorėjo net girdėti⁶³. J. Curtius, savo ruožtu, nebuvo pasirengęs prisiimti jokių išsipareigojimų dėl Vokietijos generalinio konsulo W. Maensso atšaukimo ir generalinio konsulato Klaipėdoje pavaldumo pasiuntinybei Kaune. Jei tikėtume J. Curtiumi, deryboms patekus į aklavietę, D. Zaunius pasiūlė „laukti rinkimų ir tada kalbėtis“. Vokiečiams pastebėjus, kad tokiu atveju jiems nebelieka nieko kito kaip tik palaikyti skundą, D. Zaunius nenusiminė: „Tada eisime į Tarptautinį Tribunalą Hagoje.“ Jo nuomone, „po džentelmeniškos kovos bus galima atkurti draugiškus abiejų valstybių santykius...“⁶⁴

Šiuo atsakingu momentu, prasidėjus D. Zauniaus ir J. Curtiaus pokalbiams, sovietai pabandė pasinaudoti Lietuvos pasiuntiniu Maskvoje. J. Baltrušaitis kasdien siuntė telegramas delegacijai Ženevoje, ragindamas atsižvelgti į Maskvos pasiūlymus. Rugsėjo 16 d. į viešbutį *Ecu*^{*} atėjo tokio turinio telegrama iš Maskvos: „Vaitodami čion šįvakar siunčia direktyvas Krestinskiui. Skubiai mano žiniai išvardinkite koncesijas. Ar galima Merkio dimisija?“⁶⁵ Nesulaukęs atsakymo, jau kitą dieną Lietuvos pasiuntinys Maskvoje perspėjo: „Šiandien pareikšta, kad ir šis rusų

⁶² Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje, Lietuvos delegacijos nario Tautų Sąjungos sesijoje 1930 m. rugsėjo mėnesį P. Klimo 1930 m. spalio 13 d. konfidencialus laiškas Prezidentui A. Smetonai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 49.

⁶³ J. Curtiaus 1930 m. rugsėjo 20 d. telegrama iš Ženevos į Berlyną, PAAA, R 31343.

⁶⁴ Ten pat.

* Šiame Ženevos viešbutyje paprastai apsistodavo į Tautų Sąjungos sesiją atvykusi Lietuvos delegacija.

⁶⁵ J. Baltrušaičio 1930 m. rugsėjo 16 d. telegrama D. Zauniui Ženevoje, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 18.

demaršas bus be efekto, kad jie negali pasiūlyti konkrečių koncesijų.“⁶⁶ Jokio atsakymo. Rugsėjo 18 d. J. Baltrušaitis vėl siuntė telegramą: „Čia kasdien klausia, kaip mūsų reikalai?“⁶⁷

Šios telegramos liko be atsako. Maskva turėjo dar vieną progą įsitikinti J. Baltrušaičio įtakos priimant sprendimus Kaune ribotumu ir nusivylimas Lietuvos pasiuntiniu SSRS po šio epizodo dar labiau padidėjo. Tačiau šį kartą J. Baltrušaičio pastangos išgauti sovietų siūlytas „koncesijas“ Vokietijai (pirmiausia dėl A. Merkio „dimisijos“) iki rugsėjo 20 d. liko be atsako ne dėl jo kaltės. Pakeisti gubernatorių Klaipėdoje užsienio reikalų ministras savo nuožiūra, suprantama, negalėjo, o Kaune kol kas nebuvo linkę atsakinėti į tokio pobūdžio pasiūlymus. Kita vertus, Vokietijos delegacijos atsisakymas prisiimti bet kokius įsipareigojimus dėl W. Maensso atšaukimo ar generalinio konsulato Klaipėdoje subordinacijos pasiuntinybei Kaune kėlė principinės svarbos klausimą: ar siūlydami tokius mainus sovietai turėjo jiems Berlyno pritarimą, ar tikėjosi pasitenkinti tik vienos pusės nuolaidomis? Šiaip ar taip, J. Curtiaus nenoras kalbėti apie W. Maensą tikrai neskatino lietuvių žadėti atšaukti A. Merkį. Vėliau D. Zaunius rašys, kad vokiečiai šias derybas vedė „nenoromis“⁶⁸. Tačiau pasikeitimas telegramomis tarp URM, pasiuntinybės Maskvoje ir delegacijos nerodo, kad ir Lietuvos užsienio reikalų ministras šiose derybose būtų siekęs atsižvelgti į Vokietijos reikalavimus.

O Lietuvos delegacijos padėtis kasdien darėsi vis sunkesnė. Rugsėjo 19 d. D. Zaunius dar labai maloniai atsakinėjo į Vokietijos oficiozo *Germania* korespondento Ženevoje klausimus. Šiam pasiteiravus, ar Lietuvos Vyriausybė bet koku atveju nesutiks atsakyti jos parengtų naujų įstatymų Klaipėdoje priėmimo, užsienio reikalų ministras paaiškino, kad Vokietijos visuomenės „turimos dėl jų [įstatymų] žinios neatitinka faktų“, esą, „šiais įstatymais, nors jie oficialiai dar nepaskelbti, [bus] vykdomas Klaipėdos Statutas“. Į klausimą, ar santykių tarp abiejų valstybių „pablogėjimas negali būti ateityje Lietuvai žalingesnis nei nauja jos politika Klaipėdos krašte“, buvo diplomatiškai atsakyta, esą, „abi pusės daro viską kas galima, kad jų draugingi santykiai nepasikeistų“⁶⁹.

⁶⁶ J. Baltrušaičio 1930 m. rugsėjo 17 d. telegrama D. Zauniui Ženevoje, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 17.

⁶⁷ J. Baltrušaičio 1930 m. rugsėjo 18 d. telegrama D. Zauniui Ženevoje, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 10.

⁶⁸ D. Zaunius 1930 m. rugsėjo 24 d. laiškas iš Ženevos Ministrui Pirmininkui J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 401.

⁶⁹ P. Zaunius pasikalbėjimas su *Germania* korespondentu, *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugsėjo 19 d., p. 3; Min. dr. Zaunius Klaipėdos ir santykių su Vokietija klausimais, *Lietuvos žinios*, 1930 m. rugsėjo 18 d., p. 1.

O jau kitą dieną D. Zaunias telegramose atsirado didėjanti jo nerimą liudijusios gaidelės. „Vedam su vokiečiais ir Kaunu (sic!) intensyviausias kovas, kad nebūtų išnešta darbotvarkėn Klaipėdos skundas. Pasisekimui vilties nėra, bet formaliai dar neišnešta“, – rašyta rugsėjo 20 d. telegramoje J. Baltrušaičiui⁷⁰. Tai, beje, buvo pirmoji D. Zaunias telegrama, kurią jis išsiuntė į Maskvą, atsakydamas į tris J. Baltrušaičio telegramas, atsiųstas prasidėjus deryboms su Vokietijos delegacija. Šioje telegramoje į akis krenta „intensyviausių kovų su Kaunu“ paminėjimas, signalizavęs ne tik apie užsienio reikalų ministro sunkumus derybose su Vokietija, bet ir nelengvą jo padėtį laikinojoje sostinėje bei ten egzistavusias skirtingas nuomones dėl taktikos ginče su J. Curtium.

Tik išsiuntus šią telegramą į Maskvą, D. Zaunius pasiekė žinia, kad Vokietijos delegacija atsisakė tęsti derybas ir apsisprendė palaikyti Klaipėdos seimelio narių skundą, tolimesnį ginčo svarstymą perkeliant į Tautų Sąjungos Tarybą. „Vokiečiai mums pareiškė norį į Tarybą žiūrėti ne kaip į priemonę mums pakenkti ir kovoti prieš mus, o tiktai kaip į aukštą moralinio autoriteto instanciją, kurios žodis ir vienai, ir kitai pusei nuims atsakomybę: vadinasi, kaip į arbitražo instanciją. Bet visa tai yra žodžiai...“ – vėliau rašys D. Zaunius⁷¹. Nors tokia įvykių raida nebuvo didelis netikėtumas, visgi tai buvo rimtas smūgis Lietuvos pozicijoms. Pirmą kartą po 1927 m. Klaipėdos vokiečių skundą Vokietija ir vėl siūlė įtraukti į Tarybos dienotvarkę, o tai reiškė, kad Klaipėdos ginče prasidėjo naujas ir Lietuvai labai nepalankus etapas. Sprendimą nutraukti neoficialius pokalbius J. Curtius motyvavo aklaviete, į kurią derybos pateko lietuviams atsisakius atsižvelgti į jo pageidavimus. Apibendrinamas derybų su D. Zauniumi eigą, rugsėjo 20 d. telegramoje į Berlyną J. Curtius rašė: „Man taip pat būtų geriau susitarti su lietuviais be Tarybos, aš bandžiau viską <...>, bet surasti susitarimo buvo neįmanoma. Aš turėjau jiems pasakyti, kad Vokietija atsiims skundą, jei Klaipėdos krašte tuoj pat bus (a) sudaryta nauja direktorija, (b) sustabdyti visi reikalai rinkimų atžvilgiu. Aš dar kartą siūliau, kad (c) naujo gubernatorius paskyrimas būtų žingsniu į geresnę situaciją krašte.“⁷² Kadangi priimti tokius reikalavimus rinkimų į seimelį išvakarėse D. Zaunius nemanė esant įmanoma, krizė tapo neišvengiama.

Nepadėjo ir aiškiai pavėluota D. Zaunias instrukcija J. Baltrušaičiui, nurodanti pareikšti *NKID*, kad Lietuva būtų linkusi „padaryti rezoningų koncesijų

⁷⁰ D. Zaunias 1930 m. rugsėjo 20 d. telegrama J. Baltrušaičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 989, 1. 15.

⁷¹ D. Zaunias 1930 m. rugsėjo 24 d. laiškas iš Ženevos J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 401–402.

⁷² J. Curtius 1930 m. rugsėjo 20 d. telegrama iš Ženevos į Berlyną, *PAAA*, R 31343.

vokiečiams, kad išvengus su jais bylos⁷³. Kokias „rezingingas koncesijas“ turėjo galvoje D. Zaunius, jis nepatiksino, tačiau traukinys jau buvo nuvažiavęs – nepavykus susitarti, rugsėjo 20 d. J. Curtius kreipėsi į Tautų Sąjungos generalinį sekretorių Ericą Drummondą, prašydamas įrašyti Klaipėdos vokiečių skundo svarstymą į Tarybos darbų dienotvarkę.

1.6. Diskusijos Taryboje procedūros klausimais

Kokiais faktais reičhas grindė kaltinimus Lietuvai, J. Curtiaus rašte Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui nebuvo pasakyta, tik nurodyta, kad Vokietijos Vyriausybė yra gavusi Klaipėdos seimelio narių rugpjūčio 28 d. „prašymą“ (su rugsėjo 15 d. „papildymu“) apie „visą eilę“ Klaipėdos krašto autonomijos Statuto laužymo atvejų iš Lietuvos Vyriausybės pusės. J. Curtius tvirtino, kad Vokietijos Vyriausybė išsamiai ištyrusi skunde minimus faktus, kuriuos, be to, patvirtino ir iš kitų šaltinių gauta informacija⁷⁴. Nevisiškai aišku, koku būdu reicho Vyriausybei pavyko iširti pateiktus kaltinimus, kadangi jokių įrodymų ar tyrimų, juo labiau nuorodų į „kitus šaltinius“ nebuvo pateikta.

Reakcija Kaune į šį vokiečių žingsnį buvo tokia stipri, kad, rodos, kalba eina ne apie dar vieno skundo palaikymą, o mažų mažiausiai apie Vokietijos karinių dalių telkimą Lietuvos pasienyje. Dėl tokios „išdavystės“ Lietuvos spaudoje reikštos įvairiausios nuomonės, tačiau pamažu ėmė dominuoti nuostata, kad tai Rytprūsiai nori sukiršinti Kauną su Berlynu. Apgailėstaudamas, kad neatsakingų politikų pastangos duoda vaisių, oficiozinis *Lietuvos aidas* konstatavo: „Vokietijos žygis turės sudaryti Lietuvoje neigiamo įspūdžio vokiečių draugų tarpe.“⁷⁵ Tai galėjo būti užuomina, kad reikia peržiūrėti santykius su Lenkija, nors vargu ar tomis aplinkybėmis oficiozo perspėjimai galėjo turėti kokios nors įtakos Vokietijos pozicijai. Laikai neišvengiamai keitėsi, ankstesnės fobijos, kad ir visai nepranykusios, jau buvo praradusios nemažą dalį turėtos reikšmės. Deja, Lietuvoje laiku nepajėgta to suprasti.

⁷³ D. Zauniaus telegrama J. Baltrušaičiui (be datos, spėjama, kad 1930 m. rugsėjo 20–21 d.), *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 19.

⁷⁴ Lietuvos Vyriausybės pastabos dėl Vokietijos skundo Tautų Sąjungos Tarybai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 308.

⁷⁵ Vokietijos skundas TS-gai, *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugsėjo 22 d., p. 1.

Kaune verdant aistroms, D. Zaunius ruošėsi debatams su J. Curtiumi prie Tarybos stalo. Nenorėdamas pats vienas prisiimti visą atsakomybę už politikos Klaipėdoje nesėkmes, o gal ir siekdamas sumažinti Lietuvoje likusio gubernatoriaus įtaką Prezidentui ir Ministrui Pirmininkui, jis pageidavo, kad A. Merkys atvyktų į Ženevą. „Ruošiantis vokiečių skundo svarstymui Taryboje būtina reikalingas gubernatorius <...>. Panašiais atvejais lenkų komisaras Dancige visuomet dalyvauja“, – rugsėjo 22 d. telegramoje rašė jis Juozui Tūbeliui^{76*}. Tačiau lituanizacijos politikos Klaipėdos krašte architektas ir įgyvendintojas A. Merkys nesiveržė į atvirą mūšį su savo oponentais. Jis buvo linkęs ir toliau ryžtingai ginti savo poziciją, tačiau norėjo tai daryti likdamas Kaune arba Klaipėdoje. Beje, tuo metu, kai D. Zaunius Ženevoje pradėjo sunkias diskusijas su Curtiumi procedūros klausimais, A. Merkys priiminėjo keturių į Klaipėdą atskridusių britų karinių hidroplanų lakūnus – surengė jiems puikią ekskursiją po miestą bei rautą jų garbei⁷⁷. Priešingai nei gubernatorius, Klaipėdos vokiečių lyderiai R. Meyeris (seimelio vicepirmininkas) ir J. Gubba labai aktyviai dirbo Tautų Sąjungos užkulisiuose, į kairę ir į dešinę svaidydami kaltinimais centro Vyriausybei dėl jos atliktų autonomijos pažeidimų.

Kreipimasis į Tautų Sąjungos generalinį sekretorių dar nereiškė, kad skundas prieš Lietuvą automatiškai bus svarstomas Taryboje. To dar buvo galima išvengti, jei tik būtų pavykę įrodyti, jog skundas įteiktas nesilaikant procedūros reikalavimų. Tuo keliu ir nusprendė eiti Lietuvos delegacija. Rugsėjo 22 d. D. Zaunius pasiuntė E. Drummondui laišką, o rugsėjo 24 d. dar ir žodžiu pateikė Tarybai paaiškinimus, atkreipdamas jos dėmesį, kad paremdama skundą Vokietija pažeidė Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio 1-uoju paragrafu numatytą procedūrą – Vokietijos Vyriausybė neparėmė kaltinimų savo surinktais įrodymais, o tik perdavė „kelių krašto gyventojų“ skundus, kurie negali būti Taryboje diskutuojami, kadangi „šios Lietuvos dalies gyventojai neturi peticijos teisės“^{**}. Kita vertus,

⁷⁶ D. Zaunius 1930 m. rugsėjo 22 d. telegrama iš Ženevos J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 38.

* Rugsėjo 17 d. *Lietuvos aide* buvo išspausdinta fotografija su užrašu „Kas Lietuvą atstovauja Tautų Sąjungoje“. Užrašas po fotografija skelbia: S. Čiurlionienė (Sofija Kymantaitė), D. Zaunius, V. Sidzikauskas, J. Urbšys ir A. Merkys. Tačiau tuo metu A. Merkys negalėjo būti Ženevoje! Tenka manyti, nuotrauka buvo daryta anksčiau, gal tai tiesiog klaida, oficiozo neapsižiūrėjimas. Gal A. Merkys planavo vykti į Ženevą, tačiau ten nenuvyko? Antra vertus, minėtoje nuotraukoje matome asmenį savo sudėjimu ir išvaizda nelabai panašų į A. Merkį.

⁷⁷ Kauno kronika, *Lietuvos žinios*, 1930 m. rugsėjo 20 d., p. 5.

** Rugsėjo 18 d. URM teisės ekspertai (greičiausiai Kazys Graužinis), išsamiai išnagrinėję 1925 ir 1926 m. Tautų Sąjungos Tarybos sprendimus ir Juristų komisijos raportus, konstatavo: „<...> nesimato, kad klaipėdiečiai neturėtų teisės skųstis Tautų Sąjungos Tarybos nariams, nežiūrint į Lietuvos atstovo padarytą rezervą (turimas galvoje V. Sidzikausko 1926 m. rugsėjo mėnesio rezerva“

D. Zaunius nesutiko šį skundą traktuoti kaip Klaipėdos seimelio peticijos. Neneigdamas, kad parašus po skundu padėję asmenys buvo seimelio nariai, jis aiškino, jog visi jie kartu ir kiekvienas atskirai nebuvo įgalioti kalbėti ir pateikti bet kokius dokumentus seimelio vardu, kadangi seimelis skundo net nebuvo svarstęs ir jokių nutarimų dėl jo nebuvo priėmęs. Kitaip sakant, užsienio reikalų ministras manė esant reikalinga perspėti Tarybą, kad ji ruošiasi svarstyti kelių privačių „anoniminių“ asmenų skundą prieš Lietuvos valstybę⁷⁸. Svarstydamą tokius skundus ir nesilaikydama procedūros, Taryba, jo nuomone, galėjo „įnešti nesantaikos ir anarchiją į šitą kraštą“⁷⁸.

Skaitant skundo tekstą akis bado jame vartota terminologija, aiškiai prasielenkianti su tarptautinėje teisėje ir diplomatijoje įprastais kanonais. „<...> Vokiečiai nesivaržo savo politikoje su Lietuva, mesdami mums į akis ne tik visą atžūliai suraizgytą kai kurių klaipėdiečių derglą, bet ir nekultūringą tų memorandumų formą. Vokietija *ipso facto* paėmė prieš mus toną, kurį ligi šiol vartojo tik kai kurie sufanatizuoti klaipėdiečiai, bet kuris nepritinka vienai kaimynei kitos valstybės atžvilgiu“, – susipažinę su skundo tekstu buvo priversti pripažinti Lietuvos diplomatai⁷⁹. Skunde, pvz., buvo kalbama apie Lietuvos Vyriausybės „sabotažą“, minima „lietuvių invazija į teritoriją“, centro valdžiai lojalūs krašto vokiečiai vadinami

vas – *aut. pastaba*). Kadangi nėra Tautų Sąjungos nutarimo apie tai, kad klaipėdiečiai neturi teisės patys skųstis Tautų Sąjungai, man neatrodo, kad būtų galima apkaltinti buvusius Klaipėdos krašto seimelio narius vien už faktą, kad jie pasirašė skundą Tautų Sąjungos Tarybos nariams. Šiuo betgi aš nenorėčiau neigti galimybes, analizuojant pačių klaipėdiečių skundų tekstus, patraukti skundą pasirašiusius asmenis už valdžios negerbimą...“ (žr. Konfidenciali *pro memoria* „Dėl galimybes apkaltinti buvusius Klaipėdos seimelio narius už skundą paduotą T. S-gos tarybos nariams“, 1930 m. rugsėjo 18 d. (be parašo, spėjama, K. Graužinio), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 228–230). Tokia išvada nesukliudė D. Zauniui Taryboje tvirtinti, kad klaipėdiečiai neturi peticijos teisės.

* Kalbėdamas apie „anoniminių asmenų“ skundą D. Zaunius tokiu būdu siekė pabrėžti, kad jį pasirašę asmenys neatstovavo jokiai Klaipėdos krašto institucijai. Vokiečių daugumos seimelyje atstovas R. Meyeris, kuriam buvo pavesta nugabenti skundą į Ženevą ir įteikti jį Tarybos nariams, priešingai, pabrėždamas, kad skundą pasirašė 19 seimelio narių, jį traktavo kaip krašto įstatymus leidžiamosios institucijos (seimelio) skundą dėl autonominio krašto statuso pažeidimo (žr. Z. Stėvė, Pasikalbėjimas su Ženevon vežusiu Klaipėdos vokiečių skundą, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 9 d., p. 2); *Memeler Dampfboot* (1930 m. spalio 29 d., Nr. 254) teigė, kad skundas įteiktas „visų krašto gyventojų vardu“, esą, tai byla (ginčas) tarp Lietuvos, iš vienos pusės, ir Klaipėdos krašto, iš kitos.

⁷⁸ Lietuvos Vyriausybės pastabos dėl Vokietijos skundo Tautų Sąjungos Tarybai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 309.

⁷⁹ P. Klimo 1930 m. spalio 13 d. konfidencialus laiškas Prezidentui A. Smetonai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 45–46.

„šovinistais“, o pats Lietuvos valdymas – „okupacija“. Kol šią terminologiją vartojo vien revanšistinių pažiūrų Klaipėdos vokiečių lyderiai, buvo dar pusė bėdos. Tačiau skundo svarstymo Taryboje palaikymas kartu reiškė ir tai, kad J. Curtius tuo pat metu prisiėmė ir atsakomybę dėl jame vartotos terminologijos. Kiek ilgai Vokietija buvo pasiruošusi toleruoti Klaipėdos krašto „okupaciją“? Kol kas šis klausimas lyg ir nebuvo įtrauktas į Vokietijos Vyriausybės dienotvarkę, bet du per mėnesį pateikti Klaipėdos vokiečių skundai Tautų Sąjungos Tarybai ir Berlyno pozicija jų atžvilgiu nepaliko jokių abejonių – neamžinai.

Po D. Zaunius paaiškinimų Tarybai prasidėjo Lietuvos ir Vokietijos delegacijų ginčo dėl procedūros pažeidimo fazė. Remdamasis ankstesniu Juristų komisijos raportu (1921 m. rugsėjo 16 d.), J. Curtius rugsėjo 24 d. laiške E. Drummondui atmetė formalų Lietuvos protestą, tvirtindamas, kad Vokietijos delegacija nepažeidė procedūros, žadėdamas parengti pranešimą šiuo klausimu Tarybai. Rugsėjo 24 d. įvyko Tarybos pirmininko Cesario Zumetos pasitarimai su abiem delegacijomis. Nepriėjęs prie bendros nuomonės, C. Zumeta, supažindinęs Tarybos narius su delegacijų pozicijų skirtumais, pažymėjo, kad skundo įtraukimas į dienotvarkę yra juridinio pobūdžio ginčas. Jį ištirti Tarybos pirmininkas pavedė Juristų komisijai ir, vadovaudamasis jos raportu, žadėjo pateikti Tarybai pasiūlymus. D. Zaunius neprieštaravo tokiam sprendimui, tačiau užsiminė, kad procedūros klausimu gali būti kreiptasi ir į Nuolatinį tarptautinio teisingumo tribunolą (toliau – NTTTT) dėl Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio 1-ojo paragrafo išaiškinimo.

Juristų komisijos darbe iš Lietuvos dalyvavo V. Sidzikauskas, iš Vokietijos – *Auswärtiges Amt* juriskonsultas F. Gausas. Rugsėjo 26 d. Juristų komisijos raportas, kurį parengė trys garsūs Tautų Sąjungos sekretoriato teisininkai (italas Massimo Pilotti, airis Johnas A. Costello ir venesuelietis Diogenes Escalante), dalyvaujant ir suinteresuotoms pusėms, Lietuvai buvo nepalankus^{*}, jis neprieštaravo, kad skundas būtų įtrauktas į Tarybos dienotvarkę. Tolimesni ginčai dėl procedūros nebeteško prasmės – Vokietijos tezė laimėjo prieš Lietuvos. Rugsėjo 27 d. D. Zaunius buvo priverstas „su pasigailėjimu pareikšti, kad Juristų komisijos raportas neduoda satisfakcijos ir aš negalėsiu jo priimti“⁸⁰. Tačiau, nenorėdamas sudaryti įspūdį, kad Lietuva vengianti svarstyti ginčą ir siekianti jį atidėti, priminęs savo rugsėjo 24 d. pareiškimą Tarybai, D. Zaunius pareiškė vis dėlto neprieštarausiąs, kad skundo

* Juristų komisijos išvada: nesvarbu, kokia skundo medžiaga remiasi Tarybos narys, palaikydamas vietinių gyventojų pateiktą skundą, Tarybos narys pats prisiima atsakomybę už pateiktos informacijos patikimumą.

⁸⁰ A. Gerutis, *Dr. Dovas Zaunius*, p. 190–191.

svarstymas būtų įrašytas į Tarybos dienotvarkę, ir, nepaisant procedūrinių klaidų, nereikalausias, kad būtų atsiklausta NTTTT nuomonės. Tačiau jei panašių bylų pasitaikys ateityje, perspėjo jis, Lietuva rezervuoja sau teisę nesutikti su išsamiu skundų svarstymu, kol NTTTT nepareikš savo nuomonės dėl Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio 1-ojo paragrafo*.

Po D. Zauniaus kalbėjęs J. Curtius sveikino Juristų komisijos sprendimą. Pasak jo, Tarybos nariai turėjo teisę pasinaudoti informacija, kurią jie gaudavo iš „įvairių šaltinių“. Apie Tarybos narių prievolę pagrįsti pateikiamą skundą J. Curtius net neužsiminė. Tokiu būdu rugsėjo 27 d. skundas buvo įrašytas į Tarybos dienotvarkę. Lietuvos ir Vokietijos ginče pranešėju paskirtas Norvegijos parlamento pirmininkas Carlos Joachimas Hambro, turėjęs su Tarybos pirmininku nustatyti jo svarstymo datą⁸¹.

1.7. Antrasis Lietuvos ir Vokietijos delegacijų derybų raudas: kapituliacija

Rugsėjo 27 d. D. Zaunius gavo naujas ir griežtas instrukcijas iš Kauno, nurodančias siekti susitarimo Klaipėdos reikalais tiesioginėse derybose su Vokietijos delegacija. Priimti tokį sprendimą primygtinai ragino ir sovietai. Rugsėjo 26 d. sovietų pasiuntinys Kaune A. Petrovskis audiencijos pas Ministrą Pirmininką J. Tūbelį metu, svarstydamas įvairius lietuvių ir vokiečių ginčo dėl Klaipėdos krašto aspektus, vėl atsargiai užsiminė apie anksčiau per J. Baltrušaitį perduotą pasiūlymą pakeisti gubernatorių Klaipėdos krašte. Tokį pasiūlymą jis motyvavo Maskvos noru padėti Kaunui ir Berlynui rasti išėjimą iš sunkios, abiem pusėms nenaudingos, padėties. Pirminė J. Tūbelio reakcija į A. Merkio atšaukimą iš Klaipėdos buvo negatyvi („apie tai negali būti net kalbos“). Ministro Pirmininko nuomone, tam nebuvo jokio pagrindo, kadangi gubernatorius A. Merkys „pademonstravo neeilinius

* Aiškindamas delegacijos poziciją procedūros klausimais, P. Klimas vėliau pažymėjo: „<...> buvo visai aišku, kad šį kartą už procedūros nebuvo galima užsikabinti be žalos pačiam reikalui. Toks formalistinis atsikalbinėjimas būtų tik sujudinęs atmosferą prieš Lietuvą, kuriai būtų buvę lengva prikišti išsisukinėjimą iš tariamai padarytų neteisėtumų.“ Jo nuomone, D. Zauniaus rezervas, nors ir buvo teisėti, „<...> patys savaime [jie] nieku būdu negalėjo viso skundo išmesti iš dienotvarkės...“ Žr. P. Klimo 1930 m. spalio 13 d. konfidencialus laiškas Prezidentui A. Smetonai, LCVA, f. 383, ap. 7, f. 989, l. 45.

⁸¹ Klaipėdiečių skundo eiga Ženevoj, *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugsėjo 29 d., p. 1.

sugebėjimus“, esą, dviejų šalių santykiams pagerinti naudingiau būtų paskirti naują Vokietijos generalinį konsulą Klaipėdoje⁸².

Sunku pasakyti, kaip toliau vyko pokalbis, tačiau tuo ši tema nebuvo išsemta. Sprendžiant iš Vokietijos laikinojo reikalų patikėtinio Kaune Andoro Hencke atmintinės, atrodo, kad sovietų pasiuntiniui vis dėlto pavyko įtikinti J. Tūbelį, jog mainai „gubernatorius už generalinį konsulą“ yra galimi. Pokalbio pabaigoje Ministras Pirmininkas jau nebuvo taip kategoriškai nusistatęs prieš A. Merkio atšaukimą, pastebėdamas, kad, Vokietijai pakeitus generalinį konsulą Klaipėdoje, „mes galėtume kalbėti ir gubernatoriaus klausimu“⁸³.

Iš Ministrų Kabineto rūmų Donelaičio gatvėje A. Petrovskis nuvyko tiesiai į Gedimino 11 (Vokietijos pasiuntinybę), kur apie pokalbį su J. Tūbeliu papasakojo A. Henckei, atkreipdamas jo dėmesį, kad Premjeras apie Lietuvos santykius su Vokietija kalbėjo „be jokių emocijų“⁸⁴. Atsižvelgiant į tų dienų nuotaikas Lietuvoje, galima spėti, jog pabrėžtiną Ministro Pirmininko santūrumą Vokietijos atžvilgiu lėmė ne tiek jo charakterio savybės, kiek tam tikri politiniai išskaičiavimai. Tariamasis J. Tūbelio abejingumas davė kaip tik tą rezultatą, kurio, matyt, ir tikėtasi. Susirūpinęs A. Petrovskis perspėjo A. Hencke, esą, galima laukti Lietuvos santykių su Lenkija permainų⁸⁵.

Tačiau grįžkime į Ženevą. Gavus naujus nurodymus iš Kauno, laikotarpiu tarp rugsėjo 27 ir 30 d. įvyko keli D. Zauniaus ir J. Curtiaus susitikimai, kurių metu svarstyti ginčytini klausimai ir galimybės jiems išspręsti. Vadovaudamasis turimomis instrukcijomis, Lietuvos užsienio reikalų ministras buvo priverstas padaryti daugybę rimtų nuolaidų: ministrai sutarė, jog M. Reizgio direktorija bus pertvarkyta tokiu būdu, kad du jos nariai bus pakeisti dviem buvusio seimelio daugumos partijų atstovais, po rinkimų ši direktorija pareigas eis tik iki naujos direktorijos sudarymo, naujam seimeliui susirinkus gubernatorius skirs naują direktorijos pirmininką, kuris privalės turėti seimelio pasitikėjimą, rinkimuose bus leista dalyvauti tik krašto gyventojams, sudarant rinkimų komisijas bus taikomas parlamentinio pariteto principas, aptartos priemonės, garantavusios spaudos, susirinkimų, žodžio laisvę rinkiminės kampanijos metu. Paskutinio dviejų užsienio reikalų ministrų susitikimo rugsėjo 30 d. metu kalbėta ir gubernatoriaus A. Merkio atšaukimo klausimu. Tiesa, abi pusės vėliau skirtingai traktavo šio pokalbio

⁸² A. Hencke 1930 rugsėjo 26 d. pranešimas į *Auswärtiges Amt, PAAA*, R 31343.

⁸³ Ten pat.

⁸⁴ Ten pat.

⁸⁵ Ten pat.

turinį: D. Zaunius tvirtino siūles mainų kombinaciją „gubernatorius už generalinį konsulą“, J. Curtius teigė negalįs prisiminti, kad kalba būtų ėjusi ir apie generalinio konsulo W. Maensso atšaukimą, tvirtindamas, jog D. Zaunius Lietuvos Vyriausybės vardu tik žadėjo atšaukti A. Merkį iš gubernatoriaus pareigų⁸⁶.

Šiaip ar taip, pats A. Merkio atšaukimo klausimo svarstymas buvo savaime iškalbingas. Tokiam pokalbiui, t. y. pačiam mainų svarstymui, D. Zaunius privalėjo turėti pirmųjų valstybės vyrų įgaliojimus, ir, tenka manyti, rugsėjo 27 d. jis juos jau turėjo. Ar suteikdami tokius įgaliojimus užsienio reikalų ministrui A. Smetona ir J. Tūbelis žaidė tik sudėtingą taktinį žaidimą, siekdami atsikratyti Vokietijos generalinio konsulo Klaipėdoje W. Maensso, ar jie rimtai svarstė tokių mainų galimybę, šiandien sunku pasakyti. Neabejotina kita – sovietų pasiuntinys A. Petrovskis vis tik sugebėjo įpiršti šią mintį Kaune. Lietuvos delegacijai gavus naujas instrukcijas (telefonu), D. Zauniui ir J. Curtiui pavyko gan greitai pasiekti susitarimą visais svarbiausiais klausimais ir rugsėjo 30 d. Vokietijos užsienio reikalų ministras informavo Tautų Sąjungos Tarybos narius, kad „paskutinėmis dienomis tarp jo ir D. Zauniaus buvo pasikalbėjimų Klaipėdos krašto reikalais“, kurių metu abi šalys pasiekė susitarimą. Išsamiai išvardijęs visas nuolaidas, su kuriomis sutiko Lietuvos delegacija, J. Curtius džiaugsmingai pareiškė galįs laikyti klausimą išspręstą, atsakydamas toliau jį svarstyti⁸⁷. Toks J. Curtiaus pareiškimas tapo didžiausiu netikėtumu ir tuo pat metu skambiu antausiu Lietuvos delegacijai! Pagal nusistovėjusią praktiką apie pasiektą kompromisą, t. y. Lietuvos nuolaidas, jei kas ir galėjo viešai kalbėti, tai tik Tautų Sąjungos Tarybos skirtas pranešėjas, bet jokių būdu ne vienos iš ginče dalyvaujančios pusės atstovas. Netenka abejoti, taip pasiūlgdamas J. Curtius sąmoningai siekė pažeminti Lietuvą, jos delegaciją, taip užsitikrindamas „viešą satisfakciją“, apie kurią jis vis užsimindavo derybų su D. Zauniumi metu.

Tautų Sąjungos generalinis sekretorius E. Drummondas, Tarybos nariai britas Arthuras Hendersonas, prancūzas Aristidas Briandas, italas Dino Grandi ir kiti dėjosi nesupratę šio J. Curtiaus išsišokimo, o Tarybos pranešėjas lietuvių–vokiečių byloje C. J. Hambro bandė gelbėti padėtį entuziastingai reikšdamas viltį, kad Vokietijos kelti klausimai yra visiškai sureguliuoti ir dėl to po rinkimų Klaipėdos krašte dings bet kokia politinė trintis. Pasidžiaugęs „taikaus lojalumo dvasia“, vyravusia Lietuvos ir Vokietijos delegacijoms sprendžiant prieš jas iškilusius „opusius klausimus“, pranešėjas pareiškė, kad kai kuriais tarp abiejų pusių dar neišspręstais juridinio ir finansinio pobūdžio klausimais jis negalįs „suteikti patarimų“

⁸⁶ V. Sidzikausko 1931 m. sausio 13 d. atmintinė, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 93–107.

⁸⁷ R. Žiugžda, *Lietuva imperialistinių valstybių planuose*, Vilnius: Mokslas, 1983, p. 78.

Tarybai, todėl, atsižvelgdamas į Lietuvos Vyriausybės interesus ir Klaipėdos kraštui laiduotas teises, siūlė juos perkelti į kitą Tarybos posėdį. Po C. J. Hambro žodis buvo suteiktas D. Zauniui. Išklauses šį nieko gero Lietuvai nežadantį pasiūlymą ir padėkojęs prieš jį kalbėjusiesiems, Lietuvos užsienio reikalų ministras pareiškė „neturįs ką pridėti“. Toks Lietuvos delegacijos vadovo santūrumas labai disonavo su Vokietijos užsienio reikalų ministro ir Tarybos pranešėjo C. J. Hambro optimizmu ir labai panašėjo į tylų protestą⁸⁸.

Rodės, klausimas išsemtas. Tačiau tuo nemalonumai D. Zauniui dar nesibaigė, jo laukė dar vienas, jau trečias, netikėtumas. Posėdžio pabaigoje netikėtai žodžio paprašęs Didžiosios Britanijos delegatas Hughas Daltonas, atkreipęs Tarybos narių dėmesį į Lietuvos atstovo rezervą procedūros klausimu (t. y. į jo pareiškimą, kad ateityje Lietuva preliminariai neatsiklaususi NTTTT nuomonės nesutiksianti svarstyti tokiu būdu į Tarybos dienotvarkę įtrauktų klausimų), pasiūlė iš anksto paprašyti NTTTT išsakyti patariamąją nuomonę dėl Lietuvos ir Vokietijos delegacijų ginčo. Ateityje tokio pobūdžio klausimus jis siūlė Tarybai svarstyti remiantis Tautų Sąjungos pakto 11-ojo straipsnio 2-uoju paragrafu. Kitaip sakant, Lietuvos ir Vokietijos ginčą H. Daltonas buvo linkęs traktuoti kaip keliantį pavojų taikai Europoje! Tai buvo labai grėsmingas Lietuvai posūkis. „Laimėi, padėtis nėra tokia, kad šitas klausimas būtų keliamas Taryboje pakto 11 straipsniu“, – replikuodamas į brito pasisakymą pastebėjo D. Zaunius, primindamas, kad ginčių sprendimo procedūra yra tiksliai nustatyta Klaipėdos Konvencijos 17-uoju straipsniu. Baigdamas posėdį, Tarybos pirmininkas C. Zumeta pareiškė, kad Taryba priima dėmesin tiek Lietuvos, tiek Didžiosios Britanijos atstovų pareiškimus. C. J. Hambro tuoj pat pasiūlė savo paslaugas, išreikšdamas viltį, kad ekspertai, kuriuos jis pritrauks rengiant raportą, pareišk savo nuomonę ir dėl H. Daltono pasiūlymo⁸⁹.

Rugsėjo 30 d. Tarybos posėdis, prasidėjęs 15 val. 50 min., baigėsi 16 val. 45 min., t. y. Lietuvos kapituliacijai apiforminti neprireikė ir valandos. D. Zauniui, kaip užsienio reikalų ministrui, tai reiškė visišką katastrofą. Per tris savaites Ženevoje jis patyrė antrąjį pralaimėjimą, jo dvikova su J. Curtiumi baigėsi visiška Vokietijos delegato pergale. Tarybai plojant D. Zauniui beliko tik priiminėti sveikinimus, taip pat ir J. Curtiaus...*

⁸⁸ Klaipėdos byla Tautų Sąjungoje, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 1 d., p. 1.

⁸⁹ Ten pat.

* Tuoj po posėdžio Vokietijos užsienio reikalų ministras, lyg bandydamas atsiprašyti dėl viešo savo netakto, lyg norėdamas dar labiau pažeminti Lietuvos delegacijos pirmininką, aplankė D. Zaunių. Norint įvertinti šį žingsnį, tektų prisiminti, kad G. Stresemannas niekada nėra parodęs tokio dėmesio A. Voldemarui, nors dviejų valstybių santykiai tuo metu buvo nepalyginamai geresni nei

1.8. Kas kaltas? Dvi vieno pralaimėjimo versijos

Prisimenant ryžtingus D. Zauniaus pareiškimus J. Curtiui laikotarpiu nuo derybų pradžios iki Vokietijos sprendimo palaikyti Klaipėdos seimelio narių skundo įtraukimą į Tarybos dienotvarkę, daug kam netikėtai atsinaujinusios Lietuvos ir Vokietijos delegacijų derybos rugsėjo 27 d. Tautų Sąjungos kuluaruose sukėlė nemažai kalbų. Niekas, tiesa, neabejojo, kuri pusė antrojo derybų raundo metu bus priversta keisti poziciją ir daryti nuolaidų. „Lietuvos atstovai pasielgė tradiciškai, taip kaip jie visada elgdavosi ir anksčiau, skundams papuolus į Tautų Sąjungą, – susitarimo jie ieškodavo už Tarybos ribų, sutikdami su bet kokiomis nuolaidomis, kad tik netektų diskutuoti Taryboje“, – teigė Didžiosios Britanijos pasiuntinys Baltijos valstybėms⁹⁰.

Kad ir kaip žiūrėti, rugsėjo 30 d. Tarybos posėdžio rezultatus tenka vertinti kaip kapituliaciją, sudavusią skaudų smūgį Lietuvos tarptautiniam prestižui, kadangi radikalią D. Zauniaus pozicijos permainą (nuo deklaruojamo pasiryžimo eiti į NTTTT iki sutikimo tartis ir susitarti su Vokietija tiesiogiai) buvo galima traktuoti ne tik kaip natūralų mažos valstybės norą išspręsti ginčą su nepalyginamai už ją didesniu kaimynu, bet ir kaip savo politikos klaidų Klaipėdos krašte pripažinimą, žadant „padaryti išvadas ir pasitaisyti“. Kitaip sakant, Lietuvos susitarimą su Vokietija buvo galima suprasti ir kaip pripažinimą, kad Klaipėdos seimelio narių skundas turėjo pagrindo, jog centro valdžios politika Klaipėdos krašte, bent jau kai kuriais atvejais, prasilenkė su Statuto nuostatais. Kita vertus, toks staigus posūkis kompromitavo Lietuvos delegaciją ir jos pirmininką, turėjo neigiamos įtakos centro valdžios autoritetui jai lojalaus krašte elemento akyse (neišvengiamai mažindamas lietuviško sąrašo galimybę sustiprinti savo pozicijas seimelyje po spalio 10 d. rinkimų), sukeldamas grėsmę ir visiems iki tol kruopščiai brandintiems Vyriausybės planams Klaipėdos krašte.

Neišvengiamai kyla klausimas, kas kaltas dėl šio, visos lietuviškosios politikos pamatus Klaipėdos krašte sukrėtusio, pralaimėjimo? Atsakymo į šį klausimą

1930 m. Tačiau jokie gestai negalėjo pakeisti padėties. J. Curtiaus poelgis sukėlė didelį nepasitenkinimą Kaune. „Kam taip elgtis, jei delegacijos pasiekė susitarimą? Jis neturėjo to daryti“, – piktiškai J. Tūbelis (žr. SSRS pasiuntinio Lietuvoje A. Petrovskio 1930 m. spalio 5 d. slaptas pranešimas Nr. 300 NKID komisaro pavaduotojui N. Krestinskiui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 1, p. 38, l. 258). Rugsėjo 30 d. J. Curtiaus akibrokštas tik sustiprino D. Zauniaus oponentų Lietuvoje pasiryžimą visą kaltę dėl nuolaidų Vokietijai perkelti ant užsienio reikalų ministro pečių.

90

H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Hendersoniui „Baltijos valstybės 1930 metais“, PRO. FO, 371, 15540, N 1013, 239v.

ieškoję lietuvių istorikai (Robertas Žiugžda, Aldona Gaigalaitė) atsakomybę dėl šios nesėkmės yra linkę perkelti tik ant A. Merkio pečių, tvirtindami, kad gubernatoriui pavyko primesti Ministrų Kabinetui savo valią, pasiekiant, kad skundas Taryboje nebūtų svarstomas, o ginčas būtų baigtas tiesioginiu susitarimu su Vokietijos delegacija. Kitaip sakant, jų nuomone, D. Zaunius pralaimėjo ne tik J. Curtiui Ženevoje, bet dar ir A. Merkiui Kaune, kadangi jam nepavyko įtikinti Vyriausybės priimti jo siūlomos taktikos – diskutuoti su Vokietijos delegatu prie Tarybos stalo, o nepavykus susitarti Tautų Sąjungos Taryboje, ginčo svarstymą perkelti į NTTTT⁹¹.

Minėti istorikai nepalankų A. Merkiui verdiktą grindžia Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo^{*} 1930 m. spalio 13 d. konfidencialiame laiške Prezidentui A. Smetonai dėstomu požiūriu į įvykių Ženevoje eigą ir šio diplomato vertinimais, taip pat ir konkretaus kaltininko įvardijimu. P. Klimas, kaip minėta, tiesioginis aprašomų įvykių dalyvis ir liudininkas, atsakingu už pralaimėjimą vienareikšmiai laikė A. Merkį ir jo politiką Klaipėdos krašte. „<...> Mūsų administracija Klaipėdoj leido sau padaryti kai kurių per daug ryškių neteisėtumų...“ – teigė jis, didžiausiais pažeidimais, nesuderinamais su Klaipėdos Konvencija ir Statutu, laikydamas Rinkimų įstatymo pakeitimą („Konvencija sako, kad Klaipėdoje veikia bendras rinkimų įstatymas, o čia dabar išleidžiamas specialus pakeitimas tiktai Klaipėdai“!) ir lietuviškos sudėties direktorijos sudarymą (ji taip sudaryta, kad „bet kam keltų įspūdžio ją esant tiktai centrinės valdžios įrankį, specialiai pastatytą rinkimų pravedimui“)⁹². Tokios politikos, pasak P. Klimo, nebuvo galima apginti teisinėje diskusijoje. „Tie žmonės [t. y. A. Merkys], kurie atrodo ypatingai nepatenkinti Klaipėdos autonomijos platumu, kaip tik ją šitaip išplečia ligi nepateisinamų ribų, kurios gali net privesti prie visai Lietuvai pražūtingo kracho Klaipėdoj kaip integralėj daly...“ – piktinosi P. Klimas, būtent taip įvertindamas galimas gubernatoriaus politikos pasekmes Lietuvai⁹³.

Pasak P. Klimo, atsidūrusi tokioje pažeidžiamoje padėtyje, delegacija negalėjo pakelti mestos jai pirštinės, kadangi priešingu atveju jai „būtų tekę išklausti visą eilę Vokietijos priekaištų dėl cenzūros, dėl susirinkimų ir žodžio laisvės varžymų,

⁹¹ R. Žiugžda, *Lietuva imperialistinių valstybių planuose*, p. 78; A. Gaigalaitė, *Dr. Dovas Zaunius ir jo diplomatija*, p. 269.

* Tik sužinojęs apie Vokietijos ketinimą palaikyti Klaipėdos seimelio narių skundą, D. Zaunius davė nurodymą P. Klimui ir pasiuntiniui Italijoje V. Čarneckiui skubiai atvykti į Ženevą ir prisijungti prie Lietuvos delegacijos. (žr. *Kronika, Rytas*, 1930 m. rugsėjo 23 d., p. 7).

⁹² P. Klimo 1930 m. spalio 13 d. konfidencialus laiškas Prezidentui A. Smetonai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 46–47.

⁹³ Ten pat, l. 50.

kurie eina iš bendros Lietuvos vidaus padėties. Žinant ypatingai griežtą Anglijos Vyriausybės nusistatymą prieš esamą dabar Lietuvoje tvarką, šitoks turnyras būtų buvęs ypatingai skaudus Lietuvos vardui“. Vieša diskusija, jo nuomone, būtų ne tik labai pakenkusi valstybės prestižui, bet ir sudariusi galimybę kitoms šalims kištis į Lietuvos vidaus reikalus⁹⁴.

Pereidamas prie aktualiausio mums klausimo – kas kaltas dėl kapituliacijos? – P. Klimas, prieš tai išsamiai išdėstęs derybų su Vokietijos delegacija eigą, rašė: „Bet čia lyg tyčia įvyko savotiškas *qui pro quo*^{*}, kurio kaltę tegalėtų prisiimti, rasit, tik mūsų Ministerių Kabineto struktūra. Kai jau buvo maždaug susitarta dėl formulos, kuri Lietuvos delegato pareikšta Tarybos posėdyje turėjo tuo tarpu baigti bylą^{**}, p. Merkys pastatė savotišką veto ligi Ministerių Kabineto nusprendimo. Pats Merkys tuo reikalu susisiekė su Ministeriu Pirmininku, duodamas suprasti, kad jis laiką kitokios pažiūros, ir lyg darydamas presiją prieš patį Užsienio Reikalų Ministerį, kuriam yra pavesta atsakomybė tvarkyti visi reikalai, kiek jie susiduria su internacionaliniais Lietuvos angažamentais. Išėjo taip, kad p. Merkys bent tai valandai patapo nebe Lietuvos Vyriausybės deleguotas gubernatorius, vykdamas jos politiką, bet savarankiškas organas Respublikoje. Klaipėdos autonomija šitokioj koncepcijoje pasidarė jau nebe autonomija, o atskira valstybė ar dominiumas, kur Užsienio Reikalų Ministeris pameta savo sprendžiamą balsą bendroj Lietuvos politikoj su užsieniais.“ Galutinai sudėdamas taškus ant „i“, P. Klimas skelbė nuosprendį: „Ministerių Kabinetas, atsižvelgdamas į gubernatoriaus pareiškimus, nesutiko su Užsienio Reikalų Ministerio nusistatymu, kad satisfakcija Vokietijai būtų duota per Tarybą, kaip vienintelį organą byloms su Klaipėda. Kodėl čia pabijota Tarybos instancijos, man ligi šiol pasilieka nesuprantama; tiek nežinau, kad p. Merkys nieku būdu nenorėjo sutikti, kad mes viešai Taryboje <...>, prieš visą pasaulį prisipažintume *mia culpa*^{***}. Jam atrodė, kad tik privatinis susitarimas su Vokietija tegalėtų būti priimtinas. Nepaisydamas visų p. Zauniaus įrodinėjimų neiti tuo

⁹⁴ P. Klimo 1930 m. spalio 13 d. konfidencialus laiškas Prezidentui A. Smetonai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 47–48.

^{*} Senovės lotynų posakis „*Qui pro quo?*“ – „Vienas vietoj kito“, suponuojantis daugiau ar mažiau vienodos vertės mainus.

^{**} Tenka manyti, kad turimas galvoje D. Zauniaus pasiryžimas diskutuoti su J. Curtiumi prie Tarybos stalo, o ten nepavykus susitarti ginčo svarstymą perkelti iš Ženevos į Hagą (toku būdu bylos sprendimą nukeliant jau į laikotarpį po rinkimų Klaipėdoje).

^{***} Mano kaltė.

keliu, M. Kabinetas įsakė eiti p. Merkio metodu. Bereikalinga yra įrodinėti dabar, kad tai buvo klaida...“⁹⁵

Laiške Prezidentui P. Klimas neapsiribojo tik delegacijos ir jos pirmininko pateisinimu ar gubernatoriaus apkaltinimu, jis išdėstė ir argumentavo savo požiūrį į Klaipėdos ginčo sprendimo perspektyvas, Vokietijos ir Tautų Sąjungos vaidmenį šioje byloje, nepamiršdamas anksčiau padarytų Lietuvos Vyriausybės klaidų, ragindamas jų nekartoti ateityje. „Pavojingiausia yra tiesioginiai angažuotis Vokietijai Klaipėdos klausimuose. Tą, ką mes padarytume prieš Tautų Sąjungos Tarybą, net šimteriopai daugiau nusileisdami ir net kapituluodami, mes niekadros tiek žalos nepadarysime Lietuvai, kaip mažą menkniekį užrašę Vokietijai. Tautų Sąjunga yra mūsų pačių namai ir čia Klaipėdos byla bet kurioj formoj pasilieka internacionalinėj plotmėj, kur mes esame pilnateisiai nariai. Bet perkelti bylą į Berlyną, kurs jau vienas atsiskaitinėtų su mumis, yra savo pačių rankomis ruošti sau presijų ir represijų perspektyvas teisėtu pagrindu. Ponas Voldemaras padarė tą klaidą ir jos nereikėjo plėsti ar konfirmuoti. Deja, teisingas pono Zauniaus ir visos Delegacijos nusistatymas šį kartą buvo kabineto dezavutuotas. Ir kas visai yra nelemta, kad už paties Ministerių Kabineto duotų instrukcijų vykdymą metama kaltė ant delegacijos, kuri išdėjo visas pastangas tokiam specialiam susitarimui su vokiečiais išvengti. Šitoks *qui pro quo* nebūtų įvykęs, jei į užsienių politikos vedimą nebūtų įsipynę nekompetetingi ir dėl jos neatsakomingi elementai“, – vėl ir vėl apgailėstavo P. Klimas, akivaizdžiai neslėpdamas savo kritiško požiūrio į gubernatoriaus kompetenciją sprendžiant užsienio politikos reikalus⁹⁶.

Tokia tad yra P. Klimo versija ir jo verdiktas, kurį savo darbuose ir pakartojo minėti Lietuvos istorikai. Ir tikrai, ar yra pagrindo netikėti šiuo iškilu diplomatu, tiesioginiu įvykiu dalyviu, ypač kad savo versiją ir išvadas jis dėstė ne bet kam, o Prezidentui A. Smetonai, ne blogiau už patį laiško autorių žinojusį visas įvykių Ženevoje peripetijas. Dauguma P. Klimo pateikiamų faktų bei vertinimų neprieštarauja ir mūsų anksčiau dėstyta įvykių eigai, tiesa, negalime neatkreipti dėmesio į tam tikrą loginį Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje nenuoseklumą: tvirtinimas, kad D. Zauniaus siūlymas priimti mestą iššūkį („pakelti mestą pirštine“) ir stoti į viešą diskusiją su J. Curtiumi prie Tarybos stalo, buvo vienintelis teisingas sprendimas kažkaip nesiderina su pareiškimu, kad A. Merkio politikos nebuvo galima apginti teisinėje diskusijoje prie Tarybos stalo (pabandžiusi tą padaryti delegacija rizikavo

⁹⁵ P. Klimo 1930 m. spalio 13 d. konfidencialus laiškas Prezidentui A. Smetonai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 49–50.

⁹⁶ Ten pat, l. 50–51.

ne tik pakenkti Lietuvos valstybės prestižui, bet ir sudaryti galimybę kitoms šalims kištis į Lietuvos vidaus reikalus!), antra vertus, gubernatoriaus tais pačiais sumetimais paremtą pasiūlymą (suprasdamas delegacijos pozicijos pažeidžiamumą A. Merkys bet kokia kaina norėjo išvengti viešos diskusijos ir ragino tiesiogiai susitarti su Vokietija) P. Klimas kažkodėl vertino kaip didžiausią klaidą, kaip svarbiausią delegacijos pralaimėjimo priežastį. Abejotinai skamba ir kai kurie minėti P. Klimo išvedžiojimai taktikos pasirinkimo Klaipėdos byloje klausimu.

Vis dėlto ne logikos stoką laikome didžiausiu P. Klimo trūkumu analizuojant pralaimėjimo Ženevoje priežastis – mums nepriimtini vienašališki jo kaltinimai A. Merkiui ir pritemptas, realios padėties neatspindintis gubernatoriaus ir užsienio reikalų ministro priešpriešos šiame konkrečiame Lietuvos ir Vokietijos ginčo dėl Klaipėdos epizode pateikimas. Kitaip sakant, neprieštaraudami daugeliui visai pagrįstų P. Klimo priekaištų gubernatoriui, visiškai sutikdami su kritišku A. Merkio vaidmens šioje istorijoje įvertinimu (vien dėl jo politikos Klaipėdoje „ypatumų“!), visgi manome, kad užsienio reikalų ministro pozicija P. Klimo atskleista toli gražu neviseiškai ir ne visai objektyviai. Mūsų įsitikinimu, bent jau šį kartą priimant sprendimą dėl nuolaidų Vokietijai D. Zaunius visiškai nebuvo gubernatoriaus intrigų ir jo įtakos laikinojoje sostinėje auka ar įkaitas, jo elgesys 1930-ųjų rugsėjį, deja, nebuvo toks herojiškas, kaip kad bando pateikti P. Klimas. Jis greičiau buvo ... „lankstus“: iš pradžių užsienio reikalų ministras reikalavo laikytis kietos linijos, siūlydamas nedaryti nuolaidų Vokietijai (kaip kad jis pats teigė J. Baltrušaičiui, esą, tada jis „kovojo ir su vokiečiais, ir su Kaunu“); vėliau, kai gubernatorius ryžtingomis priemonėmis per Ministrų Kabinėtą iš esmės pakoregavo delegacijos Ženevoje poziciją, D. Zaunius, kaip pripažino ir pats P. Klimas, „<...> iš asmeninės kurtuazijos sumetimų sutiko su tokia procedūra“⁹⁷, t. y. neprieštaravo A. Merkio pozicijai; dar vėliau, rugsėjo 24 d., kuomet Tarybos pirmininkas C. Zumeta pavedė Juristų komisijai paskelbti savo nuomonę dėl ginčo įtraukimo į Tarybos dienotvarkę ir kuomet D. Zauniui, kaip patyrusiam teisininkui, nebeliko jokių abejonių, kad skundas bus įtrauktas į Tarybos dienotvarkę, tos pat dienos vėlų vakarą jis sėdo rašyti ilgą laišką Ministrui Pirmininkui J. Tūbeliui (apie kurį P. Klimas, atrodo, nieko nežinojo), kuriame ne tik ryžtingai ir vienareikšmiai pasisakė už tiesioginį susitarimą su Vokietija, bet ir pateikė labai radikalių pasiūlymų, kaip būtų galima sureguliuoti ginčą.

⁹⁷ P. Klimo 1930 m. spalio 13 d. konfidencialus laiškas Prezidentui A. Smetonai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 49.

Kadangi šis iš esmės P. Klimo „Merkio pasmerkimo ir Zauniaus išteisinimo“ versiją pakoreguojantis užsienio reikalų ministro (net 13 lapų rankraščio!) laiškas iki šiol nebuvo skelbtas, tektų jį pakomentuoti plačiau, ypač kad jis atspindi jo autorius pažiūras svarbiais santykių su Vokietija, įvairiais Klaipėdos problemos aspektais, pagaliau laiške vartojami posakiai ir siūlomi problemų sprendimai taip pat daug pasako ne tik apie situaciją, su kuria Lietuvos delegacija susidūrė Ženevoje, bet ir apie patį D. Zaunių, kaip apie žmogų ir užsienio reikalų ministrą.

Kaip ir P. Klimas, D. Zaunius savo laiške kone daugiausia dėmesio skyrė gubernatoriui, jo politikai ir su ja susijusiems įvairiems probleminiams momentams aptarti. A. Merkys laikomas atsakingu už Klaipėdos krašte padidėjusią įtampą (taigi, ir už skundo atsiradimą!), nepraleidžiant progos pabrėžti, kad per metus gubernatoriaus „įkaitinta atmosfera“ gali privesti ir prie „eksplozijos punkto“, t. y. prie sprogo krašte⁹⁸. Dar daugiau, laiške Ministrui Pirmininkui gubernatorius traktuojamas kaip svarbiausia ir kone vienintelė nepasitėjimo, atsiradusio Lietuvos ir Vokietijos santykiuose, priežastis ir kaltininkas, kaip gerų Kauno ir Berlyno santykių pagrindinė kliūtis! „Vokiečiai mano, kad jiems gubernatorius daro sunkenybių daugiau negu [Lietuvos] Vyriausybė nori daryti, ir jie mano, kad negalėsime prieiti prie gerų santykių, kol bus gubernatorius p. Merkys“, – konstatavo D. Zaunius⁹⁹.

Ypač aštriai jis kritikavo gubernatorių už klaidas, padarytas ruošiantis būsimiesiems seimelio rinkimams, neabejodamas, kad Vokietija apkaltins Lietuvą „rinkimų fabrikavimu“, ir „mes turėsime susidurti su eile kaltinimų, kurie mūsų tiek juridiniai, tiek politiniai be galo nemalonūs. Tai yra klausimai, ar yra teisėtas dabar Klaipėdoje karo stovis, karo cenzūra, susirinkimų laisvės varžymai“¹⁰⁰. Jis pateikė ir daugiau priekaištų A. Merkio politikai. Vienas tokių – Rinkimų įstatymo pakeitimas, kurį užsienio reikalų ministras laikė didžiausia klaida, neneigdamas, beje, ir savo atsakomybės už jo priėmimą („Aš pats buvau Ministerių Kabinete ir nesipriešinau įstatymo pakeitimui ir turiu pasakyti, nelaukiau tokios smarkios prieš jį atakos“)¹⁰¹. Tiesa, čia pat jis bandė teisintis: „Gal ir tasai Rinkimų įstatymo pakeitimas būtų praėjęs be rimto protesto, jeigu ne du dalykai“ – Erdmono

⁹⁸ D. Zauniaus 1930 m. rugsėjo 24 d. laiškas iš Ženevos J. Tūbeliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 405.

⁹⁹ Ten pat, l. 410–411.

¹⁰⁰ Ten pat, l. 403–404.

¹⁰¹ Ten pat, l. 403.

Simonaičio paskyrimas Rinkimų komisijos pirmininku* ir balsavimo teisės Klaipėdos krašte suteikimas asmenims, neturintiems krašto gyventojų statuso**¹⁰².

D. Zaunias nuomone, šios dvi šiurkščios ir nedovanotinos klaidos „pertempė stygą“. Aliuzija į „pertemptą stygą“ eina per visą laišką, matyt, šis vaizdinys, D. Zaunias nuomone, tiksliausiai tiko gubernatoriaus A. Merkio politikai ir jos išdavoms apibūdinti. „Jeigu siūlą nutraukti, prisieina vėl juos [jį] atleisti – kad galėtum vėl sumegzti – daugiau negu būtų reikėję atleisti, kad išvengti nutraukimo“, – perkeltine prasme apie Lietuvos politikos klaidas Klaipėdos krašte samprotavo užsienio reikalų ministras¹⁰³.

Dar rimtesnių priekaištų A. Merkys sulaukė dėl M. Reizgio direktorijos rugpjūčio mėnesį sudarymo. „Nėra man reikalo čia kartoti, ką Jūs jau žinote apie šios direktorijos sudarymo nesusipratimą, kada mes Kaune manėme, kad gubernatorius siūlys vieną lietuvių pirmininką ir du daugumos partijų atstovus ir jis padarė kitaip...“ – iš esmės žodžio nesilaikymu, jei ne atviru savivalaviu, kaltino jis A. Merki¹⁰⁴. Jei kas Kaune buvo primiršęs ankstesnius Lietuvos Vyriausybės įsipareigojimus Ženevoje dėl direktorijos sudarymo, D. Zaunius nepraleido progos jų priminti: „Taryboje direktorijos sudarymo klausimas nėra naujas <...>. Taryboje prof. Voldemaras yra pareiškęs, kad Lietuva sudarys Direktoriją parlamentariniais demokratiniais principais, ir, kad sėkmėje to jo pareiškimo savo laiku, p. Stresemannas atsiėmė savo skundą. Taigi šiandieną eiti Tarybon dėl Direktorijos sudarymo klausimo jau reiškia, kad mums bus priminta tai, ką seniau Lietuva, savo delegato lūpomis, yra pripažinusi. Ir čia turiu sakyti tai pat apie stygų nutraukimą, ką sakiau apie tą klausimą ryšy su rinkimų įstatymo pakeitimu. Nutraukėme, dabar turėsime tam tikram laikui atleisti daugiau, negu būtume turėję atleisti, jeigu būtume norėję išvengti nutraukimo.“¹⁰⁵

* D. Zaunius tvirtino, kad E. Simonaitis neturėjo moralinio autoriteto ne tik tarp Klaipėdos krašto vokiečių, bet ir lietuvių, neva tai jis reikalavo, jog Lietuvos Vyriausybė grąžintų jam 100 000 litų, kuriuos jis buvo išleidęs „sukilimui“ organizuoti...

** D. Zaunius stebėjosi, kodėl „ilgus metus“ turint proletuviškosios krypties direktoriją tokiems asmenims klaipėdietiškai pasai buvo išduoti tik rinkimų išvakarėse, kodėl to nebuvo galima padaryti gerokai anksčiau!?

¹⁰² D. Zaunias 1930 m. rugsėjo 24 d. laiškas iš Ženevos J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 406–407.

¹⁰³ Ten pat, l. 407.

¹⁰⁴ Ten pat, l. 408.

¹⁰⁵ Ten pat, l. 408–409.

Kaip ir P. Klimas, D. Zaunius buvo įsitikinęs, kad viešas skundo svarstymas Taryboje neišvengiamai suduos rimtą smūgį Lietuvos prestižui. Dar daugiau, jis nematė galimybių kaltinimams atremti. „Dabar aš neabejoju, kad mes šiais klausimais kiekvienoje tarptautinėje instancijoje bylą prakišime...“ – pesimistiškai pranašavo užsienio reikalų ministras¹⁰⁶. Siekiant išvengti tokio pažeminimo, jis siūlė imtis ryžtingų priemonių: pirmiausia keisti Rinkimų įstatymą ir sušvelninti politiką krašte („Turint omenyje betgi prestižo mažinimą, kurio mes sulauksime iš karo stovio ir cenzūros legalumo Klaipėdoje diskutavimo viešai, aš manau, kad būtų mažesnis mūsų smūgis, jeigu savo valia padarytume tame klausime tokius pakeitimus, kurie galėtų visą klausimą išimti iš viešosios diskusijos ir tarptautinio sprendimo stadijos“¹⁰⁷), atsisakyti E. Simonaičio paslaugų ir, svarbiausia, sudaryti naują, vokiečiams priimtina direktoriją. Tokiu atveju, jo nuomone, buvo „vilties visą dalyką šioje sesijoje visai nesvarstyti ir pravesti rinkimus sulig pakeistojo Rinkimų įstatymo“¹⁰⁸. Tiesa, jis sakėsi nesąs tikras, kiek ir kokių nuolaidų tektų daryti, tačiau jam buvo svarbus pats principinis sprendimas – neleisti viešai svarstyti Klaipėdos ginčą Taryboje („Ligi kokio laipsnio čia tektų dabar eiti, sunku pasakyti, man čia svarbu yra principas, kad mes dėl šito klausimo neturėtume leisti bylai eiti prie sprendimo“)¹⁰⁹.

„Pirmoji mano tezė: nors ir mūsų byla iš esmės būtų geroj padėty, vis tik yra ne-naudinga Lietuvai ją dabar turėti, turint omenyje, kas aukščiau pasakyta. Bet mes negalime užmerkti akių prieš faktą, kad mūsų byla neduoda gerų vilčių...“ – konstatavo jis¹¹⁰. Vis grįždamas prie tiesioginio susitarimo su Vokietija, D. Zaunius teigė, esą, „to nori ir vokiečiai, ir kiti Lietuvos draugai“. „Šiandien padėtis tokia: <...> yra visokių pastangų, iš mūsų draugų [Tautų Sąjungos] sekretoriате (Sugimura) ir net pačių vokiečių, kad neleisti priesti prie konflikto su Vokietija dabar Taryboje ir

¹⁰⁶ D. Zaunius 1930 m. rugsėjo 24 d. laiškas iš Ženevos J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 404.

¹⁰⁷ Ten pat, l. 405–406.

¹⁰⁸ Ten pat, l. 411.

¹⁰⁹ Ten pat, l. 406–407.

* D. Zaunius pasiūlymai, kaip spręsti ginčą, buvo labai panašūs į Klaipėdos seimelio narių, atvykusių į Ženevą, reikalavimus, tarp kurių svarbiausi buvo du: pertvarkyti direktoriją ir iš rinkėjų sąrašų išbraukti asmenis, iki rugsėjo 12 d. neturėjusius Klaipėdos paso. Žr. P. Klimo 1930 m. spalio 13 d. konfidencialus laiškas Prezidentui A. Smetonai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 48.

¹¹⁰ Ten pat, l. 403.

mėginti palaidoti bylą susitarimo keliu. Tos vokiečių pastangos, man atrodo, reikia aukštai įvertinti.“¹¹¹

Siekdamas galutinai įtikinti Ministrą Pirmininką*, D. Zaunius pateikė dar du argumentus. Pirmasis, kuriam teko kozirinio tūzo vaidmuo, – įspėjimas, kad rimtai pablogėjus santykiams su Vokietija Lietuva neišvengiamai patirs didžiulius ekonominius nuostolius („Aš manau, kad šitos ekonominės perspektyvos Tamstos tinkamai įkainojamos. Ne tik kad mes rizikuojame savo eksporto pasunkinimą, bet ir mes atsisakome nuo tų šansų ekonominius reikalus pataisyti, kurių, be abejo, turėtume normaliomis apyستovomis...“¹¹²); antrasis, labiau politinio pobūdžio, tačiau konstatavęs akivaizdų faktą (kurio, deja, nesuprato P. Klimas), – bet kokio sprendimo dėl Klaipėdos priėmimas Taryboje neišvengiamai reikš ir turimos politikos laisvės Klaipėdos krašte praradimą bei patekimą į gerokai blogesnę padėtį nei dabar turima. „Ir rezultatas tokio praktiškumo bus begalinis apsunkinimas tų klausimų tvarkyme Klaipėdoje, nes ligšiol tiems klausimams dar palikus atviriems mes elgiamės sulig savo nuožiūros ir formuojame tenai [krašte] gyvenimą kaip mums tatai reikalinga, bet paskui, kada tarptautinėje instancijoje tasai neaiškumas bus pakeistas aiškia taisykle, jau mūsų politikos nuožiūrai Klaipėdoje šitais klausimais nebebus vietos. Taigi, ne kas kita, o reikalas neužkirsti kelio mūsų politikai Klaipėdoje verčia mus daryti visa, kad tie klausimai tarptautinėje instancijoje nebūtų išrišti. Laukti, kad tie klausimai galėtų būti išrišti mūsų naudai būtų nepateisinamas naivumas, o net ir tokia sykyje toks sprendimas neduotų mums nieko, ką mes *de facto* dabar neturime. Reziumuojant: pertemdami stygą mes ją nutraukiame ir patys užkertame kelią savo politikai Klaipėdoje“, – vėl ir vėl prie jam patikusio palyginimo grįžta D. Zaunius¹¹³.

Suprasdamas, kad jo laišką skaitys ne tik J. Tūbelis, D. Zaunius dėl valstybei kilusių sunkumų buvo pasiruošęs prisiimti dalį atsakomybės. „<...> Aš pats negaliu nesiimti savo dalies atsakomybės už santykių įtempimą, kuris, mano nuomone, pareina nuo dviejų aplinkybių, vienos, kad mes, susitarę su p. Merkiu, kuo

¹¹¹ Lietuvos užsienio reikalų ministro D. Zauniaus 1930 m. rugsėjo 24 d. laiškas iš Ženevos J. Tūbeliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 411.

* Vargu ar D. Zauniui reikėjo taip stengtis, kadangi J. Tūbelis visiškai nebuvo karingai nusiteikęs, iš esmės jis tik ieškojo ginčo sprendimo būdo, galėjusio padėti Lietuvai „išsaugoti veidą“. D. Zauniaus apeliacija į ekonominius nuostolius, kuriuos Lietuva patirtų susikomplikavus santykiams su Vokietija, buvo ypač gerai paskaičiuotas užsienio reikalų ministrų ėjimas, tokio pobūdžio argumentus Premjeras geriausiai ir greičiausiai suprasdavo.

¹¹² Ten pat, l. 402.

¹¹³ Ten pat, l. 404.

aktyviausiai ėmėme realizuoti Lietuvos teises Klaipėdoje, antras, kad p. Merkys tenai, nesusitaręs su manimi, padarė žygių, kurie privedė prie užvirimo jau normaliai įkaitintos atmosferos.“¹¹⁴ Kitaip sakant, kad ir prisiimdamas dalį kaltės sau, visgi didžiąją dalį atsakomybės jis buvo linkęs permesti ant gubernatoriaus pečių. Tačiau, siekdamas išlikti garbingas, jis pasiūlė netikėtą sprendimą: jis atsistatydina iš užsienio reikalų ministro pareigų, kartu keičiamas ir gubernatorius Klaipėdoje („Žiūrint valstybiniu mastu, atmaina gubernatoriaus asmenyje, taip pat kaip ir Užsienio Reikalų Ministerio asmeny, yra labai normalus kelias labai palengvinti savo užsienio santykius...“). Pabrėžęs, kad priėmus tokį sprendimą paprastai paaukojamiems asmenims „duodamas paaukštinimas“, kukliai pridūręs netaikęs šios taisyklės sau, D. Zaunius vis dėlto manė esant reikalinga pastebėti, kad „tasai klausimas šiandieną nestovi dienotvarkėj“¹¹⁵.

Taigi, galime įvairiai vertinti priežastis, privertusias užsienio reikalų ministrą pakeisti savo poziciją, tačiau akivaizdu, kad jis siūlė tą patį, ką ir gubernatorius, t. y. vietoje diskusijos Taryboje tiesioginį susitarimą su Vokietija. Ar tokį posūkį jis darė stengdamasis apsaugoti Lietuvos interesus Klaipėdoje rinkimų išvakarėse, ar vadovaudamasis kažkokiais kitais sumetimais, dabar būtų sunku pasakyti, tačiau taip pasielgdamas jis rizikavo ne tik savo karjera.

¹¹⁴ Lietuvos užsienio reikalų ministro D. Zauniaus 1930 m. rugsėjo 24 d. laiškas iš Ženevos J. Tübeliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 410–411.

¹¹⁵ Ten pat.

II.

NAUJI KLAIPĖDOS BYLOS VIDAUS IR IŠORĖS ASPEKTAI (1930 M. SPALIS–GRUODIS)

2.1. „Ženevos kompromiso“ pasekmės

2.1.1. Dr. Kazys Grinius reikalauja nubausti kaltininkus (Valstiečių liaudininkų sąjungos Centro komiteto memorandumas)

Prancūzijos užsienio reikalų ministras A. Briandas kartą prasitarė, esą, Tautų Sąjungoje visų valstybių užsienio reikalų ministrai sudaro tam tikrą aljansą apsiginti nuo savo šalies viešosios opinijos išsišokimų. „Ženevos parketas užsienio reikalų ministrams slidus, retas ant jo nepaslusta, nesusidauždamas kakta į savo šalies opinią“¹, – kalbėjo A. Briandas. Šie iškilais Prancūzijos diplomato žodžiai gan tiksliai nusako tą padėtį, kurioje 1930-ųjų rudenį atsidūrė ant „Ženevos parketo paslydęs“ D. Zaunius. Separatinis susitarimas su J. Curtiumi tikrai pastatė D. Zaunių į labai keblią padėtį – Lietuvos užsienio reikalų ministras susikompromitavo ne tik Vokietijos, bet ir kitų delegacijų, pirmiausia valstybių signatarių, akyse. Atsisakymą nuo ankstesnės, itin griežtos, pozicijos buvo galima suprasti arba kaip Vyriausybės nesiskaitymą su D. Zauniaus nuomone, priimant sprendimus tokiais svarbiais klausimais, arba kaip nuoseklumo ir net principų neturėjimą. Kaip bevertinsi, visais atvejais tai buvo skaudus smūgis jo, kaip ministro, prestižui.

Tačiau didžiausią nuostolį D. Zauniaus autoritetas, jo reputacija patyrė Lietuvoje. Ženevoje pasiektu susitarimu, kurį tik nepataisomas optimistas galėjo vadinti „kompromisu“, buvo nepatenkinta absoliuti dauguma Lietuvos visuomenės, neatsižvelgiant į partinę priklausomybę. Prisimenant ankstesnius (liepos–rugsėjo mėn. pradžios) užsienio reikalų ministro pareiškimus užkulisinis susitarimas su Vokietija buvo ne tik nepriimtinas, bet ir visiškai nesuprantamas. Visuomenė buvo visiškai neparuošta tokiam „kompromisui“ (tam Vyriausybė paprasčiausiai

¹ Supraskime Ženevos dvasią ir darbo metodus, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 11 d., p. 1–2.

neturėjo laiko, kadangi svarbiausi sprendimai buvo priimti per kelias dienas). Jos akyse D. Zaunius ir J. Curtius susitarimas atrodė kaip nepateisinama nuolaida Vokietijai, prieštaraujanti Lietuvos bei lietuvių interesams krašte ir gubernatoriaus A. Merkio politikai. Dėl šios priežasties būtent D. Zaunius buvo apkaltintas nacionalinių interesų išdavyste, visiškai ignoruojant tą faktą, kad tik savo atsakomybe užsienio reikalų ministras negalėjo priimti tokių sprendimų. Kaip ir kur buvo priimtas sprendimas dėl nuolaidų Vokietijai, visuomenė nežinojo. Ne ką geriau buvo informuoti ir Kaune rezidavusio diplomatinio korpuso nariai. Jiems buvo žinoma tik tiek, kad sprendimas buvo priimtas labai siaurame rate ir kad instrukcijos Lietuvos delegacijai Ženevoje buvo perduotos telefonu². Tikrąją reikalų padėtį žinojo tik artimiausia Prezidento aplinka ir Lietuvos delegacijos Tautų Sąjungoje nariai, tačiau dėl suprantamų priežasčių šia informacija jie neskubėjo dalytis.

Tačiau to net nereikėjo, užteko pasiskaityti užsienio, pirmiausia Vokietijos, spaudos publikacijas, kuriose buvo su smulkiausiomis detalėmis ir neslepiamu pasigardžiavimu aprašomas Lietuvos delegacijos Ženevoje pažeminimas. Tokios puikios progos tautininkų režimo ir Vyriausybės kritikai opozicija praleisti negalėjo. Užsienio reikalų ministrui dar negrįžus iš Ženevos, spalio 3 d. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos Centro komitetas Ministrui Pirmininkui J. Tūbeliui įteikė memorandumą ir tą pačią dieną paskelbė jį *Lietuvos žiniose*³. Oficiozas šį

² H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. lapkričio 4 d. pranešimas Nr. 435 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 14782, N 7827, 327.

* „Giliai susijaudinę dėl padaryto Lietuvos delegacijos nusileidimo Vokietijai Klaipėdos krašto reikalais ir tvirtai įsitikinę, kad šis nusileidimas sudaro didžiausią pavojų Klaipėdos krašto priklausomybei Lietuvai, kreipiame Vyriausybės dėmesį į krašte susidariusią padėtį: I. Padarytas Lietuvos delegacijos nusileidimas ardo Lietuvos teisinę būtį Klaipėdos krašte: 1) jis tvirtina, stiprina ir gilina A. Voldemaro pasižadėjimą derėtis su Vokietija dėl Klaipėdos krašto reikalų prieš perkeliant juos į Tautų Sąjungos Tarybą ir tuo: a) sankcionuoja Vokietijos intervencijos teisę, teisę, kurios nei ji, nei Tautų Sąjungos Taryba, nei pačios signatarinės valstybės, einant konvencija, neturi; b) remia Vokietijos siekimus įvykusių faktų eigoje paversti Klaipėdos kraštą Lietuvos Vokietijos kondominiumu; c) teikia Vokietijos juridinės publicistikos propaguojamai tezei tvirtumo dėl Lietuvos laikino suverenumo Klaipėdos krašte; 2) jis siaurina Konvencijos gubernatoriui suteikiamą direktorijos pirmininko skyrimo teisę: a) paversdamas Konvencijos nustatytą dvigubą direktorijos pirmininko atsakingumą – gubernatoriui ir seimeliui – vienašališku atsakingumu prieš vieną tik seimelio daugumą; b) tuo būdu visiškai eliminuodamas krašto administraciją iš centro valdžios įtakos; c) faktiškai anuliuodamas Konvencijos gubernatoriui suteikiamą seimelio paleidimo teisę; d) padaro iš gubernatoriaus grynai reprezentatyvę figūrą; e) iš Klaipėdos gi krašto visiškai nuo suverenios galios nepriklausomą viešos teisės vienetą „bundesštato“ pagrindais. II. Įvykęs Ženevoje tarp Lietuvos ir Vokietijos užsienių reikalų ministrų susitarimas yra netikėtas ir neužtarnautas smūgis, kuris veda į visišką Lietuvos politikos Klaipėdos krašte kapituliaciją prieš junkerių ir apmokamų agentų norus: 1) jis iš pagrindų pakeičia politinių jėgų santykiavimą Klaipėdos krašte: a) stiprindamas tuos kraštutinius vokiečių politikos gaivalus, kurie į savo

memorandumą iškart įvertino kaip „pageidavimų, rūgėjimų ir baidymų“ kratinį, kaltindamas oponentus politikavimu³. Ir tikrai politine ir grynai teisine (t. y. tiek, kiek memorandumo autoriai rėmėsi Klaipėdos Konvencijos ir Statuto nuostatais) prasme tai buvo gana prieštaringas dokumentas. Galima suprasti valstiečių liaudininkų pagrįstus priekaištus nepaisant nacionalinių interesų ir jų pesimistines pranašystes dėl „Ženevos kompromiso“ pasekmių Lietuvos pozicijoms Klaipėdos krašte. Galima būtų suprasti ir D. Zauniaus ir J. Curtiaus susitarimo denonsavimo reikalavimą. Bet kaip suprasti memorandumo autorių norą visą kaltę dėl Ženevoje pasiekto susitarimo suversti ne Vyriausybei (ar, pvz., Prezidentui), o tik Lietuvos delegacijai Ženevoje, lydimą reikalavimo nubausti kaltininkus (D. Zaunių ir V. Sidzikauską, kitus delegacijos narius)? Kas jau kas, o buvęs Respublikos Prezidentas K. Grinius privalėjo žinoti, kad tokius valstybei svarbius sprendimus nepriima tik užsienio reikalų ministras! Neabejotina, jis ir žinojo. Tokiu atveju primygtinį reikalavimą „nubausti kaltininkus“ galima suprasti ir kaip raginimą Prezidentui A. Smetonai apsigalvoti ir gelbėti padėtį, t. y. apkaltinti D. Zaunių kompetencijos viršijimu ir paaukoti jį (gal net ir visą delegaciją) dėl didesnių valstybės interesų. Kitaip sakant, svarbiausiu uždaviniu laikyta pergalė rinkimuose, o jai pasiekti buvo būtina atsisakyti Ženevos susitarimo (tokiu atveju A. Merkio veiksmų rinkimų išvakarėse ir toliau niekas nebūtų varžęs). Laimėjus rinkimus, buvo galima pagalvoti ir apie Lietuvos tarptautinius išipareigojimus dėl Klaipėdos... Na, o šiam

politinio veikimo pagrindus deda centro Vyriausybės išnaudojimą Vokietijos intervencijos baubo pagalba; b) silpnindamas tuos lojalius vokiečių visuomenės gaivalus, kurie siekia susitarimo su centro valdžia; 2) jis stato į pavojų visas pastangas, lig šiol padarytas Klaipėdos krašto opiniškai plėsti, kreipiant ją į ramaus valstybingumo vėžes: a) teikdamas ligšiolinės daugumos partijoms milžinišką paramą šių rinkimų kampanijai; b) laiduodamas tuo būdu joms daugumos palaikymą ir būsimame seimelyje; c) kuriame jos turės pagrindo elgtis daug drąsiau ir nepriklausomiau ne kaip iki šiol; 3) jis suteikia tiesiog neperžengiamos sunkenybės lietuvių tautinei sąmonei Klaipėdos ūkininkuose plėsti: a) stiprindamas juose įsitikinimą apie vokietybės ir jos atstovų galią krašte; ir b) keldamas juose nepasitikėjimą lietuvių jėgomis; 4) pagaliau jis daro absoliučiai neįmanomą lietuvių švietimo ir tautinio išsąmoninimo platinimą autonomijos ribose, uždarydamas lietuvių kalbai duris į administracines įstaigas, teismus ir mokyklas. Turint galvoje visa tai, mes esame giliai įsitikinę, kad Lietuvos delegacija Ženevoje, padariusi tokį susitarimą su Vokietijos delegacija, veikia be Lietuvos Vyriausybės pritarimo, kuris, mūsų manymu, jokiais atvejais negalėjo būti duotas. Mes tikime, kad Vyriausybė, nesisolidarizuodama su Dr. Zauniaus ir Sidzikausko padarytuju susitarimu su Vokietija, tą susitarimą atšauks, dėl asmenų, jėgusių į delegacijas, padarys atitinkamas išvadas.“ Memorandumą pasirašė VLCK pirmininkas dr. K. Grinius, sekretorius J. Kalnėnas. Žr. L. Valstiečių Liaudininkų S-gos Centro Komiteto p. Ministeriui pirminininkui memorandumas, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 3 d., p. 1.

³ Spaudos apžvalga, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 9 d., p. 2.

sumanymui nepavykus, opozicija, matyt, nebūtų labai išgyvenusi dėl visiško tautininkų Vyriausybės susikompromitavimo.

Šiaip ar taip, siūlant tokį sudėtingą žaidimą, reikėjo bent jau iš anksto parengti teisinę bazę, kuria remdamasi Vyriausybė galėjo ginti savo veiksmus. Tačiau precizikos valstiečių liaudininkų memorandumui akivaizdžiai trūko, tiksliau, memorandumo teisinė pusė akivaizdžiai šlubavo. Pvz., piktindamiesi Lietuvos delegacijos nuolaidomis, kurios, esą, sankcionavo Vokietijai intervencijos teisę, memorandumo autoriai, apeliuodami į Klaipėdos Konvenciją, tvirtino, esą, „nei Vokietija, nei Tautų Sąjungos Taryba, nei pačios valstybės signatarės neturi intervencijos teisės Klaipėdos reikalais“. Atsižvelgiant į Konvencijos 17-ąjį straipsnį, toks tvirtinimas, švelniai tariant, neatitiko tikrovės. „Argi neturi? Kaip gera būtų, kad neturėtų...“ – tyčiojosi iš savo oponentų *Lietuvos aidas*⁴. Pripažindamas, kad Klaipėdos Statuto kritika yra visiškai pagrįsta, oficialus piktinosi, kad po memorandumu parašą padėjęs dr. K. Grinius klaidina visuomenę, tvirtindamas, kad Vyriausybei tenka tik vykdyti jos politinių oponentų 1924 m. pasirašytą ir ratifikuotą Klaipėdos Konvenciją⁵. „Kiek mums žinoma Ženevos situacija – memorandumo autoriai savo punktais yra pataikę tiek, kiek kulkosvaidis tuščiais šūviais tuščiam lauke, kur vietoj priešininko stovi kažin kieno pastatyta šmėkla“, – ironizavo oficialus⁶. Ir tikrai, keista, kad memorandumą rengę valstiečiai liaudininkai, tarp kurių buvo ir buvęs Klaipėdos krašto gubernatorius Karolis Žalkauskas, taip neatsakingai komentavo Konvenciją. Vadovaujantis memorandumo autorių logika, pvz., galima būtų teigti, kad Klaipėdos Konvencija – kone tobulas juridinis dokumentas, o Lietuvos delegacija, sutikdama su nuolaidomis Vokietijai Ženevoje, tiesiog pažeidė Lietuvos tarptautinius įsipareigojimus⁷.

Oficizo argumentų pergalė diskusijoje su opoziciniais dienraščiais D. Zaučiaus pozicijos, deja, nesustiprino. Grįžęs į Kauną didelio pasirinkimo jis neturėjo: jam reikėjo arba prisiišti atsakomybę už „kompromisą“ ir jo pasekmes, arba viešai pareikšti, kad susitarimas Ženevoje buvo pasiektas neatsižvelgiant į jo iki rugsėjo 20 d. užimtą poziciją ir tik gavus tam pirmųjų valstybės vyrų nurodymus. Tačiau toks demaskuojantis pareiškimas galėjo turėti rimtų padarinių, pirmiausia šalies viduje. Lojalumas Prezidentui A. Smetonai, kaip ir nenoras sukelti Vyriausybės krizę atsakingu valstybei metu, neleido užsienio reikalų ministrui viešai įvardyti

⁴ Klaipėdos konvencija atsirūgsta, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 6 d., p. 1–2.

⁵ Ten pat.

⁶ Kaltintojai – kaltininkai, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 7 d., p. 1.

⁷ Ten pat.

visų aplinkybių, kuriomis buvo priimamas sprendimas Kaune. Kita vertus, toks apsisprendimas toli gražu nereiškė, kad užsienio reikalų ministras nesirengė gynybai ir buvo pasiryžęs abejingai prisiimti kitų kaltes. Sunku pasakyti, apie ką galvojo D. Zaunius iš Ženevos (per Berlyną) traukiniu grįždamas į Kauną, tačiau Lietuvos pasienyje, Eitkūnuose, ar tai norėdamas greičiau pasiekti laikinąją sostinę, o gal bandydamas išvengti nemalonių siurprizų Kauno geležinkelio stotyje, iš traukinio jis persėdo į automobilį⁸.

Užsienio reikalų ministro atsargumas buvo ne be pagrindo. Laikinojoje sostinėje siautė politinių aistrų pagimdyta audra. Nuotaikų gama Kaune nebuvo labai įvairi, visuomenėje dominavo ryškiai neigiamos – nepasitikėjimo, nusivylimo, pykčio – nuostatos. Tiesa, spalio pradžioje oficialūs Lietuvos pareigūnai bandė laikytis pabrėžtinai ramiai, tačiau tas ramumas nieko negalėjo apgauti, pirmiausiai lietuvių nuotaikas atidžiai stebėjusių užsienio valstybių diplomatų. Pasak jų, tomis dienomis laikinojoje sostinėje buvo tik viena tema pokalbiams Vyriausybėje ir visuomenėje – Vokietijos poelgis, prilyginamas išdavystei. „Kaune galvota, kad Vokietija apsiribos tik grasinimais ir lietuviai labai didžiavosi savo kieta laikysena Vokietijos atžvilgiu“, – pranešime į Berlyną tomis dienomis rašė Vokietijos laikinasis reikalų patikėtinis Kaune A. Hencke⁹.

Po rugsėjo 30 d. didžiutis jau nebebuvo kuo, tačiau pagrindo nerimui – užtektinai. Paprastai vengdavęs politinių temų, Prancūzijos pasiuntinys tomis dienomis pastebėjo – URM „yra šoko būsenoje“. Pasak jo, lietuviai buvo įsitikinę, kad jei jau Vokietijos pasiuntinys H. Morahtas išvyko atostogų, jokių netikėtumų Ženevoje laukti netenka¹⁰. Deja, atsitiko kaip tik atvirkščiai – Vokietijos pasiuntinys tam ir išvyko iš Lietuvos, kad situacijai Ženevoje susikomplicavus jis būtų nepasiekiamas jos Vyriausybei. Tai buvo gerai apgalvotas vokiečių diplomatijos žingsnis, ypač kad ir V. Sidzikausko tuo metu Berlyne nebuvo (kaip Lietuvos delegacijos Tautų Sąjungos sesijoje narys jis buvo ilgam išvykęs į Ženevą). Taigi, Lietuvos ir Vokietijos delegacijų konfliktui Ženevoje peraugus į atvirą fazę, abu pasiuntiniai, kad ir dėl skirtingų priežasčių, tiesioginių savo pareigų vykdyti negalėjo. Jei vokiečiai V. Sidzikausko Berlyne nepasigedo, to negalima pasakyti apie H. Morahtą – Kaune jo labai trūko, pirmiausiai Prezidentui A. Smetonai. Vargu ar tomis aplinkybėmis Vokietijos pasiuntinys būtų galėjęs ką nors pakeisti, tačiau laikinojoje sostinėje

⁸ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. spalio 15 d. pranešimas Nr. 407 A. Hendersonui, PRO, FO, 371, 14782, N 7255, 308.

⁹ A. Hencke 1930 rugsėjo 28 d. pranešimas į *Auswärtiges Amt*, PAAA, R 31343.

¹⁰ Ten pat.

buvo įprasta, kad sunkesniais momentais būtent H. Morahtas sugebėdavo sušvelninti dviejų valstybių prieštaravimus.

2.1.2. 1930-ųjų spalio Lietuvoje: tautininkų diskusija su opozicija

Prancūzų pasiuntinys buvo tik iš dalies teisus – šoką išgyveno ne tik URM, didelį sukrėtimą tomis dienomis patyrė visa Lietuvos visuomenė. Netikėtas Vokietijos žingsnis iš pamatų griovė tradicinį Lietuvos užsienio politikos pamatą. Priimti pasikeitusias realijas buvo dar sunkiau, kadangi lietuviai jautėsi išduoti valstybės, kurią iki tol jie laikė esant savo sąjungininke. „Šio žygio Lietuvos visuomenė iš Vokietijos pusės nelaukė ir nesitikėjo <...>, iki tol į Vokietiją visą laiką žiūrėjo kaip į Lietuvai draugingą valstybę“, – dūsavo oficiozas dar iki Lietuvos delegacijos kapituliacijos Ženevoje¹¹. Po rugsėjo 30 d. nuotaikos buvo dar niūresnės. Vokietijos žingsnis „paliko mūsų visuomenėje didelio, sunkiai išdildomo įspūdžio. Juk mūsų buvo žiūrėta į vokiečius daugiau kaip į draugus ir bendrus sunkioje mūsų byloje su lenkais, kai kas net tvirtino, kad mes iš jų šioje srityje susilauksime pagalbos“, – apmaudavo *Lietuvos aidas*¹². „Nelauktas, neteisėtas ir nesuprantamas smūgis, Vokietijos, mūsų ilgamečio „prietelio“, – rašė *Lietuvos žinios*, nepraleisdamos progos pridurti, kad toks Vokietijos poelgis „verčia Lietuvą susigriebti, atmesti visokias savimeilės diktuojamas priedangas bei pasiteisinimus ir stačiai pažvelgti tikrenybei į akis, atvirai kvalifikuoti šio daugelį atvejų lemiančio nusileidimo pobūdį bei pasekmes“¹³. Krikdemų *Rytas*, priminęs dar vasarą išsakytus perspėjimus Vyriausybei dėl besikeičiančios Vokietijos pozicijos Klaipėdos atžvilgiu ir apskritai dėl revizionizmo pavojaus Lietuvai¹⁴, antrino, esą, pastarieji įvykiai Ženevoje aiškiai parodę, kad Lietuvos „užsienio politikos pagrindai buvo ne tie ar bent ne tokie, kokiais jie įsivaizduoti. Kai kuriose sferose jau nuo seno teorizuota, o pastaraisiais metais ir praktikuota, kad rusiškai vokiška orientacija viena tegali padėti Vilniaus problemą išspręsti mums pageidaujama kryptimi. Vykdam praktikoje šią politiką nepagailėta daug, ir kaip buvo galima matyti, nepateisinamų, brangių,

¹¹ Lietuvos reikalai Ženevoje, *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugsėjo 29 d., p. 1 (vedamasis).

¹² Homo sum. Po Ženevos, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 9 d., p. 3.

¹³ Kuo tai vadinti?, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 3 d., p. 1.

* „Pareinės evakuacija stato ir Klaipėdos klausimą naujon plotmėn“, – teigė *Rytas*, likus mėnesiui iki Tautų Sąjungos Tarybos posėdžio, kartu perspėdamas, kad „kiekvienas pataikavimas neteisėtiems ir neleistiniems Vokietijos reikalavimams dėl Klaipėdos krašto būtų tik pripažinimas depozitinio šio krašto priklausomumo pobūdžio“ (žr. Revindikacija ar depozitas?, *Rytas*, 1930 m. rugpjūčio 12 d.). Po Lietuvos delegacijos kapituliacijos Ženevoje šis perspėjimas skambėjo tiesiog pranašišškai.

bet Lietuvos reikalams bergždžių aukų.¹⁴ Kur link reikėtų sukti Lietuvos užsienio politikos vairą naujomis aplinkybėmis, *Rytas* nedetalizavo, tačiau krikdėmai atvirai nepritarė orientacijai nei į SSSR, nei į Vokietiją, ragindami ieškoti draugų „kitur“¹⁵. Kur? Matyt, ne Latvijoje ar Estijoje. *Rytas*, beje, reikalavo ne tik „ieškoti naujų draugų“, bet ir „privalomos tautos konsolidacijos“, t. y. sušaukti Seimą. To paties iš esmės reikalavo ir *Lietuvos žinios*.

Tai buvo pavojingas diskusijos posūkis, kadangi Vokietijos grėsmės akivaizdoje vėl visu balsu imta kalbėti apie neišvengiamą santykių su Lenkija peržiūrėjimą ir tautos konsolidacijos poreikį. Supratęs savo klaidą, oficiozas ėmė keisti toną. „Kur ieškoti naujų draugų?“ – desperatiškai klausė tautininkų ruporas¹⁶. „Liaudininkų siūlomas „rimtas“ susitarimas su lenkais per daug būtų rimtas, nes šiomis aplinkybėmis jis reikštų susitarimą *status quo* pagrindu, t. y. atsižadėjimu Vilniaus, arba harakiri“, – tradiciniais argumentais gynėsi *Lietuvos aidas*¹⁷.

Beje, įsivėlęs į diskusiją su opozicija oficiozas viename ir tame pačiame straipsnyje sugebėdavo ir smerkti Vokietiją, ir kartu raminti Lietuvos visuomenę, esą, didesniai susirūpinimui nėra pagrindo. „Kitas klausimas, kaip pati Vokietijos vyriausybė vertina <...> šiais skundais pasiektus rezultatus <...>. Žymiai būtų klystama manant, kad tokio skundo iškėlimas reikštų Lietuvos–Vokietijos santykių pakrypimą į blogąją pusę“, – rašė *Lietuvos aidas*, apeliuodamas į „taikingą dvasią“, tariamai viešpatavusią tiek privačiame, tiek viešame Tarybos posėdžiuose, tiek Lietuvos ir Vokietijos delegacijų pasitarimuose. „Šiuo atveju politika ir gyvenimas ėjo skirtingais keliais <...>. Gyvenimas aiškiai rodė anoniminių klaidėdžių peticijų tuštumą. Vokietijos vyriausybė per didelės reikšmės joms neteikė, klaidėdžiai apsiriko“, – guodėsi dienraštis. Klaipėdos vokiečiai, esą, tikėjosi krizės dviejų valstybių santykiuose. Tačiau vietoj to Vokietijos Vyriausybė, tiesa, „politinės padėties priversta, iškėlė skundą, bet jis nedavė nei pozityvių, nei tuo labiau šovinistinio elemento trokštamų dekoratyvinių rezultatų. Vietoj laukiamų Lietuvos–Vokietijos barnių ir butaforiško ginklų barškinimo visas dalykas apsiribojo taikingoj dvasioj abipus padarytais pareiškimais“, – visiškai atitrūkęs nuo tikrovės postringavo oficiozas¹⁸. Nuolaidas Vokietijai *Lietuvos aidas* buvo linkęs vertinti tik kaip „nešališkumo demonstraciją“, esą, numatoma tam tikra Klaipėdos

¹⁴ Mūsų užsienio politikos balansas, *Rytas*, 1930 m. spalio 8 d., p. 1.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Mūsų orientacija ir mūsų politika, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 13 d., p. 3.

¹⁷ Homo sum. Po Ženevos, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 9 d., p. 3.

¹⁸ Politika ir gyvenimas, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 1 d., p. 1.

direktorijos rekonstrukcija, rinkimų komisijos pakeitimai ir ne daugiau. „Gyvenimo faktai parodė, kad tarp Lietuvos ir Vokietijos vyriausybių buvo ir yra bendras noras rasti taikingą liniją, skundo svarstymas be jokių ypatingų komplikacijų atidėtas <...>, Vokietijos vyriausybė lyg ir pabrėžė, kad <...> yra riba, kurios ji nenorėtų peržengti“, – apibendrinio oficiozas¹⁹. Tačiau *Lietuvos aid*o pozicijos diskusijoje su opozicija ši kartą nebuvo tvirtos – laviruodamas tarp reicho pasmerkimo ir neslepiamo noro pateisinti Vyriausybę, oficiozas buvo priverstas kartu ginti ir ... pačią Vokietiją (pvz., teigdamas, kad nedraugiškas Berlyno žingsnis buvo „tik susirūpinimas vokiškojo elemento apsaugojimu kitapus Vokietijos sienos, ir už to nebūtinai slypėjo sienos revizijos klausimas“)²⁰.

Tokie virazai tik dar labiau supykino opoziciją, vienu balsu tvirtinusių, kad Klaipėdos vokiečių skundo palaikymas tai pirmasis veiksmas, rodantis, kad sienų revizija palies ne tik Dancigo koridorių, bet ir Klaipėdos kraštą. Pasigirdo balsų, teigusių, kad Vokietijos revizionizmas kelia pavojų ne tik Lietuvos sienoms, bet ir pačiai jos egzistencijai, ir raginusių tautą nusikratyti apatijos ir iliuzijų²¹. Tokius pasiūlymus buvo galima suprasti ne tik kaip raginimą peržiūrėti santykius su Lenkija, bet ir kaip primygtinį reikalavimą pakeisti vidaus politiką, demokratizuoti valstybę, tautininkams atsisakant valdžios monopolio, ir grįžti prie parlamentinio valdymo formos.

Gana pranašiška ir grėsmingai įsibėgėjusioje diskusijoje nuskambėjo Ernesto Galvanausko, tuomet Klaipėdos uosto direkcijos nario, balsas. Viešos paskaitos Kaune metu jis be jokių užuolankų pareiškė: kova su Vokietija neišvengiama, Lietuva „turi būti saugodama savo savarankiškumą“. Jis neslėpė pasipiktinimo sei melio daugumos partijomis, dirbančiomis Vokietijos generalinio konsulato nurodymu, ir Vokietijos spauda, kuri, jo nuomone, norėtų Lietuvai nurodinėti, ką skirti Klaipėdos krašto gubernatoriumi. „Greitai gali ateiti laikas, kai Vokietija ims nurodinėti, kas turi būti paskiriami ministrais Lietuvoje. Už visus nusileidimus Vokietijai Lietuva nieko negavo. Tarp Vokietijos ir Lietuvos eina paprastas keitimasis prekėmis. Vokietija šiandien reikalauja už kiekvieną importuotą kiaulę dalelytę Lietuvos Nepriklausomybės. Konfliktas ir kova anksčiau ar vėliau yra neišvengiami, nes Vokietija visomis priemonėmis stengsis įvykdyti savo revizionistinę

¹⁹ Politika ir gyvenimas, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 1 d., p. 1.

²⁰ Homo sum. Po Ženevos, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 9 d., p. 3.

²¹ S. N. Sutarčių revizija ir mūsų klausimas, *Rytas*, 1930 m. gruodžio 19 d., p. 1.

politiką“, – tvirtino E. Galvanauskas, kviesdamas „dabartinę Lietuvos kartą“ greisiančio pavojaus nelaikyti mažu ir nereikšmingu²².

Buvusio Ministro Pirmininko ir užsienio reikalų ministro pasisakymą be jokių sutrumpinimų atpasakojo *Berliner Tageblatt*, o Lietuvoje paskaitos santrauką išspausdino Šaulių sąjungos organas *Trimitas*, prie publikacijos pridėjęs trumpą komentarą: su E. Galvanausko pastabomis „visiškai sutinkam, dabar yra vokiečių eilė pasirinkti, kokios politikos su Lietuva jie laikysis“. Tokie pareiškimai neliko nepastebėti Vokietijoje. V. Sidzikauskas informavo URM apie didelį *Auswärtiges Amt* nepasitenkinimą E. Galvanausko pasisakymais ir pageidavimą, kad Lietuvos Vyriausybė parengtų šiuo klausimu specialų pranešimą, pasmerkdama „tokį išsišokimą“ ir pareikšdama, kad E. Galvanausko kalbos turinys „netiksliai perpasakotas“²³. Prisimenant Vokietijos reakciją, tiksliau jos nebuvimą į analogiškus Lietuvos protestus, toks Berlyno jautrumas atrodė keistai ir net nelogiškai (kaip galima vienu metu „smerkti“ ir tuo pat metu teigti, kad E. Galvanausko pasisakymą *Berliner Tageblatt* atpasakojo netiksliai?!). D. Zaunius nematė pagrindo tenkinti tokių Berlyno užgaidų. Ant V. Sidzikausko telegramos jis užrašė tokią rezoliuciją: „Galvanauskas yra privatus asmuo, perėjęs griežton prieš Lietuvos Vyriausybę opozicijon. Tą vokiečiai patys turėtų žinoti...“²⁴

Spaudimas Vyriausybei tik stiprėjo. Opozicinė spauda, remdamasi iš Juozo Gabrio Ženevoje gauta informacija, visiškai atvirai rašė apie priežastis, dėl kurių D. Zaunius vadovaujama delegacija nenorėjo viešai diskutuoti dėl Lietuvos Vyriausybei daromų priekaištų, – kaltinimai Klaipėdos Konvencijos bei Statuto laužymu buvo paremti „nenormalumais“ Lietuvos vidaus politikoje, pirmiausia krašte tebegaliojančia karo padėtimi. Bijant tokio pobūdžio J. Curtiaus ir ypač Didžiosios Britanijos delegato Ženevoje A. Hendersono* kaltinimų, išsigąsta ir „pasirinkta eiti pralaimėjimo keliu“²⁵. J. Gabrio versiją mielai kartojo ir *Rytas*, tvirtindamas, kad „skundo stipriausia vieta ir J. Curtiaus geriausias ginklas prieš mūsų delegaciją Ženevoje buvo dalykai, einą iš mūsų bendros situacijos, kurią, pradėjus viešai

²² Spaudos apžvalga. Šauliai p. Galvanauskui pritaria, *Lietuvos žinios*, 1930 m. gruodžio 16 d., p. 2.

²³ V. Sidzikausko 1930 m. gruodžio 10 d. telegrama D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 995, l. 2.

²⁴ Ten pat.

* J. Gabrys tvirtino, kad A. Hendersonas, kaip socialistas, neva tai turėjo iš Antrojo socialistų internacionalo gautą skundą, kuriuo Lietuva buvo kaltinama nesilaikanti demokratiščių principų ir pažeidžianti Klaipėdos Konvencijos bei Statuto normas.

²⁵ Vis dar dėl Ženevos, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 18 d., p. 3; *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 15 d., p. 2.

nagrinėti skundą, būtų tekę ginti viso pasaulio opinijos akivaizdoje ir, prasidėjus debatams, tas pareiškimas (t. y. A. Hendersono) „garsiu aidu“ būtų nuskambėjęs visame pasaulyje“²⁶. Atsakydamas į klausimą, kiek pagrįsta J. Gabrio versija, D. Zaučius tik lakoniškai pastebėjo: „Jei Hendersonas būtų norėjęs padaryti pareiškimą, jis jį būtų ir padaręs, progų tam būta užtekčiai. Gabrys šį kartą suklydo.“²⁷ Mums nežinoma, ar Socialistų internacionalas tikrai kreipėsi į A. Hendersoną su tokiu prašymu, tačiau jei J. Gabrys ir suklydo, jis suklydo neatsitiktinai. Pats Lietuvos vidaus padėties ydų viešas svarstymas, neatsižvelgiant į tai, kiek šie kaltinimai buvo pagrįsti ir kiek ne, savaimė kompromitavo tuometinį režimą, suteikdamas opozicijai dar vieną progą kritikuoti tautininkus. Beje, vesdama gan koordinuotą ir apskritai gerai argumentuotą prieš Vyriausybę nukreiptą kampaniją opozicija kažkaip pamiršo, kad 1924 m., krikščionims demokratams esant valdžioje ir pasirašant Klaipėdos Konvenciją, Lietuvoje irgi galiojo karo padėtis, tačiau tada niekas nereikalavo, kaip krašto įgijimo sąlygos, ją panaikinti.

1930 m. rudenį spaudoje išliiepsnojusioje diskusijoje vėl, šį kartą labai išsamiai, grįžta prie 1928 m. A. Voldemaro prisiimtų įsipareigojimų Vokietijai ir jų pasekmių Lietuvai. Sprendžiant iš tuometinių publikacijų, protokolo turinys ir toliau nebuvo žinomas plačiajai visuomenei²⁸, tačiau informacija, kuria disponavo opozicija, buvo pakankama, kad dėl padarytos klaidos būtų galima kalti prie kryžiaus pirmiausiai A. Voldemarą, o kartu ir visą tautininkų vadovybę, nesugebėjusią atskratyti šio palikimo ir iš inercijos nuėjusią eksdiktatoriaus nubrėžtu keliu (A. Voldemaro sudarytoji padėtis „inercijos keliu vis tolyn vystėsi ir dabartinė valdžia buvo priversta toleruoti Vokietijos kišimąsi į Klaipėdos reikalus“²⁸). „A. Voldemaras padaręs didelę klaidą, pasirašydamas su Vokietija protokolą, kuriuo Lietuva pasižadėjo kalbėtis su Vokietija Klaipėdos reikalais. Iš to Vokietija išvedanti sau tam tikras teises“, – tvirtino E. Galvanauskas²⁹. Dvišalių pasitarimų su Vokietija dėl Klaipėdos reikalų pradžia ir patį protokolo pasirašymą jis vertino kaip pirmą

²⁶ Politikos žygiai ir jų pasėkos, *Rytas*, 1930 m. spalio 18 d., p. 1.

²⁷ Ženevos balansas, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 18 d., p. 1; Užsienių reikalų minist. Dr. Zaučius apie Klaipėdos, Vilniaus, tranzito per administracinę liniją ir kitus reikalus, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 18 d., p. 3.

* Neturint protokolo teksto, vis dėlto žinotas vienas pagrindinių jo punktų, kuriuo „Voldemaras, pasirašęs su Vokietija tokį protokolą, kuriame pasižadėjęs nekelti viešumon klausimų „nesusitarus savo tarpe“ (žr. Vis dar dėl Ženevos, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 18 d., p. 3; *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 15 d., p. 2).

²⁸ Kuo tai vadinti?, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 3 d., p. 1.

²⁹ Spaudos apžvalga. Šauliai p. Galvanauskui pritaria, *Lietuvos žinios*, 1930 m. gruodžio 16 d., p. 2.

Vokietijos politikos laimėjimą, kadangi kartu buvo pripažįstami Vokietijos „specialūs interesai“ Klaipėdos krašte³⁰. Tą patį tvirtino ir Lietuvos žinios: A. Voldemaras pripažino Vokietijai „intervencijos teisę“, kurios neturi net Tautų Sąjungos Taryba³¹. *Rytas* ėjo dar toliau, tvirtindamas, kad pasirašydama 1928 m. protokolą Vokietija kartu įgijo ir Klaipėdos krašto „protektoriaus titulą“³². „Su pasigalėjimu tenka pasakyti, kad kaip tik pono Voldemaro laikais <...> buvo padarytas žygis, kuris žymia dalimi apsunkino aiškią ir nepriklausomą Lietuvos poziciją Klaipėdos reikalais“, – opozicijos nuostatas apibendrino valstiečių liaudininkų organas³³. Neišvengiamai pasigirdo ir reikalavimas nedelsiant denonsuoti 1928 m. susitarimą su Vokietija („Šis protokolas yra asmeniškasis Voldemaro, kaip diktatoriaus, pasižadėjimas visame kame prieštaraujantis Lietuvos įstatymams, būtent Klaipėdos Konvencijai, ir todėl nevykdintinas“³⁴).

Dėl nepateisinamų nuolaidų Vokietijai nuožmiai ir pagrįstai A. Voldemarą puolę krikščionys demokratai kažkaip buvo pamiršę ir kitą, ne mažiau svarbų, momentą – pirmą kartą apie galimą politikos permainą Klaipėdos krašte (reicho pageidaujama linkme) dar 1926 m. gegužės mėnesį Vokietijos pasiuntiniui Kaune buvo užsiminęs tuometinis Lietuvos Ministras Pirmininkas, vienas iš įtakingiausių krikdemy, Leonas Bistras. Beje, kritikuojant buvusį Ministrą Pirmininką, nevingta ir akivaizdžių lazdos perlenkimų, pvz., demagogiškai buvo tvirtinama, esą, jei ne „Voldemaro protokolas“, tai Klaipėdos Konvencijos 17-asis straipsnis būtų savaimė išnykęs³⁵.

Opozicijos spaudoje reiškiamos nuomonės visgi nevisiškai atspindėjo nuotakas Lietuvos visuomenėje. Pažymėtina, kad po skambaus antausio Ženevoje netrukus atsirado ir tokių, kurie neslėpė, jog „trūksta Augustino Voldemaro“, esą, jis vienintelis galėjo Lietuvą tinkamai apginti. Tokia perspektyva gąsdino ne tik valdžią. Nepalankiai galimą eksdiktatoriaus sugrįžimą vertino ir opozicija. *Rytas* šiuo klausimu ironizavo: „Taip. Jei būtų norima, kad užsienio politika būtų priversta prie absurdo ir prie katastrofos Lietuvai, tai, žinoma, Voldemaro metodai tam

³⁰ 1930 m. lapkričio 17 d. *pro memoria* (be parašo), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 1.

³¹ Kuo tai vadinti?, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 3 d., p. 1.

³² Politikos žygiai ir jų pasėkos, *Rytas*, 1930 m. spalio 18 d., p. 1.

³³ Kuo tai vadinti?, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 3 d., p. 1.

³⁴ Ten pat.

³⁵ Vis dar dėl Ženevos, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 18 d., p. 3; *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 15 d., p. 2.

tiktų.³⁶ Vis dėlto pats tokių kalbų faktas reiškė ne tik dalies lietuvių visuomenės norą Vyriausybės priešakyje vėl turėti stiprų lyderį, bet ir liudijo augantį nepasitikėjimą tuometinės valdžios gebėjimais apginti Lietuvos interesus Klaipėdos byloje. Taip manė ne tik A. Voldemaro šalininkai. Krikdemų *Rytas* tvirtino tą patį tik jau iš savo pozicijų: „Kadangi geriausių smegenų (vadų) visos pajėgos nukreiptos į vidaus reikalus, tad aišku, kad nebėra laiko rimtai užsiimti užsienio politikos klausimais“, leisdamas suprasti, kad valstybės vadovams neužteko nei laiko, nei gebėjimo parengti „visą kovos planą užsienio politikoje“. *Rytas* abejojo ne tik valdžios gebėjimais, bet ir Vyriausybės įgaliojimais spręsti aktualiausius užsienio politikos klausimus, kadangi ji neturinti tam Seimo pritarimo, kitaip sakant, tautos pasitikėjimo votumo³⁷.

*Lietuvos aid*o pozicija dėl A. Voldemaro pasirašyto protokolo per ganėtinai trumpą laiką patyrė stebėtiną transformaciją. Iš pradžių, kaip jau esame rašę, oficialus bandė neigti, kad egzistuoja slaptas protokolas. „Tokio susitarimo nesu skaitęs ir apie jį nieko nežinau“, – kategoriškai tvirtino ir D. Zaunius³⁸. Neigdamas opozicijos tvirtinimą, esą, tarp susitarimo Ženevoje ir „Voldemaro protokolo“ yra tiesioginis ryšys, užsienio reikalų ministras bandė teisintis: „Mes neprivalome vesti tiesioginių derybų su Vokietija, bet yra procedūros klausimas – ilgiau bylą užtęsti ar, jei galima, likviduoti?“³⁹ Nuo spalio antrosios pusės oficialus ėmė keisti poziciją. „O kas gi bloga, – klausė *Lietuvos aid*as, – jeigu ir būtų pasirašęs?“⁴⁰ Ši pasikeitusi pozicija buvo atitinkamai ir argumentuojama. Esą, ne „Voldemaro protokolas“, o Klaipėdos Konvencija sudarė Vokietijai intervencijos galimybę. Atseit savo laiku A. Voldemaras galėjo vadovautis tokia logika: jei Vokietija, kaip Tautų Sąjungos Tarybos narė, vis tiek turi teisę inicijuoti svarstyti Klaipėdos bylą Taryboje, tai kodėl nepabandžius apriboti šios jos teisės? Taigi, dabar oficialus jau kategoriškai neneigė, o net bandė teisinti ir net kontratakuoti, vėl ir vėl kartodamas savo tezę: ne A. Voldemaras, o Lietuvos seimas (t. y. liaudininkai ir krikdemiai) ratifikavęs tokią Konvenciją sudarė galimybę užsienio valstybei kištis į Lietuvos vidaus reikalus. Prisimenant, kad 1924 m. pasirašant Klaipėdos Konvenciją Vokietija

³⁶ Politikos žygiai ir jų pasėkos, *Rytas*, 1930 m. spalio 18 d., p. 1.

³⁷ Vidaus ir užsienio politika, *Rytas*, 1930 m. spalio 9 d., p. 1.

³⁸ Ženevos balansas, *Lietuvos aid*as, 1930 m. spalio 18 d., p. 1.

³⁹ Užsienių reikalų minist. Dr. Zaunius apie Klaipėdos, Vilniaus tranzito per administracinę liniją ir kitus reikalus, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 18 d., p. 3.

⁴⁰ Vis dar dėl Ženevos, *Lietuvos aid*as, 1930 m. spalio 18 d., p. 3; *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 15 d., p. 2.

dar nebuvo Tautų Sąjungos Tarybos narė, o 1928 m. A. Voldemarui dedant parašą po protokolu, Vokietija ir be jo parašo galėjo inicijuoti bylą Lietuvai, tokia pozicija neatrodo visai be pagrindo. Įdomu kas kita: gindama save Vyriausybė per oficiozą buvo priversta teisinti ir A. Voldemarą, kurį, „kaip pavojingą visuomenės tvarkai ir rimčiai asmenį“, liepos 24 d. ištrėmė į Platelius.

Nuo lapkričio pradžios oficiozas jau ne tik neneigė „Voldemaro protokolo“ egzistavimo (nors jo ir toliau niekas nebuvo matęs), o vertino jį kaip savotišką „pažiūrų suderinimo liniją“, kurios tikslas – mažiau kalbėti apie abiejų šalių teises, o daugiau ieškoti galimybės susitarti. Vokietijai atsisakius šios linijos, oficiozas pranašavo naujo etapo dviejų valstybių santykiuose pradžią, apibūdindamas jį kaip „savo teisių vykdymo“ liniją. Sprendžiant iš *Lietuvos aid* publikacijų, naująjį kursą manyta grįsti šūkiu „Kas naudojasi savo teise, tas nieko neskriaudžia“⁴¹. Oficiozas tvirtino, kad pribrendo Lietuvos politikos Klaipėdos krašte revizijos reikalas, užsimindamas ir apie tai, kad artimiausiu laiku reikia laukti atitinkamų Vyriausybės žygių. Ir čia pat, t. y. tame pačiame pirmajame *Lietuvos aid* puslapyje, lyg brėžiant būsimojo kurso gaires, spausdinamas didelis straipsnis apie lietuvių mokyklų padėtį Klaipėdos krašte, kaltinant krašto autonominę valdžią ne tik dėmesio joms stoka, bet ir kliūčių darymu lietuvių mokykloms. Pasak Vytauto Didžiojo gimnazijos direktorius dr. Kazimiero Trukano, „visos mokyklos, tiek vokiečių, tiek lietuvių, turi būti valdžios išlaikomos, tačiau lietuvių mokyklos esančios tokiam stovyje, kad be privačios iniciatyvos jos negalinčios išsilaikyti“⁴². Kitaip sakant, reikalauta, kad būtų laikomasi ir palankių lietuviams Statuto nuostatų. Būsimojos politikos Klaipėdos krašte revizijos kontūrai atsispindėjo ir gubernatoriaus A. Merkio kalboje, pradedant naujo seimelio sesiją lapkričio pabaigoje⁴³.

Diskusijoje su opozicija *Lietuvos aid*as vien tik kaltinimais buvusiam Seimui dėl Klaipėdos Konvencijos trūkumų neapsiribojo. Konvencijos pasirašymą įvertinęs kaip „germanofilišką orientaciją aukščiausiam laipsnyje“⁴⁴, priminęs, kas pradėjo derybas su Sovietų Sąjunga dėl Nepuolimo sutarties ir kas ją pasirašė, oficiozas orientacijos į Vokietiją pradininkais Lietuvoje paskelbė esant „*Ryto žmones*“, t. y. krikdemus. Toliau buvo dar gražiau. Opozicijai vanojant Vyriausybę dėl nesugebėjimo tvarkyti užsienio reikalų jau platesniame kontekste nei tik kapituliacija Ženevoje, *Lietuvos aid*as ėmė lyginti 1923 m. krikščionių demokratų Vyriausybės

⁴¹ Dėl mūsų politikos Klaipėdos krašte revizijos, *Lietuvos aid*as, 1930 m. lapkričio 8 d., p. 1–2.

⁴² Lietuvių mokyklų padėtis Klaipėdos krašte, *Lietuvos aid*as, 1930 m. lapkričio 8 d., p. 1.

⁴³ Dėl p. Kurtijus įspėjimų, *Lietuvos aid*as, 1930 m. lapkričio 26 d., p. 1–2.

⁴⁴ Mūsų orientacija ir mūsų politika, *Lietuvos aid*as, 1930 m. spalio 13 d., p. 3.

ir 1928 m. A. Voldemaro pasirašytas prekybos sutartis su Vokietija, grėsmingai klausdamas: „Kas pakvietė G. Čičeriną 1925 m. į Kauną!“⁴⁵

Taigi, nuo konceptualių klausimų svarstymo diskusija netrukus pasuko nekonstruktyvia vaga. Kitaip sakant, polemika tarp valdančiųjų ir opozicijos vėl pasuko įprastu, ne kartą anksčiau išmėgintu, vienas kitų kaltinimo būtais ir nebūtais dalykais, keliu. Tik šį kartą jau ne krikdemai, o tautininkai ragino laikytis „ne rusiškos, vokiškos ar prancūziškos, o lietuviškos orientacijos“. Esą, atgauti Vilnių „mums gali padėti tik tie, kurie vienu ar kitu būdu yra suinteresuoti, kad Vilnius priklausytų Lietuvai <...>, o tokį interesą turi tik SSSR ir Vokietija“⁴⁶. Kartodamas šią, ne kartą anksčiau krikdemų, valstiečių liaudininkų ir tautininkų vartotą, tezę, *Lietuvos aidas*, suprasdamas, kad po pralaimėjimo Ženevoje padėtis pasikeitė, pasiūlė naują Lietuvos užsienio politikos kredo: „Vaduodami Vilnių negalime pamiršti Klaipėdos, gindami Klaipėdą negalim pamiršti ir Vilniaus. Jei padės atgauti Vilnių – dėkosim, jei kėsinsis į Klaipėdos kraštą – kovosim.“⁴⁷

Schema „dėkosim ir kovosim“ skambėjo gražiai, bet realios politikos požiūriu, ypač mažai valstybei, pernelyg herojiškai ir kažkaip pernelyg abstrakčiai. Tačiau ir opozicinės partijos nelabai turėjo ką pasiūlyti. Nors jų kritika Vyriausybei daugeliu atvejų buvo visiškai pagrįsta, tačiau iliuzijų opozicijoje taip pat turėta užtekstinai. Pvz., valstiečių liaudininkų memorandumas liudijo, kad dalis visuomenės buvo naiviai įsitikinusi, jog užteks tik pagrasinti Vokietijai, kad Lietuva normalizuos santykius su Lenkija, ir išsigandę vokiečiai susilaikys nuo Lietuvai nepalankių žingsnių. Nepaisant besikeičiančios tarptautinės konsteliacijos tokios iliuzijos dar buvo gyvos lietuvių sąmonėje, jos kildavo iš visuomenėje paplitusio įsitikinimo, kad Lietuvos ir Vokietijos interesų bendrumas Lenkijos atžvilgiu visuomet užtemdys visus kitus abiejų valstybių priešingumus⁴⁸. Kokią kainą tokioje sunkioje padėtyje atsidūrusiai Lietuvai būtų tekę mokėti už santykių su Lenkija normalizavimą? Apie tai opozicija kalbėti vengė.

2.1.3. Pirmasis Dovo Zauniaus bandymas atsistatydinti

(„Prašau pasilikti, kaip buvęs, užsienio reikalų ministru“)

D. Zauniui grįžus iš Ženevos jis buvo puolamas iš visų pusių. *Lietuvos aidui* neskubant užsistoti užsienio reikalų ministro, opozicijos spauda jam karčių žodžių

⁴⁵ Mūsų orientacija ir mūsų politika, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 13 d., p. 3.

⁴⁶ Ten pat.

⁴⁷ Ten pat.

⁴⁸ Homo sum. Po Ženevos, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 9 d., p. 3.

negailėjo, susitarimą su J. Curtiumi vertindama kaip „visiškai nepriimtina“, kaip „visišką pralaimėjimą“⁴⁹. „Mūsų delegacijos pirmą dieną nuodėmė yra ta, kad ji išleido į tiesiogines derybas su Vokietija, skundą reikėjo svarstyti viešumoje, kilus nuomonių nesutarimams su Klaipėdos Konvencijos signatarais, reikalauti perkelti ginčą į Tarptautinį Tribunalą Hagoje arba laukti jo perkėlimo ten. Kas gi atsitiko? Lietuvos delegacija skubiai sutiko patenkinti visus Klaipėdos krašto junkerių norus. Jokių būdu negalima leisti, kad Vyriausybė savo autoritetu dengtų tą nusileidimą, kuris ilgesniam laikui atiduoda politinį gyvenimą Klaipėdos krašto junkerių terorui“, – užsienio reikalų ministrui priekaištavo *Lietuvos žinios*, priešpriešindamos jį Vyriausybei⁵⁰. Nežinodamas visų aplinkybių, kuriomis Kaune buvo priimtas sprendimas dėl nuolaidų Vokietijai, o gal vadovaudamasis panašiais motyvais kaip K. Grinius, D. Zaunių negailestingai kritikavo ir E. Galvanauskas⁵¹.

Vėl pradėjus kalbėti apie galimą užsienio reikalų ministro pakeitimą, savo nuomonės apie jį nepraleido progos pareikšti ir J. Gabrys, tiesiogiai stebėjęs Lietuvos delegacijos darbą Ženevoje. Kaip ir absoliuti dauguma užsienio reikalų ministro kritikų, nežinodamas, kieno valia ir kaip buvo apsispręsta dėl nuolaidų Vokietijai, J. Gabrys „buvusį Vokietijos pilietį“ D. Zaunių kaltino, kad jis pripažino Vokietijai teisę kištis į Lietuvos vidaus reikalus ir sudarė pavojingą precedentą ateičiai. Kaip ir ne kartą anksčiau, jis nebuvo linkęs rinkti žodžius, pagiežingumo laipsniu toli pralenkdamas visus užsienio reikalų ministro kritikus Lietuvoje ir už jos ribų kartu sudėjus. Savo laiške Prezidentui, kaip ir jau minėtoje *Lietuvos žinių* publikacijoje, D. Zauniaus atsisakymą pradėti viešus debatus su Vokietijos delegacija prie Tarybos stalo J. Gabrys aiškino jo nenoru suteikti galimybę kai kuriems Tarybos nariams „pakeisti visos Lietuvos dabartinę politinę tvarką ir ją pasmerkti“⁵². Skaitant kai kuriuos pasąžus J. Gabrio laiškuose Respublikos Prezidentui, akivaizdu, kad šį kartą jo atakos smaigalyje buvo atsidūręs ne tiek užsienio reikalų ministras (laiške pateiktas D. Zauniaus poelgio aiškinimas galėjo sudaryti jo, kaip tautininkų režimo, gynėjo įvaizdį), kiek pats A. Smetona, kuriam, nurodant į Lietuvos „politinės tvarkos“ trūkumus, subtiliai užsimenama ir apie jam tenkančią atsakomybę.

⁴⁹ Kuo tai vadinti?, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 3 d., p. 1; Mūsų užsienio politikos balansas, *Rytas*, 1930 m. spalio 8 d., p. 1.

⁵⁰ Kuo tai vadinti?, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 3 d., p. 1.

⁵¹ Spaudos apžvalga. Šauliai p. Galvanauskui pritaria, *Lietuvos žinios*, 1930 m. gruodžio 16 d., p. 2.

⁵² J. Gabrio-Paršaičio 1930 m. spalio 2 d. laiškas Prezidentui A. Smetonai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 128–132.

Kokiomis aplinkybėmis Lietuvoje buvo priimtas sprendimas dėl „Ženevos kompromiso“ spalio pradžioje, nežinojo ir Kaune rezidavę užsienio valstybių diplomatai. Net paprastai gerai informuotas sovietų pasiuntinys nebuvo įsitikinęs, kas priėmė sprendimą dėl nuolaidų Vokietijai. J. Tūbelis, beje, leido suprasti A. Petrovskui, kad visa kaltė dėl kapituliacijos Ženevoje tenka asmeniškai D. Zauniui⁵³. Tenka manyti, kad tokia informacija buvo nutekinta ne tik sovietų pasiuntiniui, kadangi britų, prancūzų ir italų atstovai Kaune atsakomybę dėl separatinio, labai abejotinos vertės Lietuvai, susitarimo taip pat buvo linkę priskirti D. Zauniui ir jo vadovaujamai delegacijai. Pvz., T. H. Prestonas buvo įsitikinęs, kad užsienio reikalų ministras tiesiog nesugebėjo įvykdyti Vyriausybės nurodymo atidėti skundo svarstymą kitai Tarybos sesijai, laimint laiko geriau pasiruošti rinkimams Klaipėdos krašte. Pranešime pasiuntiniui jis tvirtino, kad gerai žinodamas tikrą padėtį krašte D. Zaunius norėjo išvengti skundo svarstymo Taryboje, manydamas, kad vieša diskusija Lietuvai būtų dar pavojingesnė nei susitarimas su J. Curtiumi. „Vokietijos *Auswärtiges Amt* aplošė Lietuvos užsienio reikalų ministeriją“, – negailestingą nuosprendį Lietuvos diplomatinei tarnybai skelbė britų atstovas⁵⁴.

D. Zaunias ir J. Curtias susitarimas sukėlė nepasitenkinimą ne tik opozicijoje, bet ir Tautininkų sąjungoje⁵⁵. Nuolaidomis Vokietijai rinkimų Klaipėdoje išvakarėse nepatenkinti buvo ir kai kurie Lietuvos pasiuntiniai⁵⁶. Pasipiktinimas delegacijos nuolaidomis Vokietijai kilo net Vyriausybėje, kurios dauguma narių apie aplinkybes, kuriomis buvo priimtas sprendimas dėl susitarimo su Vokietija, žinojo ne ką daugiau nei Kaune rezidavę užsienio valstybių diplomatai. Tokiomis aplinkybėmis, nepraėjus nei metams nuo to momento, kai jis atsisėdo į ministro kėdę, D. Zaunius balansavo ant bedugnės krašto, o Lietuva, įtampai pasiekus kritinę ribą, atsidūrė aštrios politinės krizės akivaizdoje. Tokia neapibrėžta padėtis ilgai tęstis negalėjo, valdžiai ji buvo ne tik nenaudinga, bet ir pavojinga. Ypač kad iki rinkimų Klaipėdos krašte buvo likusios vos kelios dienos.

⁵³ A. Petrovskio 1930 m. spalio 5 d. slaptas pranešimas Nr. 300 N. Krestinskiui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 1, p. 38, l. 258.

⁵⁴ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. spalio 18 d. pranešimas Nr. 413 A. Hendersonui, PRO, FO, 371, 14781, N 7420, 140.

⁵⁵ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. spalio 15 d. pranešimas Nr. 407 A. Hendersonui, PRO, FO, 371, 14782, N 7255, 308.

⁵⁶ Sprendžiant iš J. Šaulio dienoraščio, tarp tokių buvo V. Čarneckis, J. Savickis ir, žinoma, pats J. Šaulys, kuris visą kaltę buvo linkęs perkelti ant D. Zaunias pečių (nors pastarasis buvo aiškinęs jam nesėkmės Ženevoje priežastis, pažymėdamas, kad A. Merkys jį „klaidingai informavęs“, dėl ko ir jo pozicija „Genevoje buvusi sunki“). Žr. J. Šaulio dienoraštis, LNM R-24443, t. I, p. 112, 166.

Spalio 8 d., 12 val., Prezidentūroje, dalyvaujant visiems Ministrų Kabineto nariams ir Valstybės kontrolieriui Vincui Matulaičiui, svarstyta susidariusi padėtis. Posėdžio metu tik vėlai naktį iš Ženevos grįžęs D. Zaunius atsiskaitė už Tautų Sąjungoje jo vadovaujamos delegacijos nuveiktus darbus. Dar tą pačią dieną išleista *Lietuvos žinių* ekstra telegrama skelbė, kad, išklausius užsienio reikalų ministro pranešimą, po to įvyko „gyvas nuomonių pasikeitimas“⁵⁷. Atsižvelgiant į reakciją, kurią visuomenėje sukėlė nuolaidos Vokietijai, ir į stipriai tuo metu susikomplicavusius užsienio reikalų ministro bei gubernatoriaus santykius, posėdis tikrai turėjo vykti įtemptoje atmosferoje. Tenka manyti, kad uždarame posėdyje D. Zaunius negailėjo kritikos A. Merkio politikai Klaipėdos krašte, dėl kurios Lietuvos delegacija Ženevoje ir buvo atsidūrusi tokioje sunkioje padėtyje. Tačiau pasidalyti atsakomybe su užsienio reikalų ministru norinčių neatsirado. Nepasiekus pozicijų aiškumo, matydamas, kad iš jo daromas atpirkimo ožys, posėdžiui pasibaigus, D. Zaunius įteikė Prezidentui A. Smetonai atsistatydinimo pareiškimą.

Tačiau Prezidentas nebuvo linkęs skubėti. Spalio 8 d. jis nepriėmė užsienio reikalų ministro atsistatydinimo, t. y. nepasirašė ant D. Zauniaus pareiškimo. Ir nors ministro atsistatydinimo klausimas buvo atidėtas, apie D. Zauniaus atsistatydinimo pareiškimą visuomenę iškart informavo oficiozas, pranašaudamas neišvengiamą jo pakeitimą. Ne ką geresnė ateitis pranašauta ir kitiems delegacijos nariams. „Šiomis dienomis V. Sidzikauskas gaus atostogų, Spėjama, kad po atostogų į senąją vietą nebegrįš“, – jau kitą dieną po posėdžio rašė *Lietuvos aidas*⁵⁸. Paskelbti tokio pobūdžio informaciją oficioze savaime buvo iškalbina. Geriau nei kiti šalies dienraščiai informuotas apie aukščiausiuose valdžios sluoksniuose vyraujančias nuotaikas, *Lietuvos aidas* net neabejojo, kad, siekiant nuraminti visuomenę ir pridengti kitus asmenis, dalyvavusius priimant sprendimą dėl naujų instrukcijų delegacijai, D. Zaunius neišvengiamai bus paaukotas. Beje, *Lietuvos žinios* kur kas santūriau vertino situaciją, tik pastebėdamos, kad „tuo tarpu dar nežinoma“ apie atsistatydinimo pareiškimą įteikusio užsienio reikalų ministro likimą⁵⁹.

Žiūrint į tomis dienomis Lietuvos spaudoje spausdintas D. Zauniaus ir V. Sidzikausko fotografijas, prisimenant oficiozo pranešimą, kad pasiuntinys Berlyne jau nebegrįš į ankstesnį postą, kyla klausimas, kokia ateitis planuota V. Sidzikauskui? Ar jam, kaip pasiuntiniui Berlyne ir delegacijos nariui, taip pat atsakingam už

⁵⁷ Atsistatydino užsienių reikalų ministeris Dr. Zaunius, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 9 d., p. 1.

⁵⁸ Užsienio reikalų ministeris Dr. Zaunius Respublikos Prezidentui įteikė atsistatydinimo prašymą, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 9 d., p. 1.

⁵⁹ Atsistatydino užsienių reikalų ministeris Dr. Zaunius, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 9 d., p. 1.

Vokietijos siurprizą Lietuvai ir už fiasko, patirtą Ženevoje, teks pasekti D. Zauniaus pavyzdžiu, t. y. pačiam pasitraukti, ar atvirksčiai – jam bus pasiūlytas seniai jo siektas užsienio reikalų ministro postas? Aiškaus atsakymo į šį klausimą tuo metu niekas negalėjo duoti, viskas turėjo priklausyti nuo tolimesnės įvykių eigos, tiksliau – nuo Prezidento valios.

Spalio 8-ąją abu prieš V. Sidzikauską vėręsi variantai – kilimo karjeros laiptais ir priverstinio pasitraukimo – buvo vienodai įmanomi. Iš užuominų buvo galima suprasti, kad *Rytas* pritarė antrajam scenarijui: „Delegacijos tarpe buvo žmonių, kurie nuo seno yra linkę į Lietuvai nenaudingus kompromisus su Vokietija, išeidami iš kažkokio nesveiko oportunisto, surišto su stoka atsparumo savo reikalams ginti.“⁶⁰ Iškalbingas buvo ir D. Zauniaus atsakymas į žurnalisto klausimą dėl V. Sidzikausko iškvietimo į Kauną ir jo galimo atsistatydinimo. Pastebėjęs, kad „ne kiekviena spaudoje skelbta naujiena atitinka tiesą“⁶¹, ir konstatavęs, kad „visi mes esame neamžini ir galime būti pakeisti, bet tas daroma atsižvelgiant į momento patogumą“, užsienio reikalų ministras vis dėlto manė esant būtina pridurti, kad atosotų pasiuntinys Berlyne neprašė⁶². Kitaip sakant, į Kauną V. Sidzikauskas vyko ne užsienio reikalų ministro iškvietimu. Pokalbio su sovietų pasiuntiniu metu D. Zaunius buvo dar atviresnis, pareiškdamas, kad kaltinimai V. Sidzikauskui yra nepagrįsti, ir jis nesutiks, kad pasiuntinys būtų atšauktas iš Berlyno dėl nesėkmės, kurią Lietuvos delegacija patyrė Ženevoje. „Tik bendra tvarka, ir tik atsižvelgiant į ilgus darbo Berlyne metus, bet jokia būdu ne dabar“, – savo poziciją dėl V. Sidzikausko atšaukimo išdėstė užsienio reikalų ministras⁶³.

Antra vertus, yra duomenų, liudijusių, kad nebuvo galima atmesti ir pozityvaus V. Sidzikauskui scenarijaus. Antai Didžiosios Britanijos pasiuntinys Baltijos valstybėms buvo įsitikinęs, jog nepaisant fiasko Ženevoje jam buvo numatytas užsienio reikalų ministro postas⁶⁴. Atrodo, H. M. Knatchbullas-Hugessenas turėjo pagrindo taip teigti. Tuo metu bent jau Berlyne (iš dalies ir Kaune) manyta, kad būtent V. Sidzikauskas galėtų pakelti Lietuvos bei Vokietijos santykius į naują lygį ir

⁶⁰ Politikos žygiai ir jų pasėkos, *Rytas*, 1930 m. spalio 18 d., p. 1.

⁶¹ Ženevos balansas, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 18 d., p. 1.

⁶² Užsienių reikalų minist. Dr. Zaunius apie Klaipėdos, Vilniaus tranzito per administracinę liniją ir kitus reikalus, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 18 d., p. 3.

⁶³ A. Petrovskio 1930 m. spalio 15 d. slaptas pranešimas Nr. 304 N. Krestinskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 1, p. 38, l. 265.

⁶⁴ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. spalio 15 d. pranešimas Nr. 407 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 14782, N 7255, 308.

sutvarkyti ginčą dėl Klaipėdos. Dabar sunku pasakyti, kaip būtų susiklostęs V. Sidzikausko likimas, bet, išsisprendus D. Zauniaus klausimui, savaime išsisprendė ir prieš jį kilusi alternatyva. Pasiuntinys vėl grįžo į Berlyną.

Yra pagrindo manyti, kad Prezidentui A. Smetonai priėmus D. Zauniaus atsistatydinimo pareiškimą, diplomatinėje tarnyboje būtų įvykę ir daugiau pakeitimų. Spalio pradžioje vėl rimtai svarstytas ir J. Baltrušaičio atšaukimas iš Maskvos. Nauju Lietuvos pasiuntiniu Sovietų Sąjungoje buvo numatytas P. Klimas. *NKID* žinią apie galimą J. Baltrušaičio atšaukimą sutiko ramiai. „Mes nemanome imtis priemonių, kad sulaukyti J. Baltrušaitį Maskvoje, jei vietoje jo gausime Klimą, kuris lyg ir palankiai nusiteikęs Lietuvos ir SSRS bendradarbiavimo atžvilgiu. Baltrušaitis, kaip pasiuntinys, turėjo teigiamų savybių – jis niekada nesistengė aštrinti jokių klausimų, o bandė juos sušvelninti. Antra vertus, su juo labai sunku dirbti, kadangi niekada nežinai, ką jis tikrai galvoja. Baltrušaitis turi madą viskam pritariti, ką jam besakytum, be to, jis turi labai mažai įtakos Lietuvoje“, – sovietų poziciją dėl Lietuvos pasiuntinio pakeitimo laiške A. Petrovskiui dėstė *NKID* kolegijos narys B. Stomoniakovas. J. Baltrušaičio atšaukimą sovietai laikė visiškai suprantamu ir dėl kitos priežasties – Maskvos diplomatiniam korpuse tokiam ilgaamžiškumui paprasčiausiai neturėta precedento⁶⁵. Tačiau J. Baltrušaitis išgyveno ir šią krizę, likdamas pasiuntiniu Maskvoje iki pat 1939 m. Šį kartą netiesiogiai prie to prisidėjo ir P. Klimas, visomis išgalėmis norėjęs atstovauti Lietuvai tik Prancūzijoje.

Visiems likus savo postuose, buvo akivaizdu, kad, pasiskubinęs atsisveikinti su užsienio reikalų ministru, šį kartą *Lietuvos aidas* nepataikė, t. y. neįvertino visų Prezidento A. Smetonos sprendimui įtakos turėjusių veiksnių. Beje, atrodo, kad V. Sidzikauskas nebuvo vienintelis kandidatas į užsienio reikalų ministrus. Tomis dienomis Kaune kalbėta, kad šios pareigos siūlytos ir E. Galvanauskui, tačiau šis atsakęs, pareikšdamas neduosiantis savo vardo dabartinei valdžiai, nebent ji grįžtų prie konstitucionalizmo, t. y. vėl sušauktų Seimą⁶⁶.

Tačiau grįžkime prie D. Zauniaus problemų. Kas slėpė už demonstratyvaus, į viešumą išėjusio^{*}, jo bandymo atsistatydinti ir kokios priežastys privertė Prezidentą A. Smetoną iš pradžių atidėti, o vėliau ir nepriimti jo atsistatydinimo

⁶⁵ B. Stomoniakovo 1930 m. spalio 2 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 122.

⁶⁶ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. spalio 15 d. pranešimas Nr. 407 A. Hendersonui, *PRO*, FO, 371, 14782, N 7255, 308.

^{*} Apie antrąjį D. Zauniaus bandymą atsistatydinti 1931 m. balandžio mėnesį (žr. V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija 1925–1940 m.*, Vilnius, 2007, t. I, p. 569) plačioji Lietuvos visuomenė nebuvo informuota.

pareiškimo? Atsistatydinimo pareiškimo įteikimas – stiprus D. Zaunius žingsnis, antraip jis būtų priverstas prisiimti svetimas kaltes, likdamas vieninteliu susitarimo su J. Curtiumi kaltininku, o jo oponentai būtų sausi išbridę iš šios balos. Kadangi D. Zaunius visiškai nebuvo suinteresuotas tokiu scenarijumi, jis ir žengė gerai apgalvotą atsakomąjį žingsnį, reiškusį ne tik vienašališką atsisakymą prisiimti atsakomybę dėl Ženevoje Vokietijai padarytų nuolaidų, bet ir turintį parodyti, kad susitarimas su J. Curtiumi pasiektas vykdant iš Kauno gautus nurodymus. Viešai savo pozicijos D. Zaunius niekur neišsakė, nieko nekaltino, tačiau niekas negalėjo būti tikras, kaip jis elgtųsi Prezidentui priėmus jo atsistatydinimo pareiškimą. Galima spėti, kad dėl šios priežasties jo atstatydinimui nepritarė ne tik A. Smetona, bet ir J. Tūbelis, tuo labai nustebindamas Jurgį Šaulį⁶⁷.

Nepaisydamas iš visų pusių jo atžvilgiu pasipylusios kritikos, užsienio reikalų ministras neprarado šaltakraujiškumo ir pasitikėjimo savo jėgomis. Analizuodamas tokios laikysenos priežastis, T. H. Prestonas priėjo prie išvados, kad iš pirmo žvilgsnio sunkiai suvokiamas ministro ramumas galėjo būti paaiškintas labai paprastai – asmeniškai jis nebuvo atsakingas dėl koncesijų Vokietijai! „Faktiškai Zaunius kovoja Smetonos ir Tūbelio karus“, – pranešime į Londoną teigė T. H. Prestonas⁶⁸. Prie dviejų britų diplomato paminėtų asmenų tektų pridėti dar ir A. Merkio pavardę.

Aukščiausių valdžios sluoksnių ketinimas pakeisti užsienio reikalų ministrą 1930-ųjų spalį nekelia abejonių. Tokius planus buvus pokalbio su T. H. Prestonu metu pripažino ir Lietuvos konsulas Londone Kazys Gineitis, pastebėdamas, kad Vyriausybė „pradžioje norėjo padaryti Zaunių atpirkimo ožiu, tačiau vėliau apsigalvojo“⁶⁹. Ir tikrai, keturias dienas pagalvojęs, iškart po rinkimų Klaipėdoje, A. Smetona apsisprendė palikti D. Zaunių ministro poste, spalio 11 d. ant jo pareiškimo uždėdamas rezoliuciją: „Prašau pasilikti, kaip buvęs, Užsienio Reikalų Ministeriu.“⁷⁰ Šią rezoliuciją netruko pakomentuoti krikdemų *Rytas*, pastebėdamas,

⁶⁷ Nustebintas tokios Ministro Pirmininko pozicijos J. Šaulys savo dienoraštyje apmaudžiai konstatavo, kad J. Tūbelis „per maža tesiorientuoja krašto politiniame ūpe...“ *Žr. J. Šaulio dienoraštis*, LNM R-24443, t. I, p. 165.

⁶⁸ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. spalio 20 d. pranešimas Nr. 415 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 14781, N 7422, 153.

⁶⁹ Ten pat.

⁷⁰ *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 13 d., p. 2.

kad „Zauniaus bandymas atsistatydinti – politinė manifestacija, o atsistatydinimo nepriėmimas taip pat turi politinės reikšmės“⁷¹.

Apie kokią „politinę reikšmę“ užsiminė krikdemų dienraštis? Sovietai neatmetė galimybes, kad atsisakydamas priimti užsienio reikalų ministro atsistatydinimo pareiškimą Prezidentas tam tikra prasme šantažavo Vokietiją⁷². Tokia sovietų versija rėmėsi klaidinga jų nuostata dėl provokiškosios D. Zauniaus orientacijos, atseit, į užsienio reikalų ministro postą Lietuvoje gali būti paskirtas ne taip palankiai Vokietijos atžvilgiu nusiteikęs asmuo. Iš dalies toks požiūris galėtų būti priimtas, tačiau tik tuo atveju, jei sutiktume laikyti D. Zaunių tikrai buvus provokiškosios orientacijos. Kadangi nepritariame tokiam požiūriui, spėjame, kad atsisakydamas paaukoti visiškai tuo metu nepopuliarų visuomenėje D. Zaunių ir kartu sustiprinti Vyriausybės padėtį, Prezidentas A. Smetona į Berlyną siuntė kaip tik priešingą signalą – nepaisant aršios kritikos jo atžvilgiu užsienio reikalų ministras išliks savo poste. Kodėl? Atsakymą į šį klausimą vokiečiai žinojo geriau nei kai kurie Lietuvos politikai – dėl savo tvirtos ir principingos politikos, visų pirma Klaipėdos krašto ir santykių su Vokietija atžvilgiu. Kas jau kas, bet Prezidentas buvo puikiai informuotas apie D. Zauniaus pasiūlymus iki rugsėjo 20-osios, jam neturėjo būti jokia paslaptimi, kieno spaudžiamas vėliau jis buvo priverstas pakeisti savo nusistatymą ir pritarti tariamam kompromisui Ženevoje. Prezidentui apsispręsti galėjo padėti ir rinkimų į seimelį rezultatai, akivaizdžiai parodę, jog A. Merkio ir jo užtarėjų siūlyta taktika nepasiteisino nei Ženevoje, nei Klaipėdos krašte. Beje, egzistuoja ir paprastesnė T. H. Prestonui priklausanti versija: D. Zaunius buvo paprašytas ir toliau eiti užsienio reikalų ministro pareigas, kadangi jam „negalėta rasti pakaitalo“⁷³. Sunku būtų užginčyti šią versiją, kadangi tuo metu Lietuvos diplomatinėje tarnyboje tikrai nedaug buvo diplomatų, norėjusių ir dar svarbiau profesionaliai geriau už D. Zaunių pasirengusių ginti valstybės interesus teisiniu požiūriu sudėtingoje Klaipėdos byloje.

Prezidentui A. Smetonai atsisakius priimti D. Zauniaus atsistatydinimo pareiškimą, užsienio reikalų ministras pagaliau sulaukė ir *Lietuvos aid*o paramos. Sumažėjo ir D. Zauniaus kritika opozicijos spaudoje. Kalbos, kad „delegacija patekusi į sunkią situaciją Ženevoje dezorientavosi ir nesusigaudydama aplinkybėse

⁷¹ Politikos žygiai ir jų pasėkos, *Rytas*, 1930 m. spalio 18 d., p. 1.

⁷² *NKID* bendradarbio M. Karskio laiškas A. Petrovskui (be datos), *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38. l. 128.

⁷³ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. spalio 15 d. pranešimas Nr. 407 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 14782, N 7255, 308.

nemokėjo įvertinti tikros situacijos ne tik Ženevos sferose, bet ir Lietuvos visuomenėje, ir kad dėl to ji yra atsakinga už savo žygius – visa tai gali būti teisybė, bet nepilna teisybė“, – pagaliau praregėjo *Rytas*⁷⁴. Kitaip sakant, net ir nuosekliausiems D. Zauniaus oponentams tapo aišku, kad, negavęs atitinkamų instrukcijų iš Kau-no, užsienio reikalų ministras negalėjo asmeniškai priimti tokį svarbų sprendimą⁷⁵.

Daug kam netikėta Prezidento rezoliucija ant atsistatydinimo pareiškimo ir spaudos puslapiuose atslūgusi kritikos banga buvo menka paguoda D. Zauniui. To-mis dienomis jis atrodė prislėgtas ir pavargęs. Spalio 15 d., kalbėdamas su sovietų pasiuntiniu A. Petrovskiu, užsienio reikalų ministras neslėpė, kad paskutiniai įvykiai jam kainavo daug nervų ir jis vis dar neatsisakė minties pasitraukti. D. Zau-nius piktinosi, kad už jo nugaros mezgamos įvairiausios intrigos ir kliudoma dirbti, visą atsakomybę suverčiant tik ant jo pečių. Kiek praskleisdamas paslaptingo skraistę, kas ir kaip priėmė sprendimą dėl „Ženevos kompromiso“, ministras pa-stebėjo, jog jis norėjęs susitarti su Vokietija dar iki Tarybos posėdžio, tačiau tam nepritarė Vyriausybė. Pasak D. Zauniaus, jei jis ir liks užsienio reikalų ministru, jis arba atsisakys vykti į kitą Tarybos posėdį, arba pareikalaus, kad sprendimai prin-cipiniais klausimais būtų priimti iš anksto, o ne delegacijai jau esant Ženevoje. Po pokalbio su D. Zauniu A. Petrovskis abejojo jo išlikimo ministro poste perspektyvomis. „Zauniaus likimas dar neaiškus, nors Smetona ir nepriėmė jo atsistatydi-nimo“, – pranešime į Maskvą rašė sovietų pasiuntinys⁷⁶.

Stabilumas, bent jau išorinis, aukščiausiuose Lietuvos valdžios sluoksniuose buvo sugrąžintas Tautininkų sąjungos suvažiavimo, vykusio spalio 18–19 d., metu. Suvažiavimas vyko pabrėžtinai ramiai, stengiantis grąžinti po „Ženevos kompro-miso“ susvyravusį visuomenės pasitikėjimą valdžios gebėjimu efektyviai ginti Lie-tuvos interesus tarptautinėje arenoje. Neatsitiktinai šį kartą Tautininkų sąjungos suvažiavime itin daug kalbėta apie Lietuvos tarptautinę padėtį ir užsienio politiką. Norint pabrėžti Vyriausybės vieningumą svarbiausius pranešimus užsienio politi-kos klausimais skaitė Ministras Pirmininkas J. Tūbelis ir užsienio reikalų minis-tras D. Zaunius. Premjero pasisakymas buvo labai bendro pobūdžio, kalbėdamas apie Klaipėdos reikalus jis siūlė laikytis santūriau ir „labiau žiūrėti į ateitį, kuri gali mums dar nelauktų dalykų parodyti“. Ką turėjo galvoje J. Tūbelis, galima tik spėti. Netapo aiškiau ir jam konstatavus, esą, „Europos politinė atmosfera nepastovi“,

⁷⁴ Politikos žygiai ir jų pasėkos, *Rytas*, 1930 m. spalio 18 d., p. 1.

⁷⁵ Ten pat.

⁷⁶ A. Petrovskio 1930 m. spalio 15 d. slaptas pranešimas Nr. 304 N. Krestinskiui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 1, p. 38, l. 266.

kadangi čia pat, pats sau prieštaraudamas, jis teigė, kad „mūsų tautos aspiracijoms nematyti jokio pavojaus“. „Kai kieno pareiškimai apie mūsų nusistatymo Klaipėdos ir Vilniaus klausimais reviziją buvo, mažiausiai, neapgalvoti. Nėra jokio pagrindo keisti politiką šiais klausimais“, – apibendrina Ministras Pirmininkas, netikėtai pareiškdamas, kad ateityje bus einama į artimesnius santykius su Latvija⁷⁷. J. Tūbelis, matyt, turėjo galvoje prekybinių ryšių su šiaurine kaimyne plėtojamą, tačiau kuo Lietuvai galėjo padėti Latvija Vokietijai kėsinant į Klaipėdos kraštą? Šiaip ar taip, netikėtas ir net kiek gluminantis Latvijos paminėjimas tik dar labiau stiprina Lietuvos izoliacijos įspūdį.

Platesnė ir konceptualesnė D. Zauniaus kalba suvažiavime buvo savotiškas atsakymas jo kritikams tiek opozicijoje, tiek ir pačioje Tautininkų sąjungoje. Pasak užsienio reikalų ministro, Lietuvos užsienio politika turėjo tris istorijos ir likimo nustatytus jai klausimus: svarbiausias – Vilniaus klausimas, ir čia Lietuvos diplomatijos uždavinys – atitaisyti patirtą skriaudą; antrasis – Klaipėdos klausimas, tikslas – įsitvirtinti prieš 500 metų nuo Lietuvos atskirtame krašte („reikia išarti 500 metų užleistą dirvą“); trečiasis – bendras poreikis sutvarkyti santykius su užsieniu ir sutvirtinti Lietuvos ekonominius reikalus. „Tvirtas ekonominis pagrindas mums reikalingas ir Vilniaus, ir Klaipėdos klausimuose“, – teigė D. Zaunius, kažkaip dviprasmiškai pastebėdamas, kad užsienio reikalų ministro klaidos gali skaudžiai atsiliiepti krašto ekonomikai. Komentuodamas D. Zauniaus pasisakymą *Lietuvos aidas* konstatavo, kad suvažiavimo dalyviai turėjo progos įsitikinti, jog Lietuvos delegacijos žygiai Ženevoje „nebuvo be rimtų priežasčių“, jos taktiką ir poelgius lėmė „rimti valstybės reikalai“⁷⁸.

Užsienio reikalų ministro kalboje buvo keletas dėmesio vertų momentų. Pirmiausia, matyt, pirmą kartą tokiu aukštu lygiu viešai pripažintas ir antrosios specifinės Lietuvos užsienio politikos – Klaipėdos problemos – egzistavimas. Vis dėlto, akcentuodamas poreikį „įsitvirtinti“ Klaipėdos krašte, D. Zaunius bandė pabrėžti daugiau vidinį šios problemos aspektą, netiesiogiai priekaištaudamas (taip pat ir gubernatoriui A. Merkiui) dėl nesugebėjimo tinkamai tvarkytis krašte. Kita vertus, šią ministro kalbą tektų vertinti ir kaip tam tikrą susitaikymo Vyriausybėje ženklą, kaip Ministro Pirmininko pozicijos, nepaisant ankstesnių nesutarimų, palaikymą. Apie tai liudija užuomina apie galimas užsienio reikalų ministro klaidų pasekmes valstybės ekonomikai. Prieš tai laikęsis pozicijos, kad ekonominės naudos siekiu

⁷⁷ Alm. Tautininkų sąjungos suvažiavimo darbai. Ministerio pirmininko J. Tūbelio kalba, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 20 d., p. 1–2.

⁷⁸ Tautininkų sąjungos suvažiavimas, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 21 d., p. 4.

negalima pateisinti politinio pobūdžio nuolaidų Vokietijai, dabar D. Zaunius kalbėjo priešingai – nesutarus su vokiečiais Ženevoje Lietuva būtų patyrusi didelių ekonominių nuostolių.

Vyriausybės vienybę, pirmiausiai konsensusą jos viduje užsienio politikos klausimais, turėjo atskleisti ir išsamus D. Zaunius interviu, paskelbtas *Lietuvos aide* pirmąją Tautininkų sąjungos suvažiavimo dieną. Šis pokalbis, trukęs dvi valandas ir sutraukęs itin gausų žurnalistų būrį, yra puiki subtilios ministro D. Zaunius padėties iliustracija, todėl tenka jį pakomentuoti plačiau. Atsakinėdamas į žurnalistų klausimus, bandydamas paaiškinti visuomenei motyvus, paskatinusius jo vadovaujamą delegaciją tiesiogiai susitarti su Vokietija, užsienio reikalų ministras buvo priverstas ginti su Vokietija pasiektą susitarimą. Antra vertus, kai kurios jo užuominos liudijo, kad D. Zaunius pozicijoje dėl Ženevoje pasiekto „kompromiso“ būta ir tam tikrų niuansų. Pvz., į klausimą, ar buvo būtina susitarti su J. Curtiumi, gal būtų užtekę ir pasižadėjimo duoti paaiškinimus Tarybai, D. Zaunius atsakė sutikdamas, kad „buvo galima ir nesitarti, bet tada būtų susikomplicavę santykiai su Vokietija“, ir čia pat pridūrė: „Tokių atveju Lietuva būtų gavusi ilgą bylą Taryboje su perspektyva perkelti ją į Hagą.“⁷⁹ Tai buvo tikro diplomato vertas atsakymas, kadangi jis pateisino Kaune priimtą sprendimą, tuo pat metu nepraleisdamas progos užsiminti ir apie savo paties siūlytą poziciją. Tokia pat maniera D. Zaunius bandė atsakinėti ir į kitus žurnalistų klausimus. Antai, J. Tūbelio kalbos Tautininkų sąjungos suvažiavime stiliumi neapibrėžtai pastebėjęs, kad jo vadovaujamai delegacijai Ženevoje teko „pasitikėti nervų stiprumu ir nenusigąstytų, kurie daro tik vieno mėnesio balansą“, jis teigė gerai supratęs, kokį rezonansą visuomenėje gali sukelti separatinis susitarimas su Vokietija, ir atitinkamai suvokęs neigiamas tokio žingsnio pasekmes rinkimų Klaipėdos krašte rezultatams.

Bet ir vėl, lyg sugrąžindamas pusiausvyrą, jis teigė, kad, bylą pradėjus svarstyti Taryboje, tai irgi „būtų turėję didelės reikšmės Klaipėdos rinkimams“⁸⁰. Kitaip sakant, derybose su J. Curtiumi pasiektas susitarimas rinkimų Klaipėdos krašte požiūriu, jo nuomone, buvo geresnis rezultatas nei byla būtų likusi ilgam kabėti ore (jei tik D. Zaunius tuo metu būtų žinojęs, kiek dar laiko truks Klaipėdos bylos svarstymas Tautų Sąjungos Taryboje!). Į žurnalisto klausimą, ar tuo susitarimu nepaprėčiama Lietuvai nenaudinga prasme Klaipėdos Konvencija, atsakyta: „Ne,

⁷⁹ Ženevos balansas, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 18 d., p. 1–2.

⁸⁰ Ten pat.

Ženevoje pasiektas susitarimas esąs politinio, o ne juridinio pobūdžio.⁸¹ Tai buvo labai įsidėmėtinas pareiškimas!

Kiti ministro atsakymai buvo labiau abstraktaus pobūdžio. Į klausimą, ar susitarimas su J. Curtiumi nesudarė įspūdžio, kad Lietuva pati sulaužė Klaipėdos Konvenciją, pastebėta: „Ne, mes dirbame pagal Tautų Sąjungos metodus ir tai kelia mūsų prestižą. Yra svarbesnių reikalų, kur Tautų Sąjungos prielankumas Lietuvai yra labai svarbus.“ Suprasdamas, kad toks atsakymas ne visiems gali būti suprantamas ir juo labiau priimtinas, jis patikslino: „Mes buvom ten (t. y. Tautų Sąjungoje – *aut. pastaba*) ne visai gerą vardą įsigiję, nes elgėmės kitaip – prieš visus.“⁸² Šį kartą Lietuvos užsienio reikalų ministras kur kas palankiau nei buvo įprasta anksčiau atsiliepė apie Tautų Sąjungą, jos vaidmenį apskritai ir šios institucijos palankumo Lietuvai svarbą. „Tuo tarpu mums nėra reikalo dėl smulkių dalykų būtinai visiems įrodinėti, kad jie klysta, jeigu ir be tų įrodinėjimų galima ginčus likviduoti“, – grįždamas prie Klaipėdos bylos apibendrino D. Zaunius⁸³. Lygiai kaip ir J. Tūbelis, jis siūlė visuomenei palaukti keletą mėnesių – „tada kitaip atrodys“. Ką turėjo galvoje Ministras Pirmininkas ir užsienio reikalų ministras jau po nesėkmingų Lietuvai rinkimų Klaipėdos krašte siūlydami „palaukti“, belieka tik spėlioti. Gal naujos politikos Klaipėdos krašte įgyvendinimo rezultatų?

Žurnalistams labai konkrečiais klausimais ėmus spausti ministrą, jam vis dėlto teko aiškiau palaikyti Kaune priimtą sprendimą, teigiant, kad jo vadovaujama delegacija, turėjo svarbių priežasčių, pirmiausiai užsienio politikos srityje, neleisti stipriai susikirsti su Vokietija. Primindamas Tranzito bylą su Lenkija, jis pastebėjo, kad dvi bylos „per daug, ir Lietuvai ne į naudą“. Į tiesų klausimą, ar tiesa, kad delegacija veikė nepasitarusi su Vyriausybe, atsakyta labai dviprasmiškai: „Delegacija neturi teisės elgtis prieš ją delegavusios vyriausybės nurodymus, nors kartais telefonu ir telegrafu negalima laiku susisiekti su Kaunu ir tenka elgtis pagal savo atsakomybę.“ Tačiau, pažymėjo jis, „Lietuvos delegacija savo kompetencijos ribų Ženevoje neperžengė“⁸⁴. Užsimindamas apie ryšio tarp Kauno ir Ženevos sunkumus, ministras bandė pridengti Prezidentą ir jam įtaką dariusius asmenis, iš dalies tokiu būdu norėjo ir pats apsiginti. Šį pasąžą nesunkiai perkando galutinai praregėjęs *Rytas*, pastebėdamas, kad „delegacija, dabartinėms susisiekimo priemonių

⁸¹ Užsienių reikalų minist. Dr. Zaunius apie Klaipėdos, Vilniaus, tranzito per administracinę liniją ir kitus reikalus, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 18 d., p. 3.

⁸² Ženevos balansas, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 18 d., p. 1.

⁸³ Ten pat.

⁸⁴ Ten pat.

sąlygoms esant, nebuvo atkirsta nuo centro, taigi, veikė kontakte su juo, dėl to ir atsakomybė tenka centrui“⁸⁵.

Į logišką klausimą, kodėl buvo sumanęs atsistatydinti, D. Zaunius pusiau rimtai, pusiau juokais atsakė, kad dėl to esanti kalta spauda, t. y. žurnalistai, paaiškindamas, jog svarbesniais politiniais momentais pravartu pasitikrinti, ar yra pasitikėjimas. Šią savo mintį ministras iliustravo pavyzdžiu: priėjus platų griovį pravartu pasitraukti keletą žingsnių atgal norint išibėgėti⁸⁶. Per kokį griovį ir kur – Klaipėdoje ar Lietuvos vidaus politikoje – ruošėsi šokti užsienio reikalų ministras?

Tai buvo vienas sudėtingiausių per visą D. Zauniaus, kaip užsienio reikalų ministro, karjerą duotų interviu. Dviprasmybių ir net prieštaravimų jo paaiškinimuose ir teiginiuose buvo kur kas daugiau, nei to reikalavo viešas pareiškimas dėl aštrios politinės krizės Vyriausybėje pabaigos. Neabejotina, kad šios dviprasmybės neliko nepastebėtos taip pat ir J. Tūbelio. Po šio interviu Ministro Pirmininko ir užsienio reikalų ministro santykiai dar labiau susikomplicavo, o D. Zauniaus padėtis Vyriausybėje, atsižvelgiant į A. Smetonos ir J. Tūbelio santykius, tapo dar labiau neapibrėžta.

Nesutvirtino D. Zauniaus pozicijų ir jo kalba Tautininkų sąjungos suvažiavime. Italijos pasiuntinio Giovannio Amadorio nuomone, tautininkams nepritarus jo išdėstyta Klaipėdos politikos programai, užsienio reikalų ministras patyrė rimtą pralaimėjimą suvažiavime ir jo, kaip ministro, padėtis dar labiau susvyravo. Nepasitikėjimą D. Zauniumi rodė ir suvažiavime priimtas sprendimas būsimos Tautų Sąjungos Tarybos sesijoje ir ateityje į jo vadovaujamą delegaciją įtraukti ir Tautininkų sąjungos žmogų⁸⁷.

Jei tikėtume britų šaltiniais, Tautininkų sąjungos suvažiavime buvo patvirtinti, nors viešai ir neskelbti, Lietuvos užsienio politikos uždavinių metmenys. Sprendžiant iš informacijos, kurią britų laikinajam reikalų patikėtiniui T. H. Prestonui pavyko gauti iš šaltinių, artimų Jonui Lapėnui, šioje trumpoje rezoliucijoje buvo trys punktai: a) Vokietijos parama Klaipėdos krašto vokiečiams neturi paveikti gerų Lietuvos santykių su Vokietija; b) konstatavus, jog ekonominė priklausomybė nuo Vokietijos didina neigiamų politinių pasekmių tikimybę ateityje, priimtas sprendimas užsienio prekybą perorientuoti į Didžiosios Britanijos rinką, siekiant, kad Anglija, o ne Vokietija taptų svarbiausiu Lietuvos prekybos partneriu;

⁸⁵ Politikos žygiai ir jų pasėkos, *Rytas*, 1930 m. spalio 18 d., p. 1.

⁸⁶ Ženevos balansas, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 18 d., p. 1.

⁸⁷ A. Petrovskio 1930 m. spalio 25 d. slapta pranešimas N. Krestinskiui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 1, p. 38, l. 275.

c) atsižvelgiant į rekomendacijas, kurios tikėtina bus priimtos Tautų Sąjungos 1931 m. sausio mėnesį dėl tranzito ir susisiekiimo, pageidauta, kad dar iki jų priėmimo Lietuva tiesioginių derybų būdu rastų susitarimą (dėl tranzito – *aut. pastaba*) su Lenkija, siekiant išvengti Tautų Sąjungos Tarybos rekomendacijų⁸⁸.

Lietuvių tautininkų sąjungos Centro valdybos pirmininkas J. Lapėnas tuo metu jautėsi ir elgėsi taip, lyg jis, o ne D. Zaunius būtų užsienio reikalų ministras. Iškart po Tautininkų sąjungos suvažiavimo jis gyrėsi, kad neseniai vykęs jo vizitas į Londoną tapo pirmuoju žingsniu, įgyvendinant minėtos rezoliucijos 2-ojo straipsnio nuostatus dėl prekybos į Didžiąją Britaniją perorientavimo. Tačiau, kaip matyti iš T. H. Prestono pranešimo į Londoną, J. Lapėnas, įgudęs verslininkas ir ekonomistas (vienas turtingiausių to meto asmenų Lietuvoje), nebuvo linkęs apsiriboti tik užsienio prekybos sritimi. Jo netenkino ir Lietuvos santykiai su Lenkija. J. Lapėno nuomone, Lietuvos pozicija Lenkijos atžvilgiu turėjo būti labiau lanksti, tačiau tam kliudęs ... D. Zaunius, kurio „vadovavimas Užsienio reikalų ministerijai faktiškai tampa kliūtimi tokiai politikai“. Kaip teigė T. H. Prestono šaltinis, J. Lapėnas tvirtai pareiškė, kad „Vyriausybė nedvejodama paaukos D. Zaunių, jei to pareikalaus politinė padėtis“. Tiesa, čia pat jis pastebėjo, kad Lietuvos Vyriausybė, „net ir būdama pasirengusi nueiti savo kelio pusę susitarime su lenkais dėl tranzito, vis dėlto neturi jokių intencijų atsisakyti ankstesnės pozicijos dėl Vilniaus krašto“⁸⁹.

Baigdami šį, mūsų nuomone, vieną įdomiausių XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžios epizodų Lietuvos diplomatijos istorijoje, pastebėsime, kad D. Zaunius problemos, su kuriomis jis susidūrė tiek Ženevoje, tiek grįžęs į laikinąją sostinę, toli gražu nereiškė įtikinamos J. Curtiaus pergalės pirmiausia radikaliam nusiteikusios Vokietijos visuomenės akyse. Po Tarybos posėdžio kuo skubesnį revanšo reikalavę nacionalistiškai nusiteikę sluoksniai kaltino Vokietijos užsienio reikalų ministrą Ženevoje išnaudojus toli gražu ne visas galimybes. „Ženevos gėda“ – taip įvertino Lietuvos ir Vokietijos „kompromisą“ vienas reicho dienraštis⁹⁰. Tam tikra prasme spalio pradžioje Lietuvos ir Vokietijos užsienio reikalų ministrai buvo atsidūrę gana panašioje padėtyje.

⁸⁸ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. spalio 29 d. pranešimas Nr. 427 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 14782, N 7640, 323; T. H. Prestono 1930 m. spalio 25 d. pranešimas Nr. 192 H. M. Knatchbullo-Hugesseniui, *PRO. FO*, 371, 14782, N 7640, 323.

⁸⁹ Ten pat.

⁹⁰ Supraskime Ženevos dvasią ir darbo metodus, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 11 d., p. 1–2.

2.2. Rinkimai į Klaipėdos krašto seimelį 1930 m. spalio 10 d. ir jų rezultatai

Jei ir būta A. Merkio plano apžaišti Vokietiją, jis nepasiteisino. Pats faktas, kad Klaipėdos vokiečių skundas Vokietijos delegacijos pastangomis buvo įrašytas į Tautų Sąjungos Tarybos dienotvarkę, kaip ir rugsėjo 30 d. susitarimu sukurtas precedentas, labai blogai atsiliepė Lietuvos pozicijoms ir prestižui krašte. Priverstas vykdyti Ženevos susitarimą gubernatorius A. Merkys, lyg pripažindamas savo ankstesnes klaidas, privalėjo atšaukti kai kuriuos anksčiau priimtus administracinius aktus, o svarbiausia, pakeisti Vyriausiosios rinkimų komisijos sudėtį⁹¹. Priverstinis, kad ir laikinas, atsitraukimas nuo griežtų politikos metodų krašte buvo suprastas kaip centro valdžios klaidų, padarytų administruojant kraštą, pripažinimas. Tokia padėtis rinkimų išvakarėse Lietuvos interesų požiūriu krašte buvo labai pavojinga. Ypač kad dalinės nuolaidos netenkino nei Klaipėdos vokiečių, nei Berlyno, atidžiai stebėjusio, kaip tesiami Ženevoje duoti pažadai.

Likus dešimčiai dienų iki rinkimų, iniciatyva krašte visiškai perėjo į centro valdžios oponentų rankas. Vietos vokiečiai pasijuto esą padėties šeimininkais – jie visiškai neslėpė, kad iškilus nors mažiausiam ginčui su centro valdžia jie ir vėl kreipsis su skundu į Tautų Sąjungos Tarybą. Pasikeitusią atmosferą krašte tarp lietuvių administracijos atstovų ir Klaipėdos vokiečių galima iliustruoti dviem toms dienoms būdingais epizodais. Pvz., cenzoriui išbraukus kelias eilutes iš vieno Klaipėdos vokiečių lyderių H. Konrado straipsnio vietos laikraštyje, šis telefonu paskambino karo komendantui plk. Raimundui Liormanui ir, išklašęs jo paaiškinimus, nutraukė pokalbį, pareikšdamas, kad daugiau jis nekalbėsias su komendantu, o kalbės „tik su Ženeva“⁹². Kitas lietuvių administracijai priekaištų turėjęs asmuo paskambino tiesiai A. Merkiui ir pagrasino, kad gubernatoriui atsisakius įvykdyti jo reikalavimus jis kreipsis į Tautų Sąjungos Tarybą⁹³.

Šie epizodai iškalbingai liudija: vokiečių kilmės Klaipėdos krašto gyventojams skundo įtraukimas į Tarybos dienotvarkę ir po to ejęs D. Zaunias ir J. Curtiaus susitarimas sudarė įspūdį, kad krašto autonomija turi savotiško Lietuvos, Vokietijos ir Tautų Sąjungos kondominio pobūdį. Tokios nuostatos neišvengiamai

⁹¹ R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, p. 316.

⁹² Lietuvos Vyriausybės pastabos dėl Vokietijos skundo Tautų Sąjungos Tarybai (be datos), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 309–310.

⁹³ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. spalio 20 d. pranešimas Nr. 415 A. Hendersonui, PRO. FO, 371, 14781, N 7422, 153.

stiprino dalies krašto gyventojų įsitikinimą, kad dvasiniai ir politiniai krašto ryšiai su Vokietija nėra nutraukti, o egzistuojanti padėtis, t. y. krašto priklausomybė Lietuvai, yra tik laikina. Siekiant palaikyti tokias nuotaikas, rinkimų išvakarėse Klaipėdos krašte intensyviai platinti gandai apie būsimąjį plebiscitą, kurio metu vietos gyventojai tariamai turės pareikšti savo valią dėl krašto priklausomybės. Lietuvos saugumo duomenimis, šiuos gandus skleidė slapsti Vokietijos agentai⁹⁴.

Gubernatoriaus A. Merkio padėtis tomis dienomis buvo ne ką geresnė nei D. Zauniaus. Prezidento A. Smetonos sprendimas neskubėti dėti parašą ant užsienio reikalų ministro atsistatydinimo pareiškimo kartu reiškė ir tai, kad nepavyks visas bėdas perkelti tik ant jo pečių. Tačiau tuo A. Merkio problemos nepasibaigė. Jau spalio pradžioje gubernatorius galėjo konstatuoti ir radikalų savo padėties krašte pasikeitimą – anksčiau jautęsis kone visagaliu, dabar, rinkimų išvakarėse, jis tapo savo paties pasiūlytos politikos įkaitu. Klaipėdos vokiečių lyderiai, anksčiau privengę valdingo gubernatoriaus ir dėl tos priežasties laikęsi nuo jo atokiau, staiga užsidedė noru vos ne kasdien kalbėtis su juo naujos direktorijos sudarymo, pasiruošimo rinkimams ir kitais klaipėdiečiams aktualiais klausimais. Lietuvos saugumo policijos agentai informavo: seimelio daugumos partijų lyderiai atvirai džiaugėsi „turėsią progos su gubernatoriumi pasikalbėti“, esą, dabar su juo „bus visai kitaip kalbama negu pirmiau“ – iki šiol gubernatorius „juos už nosies vedžiojo, bet dabar jie taip darysį su juo“. Tų pačių šaltinių duomenimis, apie derybas su gubernatoriumi vokiečių lyderiai daugiau net negalvojo. Jie tik ruošėsi pateikti jam daugumos partijų kandidatą į direktorijos pirmininkus, kurį gubernatorius ir privalės priimti. A. Merkiui atsisakius patenkinti tokį reikalavimą, buvo žadama vėl kreiptis į Tautų Sąjungos Tarybą⁹⁵.

Rinkimų išvakarėse A. Merkys, norėdamas bent iš dalies sustiprinti savo padėtį, ryžosi rizikingam žingsniui – kelionei į Karaliaučių, matyt, tikėdamasis nuraminti vokiečius, pacifikuoti Rytų Prūsijos spaudą, kartu sumažindamas jos kiršintojišką poveikį krašto gyventojams. Aiškindamas Lietuvos politikos krašte pagrindus, taip pat ir motyvus, kuriais vadovaujantis buvo imtasi kai kurių radikalių priemonių, A. Merkys bandė įtikinti vokiečius anapus Nemuno sumažinti spaudimą, įspėdamas, kad ir toliau didinant įtampą gali būti neprognozuojamų ir nebūtinai Klaipėdos vokiečiams palankių pasekmių. Tačiau Klaipėdos krašto gubernatoriaus Karaliaučiuje niekas nenorėjo klausyti. O *Ostpreussische Zeitung*

⁹⁴ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 257.

⁹⁵ Kriminalinės policijos Politinio skyriaus Klaipėdos rajono biuletenis Nr. 76, 1930 m. spalio 11 d., LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 291.

A. Merkio apsilankymo Karaliaučiuje proga atvirai ragino „išmesti iš Karaliaučiaus Klaipėdos diktatorių, lietuvišką Satrapą...“⁹⁶

Po rugsėjo 30 d. Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje darbuotojai taip pat nesėdėjo rankas sudėję. Spalio 10 d. Vokietijos vicekonsulas von Broichas, generalinio konsulo įgaliotas, oficialiai apsilankęs pas Rinkimų komisijos pirmininką Fridrichą Plümicke „savo Vyriausybės vardu“ teiravosi dėl rinkimų į seimelį eigos⁹⁷. Toks vizitas rinkimų dieną reiškė neleistiną ir netoleruotiną kišimąsi į Lietuvos vidaus reikalus. Lietuvos pasiuntiniui Vokietijoje V. Sidzikauskui dėl šios Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje atstovų intervencijos į rinkimų eigą buvo pavesta padaryti demaršą Berlyne⁹⁸. Valstybės sekretorius B. von Bülowas neneigė vicekonsulo intervencijos, tačiau teisingai ją susidariusiomis aplinkybėmis, neva tai Vokietijai, prieš apsisprendžiant, kokio turinio telegramą siųsti Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui, reikėjo gauti žinių iš autentiškų šaltinių⁹⁹.

Buvęs Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos sekcijos teisėjas F. Plümicke, Rinkimų komisijos pirmininko poste pakeitęs Erdmoną Simonaitį^{*}, priešingai nei to reikalavo Statutas, net lietuvių kalbos nemokėjo. Apie jo lojalumą Lietuvai arba naujoms pareigoms privalomą nešališkumą galima spręsti iš to, kad kaip Rinkimų komisijos pirmininkas jis noriai suteikė Vokietijos vicekonsului visą jo pageidaujamą informaciją, nesirūpindamas, kad tokiu demaršu buvo peržengiamos visos užsienio atstovui nustatytos ribos. Toks Rinkimų komisijos pirmininko elgesys nestebina, žinant, kokiomis sąlygomis jis sutiko eiti naujas pareigas, – rugsėjo 30 d. F. Plümicke pareiškė gubernatoriaus patarėjui Viktorui Gailiui galįs užimti Rinkimų komisijos pirmininko vietą „tik kaip Ženevos įgaliotinis“. Beje, „įgaliotiniu“, o ne direktorijos paskirtu asmeniu jis save titulavo ir oficialiuosiuose raštuose¹⁰⁰.

⁹⁶ Spaudos apžvalga, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 4 d., p. 1.

⁹⁷ Gubernatūros Klaipėdoje patarėjo V. Gailiaus 1930 m. spalio 11 d. raportas, *LCVA*, f. 383, ap.7, b. 939, l. 290.

⁹⁸ *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 289.

⁹⁹ V. Sidzikausko 1930 m. spalio 15 d. pranešimas D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 287–288.

^{*} Ne visus Ženevoje duotus pažadus Lietuvos Vyriausybei buvo lengva ištesėti. Pvz., E. Simonaitiui atsistatydinus iš Rinkimų komisijos, A. Merkys užklausė ir kitų jos narių dėl jų pasitraukimo, tačiau šie ėmė teirautis, kokiais įstatymais remiantis jie verčiami atsistatydinti iš jiems patikėtų pareigų? Įstatymiškai priversti Rinkimų komisijos narius atsistatydinti nebuvo galimybių, jie tik patys galėjo pareikšti tokį pageidavimą. Tokia pat padėtis buvo ir apylinkių rinkimų komisijose.

¹⁰⁰ Lietuvos Vyriausybės pastabos dėl Vokietijos skundo Tautų Sąjungos Tarybai (be datos), *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 310.

Artėjant rinkimams spaudimas Lietuvai tik didėjo. Spalio 7 d., likus vos kelioms dienoms iki rinkimų, Vokietijos laikinasis reikalų patikėtinis A. Hencke įteikė protesto notą URM, kaltinančią Lietuvos Vyriausybę rugsėjo 30 d. D. Zauniaus ir J. Curtiaus susitarimo nesilaikymu¹⁰¹. Kitą dieną, lyg atsakydamas į Vokietijos diplomato demaršą, *Lietuvos keleivis* pastebėjo, esą, Klaipėdos krašto vokiečių partijos (ir Vokietija) neteisingai interpretuojančios D. Zauniaus ir J. Curtiaus susitarimą, „kuris nėra galutinis, ir dar neaišku, ar Vyriausybė jam pritaro ir jį patvirtins“¹⁰². Kad tokio požiūrio galėta būti ir Kaune, liudijo ir neskubėjimas tesėti kai kuriuos Ženevoje duotus pažadus – direktorija dar nebuvo pertvarkyta, tebeveikė ir karo cenzūra. Tiesa, cenzoriai Klaipėdos krašte, kaip ir visoje Lietuvoje, tuo metu gana savotiškai ėjo savo pareigas – kaip pripažįsta opozicinės *Lietuvos žinios*, „cenzorius nors laikraščių ir nebrauko, bet vis vien juos reikia jam pristatyti“^{103*}.

Iki rinkimų likus vos vienai dienai, spalio 9 d., Lietuvos kriminalinės policijos Politinio skyriaus Klaipėdos rajono pareigūnai slapta pasiklausė Vokietijos generalinio konsulo Klaipėdoje W. Maensso telefoninio pokalbio su J. Curtiumi. Vokietijos užsienio reikalų ministras teiravosi, kaip įgyvendinamas Ženevos susitarimas? Jam atsakyta, kad pertvarkyta tik Rinkimų komisija, o direktorija „dar esanti ta pati“. J. Curtiui pasitikslinus, ar susitarimai nevykdomi pikta centro vyriausybės valia, ar dėl kitų priežasčių, ir W. Maenssui patvirtinus, kad „pikta valia“, J. Curtius žadėjo „tuojau šį reikalą sutvarkyti“¹⁰⁴.

Iškart po šio pokalbio Tautų Sąjungos generalinis sekretorius E. Drummondas, nuo savęs neprisidėdamas jokių komentarų, telegrama persiuntė D. Zauniui *Auswärtiges Amt* valstybės sekretoriaus B. von Bülowo notą, kurioje Lietuvos Vyriausybei priekaištauta, kad, praėjus daugiau kaip savaitei po rugsėjo 30 d. susitarimo,

¹⁰¹ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. spalio 18 d. pranešimas Nr. 413 A. Hendersonui, PRO. FO, 371, 14781, N 7420, 140.

¹⁰² *Lietuvos keleivis* (1930 m. spalio 8 d., Nr. 234); Kas dedasi Klaipėdoj po susitarimo Ženevoj, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 8 d., p. 3.

¹⁰³ Atsistatydino užsienių reikalų ministeris Dr. Zaunius, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 9 d., p. 1.

* Neteisindami cenzūros Lietuvoje įvedimo fakto, pastebėsime, kad, pvz., sprendžiant iš *Memeler Dampfboot* publikacijų, jokia cenzūra nemaišė šiam dienraščiui nuosekliai ir radikaliai ginti Klaipėdos vokiečių ir Vokietijos, t. y. svetimos valstybės, pozicijų (jau praėję cenzūrą *Memeler Dampfboot* straipsniai buvo akivaizdžiai antilietuviško, antivalstybinio pobūdžio). Apie spaudos laisvų suvaržymą to meto Lietuvoje galima spręsti ir pagal kasdienę opozicinių *Lietuvos žinių* bei *Ryto* kritiką Vyriausybei, jos vidaus bei užsienio politikai, tautininkų režimui ir pan.

¹⁰⁴ Kriminalinės policijos Politinio skyriaus Klaipėdos rajono biuletenis Nr. 76, 1930 m. spalio 11 d., LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 291.

ši neištesėjo Ženevoje duotų pažadų, o svarbiausias dviejų užsienio reikalų ministrų susitarimo tikslas – užtikrinti laisvus rinkimus – nepasiektas. Atsakomojoje telegramoje Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui Lietuvos Vyriausybė protestavo dėl Vokietijos insinuacijų, teigdama, kad visi prisiimti įsipareigojimai yra įvykdyti¹⁰⁵. Gavusi Lietuvos Vyriausybės atsakymą į savo notą, Vokietijos Vyriausybė pasiuntė antrąją protesto notą Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui, pakartodama jau anksčiau išsakytus kaltinimus Lietuvai. Tuoj po to Ženevoje įvyko specialus posėdis, dalyvaujant Tautų Sąjungos Tarybos pirmininkui C. Zumetai, generaliniam sekretoriui E. Drummondui ir Tarybos pranešėjui Klaipėdos byloje C. J. Hambro. Nepaisant Vokietijos spaudimo, posėdžio metu nutarta Lietuvai Tarybos vardu nedaryti jokios intervencijos¹⁰⁶.

Nors Vokietijai ir nepavyko pasiekti Tarybos demaršo Lietuvos Vyriausybei, galima teigti, kad šiuo nepaprastai svarbiu metu Berlyno diplomatai meistriškai apžaidė savo oponentus iš Lietuvos ir tarptautinėje arenoje, ir Klaipėdos krašte. A. Hencke demaršas Kaune, pakartotinas J. Curtiaus kreipimasis į E. Drummondą buvo labai gerai apgalvota vokiečių diplomatų kombinacija, puikus psichologinis ir politinis ėjimas. Klaipėdos krašto vokiečiams, taip pat ir tiems, kurie dėl vienu ar kitu priežasčių svyravo rinkimų išvakarėse, neišvengiamai turėjo susidaryti įspūdis, kad juos remia ne tik Vokietija, bet ir Tautų Sąjunga¹⁰⁷. Kitaip sakant, krašto gyventojams buvo pasiųstas stiprus signalas: lojalūs Lietuvai vokiečiai gavo rimtą perspėjimą, nelojaliai jai nusiteikusiai sulaukė rimto palaikymo.

Ruošiantis 1930 m. rudens rinkimams į seimelį ir jų metu abi pusės naudojo visas jų dispozicijoje turėtas priemones siekdamos užsitikrinti palankų rezultatą. Rinkėjų aktyvumas spalio 10 d. buvo tikrai didelis. Pvz., Klaipėdos mieste balsavo apie 86 proc. visų rinkimų teisę turėjusių gyventojų¹⁰⁸. Pirmosiomis dienomis po rinkimų, kai dar nebuvo suskaičiuoti balsai, *Lietuvos aidas* džiūgavo, kad lietuvių sąrašai „labai žymiai laimėjo“, gaudami net 70 proc. daugiau balsų nei 1927 m. rinkimuose. Atseit, kova su Klaipėdos kraštą „užgulusia vokiška hipnoze“ vyko sėkmingai. Kaunas neslėpė vilčių gauti šešis, gal net septynis mandatus seime lyje vietoj anksčiau turėtų keturių. „Galime drąsiau nei kada nors tvirtinti, kad

¹⁰⁵ E. Drummondo telegrama dr. Zauniui, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 10 d., p. 1.

¹⁰⁶ Naujas vokiečių protestas, *Rytas*, 1930 m. spalio 13 d., p. 1.

¹⁰⁷ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. spalio 18 d. pranešimas Nr. 413 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 14781, N 7420, 140.

¹⁰⁸ Klaipėdos seimelis išrinktas, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 11 d., p. 1; Klaipėdos krašto rinkimų daviniai, *Rytas*, 1930 m. spalio 13 d., p. 1.

Klaipėdos krašte šiandieninė „dauguma“ yra savotiško hipnozo ir demagogiško gąsdinimo rezultatas, kuris tačiau kaskart blanksta ir, jei šį kartą dėl jam palankiai susidėjusių aplinkybių dar išsigelbėjo, tai vis tiek ilgai nebeišsilaikys“, – per anksti džiūgavo oficiozas¹⁰⁹.

Deja, nepaisant šių optimistinių prognozių, spalio 10 d. rinkimuose, krašto įstatymų leidžiamajame organe, lietuviai gavo tik 5 vietas iš 29, t. y. vos viena daugiau nei 1927 m. rinkimuose. Rezultatai buvo tokie, kokių ir buvo galima laukti, tiesa, visai ne tokie, kokius žadėjo A. Merkys ir kokių norėta Kaune. Nuolaidos Ženevoje ir nenuosekli gubernatoriaus politika Klaipėdos krašte palaidojo lietuvių viltis padidinti savo atstovų skaičių seimelyje. Beje, apie pustrėčio tūkstančio lietuvių, atsikėlusių į Klaipėdos kraštą iš kitų Lietuvos rajonų, nepaisant visų centro valdžios ir gubernatoriaus pastangų, taip ir negalėjo dalyvauti seimelio rinkimuose, kadangi krašto policijos pareigūnai rinkimų išvakarėse sulaukė jų pasus¹¹⁰. Vyriausiajai rinkimų komisijai paskelbus rinkimų rezultatus esant teisėtus, spalio 28 d. M. Reizgio direktorija atsistatydino. Naujos sudėties seimelį žadėta sušaukti 1930 m. lapkričio 11 d.¹¹¹

Nepaisant milžiniškų gubernatoriaus A. Merkio ir centro valdžios pastangų 1930 m. spalio 10 d. Lietuva patyrė ne tik politinį, bet ir moralinį pralaimėjimą Klaipėdos krašte. O tai, savo ruožtu, jei ir nelaidojo, tai gerokai pristabdė krašto lituanizacijos planus¹¹². Dar daugiau, po rinkimų direktorijos pirmininku tapus O. Böttcherui, o jo pavaduotoju – R. Meyeriui (aktyviai prisidėjusiam rengiant Klaipėdos vokiečių skundą Tautų Sąjungos Tarybai, per jį, beje, Berlynas finansavo ir rinkiminę kampaniją Klaipėdos krašte¹¹³), Lietuva prarado anksčiau turėtą galimybę seimelio daugumos vokiečių partijų įtakai Klaipėdos krašte priešpriešinti proletuviškąją direktoriją. Kitaip sakant, buvo prarastas svarbiausias lietuviškos politikos pusiausvyrai krašte palaikyti svertas.

¹⁰⁹ Klaipėdos rinkimai ir kas toliau, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 13 d., p. 1.

¹¹⁰ R. Žiugžda, *Lietuva imperialistinių valstybių planuose*, p. 79.

¹¹¹ *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 29 d., p. 1.

¹¹² H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. metinis pranešimas A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1930“, *PRO. FO*, 371, 15540, N 1013, 212.

¹¹³ A. Nikžentaitis, *Germany and the Memel Germans in the 1930s*, p. 776.

2.3. Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Prancūzijoje Petras Klimas: „Man atrodo, kad Klaipėdos valdyme mes patys neturime nei nuosaikumo, nei ypač kantrybės“

Kodėl taip atsitiko? Kodėl nepaisant visų pastangų lietuvių politika Klaipėdos krašte patyrė dar vieną skaudžią nesėkmę, pralaimėjimą, kuris stiprėjant revizionistinėms tendencijoms Vokietijos užsienio politikoje kėlė realią grėsmę pačiam krašto išlikimui Lietuvos valstybės sudėtyje.

1993 m. Liuneburge (Vokietija) lietuvių ir vokiečių kalbomis išleistoje nedidelės apimties knygelėje „Kova dėl identiteto“ su paantrašte „Kodėl Lietuvai nesisėkė Klaipėdoje 1923–1939 m.?“ bandėme glaustai paanalizuoti lietuvių politikos krašte kelius bei klystkelius ir centro valdžios nesėkmių priežastis¹¹⁴. Lietuvoje šios pastangos buvo įvertintos nevienareikšmiai. Vieni šį nedidelės apimties tekstą sutiko palankiai, žiūrėdami jame bandymą sugriauti kai kuriuos anksčiau lietuvių istoriografijoje įsigalėjusius stereotipus (ir net naujos koncepcijos kūrimo metmenis)¹¹⁵, kiti nepagailėjo kritinių pastabų¹¹⁶.

Antruoju atveju, priekaištaujant autoriui dėl pernelyg didelio kritiškumo vertinant centro valdžios politikos turinį ir metodus, neatsižvelgta į tai, kad analogiškai lietuvių politiką krašte vertino ir nemažai Nepriklausomos Lietuvos politikų bei diplomatų. Pvz., jau minėtame laiške Prezidentui A. Smetonai pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas rašė: „Man atrodo, kad Klaipėdos valdyme mes patys neturime nei nuosaikumo, nei ypač kantrybės. Smulkiomis policinėmis priemonėmis mes neišgydysime penkių amžių padarytos žaizdos. Lojalus, bebaimis, atviras Konvencijos pritaikinimas šiandien tėra vienintelis kelias apraminti tai mažai Lietuvos apskričiai, iš kurios mes patys savo nenaudai darome didelį dalyką su per daug aukštais ir savarankiškais valdytojais <...>. Pagaliau Klaipėdoje šiandien mums neturėtų rūpėti ją tuojau sulietuvinti, bet pirma padaryti ją lojalią Lietuvos dalim

¹¹⁴ V. Žalys, *Ringens um Identität. Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte / Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisėkė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.*, Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 1993.

¹¹⁵ N. Strakauskaitė, Vakarų Lietuvos multikultūrinė istorija ir jos refleksija, *Voruta*, 2007 m. gegužės 5 d., Nr. 9 (626), p. 1–2; V. Vareikis, Knygos apie Klaipėdos kraštą, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis II*, Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos, Klaipėda, 1994, p. 196–198.

¹¹⁶ P. Žostautaitė, *Lietuvos istorijos metraštis 1993*, Vilnius, 1994, p. 175–182.

Statuto ribose.¹¹⁷ Apie Klaipėdos Konvenciją ir Statutą P. Klimas Respublikos Prezidentui užsiminė neatsitiktinai, kadangi kaip tik dėl politikos, prasilenkiančios su šių dokumentų raide, Lietuva ir susilaukdavo daugiausiai kaltinimų iš krašto autochtonų, Vokietijos ir pagaliau Tautų Sąjungos Tarybos. „Menkais beprasimiais aktais, kurie abejotinais derinasi su Konvencija, mes pagadiname visą moralinę pastovą, kada prireikia gintis ar aiškintis dėl bendro Konvencijos vykdymo. Norvegų delegatas C. J. Hambro jau dabar visai atvirai visiems sako savo išpūdį, kad Lietuva tiesiog sabotuojanti Konvenciją arba bent jau jokio noro nerodanti ją vykdyti“, – konstatavo P. Klimas, kurį būtų sunku įtarti patriotiškumo ar Lietuvos interesų suvokimo stoka¹¹⁸. Centro valdžios politikai Klaipėdos krašte aštrios kritikos negailėjo ir vienas svarbiausių krašto prijungimo prie Lietuvos architektų E. Galvanaskas, kartą Vyriausybės veiksmus krašte apibūdinęs žudančiu „nesuvokiamo kvailumo“ epitetu¹¹⁹.

Grįžtant prie klausimo, kodėl rinkimuose 1930 m. rudenį Lietuva patyrė tokį skaudų pralaimėjimą Klaipėdos krašte, tenka atkreipti dėmesį ne tik į tradicijas, susiformavusias krašte per šimtametę jo istoriją, bet ir į kai kuriuos kitus, lietuvių politikai, jos suvokimui krašto viduje ir apskritai padėčiai šioje nedidelėje teritorijoje įtakos turėjusius, veiksnius. Sunku būtų paneigti – Klaipėdos kraštas dėl savo istorinės praeities, kai kurių kultūrinių ir religinio pobūdžio ypatumų buvo tam tikru svetimkūniu Lietuvos valstybės sudėtyje. Tačiau tuo pat metu šis svetimkūnis lietuviams buvo ir didžiausia, beveik neįkainojama, vertybė. Įtraukti Klaipėdos kraštą į atsikūrusios valstybės sudėtį buvo sudėtinė lietuvių politinės programos, atsiradusios kartu su pirmaisiais Nepriklausomybės atkūrimo planais, dalis, kurią kad ir ne visai (bet kartu ir kone stebuklingai) įgyvendinus 1923 m. pradžioje pirmą kartą lietuvių tautos istorijoje buvo sudarytos prielaidas dviem vienoms tautos šakoms susijungti bendroje valstybėje. Antra vertus, prisijungti šią teritoriją lietuviams buvo gyvybiškai svarbu norint užsitikrinti platesnį išėjimą prie Baltijos jūros ir įgyti patogų uostą. Moderni, nors ir nedidelė, Klaipėdos krašto pramonė, efektyvus žemės ūkis ir, žinoma, užsienio prekybai svarbus uostas – šiems veiksniams buvo skiriama didelė reikšmė modernizuojant Lietuvą, tikintis, kad

¹¹⁷ P. Klimo 1930 m. spalio 13 d. konfidencialus laiškas Prezidentui A. Smetonai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 53–54.

¹¹⁸ Ten pat, l. 53.

¹¹⁹ JAV laikinojo reikalų patikėtinio Lietuvoje Hugho S. Fullertono 1931 m. rugpjūčio 3 d. pranešimas Nr. 280 JAV valstybės sekretoriui H. L. Stimsonui, *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers*, 1932, vol. II, The British Commonwealth, Europe, Near East and Africa, United States Government Printing Office, Washington, 1947, p. 468.

Klaipėdos kraštas ne tik padės visai valstybei atsistoti ant kojų, bet ir taps viena svarbiausių Nepriklausomos Lietuvos ekonominio sutvirtėjimo sąlygų, kas, savo ruožtu, sustiprins ir valstybės tarptautinę padėtį.

Tokiomis aplinkybėmis Vyriausybė investicijų į Klaipėdos kraštą (ypač uostą) negailėjo, o jį išlaikyti Lietuvos sudėtyje ir kartu susigrąžinti Vilnių laikyti svarbiausiais tautai ir valstybei vidaus ir užsienio politikos uždaviniais. Tačiau Didžiosios Lietuvos politinio elito sąmonėje užkoduota Klaipėdos krašto, kaip svetimkūnio ir kartu didžiausios vertybės kolizija, neišvengiamai pasireiškė tam tikra nenuoseklia politika krašte. Lietuvos valdžios pastangos sustiprinti savo pozicijas krašte ne visuomet duodavo rezultatų, kurių tikėtasi Kaune. Susidūrusi su Klaipėdos vokiečių, neretai ir mažlietuvių, pasipriešinimu, centro valdžia, gindama savo interesus (kaip ji tada juos įsivaizdavo), toli gražu ne visada elgėsi adekvačiai situacijai ir, retrospektyviai žiūrint, net Lietuvos interesų požiūriu ne visuomet deramai atsižvelgė į klaipėdietiškos galvosenos ir gyvensenos specifiką. Kaip pastebėjo Nijolė Strakauskaitė, klaipėdiškių identitetas liko neįminta mįslė Nepriklausomos Lietuvos politikams iki Antrojo pasaulinio karo¹²⁰. Sunku nesutikti su tokiu tvirtinimu. Vaizdžiai kalbant, kai kuriais atvejais lietuvių politiką krašte iš dalies būtų galima palyginti su dramblio elgesiu stiklo krautuvėje, tik su vienu esminiu skirtumu – priešingai nei galingam drambliui, kuriam neatsargus elgesys didesnio pavojaus nekėlė, mažai ir silpnutei Lietuvai kiekvienas neatsargus judesys galėjo turėti nepageidaujamų ir net pavojingų pasekmių.

Lietuvos politikai Klaipėdos krašte turėjo įtakos ne tik minėta kolizija, bet ir kova su jai oponuojančiais veiksniais krašto viduje ir už jo ribų. Paralelės tarp Lietuvos politikos metodų krašte ir Vokietijos pozicijos – akivaizdžios. Iki ketvirtojo dešimtmečio pradžios Vokietijos politika dėl Klaipėdos krašto buvo pagrįsta įsitikinimu, kad tautiškai nekonsoliduota Lietuva nepajėgs atlietuvinti per šimtmečius germanizuoto krašto, kuris taip ir liks svetimkūniu, savotišku Trojos žirgu, Lietuvos valstybės sudėtyje. Tokiomis aplinkybėmis vokiečiai manėsi galį būti ramūs dėl Klaipėdos krašto, laikiną šios nedidelės teritorijos praradimą traktuodami tik kaip depozitą, kurį, atėjus laikui, Lietuva privalėsianti grąžinti reichui. Daugiau mažiau ramūs buvo ir lietuviai, Vokietijos politikoje iki 1930 m. neįžiūrėdami didesnio pavojaus savo interesams. Trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių sandūroje padėtis pasikeitė. Sienų revizijos klausimas tapo pagrindiniu Vokietijos užsienio politikos postulatu, kėlusiu grėsmę visiems jos kaimynams, taip pat ir Lietuvai.

¹²⁰ N. Strakauskaitė, Vakarų Lietuvos multikultūrinė istorija ir jos refleksija dabartyje, *Klaipėda*, 2007 m. gegužės 5 d.

Tačiau keitėsi ir Lietuva. Tautinei konsolidacijai Lietuvoje vykstant kur kas spartesniais tempais, nei vokiečiai tikėjosi, atitinkamai keitėsi ir centro valdžios politika Klaipėdos krašte. Netrukus po A. Merkio paskyrimo krašto gubernatoriumi vokiečiai abiejuose Nemuno pusėse turėjo progos įsitikinti, kad centro valdžia netoleruos separatizmo, valstybės valstybėje kūrimo Klaipėdos krašte. Antra vertus, A. Merkio metodai tik patvirtino vokiečių interesų požiūriu blogiausio scenarijaus tikimybę – lietuviai, krašto prisijungimą vertinantys ne kaip depozitą, bet kaip tautinę revindikaciją, nepagailės jėgų visiems laikams įsitvirtinti pajūryje. Tokias Lietuvos politikos tendencijas Berlyno ir krašto vokiečiai įvertino kaip keliančias grėsmę jų interesams, o tai savo ruožtu skatino reičą vis dažniau griebtis šurkštaus spaudimo metodų. Tai buvo lyg užburtas ratas, kadangi šie agresyvūs metodai tik skatino radikalias Lietuvos Vyriausybės politikos krašte tendencijas.

Vis stiprėjant lietuvių ir vokiečių priešpriešai Klaipėdos krašte abi pusės naudojo visas jų dispozicijoje buvusias priemones, siekdamos paversti Konvenciją ir Statutą „įrankiu savo maksimalistinių ketinimų ir siekių realizavimui“¹²¹. Negaledami paneigti juridiskai įtvirtinto Lietuvos suvereniteto Klaipėdos kraštui, centro valdžiai oponuojantys elementai pasirinko destruktivų, tačiau efektyvų kovos kelią, sutikdami tik su jiems priimtinu krašto autonomijos aiškinimu. Radikalieji autonomistai (o jų skaičius metams bėgant tik didėjo) daugiau ar mažiau atvirai laikėsi principinės nuostatos, kad Klaipėdos kraštas turi būti traktuojamas kaip „freištatas“ („laisvasis miestas“), kuriame Lietuvos suverenitetas būtų tik nominalus, labiau išorinis. Tokiu principu vadovaujantis bendrauta su centro valdžia, jis buvo taikomas seimelio vykdomų funkcijų ir direktorių kompetencijai, pagaliau ir teismų veikimui krašte. Kitaip sakant, krašto autonomija Lietuvos valstybei neįgalijų jėgų buvo traktuojama tik kaip krašto grįžimo į Vokietijos sudėtį prielaida. Lietuvos Vyriausybė tokios pozicijos toleruoti negalėjo, ji gynė savo – Klaipėdos krašto laipsniško (kai kuriais atvejais „pagreitinto“, pvz., gubernatoriaus A. Merkio laikais) suaugimo su likusia valstybės dalimi – interesą, kurio be kovos nebuvo pasirošusi atsisakyti, ypač kad kraštas buvo sudėtinė, kad ir autonominį statusą turinti, Lietuvos valstybės dalis. Netenka net kalbėti, jog šie du vienas kitą paneigiantys – „freištato“ ir „laipsniško ar pagreitinto suaugimo“ – konceptai, ypač atsižvelgiant į visuotinai pripažįstamus Klaipėdos Konvencijos bei Statuto netobulumus, negalėjo taikiai sugyventi.

¹²¹ K. H. Ruffmann, Kritinės pastabos Klaipėdos krašto klausimu tarpukario metais, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis II*, Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos, Klaipėda, 1994, p. 44.

Jei Lietuvos valstybės interesams buvo atstovaujama ir jie buvo ginami per gubernatoriaus instituciją, tai vokiečių interesams krašte – per seimelį. Vokiečių partijų dominuojamas seimelis buvo ne tik autonomijos ir vokiškumo krašte garantas, bet ir įstatymų leidžiamasis organas, visomis išgalėmis sabotavęs, kad būtų priimti Statutu numatyti įstatymai, turėję užtikrinti lietuvių teises krašte. Daugybė Klaipėdos Statuto straipsnių nebuvo įgyvendinti tik todėl, kad jų sprendimas priklausė autonominės valdžios kompetencijai ir seimelis sąmoningai nepriiminėjo jiems vykdyti reikalingų įstatymų. Taip nebuvo įgyvendintas Statuto 22-asis straipsnis, numatęs, kad krašto teismų organizacija ir kompetencija bus nustatyta teritorijos įstatymu. Seimelyje dominuojantiems vokiečių politikams buvo svarbiau palikti neapibrėžtą krašte egzistavusią padėtį negu tam tikru įstatymu pripažinti Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo jurisdikciją krašte, kaip to reikalavo Statuto 24-asis straipsnis. Liko neįgyvendintas ir Statuto 27-asis straipsnis, kuriuo lietuvių ir vokiečių kalbos buvo pripažįstamos lygiomis oficialiomis kalbomis krašte. Vėlgį seimelis paprasčiausiai neišleido tam reikalingo įstatymo. Tas pats pasakytina ir apie Statuto 25-ąjį straipsnį, numatantį, kad viešųjų mokyklų mokslo programa Klaipėdos krašte neturėjo būti žemesnė už programą, nustatytą visai Lietuvai. Kadangi Lietuvos istorijos ir geografijos krašto mokyklose nebuvo mokama pagal bendrąsias Lietuvos mokykloms programas, dėstant Lietuvos istoriją krašte nevengta savitai interpretuoti jos faktus ir nepalankiai lietuvių atžvilgiu juos nušviesti. Kokie buvo tokio specifinio mokymo rezultatai, galima spręsti iš 1929 m. Lietuvos švietimo ministerijos vykdyto Klaipėdos krašto mokyklų patikrinimo rezultatų. Jo metu į klausimą, kas yra Lietuvos Prezidentas, vienas mokinys atsakė: „Hindenburgas“, kitas, atsakydamas į klausimą, kas yra Lietuvos sostinė, pademonstravo dar „gilesnes“ žinias – Berlynas¹²². Žinoma, būtų galima tvirtinti, kad tai tik pavieniai atvejai, iš kurių negalima daryti platesnių apibendrinimų. Deja, tokie atsakymai buvo gan tikslus susiklosčiusios padėties krašte atspindys.

Ar galėjo centro valdžia taikstyti su tokia padėtimi krašto mokyklose? Bent jau kol Klaipėdos kraštas įėjo į Lietuvos valstybės sudėtį – ne. O vokiečių kontroliuojami autonomijos organai visiškai suprantamą ir legalų lietuvių norą pakeisti padėtį mokyklose vertino kaip neleistiną kišimąsi į švietimo reikalus krašte. Suprantama, kad esant tokioms aplinkybėms sugyventi dviem tautoms krašte buvo labiau nei sudėtinga.

¹²² Lietuvos Vyriausybės pastabos dėl Vokietijos skundo Tautų Sąjungos Tarybai (be datos), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 319.

Galima nurodyti ir daugybę kitų seimelio žygių, kuriais sąmoningai buvo ignoruojami Lietuvos valstybės interesai arba sabotuojami tarptautiniai jos įsipareigojimai. Pvz., seimelis atsisakė pripažinti privalomą Klaipėdos kraštui Lietuvoje išleistą Degtuko monopolio įstatymą, tačiau priėmė įstatymą aprūpinti karo invalidus (t. y. Vokietijos kariuomenėje Pirmajame pasauliniame kare tarnavusius ir nukentėjusius), tas pareigas bandant perkelti ant centro valdžios pečių. Didelį nepasitenkinimą seimelyje ir Vokietijoje sukėlė 1930 m. rugsėjo 16 d. krašte prasidėjęs pirmasis naujokų į Lietuvos kariuomenę šaukimas, nors tokia pareiga krašto jaunuomenei buvo numatyta Konvencijos 13-uju straipsniu^{*}. Nuolatinę įtampą krašte kėlė vokiečių daugumos partijų atstovų seimelyje bandymai ignoruoti gubernatoriaus teises skiriant direktorijos pirmininką. Centrinės valdžios oponentų manymu, tam turėjo pakakti seimelio pareikšto pasitikėjimo, nors remiantis Statuto 17-uju straipsniu direktorijos pirmininką skyrė gubernatorius. Kauno požiūriu, direktorijos pirmininkas privalėjo turėti gubernatoriaus, kaip centro valdžios atstovo, pasitikėjimą. Kaltinimai Lietuvos Vyriausybei nesilaikant demokratiškos normų toli gražu ne visuomet buvo pagrįsti dėl paprasčiausios priežasties – centrinės valdžios santykiai su autonomijos organais buvo grindžiami ne demokratijos vertybėmis ar principais, o Klaipėdos Konvencijos ir Statuto nuostatais.

Klaipėdos Konvencijos ir Statuto straipsnių neapibrėžtumas, palikęs pernelg platų lauką interpretuoti centro ir autonominių valdžios organų kompetencijos ribas, paskatino atsirasti ir daugiau problemų, ir net permanentinio pobūdžio konfliktų. Visos suinteresuotos pusės, siekdamos naudoti sau, bandė išnaudoti šią spragą. Lietuviai tokį neapibrėžtumą laikė esant naudingą tik autonomistams, tvirtindami, kad pagal vokiškąją Statuto interpretaciją centrinei valdžiai buvo paliekamos tik prievolės, bet ne teisės. Tokia nuostata, savo ruožtu, vertė Kauną nuolat ieškoti kelių Statuto revizijai^{**}. Kita vertus, seimelio daugumos partijos, pasirinktinai įgyvendindamos Konvencijos ir Statuto straipsnius, tik stiprino radikalias lietuvių politikos krašte tendencijas.

* Pagal Klaipėdos Konvencijos 13-ąjį straipsnį asmenys, įgiję vietos gyventojų statusą, buvo atleisti nuo karinės prievolės iki 1930 m. sausio 1 d.

** Ir ne tik revizijai. Įvairūs šaltiniai liudija, kad susiklosčius palankioms aplinkybėms Lietuvos Vyriausybė planavo panaikinti autonominį Klaipėdos krašto statutą. Tokią tendenciją egzistavus patvirtino ir gerai Vyriausybės planus Klaipėdos krašto atžvilgiu žinojęs V. Sidzikauskas interviu su prof. A. E. Sennu (1962 m. liepos 27 d.) metu. Žr. A. E. Senn, Vaclovas Sidzikauskas on Lithuanian Diplomacy in the 1920's, *Lituanus*, vol. 22, no 1, 1976; A. E. Senn, Detalės ir asmenybės, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis IV*, 1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje, p. 55.

1930 m. rudenį, išanalizavus krašto vokiečių ir juos remiančios Vokietijos taktiką, Lietuvos URM prieita prie nepaguodžiančių išvadų: viešai ir slapta Vokietijos palaikomos organizacijos siekė ne tik stabdyti Klaipėdos krašto lituanizaciją (kas apskritai buvo neišvengiama kraštui patekus į Lietuvos valstybės sudėtį), bet ir toliau vokieinti kraštą, pasinaudojant ne tik reicho ištekliais, bet ir Klaipėdos Konvencija bei Statutu. Dar mažiau galimybių kompromisui pasiekti paliko Kaune nuo ketvirtąjo dešimtmečio pradžios ne be pagrindo vis stiprėjantis įsitikinimas, kad Lietuvos oponentų tikslas artimiausioje ateityje yra išsikovoti „freištato“ statusą, o vėliau ir grįžti į Vokietijos sudėtį¹²³. Tai buvo panašu į aklavietę ir tokia padėtis tik stiprino konfrontaciją – abi pusės neslėpė savo ketinimų išėities ieškoti remdamosi radikalio- mis priemonėmis. Tačiau jei Klaipėdos krašto vokiečiai už savo nugaros jautė galingą Vokietijos alsavimą, ką galėjo priešpriešinti Kaunas prieš jungtinį Berlyno ir Klaipėdos vokiečių (ir nemažos dalies jiems prijaučiančių mažlietuvių) frontą? Vien tik politinės valios padaryti lietuvių politiką krašte patrauklią neužteko. Reikėjo ir išteklių, o jų Lietuva neturėjo arba turėjo per mažai. Kita vertus, valstybės, disponavusios kur kas didesniais ištekliais, su vokiečių *irredena* kovojo ne ką sėkmingiau nei Lietuva.

Pozityvų ir kone lemiamą vaidmenį esant tokioms aplinkybėms krašte galėjo turėti valstybių – Klaipėdos Konvencijos signatarių (pirmiausia Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Italijos) – neutrali ir nešališka pozicija. Pagaliau to reikalavo jų, kaip signatarų, statusas. Deja, šiuo atveju ir vėl susiduriame su dažnai tarptautiniuose santykiuose pasitaikančia situacija, kuomet juridinei pusei labai didelę įtaką daro ir net ją užgožia kiti (politinio, geopolitinio) pobūdžio veiksniai ir išskaičiavimai. Iš pirmajame šio veikalo tome cituotų *Foreign Office* dokumentų matyti, kad britai nebuvo įsitikinę Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių valstybingumo išlaikymo perspektyvomis. Juo labiau jie abejojo lietuvių galimybe išlaikyti teritorinę *status quo* su Vokietija. Prancūzija, Klaipėdos Konvencijos signatara tapusi daugiau aplinkybių verčiama, įtraukus kraštą į Lietuvos valstybės sudėtį apskritai nebeturėjo didesnio intereso jo ateitimi. Juo labiau tokio intereso neturėjo Italija, o Japonijos diplomatai nesigėdijo viešai prisipažinti nelabai ir girdėję apie tokią „Klaipėdos problemą“.

Esant tokioms aplinkybėms, nenuostabu, kad diskusijoje dėl Konvencijos ir Statuto įgyvendinimo Lietuva nesulaukė signatarų paramos ar supratimo net ir tais atvejais, kai jos ginama pozicija grynai juridiniu ar politiniu požiūriais buvo pagrįsta. Klaipėdos byloje buvo nusistovėjusi ydinga signatarų praktika – formalistinis

¹²³ Lietuvos Vyriausybės pastabos dėl Vokietijos skundo Tautų Sąjungos Tarybai (be datos), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 337–339.

požiūris į Konvencijos ir Statuto interpretaciją, atsisakymas priimti Lietuvos pasiūlymus pakeisti Konvenciją ir Statutą, reagavimas į bet kokį, net ir mažiausią, Klaipėdos vokiečių ar Berlyno signalą (pabrėšime – dažnai pagrįstą) apie Lietuvos pažeistą autonominių krašto statusą, ir tuo pat metu visiškas seimelio daugumos partijų ar jų kontroliuojamų direktorių vykdomų nusižengimų ignoravimas ir, žinoma, nenoro gadinti santykių su Vokietija padiktuotas, priekaištų reichui vengimas net ir tais atvejais, kai jo kišimasis į Klaipėdos reikalus mastas peržengdavo bet kokias toleruojamas ribas.

Apibendrinami šias pastabas, pastebėsime, kad 1930 m. rudenį, Vokietijai sugebėjus primesti Lietuvai tariamai kompromisinį susitarimą rinkimų į seimelį Klaipėdoje išvakarėse, buvo nulemta, kad „lietuvių sąrašas“ pralaimės spalio 10-osios rinkimuose. Didžiausiu tokio pralaimėjimo kaltininku manytume buvus ne kurį nors konkretų asmenį, o apskritai lietuviškos politikos nesubrendimą ir nenuoseklumą. Tačiau du pralaimėti mūšiai – Ženevoje ir rinkimuose Klaipėdoje – dar nereiškė pralaimėjimo mūšyje dėl Klaipėdos krašto. Ateityje daug kas turėjo priklausyti nuo to, ar Kaune bus sugebėta išanalizuoti ankstesnes klaidas ir pereiti prie naujos politikos Klaipėdos krašte bei naujų santykių su Vokietija. Prielaidų tokiems pokyčiams būta pakankamai.

2.4. Lietuvos politikos Klaipėdos krašte revizijos metmenys – „Keturių žingsnių planas“

Po spalio 10 d. rinkimų šoką patyrė ne tik Lietuvos valdžia, bet ir Klaipėdos krašto lietuviai. Svyruojantiems, t. y. neapsisprendusiems, kokios pozicijos laikytis stiprėjant centro ir autonominių organų priešpriešai, tai buvo rimtas perspėjimas apie lietuviškos orientacijos pasekmes. Dar daugiau pagrindo nerimui turėjo Lietuvai lojalūs mažlietuviai. Rinkimų išvakarėse (spalio 8 d.) įvykusiame dideliame susirinkime, dalyvaujant daugiau nei penkiems šimtams lietuvių, pirmininkaujant Jokūbui Stikloriui ir dr. K. Trukanui, buvo priimta rezoliucija, kurios viename punktų sakoma, kad „Lietuvos delegacijos nusileidimas Ženevoje ižeidžia visą Lietuvos ir lietuvių tautos prestižą, padrąsina vokietininkus dar su didesniu aršumu germanizuoti lietuvius ir toks žygis yra pavojingas visai Klaipėdos krašto ateičiai“¹²⁴. Rezoliucija buvo perduota gubernatoriui ir spaudai, o direktorijos

¹²⁴ Klaipėdiečių susirinkimai ir protestai, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 11 d., p. 2.

pirmininkui M. Reizgiui pasiūsta telegrama, prašant nepertvarkyti direktorijos taip, kaip buvo žadėta Ženevoje¹²⁵.

Netrukus suprattę, kad tokia rezoliucija gali pakenkti Vyriausybei, ir pirmiausia užsienio reikalų ministru, Klaipėdos krašto lietuvių lyderiai pakeitė savo nusistatymą. Lietuvos saugumo policija, stebėjusi ne tik vokiečių, bet ir krašto lietuvių veiklą ir nuotaikas, užfiksavo, kad netrukus po rinkimų pas Klaipėdos krašto Šaulių rinktinės vadą Jurgį Bruvelaitį pasitarti dėl „bylos eigos Ženevoje“ susirinkę Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto nariai (Martynas Jankus, Jurgis Lėbartas, Vilius Šaulinskis ir „dar kažkas“) dėl Lietuvos delegacijos nepasisekimo Ženevoje nusprendė „triukšmo Kaune nekelti, nes tai pakenktų Zauniui ir priverstų jį pasitraukti iš ministro pareigų, o kad jis liktų, suinteresuoti visi Prūsų lietuviai“¹²⁶.

D. Zaunias išlikimas užsienio reikalų ministro poste vis dėlto nebuvo didžiausias to meto prolietuviškosios orientacijos jėgų krašte rūpestis. Spalio 15 d. Klaipėdos „Viktorijos“ viešbutyje įvykusiame lietuvių aktyvistų susirinkime konstatuota: „Padėtis krašte gyvenusių lietuvių baisi.“ Nepasitenkinimas reikštas ir dėl A. Merkio politikos („Kaip suprasti, kad prieš rinkimus daugelis lietuvių neteko rinkimų teisės?“). Susirinkime dalyvavęs E. Galvanauskas negailėjo kritikos ne tik gubernatoriui, apskritai Lietuvos valdžiai, bet ir asmeniškai D. Zauniui. Ar tai neturėdamas išsamios informacijos apie „Ženevos kompromiso“ užkulsius, ar tai dėl kitų priežasčių, jis, kaip ir dauguma, buvo įsitikinęs, kad užsienio reikalų ministras buvo asmeniškai atsakingas už separatinį susitarimą su Vokietija ir jo pasekmes. „Vienas pavojingiausių dalykų kiekvienai valstybei – sudaryti galimybę kitai kištis į savo vidaus reikalus. Tokią pirmą progą Vokietijai įsikišti į Lietuvos vidaus reikalus sudarė Voldemaras susitarime su Stresemannu^{*}, jo pėdomis teko sekti ir Zauniui“, – kalbėjo buvęs Ministras Pirmininkas. Ženevoje pasiektą susitarimą jis laikė didele klaida, nusižengimu Klaipėdos Konvencijai. Jo nuomone, D. Zaunius skunde pateiktus kaltinimus Lietuvai privalėjo viešai diskutuoti Tautų Sąjungos Tarybos posėdyje, atsisakydamas bet kokių užkulisinių pasitarimų su Vokietijos delegacija. Tokio susitarimo, koks buvo pasiektas tarp D. Zaunias ir J. Curtiaus, Tautų Sąjungos Taryba „niekada nebūtų priėmusi“, tvirtino E. Galvanauskas, manydamas, kad Lietuvos delegacijos nuolaidas paskatino Vokietijos

¹²⁵ Ir Klaipėdos lietuviai prieš nusileidimus Vokietijai, *Rytas*, 1930 m. spalio 13 d., p. 2.

¹²⁶ Kriminalinės policijos Politinio skyriaus Klaipėdos rajono biuletenis Nr. 76 1930 m. spalio 11 d. „Zaunias nepasisekimas Ženevoje“, agentūrinis pranešimas apie 1930 m. spalio 4–5 d. įvykius, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 322–328.

^{*} Aliuzija į „Voldemaro protokolą“.

ekonominių sankcijų baimė. „Kelių šimtų kiaulių neįsileidimas nebūtų galėjęs padaryti tiek blogo Klaipėdos kraštui kiek dabar padaryta“, – negailestingai kirto buvęs Premjeras¹²⁷. Skaitant šiuos E. Galvanausko, buvusio Ministro Pirmininko ir užsienio reikalų ministro, kaltinimus D. Zauniui sunku nesistebėti – kas jau kas, bet jis turėjo gerai žinoti sprendimų priėmimo mechanizmą, tačiau tai nesukliudė jam užsipulti tik vieną asmenį, paliekant be dėmesio kitus šios dramos dalyvius. Nori nenori susidaro įspūdis, kad E. Galvanauskas nenorėjo atvirai kritikuoti A. Smetonos, J. Tūbelio ir A. Merkio, savo taikiniu pasirinkdamas kur kas mažiau pavojingą priešininą. Kita vertus, kritikuodamas D. Zaunių jis kartu kritikavo ir tuometinę Lietuvos valdžią.

Tarp lojalių Lietuvai jėgų dominuojant pasimetimo ir net nusivylimo nuotakoms, centrinei valdžiai krašte oponuojantys asmenys paskelbus rinkimų rezultatus pasijuto lyg ant sparnų. „Plačiai kalbama, kad netrukus įvyks plebiscitas ir Klaipėdos kraštas pereis Vokietijai“, – apie tuometines Klaipėdos krašto gyventojų nuotakas Kauną informavo Lietuvos saugumo policija¹²⁸. Tai buvo jau ne pirmas tokio pobūdžio signalas Vyriausybei. Pasyviai stebėti, juo labiau ignoruoti tokių pavojingų tendencijų augimą toliau nebuvo galima. Susidariusi padėtis įsakmiai reikalavo peržiūrėti kai kuriuos Lietuvos politikos Klaipėdos krašte ir santykių su Vokietija aspektus.

Spaudžiamas iš visų pusių D. Zaunius buvo priverstas keisti kai kurias savo ankstesnes nuostatas. Jo pasiūlymai Vyriausybei dėl naujos politikos Klaipėdoje buvo vis radikalesni. Visų pirma jis siūlė imtis griežtesnių, prieš Vokietijos agentūrą Klaipėdos krašte nukreiptų priemonių¹²⁹. Ir Vyriausybė šiems pasiūlymams pritarė. Kad ir kaip būtų paradoksalu, būtent užsienio reikalų ministro siūlomi naujos ir ryžtingos politikos krašte metmenys bent tam kartui išsaugojo užkulisiniam „Ženevos kompromiso“ iniciatoriui A. Merkiui gubernatoriaus postą. Aštrėjančios konfrontacijos Klaipėdos krašte akivaizdoje manyta netikslinga keisti gubernatorių Klaipėdoje, net ir suprantant, kad toks sprendimas sukels didelį Berlyno nepasitenkinimą. Kita vertus, nenoras atšaukti A. Merkį iš Klaipėdos neužkirto kelio konfidencialių pokalbių su Sovietų Sąjungos ir Vokietijos atstovais metu ir ateityje svarstyti mainų „gubernatorius už generalinį konsulą“ galimybes.

¹²⁷ Kriminalinės policijos Politinio skyriaus Klaipėdos rajono biuletenis Nr. 76 1930 m. spalio 11 d. „Zauniaus nepasisekimas Ženevoje“, agentūrinis pranešimas apie 1930 m. spalio 4–5 d. įvykius, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 322–328.

¹²⁸ Ten pat.

¹²⁹ R. Žiugžda, *Lietuva imperialistinių valstybių planuose*, p. 79.

Spalio pabaigoje D. Zaunius pavedimu URM referentas Pranas Dailidė parengė konkrečius pasiūlymus dėl naujos Vyriausybės politikos Klaipėdos krašte. Įžanginėje šio dokumento dalyje, prognozuodamas Klaipėdos bylos Ženevoje eigą, P. Dailidė priėjo prie nepaguodžiančios ir net šokiruojančios išvados: „Vokietijos skundas Tautų Sąjungos Tarybai dėl tariamo Klaipėdos Konvencijos laužymo iš Lietuvos pusės parodė, kad dėl Klaipėdos galime turėti bylą, panašią į Vilniaus; sąryšyje su atsipalaidavimu Vakaruose ir nacionalistinių tendencijų sustiprėjimu Vokietijoje netrukus galime sulaukti akcijos Rytuose, Vokietijos skundą galime vertinti tik kaip pirmą Vokietijos akcijos reiškinį.“¹³⁰

Siekiant tinkamai pasirengti tokiam scenarijui ir sukelti didesnę visuomenės susidomėjimą Klaipėdos krašto gynimo reikalais, P. Dailidė siūlė „Keturių žingsnių“ planą. Pirmuoju žingsniu buvo numatyta įkurti struktūrą, panašią į Vilniui vaduoti sąjungą, – „Klaipėdos kraštui ginti sąjungą“ su centru Kaune ar Klaipėdoje. Antruoju – Klaipėdos krašto viduje „sukelti visuomenės balsą prieš vokiečių dedamas pastangas krašte, šaukiant susirinkimus ir priiminėjant rezoliucijas“. Trečiuoju – palaikyti kontaktus su opozicijos spauda, sukelti Lietuvos visuomenės opinią prieš Vokietijos Vyriausybės kišimąsi į Klaipėdos krašto reikalus. Ketvirtuoju – parengti Klaipėdos krašto lietuvių memorandumą Vyriausybei, konkrečiai aptariant sritis, kuriose buvo būtini aktyvūs Vyriausybės žingsniai, užtikrinantys, kad bus įgyvendinami lietuviams palankūs Konvencijos straipsniai. Toks „Klaipėdos lietuvių“ parengtas memorandumas, P. Dailidės nuomone, turėjo padėti Vyriausybei apginti savo pozicijas Tautų Sąjungos Taryboje, kartu suteikdamas kryptį lietuvių akcijai krašte¹³¹. Užsibrėžtų tikslų turėjo būti siekiama ne laikantis „žingsnis po žingsnio“ taktikos, o lygiagrečiai ir neatidėliotinai judant į priekį visomis numatytomis kryptimis. Ir, žinoma, tokį memorandumą būtų rengę ne Klaipėdos, o Kauno lietuviai...

Gavęs skaudžią pamoką Ženevoje D. Zaunius Klaipėdos reikalų ėmėsi su dviguba energija. Ruošdamasis būsimajam seimelio narių skundo svarstymui

¹³⁰ P. Dailidės 1930 m. spalio 24 d. atmintinė, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 280–281.

* P. Dailidės parengto dokumento tekste yra, matyt, D. Zaunius plunksnai priskirtini taisymai, siūlant kitą būsimosios struktūros pavadinimą – „Mažajai Lietuvai vaduoti sąjungą“. Abu pavadinimai labai iškalbingi, atspindintys P. Dailidės intenciją „ginti“ Klaipėdos kraštą, o D. Zaunius – „vaduoti“ Mažąją Lietuvą. Dėl įvairių priežasčių tokia organizacija buvo įkurta tik 1933 m. balandžio 8 d., mažiau ambicingu – Didžiosios ir Mažosios Lietuvos kultūrinio bendradarbiavimo sąjungos – pavadinimu. Po reorganizacijos, nuo 1935 m., pasirinktas dar neutrallesnis – Vakarų Lietuvos sąjungos – pavadinimas.

¹³¹ Ten pat.

ateinančiame Tautų Sąjungos Tarybos posėdyje, spalio antrojoje pusėje jis parengė Lietuvos poziciją apibendrinantį dokumentą „Mūsų tezės dėl klaipėdiečių skundo“. Įvertinęs teisinę Klaipėdos bylos pusę, Vokietijos politikos ir Klaipėdos vokiečių tikslus, kiekvieną atskirą Klaipėdos vokiečių skundo punktą, užsienio reikalų ministras šiame dokumente brėžė naujos taktikos kontūrus, siūlydamas išskirti dvi ginčytinų klausimų grupes ir atlikti rokiruotę Lietuvos pozicijoje. O būtent, ginčus dėl Statute apibrėžiamų autonomijos ribų atskirti nuo ginčų, priskirtinų Konvencijoje užfiksuotam Lietuvos suvereniteto krašte vykdymui. D. Zaunius nuomone, Lietuvos Vyriausybė ateityje privalėjo aiškintis tik dėl pirmųjų ir tik valstybėms, Klaipėdos konvencijos signatarėms. Reikalavimą aiškintis dėl priemonių, kurio- mis Lietuva sieks užtikrinti savo suverenias teises krašte, jis siūlė kvalifikuoti kaip kišimasi į Lietuvos vidaus reikalus. Tokie reikalavimai, jo nuomone, turėjo būti griežtai atmetami ir palydimi griežtos protesto notos. Vadovaudamasis tokia logika D. Zaunius siūlė Vyriausybei pirmiausia spręsti tuos klausimus, kuriais Lietuvos pozicija teisine prasme buvusi be priekaištų¹³².

Per pirmuosius du mėnesius, praėjusius po „Ženevos kompromiso“, URM parengė ir daugiau pasiūlymų Vyriausybei dėl naujos politikos Klaipėdos krašte. Vienas jų („Artimiausioji Vyriausybės veikimo Klaipėdos krašte programa“), papildant grynai politinio pobūdžio P. Dailidės planą, – rekomendacijos, apimančios praktiškai visas Klaipėdos krašto gyvenimo sritis. Norint sėkmingai įgyvendinti šią programą, jos autorių nuomone, reikėjo patenkinti dvi sąlygas: atsisakyti „Voldemaro protokolo“ ir lygiagrečiai įgyvendinti daugybę ekonominio pobūdžio veiksmų (valdžios lėšomis įsigyti nejudamo turto krašte, parengti užsienio prekybos per Klaipėdos uostą nukreipimo, ženklėsių kreditų teikimo krašto gyventojams planą, atidaryti pienines, priiminėjančias pieną tik iš lojalių Lietuvai ūkininkų, ir pan.)¹³³.

Šiame dokumente aptariama ir būsimoji Vyriausybės politika klausimais, kuriais Lietuvos pozicija Klaipėdos ginče laikyta teisiškai tvirta ir kuriuos spręsti planuota pirmiausia. Svarbiausiu tarp tokių laikytas svetimšalių valdininkų padėties krašte sutvarkymas. Siekiant pakeisti padėtį savo naudai, D. Zaunius nuomone, pirmiausiai reikėjo atsisakyti dar 1928 m. A. Voldemaro Berlyne duoto pažado užtikrinti svetimšaliams valdininkams krašte ne blogesnę nei valdininkų, Lietuvos

¹³² Dokumentas „Mūsų tezės dėl klaipėdiečių skundo“ (be parašo, spėjama, kad D. Zaunius), 1930 m. spalio 21 d., LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 47–57.

¹³³ Atmintinė (be parašo ir datos) „Artimiausioji Vyriausybės veikimo Klaipėdos krašte programa“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 220–221.

piliečių, padėtų (kol Lietuvoje bus išleistas specialus įstatymas ar dekretas dėl svetimšalių padėties). Atsisakius šio Lietuvos pozicijoms krašte itin nepalankaus įsipareigojimo, svetimšalių valdininkų krašte turėjo nebelikti – per tam tikrą laiką jie turėjo arba tapti Lietuvos piliečiais, arba išvykti iš krašto (jokių lengvatų įsigyjant Lietuvos pilietybę svetimšaliams valdininkams nebuvo numatoma).

Antras pagal svarbą – mokytojų klausimas. D. Zaunius pritarė vokiečių mokytojų „palaipsniam išstūmimui“ iš Klaipėdos krašto, tačiau jis manė, kad prievartos ateityje reikėtų imtis tik prieš tuos krašto mokytojus, kurie nebuvo atsisakę Vokietijos pilietybės arba apskritai buvo tik reicho piliečiai. Nuo 1930 m. sausio 1 d. tokių mokytojų buvimą Klaipėdos krašte jis siūlė laikyti neteisėtu. Nors tokia rekomendacija neprieštaravo Statuto raidei, šio tikslo jis siūlė siekti atsargiai, palaipsniui, nesuteikiant Vokietijai preteksto imtis atsakomųjų ekonominio ar kitokio pobūdžio sankcijų. Būta ir dar vieno ginčytino klausimo, kuriuo Lietuvos Vyriausybė savąją poziciją laikė esant teisiškai tvirta, – tai Statuto 27-uoju straipsniu įtvirtintas lietuvių ir vokiečių kalbų lygiateisiškumo principas Klaipėdos krašte. Vyriausybė šį straipsnį praktiškai įgyvendinti planavo artimiausioje ateityje¹³⁴.

Apsitvarkius krašto viduje, lygiagrečiai planuota imtis ir į išorę nukreiptų iniciatyvų. Vienas svarbiausių uždavinių šioje srityje – apriboti Klaipėdos vokiečių galimybes kreiptis su skundais į Tautų Sąjungos Tarybos narius. Priešingai nei gubernatorius, užsienio reikalų ministras kovoje su Lietuvos interesams priešingoms tendencijoms Klaipėdos krašte pirmenybę buvo linkęs teikti ne represinio, o teisinio pobūdžio priemonėms. Norėdamas suvaržyti seimelio narių galimybę važinėti su skundais į Ženevą, D. Zaunius nesiūlė jų areštuoti ar dar kitaip gąsdinti. Vietoje to jis iškėlė Lietuvos vidaus forumo Klaipėdos Statuto interpretaciniams ginčams spręsti sudarymo idėją. Atsiradus tokiai teisei institucijai, Klaipėdos krašto gyventojai su skundais pirmiausia privalėjo kreiptis į šią aukščiausią Lietuvos valdžios įstaigą, kurios sprendimo nebūtų galima užginčyti nei Lietuvoje, nei Klaipėdos krašte. Tik turint šios institucijos pritarimą skundo svarstymas, remiantis Konvencijos 17-uoju straipsniu, galėjo būti perduotas Tautų Sąjungos Tarybai¹³⁵.

Siekis teisiškai apriboti seimelio narių galimybes skųstis tarptautinėms institucijoms tuo metu buvo tapęs kone svarbiausiu Vyriausybės rūpesčiu. Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas gavo užsienio reikalų ministro instrukciją,

¹³⁴ Atmintinė (be parašo ir datos) „Artimiausioji Vyriausybės veikimo Klaipėdos krašte programa“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 220–221.

¹³⁵ D. Zaunius 1930 m. lapkričio 4 d. atmintinė „Artimiausi uždaviniai Klaipėdos reikalais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 211–219.

nurodančią jam rasti autoritetingus tarptautinės teisės ekspertus, turėjusius juriškai įvertinti Statutinio teismo sumanymą¹³⁶. P. Klimas kreipėsi į du žymius tarptautinės teisės specialistus prof. André Mandelstamą, jau anksčiau konsultavusį Lietuvos Vyriausybę, ir į prof. Jeaną Pauliną Niboyetą (pastarasis turėjo net 25 metų teisinę patirtį sprendžiant panašaus pobūdžio konfliktus Elzase). Gruodžio pradžioje abu teisininkai įteikė P. Klimui savo parengtas rekomendacijas Lietuvos Vyriausybei. Prof. J. P. Niboyetas, įteikdamas savąias, prašė patį konsultacijos faktą laikyti konfidencialiu¹³⁷. Atlikęs jam pavestą užduotį pasiuntinys Paryžiuje dėl Klaipėdos bylos perspektyvų buvo nusiteikęs gana optimistiškai. Jo nuomone, prof. A. Mandelstamo parengtos išvados „vargu ar galėtų būti net gudriausio vokiečių juristo atremtos“¹³⁸. Kaune abiejų teisininkų atliktas darbas irgi vertintas palankiai.

Susipažinus su minėtomis rekomendacijomis toks optimizmas nevisiškai suprantamas. Ir ne tik todėl, kad jos ne visai atitiko Vyriausybės požiūrį, kaip spręsti Klaipėdos reikalus. Kai kurios iš jų apskritai buvo sunkiai įgyvendinamos. Užtenka paanalizuoti itin svarbią Lietuvos Vyriausybei rekomendaciją dėl Statutinio teismo įsteigimo. Neslėpdamas savo skepticizmo dėl šios idėjos, pažymėdamas, kad (a) Statutas nenumato Lietuvos Vyriausybei teisės steigti tokį teismą tik savo nuožiūra, ir kad (b) įsteigti tokį teismą buvo galima tik gavus Klaipėdos krašto autonominių organų pritarimą, sutikdamas, kad (c) tikėtis, jog Klaipėdos autonominiai valdžios organai pritaris šiam sumanymui, buvo visiškai nerealu, profesorius J. P. Niboyetas visgi siūlė savo sprendimą – apeiti šias Statuto nuostatas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos reikalų sekcijai prisiimant dar ir Statutinio teismo funkcijas. Gal ir neblogas sumanymas, tačiau palydimas įspėjimo, kad, norint išvengti teisinių komplikacijų, dauguma teisėjų sekcijoje turėjo būti ... klaipėdiečiai (pvz., penki iš Klaipėdos krašto, ir tik Lietuvos piliečiai, kiti keturi kilę iš kitų Lietuvos dalių). Tokiu atveju – savo pasiūlymo privalumus aiškino prancūzų profesorius – užtektų vos „kelių lojalių Lietuvai klaipėdiečių“ ir visi klausimai būtų išspręsti¹³⁹. Iš kur Lietuvos Vyriausybei reikėjo imti tuos „kelis“ Lietuvai lojalius

¹³⁶ D. Zaunias 1930 m. lapkričio 6 d. laiškas P. Klimui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 188.

¹³⁷ P. Klimo 1930 m. gruodžio 3 d. konfidencialus pranešimas Nr. 3.530 D. Zauniui (žr. *LCVA*, P. Klimo archyvas, parvežtas iš Prancūzijos).

¹³⁸ P. Klimo 1930 m. gruodžio 2 d. konfidencialus pranešimas Nr. 3.481 D. Zauniui (žr. *LCVA*, P. Klimo archyvas, parvežtas iš Prancūzijos).

¹³⁹ P. Klimo 1930 m. gruodžio 3 d. konfidencialus pranešimas Nr. 3.530 D. Zauniui (žr. *LCVA*, P. Klimo archyvas, parvežtas iš Prancūzijos).

klaipėdiečius teisininkus (ypač kad jie turėjo būti iš teisinėje krašto sistemoje absoliučiai dominavusių vokiečių, didelė dalis kurių net nebuvo Lietuvos piliečiais), prof. J. P. Niboyetas, deja, nepasakė...

Savo siūlomų teisinių formuluočių „aptakumą“ abu profesoriai stengėsi kompensuoti kitais būdais. Tas pats profesorius J. P. Niboyetas, gerai susipažinęs su vokiškosios *irridenos* metodais Elzase, sakėsi įžvelgiąs ten daug vidinių panašumų su padėtimi Klaipėdos krašte. Tačiau, kiek tai buvo susiję su Klaipėdos reikalų svarstymu tarptautinėje arenoje, padėtį jis laikė esant radikaliai skirtinga. Pasak prof. J. P. Niboyeto, Vokietija negalėjo bet kokia proga skųstis Elzaso klausimu Tautų Sąjungai, kadangi į tokį jos skundą „niekas nebūtų kreipęs dėmesio, o Prancūzija apskritai atmestų tokį skundą kaip netaktišką ir nepolitišką“¹⁴⁰. Neabejotinai teisingi pastebėjimai, tačiau taip kalbėdamas profesorius vargu ar galėjo nesuprasti, kad Elzasas ir Klaipėdos kraštas, Lietuva ir Vokietija ar Lietuva ir Prancūzija, deja, visais požiūriais buvo skirtingi dydžiai, matuojami skirtingais matais... Tas pats pasakytina ir apie kai kuriuos kitus šio profesoriaus pareiškimus. Pvz., jis labai karštai įrodinėjo lietuviams(!), kad Vokietija nėra nešališka Klaipėdos byloje, tvirtindamas, jog Berlyno tikslas – ne ginti Klaipėdos Konvenciją, o ją laužyti... Nėvengė jis priekaištų ir Tautų Sąjungai, ir valstybėms signatarėms, piktindamasis jų politiniu trumparegiškumu, teigdamas, kad pats Klaipėdos vokiečių kreipimasis su skundu prieš Lietuvą per Vokietijos Vyriausybę (atsižvelgiant į tai, kad Klaipėdos kraštas buvo atskirtas būtent nuo Vokietijos) politiniu požiūriu buvo ydingas, atsižvelgiant į vis stiprėjančią įvairių Vokietijos revanšistinių organizacijų veiklą ir vis garsiau skleidžiamas kalbas apie būsimąją sienų reviziją. Pokalbio su P. Klimu metu prof. J. P. Niboyetas stebėjosi, kad ir Tautų Sąjungos Taryba neatkreipė dėmesio į šį aspektą. Žymaus tarptautinės teisės eksperto nuomone, Taryba privalėjo svarstyti skundą prieš Lietuvą tik tuo atveju, jei jį būtų pateikusi Klaipėdos Konvenciją pasirašiusi ar neutrali valstybė¹⁴¹. Kitaip sakant, šiuo konkrečiu atveju prof. J. P. Niboyetas iš esmės kartojo jau anksčiau D. Zauniaus Ženevoje išsakytus argumentus, kurie jam neabejotinai buvo žinomi...

Sunku pasakyti, kiek abu Prancūzijos teisininkai kalbėjo nuoširdžiai ir Klaipėdos byloje vadovavosi ta pačia teisine logika kaip ir Lietuvos užsienio reikalų ministras, kiek jie (ypač prof. J. P. Niboyetas) kalbėjo lietuviams tai, ką šie pirmiausiai ir norėjo girdėti. Tačiau tenka atkreipti dėmesį į tai, kad leisdamasis į plačius

¹⁴⁰ P. Klimo 1930 m. gruodžio 3 d. konfidencialus pranešimas Nr. 3.530 D. Zauniui (žr. LCVA, P. Klimo archyvas, parvežtas iš Prancūzijos).

¹⁴¹ Ten pat.

ir Lietuvai palankius svarstymus prof. J. P. Niboyetas nepamiršdavo pridurti, kad šios „moralinės pastabos“ negalinčios turėti sprendžiamosios teisinės galios Klaipėdos byloje...

Nors nepigiai Lietuvai kainavusiomis^{*} Prancūzijos teisininkų rekomendacijomis toli gražu ne visais atvejais galėjo būti efektyviai remtasi, tačiau jų argumentai sutvirtino D. Zauniaus pasiryžimą pradėti viešą diskusiją Klaipėdos reikalais Tautų Sąjungos Taryboje užuot bandžius rasti ginčo sprendimą tiesioginėse derybose su Vokietija. Ne mažiau svarbu buvo ir tai, kad profesorių A. Mandelstamo ir J. P. Niboyeto patarimai ir jų autoritetas padėjo D. Zauniui apginti savo poziciją, susilpninant tiesioginių susitarimų su reichu šalininkų gretas Vyriausybėje. Iš esmės tai buvo lietuvių politinės mąstysenos lūžio Klaipėdos byloje pradžia, kadangi iki tol viešos diskusijos su Vokietija perspektyva visada, net ir tais atvejais, kai Lietuvos pozicija grynai teisiniu požiūriu buvo pakankamai stipri, traktuota kaip visiškai nepriimtina. Tiesa, 1930 m. pabaigoje tokiai radikaliai Lietuvos pozicijos permainai dar nepritarė gubernatorius A. Merkys ir jo veikiami pirmieji du asmenys valstybėje, nors po fiasko rugsėjo mėnesį Ženevoje šios trijulės pasipriešinimas užsienio reikalų ministro pasiūlymams ir buvo gerokai sumažėjęs. Šiaip ar taip, Prezidento A. Smetonos ir J. Tūbelio neryžtingumas, užtrukęs iki pat gruodžio pabaigos, turėjo labai neigiamą įtaką diplomatų pasirengimui ginti Lietuvos interesus būsimajame Tarybos posėdyje.

Neliko be D. Zauniaus dėmesio ir kiti, bendresni, lietuviškos politikos Klaipėdos krašte aspektai. Iš Mažosios Lietuvos kilusį užsienio reikalų ministrą ypač jaudino dviejų lietuvių tautos šakų susiartinimo kelyje atsirandančios kliūtys. Savo rašte švietimo ministrui Konstantinui Šakeniui, jis, siekdamas „Klaipėdos krašto ir Didžiosios Lietuvos suaugimo į vieną kūną“, siūlė rasti ir ryžtingai šalinti visas kliūtis, trukdžiusias šiam procesui. Specialioje K. Šakeniui skirtoje *pro memoria* užsienio reikalų ministras pateikė daugybę konkrečių pasiūlymų, išskeldamas nedelsiant šalintinus dalykus¹⁴². Viena tokių kliūčių D. Zaunius laikė kalbų politiką ir apskritai kalbinę situaciją, susiklosčiusią Lietuvoje, kurią ministras siūlė ryžtingai keisti. Pvz., jį netenkino kai kurie Švietimo ministerijos nustatyti užsienio kalbų mokymosi Lietuvoje reikalavimai. Antai jis abejojo, ar visi Vytauto Didžiojo universiteto studentai privalo mokytis rusų kalbos? Klaipėdiečių studentams išreiškus

* Už du mėnesius prof. A. Mandelstamui buvo sumokėtas 20 tūkstančių, prof. J. P. Niboyetui – 25 tūkstančių frankų honorarai (Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje 1931 m. vasario 20 d. slapta pranešimas Nr. 596 į URM, LCVA, P. Klimo archyvas, parvežtas iš Prancūzijos).

¹⁴² D. Zauniaus 1930 m. spalio 22 d. tarnybinis raštas švietimo ministrui K. Šakeniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1010 A, l. 55.

nepasitenkinimą tokiais Švietimo ministerijos reikalavimais, D. Zaunius ryžtingai stojo jų pusėn, siūlydamas studentams, kurie mokėsi vokiečių kalbos, rusų kalbos mokymąsi laikyti neprivalomu¹⁴³. Šis iš pažiūros racionalus pasiūlymas ne visų Vyriausybėje buvo vienodai suprastas ir įvertintas. Būta ir tokių ministrų, kurie gal ir ne be pagrindo laikėsi nuomonės, kad užsienio reikalų ministras nebeišsitekdamas savame darže brovėsi į svetimą...

Tačiau mažlietuviškos prigimties D. Zaunius kalbų vartojimo klausimu nebuvo linkęs lengvai nusileisti. Iš Klaipėdos krašto lietuvininkų patriotų girdėdamas nusiskundimą, esą, atvykę iš Didžiosios Lietuvos ir Klaipėdos krašte apsigyvenę Lietuvos kariškiai ir valdininkai, net ir bendraudami šeimose, kartais mieliau vartodavo ne lietuvių, o rusų ar lenkų kalbas, jis neslėpė savo pasipiktinimo, matydamas čia rimtą kliūtį suaugti Didžiajai ir Mažajai Lietuvai. „Mažoji Lietuva nėra priešinga mokytis lietuviškai, bet ji su didžiausiu pasipiktinimu žiūri į tai, kad santykiuose su Didžiosios Lietuvos žmonėmis, dažnai su centro įstaigų atstovais, prisieina girdėti rusų ar lenkų kalbas. Be to, nusiskundžiama, kad Klaipėdos kraštas skaitomas lyg kokia „Kamčiatka“, į kurią siunčiami dažniausiai nusikalte valdininkai“, – rašyta minėtoje *pro memoria* švietimo ministrui¹⁴⁴. D. Zaunius atkreipė K. Šakenio dėmesį ir į kitą netoleruotiną aplinkybę – Klaipėdos krašto pirkliai, turintys verslo reikalų su Didžiosios Lietuvos klientais, santykiams su jais palaikyti paprastai ieškodavo žmonių, mokančių ne lietuvių, o rusų kalbą¹⁴⁵. Sprendžiant iš šių ir kitų dokumentų, Mažosios Lietuvos sūnui buvo sunku suvokti kai kurias Didžiosios Lietuvos realijas, tačiau jis nebuvo linkęs su jomis abejingai taikstyti.

2.5. Užsienio reikalų ministras prieš gubernatorių

Gavęs dvi pamokas, vieną – Ženevoje ir kitą – spalio 8-osios Vyriausybės posėdyje, D. Zaunius padarė savo išvadas. Anksčiau siūlęs Lietuvos interesus Klaipėdos krašte ginti neperžengiant Statuto nustatytų ribų, dabar jis vis dažniau ėmė klaidžioti įvairiais atskirų Statuto straipsnių interpretacijų labirintais. Jo pažiūrose išryškėjo polinkis į radikalumą, o kai kuriais klausimais užsienio reikalų ministro

¹⁴³ D. Zauniaus 1930 m. spalio 21 d. *pro memoria* „Dėl šalintinių dalykų Klaipėdos ir Didžiosios Lietuvos santykiavime“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1010 A, l. 57.

¹⁴⁴ Ten pat.

¹⁴⁵ Ten pat.

ir gubernatoriaus pozicijos jei ir nesutapo, tai bent jau gerokai suartėjo. Pvz., vėly 1930-ųjų rudenį D. Zaunius jau buvo linkęs sutikti su A. Merkio teiginiu, kad direktorijos pirmininkas privalo turėti ne tik seimelio, bet ir gubernatoriaus, kaip suverenios valdžios atstovo, pasitikėjimą (nors Statutas ir nenumatė tokių teisių gubernatoriui). Jis ėmė palaikyti A. Merkio poziciją ir teismų kompetencijos klausimu, sutikdamas, kad Klaipėdos krašto teismų kompetencijai turėjo priklausyti tik bylos, neišeinančios už Klaipėdos krašto autonominės įstatymdavystės ribų (nors šis pritarimas toli gražu nereiškė, kad užsienio reikalų ministras pritarė ir kai kuriems gangsteriškiems metodams, praktikuotiems gubernatoriaus)¹⁴⁶. Dar kategoriškesnę poziciją ministras užėmė karo padėties, galiojusios Klaipėdos krašte, klausimu, pritardamas gubernatoriui, kad tokia padėtis yra tik Lietuvos valstybės vidaus reikalas ir ji neprivalanti šiuo klausimu aiškintis nei valstybėms signatarėms, nei Tautų Sąjungos Tarybai, nei juo labiau Vokietijai¹⁴⁷. Kitaip sakant, vos prieš keletą mėnesių pasisakęs už lankstesnę ir nuosaikesnę politiką Klaipėdos krašte, užsienio reikalų ministras staiga liovėsi kalbėti apie kai kuriuos ydingus gubernatoriaus politikos metodus ir Lietuvos politikos nesėkmes krašte, kaip ir A. Merkys, ėmė aiškinti neleistina išorinių veiksnių įtaka. Pvz., visus sunkumus, kylančius sudarant direktoriją, D. Zaunius dabar laikė tik „svetimų Lietuvos valstybinei idėjai politinių intrigų“ pasekme¹⁴⁸.

Toks akivaizdus ir staigus kai kurių ankstesnių ministro nuostatų pakeitimas daug kam galėjo atrodyti kaip vidinė kapituliacija, pralaimėjimas dvikovoje su anuo metu vis dar labai įtakingu gubernatoriumi. D. Zaunius, beje, tikrai nebūtų sutikęs su tokiais vertinimais. Mūsų manymu, anksčiau minėti URM ir asmeniškai D. Zauniaus parengti pasiūlymai Vyriausybei Klaipėdos klausimu iškalbingai liudijo ne apie kapituliaciją A. Merkiui, o apie jo ryžtingą apsisprendimą po pažeminimo Ženevoje perimti iš gubernatoriaus iniciatyvą Klaipėdoje reikaluose bent jau tiek, kiek Lietuvos politika krašte buvo susijusi su jos tarptautiniais įsipareigojimais, o galbūt ir praplėsti savo įtaką priimant svarbius sprendimus visais bent kiek svarbesniais politikos Klaipėdoje klausimais. Tačiau bandymas perimti iniciatyvą reišė ir didesnę įsitraukimą į vidaus politikos kovas, ko anksčiau D. Zaunius privengė. Neturinčiam tvirto politinio užnugario ministrui susirėmimas su

* Pvz., jau minėtas kalinio pagrobimas iš kalėjimo Klaipėdoje.

¹⁴⁶ Dokumentas „Mūsų tezės dėl klaipėdiečių skundo“ (be parašo, spėjama, kad D. Zauniaus), 1930 m. spalio 21 d., *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 51.

¹⁴⁷ Ten pat, l. 53.

¹⁴⁸ Ten pat, l. 49.

įtakingais oponentais grėsė baigtis pralaimėjimu ir posto praradimu. Taigi, jis labai rizikavo. Kita vertus, įsivėlęs į beveik atvirą kovą su A. Merkiu užsienio reikalų ministras buvo priverstas laviruoti ir kai kurie jo viražai išduodavo jį nuo šiol galvojus ne tik apie Lietuvos interesus Klaipėdos byloje, bet ir apie savo politines ambicijas ir net asmeninius interesus.

Pradėjęs šią dvikovą D. Zaunius buvo labai atsargus. Pvz., nebeprieštaraudamas A. Merkio teiginiui, kad direktorijos pirmininkas privalęs turėti ir gubernatoriaus pasitikėjimą, tuo pat metu šiuo klausimu jis ir toliau siūlė „būti lankstesniems“...¹⁴⁹ Tokį pasiūlymą buvo galima suprasti ir kaip užuominą į gubernatoriaus nesugebėjimą rasti bendrą kalbą su seimelio daugumos partijų lyderiais net ir tais atvejais, kai kompromisas buvo įmanomas ir Lietuvos Vyriausybės net labai pageidautinas ar kai kompromisui pasiekti gubernatoriui reikėdavo parodyti didesnį, nei jam buvo įprasta, lankstumą. Gana dviprasmiškai skambėjo ir užsienio reikalų ministro rekomendacija Vyriausybei „žymiai sustiprinti valdiškas struktūras, užsiimančias Klaipėdos krašto reikalais“¹⁵⁰. Kadangi valstybėje būta tik vienos struktūros, tiesiogiai užsiimančios Klaipėdos reikalais, jos „sustiprinimo“ poreikį buvo galima suprasti ir kaip priekaištą gubernatūrai Klaipėdoje nesusitvarkant su jai pavedamais darbais.

Tokia politika turėjo ir savo kainą – nori nenori D. Zaunius buvo priverstas daryti nuolaidų, išsižadėdamas kai kurių anksčiau gintų pozicijų ir principų. Puiškus to pavyzdys – per mėnesį akivaizdžiai pakitusios jo nuostatos dėl baudžiamosios bylos iškėlimo asmenims, pasirašiusiems skundą prieš Lietuvą. Ženevoje, kaip jau buvo rašyta, užsienio reikalų ministras šiuo klausimu užėmė kategorišką poziciją, griežtai perspėdamas gubernatorių susilaikyti nuo tokio žingsnio, priešingu atveju grasindamas net atsistatydinti. Tai privertė gubernatorių atsisakyti šio sumanymo, tačiau tik laikinai. Slaptame laiške Ministrui Pirmininkui J. Tūbeliui, rašytame jau po nepavykusio užsienio reikalų ministro bandymo atsistatydinti, A. Merkys vėl pasiūlė patraukti baudžiamojon atsakomybėn asmenis, pasirašiusius skundą Tautų Sąjungos Tarybos nariams. Šį kartą D. Zauniaus reakcija buvo visiškai kita. Spalio antrojoje pusėje jis kategoriškai nebeprieštaravo tokioms radikalioms priemonėms ir net pateikė du konkrečius pasiūlymus tuo atveju, jei vis dėlto būtų apsispręsta žengti tokį žingsnį. Nepritardamas, kad byla skundą pasirašiusiems asmenims būtų keliami remiantis pačiu memorandumu, adresuoto

¹⁴⁹ D. Zauniaus 1930 m. lapkričio 4 d. atmintinė „Artimiausi uždaviniai Klaipėdos reikalais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 211–219.

¹⁵⁰ Ten pat.

Tautų Sąjungos Tarybos nariams, pasirašymo faktu, jis siūlė kaltinimus seimelio nariams bandyti pagrįsti jų priešvalstybine veikla¹⁵¹. Antra vertus, kelti bylą jis siūlė tik po to, kai Klaipėdos krašte galiojusi karo padėtis bus pakeista sustiprinta valstybės apsaugos padėtimi¹⁵².

Pasikeitusių užsienio reikalų ministro pozicija lyg ir turėjo reikšti, kad anksčiau jo praktikuotą kone atvirą oponavimą gubernatoriui ir jo taikomiems metodams keitė sąlyčio taškų paieška ir net siekis bendradarbiauti. Tačiau D. Zaunius nebūtų buvęs mažlietuviu, jei būtų taip lengvai užleidęs savo pozicijas priešpriešoje su A. Merkiu. Apie tai liudijo ir anksčiau minėtos jo rekomendacijos, neabejotinai turėjusios paslėptą tikslą – jei ir ne visai atsisakyti taikyti tokius radikalius ir sunkiai tarptautinės bendruomenės akyse pateisinamus metodus, tai bent atidėti juos neapibrėžtai ateičiai. Kitaip sakant, atvirai neprieštaraudamas radikaliems gubernatoriaus pasiūlymams, D. Zaunius bandė sustabdyti jų įgyvendinimą kitais būdais. Toks „pritarimas“, beje, nekliudė jam „pozityviai kritikuoti“ kai kurių gubernatoriaus iniciatyvų. „Aš suprantu, kad Klaipėdos krašto vokiečiams galėjo pakilti ūpas, bet privesti juos prie „normalios temperatūros“ Tamstos siūloma priemonė yra kaip tik mažiausiai tinkama“, – rašė jis laiške gubernatoriui, kritikuodamas A. Merkio siūlomų represinių priemonių prieš skundą pasirašiusių seimelio narius motyvus¹⁵³.

Skundą pasirašiusiems seimelio nariams baudžiamoji byla taip ir nebuvo iškelta. Kas sustabdė A. Merkį? Racionalūs užsienio reikalų ministro argumentai negalėjo neturėti įtakos ne tik gubernatoriaus, bet ir Prezidento bei Ministro Pirmininko pozicijai šiuo konkrečiu klausimu. Tačiau vien tik tai nebūtų sustabdę A. Merkio. Tenka manyti, kad po pralaimėjimo spalio 10-osios rinkimuose pasitikėjimas gubernatoriumi laikinojoje sostinėje susvyravo, jo pasiūlymai, pirmiausia tie, kurie galėjo turėti ir tarptautinių pasekmių, imti vertinti kritiškiau. Kita vertus, ir pats A. Merkys tapo atsargesnis. Yra pagrindo manyti, kad pavojingos Vokietijos vidaus politikos permainos, vis agresyvesnis jos užsienio politikos kursas, vis garsiau anapus Nemuno sklindančios kalbos apie neišvengiamą sienų Rytų Europoje peržiūrėjimą, atviri grasinimai ekonominėmis sankcijomis ir jų taikymas Lietuvai 1930 m. pabaigoje privertė A. Merkį kiek pakoreguoti politiką Klaipėdos krašte. Kita vertus, atviroje priešpriešoje su daugumos partijomis seimelyje gubernatoriumis

¹⁵¹ D. Zaunius 1930 m. spalio 24 d. konfidencialus laiškas Nr. 828 A. Merkiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 199.

¹⁵² Ten pat.

¹⁵³ Ten pat.

bent jau tam kartui buvo išnaudojęs visas savo galimybes, todėl jam reikėjo nors laikino atokvėpio. Juo labiau kad derybose su vokiečių daugumos atstovais A. Merkiui nori nenori reikėjo susitarti dėl naujos direktorijos sudarymo dar iki kito Tautų Sąjungos Tarybos posėdžio. Nesugebėjimas susitarti dėl direktorijos sudarymo galėjo reikšti jo gubernatorystės pabaigą ir be jokios mainų kombinacijos.

Kitaip sakant, 1930 m. vėly rudenį A. Merkys buvo pažeidžiamas kaip niekada anksčiau ir D. Zaunius, siekdamas sustiprinti savo pozicijas, nusprendė pasinaudoti susilpnėjusiomis gubernatoriaus pozicijomis. Jis ėmė stiprinti spaudimą A. Merkiui, tuo tikslu taikydamas įvairius metodus. Pvz., spalio antroje pusėje jis ėmė primygtinai siūlyti gubernatoriui savo ir URM paslaugas sprendžiant Klaipėdos reikalus. A. Merkiui ignoruojant šiuos pasiūlymus, užsienio reikalų ministras ne mažiau primygtinai ėmė reikalauti „išsamesnės informacijos“ apie padėtį Klaipėdos krašte. Kadangi tokių prašymų būta ne vieno, o jų nuorašai siųsti ne tik gubernatoriui, bet ir Ministrui Pirmininkui J. Tūbeliui bei teisingumo ministrui Aleksandrui Žilinskui, tokį staiga padidėjusį informacijos poreikį buvo galima suprasti ir kaip užuominą, kad fiasko Ženevoje būtų buvę galima išvengti, jei tik Lietuvos delegacija ... būtų turėjusi reikiamą informaciją iš Klaipėdos krašto. Tokie užmetimai gubernatoriui nebuvo visai be pagrindo. A. Merkio, laiku nesugebėjusio perspėti Vyriausybės apie seimelio daugumos rengiamą skundą Tautų Sąjungos Tarybai, kaltė buvo akivaizdi. Tačiau informacijos neturėjimas niekaip negalėjo pateisinti ir paties D. Zauniaus, ir visos Lietuvos diplomatinės tarnybos, laiku neužfiksavusios pavojingų Vokietijos pozicijos permainų ir nespėjusios tinkamai pasiruošti ginti Lietuvos interesus. Kitaip sakant, prieš Tautų Sąjungos sesiją susimovė visi: ir gubernatorius, ir užsienio reikalų ministras, ir du pirmieji vyrai valstybėje, kurių dėka Lietuvos delegacija į Ženevą išvyko neturėdama jokių nurodymų Klaipėdos ar santykių su Vokietija klausimais. O nusiskundimas „informacijos neturėjimu“ tomis aplinkybėmis buvo tik paprasčiausias sąskaitų suvedinėjimas.

Pasikeitęs užsienio reikalų ministro elgesys neliko A. Merkio nepastebėtas. Į tokį hiperaktyvumą gubernatorius reagavo bandymu sukompromituoti savo oponentą visuomenės, pirmiausia Klaipėdos krašto lietuvių, akyse. Spalio 18 d. Klaipėdos laikraštyje *Memeler Allgemeine Zeitung* pasirodė publikacija, kurioje cituotas tariamas D. Zauniaus pareiškimas, esą, jis neturįs pagrindo skųstis Vokietija. Tokį pareiškimą laikraštis vienareikšmiai įvertino kaip „lojalumo sertifikato Vokietijai išdavimą“. D. Zaunius nedelsdamas sėdo rašyti laišką gubernatoriui. Sprendžiant iš jo tono, tokia insinuacija perpildė jo kantrybės taurę. „Iš tikro aš pasakiau tik tiek, kad mes Vokietijai Tautų Sąjungoje dar nemanome kelti bylos ir sąmoningai susilaikiau nuo žodžių, kurie galėtų būti suprasti lyg mes neturėtumėm kuo

skūstis ant Vokietijos“, – priekaištavo jis A. Merkiui, net neabejodamas, kieno iniciatyva jam buvo metami tokie kaltinimai. Priverstas teisintis D. Zaunius neslėpė nuoskaudos: „Dėl to man atrodo ypatingai nemaloniu dalyku, kad laikraštis, kuris skaitomas gubernatoriaus kontrolėje, davė tokią nei mūsų bylai, nei mūsų reikalams Klaipėdos krašte nenaudingą ir, be to, dar neteisingą (pabraukta D. Zauniaus – *aut. pastaba*) interpretaciją.“¹⁵⁴

Tačiau viešai teisintis ar neigti gubernatoriaus kontroliuojamo laikraščio insinuacijų jis nepradėjo. Vietoje to daugiau kaip dvi savaites D. Zaunius rengė nepalyginamai stambesnio masto atsakomąjį ėjimą. Ir ne kokiame ten Klaipėdos krašto laikraštyje, o valstybės oficioze, per kurią jis nusprendė nutekinti į viešumą informaciją apie naujas Vyriausybės intencijas Klaipėdos krašte. Taip lapkričio 8 d. *Lietuvos aid* pirmajame puslapyje pasirodė D. Zauniaus inspiruotas vedamasis „Dėl mūsų politikos Klaipėdos krašte revizijos“. Kad niekam nekiltų klausimas, kam priklauso planuojamos „revizijos“ iniciatyva, didelės paslapties iš to, kur rengtas šis straipsnis, D. Zaunius nedarė. Netenka ir kalbėti, kad toks vedamasis oficioze negalėjo pasirodyti be Prezidento A. Smetonos ir Premjero J. Tūbelio pritarimo. Ši aplinkybė suteikė dar didesnės reikšmės užsienio reikalų ministro akcijai.

Straipsnis „Dėl mūsų politikos Klaipėdos krašte revizijos“ tapo svarbiu įvykiu, žyminčiu naujos Lietuvos pozicijos sprendžiant Klaipėdos bylą pradžią. Nors užsienio reikalų ministras ir neigė savo autorystę, šis vedamasis kartojo svarbiausias prieš kelias dienas jo paties parengtos atmintinės „Artimiausi uždaviniai Klaipėdos reikalais“ mintis. Tokiu būdu buvo viešai patvirtintas Vyriausybės pasiryžimas ateityje netoleruoti seimelio veiklos įgyvendinant tik tuos Konvencijos ir Statuto straipsnius, kurie buvo naudingi vokiečių pozicijoms krašte išsaugoti ir sustiprinti. Paviėšintas ir dar vienas užsienio reikalų ministro pasiūlymas – užuot toliau diskutavus su vokiečiais ginčytiniais klausimais, reikalauti iš jų preciziškai įgyvendinti Klaipėdos Konvencijos ir Statuto straipsnius, užtikrinančius lietuvių teises krašte (lietuvių kalbos, krašto mokyklų programų ir kt.)¹⁵⁵. Straipsnio pabaigoje diplomato plunksnai būdingu stiliumi reikšta viltis, kad „savo teisių vykdymo linija“ nepakenks geriems Lietuvos santykiams su Vokietija. „Kas naudojasi savo teise, tas nieko nenuskriaudžia“, – drąsinosi „anoniminis“ straipsnio autorius, pažymėdamas, kad Lietuvos Vyriausybės politikos revizijos Klaipėdos krašte reikalas „jau

¹⁵⁴ D. Zauniaus 1930 m. spalio 21 d. slaptas tarnybinis raštas Nr. 800 A. Merkiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1081, l. 210.

¹⁵⁵ Dėl mūsų politikos Klaipėdos krašte revizijos, *Lietuvos aidas*, 1930 m. lapkričio 8 d., p. 1–2 (vedamasis).

pribrendęs“, reikšmingai užsimindamas, kad atitinkamų Vyriausybės žygių tenka laukti artimiausioje ateityje¹⁵⁶.

Kaip ir buvo galima tikėtis, šis *Lietuvos aid* vedamasis neliko vokiečių nepastebėtas. Iškart po publikacijos oficioze URM apsilankęs Vokietijos laikinasis reikalų patikėtinis A. Hencke išreiškė nusistebėjimą dėl akivaizdaus straipsnyje dėstomų minčių ir Lietuvos Vyriausybės pozicijos nesutapimo. Atseit, užsienio reikalų ministras visada kalbėjęs apie Lietuvos norą susitarti su Vokietija, o straipsnyje tvirtinama, kad susitarti negalima. D. Zaunius į šį ir kitus Vokietijos diplomato priekaištus turėjo iš anksto parengtą atsakymą – lapkričio 8 d. *Lietuvos aid* vedamasis neatspindi Vyriausybės pozicijos, o tik „tam tikras nuotaikas“ Lietuvoje. Pokalbio su A. Hencke metu jis, beje, net neneigė, kad straipsnį inspiravo URM ir net nurodė jo autorių – Juozą Purickį¹⁵⁷. Komentuodamas minėtą publikaciją, D. Zaunius pastebėjo, esą, jis asmeniškai ir toliau pasisakęs už susitarimą su Vokietija, tačiau Vyriausybėje pradeda vyrauti nusistatymas, kad būtent reichas nepageidauja susitarti su Lietuva. Antra vertus, teigė jis, dabartinėmis aplinkybėmis suderinti susitarimo turinį būtų sudėtinga, kadangi Lietuvos Vyriausybė „prieš imdamasi priemonių krašte ne visada gali atsiklausti Vokietijos nuomonės“. Kada ir kaip Lietuvos Vyriausybė pradės įgyvendinti šią programą, D. Zaunius nepasakė, tik užtikrino Vokietijos diplomata, kad brutalių priemonių nebus imamasi¹⁵⁷.

Išklausęs šių ministro samprotavimų A. Hencke pareiškė, kad Kaunui „be Berlyno žinios“ Klaipėdos krašte ėmusis straipsnyje minimų priemonių dviejų valstybių santykiai neišvengiamai blogės. „Negatyvios Vokietijos reakcijos Lietuvai nepavyks išvengti“, – įspėjo jis. Šis perspėjimas, atrodo, didesnio įspūdžio D. Zauniui nepadarė. Į atvirą grasinimą jis atsikirto, esą, „mes irgi galime skųstis Tautų Sąjungoje dėl lietuvių mažumos padėties Klaipėdos krašte“. Tiesa, čia pat ministras pasiūlė ir išeitį iš susidariusios padėties – Vokietijai atsiėmus savo skundą prieš Lietuvą, tada ir Lietuva nesiskųstų Tautų Sąjungos Tarybai...¹⁵⁸

Vokietijos diplomatai niekaip nesureagavus į tokį pasiūlymą, toliau kalba pakrypo apie Vokietijos pasiuntinio išvykimą iš Lietuvos. D. Zaunius apgailestavo,

¹⁵⁶ Dėl mūsų politikos Klaipėdos krašte revizijos, *Lietuvos aidas*, 1930 m. lapkričio 8 d., p. 1–2 (vedamasis).

* Kyla klausimas, ar tikrai J. Purickis galėjo prisidėti rengiant šį vedamąjį, ar jo pavardė nurodyta norint padaryti spaudimą Vokietijai – atseit, Klaipėdos vokiečių ir Vokietijos pozicija išvedė iš kantrybės net tokį už gerus dviejų valstybių santykius pasisakantį asmenį?

¹⁵⁷ Vokietijos pasiuntinybės Kaune 1930 m. lapkričio 10 d. pranešimas į *Auswärtiges Amt*, PAAA, R 84926, Bd. 1.

¹⁵⁸ Ten pat.

kad H. Morahtas „taip netikėtai ir ilgam išvyko iš Kauno, net neatsisveikinęs su Ministru Pirmininku J. Tūbeliu“. A. Hencke tvirtino, esą, apie savo išvykimą pasiuntinys buvo perspėjęs URM protokolo šefą¹⁵⁹. Nuomonėms išsiskyrus, plačiau šiuo klausimu tąkart nekalbėta, matyt, D. Zaunius planavo pratęsti šią temą asmeniško pokalbio su H. Morahtu metu šiam jau grįžus į laikinąją sostinę. Vis dėlto nepasitenkinimas, kurį išreiškė ministras Vokietijos laikinajam reikalų patikėtinui dėl pasiuntinio poelgio, galėjo reikšti tik vieną – H. Morahtas neteko anksčiau Kaune turėto pasitikėjimo.

Vokietijos diplomatas preciziškai užfiksavo pasikeitusias nuotaikas Kaune. Apibendrinamas susitikimą su D. Zauniumi, pranešime į *Auswärtiges Amt* A. Hencke rašė: „Pokalbis buvo nelengvas, lietuviai ima naudoti naują taktiką, norėdami sudaryti įspūdį, kad Lietuva nelabai suinteresuota gerais santykiais su Vokietija. Prancūzijos pasiuntinio pavaduotojas Kaune man pasakojo, esą, kartą Zaunius jam atvirai pasakė – pirma reikia lituanizuoti Klaipėdos kraštą, sunaikinti ten vokiečių administraciją, ir tik tada bus galima laimėti rinkimus krašte.“¹⁶⁰ Jei D. Zaunius tikrai buvo padaręs tokį neatsargų pareiškimą prancūzų diplomatui, tektų pripažinti, kad vis stipriau pasireiškiančios revizionizmo tendencijos Vokietijos pozicijoje ir arogantiškas Klaipėdos seimelio daugumos vokiečių partijų elgesys provokavo radikalias nuotaikas ir tarp lietuvių, skatindamas juos energingais veiksmais užtikrinti savo interesus krašte. Jei „brutalių metodų“ politikos Klaipėdos krašte vis dėlto nebuvo imtasi, tenka manyti, kad to išvengta vadovaujantis vien tik savisaugos instinktais, gerai suprantant, jog tik ekonominėmis sankcijomis atsakomieji Vokietijos veiksmai gali neapsiriboti.

2.6. Dovas Zaunius: „Rokuokimės kaip žydai ir gyvenkime kaip broliai“

Tokiu vaizdingu posakiu užsienio reikalų ministras apibūdino naujos politikos santykiuose su Vokietija kontūrus. „Jei Vokietijos atžvilgiu bus vykdoma precizišinė politika, tai su ja bus įmanoma gyventi jei ne broliškuose, tai pakenčiamuose

¹⁵⁹ Vokietijos pasiuntinybės Kaune 1930 m. lapkričio 10 d. pranešimas į *Auswärtiges Amt*, PAAA, R 84926, Bd. 1.

¹⁶⁰ Ten pat.

santykiuose“, – vylėsi D. Zaunius¹⁶¹. Ką tomis aplinkybėmis turėjo reikšti „precizinė politika“ ir kaip planuota apginti Lietuvos interesus Klaipėdos krašte kartu išvengiant konflikto santykiuose su Vokietija?

Pirmiausia prieš Vyriausybę kilo būtinybė apsispręsti dėl tolimesnių savo įsipareigojimų, prisiimtų pasirašant „Voldemaro protokolą“. Ir nors viešai ir toliau nebuvo pripažįstama, kad egzistuoja toks protokolas, apie svarstymus šia linkme beveik atvirai rašyta *Lietuvos aid*o vedamajame, pranašavusiame Lietuvos politikos Klaipėdos krašte reviziją. „Anksčiau manyta, kad tam tikras atsižvelgimas į Vokietijos nusistatymą Lietuvai gali būti naudingas <...>, todėl Vyriausybė neretai derino savo žygius krašte su tais pageidavimais, apie kuriuos oficialiu ar privačiu keliu iš Vokietijos būdavo painformuota. Tada mažiau kalbėta apie abiejų pusių teises, bet ieškota susitarimo. Dabar Vokietija nuo tos požiūrių suderinimo politikos nususuko ir perėjo prie kitos – savo teisių vykdymo linijos. Lietuvai nebelieka nieko kito kaip tik pereiti į tą pačią liniją“, – rašyta vedamajame, pabrėžiant, kad santykių su Vokietija atžvilgiu Lietuvos politika krašte „dabar lyg ir gavusi laisvas rankas“¹⁶². Iš esmės tai buvo koncentruotas „Voldemaro protokolo“ esmės atpasakojimas, palydimas perspėjimu apie Lietuvos ketinimą atsisakyti ankstesnių įsipareigojimų. Tačiau ar tikrai tuo metu Lietuvos Vyriausybė vienareikšmiškai jau buvo apsisprendusi atsikratyti A. Voldemaro palikimo?

Ne visai. Net ir patyrusi šoką ir pažeminimą Ženevoje Lietuva per oficiozą kol kas tik siuntė signalą Vokietijai, tikėdamasi, kad jis bus išgirstas, Berlynas pakeis savo poziciją, atsisakydamas tolesnio Klaipėdos bylos svarstymo Taryboje ir abi valstybės grįš prie ankstesnių strategine partneryste, t. y. bendradarbiavimu prieš Lenkiją, pagrįstų santykių. Būtent apie tokias intencijas liudija to meto URM dokumentai, tačiau juose atsiranda ir naujas, nepaprastai svarbus momentas – D. Zaunius vis primygtiniau siūlė Vyriausybei peržiūrėti ankstesnį kursą Vokietijos atžvilgiu. Savo rekomendacijas Vyriausybei jis įteikė lapkričio pradžioje. „Pradedant „Voldemaro protokolu“ ir baigiant tuo momentu, kai vokiečiai Ženevoje išskėlė bylą, Vyriausybė turėjo tam tikrų sunkumų, ar tai Klaipėdos krašto reikalais ar kitais pravesti [savo poziciją] dėl tam tikros vokiečių intervencijos. Toji intervencija turėdavo labai širdingą pobūdį – vokiečiai net nesiginčydavo, kad Lietuvos Vyriausybė turi pilną teisę daryti tuos ar kitus žygius, bet nurodydavo, kad jie Vokietijos visuomenėje sukelsią tikrą audrą ir kad dėl to nukentėsia gerieji [abiejų valstybių]

¹⁶¹ D. Zaunius 1930 m. lapkričio 4 d. atmintinė „Artimiausi uždaviniai Klaipėdos reikalais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 211–219.

¹⁶² Dėl mūsų politikos Klaipėdos krašte revizijos, *Lietuvos aidas*, 1930 m. lapkričio 8 d., p. 1–2.

santykiai. Ir labai dažnai vardan tų gerųjų santykių būdavo atsisakoma tų teisėtų žygių“, – Lietuvos santykių su Vokietija trūkumus „Voldemaro protokolo“ galiojimo laikotarpiu analizavo D. Zaunius¹⁶³.

„Iškeldami Lietuvai bylą Ženevoje, – konstatavo užsienio reikalų ministras, – vokiečiai patys sunaikino šiai intervencijai pagrindą. Nors Vokietijos pasinaudojimas savo formalia teise Lietuvai buvo labai skaudus žygis, vis tiek Vyriausybė dėl to nepadarė išvadų „gerųjų santykių“ klausime ir dar šiandien mūsų Vyriausybės linija yra tokia, kad mūsų didžiosios politikos linija yra bazuojama gerais santykiais su Vokietija (išskirta tekste – aut. pastaba). Tačiau jei vardan didžiosios gerųjų santykių politinės linijos Vyriausybė turėjo pakelti vokiečių Ženevoje padarytą žygį, tai galima neabejoti, kad ateityje pasikartos toji padėtis, kuri nurodyta pirmame punkte.“¹⁶⁴

Šis užsienio reikalų ministro plunksnai priklausantis dokumentas patvirtina, kad net po visuomenę papiktinusio ir vos vidaus politinę krizę nesukėlusio „kompromiso“ su Vokietija sudarymo jokių esminių Lietuvos pozicijos Vokietijos atžvilgiu pokyčių neįvyko. *De facto* „Voldemaro protokolas“ galiojo ir toliau. Tačiau tokia padėtis ministro jau nebetenkino, jis siūlė Vyriausybei neturėti iliuzijų, perspėdamas, kad tokia Lietuvos interesams žalinga padėtis gali pasikartoti ir ateityje.

Ir metams nepraėjus nuo jo paskyrimo užsienio reikalų ministru, provokiškąja orientacija ir jo pirmtako A. Voldemaro kurso tęsimu kaltintas D. Zaunius pradėjo sunkią kovą, siekdamas peržiūrėti santykius su Vokietija. Apibendrindamas santykių su Vokietija patirtį ir siūlydamas naujos taktikos kontūrus, D. Zaunius vadovavosi ta pačia logika kaip ir rengdamas rekomendacijas dėl politikos Klaipėdos krašte. Jo nuomone, ateityje būtų tikslinga skirti dvi klausimų grupes, susijusias su priešingais Lietuvos ir Vokietijos interesais. Pirmoji apimtų klausimus, kuriais Lietuvos pozicija buvo teisiškai pagrįsta ir sunkiai užginčijama, antroji – problemas, kurias sprendžiant Lietuvos pozicijos teisinė bazė galėjo būti kvestionuojama. „Paskutiniaisiais mėnesiais mūsų politika forsavo daugiau tuos klausimus, kuriuose mūsų juridinis pamatas yra ginčijamas. Prieš tęsdami savo politiką, po Ženevos pirmoje eilėje turime užsiimti tais klausimais, kuriuose mūsų juridinė bazė yra pamatuota. Čia vykdant mūsų nusistatymus mums nebeteks skaitytis su vokiečių „gerųjų santykių“ vardan daroma intervencija. Ją galėsime atremti, pareikšdami, esą, nuo žymiai didesnių sukrėtimų tie „gerieji santykiai“ nenukentėjo. Vokietija

¹⁶³ D. Zaunius 1930 m. lapkričio 4 d. atmintinė „Artimiausi uždaviniai Klaipėdos reikalais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 211–219.

¹⁶⁴ Ten pat.

nebeturės teisės tokiai argumentacijai. Vis dėlto, laikydamiesi tokios politikos, turėsime elgtis labai atsargiai ir jokių būdu nesielgti ultimatyviai ir varyti politiką „laikydami laikrodį rankoje“, – naujos taktikos metmenis modelio D. Zaunius¹⁶⁵.

Kitaip sakant, kartu su priemonėmis, turėjusiomis sustiprinti Lietuvos pozicijas Klaipėdos krašte, jis siūlė santykiuose su Vokietija ir atitinkamai Tautų Sąjungos Taryboje ginčą iš politinės konfrontacijos srities perkelti į teisinių diskusijų plotmę. Iš pirmo žvilgsnio gali susidaryti įspūdis, kad šiuose pasiūlymuose nieko naujo, dėl Statuto laikymosi su Klaipėdos vokiečiais bei Vokietija ginčytasi ir anksčiau. Tai tiesa, tačiau šie ginčai paprastai liksdavo tik tuos Statuto straipsnius, kurių nesilaikymu kaltinta Lietuva. Užsienio reikalų ministras siūlė sukeisti akcentus vietomis, reikalaujant pirmiausia svarstyti Statuto normas, turėjusias užtikrinti lietuvių ir Lietuvos interesus Klaipėdos krašte. Pats tokios rokiruotės siūlymas jau buvo naujo mąstymo požymis, rodantis ir perėjimą prie naujos taktikos Klaipėdos byloje. D. Zaunius sumanymas nebuvo originalus kita prasme – iš esmės lietuvių diplomatija tik bandė perimti Vokietijos Klaipėdos byloje iki tol naudotą taktiką. Pvz., sekant Berlyno pavyzdžiu, kilus reikalui, D. Zaunius siūlė kreiptis į Tautų Sąjungos Tarybą ir į valstybes, Klaipėdos Konvencijos signatares, nurodant atvejus, kuomet seimelio veikla ar Berlyno reikalavimai akivaizdžiai nesiderino su Statuto normomis. Kitaip sakant, vadovaujantis šūkiu „Kiekvienas gina savo interesus teisinėmis priemonėmis“, norėta susigrąžinti iš rankų slystančią iniciatyvą Klaipėdos krašte ir atkurti pusiausvyrą santykiuose su Vokietija, tikintis, kad Tautų Sąjungos Taryba ir valstybės signatarės negalės nereaguoti į seimelio veiksmus ar reikalavimus, kurie kirtosi su Klaipėdos Konvencijos ir Statuto normomis.

Kiek realūs buvo šie pasiūlymai? Drįstume teigti, kad jei ir būta nors menkiausias galimybės (jei tokia iš viso kada nors egzistavo) Klaipėdos bylą pakreipti tokia linkme, ji buvo jau praleista, likdama kažkur trečiojo dešimtmečio viduryje. Ketvirtą dešimtmečio pradžioje pastangos ginčą dėl Klaipėdos sukongcentruoti teisinėje plotmėje jau buvo aiškiai pavėluotos. Antra vertus, tokia taktika galėjo būti efektyvi tik tuo atveju, jei Lietuvos politika Klaipėdos krašte teisiniu požiūriu būtų buvusi be priekaištų. Deja, taip nebuvo. Tą suprato ir pats D. Zaunius. Tačiau net ne čia buvo didžiausias jo siūlytos taktikos trūkumas. Ruošiantis politikos Klaipėdos atžvilgiu revizijai, nepaisant permainų Vokietijoje, Kaune nebuvo atsižvelgta į esminį momentą – Veimaro epochos pabaigoje, Berlyno požiūriu, Klaipėdos byla jau buvo net ne teisinis ginčas dėl Statuto normų vykdymo, o teritorinės revizijos

¹⁶⁵ D. Zaunius 1930 m. lapkričio 4 d. atmintinė „Artimiausi uždaviniai Klaipėdos reikalais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 211–219.

objektas. Stiprėjant revizionistinėms tendencijoms Vokietijos užsienio politikoje viltis apginti savo interesus prisidengiant teisinio pobūdžio diskusijų skydu vargu ar turėjo realaus pagrindo.

2.7. Lietuvos Vyriausybės alternatyvos

Prieš pradėdant naują teisinių ginčų dėl Statuto vykdymo etapą, pirma reikėjo bent jau formaliai baigti Ženevoje prieš Lietuvą pradėtą bylą, t. y. išimti ją iš Tautų Sąjungos Tarybos dienotvarkės. Kaune tikėtasi, kad po sėkmingų Klaipėdos krašto vokiečiams seimelio rinkimų Berlynas nebus suinteresuotas toliau aštrinti dviejų šalių santykius ir tai, savo ruožtu, sudarys galimybę pasiekti atoslūgį.

Iš pradžių atrodė, kad taip ir bus. Praėjus penkioms dienoms po rinkimų, spalio 15-ąją, referuodamas apie savo pokalbį su valstybės sekretoriumi B. von Bülowu, V. Sidzikauskas pranešime D. Zauniui tikino, kad Vokietijos Vyriausybė yra tvirtai nusistačiusi vengti tolesnių debatų Ženevoje, esą, „ji laikytų nelaimę, jei jai tektų prie Tarybos stalo viešai ginčytis su Lietuva dėl klausimų, kurie *de facto* yra antraeilės reikšmės“. Vadovaujantis tokia nuostata, pasak valstybės sekretoriaus, *Auswärtiges Amt* davė nurodymą spaudai Lietuvos atžvilgiu „laikytis taisykliai, nepūsti rinkimų išdavų, nereaguoti į Lietuvos spaudos išsišokimus“. Pasak pasiuntinio, jam žadėta, kad Vokietija panaudos visą Klaipėdos krašte jos turimą įtaką (šis aukštas pareigas einantis diplomatas apgailestavo, kad Vokietijos įtaka Klaipėdos krašte, deja, „esanti tik netiesioginė“...), kad ten susidarytų normali ir draugiška padėtis^{166*}.

Jei tokių planų Berlyne iš pradžių ir turėta, jie buvo labai greitai pamiršti. Tam Vokietija turėjo rimtų priežasčių. Apsisprendimą ir toliau laikyti Klaipėdos bylą atvirą visų pirma lėmė noras priderinti reicho užsienio politiką prie sparčiai radikalėjančių visuomenės nuotaikų. Tačiau, kad ir kaip būtų paradoksalu, įtakos

¹⁶⁶ V. Sidzikausko 1930 m. spalio 15 d. pranešimas D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 287–288.

* Lyginant 1930 m. spalio 15 d. V. Sidzikausko optimistinį pranešimą į Kauną apie pokalbį su B. von Bülowu ir paties valstybės sekretoriaus minėto pokalbio užrašus ir vėl kyla klausimas, kaip tiksliai Lietuvos pasiuntinys informavo URM apie Vokietijos poziciją. Sprendžiant iš spalio 16 d. B. von Bülowo užrašų, nieko konkretaus V. Sidzikauskui jis nežadėjo ir liko kurčias Lietuvos pasiuntinio prašymams atsižvelgti į sunkią jo Vyriausybės padėtį. Į svarbiausią klausimą, ar Vokietija bandys išspręsti konfliktą su Lietuva dar prieš Tautų Sąjungos Tarybos posėdį 1931 m. sausio mėnesį, spalio 15 d. V. Sidzikauskas aiškaus atsakymo taip pat neišgirdo (žr. Valstybės sekretoriaus B. von Bülowo 1930 m. spalio 16 d. užrašai 1930, *PAAA*, Büro Staatssekretär, R 29449, p. 129–132).

tam galėjo turėti ir Lietuvos pozicija, t. y. primygtiniai oficiozo raginimai ir perspėjimai Vokietijai dėl poreikio nedelsiant sureguliuoti abiejų valstybių ginčą. Tokius signalus buvo galima suprasti ne tik kaip raginimą grįžti prie „Voldemaro protokole“ nustatytos bendradarbiavimo dvasios, bet ir kaip akivaizdų Lietuvos silpnumą, jos baimę turėti „kabančią bylą“ Tautų Sąjungos Taryboje. Būtent taip iššifravęs Lietuvos siunčiamus signalus, Berlynas ir sureagavo, tiesa, visai ne taip, kaip tikėtasi Kaune. Antra vertus, atsisakyti nuo B. von Bülowo Lietuvos pasiuntiniui duoto pažado galėjo paskatinti ir į viešumą iškilę Lietuvos Vyriausybės planai, numatantys daugybę priemonių, turėjusių sustiprinti jos pozicijas Klaipėdos krašte. Sprendžiant iš Vokietijos pasiuntinybės Kaune pranešimų į Berlyną gubernatoriaus A. Merkio ir užsienio reikalų ministro D. Zauniaus radikalūs pasiūlymai tik dar labiau sustiprino Vokietijos įsitikinimą, kad tokiomis aplinkybėmis grįžimas prie „Voldemaro protokolo“ nustatytų ginčo sprendimo metodų daugiau nebeatitinka reicho interesų.

Dar daugiau, sprendžiant iš kai kurių *Auswärtiges Amt* dokumentų, Berlyne nutarta, kad ir *détente* dviejų valstybių santykiuose nebeatitinka Vokietijos interesų. Taigi, vietoje taip Kauno geidžiamo atoslūgio Vokietija nusprendė nepaleisti Lietuvos nuo Tautų Sąjungos Tarybos stalo, t. y. suprantant lietuvių nenorą turėti „kabančią bylą“ Taryboje dėl Klaipėdos Berlyne nuspręsta elgtis kaip tik priešingai. Beje, kaip teigė istorikas A. Nikžentaitis, Lietuvos baimę perkelti Klaipėdos bylos svarstymą į tarptautinę plotmę vienodai gerai išnaudojo ir Berlynas, ir Klaipėdos krašto vokiečiai¹⁶⁷.

O V. Sidzikauskas, neužfiksavęs Vokietijos pozicijos permainų, ir toliau labai aktyviai bandė įtikinti Berlyną atsižvelgti į Lietuvos interesus, grįžtant prie draugiškumo ir savitarpio susipratimo dvasios. To reikalavo ir Lietuvos pasiuntinio Berlyne iš Kauno gaunamos instrukcijos. Bet visų pirma V. Sidzikauskas turėjo išsiaiškinti Vokietijos Vyriausybės poziciją dėl tolimesnės Klaipėdos bylos likimo. Atsiims vokiečiai šią bylą ar ir toliau laikys Lietuvą prie Tarybos stalo? Nuo to, kaip Vokietija pasielgs, priklausė ir tolimesnė abiejų valstybių santykių raida.

V. Sidzikausko pranešimai ir toliau palaikė viltį, kad Vokietija nesuinteresuota gadinti santykių su Lietuva. Pasiuntinys primygtinai nenorėjo matyti, rodės, akivaizdžių Vokietijos politikos permainų. Šia prasme labai iškalbingi jo akcentai, komentuojant rugsėjo 30 d. Ženevoje pasiektą susitarimą. Savo pranešime į Kauną V. Sidzikauskas nei žodžiu neužsiminė apie Lietuvos pažeminimą. Vietoje to jis priminė J. Curtiaus pareiškimą Vokietijos žurnalistams, padarytą pasibaigus

¹⁶⁷ A. Nikžentaitis, *Germany and the Memel Germans in the 1930s.*, p. 774.

Klaipėdos krašto klausimo svarstymui Taryboje 1930 m. rugsėjo mėnesį, kuriame Vokietijos žurnalistai raginti neužmiršti reicho politinės misijos ir bendradarbiavimo su Lietuva didžiosios politikos klausimais reikšmės¹⁶⁸.

Nors šis Vokietijos užsienio reikalų ministro pareiškimas greičiau buvo tik duoklė jau praėjusiems laikams ir akivaizdžiai neatitiko naujų realių Lietuvos ir Vokietijos santykiuose, V. Sidzikauskas, nuolat besididžiaavęs savo plačiais ryšiais Berlyne, tokį paguodžiantį ir net sąmoningai klaidinantį pareiškimą ir toliau buvo linkęs priimti už gryną pinigą. Šis patyręs ir sumanus diplomatas arba tiesiog buvo nepajėgus suprasti pavojingų Vokietijos pozicijos permainų, arba niekaip nenorėjo pripažinti savo paties atsakomybės ir nesėkmių. Kokiais motyvais pasiuntinys Berlyne bebūtų vadovavęsis, iš inercijos jis ir toliau siuntė pranešimus į Kauną, klaidingai vertindamas tiek reicho intencijas, tiek ir dvišalių santykių perspektyvas. Pvz., 1930 m. spalio pabaigoje, nepraėjus ir mėnesiui po Lietuvos pažeminimo ir jį lydėjusios kapituliacijos Ženevoje, V. Sidzikauskas pranešime D. Zauniui tvirtino, kad tiek *Auswärtiges Amt*, tiek ir reicho karinė vadovybė, bendradarbiaudama su Lietuva ir toliau pirmenybę „kategoriskai“ teikė strateginio pobūdžio politikos klausimams¹⁶⁹.

Kitaip sakant, Lietuvos pasiuntinys nematė jokių esminių Vokietijos pozicijos pokyčių. Apie tai liudijo ir jo pranešimas, rašytas lapkričio pradžioje ir skirtas reicho užsienio politikos analizei. Pats šio dokumento pavadinimas – „Glaudus bendradarbiavimas su Sovietų Sąjunga ir Lietuva“ – atskleidžia jo nuostatas. Vėl ir vėl V. Sidzikauskas kartojo: *Auswärtiges Amt* pastangos sustiprinti ryšius ašyje Berlynas–Kaunas–Maskva randa visišką įtakingų Vokietijos karinių sluoksnių (kariuomenės vado gen. Kurto von Hammersteno ir gen. Kurto von Schleicherio) pritarimą¹⁷⁰. Kitaip sakant, Lietuva ir toliau išlieka svarbiu Vokietijos partneriu ir dėl kažkokių ten smulkių ginčų antraeilės svarbos Klaipėdos klausimais Berlynas neatsisakys bendradarbiauti su Lietuva „didžiosios politikos“ klausimais.

Bet liko neatsakytas klausimas: kaip spręsti tas „antraeilės svarbos“ problemas? Atsakydamas į D. Zauniaus klausimą dėl tolimesnių bylos perspektyvų, V. Sidzikauskas taip apibūdino Vokietijos poziciją ginče su Lietuva: Berlynas norėtų, kad klaipėdiečių skunde iškelti klausimai daugiausiai vienašališkais Lietuvos

¹⁶⁸ V. Sidzikausko 1930 m. spalio 30 d. konfidencialus pranešimas Nr. 115 D. Zauniui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 6, l. 40–41.

¹⁶⁹ Ten pat.

¹⁷⁰ V. Sidzikausko 1930 m. lapkričio 7 d. konfidencialus pranešimas Nr. 117 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1043, l. 7.

veiksmis būtų „likviduoti geruoju“, kad sausio mėnesį J. Curtius galėtų pareikšti Tarybai apie visų skunde keltų klausimų „likvidavimą“. Reicho Vyriausybė laukianti konkrečių Kauno žingsnių, perspėjo pasiuntinys¹⁷¹.

O kaip vokiečiai įsivaizdavo tuos vienašališkus žingsnius? Pasak V. Sidzikausko, susirinkus seimeliui (pirmasis seimelio posėdis po rinkimų numatytas lapkričio 11 d.) gubernatorius turėjo sudaryti direktoriją, turinčią „įsakmų“ daugumos partijų pasitikėjimą, arba tokią direktoriją, kuriai seimelis bent jau nepareikštų nepasitikėjimo. Kitas etapas – susitarimas su direktorija dėl finansinio atsiskaitymo. Tokiu atveju likusius du klausimai – gubernatoriaus veto teisę ir ginčą dėl teismų kompetencijos – Berlyno manymu, galima pavesti spręsti arba Tarybos juristams, arba NTTTT, arba, jei atmosfera būtų draugiškesnė, jiems būtų galima taikyti „Voldemaro protokolo“ procedūrą¹⁷².

Pastarasis pasiūlymas, vokiečių manymu, galėjo būti įgyvendintas tik vienu atveju – Lietuvai sutikus patenkinti visus jų reikalavimus dėl Klaipėdos. Pasiūlymas nenaujas, tačiau šį kartą akis badė išankstinis sąlygų kėlimas dėl „vienašališkų“ Lietuvos Vyriausybės nuolaidų. Vokiečiai, beje, per daug nereikalavo, kad ginčams spręsti būtų pritaikyta „Voldemaro protokolu“ numatyta procedūra. Jie buvo linkę duoti Lietuvai teisę pasirinkti: arba ginčą spręsti dvišalėse derybose pasinaudojant minėtu protokolu, arba jį toliau svarstyti Tautų Sąjungos Taryboje su tolimesne perspektyva perkelti jį į NTTTT. Toks „arba–arba“ nepaliko Lietuvai jokios alternatyvos, jokios manevro laisvės. Ir visais atvejais, nesvarbu, kuri procedūra būtų pasirinkta Kaune, pirma turėjo eiti vienašališkos Lietuvos Vyriausybės nuolaidos.

V. Sidzikauskas ramino: pasiekus susitarimą minėtu pagrindu, karo padėties ir cenzūros klausimus Vokietija „praėtų tylomis“. Ir priešingai, neįvykdžius šių reikalavimų, perspėjo jis, J. Curtius ne vėliau kaip gruodžio 1 d. kreiptųsi į Tautų Sąjungos Tarybos pranešėją C. J. Hambro, prašydamas pasirūpinti, kad Tarybos teisininkai ir finansiniai ekspertai tuoj pat pradėtų studijuoti Vokietijos skunde suformuotus klausimus tam, kad sausio mėnesio sesijoje C. J. Hambro pateiktų konkretų raportą visais klausimais¹⁷³. Kitaip sakant, arba Lietuva vykdo visus Vokietijos reikalavimus, arba ji bus ir toliau baudžiama.

Toks „arba–arba“ nelabai atitiko dviejų partnerių bendradarbiavimo „didingiosios politikos klausimais“ dvasią, tačiau, atsižvelgdamas į Vokietijos poziciją,

¹⁷¹ V. Sidzikausko 1930 m. spalio 30 d. konfidencialus pranešimas Nr. 115 D. Zauniui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 6, l. 40–41.

¹⁷² Ten pat, l. 41.

¹⁷³ Ten pat.

V. Sidzikauskas siūlė Vyriausybei Klaipėdos reikalus „visapusiškai apsvarstyti ir duoti direktyvas gubernatoriui“. Antrąją rekomendacijos dalį dėl direktyvų gubernatoriui buvo galima suprasti ir kaip raginimą apriboti A. Merkio vienvaldystę sprendžiant Klaipėdos reikalus.

Nenorėdamas sudaryti įspūdžio, kad siūlo dar vieną kapituliaciją, V. Sidzikauskas neatmetė ir alternatyvaus elgesio scenarijaus, t. y. „kiek apsitvarkius ir subūrus visas jėgas“ paleisti seimelį ir skelbti naujus rinkimus dar iki Tautų Sąjungos Tarybos sesijos. Pasirinkus šį variantą, jo nuomone, buvo galima maksimaliai „apsivalyti nuo svetimo elemento“ Klaipėdos krašte. Plačiau savo nuomonę šiais klausimais V. Sidzikauskas žadėjo išsakyti grįžęs į Kauną¹⁷⁴. Siūlymas taikyti tokius radikalius metodus kažkaip nesiderino su rekomendacija duoti direktyvas gubernatoriui. Neapibrėžta pasiuntinio laikysena, jo nenoras užimti aiškesnę poziciją ir pageidavimas dar prieš pateikiant vienokius ar kitokius pasiūlymus tiesiogiai pazonuoti padėtį Kaune liudijo, kad gerai apie laikinojoje sostinėje vykstančias vidaus politines kovas informuotas V. Sidzikauskas neišsiaiškinęs padėties nenorėjo kišti pirštų tarp durų.

2.8. Grįžimas prie mainų: gubernatorius į generalinį konsulą

Lietuvių požiūriu, rimta kliūtimi sutarti su reichu buvo Vokietijos generalinio konsulo Klaipėdoje W. Maensso asmuo ir veikla. Iš dalies Kaune negalėta pamiršti ir pasiuntinio H. Morahto netikėto išvykimo ilgomis atostogoms Tautų Sąjungos Tarybos posėdžio išvakarėse, būtent jis buvo laikomas Lietuvos patirto pažeminimo Ženevoje svarbiausiu kaltininku. „Nepasitenkinimas H. Morahtu stiprėja, galvojant, kad būtent jis suklaidino Lietuvos Vyriausybę dėl Vokietijos pozicijos Ženevoje“, – pranešime į Londoną rašė T. H. Prestonas¹⁷⁵.

H. Morahto poelgis tiek užgavo Kauną, kad V. Sidzikauskas net gavo URM nurodymą išsiaiškinti šį klausimą *Auswärtiges Amt*. Vykdydamas gautą instrukciją pokalbio su Vokietijos valstybės sekretoriumi metu Lietuvos pasiuntinys pabandė pasiteirauti apie užsitęsusias H. Morahto atostogas ir netikėto jo išvykimo iš

¹⁷⁴ V. Sidzikausko 1930 m. spalio 30 d. konfidencialus pranešimas Nr. 115 D. Zauniui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 6, l. 42.

¹⁷⁵ T. H. Prestono 1930 m. lapkričio 15 d. pranešimas Nr. 207 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, PRO, FO, 371, 14782, N 8247, 348–349.

Kauno priežastis. Nors klausimas dėl „atostogų“ buvo suformuluotas gana atsargiai, jis sukėlė labai neigiamą B. von Bülowo reakciją. Valstybės sekretorius grėsmingai pasitikslino: ar V. Sidzikauskas skundžia H. Morahtą? Jei taip, koku tikslu? Lietuvos pasiuntiniui teko skubiai atsitraukti, patikslinant, kad jo uždavinys buvo „tik pakalbėti apie H. Morahto atostogas“¹⁷⁶.

Vokietijos pasiuntinio siurprizas, t. y. jo išvykimas iš Kauno itin svarbiu Lietuvai metu, kad ir koks nemalonus, vis dėlto nebuvo svarbiausias lietuvių diplomatų rūpestis. Didžiausia dvišalių santykių problema laikyta Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje veikla, pirmiausiai visiškas šio konsulato savarankiškumas, nepriklausomybė nuo Vokietijos pasiuntinybės laikinojoje sostinėje. 1930 m. vėlyvą rudenį Kaune nusistovėjo tvirtas įsitikinimas: siekiant sumažinti įtampą ir normalizuoti padėtį krašte bei dviejų valstybių santykiuose, visų pirma reikėjo panaikinti patį įtampos šaltinį, svarbiausią jos priežastį, t. y. pakeisti lietuvių akyse susikompromitavusį generalinį konsulą W. Maenssą ir pažaboti Vokietijos generalinį konsulatą, pasiekiant jo subordinacijos Vokietijos pasiuntinybei Kaune.

Tai buvo nepaprastai sunkus ir subtilus uždavinys. Paprastai, vos V. Sidzikauskui ėmus kalbėti šiuo klausimu, *Auswärtiges Amt* vadovai atvirai reikšdavo nepasitenkinimą. Tačiau, priešingai nei H. Morahto atveju, dėl W. Maensso Lietuvos pasiuntinys nebuvo linkęs lengvai atsitraukti. „Vokietijos generalinis konsulas Klaipėdoje elgiasi kaip kokia aukštesnioji institucija, kontroliuoja krašto administraciją, kišasi į rinkimų eigą“, – spalio 16 d. pokalbio metu piktinosi V. Sidzikauskas. Tačiau jo priekaištai atsimušė lyg žirniai į sieną. Išklauses šių nusiskundimų B. von Bülowas tik sausai drėbtelėjo: „Nieko apie tai nežinau.“¹⁷⁷ Matydamas, kad Berlynas dėl W. Maensso lengvai nenusileis, V. Sidzikauskas užsiminė, jog pakeitęs generalinį konsulą Klaipėdoje Lietuvos Vyriausybė taip pat galėtų padaryti „personalijų pakeitimą“¹⁷⁸. Tačiau šį kartą B. von Bülowas ignoravo ir siūlomą mainų variantą, matyt, tikėdamasis savo tikslų pasiekti ir neaukodamas W. Maensso.

Beje, atšaukti A. Merkį iš gubernatoriaus posto Berlynas siekė ne mažiau atkakliai, nei lietuviai reikalavo pakeisti Vokietijos generalinį konsulą Klaipėdoje. „Personalijų klausimą“ dviejų valstybių užsienio reikalų ministrai svarstė paskutinio jų susitikimo Ženevoje metu, tiesa, abu jie skirtingai prisiminė to pokalbio eigą. Pvz., J. Curtius teigė aiškiai prisimenąs, kaip 1930 m. rugsėjo 30 d. D. Zaunius Lietuvos Vyriausybės vardu žadėjo jam atšaukti A. Merkį. J. Curtiaus nuomone,

¹⁷⁶ B. von Bülowo 1930 m. spalio 16 d. užrašai, PAAA, Büro Staatssekretär, R 29449, p. 129–132.

¹⁷⁷ Ten pat.

¹⁷⁸ Ten pat.

šio pažado tesėjimas būtų parodęs Lietuvos norą keisti anksčiau taikytus metodus Klaipėdos krašte ir sudaryti ten pasitikėjimo atmosferą. V. Sidzikauskas, neprieštaraudamas šiai versijai, priminė, kad D. Zaunius gubernatoriaus A. Merkio pakeitimą laikė esant susijus su W. Maensso atšaukimu ir Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje subordinavimu Vokietijos pasiuntinybei Kaune. J. Curtius, tiesa, labai neapibrėžtai pripažinęs, kad generalinio konsulato pavaldumo pasiuntinybei klausimas yra svarstomas *Auswärtiges Amt*, ir toliau laikėsi savo nuomonės, primygtinai tvirtindamas, kad D. Zauniaus pažadą Ženevoje jis supratęs kitaip¹⁷⁹.

2.9. Dovo Zauniaus „asmeninių interesų“ politika

Gubernatorius A. Merkys nebuvo vienintelis Vokietijos ir vokiečių priešas Klaipėdos krašte ir Lietuvoje. Užsienio reikalų ministro D. Zauniaus laikysena (iki rugsėjo 20 d.) derybų su Vokietijos delegacija Ženevoje metu, jo raginimas užimti griežtesnę poziciją dėl Vokietijos skundo, pagaliau ir jokia paslaptimi Berlynui nebuvęs jo siūlymas Vyriausybei ryžtingesnėmis priemonėmis ginti savo interesus Klaipėdos krašte juo toliau, juo labiau kėlė reicho nepasitenkinimą. Nepasitikėti D. Zauniumi atkakliai ragino ir Vokietijos pasiuntinybė Kaune. Pvz., laikinasis reikalų patikėtinis A. Hencke pranešimuose į Berlyną stiprėjančias Lietuvos politikos Klaipėdos krašte radikalizmo tendencijas buvo linkęs aiškinti ne tik A. Merkio sabotazu, bet ir D. Zauniaus „asmeninių interesų politika“¹⁸⁰.

Ką turėjo galvoje A. Hencke, kaltindamas D. Zaunį „asmeninių interesų politika“? Tenka manyti, kad vokiečių diplomatas signalizavo Berlynui apie probleminę užsienio reikalų ministro padėtį Vyriausybėje, apie sunkumą, su kuriais susidūrė D. Zaunius, poveikį jo pozicijos kaitai ir galimas šių procesų pasekmes Lietuvos politikai Klaipėdos krašte bei santykiams su Vokietija. „Dar vieno pralaimėjimo Ženevoje arba dar vieno panašaus „kompromiso“ su Vokietija D. Zaunius nebepergyvens <...>. Todėl dabar jis laikysis kietai“, – pranešime į Berlyną pranašavo A. Hencke¹⁸¹. Iš dalies galima sutikti su tokiu vertinimu. Po Ženevos D. Zauniaus, kaip ministro, padėtis tikrai buvo susvyravusi. Prezidento A. Smetonos atsisakymas priimti jo atsistatydinimo pareiškimą toli gražu neišsprendė užsienio

¹⁷⁹ V. Sidzikausko 1931 m. sausio 13 d. atmintinė, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 93–107.

¹⁸⁰ A. Hencke 1930 m. lapkričio 14 d. slaptas politinis pranešimas *Auswärtiges Amt*, PAAA, R 31343.

¹⁸¹ Ten pat.

reikalų ministro problemų. Kaip teigė A. Hencke, net lapkričio viduryje daugelis Lietuvos politikų ir toliau D. Zaunių laikė esant atsakingą už „kapituliaciją Ženevoje“. Vyraujant tokioms nuotaikoms, t. y. Lietuvos visuomenei esant labai susierzinus dėl nuolaidų Vokietijai, aiškintis turėjo ne tik užsienio reikalų ministras. Budri turėjo būti ir Vyriausybė, bijodama būti apkaltinta nacionalinių interesų išdavyste. Esant tokiai padėčiai Lietuvos politikai lyg susitarę demonstravo pabrėžtiną patriotizmą ir pozicijų Vokietijos (ir Lenkijos) atžvilgiu tvirtumą. D. Zaunius čia nebuvo jokia išimtis.

Tačiau ar tik noru išlikti ministro poste galima aiškinti radikalejančią D. Zaunius poziciją? Jokių būdu. Visas šio iškilaus mažlietuvio gyvenimas, jo diplomatinė veikla verčia abejoti jį veikus vadovaujantis tik karjeros ar asmeniniais išskaičiavimais. Klaipėdos klausimu D. Zaunius visada turėjo savo poziciją, neretai skirtingą nei didžios dalies Lietuvos politinio elito atstovų (pvz., kritikuodamas Vyriausybės politiką, neatsižvelgiančią į krašto specifiką). Pagaliau ir jo bandymas atsistatydinti spalio pradžioje liudijo, kad jis nesilaikė mirtinai įsikibęs į ministro kėdę.

Kita vertus, tenka pripažinti, jog 1930 m. rudenį D. Zaunius tikrai turėjo „asmeninių interesų“ politikoje. Tačiau tai buvo labai specifiniai interesai. Kovodamas su stipria opozicija Tautininkų sąjungoje, matydamas šios užkulisinės kovos pasekmes valstybės interesams, pamokytas karčios patirties, įgytos Ženevoje, pagaliau susidūręs su sunkumais įgyvendinant savo siūlomą politiką Klaipėdos atžvilgiu, D. Zaunius buvo suinteresuotas, kad priimant sprendimus dėl Klaipėdos atsirastų tam tikra institucinė hierarchija. Šalies viduje jis pageidavo visiško aiškumo keliais principiniais klausimais, liečiančiais tiek vidaus, tiek ir tarptautinį Klaipėdos problemos aspektą. Užsimezgsusioje tylioje, bet dėl to ne mažiau aršioje diskusijoje su oponentais jis kėlė kai kam nepatogius, bet principinės svarbos klausimus. Vienas tokių klausimų: kaip gubernatoriaus veiksmai Klaipėdos krašte turi būti derinami su Lietuvos užsienio politikos interesais ir jos galimybėmis?

Kitaip sakant, užsienio reikalų ministras kėlė kompetencijos atskyrimo ir atsakomybės už priimtus sprendimus klausimą. Tokia ministro pozicija gal ir buvo šiek tiek panaši į sąskaitų suvedinėjimą ar santykių aiškinimąsi, tačiau pradėdamas šią vidinę diskusiją su savo oponentais iš tikrųjų D. Zaunius ne tiek norėjo prispausti vieną didžiausių kapituliacijos Ženevoje kaltininkų A. Merkį ir už jo stovėjusius asmenis, kiek bandė Lietuvos politikoje įgyvendinti paprastą ir aiškų principą – prieš imantis veiksmų Klaipėdos krašte dera apsvarstyti visas jų pasekmes, tarp jų ir santykiams su Vokietija, o ne atvirkščiai.

Tokius klausimus kelti vertė ir pats A. Merkys, kai kurios jo iniciatyvos 1930 m. pabaigoje. Visuomenės akyse likęs neatsakingu už nuolaidas Vokietijai,

gubernatorius ne tik nesijautė kaltas dėl „Ženevos kompromiso“, bet ir toliau bandė kištis į užsienio reikalų ministro kompetencijai priklausančius reikalus, nurodinėdamas, kokių žingsnių jis turėtų imtis (iš dalies tokią taktiką galima paaiškinti ir noru reabilituoti paties gubernatoriaus politinio kurso nesėkmes Klaipėdos krašte). Pvz., 1930 m. gruodžio 4 d. A. Merkys laišku kreipėsi į D. Zaunių, siūlydamas jam per Lietuvos pasiuntinius Prancūzijoje, Didžiojoje Britanijoje ir Italijoje išsiųsti Klaipėdos Konvenciją pasirašiusių valstybių požiūrį į Vokietijos skundą ir jame esančius priekaištus Lietuvai. Savaime lyg ir neblogas pasiūlymas, jei ne dvi aplinkybės: pats laiškas buvo labai panašus į nurodymą; laiške galima išvelgti ir pastangas politikos Klaipėdoje nesėkmes perkelti nuo gubernatūros ant URM pečių, mažų mažiausiai – dalytis atsakomybe dėl savo veiksmų¹⁸².

Negalėjo D. Zaunius ignoruoti ir kito savo oponento – Lietuvos tautininkų sąjungos Centro valdybos pirmininko J. Lapėno – veiklos. Atkakliai siekdamas visas Lietuvos politikos nesėkmes Klaipėdos reikaluose suversti ant užsienio reikalų ministro pečių ir norėdamas jį išversti iš posto, J. Lapėnas nevengė jokių priemonių ir metodų. 1931 m. vasario 21 d., Tautininkų sąjungos Centro valdybai „kilus neaiškumų“, jis pasiuntė D. Zauniui laišką, Prezidiumo vardu reikalaujamas atsakyti į dvylika klausimų dėl Lietuvos politikos Klaipėdoje¹⁸³. Beje, iš jų tik penki tiesiogiai lietė D. Zauniaus, kaip užsienio reikalų ministro, kompetenciją*. Visi kiti neabejotinai priklausė gubernatoriaus A. Merkio atsakomybei. Pvz., J. Lapėnas reikalavo D. Zauniaus pasiaiškinti dėl kalinių paėmimo iš Klaipėdos kalėjimo, teisėjų veiklos krašte, dėl direktorijos pirmininkų kandidatūrų pasirinkimo, pavėlavimo išleisti autonomijai įgyvendinti įstatymus ir pan.

¹⁸² D. Zauniaus 1930 m. gruodžio 6 d. konfidencialus laiškas A. Merkiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 340–341.

¹⁸³ Lietuvos tautininkų sąjungos Centro valdybos pirmininko J. Lapėno 1931 m. vasario 21 d. laiškas Nr. 250 D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1157, l. 432–432v.

* Praėjus daugiau kaip keturiems mėnesiams po D. Zauniaus ir J. Curtiaus susitarimo Ženevoje, būdamas puikiai informuotas, kaip buvo priimtas sprendimas Kaune dėl nuolaidų Vokietijai, J. Lapėnas, iš anksto žinodamas atsakymą į savo klausimą, lyg niekur nieko teiravosi: „Ar praėjusių metų rudenį padarytieji Ženevoje vokiečiams Klaipėdos reikalais nusileidimai buvo reikalingi ir mums naudingi?“ Atsižvelgiant į tą aplinkybę, jog atsakymo J. Lapėnas reikalavo raštu, negalima atmesti galimybės, kad tokiu būdu jis tiesiog provokavo D. Zaunių įvardyti tikruosius kaltininkus ir kartu vėl supriešinti jį su Ministru Pirmininku J. Tūbeliu, nekalbant apie A. Merkį. Beje, vienas iš J. Lapėno klausimų („Kaip žiūrėti į tat, kad praeitų metų rudenį, važiuojant į Tautų Sąjungos Tarybos sesiją, mūsų oficialūs sluoksniai dar nebuvo informuoti apie tada jau Berlyne buvusį nusistatymą klaipėdiečių skundą iškelti“) patvirtinta mūsų anksčiau iškeltą hipotezę, kad vykdoma į Ženevą D. Zauniaus vadovaujama delegacija neturėjo jokių instrukcijų, kokios pozicijos laikytis Klaipėdos klausimui iškilus Tautų Sąjungos Taryboje.

Kai kurie Tautininkų sąjungos pirmininko klausimai, beje, buvo visiškai pagrįsti. Antai jis primygtinai norėjo sužinoti, „ar buvo reikalo po Kadgiehno direktorijos sudaryti grynai lietuvišką Reizgio direktoriją, ar politiniai ir esminiai buvo naudinga jau tada atmesti siūlomą Böttcherio kandidatūrą į pirmininkus ir dėl ko jis tada nebuvo paskirtas pirmininku lietuviams palankesniu laiku ir priimtinesnėmis sąlygomis, negu dabar? <...>. Ar esminiai teisėtai paleistas Klaipėdos Seimelis 10 dienų prieš jo kadencijos pabaigą, ar buvo tam rimto reikalo, ar tat buvo naudinga, ar tinkamas tam buvo momentas?“ Klausimai su potekste, iš esmės teisingos pretenzijos, tik reiškiamos ne tuo adresu! Būtų buvę tikslingiau šiuos klausimus siųsti ne užsienio reikalų ministrui, o gubernatoriui A. Merkiui arba tiesiai Ministrui Pirmininkui J. Tūbeliui.

Suprasdamas, kad jį vėl bandoma įvelti į pavojingą intrigą, D. Zaunius nesileido išprovokuojamas. Po keturių dienų jo parengtas atsakymas Tautininkų sąjungos Centro valdybos pirmininkui buvo kietas, bet korektiškas. Laiške J. Lapėnui užsienio reikalų ministras, beje, atsakė tik į tuos klausimus, kurie priklausė jo tiesioginei kompetencijai¹⁸⁴, nedviprasmiškai leisdamas suprasti, kad kitus „reikėtų siųsti kitais adresais“. „Kai dėl visų likusių Tamstos rašto klausimų, tai jų statymas man nesiskaito su faktu, kad Klaipėdos Krašto Gubernatorius yra Kabineto narys ir kad apie bet kurių Gubernatoriaus žygių tikslingumą ar teisėtumą Tautininkų Sąjungos Centro Valdybai Užsienio Reikalų Ministeris neturi teisės reikšti jokios savo nuomonės“, – rašė D. Zaunius, kartu žadėdamas Tautininkų sąjungos valdybai „pateikti informacijos“ visais jo kompetencijai priklausančiais klausimais¹⁸⁴.

Susiklosčius tokioms aplinkybėms, principas „Rokuokimės kaip žydai ir gyvenkime kaip broliai“, deja, buvo sunkiai pritaikomas ne tik santykiams su Vokietija, bet ir Lietuvos vidaus politikoje. Užsienio reikalų ministro „asmeniniai interesai“ politikoje toli gražu ne visada atitiko kai kurių įtakingų Lietuvos veikėjų „interesus“ ir D. Zauniaus galimybės pakeisti padėtį savo naudai buvo nedidelės.

* Atsakydamas į anksčiau minėtą priekaištą dėl nuolaidų Vokietijai pagrįstumo, ne be kartėlio ir tam tikros ironijos D. Zaunius teigė: „Šituo klausimu aš esu labai daug kalbėjęs Tautininkų sąjungos Centro komitetui, kada praeitų metų spalio mėn. pradžioje pasakojau savo įspūdžius iš Ženevos, todėl mane kiek stebina šio klausimo kėlimas. Tikiuosi, Tamsta, sutiksi, kad lygiai rezoningai būtų galima statyti klausimas, ar atmušimas visų vokiečių pastangų šių metų sausio mėnesio Tarybos sesijoje buvo tikslus ir Lietuvai naudingas?“

¹⁸⁴ D. Zauniaus 1931 m. vasario 25 d. laiškas J. Lapėnui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1157, l. 430–431v.

2.10. „Pakabintos bylos“ gniaužtuose. Lietuvos diplomatinės pastangos išimti Klaipėdos bylą iš Tautų Sąjungos Tarybos dienotvarkės. Sąjungininkų prieš Vokietiją paieškos

2.10.1. Nesėkmingas lietuvių diplomatinės bandymas pasinaudoti Maskvos parama

Komplikuojantis santykiams su Vokietija, Lietuva neišvengiamai turėjo ieškoti kitų valstybių paramos. 1930-ųjų m. vėlyvą rudenį didžiausios viltys kaip ir anksčiau sietos ne su valstybėmis, Klaipėdos Konvencijos signatarėmis, o su Sovietų Sąjunga. Lietuvos Vyriausybė vylėsi, kad sovietams galų gale pavyks įtikinti vokiečius dėl „smulkių ginčų“ nepamesti iš horizonto strateginių interesų ir santykiuose su Lietuva nesivadovauti tik prestižo ir vidaus politikos sumetimais. J. Baltrušaičiui buvo išsiųstos atitinkamos instrukcijos, tačiau didesnių jo pastangų užsitikrinant, kad Maskva tarpininkaus, net ir neprireikė – sovietai ir patys nebuvo suinteresuoti, kad Klaipėdos bylos šešėlis temdytų prieš Lenkiją nukreipto fronto vieningumą. Norėdamas sumažinti trintį lietuvių ir vokiečių santykiuose Maksimas Litvinovas ir be lietuvių prašymų kalbėjo su J. Curtiumi, o *NKID* komisaro pirmasis pavaduotojas N. Krestinskis – su Vokietijos ambasadoriumi Sovietų Sąjungoje Herbertu von Dirksenu.

Kaune vis dar tikėtasi, kad sovietų tarpininkavimas gali duoti laukiamų rezultatų. „Bendrai, Klaipėdos reikalais iš svetimų valstybių labai susirūpinę tikrai bolševikai ir, kiek iš jų žodžių galima spręsti, susirūpinę labai mums naudinga prasme. Būtent, jie kelia obalsį, kad didžiausia Vokietijos užsienio politikos klaida yra ta, kad ji savo išstojimu prieš Lietuvos Vyriausybę Ženevoje sustiprino pozicijas to elemento, kuris siekia susitarimo su Lenkija. Bolševikai sako, kad jie pasiryžę padaryti viską, kad privesti vokiečius prie rezoningos politikos“, – laiške V. Sidzikauskui rašė D. Zaunius¹⁸⁵.

Lietuvos priklausomybė nuo Maskvos, nuo jos paramos vis didėjo. Apie tai liudijo D. Zauniaus reakcija į jį pasiekusią informaciją apie būsimą A. Petrovskio atšaukimą iš Kauno, perkeliant jį dirbti į kitą valstybę. Anksčiau gan skeptiškai vertinęs sovietų pasiuntinį, naujomis aplinkybėmis tokią žinią jis sutiko apgailestaudamas, kad Lietuva netenkanti užsienio valstybės atstovo, „jau šiek tiek susipažinusio su mūsų reikalais ir darančio tam tikros presijos į vokiečius“¹⁸⁶. Išskirtini

¹⁸⁵ D. Zauniaus 1930 m. lapkričio 3 d. konfidencialus, skubus tarnybinis raštas Nr. 844 V. Sidzikauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1069, l. 128.

¹⁸⁶ Ten pat, l. 128–128v.

ir kiti Lietuvos požiūrio į sovietų veiksnio reikšmę jos tarptautinei padėčiai poslinkiai. 1930 m. rudens pradžioje Kaune vis dar turėta vilties, kad į Ženevą vykstantis Sovietų Sąjungos užsienio reikalų komisaras nors valandai kitai stabtels laikinojoje sostinėje. Dar prieš mėnesį M. Litvinovo apsilankymo Kaune siekta tikintis juo pasinaudoti visų pirma Tranzito bylos su Lenkija kontekste. Nuo rugsėjo mėnesio toks vizitas Lietuvai tapo dar labiau aktualesnis dėl vos ne kasdien besikomplikuojančių Klaipėdos reikalų ir blogėjančių santykių su Vokietija. J. Baltrušaitis, be perstojo varstęs *NKID* duris, bandė palaikyti viltį, kad toks vizitas vis dėlto įvyks. Tačiau D. Zaunius mažai tuo tikėjo. Vietoje to jis pasiuntė instrukciją V. Sidzikauskui, nurodydamas jam lietuvių ir vokiečių santykių klausimu pasikalbėti su SSRS užsienio reikalų liaudies komisaru jam lankantis Berlyne. Lietuvos pasiuntiniui nurodyta palaikyti glaudų kontaktą su sovietų atstovybe Berlyne¹⁸⁷.

Sovietų diplomatijos tarpininkavimo tarp Lietuvos ir Vokietijos pastangos, deja, kuo toliau, tuo mažiau buvo rezultatyvios. Vokiečiai išklausydavo sovietų patarimų, tačiau elgdavosi taip, kaip manė esant reikalinga, tiktai ne taip, kaip rekomenduodavo Maskva. Kaip ir lietuviai, sovietai ne iš karto suvokė visus naujos padėties niuansus. 1930 m. pabaigoje Lietuvos ir Vokietijos ginčą dėl Klaipėdos vis dar laikydama esant neprincipiniu, Maskva, bandydama paveikti Berlyną, ir toliau kartojė ankstesnius argumentus. „Lietuva yra Rytų Europos politinio pastato pagrindinis ramstis, kurį reikia abiem šalims stiprinti, o ne silpninti, tai labai svarbu SSRS ir Vokietijos interesams, jų geriems santykiams“, – savo raportuose į Kauną sovietų diplomatų argumentus vokiečiams persakydavo J. Baltrušaitis, pabrėždamas, kad, Maskvos manymu, „jų pastangos nebuvo tuščios“¹⁸⁸. Vargu ar Vokietijos ambasadorius Maskvoje būtų sutikęs su tokia Lietuvos pasiuntinio išvada.

Raminančios žinios plaukė ir iš Lietuvos pasiuntinybės Berlyne. Nors pačioje spalio pabaigoje V. Sidzikauskui nepavyko Berlyne pasimatyti su Sovietų Sąjungos užsienio reikalų liaudies komisaru, sovietų laikinasis reikalų patikėtinis Berlyne Stefanas Bratmanas-Brodovskis išsamiai informavo Lietuvos pasiuntinį apie M. Litvinovo ir J. Curtiaus pokalbį apie Lietuvos ir Vokietijos santykius. Pasak sovietų diplomato, abu ministrai buvo vienodos nuomonės, kad Lietuva ir Vokietija privalėjo dėti visas pastangas draugiškam *modus vivendi* pasiekti. Atrodo, M. Litvinovas ir J. Curtius sutarė ir kitu klausimu – Lietuva ir Vokietija privalančios vengti viešų debatų Ženevoje. S. Bratmanas-Brodovskis Lietuvos pasiuntinio

¹⁸⁷ D. Zaunius 1930 m. lapkričio 3 d. konfidencialus, skubus tarnybinis raštas Nr. 844 V. Sidzikauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1069, l. 128–128v.

¹⁸⁸ J. Baltrušaičio 1930 m. lapkričio 14 d. laiškas D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 169–173.

susitikimą su M. Litvinovu žadėjo surengti šiam grįžus iš Ženevos¹⁸⁹. Toks pažadas patvirtino, kad sovietai dar nebuvo praradę vilties sėkmingai užbaigti pradėtos tarpininkavimo misijos.

Nepraėjus ir savaitei po optimistinių Lietuvos pasiuntinių Maskvoje ir Berlyne pranešimų, 1930 m. lapkričio 20 d. reicho Tarybos posėdyje, kalbėdamas apie Vokietijos užsienio politiką, užsienio reikalų ministras J. Curtius netikėtai griežtai prakalbo apie padėtį Klaipėdos krašte ir santykius su Lietuva. Vokietijos spauda užsienio reikalų ministro žodžius traktavo kaip nedviprasmišką išpėjimą Lietuvos valdžiai dėl Ženevos susitarimų nevykdymo, pastebėdama, kad šis perspėjimas taidkomas kai kurioms „srovėms“ Lietuvos viduje*.

Tokiu aukštu lygiu iš tokios aukštos tribūnos viešai nuskambėjęs grasinimą primenantis „išpėjimas“ Lietuvai tapo visišku netikėtumu. Iš pradžių net abejojta, ar apskritai jo būta. Apie tai liudijo pavedimas Lietuvos pasiuntinybei Berlyne išsiaiškinti, „ar tai kokios nors nelegalios agentūros išmislas, ar tikras dalykas“¹⁹⁰. Pirminį pasimetimą Kaune nesunku suprasti – ne kiekvieną dieną iš Reichstago tribūnos skambėjo grasinimas valstybei, su kuria Vokietiją dar visai neseniai siejo itin tampri partnerystė. Dar negavus atsakymo iš Berlyno, komentuodamas Kauną pasiekusias žinias apie Berlyne Lietuvos adresu nuskambėjusį perspėjimą, *Lietuvos aidas* drąsinosi: „Panašiais pareiškimais J. Curtius gali pasiekti visiškai kitokių rezultatų, nei jis nori <...>. Branginame santykius su Vokietija, tačiau nemanome už juos mokėti bet kurią kainą, kurios bus pareikalauta.“¹⁹¹

Netrukus iš Berlyno buvo gautas patvirtinimas, kad jokios klaidos nėra. J. Curtius tikrai pasiuntė išpėjimą Lietuvai iš Reichstago tribūnos. Po tokio pareiškimo perspektyvos pasiekti kompromisinį, abiem pusėms priimtina, susitarimą su Vokietija dar labiau sumažėjo. Tačiau tai nebuvo vienintelė bloga žinia Lietuvai. Liko dar atsakyti į klausimą, kokioms „srovėms“ Lietuvoje buvo skirtas šis išpėjimas? Ilgai ieškoti atsakymo į šį klausimą taip pat nereikėjo, kadangi tokių srovių Lietuvoje buvo tik dvi – užsienio reikalų ministras D. Zaunius ir Klaipėdos krašto gubernatorius A. Merkys. Jei taip, tai prieš Lietuvą vėrėsi dar viena problema,

¹⁸⁹ V. Sidzikausko 1930 m. lapkričio 5 d. konfidencialus pranešimas Nr. 116 D. Zauniui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 6, l. 43.

* „Aš tiktai galiu įspėti, nuo išgalėjimo tokių srovių“, – kalbėdamas apie Vokietijos užsienio politiką ir Klaipėdos reikalus Reichstage pareiškė J. Curtius. Žr. Vokietijos užsienio reikalų ministeris „išpėja“ Lietuvą, *Lietuvos žinios*, 1930 m. lapkričio 22 d., p. 1.

¹⁹⁰ Užsienio reikalų ministro sekretoriaus J. Merkio 1930 m. lapkričio 26 d. tarnybinis raštas V. Sidzikauskui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 995, l. 15.

¹⁹¹ Dėl p. Curtiaus išpėjimų, *Lietuvos aidas*, 1930 m. lapkričio 26 d., p. 1–2.

kadangi buvo nesunku numatyti, kad po tokio viešo įspėjimo D. Zauniui su J. Curtiumi nebus lengva rasti bendrą kalbą.

Būta ir dar vieno adresato, kuriam galėjo būti skirti iš Reichstago tribūnos nuskambėję Vokietijos užsienio reikalų ministro žodžiai. Pasiuntęs griežtą perspėjimą Kaunui, J. Curtius siuntė signalą ir Maskvai, visiškai priešingą pozicijai, kurią vos prieš tris savaites jis dėstė kalbėdamas su M. Litvinovu. Ši kartą vietoje anksčiau deklaruoto noro ieškoti *modus vivendi*, jis leido aiškiai suprasti, kad susitarimas su Lietuva Klaipėdos reikalais galimas tik lietuviams priėmus Berlyno sąlygas. Kitaip sakant, nepatenkintas nuolatiniais sovietų patarimais santykių su Lietuva klausimais J. Curtius nusprendė arba užbaigti jų erzinusį sovietų diplomatinį tarpininkavimą, arba pasiekti, kad Maskvos tarpininkavimas iš esmės reikštų tik spaudimą Lietuvos Vyriausybei priimti Vokietijos reikalavimus.

V. Sidzikauskui pažadėtas susitikimas su M. Litvinovu įvyko lapkričio 28 d., 12 val., sovietų atstovybėje Berlyne ir tęsėsi 40 minučių. Sovietų užsienio reikalų liaudies komisaras pokalbį pradėjo ne visai taip, kaip tikėjosi Lietuvos pasiuntinys. Vietoje Klaipėdos reikalų jis netikėtai prabilo apie Lietuvos santykius su Lenkija. Esą, pakeliui į Ženevą sustojęs Berlyne jis pastebėjo reicho oficialiuosiuose sluoksniuose rimtų įtarimų dėl slaptų Lietuvos ir Lenkijos derybų. Vėliau, pasak M. Litvinovo, tokių pat įtarimų jis išgirdęs ir iš savųjų. M. Litvinovas perspėjo V. Sidzikauską, kad tokie įtarimai labai apsunkino J. Curtiaus padėtį, versdami jį Lietuvos atžvilgiu elgtis atsargiai¹⁹².

V. Sidzikausko reakcija į priekaištus dėl Lietuvos nelojalumo Maskvos–Berlyno ašies atžvilgiu buvo gana dviprasmiška. Viena vertus, jis tikino, kad derybų su lenkais Lietuva nevedanti, kontaktų neieškanti. Pasak jo, savo laiku Maskva ir Berlynas buvo informuoti apie tokį kontaktą* ir nuo to meto jokių ypatingesnių įvykių Lietuvos ir Lenkijos santykiuose nebuvo. Kita vertus, pasiuntinio pasisakymas dėl Lietuvos vadovybės požiūrio į galimą santykių su Lenkija normalizavimą skambėjo kažkaip miglotai ir net dviprasmiškai. „Dabartinėmis apyستovomis mes netikime, kad galėtume susitarti su lenkais mums priimtina baze, todėl konflikto

¹⁹² V. Sidzikausko 1930 m. lapkričio 28 d. konfidencialus pranešimas Nr. 126 D. Zauniui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 6, l. 53.

* Informaciją apie V. Stašinsko misiją, jo susitikimą su maršalu J. K. Piłsudskiu Vilniuje 1930 m. liepos 17 d. Maskva ir Berlynas gavo iš pirmųjų lūpų. Kaltinant lietuvius palaikant slaptus kontaktus su Lenkija, matyt, turėta omenyje ryšiai su Lenkijos diplomatais R. Knolliu bei T. Hołowko (slapti lietuvių ir lenkų kontaktai bus išsamiai aptarti trečiajame tome).

su Lenkija rišimo mes ieškome kitoje plotmėje“, – kalbėjo V. Sidzikauskas¹⁹³. Užuo-
miną apie „kitą plotmę“ buvo galima suprasti kaip tik panorėjus, o jo aliuzija į
„dabartines apystovas“ buvo galima suprasti ir taip, kad aplinkybėms pasikeitus
Lietuva galėtų peržiūrėti savo poziciją santykių su Lenkija klausimu. Kitaip sakant,
V. Sidzikauskas leido suprasti pašnekovui, kad susikomplicavus santykiams su Vo-
kietija Lietuva privalėjo turėti tam tikrą pasirinkimo laisvę ir manevro galimybę.
O kad Lietuvai nereikėtų ieškoti atsvaros Lenkijoje prieš Vokietiją, būtina išspręsti
lietuvių ir vokiečių konfliktą. „Mes rimtai norime išlyginti liniją Berlynas–Kaunas–
Maskva; mes neužmirštame ir nemanome išsižadėti skirtos mums šioje Europos
dalyje politinės misijos; mes padarysime viską, kas nuo mūsų priklauso, siekdami
geruoju likviduoti bylą su Vokietija, bet tai labai priklausys nuo tos linijos, kurią
užims mūsų atžvilgiu reicho Vyriausybė. Tamsta, kalbėdamas su Curtiumi, gali ir
mums padėti, ir kartu patarnauti bendriems mūsų valstybių interesams“, – Lietu-
vos poziciją ir pageidavimus kalbėdamas su sovietų užsienio reikalų liaudies komi-
saru dėstė Lietuvos pasiuntinys¹⁹⁴.

Atrodo, M. Litvinovas suprato, kur link kalbą kreipia Lietuvos pasiuntinys,
žadėdamas dar kartą pakalbėti su J. Curtiumi Lietuvai svarbiais klausimais. Kad
Kaune aiškiau suprastų einamąjį politikos momentą, SSRS užsienio reikalų liau-
dies komisaras labai atvirai ir lakoniškai išdėstė V. Sidzikauskui Maskvos poziciją
Lietuvos ir Vokietijos ginče: SSRS Vyriausybė suinteresuota, kad nuomonių skir-
tumai būtų panaikinti iki 1931 m. sausio mėn., t. y. dar iki Tautų Sąjungos Tarybos
posėdžio, kad jo metu Lenkijai būtų suduotas rimtas smūgis tiek iš Lietuvos, tiek
iš Vokietijos pusės. „Kokiu būdu nuomonių skirtumai bus likviduoti, Sovietų Są-
jungos Vyriausybei nerūpi, jai tik rūpi, kad ruošiamas prieš Lenkiją žygis nebūtų
susilpnintas ginču tarp Lietuvos ir Vokietijos vyriausybių“, – Maskvos interesų ne-
slėpė M. Litvinovas¹⁹⁵.

Formulė – „kokiu būdu nuomonių skirtumai bus likviduoti, Sovietų Sąjungos
Vyriausybei nerūpi“ – nuskambėjo labai dviprasmiškai. Ją buvo galima suprasti
ir kaip sovietų nusivylimą tarpininkavimo misijos rezultatais ir net kaip paslėptą
grasinimą palikti lietuviams ir vokiečiams patiems aiškintis ginčytinus klausimus.
Taip buvo galima suprasti ir atsisveikinant su Lietuvos pasiuntiniu M. Litvinovo
išsakytą į Paryžių besiruošiančiam D. Zauniui pasiūlymą pakeliui sustoti Berlyne

¹⁹³ V. Sidzikausko 1930 m. lapkričio 28 d. konfidencialus pranešimas Nr. 126 D. Zauniui, LCVA,
f. 671, ap. 1, b. 6, l. 52–55.

¹⁹⁴ Ten pat.

¹⁹⁵ Ten pat.

ir aptarti visus ginčijamus klausimus tiesiogiai su J. Curtiumi. V. Sidzikauskas ne-dvejodamas atmetė šią idėją, reikšmingai užsimindamas, kad laikas tokiems po-kalbiamis jau praleistas, kadangi svarbūs įvykiai Klaipėdos krašte vyks jau arti-miausiomis dienomis¹⁹⁶.

M. Litvinovo intervencija liko kaip ir be rezultatų – vokiečiai ignoravo jo ra-ginimus atsižvelgti į platesnį Lietuvos ir Vokietijos santykių kontekstą, lietuviai irgi nerodė jokio noro nusileisti, apie ką liudijo ryžtinga ir negatyvi V. Sidzikausko reakcija į pasiūlymą D. Zauniui susitikti su J. Curtiumi. Tačiau rezultatas buvo, tik ne toks, kokio tikėtasi Kaune ir Maskvoje. M. Litvinovo intervencija išryškino naują, Lietuvai nepaprastai nepalankią tendenciją – 1930 m. lapkričio mėnesį Ber-lyne vykusiuose pokalbiuose (tarp J. Curtiaus ir M. Litvinovo) Sovietų Sąjunga ir Vokietija galbūt pirmą kartą informaciją apie Lietuvos ir Lenkijos slaptų kontaktų aktyvizaciją vertino skirtingai. Vokiečiai, priešingai nei sovietai (ypač po nepasi-sekusios V. Stašinsko misijos Vilniuje 1930 m. vasarą), dėl galimo Lietuvos ir Len-kijos santykių normalizavimo demonstravo anksčiau jiems nebūdingą ramybę ir net žaidė su Maskva, manipuliuodami jos antilenkiškais instinktais. Kitaip sakant, nebetikėdami, kad lietuviams ir lenkams pavyktų susitarti principiniu – Vilniaus – klausimu, vokiečiai, nevengdami ir toliau rodyti savo suinteresuotumo išsaugoti antilenkiško fronto vienybę, iš principo neatsisakydami palaikyti Lietuvos Tranzito byloje prieš Lenkiją, kėlė sąlygas, tokį palaikymą darydami vis labiau priklausomą nuo Lietuvos politikos Klaipėdos krašte. Pati Tranzito byla Vokietijai įgijo ki-tokią prasmę – nuo šiol Berlynas ją traktavo jau ne bendrame strateginiame reicho Rytų politikos kontekste, o per Klaipėdos problemos prizmę. Kitaip sakant, Tautų Sąjungos Tranzito ir susisiekimo komisijoje nagrinėjamas lietuvių ir lenkų gin-čas dėl tranzito Lentvario–Kaišiadorių geležinkelio linija Vokietijos imtas vertinti visų pirma kaip efektyvi spaudimo Lietuvai, siekiant pakeisti jos politiką Klaipė-dos krašte, priemonė. Berlyno pozicija buvo nepralošiama: Lietuvos pralaimėjimas Tranzito byloje būtų reiškęs dar didesnę jos priklausomybę nuo Vokietijos; lietuvių pergalė ir atitinkamai padidėjusi įtampa Kauno ir Varšuvos santykiuose ir toliau būtų leidusi Berlynui efektyviai manipuluoti Vilniaus klausimu, siekiant visų pir-ma dar labiau sustiprinti savo pozicijas Klaipėdos krašte.

Naujas vokiečių nuotaikas netruko pajusti ir Kaune. Lapkričio pradžioje Vo-kietijos laikinasis reikalų patikėtinis A. Hencke pasiteiravo D. Zauniaus, kiek tei-singi gandai, esą, Lietuvos Vyriausybė tranzito reikalais ruošiasi padaryti Lenkijai

¹⁹⁶ V. Sidzikausko 1930 m. lapkričio 28 d. konfidencialus pranešimas Nr. 126 D. Zauniui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 6, l. 52–55.

nuolaidų? Lietuvos užsienio reikalų ministras pabandė pasinaudoti Vokietijos diplomato klausimu. Jis ėmė plačiai samprotauti, tiesa, ne apie santykius Lenkija, o su Vokietija, vėl ir vėl prisimindamas susitarimo Ženevoje efektą, akcentuodamas tas pastangas, kurių jis turįs imtis, bandydamas įtikinti Lietuvos visuomenę palaikyti draugiškus santykius su Vokietija. D. Zaunius nedviprasmiškai užsiminė laukiantis pozityvaus Berlyno gesto, galinčio įtikinti Lietuvos visuomenę, kad „geri santykiai su Vokietija ne tik reikalingi, bet ir galimi“¹⁹⁷.

Tačiau jo pastangos nuėjo perniek. A. Hencke ramiai išklausė ministro samprotavimus ir pageidavimus, tačiau nuo komentarų susilaikė, juo labiau nieko nepažadėjo. Netrukus po pokalbio į Berlyną pasiųstame pranešime laikinasis reikalų patikėtinis Klaipėdos byloje ir toliau siūlė nuosekliai „laikytis kurso į Ženevą“, t. y. be rimtų nuolaidų Lietuvos nuo Tautų Sąjungos Tarybos stalo nepaleisti. Pasisakydamas už griežtą liniją, tuo pat metu A. Hencke vis dėlto manė esant tikslinga atsižvelgti į D. Zaunius signalą dėl gesto¹⁹⁸. Tačiau Berlynas ignoravo savo diplomato pasiūlymą – nuo šiol gestų Lietuva galėjo tikėtis tik po eilinės nuolaidos Klaipėdos krašte.

2.10.2. „Kalbėtis su signatarais dėl Vokietijos beviltiškas dalykas...“

Paaiškėjus, kad sovietai nepajėgūs paveikti Berlyno pozicijos, Lietuvos diplomatai ėmė ieškoti valstybės, Tautų Sąjungos Tarybos narės, galėjusios pakeisti SSRS kaip tarpininkę ginče su Vokietija. Prisidengdamas noru susitikti su Ispanijos ambasadoriumi Paryžiuje Jose Maria Quinones de Leo (Tautų Sąjungos Tarybos atsakinguoju pranešėju Lietuvos ir Lenkijos tranzito byloje), D. Zaunius susiruošė į Prancūziją. Vokiečiai įtarė, kad tikrasis D. Zaunius kelionės į Paryžių tikslas buvo ne tiek noras pasikalbėti su ispanų diplomatu apie Tranzito bylos peripetijas, kiek pasimatyti su A. Briandu ir aptarti su juo situaciją dėl Klaipėdos¹⁹⁹, patikrinti prancūzų reakciją į galimas Lietuvos pozicijos permainas. Tačiau aplinkybės tokiam vizitui buvo labai nepalankios. Tikimybė susilaukti Paryžiaus paramos prieš Berlyną buvo labai nedidelė. Kur kas didesnė galimybė buvo išgirsti eilinių prancūzų raginimą Kaunui stropiai įgyvendinti Klaipėdos Konvencijos ir Statuto nuostatus. Pasvėręs visus „už“ ir „prieš“, užsienio reikalų ministras atšaukė savo kelionę į Paryžių, motyvuodamas netikėtai jį užklupusia liga.

¹⁹⁷ D. Zaunius 1930 m. lapkričio 5 d. atmintinė, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 185.

¹⁹⁸ A. Hencke 1930 m. lapkričio 14 d. slaptas politinis pranešimas į *Auswärtiges Amt*, PAAA, R 31343.

¹⁹⁹ Ten pat.

Kiek daugiau vilčių turėta sulaukti Didžiosios Britanijos supratimo dėl Lietuvos pozicijos sprendžiant Klaipėdos reikalus. Tikėdamasis išsiaiškinti nuotaikas Londone D. Zaunius kreipėsi į britų pasiuntinį Baltijos valstybėse H. M. Knatchbullo-Hugessena, kviesdamas jį atvykti pasikalbėti į Kauną. *Foreign Office* neprieštaraujant, lapkričio pradžioje britų pasiuntinys iš Rygos atvyko į laikinąją sostinę. Prieš susitikimą su užsienio reikalų ministru H. M. Knatchbullas-Hugessenas pageidavo pasimatyti su Kaune reziduojančiais Prancūzijos ir Italijos pasiuntiniais. Apie šį savo pageidavimą britų pasiuntinys informavo ir URM, leisdamas suprasti, kad būsimą pokalbį su D. Zauniumi metu jis atstovaus daugiau ar mažiau vieningai valstybių signatarių pozicijai.

Trijų pasiuntinių susitikimo metu buvo derintos ne tiek Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Italijos pozicijos, kiek keistasi nuomonėmis apie Lietuvos tarptautinę padėtį. Pokalbio metu valstybių signatarių atstovai konstatavo, kad patyrusi nesėkmės kituose frontuose Lietuva buvo priversta suartėti su Baltijos valstybėmis²⁰⁰. Jų nuomone, toks posūkis Lietuvos užsienio politikoje buvo ne iš gero gyvenimo ir neabejotinai liudijo sunkią jos padėtį. Atkreiptas dėmesys ir į padidėjusį lietuvių diplomatijos aktyvumą kitose kryptyse, nulemtą, susitikimo dalyvių nuomone, ginčo su Vokietija („paskutiniu laiku Kaunas tampa tikru sutarčių fabriku“, – pastebėjo vienas pokalbio dalyvių)²⁰¹. Trijų pasiuntinių nuomonės sutapo ir kitu klausimu – Lietuvos Vyriausybė pradeda baimintis, kad jos sunkumais santykiuose su Vokietija gali bandyti pasinaudoti Lenkija, padidindama spaudimą Lietuvai²⁰¹. Šios pasiuntinių išvados liudijo, kad signatarai Lietuvos padėtį vėlų 1930 m. rudenį laikė esant itin silpna, pagrįstai manydami, kad lietuvių diplomatijos aktyvizacija plėtojant kitas kryptis negalėjo kompensuoti ginčų su Lenkija ir Vokietija neigiamą poveikį Lietuvos tarptautinei padėčiai. Tokie pesimistiniai Lietuvos padėties vertinimai artimiausioje ateityje pranašavo jai neramius laikus.

Nenuostabu, kad tokiomis aplinkybėmis D. Zaunius ir H. M. Knatchbullo-Hugesseno pokalbis Kaune nebuvo lengvas. Užsienio reikalų ministras kalbėjo užuominomis, britų pasiuntinys daugiau klausėsi, tačiau duoti patarimų neskubėjo, juo labiau nebuvo linkęs priimti kokių nors įsipareigojimų. Beje, priešingai santūriai brito laikysenai, D. Zaunius užuominos skambėjo kažkaip konfliktiškai ir net fatališkai. Pvz., dilemą, kylančią prieš Lietuvą, pasirenkant politinę liniją,

²⁰⁰ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. gruodžio 19 d. pranešimas Nr. 512 A. Hendersonui, *PRO*, FO, 371, 14782, N 9056, 370.

* 1930 m. Lietuva derėjosi ne tik su Latvija, Estija, bet ir su ... Portugalija bei kitomis valstybėmis.

²⁰¹ Ten pat.

ministras apibūdino principu „arba–arba“: arba didelis nepasitenkinimas šalies viduje, arba bet kokios paramos tarptautinėje bendrijoje praradimas. Pasak D. Zauniaus, po „žygdarbio“ Ženevoje Lietuvos visuomenė netoleruotų tolesnių kapituliacijų Klaipėdos byloje, o Vilniaus byloje padėtis yra tokia, kad bet kokia pozicijos modifikacija keltų grėsmę Lietuvos Vyriausybei. „Norint parengti visuomenę tam tikroms nuolaidoms Lenkijos atžvilgiu reikalingas ilgas laiko tarpas“, – dviprasmiškai užsiminė D. Zaunius, matyt, tikėdamasis išprovokuoti pašnekovą kažkokiems pasvarstymams ar net pasiūlymams²⁰².

Britui nereaguojant ir į lenkišką pasąžą, ministro kalboje sustiprėjo pesimistinės ir net provokacinės gaidelės. Jis skundėsi izoliacija Tautų Sąjungoje, sakydamas sunkiai galįs įsivaizduoti, kad Lietuva galėtų išvengti tolesnių nuolaidų²⁰³. Šią užuominą buvo galima suprasti ir kaip perspėjimą, kad įvartyta į kampą Lietuva gali būti priversta daryti nuolaidų Vokietijai, peržengdama Klaipėdos Konvencijos nustatytas ribas. Beje, D. Zaunius ir vėl nepraleido progos labai kritiškai pasisakyti Tautų Sąjungos atžvilgiu²⁰⁴. Tai nebuvo labai perspektyvi pozicija kalbant su atstovu, vienos įtakingiausių Tautų Sąjungos Tarybos narių, ir to nesuprasti D. Zaunius negalėjo. Jei jis vis dėlto ryžosi tokiam demaršui, tam turėjo būti rimtų priežasčių. Galime spėti, kad pasirinkdamas tokią pokalbio liniją jis per H. M. Knatchbullo-Hugesseno bandė pasiųsti signalą visoms trimis Santarvės valstybėms – arba jos suteikia paramą Lietuvai, svarstant ginčus dėl Klaipėdos remiantis Konvencijos ir Statuto nuostatomis, arba nuolaidžiaudamos Vokietijai ir taip didindamos jos apetitą valstybės signatarės, Lietuvos ir Vokietijos santykiams perėjus į pavojingą plotmę, pačios rizikuoja atsидurti keblioje padėtyje.

Kalbėdamas apie situaciją Klaipėdos krašte, D. Zaunius tik pakartojo anksčiau užimtą poziciją, pareikšdamas, kad Lietuvos Vyriausybė negali leisti, kad krašto gyventojai „per jos galvą“ skustųsi Tautų Sąjungos Tarybai. Seimelio narių elgesį, t. y. kreipimąsi su skundu į Tarybą, jis vertino kaip „didžiausią išdavystę“. D. Zaunius kategoriškai tvirtino, kad teisę reikšti priekaištus Lietuvai turi tik signatarai²⁰⁵, net neįtardamas, kad netolimoje ateityje signatarai pasinaudos šia savo teise. Kita vertus, taip teigdamas užsienio reikalų ministras prieštaravo nusistovėjusiai praktikai.

²⁰² H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. lapkričio 4 d. pranešimas Nr. 435 A. Hendersonui, *PRO*. FO, 371, 14782, N 7827, 327.

²⁰³ Ten pat.

²⁰⁴ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. lapkričio 2 d. pranešimas Nr. 434 A. Hendersonui, *PRO*. FO, 371, 14781, N 7826, 155.

²⁰⁵ Ten pat.

Visai neseniai jis pats Ženevoje buvo priverstas ne tik išklausti J. Curtiaus priekaištų, bet ir pažadėti atsižvelgti į juos.

Tačiau labiausiai britų pasiuntinį D. Zaunius nustebino, pareikšdamas savo tvirtą įsitikinimą, kad ateinančiame Tarybos posėdyje (1931 m. sausio mėnesį) Vokietija nebus suinteresuota kelti Klaipėdos klausimą!²⁰⁶ Iš kur toks optimizmu trykštantis ministro įsitikinimas? Gal jis paprasčiausiai blefavo? Jei ne, tai galimas tik vienas tokio drąsaus pareiškimo paaiškinimas – Kaune tuo metu vis dar tikėta (arba norėta tikėti) iš Lietuvos pasiuntinių Sovietų Sąjungoje ir Vokietijoje gaunama informacija. Abu jie, tiek J. Baltrušaitis, tiek V. Sidzikauskas, deja, dezinformavo URM: pastarasis nuolat rašydamas apie vokiečių norą susitarti, pirmasis perdėdamas sovietų tarpininkavimo reikšmę ir jų įtaką Berlyno pozicijai. Tokia iš dviejų svarbiausių Lietuvos pasiuntinių plaukusi informacija tikrai nepadėjo D. Zauniui orientuotis situacijoje, priimti teisingą sprendimą.

Po pokalbio su D. Zauniumi H. M. Knatchbullui-Hugessenui liko nevisiškai aišku, ko daugiau bijo lietuviai: nepalankaus sau sprendimo Tranzito byloje ar ginčo su Vokietija pasekmių? Po vizito į Kauną rašytame pranešime į *Foreign Office* britų pasiuntinys vis dėlto priėjo prie išvados, kad D. Zaunius „daugiau susirūpinęs Lenkija, t. y. būsimu Tautų Sąjungos sprendimu Tranzito byloje, nei santykiais su Vokietija“²⁰⁷. Tenka manyti, kad tokią išvadą H. M. Knatchbullas-Hugessenas priėjo nustebintas minėto pareiškimo dėl tariamo Vokietijos nesuinteresuotumo eskaluoti Klaipėdos klausimą artėjančiame Tarybos posėdyje.

Tačiau ne tai svarbiausia britų diplomato pranešime į *Foreign Office*. Neabejotinai reikšmingesnis buvo kitas jo apibendrinimas – Klaipėdos klausimu Lietuvoje atsakyta A. Voldemaro politikos derėtis su Vokietija tiesiogiai ir vietoj to norima reikalus tvarkyti su signatarais!²⁰⁸ Atrodo, H. M. Knatchbullas-Hugessenas kiek paskubėjo su tokia kategoriška išvada, tačiau tam tikrus impulsus D. Zauniaus keitinuose jis užfiksavo stebėtinai tiksliai. Sprendžiant iš vėlesnių įvykių, lapkričio pradžioje Lietuvos užsienio ministro galvoje tikrai galėjo būti tokių minčių, tačiau jos dar nebuvo įgijusios išbaigtos formos. Galima spėti, kad paleisdamas šį bandomąjį balioną jis tik tikrino britų reakciją į galimą permainą Lietuvos Klaipėdos politikoje.

²⁰⁶ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. gruodžio 19 d. pranešimas Nr. 512 A. Hendersonui, *PRO*. FO, 371, 14782, N 9056, 370.

²⁰⁷ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. lapkričio 4 d. pranešimas Nr. 435 A. Hendersonui, *PRO*. FO, 371, 14782, N 7827, 327.

²⁰⁸ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1932 m. sausio 29 d. metinis pranešimas užsienio reikalų sekretoriui J. Simonui „Baltijos valstybės 1931“, *PRO*. FO, 371, 16272, N 883, 281.

Galimas posūkis Lietuvos politikoje valstybių signatarių visai nenudžiugino. Dar mažiau D. Zaunius noras aktyvuoti signatarių veiksnį patiko Berlynui ir ypač Maskvai. Tiesa, po H. M. Knatchbullo-Hugesseno apsilankymo Kaune vokiečiai nelaukė jokių netikėtumų iš valstybių signatarių pusės. Tuoj po britų pasiuntinio išvykimo A. Hencke kalbėjo su prancūzų, britų ir italų pasiuntiniais Kaune ir šie patvirtino, kad jų vyriausybės nepritaris naujai Lietuvos politikai Klaipėdos krašte. „Vokietijos pozicija yra stipresnė nei Lietuvos Vyriausybė galvoja“, – pranešime į Berlyną raportavo Vokietijos laikinasis reikalų patikėtinis Kaune²⁰⁹.

Panašiai mąstė ir Didžiosios Britanijos diplomatai. „Problema ta, kad Lietuva jau nelabai reikalinga Vokietijai. Siekiant priversti Lietuvą vykdyti Konvenciją ir Statutą užtenka signatarų spaudimo <...>. Vokietija turi pakankamai ekonominių svertų Kaunui paspausti, gaudama nuolaidų ir nieko už tai neduodama, nebent vokiečiai nuspręstų paremti Lietuvą prieš Lenkiją didžiosios politikos kontekste, t. y. ir toliau laikydama Lenkiją nežinioje dėl tolimesnių Vokietijos tikslų rytinių sienų atžvilgiu ar neleisdama Lietuvos–Lenkijos *détente*“, – pranešime į Londoną padėtį analizavo Didžiosios Britanijos pasiuntinys Baltijos valstybėms²¹⁰.

Pirmasis bandymas pazonderuoti valstybių, Klaipėdos Konvencijos signatarių, poziciją dėl naujų Lietuvos Vyriausybės intencijų baigėsi nesėkme. Apie tą liudijo ir atmosfera, kurioje vyko D. Zaunius ir H. M. Knatchbullo-Hugesseno pokalbis: viena vertus, būta akivaizdaus intereso signatarų parama ir kartu netikėjimo jos sulaukti, kita vertus, ne mažiau akivaizdaus būta ir intereso teikti paramą trūkus mas bei kone atviras nepasitikėjimas partneriu. Nenuostabu, kad tokiomis aplinkybėmis D. Zaunius Kaune neišgirdo ko norėjęs, o H. M. Knatchbullo-Hugessenas turėjo progos įsitikinti ne tik silpna, bet ir nenuoseklia Lietuvos pozicija. Dar daugiau, britų pasiuntinys dar nebuvo užmiršęs pirmojo savo pokalbio su Lietuvos užsienio reikalų ministru ir tuometinio savo įspūdžio, kad „Zaunius yra pavojingas asmuo Europos politikoje“. Lapkričio pradžioje vykęs pokalbis turėjo tik dar labiau sustiprinti brito jau anksčiau susidarytą nuomonę apie Lietuvos užsienio reikalų ministro konfliktiškumą, didinusį neprognozuojamų Kauno veiksmų tikimybę.

Po Didžiosios Britanijos pasiuntinio vizito sulaukti signatarų pritarimo naujai Lietuvos pozicijai Klaipėdos byloje beveik nebeliko. Tą suprato ir D. Zaunius. Po H. M. Knatchbullo-Hugesseno apsilankymo jis buvo gana skeptiškai nusiteikęs, manydamas, kad kalbėtis su signatarais dėl Vokietijos skunde minimų dalykų

²⁰⁹ A. Henke 1930 m. lapkričio 14 d. slaptas politinis pranešimas *Auswärtiges Amt, PAAA*, R 31343.

²¹⁰ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. lapkričio 4 d. pranešimas Nr. 435 A. Hendersonui, *PRO*. FO, 371, 14782, N 7827, 327.

yra „beviltiškas dalykas“²¹¹. Savo skepticizmą D. Zaunius rėmė tokiais argumentais: pirma, Vokietijos skundą pradėjus nagrinėti Tarybos paskirtam pranešėjui, konsultacijos su Didžiąja Britanija, Prancūzija ir Italija būtų prieštaravusios Tautų Sąjungoje galiojusiai procedūrai – tiesioginė signatarų diskusija su Lietuva galėjo būti traktuojama ir kaip nelojalus jų žingsnis Tarybos atžvilgiu, kvestionuojantis jos paskirto pranešėjo kompetenciją; antra, D. Zaunius manymu, kalbėti su signatarais buvo galima tik tuomet, kai Tarybos dienotvarkėje nebebus Vokietijos skundo („Į tą kelią pasukti nebus galima tol, kol nebūsim išėję iš savo laikinos sunkios padėties su vokiečiais“²¹²), kitaip sakant, momentas naujai Lietuvos iniciatyvai buvo nepalankus; trečia, neišvengiamai kilo ir kitas, ne mažiau svarbus ir net esminis, klausimas: ar panorės signatarai dėl Lietuvos komplikuoti santykius su Vokietija? Bent jau anksčiau tokių intencijų jie nebuvo rodę. Atsakydamas A. Merkiui į jo pasiūlymą aptarti Klaipėdos reikalus atskirai su signatarais D. Zaunius, ne kartą anksčiau turėjęs daug progų įsitikinti, kad tarptautiniuose santykiuose (neišskiriant nei Tautų Sąjungos) didelių ir mažų valstybių teisės bei pareigos suprantamos ir vertinamos skirtingai, rašė: „Reikia bijoti, kad jie greičiau eis su vokiečiais prieš mus <...>. Nereikia užmiršti, kad politiniai didžiųjų valstybių santykiai yra tokie, jog mūsų kontrahentai gali nepanorėti užfiksuoti savo nusistatymą, o ypatingai mums naudingą ir vokiečiams nenaudingą nusistatymą, nesusižinoję ir nesuderinę savo nuomonę iš anksto su vokiečiais.“²¹³

Antra vertus, atrodytų savaime suprantamas noras esant sunkiai padėčiai pasinaudoti signatarų parama slėpė ir daugiau pavojų. Pvz., D. Zaunius nebuvo įsitikinęs, ar derybų su Didžiąja Britanija, Prancūzija ir Italija metu Lietuvai pavyks apginti savo interesus. Jis neslėpė nuogąstavimo, kad reikalai galėjo pakrypti visai kita, Lietuvai nepageidaujama, linkme. „Tokios derybos su alijantais būtų ir gana pavojingos, kadangi jie nesutiktų pradėti tokių pokalbių nebūdami užtikrinti, jog Lietuva vėliau neatsisakys priimti jų pasiūlymų. Jei taip atsitiktų, kiltų daug problemų ir Tautų Sąjungoje, ir Hagos teisme <...>. Jeigu norime vesti derybas su alijantais apie savo teisių Klaipėdoje interpretavimą, politiniai imant, privalėtume būti pasiryžę priimti *a priori* tų derybų rezultatus, nes derybų nutraukimas turėtų blogas pasekmes tiek mūsų politiniams santykiams su mūsų kontrahentais

²¹¹ D. Zaunius 1930 m. gruodžio 6 d. konfidencialus laiškas A. Merkiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 340–341.

²¹² Ten pat, l. 342.

²¹³ Ten pat, l. 340–341.

Klaipėdos Konvencijoje, tiek perspektyvoms kitokių kelių savo teisėms Klaipėdoje realizuoti“, – apie galimas tokių derybų pasekmes perspėjo D. Zaunius²¹⁴.

Kokie netikėtumai galėjo tykoti Lietuvos derybose su signatarais? D. Zaunius neatmetė galimybės, kad valstybės signatarės Klaipėdos bylos kontekste gali bandyti prieš Lietuvą panaudoti ir Vilniaus argumentą: „Šiandien būtų tam tikrų šansų susikalbėti su alijantais dėl mūsų teisių Klaipėdoje tikrai tuomet, jei mes būtum pasiryžę patenkinti jų pageidavimus antroje mūsų byloje, t. y. byloje su lenkais. Be abejo, mes negalime būti tikri, kad alijantai už nusileidimą Vilniaus byloje sutiktų pilnai mus paremti Klaipėdos reikalu prieš Vokietiją arba bent užkirstų kelią Vokietijos akcijai prieš mus. Taigi, nėra abejojimo, kad vyriausybė neturi teisės tokiu keliu pirkti neaiškų alijantų palankumą mūsų byloje su vokiečiais <...>. Turime ir su tuo skaitytis, kad, keisdami savo frontą ir siekdami savo didžiosios politikos klausimus išspręsti susitarę su alijantais, mes, be jų reikalavimo nusileisti Vilniaus byloje, dar turėsime susilaukti spaudimo Klaipėdos reparacijų byloje. Taip, kad perspektyvos dar pablogėja <...>.“²¹⁵

Susipažinę su D. Zauniaus atsakyme A. Merkiui išdėstytais argumentais net ir didžiausi užsienio reikalų ministro oponentai Lietuvoje turėjo pripažinti, kad laiške pateiktos įžvalgos buvo ne be pagrindo. Daugelio Lietuvos politikų ir diplomatų atmintyje dar buvo gyvi 1922-ųjų prisiminimai, kuomet britai už paramą Lietuvai Klaipėdos klausimu siūlė jai susitaikyti su Vilniaus krašto praradimu. Kita vertus, sunku atsikratyti įspūdžio, kad laiške gubernatoriui ministras sąmoningai dramatinavo iš alijantų pusės kylančius pavojus. Tai buvo labai panašu į dvigubą skanavimą, kuomet kartu su signatarų pozicijos zondavimu lygiagrečiai bandyta išsiaiškinti ir oponentų šalies viduje požiūrį į galimas Lietuvos užsienio politikos permainas.

2.11. Ar būta lapkričio 29 d. protesto?

Nei rugsėjo 30 d. Ženevoje pasiektas „kompromisas“, nei spalio mėnesį vykę rinkimai Klaipėdos krašte laukto atoslūgio į Lietuvos ir Vokietijos santykius neįnešė. Priemonės, kurių ėmėsi Lietuva, tesėdama D. Zauniaus Ženevoje duotus pažadus,

²¹⁴ D. Zauniaus 1930 m. gruodžio 6 d. konfidencialus laiškas A. Merkiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 340–341.

²¹⁵ Ten pat, l. 342.

Vokietijos netenkino, o tai savo ruožtu ir toliau palaikė įtampą dvišaliuose santykiuose ir Klaipėdos krašte. Padidėjusios Kauno ir Berlyno priešpriešos akivaizdoje radikalčiai nusiteikusios vokiečių organizacijos Klaipėdos krašte vis dar nesiryžo atvirai konfrontuoti su centro valdžia, o revanšistinės vokiečių organizacijos Rytų Prūsijoje elgėsi vis agresyviau. Lietuvos konsulato Tilžėje langų daužymas šio miesto vokiečių kilmės gyventojams buvo tapęs kone nacionaline sporto šaka, o jų įstiklinimas – nuolatiniu Tilžės konsulate dirbusių tarnautojų rūpesčiu. 1930 m. antrojoje pusėje prieš Lietuvą nukreiptos demonstracijos vyko visuose Rytprūsiuose, jų metu reikalauta ne tik pakeisti Lietuvos politiką „užgroboje“ teritorijoje ir nutraukti vokiečių persekiojimą krašte, bet ir grąžinti kraštą teisėtam jos savininkui – Vokietijai. 1930 m. rudenį V. Sidzikauskas net kelis kartus neoficialiai bandė atkreipti *Auswärtiges Amt* dėmesį į šiuos nedraugiškus Lietuvai aktus, tačiau visos jo pastangos liko be atsako – vokiečiai pasiuntinio minimų faktų neneigė, bet ir neatsiprašinėdavo.

Lapkričio pabaigoje, svarstant naujos politikos Vokietijos atžvilgiu metmenis, Kaune nuspręsta toliau nebetoleruoti tokios padėties. Lapkričio 29 d. Elta paskelbė pranešimą, informuojantį, kad lapkričio 27 d. V. Sidzikauskas Lietuvos Vyriausybės vardu *Auswärtiges Amt* pareiškė protestą dėl kai kurių oficialių asmenų pasiakymų rugpjūčio 22–24 d. Tilžėje vykusios šventės metu. Sprendžiant iš šio pranešimo, Vyriausybės kantrybės taurę perpildė Tilžės burmistro vieša kalba, kurią sakydamas jis pareiškė, kad Klaipėdos kraštas yra Vokietijos žemė, kurią perduodant Lietuvai buvo padaryta „didžiausia neteisybė“, kartu paragindamas siekti kuo greičiau ją atitaisyti²¹⁶.

Ar tikrai Lietuvos pasiuntinys lapkričio 27 d. *Auswärtiges Amt* pareiškė protestą? Kaip matysime toliau, šis klausimas toli gražu nėra retorinis. Jei tikėtume V. Sidzikausko lapkričio 29 d. *pro memoria*, jis ne tik pareiškė protestą *Auswärtiges Amt* Rytų departamento direktoriui Oscarui Trautmannui, bet ir priminė jam kažkokį Karaliaučiuje pastatytą akmenį „su reikalavimu, tarp kitų, grąžinti ir Klaipėdos kraštą“²¹⁷. Pranešime į URM V. Sidzikauskas tvirtino savo demaršą atlikęs „iškilmingo protesto formoje“²¹⁸. Sprendžiant iš jo atmintinės, pokalbio su O. Trautmannu metu jis ne tik piktinosi prieš Lietuvą nukreiptais išpuoliais, bet ir bandė įtikinti pašnekovą nekurstyti prieš Vokietiją nukreiptų nuotaikų Lietuvoje.

²¹⁶ Lietuvos protestas Vokietijai, *Lietuvos žinios*, 1930 m. lapkričio 29 d., p. 1.

²¹⁷ V. Sidzikausko 1929 m. lapkričio 29 d. konfidencialus laiškas Nr. 128 D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 126.

²¹⁸ Ten pat, l. 127.

Pasak V. Sidzikausko, Lietuvos Vyriausybė ramiai reagavo į tokius išsišokimus, tačiau „jie stiprino Lietuvoje tas sroves, kurios tvirtino, kad Curtiaus žygis Ženevoje artimai susijęs su reicho Vyriausybės pastangomis reviduoti teritorinį statusą šioje Europos dalyje ir tuo būdu žymiai sunkina Lietuvos Vyriausybei išlaikyti užimtą ir nuosaikiai vedamą politikos liniją“²¹⁹.

Atsakydamas į priekaištus vokiečių diplomatas pareiškė, kad jam nežinomi Lietuvos pasiuntinio minimi faktai, žadėdamas jais pasidomėti kompetentingose įstaigose. Tačiau, pažymėjo O. Trautmannas, net ir nežinodamas tikros dalykų padėties, jis galys užtikrinti, kad „jei Lietuva būtų praktikavusi kitokią politiką Klaipėdos krašte, tos rūšies demonstracijų greičiausiai nebūtų buvę“²²⁰. Pasak V. Sidzikausko, atsižvelgdamas į minėtą „iškilmingą protesto formą“, O. Trautmannas teiravosi, ar apie šį demaršą bus paskelbta Lietuvos spaudoje? V. Sidzikauskui patvirtinus tokį ketinimą, O. Trautmannas reikšmingai pastebėjęs, kad tokiu atveju ir *Auswärtiges Amt* „turės šį tą duoti savo spaudai“²²¹.

O. Trautmannas apie pokalbį su Lietuvos pasiuntiniu savo *pro memoria* pasakojo visiškai kitaip. Jis pažymėjo apskritai atsisakęs kalbėti su V. Sidzikausku „propagandos klausimais“, pabrėždamas jam, kad jei kas nors Rytų Prūsijoje ir padarė stipresnį pareiškimą ar surengė kokią nors provokacinę akciją, tai Lietuvai tenka tik save kaltinti dėl negarbingo, nesąžiningo elgesio Klaipėdos krašto vokiečių mažumos atžvilgiu²²².

Taigi, turime dvi vieno pokalbio versijas. Remiantis V. Sidzikausko pateiktąja, protestas neabejotinai buvo atliktas, neslepiant, kad pats demaršo faktas bus paviešintas Lietuvos spaudoje. Pagal O. Trautmanno versiją protesto nebuvo, kadangi jis atsisakęs klausytis Lietuvos pasiuntinio priekaištų šiuo klausimu. Skirtingas lapkričio 27 d. pokalbio versijas Lietuvos ir Vokietijos diplomatai nutekino ir diplomatiniais kanalais. Gavosi visiškas konfūzas, kadangi dabar jau ir kitų valstybių diplomatams, visų pirma valstybėms signatarėms, buvo nebeaišku, ar Lietuva pareiškė oficialų protestą Vokietijai, ar ne. Šiuo klausimu išsiskyrė ir abiejų valstybių spaudos nuomonė.

²¹⁹ V. Sidzikausko 1929 m. lapkričio 29 d. konfidencialus laiškas Nr. 128 D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 126.

²²⁰ Ten pat, l. 127.

²²¹ Ten pat.

²²² Didžiosios Britanijos ambasados Berlyne kanceliarijos 1931 m. sausio 2 d. pranešimas *Foreign Office* Šiaurės departamentui, *PRO*. FO, 371, 15533, N 102, 114–115.

Išsiaiškinti šį subtilų klausimą *Foreign Office* pavedė Didžiosios Britanijos ambasados Berlyne antrajam sekretoriui H. Montgomery. Vykdydamas gautą pavedimą britų diplomatas apsilankė *Auswärtiges Amt*, kur apie lapkričio 27 d. pokalbį teiravosi O. Trautmanno. Tas tvirtino pokalbiui su V. Sidzikausku apskritai neįteikęs didesnės reikšmės. Jis net pareiškė, kad ir pats Lietuvos pasiuntinys nebuvo linkęs aštrinti padėties. Pasak O. Trautmanno, V. Sidzikauskas konfidencialiai prisipažinęs jam, kad demaršą jis turėjęs atlikti asmeniniu D. Zaunius nurodymu, kuris tokiu būdu siekiąs konsoliduoti savo padėtį valstybėje, norėdamas parodyti Lietuvos visuomenei, kad aplinkybėms reikalaujant jis galys užimti kietą liniją Vokietijos atžvilgiu. O. Trautmannas pažymėjo, kad į V. Sidzikausko pareiškimą jis raštu neatsakęs ir po lapkričio 27 d. pokalbio jokių veiksmų nesiėmęs²²³. Apibendrinęs pokalbį su Vokietijos diplomatu H. Montgomery konstatavo, kad V. Sidzikausko pareiškimas *Auswärtiges Amt* nebuvo laikomas formaliu demaršu, todėl į jį niekas net nesiruošė atsakyti. Norėdamas išgirsti lietuvių versiją, H. Montgomery susitiko ir su Lietuvos pasiuntinybės Berlyne sekretoriumi (spėjama, kad Juozu Sruoga). Britų diplomato teigimu, lietuvis apie tariamą protestą kalbėjo labai mišlotai, bet galų gale pripažino, kad jokio formalaus protesto lapkričio 27 d. nebūta ir kad po šio pokalbio incidentas abiejų pusių laikomas išsemtu²²⁴.

Apibendrinamas savo tyrimą, H. Montgomery pranešime į *Foreign Office* konstatavo, kad, formaliai vertinant, Lietuvos protestas Vokietijai nebuvo įteiktas, o suteikdamas Tilžės burmistro pasisakymui reikšmingą „incidento“ statusą D. Zaunius tik norėjęs atkreipti į save Lietuvos visuomenės dėmesį ir padidinti savo prestižą šalies viduje²²⁵. Baigdamas savo pranešimą, britų diplomatas šią istoriją lygino su „audra arbatos puodelyje“, rekomenduodamas *Foreign Office* atkreipti dėmesį į „beveik lygią nuliui“ Vokietijos reakciją į šį lietuvių diplomatijos žingsnį. Prognozuodamas, kad po tokio fiasko Berlyne D. Zaunius artimiausiu laiku nesiryš pakartoti demaršo, britų diplomatas pranešimą savo vadovybei baigė užuomina, kad ne lietuviai, o vokiečiai turėtų protestuoti („niekas negali sutrukdyti Vokietijai skųstis padėtimi Klaipėdoje“)²²⁶.

²²³ Didžiosios Britanijos ambasados Berlyne kanceliarijos 1931 m. sausio 2 d. pranešimas *Foreign Office* Šiaurės departamentui, *PRO. FO, 371, 15533, N 102, 114–115*.

²²⁴ Ten pat, l. 116.

²²⁵ Didžiosios Britanijos *Foreign Office* Šiaurės departamento bendradarbio L. Colliero 1931 m. sausio 9 d. privatus laiškas H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO, 371, 15533, N 102, 117*.

²²⁶ Didžiosios Britanijos ambasados Berlyne kanceliarijos 1931 m. sausio 2 d. pranešimas *Foreign Office* Šiaurės departamentui, *PRO. FO, 371, 15533, N 102, 116*.

Tai, kas britui galėjo atrodyti tik audra arbatos puodelyje, lietuviui galėjo būti įvertinta kaip tikras štormas. Arogancija, su kuria *Auswärtiges Amt* reagavo į Lietuvos pasiuntinio bandymą pareikšti protestą, buvo daugiau nei iškalbinga. Ne mažiau iškalbingi buvo ir šios istorijos komentarai Vokietijos spaudoje. Rytų Prūsijos dienraštis *Tilsiter Allgemeine Zeitung* ta proga atvirai pareiškė: ar protestuos, ar neprotuos Lietuva, niekas negali priversti vokiečių atsisakyti Klaipėdos krašto²²⁷. Vis dėlto didžiausiu netikėtumu šioje istorijoje mums atrodo ne O. Trautmanno arogancija, o V. Sidzikausko pareiškimas šiam Vokietijos diplomatui apie D. Zauniaus intencijas, paskatinusias jį duoti instrukcijas dėl protesto įteikimo. Jei Vokietijos diplomatas sakė tiesą, toks Lietuvos pasiuntinio atviravimas peržengė bet kokias ribas, priimtas diplomatijoje, ir vienareikšmiai gali būti vertinamas kaip nelojalus poelgis Lietuvos užsienio reikalų ministro ir net Lietuvos valstybės atžvilgiu. Jis negali būti pateisinamas net ir tuo atveju, jei D. Zaunius iš tiesų bandė vidaus politikos sumetimais pasinaudoti tuo metu jau trijų mėnesių senumo Tilžės burmistro pareiškimu. Kita vertus, šis epizodas patvirtina, kad kalbos apie Lietuvos užsienio reikalų ministro „asmeninių interesų“ politiką buvo ne iš piršto laužtos.

2.12. Lietuva ir Vokietija: dvi pozicijos dėl santykių sureguliuavimo. Hanso Morahto sugrįžimas

1930 m. pabaigoje visi V. Sidzikausko mėginimai *Auswärtiges Amt* paaiškinti Lietuvos politikos Klaipėdos krašte motyvus ir pristatyti jos teisinę pusę buvo visiškai nesėkmingi. Vietoje racionalios diskusijos *Auswärtiges Amt* pareigūnai primygtinai kartojo tuos pačius ultimatyvaus pobūdžio reikalavimus: pirma, sudaryti direktoriją, turinčią seimelio pasitikėjimą, antra, ištesėti pažadą pakeisti gubernatorių²²⁸. Pirmasis reikalavimas buvo visiškai teisėtas ir galėjo būti svarstomas remiantis Klaipėdos Statutu, tiesa, ne su Vokietija, o tik su didžiosiomis valstybėmis, Tautų Sąjungos Tarybos narėmis, Klaipėdos Konvencijos signatarėmis. O antrasis, nepaisant konfidencialių D. Zauniaus ir J. Curtiaus pasikalbėjimų šiuo klausimu

²²⁷ Didžiosios Britanijos ambasados Berlyne kanceliarijos 1931 m. sausio 2 d. pranešimas *Foreign Office* Šiaurės departamentui, *PRO. FO, 371, 15533, N 102, 116.*

²²⁸ V. Sidzikausko 1929 m. lapkričio 29 d. konfidencialus laiškas Nr. 128 D. Zauniui, *LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 127.*

Ženevoje, vertinant formaliai, reiškė atvirą kišimąsi į Lietuvos vidaus reikalus. Ypač kad abi pusės skirtingai traktavo to pokalbio metu priiimtus įsipareigojimus – Kaune neneigė, kad Ženevoje svarstyta mainų galimybė, tačiau kategoriškai tvirtino, kad tada buvo susitarta dėl „lygiateisių mainų“, t. y. gubernatoriui A. Merkiui pasitraukus iš pareigų, Vokietija, savo ruožtu, privalėjo pakeisti generalinį konsulą Klaipėdoje. Vokietijai atsisakant įvykdyti savo priiimtus įsipareigojimus, Lietuvos Vyriausybė neskubėjo vykdyti savųjų.

Tokias skirtingas nuomones apie galimybę išimti Klaipėdos bylą iš Tautų Sąjungos Tarybos dienotvarkės dar iki jos posėdžio 1931 m. sausio mėnesį pranešime į Kauną V. Sidzikauskas apibūdino taip: „Vokietijos pozicija šiandien tokia – sudarykite seimelio pasitikėjimą turinčią direktoriją (tai pagrindinis reikalavimas), padarykit vieną kitą konkretų žygį, tuomet galėsime toliau kalbėtis apie kitus klausimus; Lietuvos pozicija – jau dabar norime visiško aiškumo dėl iškeltos bylos likvidavimo, dėl pareiškimų, kuriuos J. Curtius ta proga padarys Ženevoje, dėl tos konkrečios paramos, kurią Vokietijos Vyriausybė suteiks Lietuvai Ženevoje prieš Lenkiją.“²²⁹

Siekdamas sumažinti įtampą V. Sidzikauskas su jam būdingu užmoju ir energija bandė jei ir ne sutaikyti, tai bent įtikinti abi puses dar labiau neaštrinti padėties. V. Sidzikausko veiksmų algoritmas 1930 m. pabaigoje kartais labiau priminė ne Lietuvos pasiuntinio, o tarpininko tarp Kauno ir Berlyno pastangas. Lankydamasis *Auswärtiges Amt* jis nuolat kartojo apie Lietuvos norą santykius su Vokietija gražinti į ankstesnę, glaudaus bendradarbiavimo platesniame Rytų Europos politikos kontekste, plotmę. Kartu Lietuvos pasiuntinys bandė paveikti ir Kauną, ragindamas neaštrinti padėties, perspėdamas apie galimas komplikacijų santykiuose su Vokietija pasekmes, visų pirma pateikdamas ekonominius argumentus. „Lietuvos ekonominių interesų patenkinimas Vokietijoje laikomas funkcionaliai priklausomu nuo politinių santykių tarp abiejų valstybių vystymosi <...>. Esamos padėties Klaipėdos krašte be žalos mūsų valstybės interesams ilgai tęsti negalima. Direktorija privalo būti netrukus sudaryta“, – rašė jis konfidencialiame laiške užsienio reikalų ministrui D. Zauniui iškart po pokalbio su O. Trautmannu²³⁰. Akcentuodamas ekonominius Lietuvos interesus, V. Sidzikauskas neabejotinai tikėjosi Ministro Pirmininko J. Tūbelio supratimo ir paramos, remdamasis logika, kurią

²²⁹ V. Sidzikausko 1930 m. lapkričio 28 d. konfidencialus pranešimas Nr. 126 D. Zauniui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 6, l. 52–55.

²³⁰ V. Sidzikausko 1929 m. lapkričio 29 d. konfidencialus laiškas Nr. 128 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 130.

tuo metu geriausiai suprato Kaune, – nebus direktorijos, nebus ir rinkos Lietuvos žemės ūkio produktams eksportuoti.

Norėdamas sustiprinti savo rekomendacijų poveikį, Lietuvos pasiuntinys Berlyne atkreipė Lietuvos vadovybės dėmesį ir į stiprėjančias radikalių jėgų pozicijas Vokietijos Vyriausybėje, pranašaudamas reicho Kanclerio H. Brüningo ir užsienio reikalų ministro J. Curtiaus pasitraukimą²³¹. Kitaip sakant, V. Sidzikauskas perspėjo Kauną, kad nepavykus susitarti su tuometine Vokietijos vadovybe ateityje ginčytinus klausimus gali tekti spręsti su nauja, Lietuvos atžvilgiu dar labiau nepalankiai nusistačiusia, reicho Vyriausybe.

Jei tikėtume V. Sidzikausko pranešimais, šios savotiškos tarpininkavimo misijos metu karčių žodžių vokiečiams jis nepagailėjo. „Jūs susikišote rankas į kišenes, užėmėte rezervuotą ir laukiamą poziciją, sunkinat net mūsų kiaulių iškrovimą ir bendrai varžote jų pardavimą ir keliate mums reikalavimus <...>. Mes gi norime patirti jūsų nusistatymą dėl skunde iškeltų klausimų ir dėl bylos likvidavimo būdų, norėtume iš anksto žinoti, kokius pareiškimus Vokietija padarys Ženevoje ir byla bus likviduota geruoju, be to, kokią užimsite poziciją ir kokią suteiksite paramą byloje su Lenkija. Turėdami aiškų nusistatymą visais čion paliestais klausimais, mes gal lengviau galėsime išspręsti ir aktualius konkrečius klausimus“, – priekaištavo Vokietijos diplomatomis Lietuvos pasiuntinys²³².

Tačiau Berlyne jo niekas nei negirdėjo, nei klausyti norėjo. Dviejų valstybių santykius padariusi priklausomus nuo Lietuvos politikos Klaipėdos krašte, Vokietijos Vyriausybė nebuvo linkusi trauktis ar švelninti savo reikalavimų. Trauktis beliko Kaunui. Bet iki kurios ribos? Be to, traukimasis kartu turėjo reikšti ir eilines nuolaidas Vokietijai, tačiau kaip jas paaiškinti Lietuvos visuomenei? Po itin aštrios Lietuvos visuomenės reakcijos į „Ženevos kompromisą“ padėtis valstybėje buvo gana nestabili. Praėjus metams po A. Voldemaro pašalinimo negausi Tautininkų sąjunga nesijautė nei labai stipri, nei labai populiori. Bandymui radikaliomis priemonėmis apriboti buvusio Ministro Pirmininko įtaką pritarė toli gražu ne visi tautininkai. Stebėdamos vidinių prieštaravimų draskomos Tautininkų sąjungos pastangas sutelkti gretas, aktyvizavosi ir opozicinės partijos. Nuolaidos Vokietijai sudarė puikų pretekstą kritikuoti Vyriausybę ir opozicinės partijos tuo iškart pasinaudojo, paskelbdamos savo memorandumus, kaltinančius Vyriausybę tautinių interesų ignoravimu, jei ne išdavimu. Krikščionių demokratų ir valstiečių

²³¹ V. Sidzikausko 1929 m. lapkričio 29 d. konfidencialus laiškas Nr. 128 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 130.

²³² Ten pat, l. 128.

liaudininkų veiklos aktyvizacija, vis garsiau skambantys jų kaltinimai tautininkams dėl valdžios uzurpavimo galėjo turėti rimtų pasekmių. Prezidentui A. Smetonai ir Ministrui Pirmininkui J. Tūbeliui iškilo sunki dilema. Tęsiant tradicinį kursą Vokietijos atžvilgiu grėsė ne tik prarasti pozicijas Klaipėdos krašte – tam tikromis aplinkybėmis dar vienas „kompromisas“ su Vokietija galėjo baigtis ne tik užsienio reikalų ministro atstatydimu (ar atsistatydinimu), bet ir peraugti į kur kas platesnio masto politinę krizę valstybėje.

Tomis dienomis Prezidentui A. Smetonai ir Ministrui Pirmininkui J. Tūbeliui labai trūko ... Vokietijos pasiuntinio H. Morahto. Šis išskirtinę vietą Kauno diplomatiniam korpuse užimantis diplomatas praeityje ne kartą buvo sugebėjęs sušvelninti įtampas Lietuvos ir Vokietijos santykiuose. Ir nors 1930 m. rudenį laikinojoje sostinėje vis plačiau sklido kalbos apie tariamą H. Morahto „išdavystę“, jo sugrįžimo laukta nekantriai. Kaune turėta žinių, kad pasiuntinio atostogos turėjo baigtis lapkričio 2 d. Laukiant, kol H. Morahtas grįš, spalio mėnesį per V. Sidzikauską net kelis kartus duota suprasti *Auswärtiges Amt*, kad Lietuva pageidautų, jog pasiuntinys kuo skubiau sugrįžtų. Tačiau Berlynas nereagavo į šiuos signalus. Atėjus lapkričio 2 d., paaiškėjo, kad H. Morahtas dar pratęsė savo atostogas...²³³ Buvo akivaizdu, jog tokiu sudėtingu metu *Auswärtiges Amt* sąmoningai atidėjo pasiuntinio grįžimą į Lietuvą.

Kaune spėliota apie taip ilgai užsitęsusių Vokietijos pasiuntinio atostogų priežastis. Ir iš tikrųjų, ko gi siekta taip ilgai laikant Vokietijos pasiuntinio kėdę laikinojoje sostinėje tuščią? Rodės, pasiekus planuotą netikėtumo efektą Ženevoje buvo galima grąžinti H. Morahtą į Kauną. Gal iš pradžių taip ir buvo planuota, tačiau įtampos išlikimas Lietuvos ir Vokietijos santykiuose ir po rugsėjo 30 d., ypač lietuvių kalbos apie būsimąją santykių su Vokietija ir politikos Klaipėdos krašte reviziją, privertė *Auswärtiges Amt* atidėti pasiuntinio grąžinimą į Kauną. Laikinas atstovavimo lygio sumažinimas pats savaime buvo įspėjimas Lietuvai. Mūsų manymu, užsitęsios pasiuntinio atostogos vienaip ar kitaip buvo susijusios ir su grasinimu atimti iš Vokietijos generalinio konsulo Klaipėdoje W. Maensso egzektūrą. Reaguodama į tokį grasinimą, Vokietijos Vyriausybė buvo pareiškusi, kad tokiu atveju jos pasiuntinys bus nedelsiant atšauktas iš Kauno. Užsitęsios H. Morahto atostogos, matyt, turėjo patvirtinti tokius rimtus ketinimus. Antra vertus, lietuvių diplomatams primygtinai reikalaujant aiškumo dėl Vokietijos pozicijos būsimajame Tarybos posėdyje, pasiuntinio „atostogos“ iškalbingai liudijo, kad, Lietuvai

²³³ V. Sidzikausko 1930 m. spalio 29 d. konfidencialus pranešimas Nr. 113 D. Zauniui, LCVA, f. 671, ap. I, b. 6, l. 38.

neatsisakius savo ambicingų planų, apie dvišalių santykių normalizavimą negalėjo būti nei kalbos. Pagaliau galėjo būti ir dar viena priežastis, dėl kurios Berlynas ne-skubėjo gražinti H. Morahto į Kauną, – tokiu sunkiu ir atsakingu metu *Auswärtiges Amt* vadovybė galėjo būti suinteresuota turėti Kaune ne inteligentišką H. Morahtą, o kur kas agresyvesnį ir jokių simpatijų lietuviams neturėjusį jo pavaduotoją A. Hencke.

Kaip jau buvo minėta, grįžtančio Vokietijos pasiuntinio laikinojoje sostinėje laukta su prieštariniais jausmais. Viena vertus, vis dar ruseno nedidelė viltis, kad, grįžus H. Morahtui, kaip kad ne kartą anksčiau jam pavyks rasti kokį nors abiem pusėms priimtina kompromisinį sprendimą, leidžiantį išvengti aklavietės, į kurią juo toliau, tuo labiau ritosi Lietuvos ir Vokietijos santykiai. Antra vertus, būtent H. Morahtas buvo laikomas atsakingu už J. Curtiaus siurprizą Lietuvai ir toks pasiuntinio elgesys, atsižvelgiant į ankstesnius jo santykius su Prezidentu A. Smetona ir kitais pirmaisiais valstybės vyrais, buvo vertinamas kone kaip „išdavystė“, kurią buvo sunku atleisti. Neišvengiamai keitėsi ir požiūris į Vokietijos pasiuntinį. Pasikeitusį požiūrį į H. Morahto asmenį pastebėjo net Kaune reziduojantys užsienio valstybių diplomatai. Antai T. H. Prestonas pranašavo, kad grįžusio Vokietijos pasiuntinio padėtis „bus visai kita nei anksčiau“, esą, Kaune jam ruošiamas „šaltas dušas“. Tame pačiame pranešime britų atstovas pastebėjo ir kitą, ne mažiau svarbų, momentą – antivokiškos nuotaikos Lietuvoje labai stiprios ne tik opozicijoje, bet ir Tautininkų sąjungoje²³⁴. Šio teiginio pagrįstumu galima įsitikinti pervertę tų dienų Lietuvos spaudos puslapius – Vokietijai nepalankių straipsnių gausu ne tik opozicinėje spaudoje, vis dažniau tokio pobūdžio publikacijų patekdavo ir į oficialio *Lietuvos aid* puslapius.

Nepaisant tokių nuotaikų, lietuvių diplomatija pabandė pasinaudoti H. Morahto grįžimu. V. Sidzikauskas, tariamai norėdamas „palengvinti“ H. Morahto grįžimą į Kauną, apsilankė *Auswärtiges Amt* ir, pastebėjęs, kad grįžęs į Lietuvą Vokietijos pasiuntinys bus priimtas Prezidento A. Smetonos, primygtinai siūlė duoti jam atitinkamus nurodymus dviejų valstybių santykiams normalizuoti. Iš-klausęs Lietuvos pasiuntinio O. Trautmannas lyg ir pažadėjo pasitaręs „su kuo reikia“ duoti tokius nurodymus H. Morahtui²³⁵. Kokių nurodymų galėjo pageidauti V. Sidzikauskas Vokietijos pasiuntiniui Kaune? Yra pagrindo manyti, kad lietuvių

²³⁴ T. H. Prestono 1930 m. lapkričio 15 d. pranešimas Nr. 207 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO*, FO, 371, 14782, N 8247, 348–349.

²³⁵ V. Sidzikausko 1929 m. lapkričio 29 d. konfidencialus laiškas D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 129.

diplomatas signalizavo Berlynui apie galimybę grįžti prie mainų: gubernatorius už generalinį konsulą, kurią dar turėjo lydėti Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje subordinavimas Vokietijos pasiuntinybei Kaune.

Po daugiau nei tris mėnesius užsitęsusių atostogų H. Morahtas į Kauną grįžo gruodžio mėnesį, grįžo visiškai kitaip nusiteikęs Lietuvos atžvilgiu ir turėdamas visai kitokius savo vadovybės nurodymus, nei kad tikėjosi lietuviai. Tik grįžęs ir dar nespėjęs atlikti visų mandagumo vizitų H. Morahtas, o kartu su juo ir generalinis konsulas Klaipėdoje W. Maenssas netikėtai buvo iškviesti į Karaliaučių susitikti su Vokietijos užsienio reikalų ministru J. Curtiumi. Kaune nusistebėjus, kodėl kviečiamas ne tik pasiuntinys, bet ir generalinis konsulas, paaiškinta, kad reicho politika Lietuvos atžvilgiu yra artimai susijusi su Rytų Prūsija ir todėl J. Curtius pageidaujamas išgirsti abiejų Vokietijos atstovų Lietuvoje nuomonę dėl galimybių susitarimo būdu baigti jo paties prieš Lietuvą iškeltą bylą Tautų Sąjungoje.

Kadangi toks paaiškinimas nevisiškai patenkino lietuvius, URM ir net spaudoje imta viešai svarstyti, ką reiškia toks abiejų Vokietijos atstovų iškvietimas į Karaliaučius? Nuomonių būta įvairių. Prisimenant miglotą O. Trautmanno pažadą V. Sidzikauskui, abiejų Vokietijos diplomatų pakvietimas žadino nedidelę viltį, kad Karalių mieste, atsižvelgiant į nuolat Lietuvos kartojamą pageidavimą, gali būti priimtas sprendimas dėl Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje veiklos subordinavimo pasiuntinybei Kaune. Toks sprendimas neabejotinai būtų sudaręs prielaidas mainams – gubernatorius į generalinį konsulą – įgyvendinti. Tai būtų buvęs žingsnis *détente* link, atveriantis galimybę išimti Klaipėdos bylą iš Tautų Sąjungos Tarybos dienotvarkės. Blykstelėjusių viltį visgi stelbė nerimo šešėliai. Prisimenant J. Curtiaus iš Reichstago tribūnos pasiųstą perspėjimą Lietuvai, stebint vis stiprėjančias revanšistines tendencijas reicho užsienio politikoje, Vokietijos pasiuntinio ir generalinio konsulo Klaipėdoje pakvietimas į susitikimą su J. Curtiumi galėjo būti suprastas ir kaip pasirengimas kažkokiai ryžtingai akcijai prieš Lietuvą. Tiesa, būta ir dar paprastesnio, bet labai panašaus į tiesą paaiškinimo – tokiu žingsniu Berlynas siekė tik pabrėžti generalinio konsulo V. Maensso savarankiškumą nuo pasiuntinio H. Morahto.

Apie susitikimo Karaliaučiuje rezultatus D. Zaunias sužinojo iš H. Morahto gruodžio 19 d., pastarajam tik grįžus į Kauną. Apie jokią Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje subordinaciją pasiuntinybei nebuvo net užsiminta. Vietoje to H. Morahtas ir vėl, tik šį kartą griežčiau, pakartojo ankstesnę poziciją, pabrėždamas, kad Vokietija ir toliau reikalaus vykdyti susitarimą, priimtą Ženevoje, dėl Klaipėdos direktorijos sudarymo. Pasak jo, gruodžio viduryje Kaune nuskambėjusi mintis, esą, Lietuva niekada nežadėjusi sudaryti direktorijos, į kurios programą

a priori įeitų Statuto laužymas^{*}, Vokietijos užsienio reikalų ministro neįtikino. Pasak pasiuntinio, J. Curtius direktorijos klausimu lieka prie savo ankstesnės nuomonės, o jei Lietuvos Vyriausybė laikosi kitos pozicijos, D. Zauniui reikėjo ją išdėstyti dar Ženevoje²³⁶.

Tarp D. Zauniaus ir H. Morahto išsirutuliojo plati ir aštri diskusija dėl gubernatoriaus A. Merkio sprendimo direktoriją sudaryti tada, kai pirmininkas sutiks paskirti jos nariais tik abi oficialias – lietuvių ir vokiečių – kalbas mokančius asmenis, ir tol, kol nebus priimtas įstatymas dėl abiejų oficialių kalbų vartojimo, pažadės neskirti jokie valdininko, neatitinkančio šio reikalavimo²³⁷. Pasak Vokietijos pasiuntinio, susitikimo Karaliaučiuje metu J. Curtius pareiškė manąs, jog gubernatoriaus pozicija neturi teisinio pagrindo, kadangi, remiantis Statutu, centro valdžia negali kelti direktorijai tokių sąlygų. H. Morahtas perdavė D. Zauniui kitą Vokietijos užsienio reikalų ministro pasiūlymą – paskirti direktoriją be jokių išankstinių sąlygų, o vėliau lietuvių ir vokiečių delegatai Ženevoje, bendrai susitarę, galėtų kreiptis į NTTTT, prašydami nustatyti, ar Klaipėdos krašto valdininkai privalo mokėti abi kalbas.

D. Zauniaus nuomone, J. Curtiaus pasiūlymas atitiko gubernatoriaus poziciją, kadangi ir vienu, ir kitu atveju rezultatas būtų buvęs toks pats – kol nebus gautas NTTTT sprendimas, direktorija negalės skirti nei vieno abiejų kalbų nemokančio valdininko („ko mes ir norim“). H. Morahtui nesutikus su tokia pozicija, D. Zaunius priminė Vokietijos pasiuntiniui visose arbitražo sutartyse galiojantį principą: nuo to momento, kai ginčijamas klausimas patenka į arbitražo procedūrą, abi šalys įsipareigoja vengti *fait accompli*^{**}... H. Morahtas bandė užginčyti ir šią tezę, pastebėdamas, kad Ženevoje svarstomoje byloje Klaipėdos kraštas „yra trečioji pusė“²³⁸. Nesileidžiant į platesnius teisinio pobūdžio išvedžiojimas tenka pastebėti, kad šis Vokietijos pasiuntinio pareiškimas turėjo gilią politinę potekstę. Kaip ir

* Turimas galvoje Klaipėdos seimelio daugumos partijų reikalavimas dėl direktorijos pirmininko skyrimo procedūros, priešingai Statutui labai apribojantis gubernatoriaus galias (seimelio daugumos partijų nuomone, gubernatorius turėjo tik patvirtinti jos pateiktą kandidatūrą į direktorijos pirmininkus).

²³⁶ 1930 m. gruodžio 20 d. *pro memoria* „Pono Užsienio reikalų ministro Dr. Zauniaus ir Vokietijos pasiuntinio p. Moraht pasikalbėjimas Klaipėdos krašto reikalais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1071, l. 7–9.

²³⁷ D. Zauniaus 1930 m. lapkričio 6 d. laiškas P. Klimui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 188; D. Zauniaus 1930 m. gruodžio 20 d. *pro memoria*, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 118–120.

** *Fait accompli* – neginčijamas, įvykęs faktas.

²³⁸ Ten pat.

principinis Vokietijos pasipriešinimas, rodė, visiškai pagrįstam lietuvių reikalavimui, kad direktorijos nariai privalo mokėti abi oficialiai krašte galiojusias kalbas, kas, beje, buvo numatyta ir Statute.

Jei iki H. Morahto grįžimo į Kauną Lietuvoje dar turėta iliuzijų, po gruodžio 19 d. jų nebeliko. Aklavietė dviejų valstybių santykiuose dar stipriau buvo jaučiama. Apibendrinamas pokalbį su Vokietijos pasiuntiniu D. Zaunius buvo priverstas konstatuoti: „Nebėra jokios galimybės išimti Klaipėdos klausimą iš Tautų Sąjungos Tarybos be viešos diskusijos.“ Dar daugiau, nuo šiol jis ir pats buvo suinteresuotas vieša diskusija Taryboje, kad „tam tikros propagandos dėka sudarytoji prieš Lietuvą bloga opinija būtų nuplauta“²³⁹. Kitaip sakant, metų pabaigoje Lietuvos užsienio reikalų ministras grįžo prie tos pačios pozicijos, kurią jis nesėkmingai bandė apginti Kaune dar 1930 m. rugsėjo viduryje. Atrodė, šį kartą tokiam jo nusistatymui neturėjo prieštarauti nei gubernatorius A. Merkys, nei įtakingi jo užtarėjai. Tačiau tolimesni įvykiai ir vėl plėtojosi ne visai pagal D. Zauniaus siūlomą scenarijų.

²³⁹ D. Zauniaus 1930 m. lapkričio 6 d. laiškas P. Klimui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 188; D. Zauniaus 1930 m. gruodžio 20 d. *pro memoria*, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 118–120.

III.

LIETUVOS IR VOKIETIJOS GINČAS DĖL KLAIPĖDOS TAUTŲ SĄJUNGOS TARYBOJE (1931 M. PIRMOJI PUSĖ)

3.1. Kalėdinis Vokietijos pasiūlymas. Sovietų tarpininkavimo misijos atsinaujinimas

Prieš pat Kalėdas V. Sidzikauskui Berlyne buvo pasakyta, kad, artimiausiomis dienomis sudarius seimelio pasitikėjimą turinčią direktoriją Klaipėdoje, J. Curtius sutiktų tartis su Lietuva dėl tolesnės ginčo sureguliuavimo procedūros ir dėl „likusių klausimų“ svarstymo atidėjimo kitai Tautų Sąjungos Tarybos sesijai¹. Kitaip sakant, net ir sudarius Klaipėdoje vokiečiams priimtinają direktoriją, artimiausiu metu Vokietija neplanavo paleisti Lietuvos nuo Tautų Sąjungos Tarybos stalo. Neabejojant, kad lietuviai nori nenori bus priversti daryti nuolaidų, Vokietija pasirinko, rodos, idealią taktiką: iš pradžių pasiekti, kad būtų sudaryta provokiškoji direktorija Klaipėdos krašte, vėliau, keliant vis naujus ir naujus reikalavimus, tęsti diskusiją su Lietuva Taryboje iki visiškos ir galutinės Lietuvos kapituliacijos. Laiko veiksnys Vokietijos planuose didesnio vaidmens neatliko. Atvirkščiai, juo ilgiau būtų svarstoma Klaipėdos byla Ženevoje, tuo didesnė turėjo būti Vokietijos ir Klaipėdos vokiečių pergalė.

Padėtis 1930-ųjų metų pabaigoje radikaliai skyrėsi nuo padėties rugsėjo mėnesį. Iš pokalbio su O. Trautmannu Lietuvos pasiuntinys Berlyne suprato, kad *Auswärtiges Amt* net nesitiki baigti Klaipėdos bylą susitarimu su Lietuva. Šį kartą vokiečiai buvo tvirtai apsisprendę parklupdyti lietuvius prie Tarybos stalo, priversdami juos kapituliuoti kitų, visų pirma valstybių signatarių ir, kas ne mažiau

¹ V. Sidzikausko 1929 m. gruodžio 23 d. konfidencialus laiškas D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 110–111.

svarbu, Klaipėdos krašto gyventojų akivaizdoje. Tačiau tai buvo ne vienintelis skirtumas. Savo pranešime į Kauną V. Sidzikauskas atkreipė URM vadovybės dėmesį ir į mažėjantį Vokietijos susidomėjimą Lietuvos byla su Lenkija („jie ja faktiškai visiškai nesiinteresuoja“)². 1930 m. pabaigoje – 1931 m. pradžioje vokiečiai net nebematė reikalo ištraukti iš kaladės lenkiškosios kortos. Šį kartą jie tikėjosi pasiekti dar vienos Lietuvos kapituliacijos brutalaus spaudimo keliu, gal net padedant valstybėms signatarėms.

Artėjant Tautų Sąjungos Tarybos posėdžiui, priešingai ryžtingam vokiečių nusiteikimui, Kaune vienos pozicijos dėl tolimesnės laikysenos ginče su Vokietija nebūta. D. Zaunius laikėsi nuomonės, kad tiesiogiai Lietuvai ir Vokietijai susitarti nepavyks ir ginčas dėl Klaipėdos privalės būti tęsiamas viešoje diskusijoje prie Tarybos stalo. Tokia užsienio reikalų ministro nuostata ypač sustiprėjo po pokalbio su iš Karaliaučiaus grįžusiu H. Morahtu. D. Zaunius ėmė primygtinai raginti Vyriausybę atsakyti bet kokių iliuzijų ir anksčiau santykiuose su Vokietija praktikuotų metodų ir rimtai ruoštis būsimajam susidūrimui su jos delegacija Ženevoje. Tačiau taip ryžtingai nusiteikę buvo anaipol ne dauguma Lietuvos politikų. Gubernatoriaus A. Merkio veikiami Prezidentas A. Smetona ir Ministras Pirmininkas J. Tūbelis vis dar puoselėjo viltis neesminėmis nuolaidomis Klaipėdos krašte susitarti su Vokietija dėl ginčo išbraukimo iš Tautų Sąjungos Tarybos dienotvarkės („kaip anksčiau“). Visos užsienio reikalų ministro pastangos įtikinti abu pirmuosius asmenis atsakyti iliuzijų nuėjo perniek. Jam pavyko pasiekti tik tiek, kad V. Sidzikauskas iškart po kalėdinio pokalbio su O. Trautmannu buvo iškviestas konsultacijoms į Kauną³.

Kol lietuviai svarstė, kokios taktikos laikytis, *Auswärtiges Amt* nusprendė paspausti Lietuvą per Maskvą. Iškart po Naujųjų metų, sausio 2 d., Vokietijos ambasadorius Sovietų Sąjungoje H. von Dirksenas perspėjo B. Stomoniakovą: nors H. Brūningo Vyriausybei labai nemalonu laikytis griežtos linijos Lietuvos atžvilgiu, tačiau jei Klaipėdos krašte greitai laiku nebus sudaryta seimeliui priimtina direktorija, Vokietijos delegacija ateinančioje Tautų Sąjungos sesijoje bus priversta tęsti bylą „visu griežtumu“. Tokį sprendimą ambasadorius motyvavo Vokietijos vidaus politikos sumetimais ir ... Lietuvos atsisakymu vykdyti 1930-ųjų rugsėjo 30 d. Ženevoje priimtus įsipareigojimus. Išklauses Vokietijos ambasadoriaus

² V. Sidzikausko 1929 m. gruodžio 23 d. konfidencialus laiškas D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 110–111.

^{*} Tenka manyti, kad remdamasis iš pasiuntinio Berlyne gaunamais pranešimais D. Zaunius tikėjosi V. Sidzikausko paramos diskusijoje su savo oponentais. Deja, jo viltys nepasiteisino.

ultimatyvaus pareiškimo B. Stomoniakovas visgi prašė H. von Dirkseno pakartotinai pranešti į Berlyną principinį SSRS Vyriausybės nusistatymą: tęsti Lietuvos ir Vokietijos ginčą Tautų Sąjungos Taryboje nepriimtina jokiais aplinkybėmis. Jis siūlė vokiečiams geriau nusileisti, esą, neturėdama draugų Ženevoje Lietuva neturi ir jokių galimybių laimėti, todėl Lietuvos Vyriausybės prestižas tarptautinėje arenoje neišvengiamai bus dar labiau pažemintas ir vokiečiai, patys to nenorėdami, „padės lenkams“³.

Po ryžtingos Vokietijos ambasadoriaus Maskvoje intervencijos, 1931-ųjų pradžioje sovietų diplomatija vėl buvo priversta atnaujinti tarpininkavimo tarp Kauno ir Berlyno misiją. Šį kartą sovietų pastangos buvo kur kas kryptingesnės nei tarpininkavimo misijos pradžioje. Išsikvietęs į NKID Lietuvos laikinąjį reikalų patikėtinį H. Rabinavičių B. Stomoniakovas negailėjo Kaunui patarimų, apeliuodamas į sveiką Lietuvos lyderių protą. Visų pirma jis siūlė lietuviams atkreipti dėmesį į sunkią J. Curtiaus padėtį ir į tą aplinkybę, kad Kanclerio H. Brüningo Vyriausybė buvo mažumos Vyriausybė, įspėdamas, kad H. Brüningui, nieko neaukojant, sunku bus atlaikyti nacionalistų spaudimą. Kitaip sakant, jis ragino Kauną nebeturėti iliuzijų, pabrėždamas, kad dėl Lietuvos interesų Vokietijos Vyriausybė į konfliktą su nacionalistinėmis jėgomis šalies viduje neis. Sovietų diplomatas atkreipė dėmesį ir į, jo žodžiais, „negudrų“ lietuvių elgesį, primindamas savo ankstesnį pasiūlymą – prieš Klaipėdos vokiečius sužaisti Berlyno rankomis, t. y. vokiečių nacionalistinę akciją Klaipėdos krašte susilpninti ar net panaikinti reikalaujant Vokietijos generalinio konsulo Klaipėdoje subordinacijos Vokietijos pasiuntinybei laikinojoje sostinėje⁴.

B. Stomoniakovo pasiūlymas buvo nenuaujas. Kaune, ir be patarimų iš Maskvos, jau anksčiau buvo prieita prie išvados, kad tai būtų efektyviausias ir greičiausias kelias Vokietijos generalinio konsulato įtakai krašte sumažinti. Tačiau kaip tai padaryti? Anksčiau, vengdami būti apkaltinti Lietuvos interesų nepaisymu ir net pasikėsiniu į jos prestižą, sovietų diplomatai nuo konkretesnių pasiūlymų šiuo klausimu susilaikydavo arba siūlydavo priemones, kurios nedomino nei vokiečių, nei lietuvių. 1931-ųjų pirmosiomis dienomis padėtis pasikeitė. Matydama, kad lietuvių ir vokiečių ginčas gresia peraugti į ilgalaikį konfliktą, bijodama, kad tokia padėtis gali priversti lietuvius peržiūrėti santykius su Lenkija, sovietų diplomatija apsisprendė ryžtingesniems veiksams. Pažymėjęs, kad siekdami minėto tikslo

³ Laikinojo reikalų patikėtinio Maskvoje H. Rabinavičiaus 1931 m. sausio 2 d. telegrama į URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 108–109.

⁴ Ten pat.

lietuviai išnaudojo ne visas savo galimybes, B. Stomoniakovas pasiūlė Kaunui pirmam žengti žingsnį „mainų kombinacijoje“ ir pakeisti gubernatorių Klaipėdoje. Jo nuomone, toks žingsnis „turėtų pozityvios psichologinės reikšmės“ ir būtų naudingas Lietuvai, kadangi po to buvo galima tikėtis ir atsakomųjų Vokietijos žingsnių. B. Stomoniakovas prašė lietuvių pasitikėti nuoširdžiu Maskvos noru padėti Lietuvai jos ginče su Vokietija, pabrėždamas, kad savo gerą valią ji jau ne kartą buvo įrodžiusi praeityje. Tačiau sovietų paramai užsitikrinti jis primygtinai kėlė sąlygą – Lietuvos Vyriausybė ginčą dėl Klaipėdos su Vokietija privalanti išspręsti dar iki Tautų Sąjungos Tarybos posėdžio Ženevoje⁵. Kitaip sakant, sovietai siūlė lietuviams radikaliai keisti ankstesnę, jų nuomone, visiškai nepasiteisinsią taktiką ir drąsiai pirmiesiems žengti žingsnį mainų kryptimi, t. y. patiems aktyvizuoti mainų schemą, ir svarbiausia – dar iki Tarybos posėdžio normalizuoti santykius su Vokietija.

Primygtinis Maskvos pasiūlymas baigti ginčą dar iki posėdžių Ženevoje pradžios sausio 8 d. pakartotas ir Berlyne. Argumentas tas pats kaip ir anksčiau – Lenkijos pozicijų sustiprėjimas Lietuvoje neatitinka Maskvos ir Berlyno interesų. Vykdydamas iš *NKID* gautus nurodymus SSRS pasiuntinys Vokietijoje *Auswärtiges Amt* valstybės sekretoriui uždavė labai konkretų klausimą: jei lietuviai atsižvelgtų į Vokietijos reikalavimus dėl direktorijos ir sudarytų ją dar iki prasidedant Tautų Sąjungos sesijai, ar Vokietija atsiimtų skundą iš Tarybos?⁶

Švelniai tariant, tarpininkavimo pastangas atnaujinusių sovietų diplomatų laukė didelis netikėtumas. Ir, beje, abiejose sostinėse. Į SSRS politinio atstovo klausimą valstybės sekretorius B. von Bülowas atsakė kategoriškai: tai neįmanoma, kalbėti galima tik apie skundo atidėjimą, t. y. perkėlimą į kitą Tautų Sąjungos sesiją⁷. Savo požiūrį į ginčą su Lietuva B. von Bülowas sausio 6 d. plačiau paašškino pokalbio su Didžiosios Britanijos ambasadoriumi Berlyne Horacijumi Rumboldu metu, atkreipdamas jo dėmesį, kad Lietuvos Vyriausybė praktiškai neištesėjo nei vieno pereinusių metų rugsėjo mėnesį Ženevoje Vokietijos delegacijai duoto pažado. Jis neslėpė pasipiktinimo Lietuvos Vyriausybės ir gubernatoriaus pozicija dėl direktorijos sudarymo, kaltindamas Lietuvą nesilaikant elementariausių demokratijos normų. Kalbėdamas apie bylos panaikinimo perspektyvas B. von Bülowas neslėpė netikėjimo, kad ginčytini klausimai su Lietuva gali būti sureguliuoti iki Tarybos

⁵ Laikinojo reikalų patikėtinio Maskvoje H. Rabinavičiaus 1931 m. sausio 2 d. telegrama į URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 108–109.

⁶ B. von Bülowo 1931 m. sausio 8 d. užrašai, PAAA, Büro Staatssekretär, R 29449, 24.

⁷ Ten pat.

posėdžio sausio mėnesį. Sprendžiant iš Berlyno į Londoną pasiųsto Didžiosios Britanijos ambasadoriaus raporto, valstybės sekretoriaus pretenzijos Lietuvai dėl nedemokratinio valdymo sulaukė visiško britų diplomato supratimo. Ir tai nestebina. Kur kas didesnę nuostabą kelia minėto pokalbio metu H. Rumboldo išreikštas nusistebėjimas „neatsakinga Lietuvos politika, kuri, girdi, vienu metu leidžia sau turėti blogus santykius ir su Vokietija, ir su Lenkija“⁸. Atrodo, Didžiosios Britanijos ambasadorius laikėsi nuomonės, kad komplikacijos Kauno santykiuose su Berlynu ir Varšuva kilo tik dėl Lietuvos politikų kaltės. B. von Bülowas mielai tam pritarė, pridurdamas, kad Lietuvos santykiai su Latvija ir Estija taip pat yra blogi⁹. Tokią padėtį, beje, *Auswärtiges Amt* valstybės sekretorius buvo linkęs aiškinti „Lietuvos valdovų, valdžios nepatyrimu“⁹.

Dar didesnis netikėtumas sovietų laukė Kaune, kai sausio pradžioje D. Zaunius sovietų pasiuntiniui pareiškė kategoriškai nesutinkąs priimti „kompromisinius“ Maskvos pasiūlymus. Apie Lietuvos užsienio reikalų ministro nuotaikas tomis dienomis iškalbingai liudijo jo rezoliucija iš Maskvos atėjusio H. Rabinavičiaus pranešimo paraštėje: „Jokiu būdu negalima. Reikia diskutuoti Ženevoje, nors ir mandagiai.“¹⁰ Maskvos tarpininkavimo misijos sėkmei ir net sovietų diplomatijos prestižui iškilo grėsmė. Gelbėjo tik tai, kad Lietuvoje toli gražu ne visi buvo taip ryžtingai nusiteikę kaip užsienio reikalų ministras. Dar daugiau, netrukus eilinį kartą paaiškėjo, kad D. Zauniaus balsas santykių su Vokietija ir Klaipėdos reikalais nebuvo lemiamas. Viršų ir vėl paėmė tie, kurie siūlė žengti ne kartą anksčiau pramintu tiesioginio susitarimo su Vokietija takeliu. Užsienio reikalų ministro pasiūlymų ir vėl nebuvo norima išgirsti. Taigi padėtis darėsi panaši į buvusią 1930 m. rugsėjo mėnesį, net ir D. Zauniaus oponentai buvo tie patys.

⁸ Didžiosios Britanijos ambasadoriaus Vokietijoje Horace Rumboldo 1931 m. sausio 6 d. pranešimas Nr. 15 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 15533, N 228, 119.

* B. von Bülowas pernelyg dramtizavo padėtį, kadangi būtent tuo metu Baltijos valstybių (visų pirma Lietuvos ir Latvijos) bendradarbiavimas buvo įgijęs pagreitį.

⁹ Ten pat.

¹⁰ H. Rabinavičiaus 1931 m. sausio 2 d. telegrama į URM, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 108–109.

3.2. Naujametinis Prezidento Antano Smetonos ir Didžiosios Britanijos laikinojo reikalų patikėtinio Thomo Hildebrando Prestono pokalbis

1930 m. gruodžio 17 d., ketvirtųjų perversmo metinių proga, Karininkų ramovėje Respublikos Prezidentas A. Smetona sakė kalbą, kurioje palietė ir valstybei aktualias užsienio politikos problemas, išdėstydamas ir kai kuriuos samprotavimus Klaipėdos klausimu. Keletas iš jų buvo gana netikėti. Prie tokių buvo galima priskirti Prezidento pareiškimą, esą, padėtis Klaipėdos krašte nėra „tokia „liūdna“, kaip kad gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio, o sunkumai, su kuriais susiduria Lietuva, krašte daugiausia yra „perdėti“. Dar labiau netikėtas buvo Prezidento tvirtinimas, kad nei Vokietijos Vyriausybė, nei atsakingi reicho politiniai sluoksniai nepalaiko institucijų (t. y. Vokietijoje ar Rytų Prūsijoje – *aut. pastaba*), vedančių priešišką propagandą prieš Lietuvą. Jei pirmosios tezės atsiradimą A. Smetonos kalboje dar buvo galima suprasti, tai antrosios tikslingumas kėlė rimtų abejonų, ypač atsižvelgiant į tuometinės Lietuvos spaudos publikacijas, kuriose nuolat buvo skundžiamasi Vokietijos valdžios ir jos institucijų kišimusi į Lietuvos vidaus, visų pirma Klaipėdos, reikalus. Vilniaus klausimu Respublikos Prezidentui tik pakartojo tai, ką įprastai tokiomis progomis jis sakydavo: kova dėl sostinės susigrąžinimo ir toliau lieka svarbiausias užsienio politikos tikslas, o derybos su Lenkija gali būti vedamos tik tuo atveju, jei jose bus deramasi, kaip šio tikslo pasiekti. Visi, klausę šios Prezidento kalbos, negalėjo neatkreipti dėmesio į akcento Lietuvos užsienio politikoje perkėlimą nuo Vilniaus į Klaipėdą¹¹.

Beje, gruodžio 17-ąją Karininkų ramovėje A. Smetonos kalbos klausėsi labai specifinė auditorija. Kadangi spaudos atstovai nebuvo įleisti į Karininkų ramovę (dėl šios priežasties ši kalba Lietuvos spaudoje nebuvo komentuojama), Prezidento buvo susirinkę pasiklausyti Lietuvos kariuomenės karininkai, aukšti valstybės pareigūnai ir diplomatinio korpuso Kaune nariai. Būtent pastaruosius Respublikos Prezidentas ir buvo pasirinkęs savo kalbos adresatais. Iš čia ir minėti Klaipėdos problemai skirti pasažai, ir pabrėžtinas ramus kalbos tonas. Užsienio valstybių atstovai tiesiog negalėjo neatkreipti dėmesio, kad, priešingai nei prieš tris savaites iš Reichstago tribūnos žaibus Lietuvos atžvilgiu svaidęs Vokietijos užsienio reikalų ministras, A. Smetonos kalbos dalis, skirta santykiams su Vokietija ir padėčiai Klaipėdos krašte nušviesti, nuskambėjo netgi pozityviau, nei buvo galima tikėtis.

¹¹ T. H. Prestono 1930 m. gruodžio 23 d. pranešimas Nr. 247 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, PRO. FO, 371, 15536, N 155, 2.

Ypač prisimenant tuos priekaištus Vokietijai, kuriuos D. Zaunius vos ne kasdien kartojo užsienio diplomatom Kaune.

Iš oficialių kalbų, pasisakymų spaudoje sunku ar net neįmanoma spręsti apie vieno ar kito valstybės vadovo pažiūras, padėties vertinimą ir pan. Viešos ar proginės kalbos yra rašomos atsižvelgiant į to momento reikalavimus, paprastai jas rašo kiti asmenys, kurie tik tinkamai sudėlioja akcentus, išskirdami tai, kas tuo metu jiems nurodoma išskirti, kas atitinka valstybės ir kalbą sakančiojo lyderio interesus ar siekius. Ką iš tikrųjų galvoja lyderiai, kaip jie vertina vieną ar kitą politikos aspektą, konkretų asmenį ar reiškinį, dažniausiai lieka už kadro, nepasiekiamo pašalinėms akims ir ausims. Tikrąsias savo nuostatas valstybių vadovai ar šiaip politikai ir diplomatai išdėsto konfidencialiuose *pro memoria* ar savo asmeninėje korespondencijoje, kuri ilgiems metams atsiduria slaptųjų archyvų fonduose. Tačiau prabėgus dešimtmečiams archyvų saugyklų durys prasiveria, panaikinami dokumentų slaptumo grifai ir prieš tyrinėtoją atsiveria unikali galimybė prisiliesti prie paslapties, praskleisti jos šydą ir supažindinti skaitytoją su vienu ar kitu jį dominančiu toli praeityje likusiu epochos dokumentu, atskleidžiančiu jam įdomaus asmens pažiūras.

Ne išimtis ir Prezidentas A. Smetona. Išlikusių įvairiomis progomis jo sakytų kalbų tekstų, publikacijų apie Vilnių ir Klaipėdą, santykius su kaimyninėmis valstybėmis yra apstu, klausimas tik, kiek šiose viešai vartoti skirtose kalbose ir straipsniuose atsiskleidžia tikrasis politikas A. Smetona, kiek šiuose tekstuose atsispindi jo pažiūros įvairiais užsienio politikos klausimais?

Skaitytojų dėmesiui turime galimybę pristatyti nepaprastai įdomų dokumentą, priklausantį Didžiosios Britanijos laikinojo reikalų patikėtinio Lietuvoje T. H. Prestono plunksnai. Tai konfidenciali *pro memoria*, išsamiai atpasakojanti britų diplomato pokalbį su Respublikos Prezidentu. Kaip liudija signatūra, *pro memoria* rašyta praėjus kelioms dienoms po pokalbio ir buvo skirta Didžiosios Britanijos pasiuntiniui Baltijos valstybėms H. M. Knatchbullui-Hugessenui, rezidavusiam Rygoje. *Pro memoria* brito diplomato užfiksuotas A. Smetonos monologas įvairiais tarptautinės politikos klausimais atrodo atviras ir nuoširdus, gal net nepaprastai atviras ir net provokuojantis, turint galvoje, kad savo mintimis Prezidentas dalijosi su užsienio valstybės diplomatu.

Yra pagrindo manyti, kad Prezidentas A. Smetona Didžiosios Britanijos laikinąjį reikalų patikėtinį pašnekovu pasirinko neatsitiktinai. 1930 m. pabaigoje Lietuvos padėtis buvo nepaprastai sunki. 1931 m. sausio mėnesį Ženevoje turėjo prasižinti Tautų Sąjungos sesija, į kurios dienotvarkę buvo įtrauktos net trys nepaprastai reikšmingos Lietuvai bylos (Tranzito byla su Lenkija, incidentų, įvykusių ties

Lietuvą ir Lenkiją skyrusia administracine linija, svarstymas ir tolimesnis Klaipėdos vokiečių skundo, palaikomo Vokietijos, nagrinėjimas). Tarybos sprendimai galėjo turėti lemtingą įtaką Lietuvai valstybei, jos interesams Vilniaus ir Klaipėdos bylose. Klaipėdos klausimu, kuriam ir buvo skirta daugiausiai dėmesio pokalbio metu, daug draugų Lietuva neturėjo. Sovietai, nebūdami Tautų Sąjungos nariais, Lietuvai Ženevoje ne ką tegalėjo padėti, o Klaipėdos konvencijos signatarai (britai, prancūzai ir italai) Klaipėdos vokiečių pastangas išsaugoti vokišką Klaipėdos krašto pobūdį vertino su tylia simpatija, nenorėdami ir negalėdami pritarti gubernatoriaus A. Merkio valdymo metodams ir paspartintam krašto lituanizacijos procesui.

Padėtis keitėsi ne tik Klaipėdos krašte. Dar pavojingesnės permainos vyko Vokietijoje. Stiprėjant revanšistinių ir nacionalistinių jėgų pozicijoms šalies viduje Vokietijos kišimasis į Klaipėdos reikalus darėsi vis agresyvesnis ir atviresnis. 1930 m. rudenį prasidėjęs Vokietijos persimetimas iš Lietuvos sąjungininko kone į atvirą jos priešininkų stovyklą vertė Vyriausybę palaipsniui trauktis nuo „Volde-marro protokolu“ nustatyto tiesioginio ginčų su Vokietija sprendimo. Kaune laikytasi nuomonės, kad agresyvus Vokietijos kišimasis į Klaipėdos reikalus, grėsęs peraugti ir į atvirą dviejų valstybių konfliktą, neatitiko ir valstybių signatarių interesų.

Tokiomis aplinkybėmis, kartu planuojant peržiūrėti santykius su Vokietija ir politiką Klaipėdos krašte, Lietuvoje lygiagrečiai keitėsi ir požiūris į valstybių signatarių vaidmenį Klaipėdos byloje, stiprėjo noras Klaipėdos reikalus svarstyti ne diskusijose su Vokietija, o pokalbiuose su signatarais. Impulsą tokioms intencijoms suteikė D. Zauniaus pokalbis su Didžiosios Britanijos pasiuntiniu Baltijos valstybėms 1930 m. gruodžio mėnesio viduryje, kurį pirmasis, matyt, įvertino kaip teikiantį vilčių. Nepraėjus ir dviem savaitėms po šio pokalbio, Kaune nuspręsta pasiųsti stipresnį signalą britams. Šį kartą tą apsiėmė padaryti pats Prezidentas. Beje, sprendžiant iš *pro memoria* turinio, T. H. Prestonui lietuvių intencijos nebuvo paslaptis.

Prezidento A. Smetonos ir britų diplomato pokalbis įvyko Naujųjų metų išvakarėse, užsienio reikalų ministro D. Zauniaus surengtame priėmime. Be jau minėtų dviejų pašnekovų, jame dalyvavo, tiesa, atlikdami tik statistų vaidmenį, ir keli artimiausiai Prezidento A. Smetonos aplinkai priklausę asmenys. Šį „naujametinį“ pokalbį skaitytojui pateiksime kone ištiesai, be kupiūrų, siekdami maksimaliai tiksliai perteikti A. Smetonos minčių eigą, atskirdami ją nuo britų diplomato apibendrinimų ir palydėdami mūsų trumpais komentarais.

* Plačiau apie šį pokalbį žr. p. 173.

** Nebus paliesti tik tie pokalbio momentai, kurie, mūsų manymu, nėra aktualūs šiame Lietuvos diplomatijos tome nagrinėjamų klausimų kontekste.

Pro memoria pradžioje, prieš atpasakodamas pokalbį, T. H. Prestonas išskyrė tris bendro pobūdžio pastebėjimus. Pirmasis jų lietė pokalbio metu vartotą kalbą. Britų diplomatas teigė, kad valandą trukęs pasikalbėjimas vyko be vertėjo, kalbėta rusų kalba, kurią puikiai mokėjo abu pašnekovai. Beje, jis tvirtino, kad rusų kalba buvo vienintelė užsienio kalba, kuria A. Smetona galėjo lengviausiai reikšti savo mintis¹². Tačiau šis teiginys neatitinka tikrovės. Daugelis autorių, rašę apie A. Smetoną, teigė, kad pirmasis Lietuvos Prezidentas neblogai mokėjo net keletą užsienio kalbų. Pvz., A. Smetonos biografas A. Eidintas teigė, kad Mintaujos klasikinę gimnaziją baigęs A. Smetona puikiai kalbėjo vokiečių, lenkų ir rusų kalbomis, neblogai prancūziškai, mokėsi anglų kalbą (nors niekada, net jau gyvendamas JAV, gerai ja nekalbėjo), o Platoną skaitė originalo kalba. Taigi, arba rusų kalba pačiam britų diplomatui buvo vienintelė įvaldyta užsienio kalba, kuria jis galėjo susikalbėti laikinojoje sostinėje, arba, kas mažiau tikėtina, tuo metu praleidęs Lietuvoje maždaug pusantrų metų, jis dar nebuvo turėjęs progos įsitikinti A. Smetonos lingvistiniais gebėjimais.

Antrasis T. H. Prestono *pro memoria* pradžioje išskirtas momentas liečia tam tikras Lietuvos politinio elito laikysenos permainas. 1930-ųjų pabaigoje britas neklysdamas užfiksavo naują tendenciją Lietuvos politikų ir diplomatų elgesyje. Pasak jo, „paskutiniu metu“ Lietuvos Vyriausybės nariai, ir net Prezidentas, „tiesiog ieško progų pasikalbėti politinėmis temomis su Kaune akredituotais užsienio valstybių pasiuntiniais“. Toks lietuvių politinio elito elgesys, teigė jis, labai skyrėsi nuo dar prieš metus vyravusio lietuvių valdžios požiūrio į prancūzų, italų, amerikiečių ir ypač „mūsų“ (t. y. britų) diplomatus bei konsulus, kuomet didesnių priėmimų metu lietuviai didžiausią („beveik ekskliuzyvinį“) dėmesį rodydavo tik Vokietijos ir Sovietų Sąjungos atstovams¹³. Nebejotina, kad šią lietuvių elgesio permainą lėmė jau minėti sunkumai ir Vyriausybės planai dėl galimo naujo signatarų vaidmens Klaipėdos byloje.

Kaip pabrėžė T. H. Prestonas, viso pokalbio metu Lietuvos Prezidentas kalbėjo laisvai ir neįprastai atvirai apie visas problemas, iškilusias prieš Lietuvą. Pokalbį jis, beje, pradėjo nuo susikomplicavusių Lietuvos santykių su Vatikanu. Šiuo klausimu A. Smetona buvo labai karingai nusiteikęs: atvirai demonstravo savo nepalankų nusistatymą nuncijaus Riccardo Bartolonio atžvilgiu, kaltino jį kišančią į Lietuvos vidaus reikalus. Prezidentas neslėpė pasipiktinimo ir „ateitininkais“,

¹² T. H. Prestono 1931 m. sausio 3 d. konfidencialus pranešimas Nr. 3 H. M. Knatchbullui-Hugesse-
nui, PRO. FO, 371, 15536, N 280, 5.

¹³ Ten pat.

kurie, pasak jo, remiami Lietuvos klerikų (o šiems, anot jo, įtaką darė nuncijus), varė aršią prieš Vyriausybę nukreiptą propagandą. Demaskavęs suokalbio prieš valstybę schemą, pastebėjęs, kad iki šiol Vyriausybė pro pirštus žiūrėjusi į šias pik-tadarystes, A. Smetona perspėjo, gal net pagrasino, kad tokia santūri laikysena jokių būdu nereiškia, jog taip bus visada. Prezidentas leido suprasti pašnekovui, kad jo kantrybė baigiasi ir yra ruošiamasi imtis drastiškų metodų, neišskiriant net areštų. A. Smetona manė esant reikalinga pabrėžti, kad Vyriausybė tokių drastiškų akcijų imsis nesibaimindama galimų pasekmių, net ir iškilus grėsmei nutraukti santykius su Vatikanu. Pokalbyje dalyvavęs Ministras Pirmininkas J. Tūbelis taip pat nepagailėjo piktų, karčių žodžių nuncijui¹⁴. Šio pokalbio epizodo plačiau neko-mentuosime, kadangi konfliktą su nuncijumi jau esame nagrinėję pirmajame Lie-tuvos diplomatijos istorijos tome. Čia apsiribosime pastebėjimu, kad tokiu A. Smetonai visai nebūdingu karingumu per nesikišimo į kitos valstybės vidaus reikalų prizmę tikriausiai bandyta apeliuoti į britų, o per juos ir į kitų didžiųjų Europos valstybių jei ir ne simpatiją, tai bent supratimą dėl nenormalios padėties Lietuvos ir Šventojo Sosto santykiuose priešasčių.

Išliejęs įtūžį ant nuncijaus, Prezidentas perėjo prie Klaipėdos temos. Pasak T. H. Prestono, jis ir toliau išlaikė karingą ūpą. Priešingai nei ramioje gruodžio 17 d. kalboje, ši kartą A. Smetona reiškė didelį susirūpinimą Klaipėdos reikalais. Di-džiausios jo kritikos sulaukė Klaipėdos Konvencijos 17-asis straipsnis, kuris, pasak A. Smetonos, buvo labai nevykusiai suformuluotas, ypač Lietuvos interesų atžvil-giu. Jis neslėpė pasipiktinimo, kad Klaipėdos krašto vokiečiai, sudarantys, pasak jo, tik 30 procentų krašto gyventojų, remdamiesi šiuo straipsniu, Lietuvos vidaus poli-tikos klausimais galėjo tiesiai kreiptis į Tautų Sąjungos Tarybą. „Tokia padėtis yra netoleruotina ir ją geriausiai būtų atitaisyti signatarams pakeičiant šį Klaipėdos Konvencijos straipsnį“, – siūlė jis britų diplomatui, vildamasis, kad Londone bent jau apsvarstys šią idėją¹⁵. Prezidentas neslėpė pasipiktinimo ir Vokietijos atviru ki-šimusi į Klaipėdos reikalus, pabrėždamas, kad Lietuvos valstybės sienos, taip pat ir prieinančios prie Baltijos jūros, t. y. siena su Vokietija, yra nustatytos tarptautinėje sutartyje su Vokietija, ir ši aplinkybė, jo įsitikinimu, Vokietijos kišimasi į Klaipė-dos reikalus darė dar labiau netoleruotiną¹⁶.

¹⁴ T. H. Prestono 1931 m. sausio 3 d. konfidencialus pranešimas Nr. 3 H. M. Knatchbullui-Hugesse-nui, *PRO. FO*, 371, 15536, N 280, 5. Plačiau apie konfliktą su R. Bartoloniu žr. Lietuvos diplomati-jos istorijos pirmajame tome.

¹⁵ Ten pat, l. 5v.

¹⁶ Ten pat.

Apibendrinamas emociingą A. Smetonos pasisakymą Klaipėdos reikalais, T. H. Prestonas atmintinėje atkreipė dėmesį į, jo nuomone, Prezidento išsakytų minčių ir realios padėties Klaipėdos krašte neatitikimą. Jam, esą, susidarė įspūdis, kad Prezidentas nebuvo informuotas apie „paskutiniu metu Vokietijos demonstruojamą susitvardymą bei kantrybę Klaipėdos reikalais“¹⁴. Dėl tokio A. Smetonos „neinformuotumo“ T. H. Prestonas buvo linkęs kaltinti užsienio reikalų ministrą, tariamai nesupažindinusį Prezidento su esama padėtimi¹⁷. Labai abejotinos vertės ir, beje, nieko nepagrįstas kaltinimas, greičiau liudijantis apie paties kaltintojo informacijos, o gal ir objektyvumo trūkumą, ypač prisimenant neseną ir toli gražu ne taikaus pobūdžio įspėjimą Lietuvai, nuskambėjusį iš Reichstago tribūnos, ir tą nuolatinį spaudimą, taikant taip pat ir drastiškas ekonomines priemones, kurių Vokietija naudojo prieš Lietuvą. Tenka manyti, kad čia suveikė subjektyvūs veiksniai. Tuo metu D. Zaunias ir T. H. Prestono santykiuose dar tebevyravo įtampa, britas nemėgo užsienio reikalų ministro ir kiekviena proga, su pagrindu ar be, savo pranešimuose stengėsi įgelti ministrui.

Toliau Prezidentas kalbą pakreipė santykių su Didžiąja Britanija kryptimi. Jis apgailestavo neturėjęs galimybės apsilankyti Anglijoje, valstybėje, kuria, pasak jo, jis žavėjosi. Tokią užuominą, beje, buvo galima suprasti ir kaip prašymąsi pakvietimo atvykti su vizitu į Londoną, tačiau šioje *pro memoria* vietoje nerandame jokių T. H. Prestono komentarų ar pasiūlymų pasiuntiniui. Nesulaukęs tikėtiosios reakcijos, A. Smetona staiga ėmė dalytis prisiminimais apie lankymąsi Skandinavijoje kovų už Nepriklausomybę pradžioje. Prezidentas prisiminė, kad tuo metu Skandinavijoje lietuviai buvo laikomi germanofilais. Tokį įspūdį jis susidaręs ir iš pokalbio su tuometiniu Didžiosios Britanijos pasiuntiniu Stokholme. Pasak A. Smetonos, tada jis nekreipė dėmesio į tokius kaltinimus, kadangi jam labiau rūpėjo užsitikrinti bet kurios užsienio valstybės paramą įgyvendinant lietuvių nacionalines aspiracijas¹⁸. Kitaip sakant, Prezidentas signalizavo, kad tada, aplinkybių verčiami, lietuviai privalėjo eiti kartu su vokiečiais, kadangi tik Vokietija palaikė Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo idėją. Tokie tada buvę laikai. Nors

* Tenka manyti, T. H. Prestonas abejojo, kad Prezidentą A. Smetoną buvo pasiekusi informacija apie gruodžio 23 d. Vokietijos Vyriausybės pasiūlymą Lietuvai. Britų laikinasis reikalų patikėtinis klydo. A. Smetona ne tik žinojo apie vokiečių iniciatyvą, bet tuo metu ir aktyviai svarstė, kaip atsakyti į Berlyno pasiūlymą. Pokalbis su Didžiosios Britanijos diplomatu buvo vienas iš eilės žingsnių, prieš duodant atsakymą Vokietijai.

¹⁷ T. H. Prestono 1931 m. sausio 3 d. konfidencialus pranešimas Nr. 3 H. M. Knatchbullui-Hugesse-nui, *PRO. FO*, 371, 15536, N 280, 5.

¹⁸ Ten pat.

A. Smetona toliau šios temos neplėtojo, buvo galima suprasti, kad laikai pasikeitė, atitinkamai pasikeitė ar gali pasikeisti ir Lietuvos užsienio politikos orientacija. Tik tam reikia stimulų ir postūmių atitinkama kryptimi...

Pasidalijęs prisiminimais, A. Smetona ėmė apgailestauti, kad 1928 m. gegužės mėnesį Londone su Premjeru Austenu Chamberlainu kalbėjosi ne jis, o prof. A. Voldemaras, kuris „perdėm netaktiškai praleido auksinę galimybę pristatyti Didžiosios Britanijos Vyriausybei Lietuvos poziciją“¹⁹. Šį kartą Prezidentas jau kone atvirai prašėsi būti pakviečiamas į Londoną, siūlydamasis didžiąja politika užsiėmusiems britams pristatyti ir Lietuvos požiūrį į tarptautinės politikos reikalus. Ta proga A. Smetona pademonstravo dar ir savo žinias apie Anglijos vidaus politiką, pareikšdamas pašnekovui, kad Didžiosios Britanijos liberalų partija ir visų pirma jos lyderis Lloydas Davidas George buvo palankiausiai Lietuvos politinių aspiracijų atžvilgiu nusistačiusi britų politinė partija. O britų konservatoriai, pasak jo, buvo labiau orientuoti į Prancūziją ir Lenkiją, atitinkamai jų pozicijoje nebuvo atsižvelgiama į Lietuvos interesus. A. Smetona neslėpė žinąs, kad tuometinė Lietuvos valdymo forma buvo labai nesimpatinga britų Leiboristų partijai²⁰. Savo *pro memoria* T. H. Prestonas nekomentavo šių Lietuvos Prezidento vertinimų, tačiau jie perpasakoti ne be paslėptos ironijos...

Primygtinai siūlydamasis atvykti su vizitu į Londoną A. Smetona signalizavo norįs atitaisyti A. Voldemaro padarytą blogą įspūdį apie lietuvius ir jų politiką, tačiau jo pastangos liko be atsako. Lietuvos Prezidento į Londoną niekas nepakvietė. Tačiau ne todėl, kad dar buvo gyvi prisiminimai iš A. Voldemaro vizito, o dėl gerokai paprastesnės priežasties – kaip pastebėjo vienas britų diplomatas, jie paprasčiausiai neturėjo ką jam pasiūlyti^{21*}.

Taip ir nesulaukęs jokios T. H. Prestono reakcijos į šias užuominas, Prezidentas perėjo prie paprastesnės temos, imdamas kalbėti apie Lietuvos santykius su Latvija ir Estija. Šį kartą jis buvo nusiteikęs pozityviai, pareikšdamas norįs pačių geriausių santykių su šiaurinėmis kaimynėmis. Jo nuomone, veikdamos drauge, Baltijos valstybės galėjo gerokai padidinti savo jėgas ir prestižą tarptautinėje

¹⁹ T. H. Prestono 1931 m. sausio 3 d. konfidencialus pranešimas Nr. 3 H. M. Knatchbullui-Hugesenui, *PRO. FO*, 371, 15536, N 280, 5.

²⁰ Ten pat.

²¹ T. H. Prestono 1931 m. vasario 3 d. pranešimas Nr. 35 H. M. Knatchbullui-Hugesenui, *PRO. FO*, 371, 15536, N 1274, 32.

* Verčiant pažodžiui, ši pastaba skambėtų maždaug taip: esą, britai nebūtų galėję pasiūlyti „Didžiosios Britanijos pastogės (prieglaudros) lietuvių benamiui“.

arenoje. Tuo Lietuvos Prezidento pozityvumas ir baigėsi. „Jei draugystės su Latvija ir Estija kaina reikštų patekimą į Lenkijos glėbį, – perspėjo A. Smetona, – jis susilaikytų nuo tokios „nepageidaujamos kompanijos.“ Prezidentas neslėpė Lietuvos suinteresuotumo turėti gerus santykius ir su Lenkija, tačiau, pasak jo, tai „palaipnis procesas“²².

Grįždamas prie tų dienų aktualijų, Respublikos Prezidentas pabrėžė, kad Lietuvos užsienio politikos leitmotyvas – palaikyti kuo glaudesnius santykius su Vokietija ir Sovietų Sąjunga – visada buvo ir išlieka nepakitęs. Šią nuostatą Prezidentas pakartojo net kelis kartus, tuo pat metu neslėpdamas, kad dabartinė santykių su Vokietija padėtis jam kelia didelį susirūpinimą. Ministras Pirmininkas J. Tūbelis, iki tol daugiau kilnojęs taurę nei dalyvavęs pokalbyje, šioje vietoje nusprendė įsiterpti į pokalbį. Kaip liudija *pro memoria*, apie Vokietijos pavojų Premjeras kalbėjo ne taip diplomatiškai kaip Prezidentas²³.

A. Smetonos tonas akivaizdžiai pasikeitė, kai jis ėmė paniekinamai kalbėti apie Józefą Klemensą Piłsudskį, kuris, esą, Ženevoje nepagarbiai atsiliepė apie Lenkijos seimą. Toks susirūpinimas maršalo nepagarba savo šalies parlamentui iš Lietuvos Prezidento lūpų skambėjo daugiau nei keistai, prisimenant, kaip buvo pasielgta su seimu Lietuvoje po 1926 m. perversmo. Tačiau net ne šis pasažas buvo didžiausias netikėtumas britų diplomatai Prezidento kalboje. Kaip savo *pro memoria* teigė T. H. Prestonas, didelei jo nuostabai, A. Smetona staiga persikėlė į fantastinę polinių svajonių šalį, imdamas miglotai, bet kartu ir su neslepiamu bei nuširdžiu entuziazmu kalbėti apie Vytauto laikų Lietuvą, mėgindamas „Didžiosios Lietuvos“ valstybės modelį perkelti į moderniuosius laikus. Užsisvajojęs A. Smetona tokioje „Didžiojoje Lietuvoje“ matė gyvenant ne tik lietuvius, bet ir du su puse milijonų Lenkijos Galicijos valstiečių, pasak jo, iki šiol kalbėjusių lietuvių kalbos dialektu...²⁴

Sprendžiant iš *Foreign Office* dokumentų, britų diplomatams Lietuvos Prezidento politinis romantizmas atrodė ne tik naivus, neadekvatus, bet ir pavojingas. Beje, tai nebuvo pirmas kartas, kai aukšti Lietuvos politikai ar diplomatai pokalbiuose su užsienio valstybių atstovais lietuvių teritorines aspiracijas ar pretenzijas mėgindavo pagrįsti istoriniais argumentais, imdami plačiai postringauti apie „garbingą ir šlovingą“ Lietuvos valstybės praeitį. Kaip teigė JAV istorikas Alfredas

²² T. H. Prestono 1931 m. sausio 3 d. konfidencialus pranešimas Nr. 3 H. M. Knatchbullui-Hugesseui, *PRO. FO*, 371, 15536, N 280, 5v.

²³ Ten pat.

²⁴ Ten pat.

Erichas Sennas, istoriniais argumentais lietuviams buvo sunku įtikinti užsienio valstybių atstovus savo reikalavimų pagrįstumu²⁵. Beje, kai kurie A. Smetonos (ir kai kurių kitų Lietuvos lyderių) pareiškimai užsienio diplomatus ne tik glumino, bet ir baugino. Pvz., vieno priėmimo pas Vokietijos pasiuntinį H. Morahtą metu, pokalbyje dalyvaujant Danijos laikinajam reikalų patikėtiniui Erikui Bieringui ir JAV konsului Robertui Wayne Heingartneriui, Prezidentas, kalbėdamas apie Lietuvos tarptautinę padėtį ir jos užsienio politiką, Lietuvą palygino su mažu vaiku, laikančiu rankose degtukų dėžutę... Kitaip sakant, A. Smetona Lietuvą lygino su vaiku, galinčiu sukelti Europoje didelį gaisrą. Ne mažiau tą kartą pas Vokietijos pasiuntinį susirinkusius diplomatus nustebino ir kitas Lietuvos Prezidento pareiškimas: A. Smetona neatmetė galimybės, kad ateityje Lietuva ir vėl galėtų tapti didele valstybe nuo Baltijos iki Juodosios jūros, tačiau, pastebėjo jis, toks scenarijus Lietuvai yra ... nepageidautinas, kadangi tokiu atveju lietuvius absorbuotų ukrainiečiai ir kitos anksčiau į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtį įėjusios tautos. Vis dėlto A. Smetona neslėpė, kad tuometines Lietuvos sienas jis laikė esant visiškai neteisingomis. Jo įsivaizdavimu, pvz., pietuose, Lietuvos siena turėjo eiti netoli Balstogės²⁶.

Čia neturime tikslo svarstyti, kiek pagrįsti buvo A. Smetonos pasisakymai teritoriniais klausimais. Šiuo atveju svarbiau yra tai, kad Lietuvos lyderių istorinės reminiscencijos (pvz., „Didžiosios Lietuvos“ tema) užsienio atstovams buvo ne tik nesuprantamos, bet ir kėlė jiems rimtų abejonių dėl Lietuvos valstybės ateities perspektyvų, tikrai ne retindamos, o didindamos gretas tų, kurie dėl tarptautinio stabilumo nebūtų labai prieštaravę, kad Lietuva (ir kitos Baltijos valstybės) būtų prijungtos prie kurios nors iš didžiųjų valstybių²⁷.

Savo pranešimo pabaigoje T. H. Prestonas darė prielaidą, kad Lietuvos užsienio reikalų ministras, prieš sėsdamas prie Tautų Sąjungos Tarybos stalo, energingai sieks Didžiosios Britanijos palankumo Ženevoje²⁷. „Kuo mes galėtume padėti Lietuvai? Nematau, ką mes galėtume padaryti bent jau iki tol, kol Lietuvos Vyriausybė pakeis visą savo užsienio politikos kursą, ko dabar, aš bijau, iš jų tikėtis

²⁵ Prof. A. E. Senno įžanginis žodis R. W. Heingartnerio dienoraščiui, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 5.

²⁶ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 227.

* Dauguma Kaune rezidavusių diplomatų buvo įsitikinę, kad anksčiau ar vėliau Lietuva greičiausiai bus priversta grįžti į Lenkijos, Latvija ir Estija – į Rusijos sudėtį.

²⁷ T. H. Prestono 1931 m. sausio 3 d. konfidencialus pranešimas Nr. 3 H. M. Knatchbullui-Hugesesui, PRO. FO, 371, 15536, N 280, 6v.

negalima“, – teigė britų laikinasis reikalų patikėtinis, lyg tarp kitko užsimindamas, kad jei Londone vis dėlto būtų priimtas sprendimas duoti kokį nors patarimą Lietuvos Vyriausybei, ši kartą būtų didelė tikimybė, kad Kaune į jį bus atsižvelgta²⁸.

Į paslėptą T. H. Prestono pasiūlymą britų diplomatijai efektyviau paveikti Lietuvos užsienio politiką pirmasis sureagavo pasiuntinys H. M. Knatchbullas-Hugessenas. Pranešime į *Foreign Office* jis prisiminė savo paskutinį apsilankymą laiki-nojoje sostinėje 1930 m. gruodžio viduryje (pastebėdamas, kad tą kartą į Kauną jis vyko asmeniniu D. Zauniaus prašymu) ir jo garbei Lietuvos užsienio reikalų ministro surengtų pietų metu įvykusį pokalbį. Svarstant Ženevoje galinčias kilti problemas tada Didžiosios Britanijos pasiuntinys pastebėjo D. Zauniaus veiksmus seksiąs „įdėmiai ir su simpatija“. Išgirdęs tokį svečio pareiškimą užsienio reika-lų ministras nusprendė griežti jautį už ragų, išreikšdamas viltį, kad ši simpatija bus Lietuvai palanki. Didžiosios Britanijos pasiuntiniui nebeliko nieko kito, kaip tik patvirtinti šią prielaidą. Tokiu būdu D. Zaunius tarėsi užsitikrinęs britų para-mą Tautų Sąjungos Taryboje, nors pats H. M. Knatchbullas-Hugessenas tokį savo pažadą laikė tik „bereikšme fraze“, kuriai lietuviai suteikė nepateisinamai didelę reikšmę²⁹.

Po Didžiosios Britanijos laikinojo reikalų patikėtinio Kaune pokalbio su Lie-tuvos Prezidentu ši „bereikšmė frazė“ įgijo naujų atspalvių. „Aš nežinau, ko jie (lie-tuviai – *aut. pastaba*) tikisi iš mūsų, nei kodėl jie kažko iš mūsų tikisi, apie tai rašau tik todėl, kad dabartinėmis aplinkybėmis jie gali būti linkę įsiklausyti į mūsų kokį nors atvirą patarimą, kurį, progai atsiradus, mes galėtume jiems duoti Ženevoje“, – pranešime į *Foreign Office* rašė britų pasiuntinys Baltijos valstybėms. Ta proga jis nepraleido galimybės priminti Londonui, kad visi jo ankstesni bandymai įteigti D. Zauniui, jog Lietuvos užsienio politikos uždaviniai – griežtai laikytis Klaipėdos Konvencijos bei Statuto raidės ir normalizuoti santykius su Lenkija („taip greitai, kaip tik įmanoma“) – turėtų būti svarbiausi, iki tol buvo bevaisiai. Po tokios pai-nios įžangos H. M. Knatchbullas-Hugessenas pagaliau perėjo prie reikalo esmės: „<...> Jų suglumimas šiuo metu yra neišpasakytai didelis, didesnis nei bet kada anksčiau, todėl man atrodo, kad dabar yra labai tinkamas laikas užsienio reikalų sekretoriui A. Hendersonui duoti jiems kokį nors atvirą patarimą Ženevoje (jei jis, žinoma, bus nusiteikęs duoti tokį patarimą). Pats laikas atvesti lietuvius į protą.“³⁰

²⁸ PRO. FO, 371, 15536, N 280, 3–4.

²⁹ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 7 d. laiškas *Foreign Office* Šiaurės departamento di- rektoriui H. J. Seymourui, PRO. FO, 371, 15536, N 308, 9–9v.

³⁰ Ten pat.

Šios eilutės Didžiosios Britanijos pasiuntinio pranešime į *Foreign Office* reišė, kad A. Smetonos pokalbis su T. H. Prestonu nesibaigė visiškai be rezultatų. Tiesa, šie rezultatai buvo ne visai tokie, kokių tikėjosi Lietuvos Prezidentas. Vis dėlto būtent po šio pokalbio Londone ėmus rimčiau svarstyti „draugiško patarimo“ Lietuvai galimybę britų diplomatijos vaidmuo Klaipėdos byloje pastebimai tapo aktyvesnis.

3.3. Otto Böttcherio direktorijos sudarymas

Kad ir kaip toliau būtų rutuliojėsi Lietuvos ir Vokietijos santykiai, Klaipėdos kraštas negalėjo likti be veikiančios direktorijos. Derybos dėl jos sudarymo prasidėjo kiek pavėluotai, tik 1930 m. lapkričio 14 d., kai abiejų didžiausių seimelio frakcijų lyderiai J. Gubba ir Josephas Kraussas informavo gubernatorių, kad Žemės ūkio (*Landwirtschaftspartei*) ir Tautos (*Volkspartei*) partijos direktorijos sudarymo klausimu laikosi vieningos pozicijos ir jie turį įgaliojimus pradėti derybas dėl naujos direktorijos pirmininko kandidatūros. Nuo pat derybų pradžios užvirė sudėtinga taktinė kova. Pvz., jau pirmąją derybų dieną paaiškėjo, kad nei viena pusė neskubėjo teikti savo kandidatų, pirma pageidaujama išgirsti kitos pasiūlymus. Šią pirmą dvikovą pavyko laimėti gubernatoriui, tačiau tai buvo tik kovos pradžia, ir, kaip parodė tolimesni įvykiai, jokio pranašumo ši pergalė jam nesuteikė.

Lapkričio 17 – gruodžio 1 d., pirmojo derybų raundo metu, seimelio daugumos partijų atstovai pateikė gubernatoriui 4 kandidatūras į direktorijos pirmininkus, tačiau visas jas A. Merkys atmetė: Apygardos teismo pirmininkas dr. Hermanas Riffartas ir dvasininkas Conradas netiko, nes nemokėjo lietuvių kalbos (A. Merkio nuomone, mokėti abi kalbas buvo būtina Statuto 27-uoju straipsniu numatyta sąlyga, J. Gubba teigė, kad mokėti abi kalbas neprivaloma, esant reikalui, galima naudotis vertėjo paslaugomis); Piktupėnų pastoriaus G. Podziaus gubernatorius nesutiko skirti, kadangi jis „visai nežinomas žmogus, niekur krašto administravime nepasireiškęs ir jokių pareigų nėjęs“; Otto Szygaudą atsakė skirti, pareikšdamas nemanąs, kad jam „užtektų savarankiškumo“ eiti šias sunkias pareigas. Savo ruožtu buvo atmestos ir gubernatoriaus pasiūlytos 4 kandidatūros: pirklys Mikas Šuišelis ir krašto patarėjas Mickus – kaip „neturintys daugumos partijų pasitikėjimo“; dr. Didžys – „kadangi jo nusistatymas visai nesutampa su daugumos partijų nusistatymu“; dr. Domas Krivickas – kaip per daug priklausomas nuo gubernatoriaus. Pagaliau dar vienas A. Merkio pasirinktas asmuo – M. Naujokas – po

pokalbio su gubernatoriumi ir daugumos atstovais pats atsisakė užimti direktorijos pirmininko postą. Nepavykus susitarti dėl naujos direktorijos pirmininko kandidatūros per pirmąsias dvi derybų savaites, gruodžio 4 d. buvo surengtas gubernatoriaus susitikimas su seimelio daugumos atstovais aptarti kliūčių, atsiradusių sudarant direktoriją³¹.

Po šio pasitarimo derybos buvo atnaujintos, tačiau jos ir toliau vyko labai sunykiai, abi pusės visiškai skirtingai įsivaizdavo derybų objektą ir jų tikslus. Seimelio vokiečių daugumos nariai pageidavo svarstyti visus ginčytinus centro valdžios politikos krašte aspektus, jiems labiausiai rūpėjo atsakymas į klausimą, ar Kaunas yra pasiruošęs atsižvelgti į kai kuriuos jų reikalavimus? Kitaip sakant, seimelio daugumai rūpėjo ne tiek konkreti kandidato į direktorijos pirmininkus pavardė, kiek jo pozicija centro valdžios ir autonominių organų ginče ir jos bei seimelio daugumos ginamų nuostatų atitikimas. „Mums svarbu, ar numatytojo kandidato nuomonė sutampa su [seimelio] daugumos nuomone“, – tvirtino J. Gubba, pažymėdamas, kad tai liečia visus aktualius Lietuvos politikos Klaipėdoje klausimus³².

J. Gubba, kone aktyviausias derybininkas tarp A. Merkio oponentų krašte, taip išdėstė daugumos partijų poziciją: jei jos matytų, kad centro Vyriausybė vienu ar kitu klausimu yra pasiruošusi atsižvelgti į jų pageidavimus, jos galėtų sutikti ir su silpnesniu direktorijos pirmininku ir užimti labiau nuolaidžią poziciją direktorijos sudarymo klausimu; jei gubernatorius ir toliau ignoruotų jų nuomonę, skundų prieš Lietuvą Ženevoje ir ateityje nepavyktų išvengti. A. Merkys visiškai kitaip suprato derybų tikslą, neslėpdamas savo pageidavimų jų metu svarstyti tik vieną vienintelį – konkrečių asmenų, galinčių užimti direktorijos pirmininko kėdę, kandidatūrų – klausimą. Gubernatorius tvirtino, kad Vyriausybė yra suinteresuota „galutinai likviduoti“ daugumos keliamus probleminius klausimus, tačiau konkretizuoti savo pažadų ar būsimųjų veiksnių jis neskubėjo.

Deryboms užsitęsęs, artėjant Tautų Sąjungos sesijai, A. Merkio pozicija švelnėjo, joje vis daugiau buvo galima išžvelgti kompromiso paieškų. „Man atrodo, visiškai pakanka, jei aš dar kartą pareikšiu, kad direktorija šiais klausimais gali būti visiškai vienos nuomonės su seimeliu, reikalaudama to paties, ko ir seimelis reikalauja; o jei direktorija neatitinka seimelio nusistatymo, tai jis gali pareikšti jai nepasitikėjimą ir pasirinkti kitą direktoriją“, – dar prieš kelis mėnesius toks pareiškimas iš gubernatoriaus lūpų buvo neįsivaizduojamas, kadangi jis visais įmanomais

³¹ E. Klaipėdos direktorijos sudarymo reikalai, *Lietuvos aidas*, 1930 m. gruodžio 9 d., p. 1.

³² 1930 m. gruodžio 4 d. pasitarimo Klaipėdos krašto gubernatūroje protokolai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 7.

ir neįmanomais būdais vykdomąją valdžią krašte siekė išlaikyti centro valdžios kontrolėje³³.

Nepaisant gubernatoriaus pozicijos pokyčių, susitarti dėl direktorijos pirmininko ilgai nesisekė. A. Merkio oponentai, būdami įsitikinę, kad jiems nėra kur skubėti, ilgai svarstydavo gubernatoriaus pasiūlytas kandidatūras ir vėliau jas atmesdavo kaip nepriimtinas, net neabejodami, kad iškart po Naujųjų metų, Tautų Sąjungos sesijos išvakarėse, gubernatorius bus kur kas labiau sukalbamas. Dėl šios priežasties, nenurodydami jokių motyvų, jie atmesdavo ir kandidatūras, kurios, rodės, turėjo būti daugumos partijoms net ir labai priimtinos. Siūlyti savo kandidatų metų pabaigoje J. Kraussas ir J. Gubba neskubėjo. Gruodžio 20 d., daugumos partijų atstovams atmetus Augusto Baldszaus³⁴ kandidatūrą, gubernatorius dar tą pačią dieną pirmą kartą susitiko su dar vienu kandidatu į direktorijos pirmininko postą O. Böttcheriu („vienos vokiečių vartotojų bendrovės direktoriumi“). Ar gubernatorius pats susirado jį, ar kas pasiūlė, nevisiškai aišku. Tačiau pirmasis A. Merkio įspūdis apie šį kandidatą, užfiksuotas jo *pro memoria*, buvo visiškai neblogas: „Böttcheris – kokių 50 metų amžiaus, gana energingas, moka lietuviškai, politikoje iki tol nebuvo dalyvavęs. Vokietis norėtų būti lojalus ir dirbti su Centro Vyriausybe. Prieš jį nelabai ką būtų galima pasakyti.“³⁴ Toks pozityvus atsiliepiamas apie šį asmenį visiškai nestebina. Sprendžiant iš minėtos *pro memoria*, pokalbio su gubernatoriumi metu O. Böttcheris kaip išmanydamas stengėsi padaryti kuo geresnį įspūdį. Antai jis manė esant reikalinga pareikšti, jog tapęs direktorijos pirmininku ir įsitikinęs, kad negalės dirbti su gubernatoriumi, jis, be abejo, atsištatydintų pats, jo nereikėtų net raginti. Kita vertus, O. Böttcheris tvirtino „norįs likti nepriklausomu“ tiek nuo gubernatoriaus, tiek ir nuo seimelio daugumos ir net užsiminė, kad, jam tapus direktorijos pirmininku, „vienu pirmųjų jo užduočių būtų atpratinti seimelio narius kištis į krašto administraciją“³⁵. Toks jo ketinimas, žinoma, negalėjo nepatikti A. Merkiui.

³³ 1930 m. gruodžio 4 d. pasitarimo Klaipėdos krašto gubernatūroje protokolas, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 8.

* A. Baldszus (1883 m. lapkričio 18 d. – 1952 m. gegužės 12 d.) – suvokietėjęs lietuvininkas, Klaipėdos krašto visuomenės ir politikos veikėjas, bandęs laviruoti tarp lietuvių ir vokiečių; 1926 m. E. Simonaičio vadovaujamos direktorijos narys; 1935 m. lapkričio mėn. – 1939 m. sausio mėn. direktorijos pirmininkas; 1935 m. už finansines machinacijas, į kurias buvo įtraukti ir Vokietijos bankai, Apeliacinių rūmų patrauktas baudžiamojon atsakomybėn.

³⁴ A. Merkio 1930 m. gruodžio 24 d. *pro memoria* Nr. 15, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 6.

³⁵ Ten pat.

Svarbu pažymėti, kad tuo metu O. Böttcherio kandidatūrai pritarė ir kai kurie įtakingi krašto lietuviai. Pvz., buvęs lietuviškosios direktorijos pirmininkas Endriu Borhertas tvirtino, kad vokiečiai O. Böttcheris būtų net geresnis direktorijos pirmininkas už lietuvių A. Baldszų, nes jis, O. Böttcheris, „niekur nėra pasižymėjęs prieš lietuvius ir jokiai partijai nepriklausąs“. Vienintelis šio kandidato trūkumas, į kurį atkreiptas dėmesys gubernatūroje, – „jo nenoras duoti jokių pažadų gubernatoriui ir tai, kad jis, visgi, vokiečiai ir kurį laiką buvo Grabovo* įtakoje“, tačiau A. Merkys vylėsi, kad pastarajam išvykus gyventi į Vokietiją O. Böttcheris bus „nustojęs didelio gundytojo ir gal dabar su nekuria rizika būtų galima jį panaudoti“. Vis dėlto A. Merkys nujautė tam tikrus pavojus, kylančius iš šio paskyrimo, apie galimas „rizikas“ jo *pro memoria* užsimenama net kelis kartus³⁶.

Matydamas gubernatoriaus abejones ir norėdamas laimėti jo palankumą O. Böttcheris ir toliau mielai kalbėjo tai, ką tas ir norėjo girdėti. Pvz., neprisimdamas jokių įsipareigojimų jis savo iniciatyva užsiminė A. Merkiui direktorijoje norįs matyti ir „vieną asmenį iš lietuvių bloko“³⁷. Nepraėjus metams po šių pokalbių paaiškės, jog E. Borhertas nepaprastai klydo, palygindamas O. Böttcherį su „tuščiu popieriaus lapu“, o gubernatoriaus nuogaštavimai dėl „rizikų“ nebuvo visai be pagrindo, deja, tuomet jau buvo per vėlu...

Bet grįžkime prie direktorijos sudarymo. Gruodžio 24 d., prieš pat Kalėdas, A. Merkys pasiteiravo seimelio daugumos partijų lyderių, kaip jie vertintų O. Böttcherio kandidatūrą, pabrėždamas, kad tai yra jo paskutinis bandymas sudaryti abi puses tenkinančią direktoriją³⁸. Seimelio daugumos partijų lyderiai su atsakymu ir vėl neskubėjo. J. Gubba ir J. Kraussas pas gubernatorių O. Böttcherio kandidatūros aptarti atėjo tik po savaitės, gruodžio 30 d. Beje, jie pirma pabandė išsiaiškinti, kieno čia kandidatas? J. Gubba klausė A. Merkio, ar jis siūlęs O. Böttcherį į direktorijos pirmininkus? Esą, vokiečių blokas seimelyje atsakymą dėl šios kandidatūros galys duoti tik po to, kai gubernatorius jį oficialiai pasiūlys. Kadangi gubernatorius šią kandidatūrą jau buvo siūlęs prieš savaitę, toks destruktivus elgesys jį nepaprastai papiktino. A. Merkys atsakė, kad jam jau nusibodo ieškoti naujų kandidatų,

* Robertas Grabovas (1885 m. gegužės 3 d. – 1945 m. gegužės 2 d.) – vokiečiai (lietuvių kalbos nemokėjo), 1919–1930 m. Klaipėdos burmistras, nuo 1925 m. *Volkspartei* valdybos narys, Lietuvos III Seimo narys nuo Klaipėdos krašto, įtakingas vokiečių visuomenės veikėjas Klaipėdos krašte, 1930 m. lapkritį išvyko iš Klaipėdos ir Pomeranijoje tapo Rostoko miesto burmistru.

³⁶ A. Merkio 1930 m. gruodžio 24 d. *pro memoria* Nr. 15, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 6–6 v.

³⁷ Ten pat.

³⁸ Ten pat.

atseit, jis jau devynis asmenis pasiūlęs, todėl dar kartą O. Böttcherio siūlyti nema-
naš, tik galįs pareikšti, kad ši kandidatūra jam yra „diskutuotina“. Jei seimelio dau-
guma pritaro O. Böttcherio kandidatūrai, rūstavo A. Merkys, tuomet jis nuspręs, ar
O. Böttcheris bus skiriamas direktorijos pirmininku, ar ne^{39*}.

Norėdamas gubernatorių galutinai išvesti iš kantrybės J. Gubba sugalvojo
naują problemą – daugumos partijos galėtų svarstyti O. Böttcherio kandidatūrą,
jei direktorija būtų sudaroma iš trijų asmenų ir į ją „niekas neįlįs iš lietuvių gru-
pės“^{**}. Jis neslėpė, kad daugumos partijos yra griežtai apsisprendusios „neįsileis-
ti lietuvių į direktoriją“ ir šiuo klausimu jos nuolaidų nedarys. Įvartytas į kampą,
A. Merkys bandė aiškinti, esą, iš kelių narių – trijų ar keturių – bus sudaryta direk-
torija, nėra principinis klausimas ir net bandė prastumti į pirmininkus D. Krivic-
ko kandidatūrą^{***}, tokiu atveju žadėdamas neprieštarauti trijų narių direktorijai⁴⁰.
Tomis aplinkybėmis tai buvo visiškai nerealus pasiūlymas, ypač kad vokiečiai, no-
rėdami parodyti, kas yra padėties šeimininkas, demonstratyviai grasino nebend-
radarbiauti su lietuviais nei seimelyje, nei direktorijoje. Atrodo, tokiais viržais
dabar jau A. Merkys bandė gelbėti savo prestižą, leisdamas suprasti, kad jis dar
galįs paveikti direktorijos sudarymo procesą. Kita vertus, jis neslėpė jaučiąs, kad
seimelio daugumos partijos iki Tautų Sąjungos sesijos nesuinteresuotos sudaryti
direktoriją ir šiuo klausimu „matomai turi instrukcijų“. Tai buvo atvira užuomina
į Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje vadovavimą seimelio daugumai, ta-
čiau J. Gubba kategoriškai tai neigė, tvirtindamas, kad daugumos partijos siekian-
čios ne tik sudaryti direktoriją, bet ir pageidaujančios susitarti su centro valdžia „ir
kitais reikalais“ dar iki Ženevos⁴¹. Pokalbio pabaigoje A. Merkiui vėl pasiteiravus,
ar J. Gubba sutinkąs su O. Böttcherio kandidatūra, tas atsakė „norįs dar pasitar-
ti“. Tuo pokalbis ir pasibaigė. Pranešime į Kauną A. Merkys teigė turįs žinių, jog

³⁹ A. Merki 1930 m. gruodžio 31 d. *pro memoria* Nr. 16, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 4.

* Kaip atsirado O. Böttcherio kandidatūra, mums nėra žinoma, tačiau drįstume spėti, kad A. Mer-
kio kabinete kalbant apie galimą šio asmens paskyrimą direktorijos pirmininku J. Gubba ir
J. Kraussas, iš pradžių tariamai bandydami išsiaiškinti, kieno tai kandidatūra, o vėliau vis svars-
tydami jos priimtinumą daugumai, paprasčiausiai vaidino spektaklį, žaisdami su A. Merkiu kaip
katė su pele. Tokiu ilgu neapsisprendimu dėl O. Böttcherio kandidatūros tiesiog norėta užsiti-
krinti, kad gubernatorius neieškotų ir nepasiūlytų kito kandidato.

** T. y. iš lietuvių frakcijos seimelyje.

*** Matyt, turimas galvoje doc. dr. Domas Krivickas, Kauno universitete dėstęs Klaipėdos krašto tei-
sę, vėliau URM teisės patarėjas.

⁴⁰ Ten pat.

⁴¹ Ten pat, l. 4–4 v.

seimelio daugumai iš Berlyno buvo „duoti nurodymai dėl direktorijos su gubernatoriumi jokia būdu nesitarti, kad pasunkinti Lietuvos padėtį būsimajame Tarybos posėdyje“⁴².

Tačiau šį kartą jis klydo. Praėjus kelioms dienoms, 1932 m. sausio 2 d., J. Gubba informavo gubernatorių apie daugumos partijų sutikimą su O. Böttcherio kandidatūra. Tą pačią dieną A. Merkys išsikvietė O. Böttcherį pokalbiui. Prisimindamas ankstesnius jo pareiškimus apie norą palaikyti lojalius santykius ir su centro valdžia, A. Merkys domėjosi O. Böttcherio planais dėl direktorijos sudėties ir jo pasiryžimu atsispirti „daugumos diktatui“⁴³. Netrukus paaiškėjo, kad gubernatoriaus viltys, jei tokių turėta, buvo be pagrindo. O. Böttcheris pareiškė, kad jam, deja, nepavyko apginti savo nusistatymo dėl direktorijos narių skaičiaus ir konkrečių kandidatūrų. Kitaip sakant, seimelio dauguma kategoriškai nesutiko atsižvelgti į jo pageidavimą direktorijoje turėti ir vieną lietuvių atstovą, ir jis buvo priverstas sutikti su „trijų“ direktorija, kurioje, be jo, dar bus du nariai: G. Podzius ir O. Szygaudas. O. Böttcheris sakėsi nuoširdžiai apgailestaujęs dėl tokios padėties, klausdamas, ką jam daryti? Atseit, gubernatorius A. Merkys galės jį atleisti arba jis pats galės atsisakyti paskyrimo. A. Merkys neneigė, kad, susidarius tokiai padėčiai, jo paskyrimas tapo labiau problematišku ir atvirai paklausė: „Ar Tamsta skirtum valdininkais krašte asmenis, nemokančius abiejų oficialių kalbų?“ Į savo klausimą gubernatorius gavo ne mažiau atvirą, nors ir nelabai paguodžiantį atsakymą: „Valdininkų atžvilgiu galiu pažadėti, bet dėl teisėjų – ne.“⁴⁴ Tuo jų pokalbis ir pasibaigė.

Kitą, sausio 3-ąją, dieną A. Merkys dar pabandė įtikinti J. Gubbą ir J. Krausą įtraukti į direktorijos sudėtį ketvirtąjį narį iš lietuvių pusės, tačiau šie nenorėjo apie tai net girdėti, pareiškdami, kad jie nesutiksia, kad lietuvis būtų įtrauktas į direktorijos sudėtį, nepriklausomai nuo to, „kas jis bebūtų“. A. Merkys tąkart galutinio atsakymo jiems nedavė ir jie vėl išsiskyrė taip nieko ir nenusprendę⁴⁵. Tačiau kelio atgal jau nebuvo. Iki Tautų Sąjungos sesijos pradžios buvo likusios tik kelios dienos. Kita vertus, pozityvi žinia apie seimeliui priimtinos direktorijos Klaipėdoje sudarymą galėjo nors šiek tiek padėti tuo metu Berlyne sunkias derybas vedusiam V. Sidzikauskui. Gubernatoriui teko nusileisti ir sutikti, kad būtų sudaryta grynai „vokiška“ direktorija. 1931 m. sausio 8-ąją A. Merkys oficialiai paskelbė apie naujos Klaipėdos krašto direktorijos sudarymą. Jos pirmininku, kaip ir planuota, tapo

⁴² A. Merkio 1930 m. gruodžio 31 d. *pro memoria* Nr. 16, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 4v.

⁴³ Ten pat, l. 4.

⁴⁴ A. Merkio 1930 m. sausio 3 d. *pro memoria* Nr. 17, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 3

⁴⁵ Ten pat.

jokiai politinei partijai nepriklausantis Klaipėdos krašto žemės ūkio kooperatyvų direktorius O. Böttcheris. Pasirinkdamas šią kandidatūrą A. Merkys tikėjosi radęs saliamonišką sprendimą: O. Böttcherio kandidatūra buvo priimtina seimelio partijų daugumai, kita vertus, naujasis direktorijos pirmininkas gerai kalbėjo lietuviškai (jo motina buvo lietuvė) ir vokiškai, o mokėti abi oficialias krašto kalbas buvo viena svarbiausių gubernatoriaus Klaipėdos krašto valdininkui keliamų sąlygų. Abu O. Böttcherio direktorijos nariai, seimelio vokiečių daugumos partijų atstovai G. Podzius ir ir O. Szygaudas taip pat mokėjo abi oficialias krašto kalbas⁴⁶. Netrukus, sausio 12 d., į Lietuvos pasiuntinybes užsienyje nuskriejo šifruota D. Zauniaus telegrama, nurodanti pasiuntiniams akcentuoti Vyriausybėms, prie kurių jie buvo akredituoti, kad O. Böttcherio direktorija turinti seimelio partijų pasitikėjimą ir jos sudarymas užtruko tik dėl to, kad vokiečių partijos norėjo turėti direktoriais nariais žmones, nemokančius abiejų oficialių krašto kalbų⁴⁷.

1931 m. sausio 13 d. seimelio daugumos partijos pareiškė O. Böttcherio direktorijai pasitikėjimą (lietuvių ir socialdemokratų frakcijos balsuojant susilaikė)⁴⁸. *Lietuvos aidas* ta proga reiškė pasitenkinimą, kad Klaipėdos krašte pavyko nugalėti įvairias „neesmines kliūtis“ direktorijos sudarymo kelyje⁴⁹.

3.4. Nauji Kauno pasiūlymai

Sudarius parlamentinio pobūdžio, t. y. seimelio sudėtį atitinkančią, direktoriją, kaip kad reikalavo Vokietija ir seimelio daugumos partijų blokas, *Auswärtiges Amt* „Kalėdinė sąlyga“ buvo įvykdyta. Kaune tikėtasi tuo pagrindu pasiekti atoslūgio ir dar iki Tautų Sąjungos Tarybos posėdžio, po dvišalių konsultacijų Berlyne, susitarti dėl ginčo išėmimo iš Tarybos dienotvarkės. Gavęs atitinkamas instrukcijas V. Sidzikauskas sausio 9-ąją, t. y. kitą dieną po direktorijos sudarymo, grįžo į Berlyną.

Laikas spaudė, todėl sprendimui rasti abi pusės turėjo minimaliai laiko. Laidotarpiai nuo sausio 9 iki 12 d., t. y. vos per keturias dienas, Berlyne įvyko keturi

⁴⁶ T. H. Prestono 1931 m. sausio 9 d. konfidencialus pranešimas Nr. 8 H. M. Knatchbullui-Hugesesnui, *PRO. FO*, 371, 15533, N 303, 121.

⁴⁷ D. Zauniaus 1931 m. sausio 12 d. šifruota telegrama Nr. 38 pasiuntinybei Paryžiuje, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 1.

⁴⁸ P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, p. 83–84.

⁴⁹ Nauja direktorija, *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 9 d., p. 1–2 (vedamasis).

svarbūs V. Sidzikausko pokalbiai su *Auswärtiges Amt* vadovybe, kurių metu sprendėsi Klaipėdos bylos likimas. Pirmasis pokalbis – su Vokietijos užsienio reikalų ministru J. Curtiumi, panorusiu susitikti su Lietuvos pasiuntiniu vos tik jam išlipus iš traukinio Berlyno geležinkelio stotyje. Paakintas tokio dėmesio, pokalbį V. Sidzikauskas pradėjo ryžtingai nusiteikęs, imdamas vardyti priekaištus Vokietijai, nurodydamas tas neigiamas pasekmes, kurias abiejų valstybių santykiams turėjo J. Curtiaus sprendimas 1930 m. rugsėjo mėnesį palaikyti Klaipėdos seimelio narių skundą Taryboje, apgailėstaudamas, kad Lietuvos ir reicho ginču savais tikslais sumaniai pasinaudojo lenkų propaganda. Po tokios tradicinės įžangos pasiuntinys užtikrino, kad Lietuvos Vyriausybė „turinti rimto noro atstatyti draugiškus santykius su Vokietija“, ir toks noras, atsižvelgiant į tarptautinę padėtį, Kauno nuomone, turėjo atitikti ir Vokietijos interesus⁵⁰.

Vadovaudamasis gautomis instrukcijomis, V. Sidzikauskas siūlė „laikiną išėitį“ iš susidariusios padėties: Taryboje pradėjus svarstyti Klaipėdos bylą, D. Zaunius perskaitys pareiškimą, nušviesdamas 1930 m. rugsėjo susitarimų esmę, informuodamas Tarybos narius apie Lietuvos Vyriausybės nuveiktus darbus, nepamiršdamas ir tų, kuriuos dar liko atlikti; pažymės, kad rinkimai į seimelį praėjo tvarkingai ir kad Lietuvos Vyriausybė, siekdama laisvų rinkimų, padarė net daugiau nei iš jos būtų buvę galima reikalauti; akcentuos, kad seimeliui susirinkus gubernatorius paskyrė direktorijos pirmininką, turintį daugumos partijų pasitikėjimą. Kitaip sakant, konstatavęs, kad visi rugsėjo susitarimo punktai yra įvykdyti, Lietuvos užsienio reikalų ministras pareiškė: kad artimiausioje ateityje tikimasi suderinti visus finansinio atsiskaitymo klausimus; kad nuo šiol gubernatorius motyvuos kiekvieną savo veto, bus išspręsti ir nesutarimai, kilę dėl teismų kompetencijos. Informuodamas Tarybos narius apie legaliai Klaipėdos krašte veikiančią karo padėtį, D. Zaunius kartu pažymės ir Lietuvos Vyriausybės pasiryžimą panaikinti karo padėtį visoje Lietuvoje, taigi ir Klaipėdos krašte⁵¹.

Lietuvos Vyriausybės poziciją karo padėties ir viešų debatų prie Tarybos stalo tikslingumo klausimais V. Sidzikauskas paaiškino kiek išsamiau. Kalbėdamas apie pasiryžimą karo padėties įstatymą pakeisti „ypatingos padėties“ įstatymu, pasiuntinys sakėsi nematęs esminio skirtumo tarp šių dviejų įstatymų, tačiau tvirtino, kad „ypatingos padėties“ įstatymai veikė ir kai kuriose kitose valstybėse, taip pat ir tose, kurios yra Tautų Sąjungos Tarybos narės (pvz.: Italijoje, Ispanijoje, Jugoslavijoje, Lenkijoje). Pasisakydamas už tai, kad Klaipėdos byla būtų išimta iš Tarybos

⁵⁰ V. Sidzikausko 1931 m. sausio 13 d. atmintinė, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 93–107.

⁵¹ Ten pat.

dienotvarkės, jis tvirtino, jog vieši debatai rizikuotų įkaintinti atmosferą, padidinti įtampą dviejų valstybių santykiuose, užkirsdami kelią „nuosaikiai bei atsakingai politikai“. V. Sidzikauskas ragino bylą atidėti kitai Tautų Sąjungos sesijai, pastebėdamas, kad tolimesni ginčai galėtų pakenkti ne tik harmoningam dviejų valstybių bendradarbiavimui, bet ir sukelti Lietuvos Vyriausybei vidaus politinių sunkumų. Esą, kiekvieną taikų Lietuvos Vyriausybės žingsnį jos politiniai oponentai šalies viduje galėtų interpretuoti kaip nusileidimą Tarybos ar Vokietijos spaudimui. Bylos atidėjimas, pasak V. Sidzikausko, galėjo turėti neigiamų pasekmių ir padėčiai Klaipėdos krašte – „tam tikros jėgos“, laukdamos Ženevos sprendimo, nebūtų suinteresuotos bendradarbiauti su centro valdžia, sprendžiant įvairius krašto gyvenimui aktualius klausimus⁵². Esą, nuo to nukentėtų visi krašto gyventojai, nepriklausomai nuo tautybės. Grįžęs prie iš Kauno parsivežto „laikinos išėities“ pasiūlymo, V. Sidzikauskas dėstė toliau: išklauses D. Zauniaus, atsakomojoje kalboje J. Curtius, vadovaudamasis įsitikinimu, kad viešos diskusijos nereikia nei Lietuvos, nei Vokietijos vyriausybėms, o ir atidėti bylą būtų nepageidautina „praktiškos politikos požiūriu“, turėjo apsiriboti pareiškimu Tarybai, kad likę klausimai netrukus bus sureguliuoti Lietuvos delegato nurodytomis priemonėmis, esą, nėra daugiau reikalo tais klausimais varginti Tarybos narių ir todėl Vokietija bylą laiko esant baigta. Jei J. Curtius pageidautų, jis dar galėtų rezervuoti sau teisę ateityje vėl kreiptis į Tarybą, jei Lietuvos delegato nurodytas kelias neduotų laukiamų rezultatų, kilniaširdiškai siūlė V. Sidzikauskas⁵³.

Baigęs dėstyti Kauno pasiūlymus V. Sidzikauskas manėsi atlikęs bent pusę darbo. Tačiau vietoje taip laukto J. Curtiaus pareiškimo apie galimą bylos užbaigimą Lietuvos pasiuntinio laukė šaltas dušas. Vokietijos užsienio reikalų ministras, reaguodamas į pokalbio pradžioje V. Sidzikausko išsakytus priekaištus, manė esant reikalinga pabrėžti, kad jis labai nenoromis, ir tik Lietuvos išprovokuotas, buvo priverstas kreiptis į Tarybą dėl Klaipėdos seimelio narių skundo. „Ilgiau kalbėti tuo klausimu nėra prasmės, nes žinau, kad Jūsų neįtikinsiu“, – pareiškė J. Curtius, leisdamas suprasti, kad Lietuvos pasiuntinio ir jo vadovybės nuomonė šiuo klausimu jį mažai domina. Vis dėlto J. Curtius ir toliau nevengė šios temos, kiekviena proga pažymėdamas, jog lietuviai netesėjo savo pažadų, esą, po susitarimo Ženevoje praeitų metų rugsėjo mėnesį jis visiškai kitaip įsivaizdavęs tolesnę reikalo eigą. J. Curtius neslėpė, kad būtent Lietuvos Vyriausybę jis laikė esant atsakinga dėl to, kad *Deutschnationale Volkspartei* suvažiavime Manheime jam buvo

⁵² V. Sidzikausko 1931 m. sausio 13 d. atmintinė, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 93–107.

⁵³ Ten pat.

pareikšta interpeliacija dėl Klaipėdos bylos. Ten, Manheime, neslėpė pasipiktinimo J. Curtius, dėl Ženevos susitarimo vykdymo jis net buvęs priverstas pareikšti, kad „tai buvęs didžiausias nusivylimas jo gyvenime“⁵⁴. Tokia pokalbio pradžia Lietuvos pasiuntiniui nežadėjo nieko gero.

Žinia apie vokiškosios direktorijos sudarymą Klaipėdoje (pasiekusi Berlyną dar iki Lietuvos pasiuntinio grįžimo), į kurią V. Sidzikauskas dėjo tiek vilčių, didesnio išpūdzio J. Curtiui nepadarė. Tik prabėgomis užsiminęs apie O. Böttcherio direktoriją, jis nurodė kitus neišspręstus klausimus, dėl kurių Lietuva, pasak jo, nenorinti priiimti jokių konkrečių išpareigojimų, apsiribodama tik bendro pobūdžio pareiškimais ir neaiškiais pažadais. „Aš turiu daug abejonų eiti jūsų siūlomą keliu“, – pastebėjo J. Curtius, kartu pareikšdamas nesąs visiškai įsitikinęs, kad lietuvių siūlomas bylos baigimo būdas būtų korektiškas Tautų Sąjungos Tarybos atžvilgiu⁵⁵. Pastebėsimė, anksčiau tokių klausimų Vokietijos užsienio reikalų ministrams paprastai nekildavo.

Toliau ir vėl grįžta prie Lietuvos bei Vokietijos užsienio reikalų ministrų pokalbio Ženevoje 1930 m. rugsėjo pabaigoje, kurio metu, kaip teigė J. Curtius, buvo sutarta dėl gubernatoriaus A. Merkio pakeitimo. Jis sakėsi neatsimenąs, ar V. Sidzikauskas dalyvavo tame pokalbyje, tačiau aiškiai prisimenąs, kaip 1930 m. rugsėjo 30 d. pas jį atėjęs D. Zaunius Lietuvos Vyriausybės vardu pareiškė, kad gubernatorius A. Merkys bus atšauktas ir kad naują direktoriją sudarys jau kitas gubernatorius. J. Curtius pripažino neturįs teisės kelti tokių reikalavimų Lietuvos Vyriausybei, tačiau jis sakėsi negalįs nepareikšti, kad minėto pažado ištesėjimas būtų parodęs Kauno norą keisti iki tol praktikuotus metodus Klaipėdos krašte ir sudaryti ten abipusio pasitikėjimo atmosferą⁵⁶.

Nors V. Sidzikauskas minėtame pokalbyje ir nedalyvavo, tačiau pareiškė žinąs iš D. Zauniaus, kad jis A. Merkio atšaukimą darė priklausomą nuo Vokietijos generalinio konsulo Klaipėdoje W. Maensso atšaukimo ir nuo Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje subordinavimo pasiuntinybei Kaune. Ir kadangi J. Curtius „negalįs bent tuo metu duoti užtikrinimo dėl Zauniaus iškeltų sąlygų, tai visas tas klausimas paliko kabėti ore“, – atsakomybę dėl neįvykusių mainų vokiečiams bandė permesti V. Sidzikauskas⁵⁷. Tačiau J. Curtius ir toliau tvirtino kitaip supratęs D. Zaunių.

⁵⁴ V. Sidzikausko 1931 m. sausio 13 d. atmintinė, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 93–107.

⁵⁵ Ten pat.

⁵⁶ Ten pat.

⁵⁷ Ten pat.

Norėdamas nusukti pokalbį nuo šios pavojingos jam temos, V. Sidzikauskas ėmė pabrėžtinai primygtinai teirautis, ir jau ne pirmą kartą, ar būdamas Karaliaučiuje J. Curtius priėmė Klaipėdos seimelio narius J. Gubbą ir R. Meyerį ir ar tiesa, kad juos ir J. Kraussą traukinyje priėmė iš Tilžės į Įsručių atvykęs reicho Kancleris H. Brūningas? Gan primityvokas bandymas perimti iniciatyvą ir priversti J. Curtių teisintis nepavyko. Neteikdamas didesnės reikšmės tokio pobūdžio klausimams jis tik dar kartą pakartojo, ką jau buvo sakęs anksčiau: jokių klaipėdiečių Karaliaučiuje jis nepriėmęs, juo labiau jis neturiš žinių, kad tai būtų padaręs H. Brūningas, žadėdamas šį klausimą išsiaiškinti⁵⁸.

Baigiantis pusantros valandos trukusiam pokalbiui, abejingai patvirtinęs anksčiau duotą pažadą paremti Lietuvą Tranzito byloje, aiškaus atsakymo į pasiūlymą dėl Klaipėdos bylos tolimesnio likimo J. Curtius visgi nepateikė, užsimindamas norįs dar kartą šį klausimą aptarti su *Auswärtiges Amt* pareigūnais. Atsisveikindamas su Lietuvos pasiuntiniu jis siūlė jam šiuo klausimu išsamiau pasikalbėti su H. A. von Moltke, savo ruožtu žadėdamas pasitarti su reicho Kancleriu H. Brūningu⁵⁹. Susitarus dėl kito susitikimo sausio 12 d., pirmasis Vokietijos užsienio reikalų ministro ir Lietuvos pasiuntinio pokalbis baigėsi be didesnių rezultatų, bent jau pastarasis neišgirdo to, ko tikėjosi išgirsti. Kad ir kaip būtų keista, sprendžiant iš V. Sidzikausko pranešimo į Kauną, jis buvo įsitikinęs, kad jam pavyko įtikinti pašnekovą priimti Lietuvos Vyriausybės pasiūlymus, kuriuos pasiuntinys nesikuklindamas laikė savais („Aš gavau įspūdžio, kad jis linksta likviduoti Klaipėdos bylą Ženevoje mano pasiūlytu keliu ir priemonėmis“)⁶⁰. Deja, tai buvo ne tik gerokai per ankstyva, bet ir Kauną klaidinanti išvada.

1931 m. sausio 10 d. V. Sidzikauskas, kaip jam ir buvo patarta, susitiko su H. A. von Moltke. Susitikimo pradžioje Vokietijos diplomatas Lietuvos pasiuntinui be jokių užuolankų pareiškė, kad J. Curtius, įsigilinęs į jam pateiktus Lietuvos Vyriausybės pasiūlymus, apgailestauja negalįs jų priimti ir taip išimti bylą iš Tarybos dienotvarkės, kadangi sudarius direktoriją dar lieka neišspręsti „kiti Vokietijos reikalavimai“: nesureguliuoti finansinio atsiskaitymo tarp centro valdžios ir Klaipėdos krašto klausimai, neišspręstas teismų konfliktas, Lietuva atsisakanti panaikinti karo padėtį krašte nuo 1931 m. vasario 1 d. ir pan.⁶¹

⁵⁸ V. Sidzikausko 1931 m. sausio 13 d. atmintinė, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 93–107.

⁵⁹ Ten pat.

⁶⁰ Ten pat.

⁶¹ Ten pat.

H. A. von Moltke informavo Lietuvos pasiuntinį, kad J. Curtius pavedęs jam ieškoti „kitų bylos likvidavimo būdų“. Nustebusiam Lietuvos pasiuntiniui Vokietijos diplomatas pateikė neatidėliotinų veiksmų planą: per savaitę sureguliuoti finansinius klausimus, iškvietus į Berlyną iš Kauno ir Klaipėdos ekspertus išspręsti teismų konfliktą. Be to, jis primygtinai domėjosi, ar Lietuva galinti viešai Taryboje pasižadėti dėl karo padėties Klaipėdos krašte atšaukimo nuo 1931 m. vasario 1 d.? Toks „planas“ skambėjo kaip ultimatas, kaip atviros ir dar vienos kapituliacijos siūlymas. Jei iki šio pokalbio V. Sidzikauskas dar galėjo turėti iliuzijų dėl Klaipėdos bylos išėmimo iš Tarybos dienotvarkės tiesioginio susitarimo su Vokietija būdu, tai po šio sunkaus tris su puse valandas trukusio pokalbio jos išgaravo kaip kamparas. Lietuvos pasiuntinys turėjo pasigailėti, pasiuntęs į Kauną pranešimą, taip optimistiškai vertinantį Vokietijos užsienio reikalų ministro norą baigti bylą. Buvo visiškai akivaizdu, veiksmas vystėsi pagal įprastą scenarijų – patenkinus vienus Vokietijos reikalavimus, nepaisant ankstesnių pažadų, keliami nauji. Nepaleisdama Lietuvos nuo Tarybos stalo tokia taktika Vokietija siekė priversti ją nuolat teisintis ir aiškintis Ženevoje, kartu palaikant nuolatinę įtampą Klaipėdos krašte ir kliudant lietuviams jį administruoti.

V. Sidzikauskas nebuvo pasiroošęs priimti tokius pasiūlymus, pagaliau tam jis neturėjo ir įgaliojimų. Pastebėjęs, kad dėl finansinių klausimų sureguliuavimo bus tariamasi su direktorijos pirmininku O. Böttcheriu, jis tvirtai pareiškė, kad kiti du Vokietijos reikalavimai (dėl teismų kompetencijos ir karo padėties panaikinimo) Lietuvai yra visiškai nepriimtini. Tokiu atveju, sausiai pastebėjo H. A. von Moltke, J. Curtius privalės motyvuoti savo skundą Tarybai ir pasiūlys jai atsiklausti NTTTT nuomonės, grasindamas karo padėties klausimu viešai diskutuoti Taryboje⁶². Ap-sikeitę griežtais pareiškimais, abu diplomatai visgi susitarė susitikti dar kartą, prieš pat V. Sidzikausko antrąjį pokalbį su Vokietijos užsienio reikalų ministru.

Kaip ir buvo sutarta, sausio 12 d. V. Sidzikauskas vėl susitiko su H. A. von Moltke, tačiau jų pokalbis nebuvo rezultatyvus. Atsakydamas į anksčiau Lietuvos pasiuntinio išsakytus priekaištus Vokietijos diplomatas užtikrino, kad reicho Kancleris H. Brüningas nei Tilžėje, nei traukinyje iš Tilžės į Įsrutį nepriėmęs seimelio atstovų J. Gubbos, R. Meyerio ir kitų („kaip klaidingai buvo tvirtinama“), esą, jis net specialiai šiuo klausimu buvo susisiekęs su okupuotųjų žemių ministru Gotfridu Treviranusu, kuris taip pat patvirtino nei su vienu klaipėdiečiu nekalbėjęs⁶³. Pereidamas prie aktualiausio Lietuvai klausimo, H. A. von Moltke gana

⁶² V. Sidzikausko 1931 m. sausio 13 d. atmintinė, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 93–107.

⁶³ Ten pat.

atvirai paaiškino motyvus, kodėl „numarinti Klaipėdos bylos niekaip negalima“, esą, „tai sukeltų audrą Klaipėdos krašte ir sudarytų problemas Vokietijos Vyriausybei šalies viduje“. „Brangindama draugingus santykius su Lietuva ir nuoširdžiai norėdama išvengti jų pablogėjimo“, Vokietijos Vyriausybė siūlė Lietuvai *modus precedendi*: ginčytinus finansinio atsiskaitymo klausimus pavesti Tautų Sąjungos Tarybos ekspertams, o dėl karo padėties ir kitų ginčytinų klausimų pasiklausti konsultacinės NTTTT nuomonės. Tarybos pranešėjui savo raporte pateikus tokį pasiūlymą, Lietuvos ir Vokietijos delegatai, jo nuomone, be debatų, turėjo pareikšti savo sutikimą priimti šį pasiūlymą⁶⁴. Kaip ir anksčiau, vokiečiai neatsisakė paremti Lietuvą Ženevoje, svarstant Tranzito bylą prieš Lenkiją⁶⁵. H. A. von Moltke įspėjo V. Sidzikauską, kad Vokietijos delegacija bus pasiruošusi ir tam atvejui, jei Lietuvos atstovas Ženevoje bandys išprovokuoti debatus Taryboje, pareikšdamas kaltinimus Vokietijai⁶⁶.

Vokietijos kontrpasiūlymai rodo, kad reichas visgi nebuvo suinteresuotas viešai diskutuoti prie Tarybos stalo. Tam vokiečiai turėjo savų sumetimų, tačiau išvengti diskusijos jie tikėjosi priversdami Lietuvą priimti jų reikalavimus. Kaip ten bebūtų, vokiečių bandymas išvengti viešų debatų netiesiogiai patvirtina D. Zaunius pozicijos pagrįstumą – Lietuva ne tik galėjo, bet ir privalėjo ginti savo poziciją prie Tarybos stalo, o ne ieškoti aplinkinių kelių susitarti, kadangi tokia taktika, kaip kad jau ne kartą anksčiau buvo pasitaikę, galų gale baigdavosi rimtomis nuolaidomis Vokietijai.

Prieš baigdamas jam pavestą misiją, vis dar tikėdamasis stebuklo, V. Sidzikauskas laukė antrojo ir lemiamo susitikimo su J. Curtiumi, kuris turėjo įvykti iškart po pokalbio su H. A. von Moltke. Deja, nieko paguodžiančio iš Vokietijos užsienio reikalų ministro Lietuvos pasiuntinys ir šį kartą neišgirdo. J. Curtius tik patvirtino, ką anksčiau dėl *modus precedenti* jau buvo sakęs H. A. von Moltke: remdamasis vien neaiškiais pažadais jis negalys atsiimti skundo, nors, pasak jo, Vokietija ir „nenorinti pažeminti Lietuvos Vyriausybės tarptautiniame forume“. Iš anksto pasmerkęs Lietuvą tokiam pažeminimui, galutinai apsispręsti, kaip ir perėitų metų rugsėjo mėnesį, J. Curtius žadėjo po pokalbio su D. Zauniumi Ženevoje⁶⁷. Kitaip sakant, iki to laiko Lietuvai buvo duodama laiko pasirinkti vieną iš dviejų:

⁶⁴ V. Sidzikausko 1931 m. sausio 13 d. atmintinė, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 93–107.

⁶⁵ Ten pat.

⁶⁶ Ten pat.

⁶⁷ Ten pat.

arba baigti bylą Vokietijos siūloma procedūra, arba viešai diskutuoti prie Tarybos stalo ir neišvengiamai perkelti ginčą į NTTTT.

Atsisveikindamas su V. Sidzikausku J. Curtius vėl pakartojo anksčiau duotą pažadą paremti Lietuvą Tranzito byloje⁶⁸, pastebėdamas, kad šios paramos Vokietija nesieja su Klaipėdos byla. Jei išgirdęs šią žinią V. Sidzikauskas ir spėjo atsikvėpti, kitas Vokietijos užsienio reikalų ministro sakinytis vėl grąžino jį į realų pasaulį: „Jei svarstant Klaipėdos reikalus Lietuva puls Vokietijos Vyriausybę, tada jos parama Lietuvai prieš Lenkiją būtų juokinga.“ Baigiantis pokalbiui Lietuvos pasiuntiniui nebeliko nieko kito, kaip tik pareikšti apgailėstą, kad Kauno pasiūlymas nebuvo priimtas⁶⁸. Beje, prieš V. Sidzikauskui apleidžiant ministro kabinetą J. Curtius nepasigėdijo kreiptis į jį nei tai su prašymu, nei tai su reikalavimu nedaryti kliūčių Klaipėdos seimelio daugumos partijų atstovams J. Gubbai ir R. Meyeriui išvykti į Ženevą...

Nepaisant, kad jo misija patyrė visišką fiasko, V. Sidzikauskas pranešime į Kauną rašė: „Curtius bendrai imant yra gerai nusiteikęs. Dalyką gadina von Moltke ir turį prie jo [Curtiaus] priėjimą klaipėdiečiai, kurie netiki Lietuvos Vyriausybės gerais norais tol, kol Gubernatoriumi yra p. Merkys.“⁶⁹ Taigi, įvardijęs „tikruosius“ savo misijos nesėkmės kaltininkus (sprendžiant iš pranešimo, tokiais jis laikė esant H. A. von Moltkę ir A. Merkį), pasiuntinys reiškė viltį, kad po dviejų ministrų pokalbio Ženevoje „bylą visgi bus galima atidėti kitai Tarybos sesijai, duodant laiko Lietuvos Vyriausybei sutvarkyti likusius klausimus vidaus priemonėmis, geru ju“⁷⁰. Kokia kaina? Šio klausimo V. Sidzikauskas nebuvo linkęs kelti.

Prieš Vokietijos delegacijai išvykstant į Ženevą V. Sidzikauskas pietų pas reicho Prezidentą P. Hindenburgą metu turėjo dar vieną progą pasikalbėti su J. Curtiumi ir sovietų pasiuntiniu Levu Michailovičiumi Chinčiuku. Pirmasis, pasak jo, buvo „labai taikiai nusiteikęs ir sakėsi turįs vilties, kad po pasimatymo su Zauniu mi Ženevoje bus surastas abiem pusėms priimtinas *modus vivendi*“. V. Sidzikauskas dar kartą atkreipė Vokietijos užsienio reikalų ministro dėmesį į Lietuvos vidaus politikos sunkumus ir „rimtai ragino nepertempti stygos“. J. Curtius, žinoma,

* Primygtinis ir nuolat kartojamas pažadas paremti Kauną Tranzito byloje su Varšuva liudija, kad *Auswärtiges Amt* manymu, toks pažadas buvo laikomas vienu iš efektyviausių argumentų, galėjusių priversti Lietuvą pakeisti jos politiką Klaipėdos krašte Berlyno pageidaujama linkme.

⁶⁸ V. Sidzikausko 1931 m. sausio 13 d. atmintinė, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 93–107.

⁶⁹ Ten pat.

⁷⁰ Ten pat.

pažadėjo tai padaryti ir savo ruožtu prašė V. Sidzikausko, jeigu jis jau nevyksta į Ženevą, palaikyti nuolatinį kontaktą su B. von Bülowu⁷¹.

Optimizmo netrūko ir L. M. Chinčiukui, kuris SSRS Vyriausybės įgaliotas Lietuvai rūpimais klausimais irgi kalbėjo su J. Curtiumi. Po šio pokalbio sovietų diplomatas pareiškė tikis, kad Ženevoje Lietuvos ir Vokietijos užsienio reikalų ministrams pavyks susitarti atidėti Klaipėdos bylą kitai Tautų Sąjungos sesijai. Prisiemenant anksčiau ne kartą Kaune ir Berlyne kartotą principinį SSRS Vyriausybės nusistatymą, toks L. M. Chinčiuko pareiškimas buvo tolygus pripažinimui, kad sovietų tarpininkavimo misija patyrė nesėkmę. Nenorėdamas ir negalėdamas to pripažinti, sovietų pasiuntinys ir toliau samprotavo apie sutampančius Lietuvos ir Vokietijos interesus didžiojoje politikoje, vėl ir vėl kartodamas lietuvių ir vokiečių diplomatams jau spėjusią įgrįsti tezę: „Abiem valstybėms, turinčioms rimtų sąsąskaitų su Lenkija, gyventi nesantarvėje yra politinė nesąmonė.“ L. M. Chinčiuko optimizmas Lietuvos pasiuntiniui leido manyti, kad sovietams visgi pavyko įtikinti vokiečius santykius su Lietuva vertinti platesniame kontekste. „Iš to sektų, kad Maskva savo padarė“, – rašė jis pranešime į Kauną⁷². Deja, jis ir vėl klydo.

Taigi, dar prieš atvykimą į Ženevą, vėliausiai sausio 12 d., tapo aišku, kad susitarti su Vokietija dėl bylos numaravimo tiesioginių derybų keliu nebeįmanoma. Aišku buvo ir tai, kad viltys baigti bylą sudarant seimelio daugumai ir Vokietijai priimtina direktoriją taip pat nepasiteisino. Pasiguosti buvo galima nebent tuo, kad seimelio daugumai priimtinos direktorijos Klaipėdoje sudarymas bet koku atveju turėjo sulaukti Didžiosios Britanijos ir kitų valstybių signatarių delegacijų pritarimo ir sustiprinti Lietuvos atstovo pozicijas būsimojoje diskusijoje su vokiečiais Ženevoje.

Kaip bevertinsi, 1931-ųjų m. pradžioje sunku nematyti kai kurių analogijų su 1930 m. rudens situacija – Tautų Sąjungos sesijos išvakarėse lietuviai vėl leido vokiečiams vedžioti juos už nosies. Tiesa, šį kartą taip atsitiko ne dėl Lietuvos užsienio reikalų ministro ar apskritai diplomatinės tarnybos klaidų, o būtent dėl to, kad nebuvo atsižvelgta į D. Zauniaus nuomonę. Tenka manyti, kad nepaisant sunkumo širdyje D. Zaunius triumfavo – jis ir vėl buvo teisus, o jo oponentai dar neprasidėjęs Tarybos posėdžiams sėdo į balą. Kad ir kaip būtų paradoksalu, blo-gėjant Lietuvos tarptautinei padėčiai, jos užsienio reikalų ministro pozicijos Tautų Sąjungos sesijos išvakarėse šalies viduje sustiprėjo.

⁷¹ V. Sidzikausko 1931 m. sausio 14 d. konfidencialus laiškas D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 72–73.

⁷² Ten pat.

3.5. Klaipėdos byla Tautų Sąjungos Tarybos 62-ojoje sesijoje

Prieš prasidedant Tautų Sąjungos Tarybos sesijai Lietuvos Vyriausybė pasirūpino ne tik sudaryti naują, parlamentinę, direktoriją, ji atliko ir kai kuriuos užsigulėjusius „namų darbus“: pasiekė susitarimą dėl krašto administravimo išlaidų iš Lietuvos valstybės pajamų (pagal Statuto 35-ąjį straipsnį), skiriant tam 8,7 mln. litų⁷³; dėjo pastangų susitarti ir dėl pensijų išmokėjimo Vokietijos kariuomenėje tarnavusiems Pirmojo pasaulinio karo veteranams, deja, susitarti šiuo klausimu nepavyko, todėl manyta ginčą dėl pensijų atiduoti svarstyti NTTT⁷⁴. Nepavyko susitarti su klaipėdiečiais ir dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisdikcijos išplėtimo į Klaipėdos krašto teritoriją. Buvo akivaizdu, kad laukdamos būsimosios Lietuvos ir Vokietijos delegacijų dvikovos Ženevoje Klaipėdos krašto autonominės įstaigos neskubėjo priimti Kauno pasiūlymų net ir tais atvejais, kai šie atitikdavo ankstesnius klaipėdiečių pageidavimus. Šiaip ar taip, Lietuvos Vyriausybės iniciatyva siekti išspręsti probleminius klausimus sudarė pozityvų foną ne tik Kauno ir Klaipėdos santykiuose, bet ir turėjo duoti dividendų Tautų Sąjungos Tarybos posėdyje.

Vyriausybės sprendimas per V. Sidzikauską paieškoti susitarimo su Vokietija remiantis „Kalėdiniu“ Berlyno pasiūlymu baigėsi visiška nesėkme. Tiesa, šį kartą tai nesukliudė Lietuvos diplomatams tinkamai pasiruošti Tarybos posėdžiui, kadangi 1930-ųjų pabaigoje D. Zaunius, nebetikėdamas, kad galima tiesiogiai susitarti su vokiečiais, neatsižvelgdamas į Vyriausybės poziciją, intensyviai ruošėsi viešai diskusijai su J. Curtiumi. Beje, būtent tokią taktiką jam buvo siūlęs ir Didžiosios Britanijos pasiuntinys Baltijos valstybėms, viešėdamas Kaune 1930 m. gruodžio mėnesį⁷⁵. H. M. Knatchbullas-Hugessenas tada stebėjosi, kad paskutinį kartą Ženevoje D. Zaunius nepristatė Lietuvos pozicijos Klaipėdos klausimu taip, kad būtų išgirsti jos argumentai. Perspėjęs, kad tokia Lietuvos taktika, t. y. bandymas susitarti su Vokietija tiesiogiai, išvengiant ginčo svarstymo Taryboje ar NTTT, nori nenori sudaro Lietuvos Vyriausybės kaltumo įspūdį, britų pasiuntinys siūlė jai „nesislapstyti, o kautis“ („to come out into the field and fight“)⁷⁶. Tiesa, britų pasiuntinys pridūrė, kad jis dėsto tik savo asmeninę nuomonę, tačiau į šį niuansą

⁷³ T. H. Prestono 1931 m. sausio 9 d. konfidencialus pranešimas Nr. 8 H. M. Knatchbullui-Hugessenai, *PRO. FO, 371, 15533, N 303, 121*.

⁷⁴ Ten pat.

⁷⁵ Ten pat, l. 121v.

⁷⁶ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. vasario 12 d. laiškas H. J. Seymourui, *PRO. FO, 371, 15533, N 1367, 153*.

Lietuvos užsienio reikalų ministras neatkreipė ar nenorėjo atkreipti dėmesio. Neabejotina, kad H. M. Knatchbullo-Hugesseno nuomonė tik dar labiau sustiprino D. Zauniaus pasiryžimą eiti prie Tarybos stalo ir viešai ginti savo šalies interesus. Kita vertus, po V. Sidzikausko misijos Berlyne nesėkmės kito pasirinkimo jis pa-
prasčiausiai neturėjo.

D. Zauniaus pozicijų sustiprėjimas ir pasiruošimas Tarybos posėdžiui neliko nepastebėtas užsienio diplomatų. T. H. Prestonas savo pranešimuose pabrėžė, kad šį kartą Lietuvos užsienio reikalų ministras į Ženevą vyksta kur kas geriau „ginkluotas“ nei 1930 m. rugsėjo mėnesį. Pasak britų laikinojo reikalų patikėtinio, prieš eidamas prie Tarybos stalo D. Zaunius turėjo du kozirius kišenėje: lietuviškai kalbantį Klaipėdos direktorijos pirmininką vokiečių, priimtinau seimelio daugumai, ir jau minėtą susitarimą dėl 8,7 mln. litų, skirtų Klaipėdos kraštui administruoti. T. H. Prestonas prognozavo, kad šį kartą Lietuvos delegacijos pirmininkas bandys ginti Lietuvos Vyriausybės interesus svaresniais argumentais nei iki šiol, tačiau buvo įsitikinęs, kad D. Zauniaus Ženevoje laukė labai sunkus uždavinys. Ypač atsi-
žvelgiant į gubernatoriaus A. Merkio valdymo metodus ir jo nesiskaitymą su Klaipėdos Konvencija ir Statutu⁷⁷.

Neliko nepastebėta ir D. Zauniaus nuotaikos kaita. Prieš išvykdamas į Ženevą jis nebesiteisino dėl Lietuvos Vyriausybės politikos Klaipėdos krašte, o piktai skundėsi klaipėdiečių ir Vokietijos elgesiu. Dabar jo pozicija buvo labai panaši į tą, kurios jis laikėsi paskutiniajame Tarybos posėdyje, – jis ir vėl akcentavo nepriimtinas skundo įteikimo aplinkybes, piktindamasis, kad Tautų Sąjunga imasi svarstyti anoniminį skundą. Dar didesnę jo nepasitenkinimą kėlė skundo tekste vartotas žodynas. Prisimindamas J. Curtiaus sprendimą palaikyti Klaipėdos vokiečių skundą, D. Zauniaus tvirtino, kad nei viena save gerbianti valstybė negalėtų pasirašyti po tokiu dokumentu. Labai kategorišku tonu jis kalbėjo ir apie tuos sunkumus, su kuriais Lietuva susidurdavo laikydamasi Klaipėdos Konvencijos ir Statuto nuostatų, leisdamas suprasti, kad normaliam priimtų įsipareigojimų vykdymui nėra sukurta tinkamų įstatyminių mechanizmų ir instrumentų, žadėdamas šiuo klausimu pasisakyti Ženevoje⁷⁸. Prisimenant ir analogiškus Prezidento A. Smetonos nusiskundimus naujametinio pokalbio su Didžiosios Britanijos laikiniu reikalų patikėtinio metu, galima manyti, kad 1930 m. pabaigoje – 1931 m. pradžioje

⁷⁷ T. H. Prestono 1931 m. sausio 9 d. konfidencialus pranešimas Nr. 8 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, PRO. FO, 371, 15533, N 303, 121v.

⁷⁸ Ten pat.

Lietuvos Vyriausybė rimtai galvojo šį klausimą kelti valstybėms signatarėms, galbūt ir Tautų Sąjungos Tarybos posėdyje.

Apibendrinamas akivaizdžią D. Zauniaus nuotaikų kaitą T. H. Prestonas negalėjo atsistebėti padėties paradoksaliu – tuo metu, kai Lietuva, jo nuomone, klūpojo ant kelių prieš Vokietiją, Lietuvos užsienio reikalų ministras demonstravo pavydėtiną optimizmą, o Vokietijos pasiuntinys H. Morahtas – neslepiamą pesimizmą⁷⁹. Matydamas tokią permainą, britų diplomatas D. Zauniaus galimybę atsilaikyti diskusijoje su J. Curtiumi visgi vertino labai atsargiai. „Zaunius, kaip visada, laikosi šaltakraujiškai, visiškai pasitikėdamas savo sėkme būsimajame Tarybos posėdyje <...>, tačiau lygiai taip pat užtikrintai jis jautėsi ir prieš išvykdamas į Tautų Sąjungos sesiją, kuri taip blogai baigėsi Lietuvai, pereinant metų rugsėjo mėnesį“, – rašė jis pranešime į Rygą⁸⁰.

Beje, pasikeitusias nuotakas Kaune užfiksavo ir vokiečiai, kuriuos toks D. Zauniaus karingumas gerokai suerzino. Tautų Sąjungos sesijos išvakarėse reicho oficiozas *Germania*, matyt, reaguodamas į kai kuriuos iš Kauno pasigirstančius pareiškimus, rašė, kad šį kartą J. Curtius Ženevoje atsisakys mandagių pasikalbėjimų. „Mūsų užsienio reikalų ministras gerai žino, kad įniršusi viešoji opinija reikalauja nuo savo atstovo prideramo laikymosi Ženevoje, nedarančio gėdos mūsų didelei tautai, pasiryžusiai pastatyti savo reikalavimus Tautų Sąjungai“, – perspėjo reicho oficiozas⁸¹. Tenka manyti, kad ši žinia buvo skirta ne tik radikaliai nusiteikusiai Vokietijos visuomenei – tai buvo paslėptas grasinimas Lietuvai.

D. Zaunius į Ženevą išvyko sausio 13 d. popietiniu traukiniu, lydimas ne savo valia „cerberiu“ tapusio Izidoriaus Tamošaičio ir URM teisininko Tado Petkevičiaus. Ženevoje prie šios trijulės turėjo prisijungti dar vienas Lietuvos delegacijos narys, Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Prancūzijoje P. Klimas⁸². Jei pastarojo įtraukimas į delegacijos sudėtį nesukėlė jokių komentarų^{*}, tai tautininkų ideologo pasirodymas Kauno geležinkelio stotyje negalėjo

⁷⁹ T. H. Prestono 1931 m. sausio 9 d. konfidencialus pranešimas Nr. 8 H. M. Knatchbullui-Hugesesui, *PRO. FO*, 371, 15533, N 303, 121v.

⁸⁰ Ten pat.

⁸¹ 62-oji Tautų S-gos tarybos sesija, *Rytas*, 1931 m. sausio 20 d., p. 1.

⁸² *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 10 d., p. 1.

* Sprendimas apsaugoti Lietuvos pasiuntinį Vokietijoje V. Sidzikauską nuo bereikalingų susidūrimų su vokiečiais Ženevoje ir vietoje jo į Lietuvos delegacijos sudėtį įtraukti P. Klimą buvo visiškai logiškas, tačiau pavėluotas. Vokiečiai jau griežė dantį ant V. Sidzikausko už jo pernelyg uolų dalyvavimą aštriose diskusijose su vokiečiais, tik ir laukdami palankaus momento sąskaitoms su juo suvesti. Ir toks momentas netrukus atėjo.

neatkreipti dėmesio. Priminsime, kad sprendimas dėl I. Tamošaičio siuntimo į Ženevą buvo priimtas po aštrios D. Zauniaus ir jo oponentų diskusijos Ministrų Kabineto posėdyje 1930 m. spalio pradžioje. Įtakingasis tautininkas neva tai turėjo padėti užsienio reikalų ministrui priimti sprendimą atsakingu momentu, nesant laiko pasikonsultuoti su Kaunu. Taip pusiau oficialiai buvo paaiškinta I. Tamošaičio misija. O neoficialiai kalbėta, kad jis buvo pristatytas prie D. Zauniaus „priežiūros tikslais“. Demonstruodami nepasitikėjimą užsienio reikalų ministru jo oponentai (pirmiausia J. Lapėnas) siekė pažeminti D. Zaunių, susilpninti jo pozicijas Vyriausybėje. Tačiau, net ir neatsižvelgiant į momento svarbą ir valstybės interesus, tai nebuvo protingas sprendimas. Viena vertus, įtraukus artimą Prezidentui A. Smetonai asmenį į Lietuvos delegacijos sudėtį bet kokiū – sėkmės ar nesėkmės – atveju šį kartą atsakomybę būtų tekę dalytis. Kita vertus, I. Tamošaitis, nors jo misijos sumanytojai ir nebuvo numatę jam tokios užduoties, tapo ir tam tikru saugikliu, turėjusiu užtikrinti, kad situacija 1930 m. rugsėjo–spalio mėnesiais, kuomet užsienio reikalų ministro oponentai savo kaltes bandė perkelti tik ant D. Zauniaus pečių, nebepasikartos.

Sausio 14 d. ryte, pakeliui į Ženevą, Lietuvos delegacija trumpam sustojo reicho sostinėje. Tuo pat metu Berlyne lankėsi ir Klaipėdos seimelio nariai J. Krausssas, H. Konradas ir J. Gubba. Anksčiau kone kiekvieną kartą, kai tik Lietuvos užsienio reikalų ministras važiuodavo pro Berlyną, net ir tuo atveju, jei iki traukinio išvykimo į Kauną būdavo likusios vos kelios valandos, jam būdavo surengiamas susitikimas su *Auswärtiges Amt* vadovais. Šį kartą tokių pasiūlymų D. Zaunius negavo. Lietuvoje, remiantis oficialia iš vokiškų šaltinių gauta informacija, guostasi, kad trys Klaipėdos vokiečių lyderiai taip pat nebuvo priimti aukštų Vokietijos valdžios pareigūnų⁸³. Tokiu atveju kyla paprastas klausimas: ką ši trijulė veikė reicho sostinėje? Lankė muziejus? Kažkaip nesinori tikėti šiais Vokietijos šaltiniais, ypač prisimenant, kaip glaudžiai *Auswärtiges Amt* ir Klaipėdos vokiečių atstovai bendradarbiavo Tautų Sąjungos sesijos 1930 m. rugsėjo mėnesį išvakarėse. O Lietuvos delegacijos nariai, trumpai pabendraavę su Lietuvos pasiuntiniu Berlyne V. Sidziakausku, tos pačios dienos vakare išvažiavo į Ženevą.

Lietuvos ir Vokietijos ginčas dėl Klaipėdos, kaip ir Aukštutinės Silezijos mažumų skundas, buvo svarstomas 62-osios Tautų Sąjungos sesijos paskutinio Tarybos posėdžio 1931 m. sausio 24 d. metu. Posėdis, kuriam pirmininkavo Didžiosios

* Yra pagrindo manyti, kad „cerberio“ įtraukimo į delegacijos sudėtį sumanymas priklausė pačiam D. Zauniui, nors jis dėl suprantamų priežasčių viešai galėjo ir piktintis tokiu sprendimu.

⁸³ Lietuvos žinios, 1931 m. sausio 15 d., p. 1.

Britanijos delegatas Arthuras Hendersonas, prasidėjo vėlai, po pietų, tik 16 val. Dauguma Tarybos narių po prieš tai vykusių diskusijų jautėsi pavargę ir mintyse jau buvo pakeliui namo. Tarybos pranešėjo raportas taip pat nežadėjo didesnių sukrėtimų. Norvegijos Ministras Pirmininkas Johanas Ludwigas Mowinckelis savo raportą pradėjo pozityvia gaida, pažymėdamas Lietuvos Vyriausybės pastangas, jos gerą valią, dėl kurios Klaipėdos krašte buvo sudaryta tiek gubernatoriaus, tiek seimelio daugumos partijų pasitikėjimą turinti direktorija. Tačiau tuo pozityvioji posėdžio dalis ir baigėsi. Tarybos pranešėjui nurodžius skirtingas Lietuvos ir Vokietijos nuomones, buvo leista pasisakyti abiejų valstybių delegatams. Prasidėjus ilgai ir karštai diskusijai, salėje tvyrojęs mieguistumas kaip mat pranyko.

Po Tarybos pranešėjo kalbėjęs Lietuvos delegatas D. Zaunius vėl atkreipė dėmesį į 1930 m. Lietuvos rezervą procedūros klausimais, skundą įvardydamas ne „kaip taisyklingą Klaipėdos seimelio skundą“, o kaip „propagandinę brošiūrą“. Jis pareiškė esąs pasirengęs atsakyti į skunde Lietuvai daromus priekaištus, ypač kad skubios priemonės, kurių ėmėsi Lietuvos Vyriausybė po paskutinio Tarybos posėdžio, „sudaro, atrodytų, puikią perspektyvą tolesnei klausimų raidai, lojalumu ir legalumu pagrįstai“⁸⁴. Atsakomojoje kalboje J. Curtius apgailestavo dėl įžanginių D. Zauniaus pastabų, nesutikdamas, kad Lietuvos Vyriausybė įvykdė paskutinio Tarybos posėdžio metu priisiimtus įsipareigojimus. Vokietijos užsienio reikalų ministrui pateikus savo vertinimus prasidėjo abiejų delegatų diskusija konkrečiais skunde minimais klausimais⁸⁵.

Diskutuota keliais svarbiausiais – finansinio atsiskaitymo, teismų kompetencijos ir karo padėties panaikinimo – klausimais. Didžiausius Lietuvos ir Vokietijos delegacijų vadovų ginčus sukėlė skirtinga Statuto 35-ojo straipsnio interpretacija dėl finansinio atsiskaitymo tarp centro valdžios ir Klaipėdos krašto. Nesutarta dėl išmokų, kurias Klaipėdos kraštas turėjo gauti iš valstybės pajamų už muitus, akcizus ir monopolius. Nepaisant 1926 m. Vyriausybės ir autonominių organų susitarimo, pripažįstančio Statuto 35-uoju straipsniu užfiksuoto principo ir naujų realijų nebeatitikimą, Vokietijos delegacija primygtinai reikalavo be išlygų taikyti šį straipsnį atliekant finansines atsiskaitymo operacijas. Argumentuodamas savo poziciją Lietuvos delegatas savo ruožtu įrodinėjo, kad Lietuvai prisijungus Klaipėdos kraštą padidėjo ne tik valstybės pajamos, bet ir jos išlaidos (reikėjo pasirūpinti pasikeitusių valstybės sienų saugumu, tvarkyti geležinkelius, užtikrinti pašto, telegrafo, telefono darbą, modernizuoti uostą ir pan.). Lietuvių požiūriu,

⁸⁴ Karšti debatai Ženevoj dėl Klaipėdos, *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 26 d., p. 1.

⁸⁵ Ten pat.

Klaipėdos kraštas, kaip Lietuvos valstybės dalis, turėjo įnešti į valstybės biudžetą sumą, proporcingą gyventojų skaičiui, atsižvelgiant ir į centro valdžios investicijas, apskritai į išlaidas, reikalingas kraštui administruoti, jo ekonominei ir socialinei gerovei kelti. Kita vertus, D. Zaunius tvirtino, kad finansiniais klausimais Lietuvos Vyriausybė beveik baigia susitarti su krašto valdžia.

Svarstant finansinio atsiskaitymo klausimą Tarybos pranešėjas J. L. Mowinkelis, nesutikdamas su Vokietijos delegato pozicija, tuo atveju, jei abiem pusėms nepavyktų susitarti dėl Statuto 35-ojo straipsnio taikymo, siūlė paskirti nešališką Tautų Sąjungos finansinį ekspertą, kuris taptų arbitru sprendžiant finansinio atsiskaitymo klausimą. Lietuvos delegatas, motyvuodamas tuo, kad toks pasiūlymas prieštaravo Klaipėdos Konvencijai (kuri nenumatė skirti tokių arbitrų), atmetė šį pasiūlymą. Antra vertus, šis pasiūlymas Kaunui buvo nepriimtinas ir dėl politinių priežasčių. Lietuvos Vyriausybė nenorėjo, o ir negalėjo sutikti, kad arbitražo principas būtų taikomas tarp Lietuvos valstybės ir jos teritorijos dalies, pagrįstai nurodydama, jog tai prieštarauja Lietuvos suverenioms teisėms, kadangi remiantis suverenos valstybės sąvoka negalima užsienio valstybei ar tarptautinei institucijai dalyvauti arbitro teisėmis sprendžiant ginčus, kilusius tarp dviejų tos pačios valstybės teritorijos dalių. Vėlesniame posėdyje po karštų debatų šiuo klausimu Lietuvos delegatas visgi sutiko pasikviesti techninį ekspertą, bet ne arbitražą, ginčytiniams klausimams sureguliuoti⁸⁶.

Sausio 24 d. Tarybos posėdžio metu pirmą kartą svarstytas ir teismų kompetencijos klausimas. Abi pusės prie bendros nuomonės, deja, nepriėjo. D. Zaunius tvirtai laikėsi nuostatos, kad skunde nurodomi priekaištai dėl teismų autonomijos negali būti juridškai pagrįsti⁸⁷. Į priekaištus dėl karo padėties, kurią Lietuvos delegatas buvo linkęs vadinti „ypatingu režimu“, išdėstyta tokia pozicija: tokia padėtis yra visoje Lietuvos teritorijoje ir, kol ji nebus panaikinta visoje šalyje, ji galios ir Klaipėdos krašte. D. Zaunius tvirtino, kad karo padėtis neprieštarauja Lietuvos įsipareigojimams, prisiimtiems pasirašant Klaipėdos Konvenciją. J. Curtiui tokie paaiškinimai buvo nepriimtini, teismų autonomijos ir karo padėties klausimais jis siūlė kreiptis į NTTTT patariamąsias nuomones^{*88}. D. Zaunius replikavo: „Jei

⁸⁶ J. Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, Kaunas, 1934, t. I, p. 181.

⁸⁷ Karšti debatai Ženevoj dėl Klaipėdos, *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 26 d., p. 1.

* Kreipimasis į NTTTT galėjo būti dviejų rūšių: 1) prašymas gauti patariamąją nuomonę arba 2) siekis pavesti ginčą spręsti NTTTT arbitražui. Pastaruoju atveju teismo sprendimas būtų (pagal Tautų Sąjungos pakto 13-ąjį straipsnį) privalomo pobūdžio.

⁸⁸ Ten pat.

kiekvieną kartą, kada būtų abejonų dėl Statuto interpretacijos, būtų kreipiamasi į Tarptautinį teismą Hagoje klausiant jo patariamąsios nuomonės, Statuto vykdymas būtų padarytas jei ne negalimas, tai bent be galo sunkus.⁸⁹ Jis buvo visiškai teisus, tačiau nuo to Lietuvos delegacijos padėtis lengvesnė netapo.

Ženevoje, žinoma, niekam nebuvo paslaptimi, kad lietuviai jau kelis mėnesius diplomatiniais kanalais nesėkmingai bandė baigti Klaipėdos bylą tiesioginių kontaktų su Vokietijos atstovais keliu. Ši aplinkybė visgi nesukliudė D. Zauniui kategoriškai atmesti Tarybos pranešėjo J. L. Mowinkelio rekomendaciją dėl kai kurių klausimų sprendimo tiesiogiai su Vokietija. Jis ne tik atmetė tokį pasiūlymą, bet ir apkaltino Tarybą noru „išsisukti“, pabrėždamas, kad tokia jos pozicija padėtų galinti padaryti „dar tamsesnę“. „Tai byla, kuri įeina į Tarybos kompetenciją ir jos negalima išspręsti tiesioginėmis derybomis tarp abiejų vyriausybių. Jei Lietuva norėtų įstoti į tiesioginių derybų su kaimynine ir drauginga valstybe kelią, ji neveiktų suderinamai su prievolėmis, kurios išeina iš Klaipėdos Konvencijos“, – pareiškė Lietuvos delegatas diskusijų metu⁹⁰. Tenka manyti, kad girdėdami šiuos Lietuvos užsienio reikalų ministro žodžius šypsojosi ne tik Vokietijos delegacijos nariai. Tačiau jie nustojo šypsotis, kai atsakydamas į J. L. Mowinkelio priekaištus dėl Klaipėdos Statuto sulaužymo D. Zaunius kategorišku tonu pareiškė, kad „Taryba neturi nei mažiausios teisės daryti Lietuvai priekaištus“⁹¹.

Formaliai vertinant, Lietuvos užsienio reikalų ministras ir vėl buvo teisus. Pagal Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio 1-ojo paragrafo turinį ir prasmę, pagal Tautų Sąjungos Taryboje nusistovėjusią praktiką Taryba vykdė tik taikomąją procedūrą, todėl bet kokiam jos sprendimui ar pasiūlymui byloje buvo būtinas ir Lietuvos delegato sutikimas. Kitaip sakant, pagal 17-ojo straipsnio 1-uoju paragrafu nustatytą procedūrą Taryba galėjo teikti tik rekomendacijas, kurias ginče dalyvausios šalys galėjo priimti arba atmesti. Taigi, Lietuvai atmetus Tarybos rekomendaciją, byla pagal minėtą procedūrą visiškai pagrįstai galėjo būti laikoma baigta ir toliau ją svarstyti buvo galima tik pagal to paties straipsnio 2-uoju paragrafu nustatytą procedūrą, atveriančią kelią bylą perkelti į NTTTT⁹².

⁸⁹ Kaip d-as Zaunius Ženevoj atrėmė Klaipėdos vokiečių skundo užmetimus, *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 28 d., p. 3.

⁹⁰ J. Robinzonas, *Klaipėdos konvencijos komentaras*, t. I, p. 172; Kaip d-as Zaunius Ženevoj atrėmė Klaipėdos vokiečių skundo užmetimus, *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 28 d., p. 3.

⁹¹ Ten pat.

⁹² Klaipėdos konvencijos 17 str. ir Vokietijos skundas, *Lietuvos aidas*, 1931 m. kovo 6 d., p. 1.

Posėdžio pabaigoje vėl grįžus prie arbitro paskyrimo ir nuomonėms šiuo klausimu išsiskyrus, J. L. Mowinckelis iš pradžių nepanoro keisti šios raporto dalies, prašydamas jį priimti tokį, koks pateiktas. J. Curtius neprieštaravo, tačiau jo tonas tapo grėsmingas – jis pareiškė nenorįs gilintis nei į šio klausimo esmę, nei į jo smulkmenas, esą, viskas jo pasakyta Vokietijos memorandume. Po to atvirai pagrasino: jei Lietuvos delegacijos atstovas ir toliau prieštaraus, kad būtų atsiklausta NTTTT patariamiosios nuomonės, jis pareikalaus paskirti Juristų komisiją, kuri iki kitos Tarybos sesijos apsvarstytų visus klausimus ir pateiktų savo sprendimą. Vokietijos užsienio reikalų ministro grasinimas D. Zauniui didesnio įspūdžio nepadarė, jis nesutiko, kad raportas, jo nepataisius, galėtų būti priimtas. J. L. Mowinckelis buvo besutinkąs padaryti kai kurias pataisas savo raporte (tiesa, ne visai tokias, kokias pageidavo Lietuvos delegatas), tačiau posėdžiui pirmininkavęs A. Hendersonas, pabrėžęs, kad klausimai toli gražu nėra tokie aiškūs, kaip Vokietijos atstovas sako, nusprendė bylą atidėti kitai Tautų Sąjungos sesijai. D. Zaunius su tokiu pasiūlymu nedelsiant sutiko, o J. Curtius pareikalavo balsuoti. A. Hendersonas ignoravo Vokietijos užsienio reikalų ministro reikalavimą, pakartotinai pareikšdamas, kad Lietuvos atstovui sutikus, klausimas atidedamas kitai sesijai⁹³.

1931 m. sausio 24 d. Tautų Sąjungos Tarybos posėdis baigėsi kaip ir be rezultatų – Lietuvos ir Vokietijos atstovams išsakius skirtingas pozicijas dėl Klaipėdos Konvencijos ir Statuto vykdymo, klausimai, kuriais nepavyko susitarti, ir vėl buvo atidėti kitam Tarybos posėdžiui gegužės mėnesį. Tokia padėtis, nepaisant nedidelio A. Hendersono ir J. Curtiaus susikirtimo, kurį daugelis vertino kaip smūgį Vokietijos delegato prestižui, rodė, turėjo visiškai tenkinti reičą, kuris galėjo manyti laimėjęs šį ginčą su Lietuva raundą. Tačiau Lietuvos delegatas taip pat nesijautė pralaimėjęs. Šį kartą jo nuomonę palaikė ir oficiozas. „Debatų rezultatai parodė, kad toli gražu ne visada materiališka galingsnis ir tuo pačiu didesnį politinį svorį turįs gali laimėti prieš materiališka silpnesnį“, – didžiavosi *Lietuvos aidas*⁹⁴.

Dar svarbiau buvo tai, kad šį kartą Lietuvos delegatas stojo į viešą diskusiją su Vokietija, o ne pasirinko anksčiau praktikuotą „nuolaidos už susitarimą“ kelią. Po ilgesnės pertraukos vėl pasiruošusi ginti savo interesus Klaipėdos krašte prie Tarybos stalo Lietuvos delegacija nepatyrė pralaimėjimo ir nebuvo priversta daryti nuolaidų Vokietijai. Lietuviams tokie Tarybos posėdžio rezultatai buvo svarbūs ne tik teisine, bet ir grynai psichologine prasme. Iš esmės tai buvo sėkmė, visų pirma užsienio reikalų ministro D. Zauniaus kurso sėkmė, kuri sustiprino lietuvių

⁹³ Karšti debatai Ženevoj dėl Klaipėdos, *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 26 d., p. 1.

⁹⁴ Ženevos balansas, *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 26 d., p. 2.

pasitikėjimą savo jėgomis, įkvėpdama juos ateityje ryžtingesnėmis priemonėmis ginti savo interesus Klaipėdos byloje. Žinoma, ateityje bylos baigtis turėjo priklausyti ne tik nuo Lietuvos delegato Tautų Sąjungoje gebėjimų, bet ir nuo jos Vyriausybės politinio kurso Klaipėdos krašte. Tačiau iki gegužės mėnesio turėta gražaus laiko padėčiai naujai įvertinti ir reikiamoms išvadoms padaryti.

Vokietijos spaudoje J. Curtiaus vadovaujamos delegacijos pasiekimai Ženevoje vertinti gana priešaringai. „Čia vyrauja tendencija išpūsti kiek tik galima Curtiaus laimėjimus Silezijos byloje, gi nepasisekimą Klaipėdos byloje užtušuoti“, – pranešime į Kauną rašė V. Sidzikauskas⁹⁵. Beje, Lietuvos ir Vokietijos delegacijos išvyko iš Ženevos labai nepatenkintos viena kitos laikysena. Jei tikėtume V. Sidzikausku, H. A. von Moltkei tik grįžus iš Tautų Sąjungos sesijos, jis apsilankė *Auswärtiges Amt* ir „smarkiai puolė“ Vokietijos diplomata dėl jo paties ir jo šefo J. Curtiaus elgesio paskutiniame Tarybos posėdyje. Pasak V. Sidzikausko, H. A. von Moltke teisinosi, prašydamas nelaikyti jo „scharfmacheriu“ (t. y. kiršintoju). Vokietijos diplomatas neslėpė, kad slaptame Reichstago užsienio reikalų komisijos posėdyje J. Curtius sulaukė nemažai priekaištų dėl Klaipėdos bylos išdavų, bet Vokietijos užsienio reikalų ministras laikėsi labai dalykiškai ir vengė griežtesnių ar aštresnių pasisakymų. Savo ruožtu ir H. A. von Moltke neslėpė nepasitenkinimo Lietuvos delegacijos pozicija, visų pirma D. Zauniaus pareiškimais. Pabrėžęs, kad po paskutinių diskusijų Ženevoje J. Curtius jautėsi lietuvių užgautas, H. A. von Moltke net patarė Lietuvos pasiuntiniui „bent kurį laiką nesirodyti“ *Auswärtiges Amt*⁹⁶. Tokių rekomendacijų V. Sidzikauskas anksčiau nebuvo gavęs. Tai buvo blogą lemiantis ženklas, signalizuojantis, kad jo, kaip Lietuvos pasiuntinio, padėtis Berlyne pakito. Sprendžiant iš tolimesnių įvykių, nei pats V. Sidzikauskas, nei Lietuvos URM vadovybė tuo metu tinkamai neįvertino pavojaus, kylančio Lietuvos pasiuntiniui Vokietijoje, masto.

D. Zauniaus sugrįžimas į Kauną 1931 m. sausio pabaigoje buvo visiškai kitoks nei pereinamųjų metų spalio pradžioje. Šį kartą pasienyje jam bent jau neteko iš traukinio persėsti į automobilį, siekiant išvengti nemalonaus sutikimo Kauno geležinkelio stotyje. Sausio 27 d. laikinosios sostinės geležinkelio stotyje Lietuvos užsienio reikalų ministrą, be Lietuvos pareigūnų, pasitiko ir SSRS pasiuntinys Michailas Karskis. Paprastai tokiais atvejais į geležinkelio stotį atvykstančio Vokietijos pasiuntinio šį kartą tarp pasitinkančiųjų nebuvo.

⁹⁵ V. Sidzikausko 1931 m. vasario 4 d. konfidencialus pranešimas D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 67–68.

⁹⁶ Ten pat.

Nors Klaipėdos bylos eiga Ženevoje vyko ne visai pagal jo planuotą scenarijų, po žodinės dvikovos su J. Curtiumi prie Tarybos stalo D. Zaunius neturėjo priežasčių jaustis pralaimėjęs. Po šios Tautų Sąjungos Tarybos sesijos ir Lietuvos spaudoje jam nebuvo pareikšta jokių priekaištų. Atvirkiščiai, šį kartą *Lietuvos aidas* didžiavosi užsienio reikalų ministro laikysena „rimtoje“ diskusijoje su J. Curtiumi, savo skaitytojui pateikdamas ištisinį D. Zauniaus kalbos Ženevoje tekstą⁹⁷ ir vardydamas reikšmingas Tarybos posėdyje jo pasiektas pergales (kurių suskaičiavo net tris)⁹⁸. Oficiozo nuomone, bylų su Vokietija ir Lenkija svarstymo eiga Tautų Sąjungos Taryboje visiems Lietuvos kritikams patvirtino, kad jos Vyriausybė užsienio politikos srityje „veda savarankišką ir nepriklausomą liniją“, vis nenustodamas džiūgauti, jog „debatai dėl Klaipėdos parodė, kad prie Tautų Sąjungos stalo didieji su mažaisiais iš tikrųjų gali būti vienodai traktuojami ir kiekvienam teisingu saiku atsaikoma“⁹⁹. Tai buvo tikriausiai pirmasis atvejis, kuomet oficiozinis *Lietuvos aidas* žarstė komplimentus ministrui D. Zauniui, tiesiog trykšdamas optimizmu dėl jo Ženevoje pasiektų rezultatų.

Net nuožmusis D. Zauniaus priešas ir kritikas J. Gabrys šį kartą buvo priverstas pripažinti kai kuriuos užsienio reikalų ministro nuopelnus. „Čia reikia pripažinti, kad Zaunius, užuot žiūrėjęs į Klaipėdos bylą Tautų Sąjungos akimis, pradėjo žiūrėti <...> lietuvių akimis ir vietoj lankstumo parodė mažumėlių lietuviško griežtumo.“ Pasak Tarybos posėdžio eigą stebėjusio J. Gabrio, J. Curtius labai nustebo dėl netikėto pasipriešinimo ir užsigavo dėl jo memorandumo kritikos. Rašydamas apie epizodą, kuomet Tarybos pranešėjas J. L. Mowinckelis „verkšliaujančiu balsu prašė mūsų delegatą nesipriešinti Klaipėdos bylą atiduoti į Hagą ir naiviai įrodinėjo, jog nesą jokios gėdos eiti į Hagos teismą“, J. Gabrys buvo priverstas pripažinti, kad „čia Zaunius labai vietoje pastebėjo jam didelį skirtumą <...>, kai bylinėjasi dvi suverenios valstybės ir kai autonominės įstaigos nori žaisti suverenumo rolę“. „Vargšas Mowinckelis pasirodė nestiprus nei tarptautinėje, nei publiškoje (viešoje – *aut. pastaba*) teisėje, raporte supainiodamas Konvenciją su Statutu“, – radęs naują objektą savo pagiežai išlieti, linksminosi J. Gabrys, nepamiršdamas prikišti Norvegijos Ministrui Pirmininkui ir prastą prancūzų kalbos mokėjimą. Aprašydamas daug komentarų pasaulinėje spaudoje sulaukusią Tarybos posėdžio pabaigą, J. Gabrys teigė, kad A. Hendersonui pakartotinai atmetus J. Curtiaus reikalavimą

⁹⁷ Kaip d-ras Zaunius Ženevoje atrėmė Klaipėdos vokiečių skundo užmetimus, *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 28 d., p. 1.

⁹⁸ Kas laimėta Ženevoje Klaipėdos reikalais, *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 30 d., p. 3.

⁹⁹ Ženevos balansas, *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 26 d., p. 2.

dėl balsavimo, Vokietijos užsienio reikalų ministras „paraudo ir, matyt, užsigavo“. „Bet nedarykime iliuzijų: Klaipėdos byla nėra laimėta, ji tik atidėta. Būsimoj Tautų Sąjungos Tarybos sesijoje pirmininkaus Curtius, tad mūsų šansai ją laimėti bus dar mažesni <...>. Jeigu Zaunius pernai užuot taręsis ir nusileidęs Curtiui, būtų pasisakęs kaip šiemet, tai Lietuvos reikalai Klaipėdoje nebūtų buvę paneigti“, – konstatavo jis Ryte ir tokiam apibendrinimui tuo metu vargu ar kas galėjo prieštarauti. Klaipėdos bylą J. Gabrys buvo linkęs vertinti platesniame tarptautinės politikos, visų pirma Vokietijos Rytų politikos, kontekste, pastebėdamas, esą, „šiandien jau visiems Genevoj aišku, kad vokiečių revizionizmas *en bloc**, susidūręs su vienbalisiu *non possumus***¹⁰⁰, eidamas mažiausio pasipriešinimo keliu, ieško būdų griauti Versalės diktatą plytą po plytos“. Pirmąja iš Versalio pastato išimta plyta, jo nuomone, turėjo tapti Versalio taikos sutarties 99-asis straipsnis, liečiantis Klaipėdos kraštą. Pasinaudojant tuo, kad Vokietija Taryboje turėjo mažai šalininkų, jis siūlė Vyriausybei „išimti Klaipėdos bylą“ iš Tarybos dienotvarkės dar iki kito Tarybos posėdžio, nedelsiant pasiunčiant Tarybai „motyvuotą memorandumą“¹⁰⁰.

Jei tik to būtų pakakę Klaipėdos bylai baigti, Vyriausybė būtų pasiuntusi į Ženevą ir dešimt memorandumų! Deja, to nepakako ir J. Gabrys tą puikiai suprato, tačiau malonumo dalyti patarimų jis negalėjo atsisakyti. Gabrys nebūtų buvęs Gabriu, jei savo apskritai objektyvų ir pozityvų straipsnį nebūtų baigęs tokiu epizodu: „Baigdamas šį laišką, turiu priminti vieną reikšmingą mažmožį: Curtius, Zaunius griežtumo nustebintas, pasireiškusio T. S. Tarybos posėdyje, pasiuntė savo juriskonsultą kažką pašnabždomis pasakyti prie Tarybos sėdinčiam Zauniui jo kalbos vertimo metu. Tai sukėlė įvairių spėliojimų...“¹⁰¹

Beje, savo eiliniame laiške Prezidentui J. Gabrys jau visiškai kitaip vertino užsienio reikalų ministro veiklą Ženevoje. Pasak šio įgudusio intrigų meistro, paskutiniame Tarybos posėdyje tik Tarybos pirmininkas A. Hendersonas išgelbėjo D. Zaunių nuo dar vieno fiasko. „Tad vėl patvirtinta tas, ką aš sakiau pernykščiuose mano pranešimuose Tamstai, ponas Prezidente <...>. Zaunius per jaunas, nepatyręs, per daug žiūrįs į Lietuvos reikalus svetimtaučių akimis ir rodąs per daug lankstumo ten, kur reikia parodyt atsparumą ir griežtumą“, – rašė jis laiške A. Smetonai. Su Klaipėdos vokiečiais J. Gabrys siūlė elgtis griežčiau. „Keista, kad

* *En bloc* (pranc.) – kaip visuma.

** *Non possumus* (lot.) – griežtas neigiamas atsakymas.

¹⁰⁰ J. Gabrys, Vilniaus bylos finalas ir Klaipėdos byla (laiškas iš Ženevos), *Rytas*, 1931 m. sausio 29 d., p. 1–2.

¹⁰¹ Ten pat.

pas mus daromos ceremonijos su memelenderiais“, veikiančiais prieš tautą ir valstybę, piktinosi jis, kartu ragindamas nedaryti „jokių ceremonijų su eksministrais“ (t. y. A. Voldemaru – *aut. pastaba*) ir gąsdindamas baisiomis pasekmėmis Klaipėdos kraštui, jei „URM virusas bus paliktas rankose neprityrusio valdininkėlio“, kurio veiklą jis prilygino išdavystei...¹⁰²

Vargu ar D. Zaunius žinojo apie šį J. Gabrio laišką Prezidentui, bet jei ir būtų žinojęs, tuo metu, matyt, jis nebūtų kreipęs dėmesio į šią rašliavą. Atrodo, *Lietuvos aidas* liaupsinamą užsienio reikalų ministrą tuo metu buvo apėmusi euforija. Apie jo nuotaikas liudija interviu, kurį ministras davė sausio 28 d., tik grįžęs iš Ženevos. Priimdamas savo kabinete Lietuvos ir užsienio spaudos atstovus D. Zaunius ... šypsojosi! Iškalbingi buvo ir jo pareiškimai. Jis, pvz., tvirtino, kad, „juridiškai imant, jokio klaipėdiečių skundo Taryboje nėra“, vėl ir vėl kartodamas ankstesnę savo tezę, jog Lietuvą skusti gali tik Tarybos nariai, o valstybės autonominė dalis tokios teisės neturinti. Jo nuomone, paskutiniame Tarybos posėdyje dėl Vokietijos skundo buvo žengtas „didelis ir pagrindinis žingsnis priekin“, perkvalifikuojant tolimesnį Klaipėdos bylos svarstymą iš Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio 1-ojo paragrafo į 2-ąjį. D. Zaunius tvirtino, kad Taryba buvo priversta priimti jo griežtą pareiškimą, jog Klaipėdos reikalais ji negalinti daryti Lietuvai „kokių nors priminimų“. Pasak ministro, „šito aiškaus ir griežto Lietuvos delegato nusistatymo efektas buvo tas, kad klausimo pranešėjas pasisiūlė atitinkamai pataisyti savo raportą“. Tačiau jis nesutikęs ir su tokiu pasiūlymu, todėl raportas apskritai nebuvo priimtas. D. Zaunius tvirtino, kad „didžiosios valstybės, ypač šios sesijos pirmininkas Didžiosios Britanijos delegatas Hendersonas, Lietuvos nusistatymą palaikė“¹⁰³. Užbėgdami į priekį, pastebėsime, kad šis užsienio reikalų ministro pareiškimas sukėlė nemenką nepasitenkinimą Londone. Atsakydamas į žurnalisto klausimą, ar Lietuvos Vyriausybė negalėtų bylą išimti iš Tautų Sąjungos Tarybos dienotvarkės, tiesiogiai susitardama su Vokietija, D. Zaunius pakartojo tai, ką jau buvo sakęs Ženevoje: šiuo klausimu Vyriausybė „neturinti teisės betarpiškai su Vokietija kalbėtis“¹⁰⁴. Tokie ministro pareiškimai rodo, kad jis buvo kupinas optimizmo Klaipėdos byloje tęsti pradėtą liniją, tvirtai tikėdamas savo jėgomis pasiekti norimą rezultatą. Ar pasiteisins ministro optimizmas, turėjo paaiškėti už kelių

¹⁰² J. Gabrio-Paršaičio 1931 m. vasario 12 d. laiškas Prezidentui A. Smetonai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 84–85.

¹⁰³ Lietuvos politiniai klausimai tarptautiniame forume. Užsienio reikalų ministeris Dr. Zaunius apie Ženevos rezultatus ir jų perspektyvas, *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 29 d., p. 1.

¹⁰⁴ Ten pat.

mėnesių, gegužę, o D. Zaunius galėjo tyliai džiūgauti pasiekęs revanšą kovoje su savo įtakingaisiais oponentais.

Opozicijos dienraščiai – *Lietuvos žinios* ir *Rytas* – nebuvo linkę perdėm pozityviai vertinti Lietuvos delegacijos laimėjimų Ženevoje. Net pirmiau minėtame J. Gabrio straipsnyje tarp eilučių buvo jaučiama tendencija sumenkinti užsienio reikalų ministro laimėjimus, atseit, D. Zaunius laimėjo kovoje prieš tą Tarybos „vargšą pranešėją“ ir itin prastai šį kartą pasirodžiusį Vokietijos užsienio reikalų ministrą, o ne dėl tvirtos ir juridiškai stiprios savo argumentacijos. *Lietuvos žinios* vedamajame „Kas laimėjo Ženevoje?“, peržvelgus publikacijas Vokietijos laikraščiuose, teigiama, kad ten taip pat džiaugiamasi pergale Ženevoje, o Vokietijos Vyriausybė net „pagyrė Kurcijaus žygius“. „Išrodo lyg ir anekdotiška – abu laimėjo: ir Zaunius, ir Kurcijus“, – ironizavo valstiečių liaudininkų dienraštis¹⁰⁵. Šio vedamojo autorius pateikė tikrai originalų Ženevos rezultatų vertinimą, svarstydamas taip: laimėti galėjo tik tas, kas būtų išskėlė, o „būtą išskėlė Vokietija, taigi Vokietija galėjo arba laimėti, arba nieko nepešti, o pralaimėti jai nėra kas. Kas kita su Lietuva. Ji geriausiu atveju gali tik išlaikyti savo pozicijas, o jei ne – pralaimėti“. Todėl, esą, apie Lietuvos laimėjimą neverta kalbėti, nebent apie moralinį laimėjimą, ir tai tik tuo atveju, „jei pavyktų atkariauti visas senas pozicijas“. Keista logika, kita vertus, *Lietuvos žinios* nuoširdžiai džiaugėsi, kad, pasimokęs iš anksčiau buvusių klaidų, D. Zaunius „daugiau su Kurcijum dėl Klaipėdos nesiderėjo ir tas išėjo Lietuvos naudai“¹⁰⁶.

Panašiai kaip ir J. Gabrys *Ryte*, 1931-ųjų pradžioje, stiprėjant radikaliųjų jėgų, visų pirma hitlerininkų, spaudimui Vokietijos Vyriausybei, *Lietuvos žinios* plačiai rašė apie kaimyno anapus Nemuno keliamą pavojų Lietuvai, pabrėždamos, kad, nuvertus demokratinę Vokietijos Vyriausybę, ne Elzasas ir Lotaringija, o Klaipėdos kraštas ir iš dalies Lenkijos Koridorius bei Dancigas taps pirmaisiais vokiškosios revizijos taikiniai. „Esamomis sąlygomis Europa nekariaus su Vokietija dėl kažkokio žemės gabaliuko Rytuose, juo labiau kad jis gali būti užskaitytas vokiečiams kaip kompensacija už jų nuraminimą Vakaruose“, – rašė *Lietuvos žinios*, primindamos savo skaitytojams ir hitlerininkų vadų pasigyrimus, kad jie per 3 valandas galį užimti Klaipėdą¹⁰⁷.

Kritinėmis Lietuvos užsienio politikos atžvilgiu publikacijomis savo kontroliuojamoje spaudoje opozicija neapsiribojo. 1931 m. sausio pabaigoje vykusiame

¹⁰⁵ „Kas laimėjo Ženevoje?“, *Lietuvos žinios*, 1931 m. vasario 2 d., p. 1 (vedamasis).

¹⁰⁶ Ten pat.

¹⁰⁷ Ar nėra pavojaus?, *Lietuvos žinios*, 1931 m. vasario 24 d., p. 1.

Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos Tarybos susirinkime, kuriame dalyvavo 25 Tarybos nariai, o jo eigą stebėjo 3 policininkai, Mykolas Sleževičius negailėjo tautininkams kritikos dėl santykių su Vokietija, pasisakydamas už „gražų sugyvenimą“ su Vokietija, tačiau griežtai prieštaraudamas, kad dėl ekonominių išskaičiavimų būtų aukojamas šalies politinis savarankiškumas. Klaipėdos Konvencijos vykdymo reikalais, buvusio Ministro Pirmininko nuomone, Vyriausybė privalėjo kalbėtis tik su signatarais, bet jokių būdu ne su Vokietija¹⁰⁸. Valstiečių liaudininkų sąjungos Centro komiteto pirmininkas K. Grinius kalbėjo apie keturis sąjungos valdžiai įteiktus memorandumus, iš jų trys paskutiniai tiesiogiai lietė Lietuvos užsienio politikos klausimus¹⁰⁹.

Tarp visų Lietuvos Vyriausybės kritikų savo vertinimais pastebimai išsiskyrė Klaipėdoje leidžiamas *Memeler Dampfboot*. Cenzūra, kuria taip skundėsi Klaipėdos vokiečiai, visiškai nemaišė šiam dienraščiui Lietuvos ginče su užsienio valstybe nuosekliai palaikyti ne Lietuvos, o svetimos valstybės, Vokietijos, užimamą liniją. Viename iš dienraščio *Memeler Dampfboot* straipsnių, visiškai supeikus sausio 28 d. D. Zauniaus interviu ir išsaktus kai kuriuos racionalius pastebėjimus, buvo teigiama, kad Klaipėdos krašto gyventojams vis tiek, kuriuo punktu byla bus svarstoma Taryboje, svarbu, kad nesusipratimai būtų pašalinti, nes kitaip „skundai, be abejo, iš naujo plauksią į Ženevą“¹¹⁰. Beje, svarstant Vokietijos skundą Ženevoje, Tarybos koridoriuose Klaipėdos seimelio vicepirmininkas R. Meyeris ir J. Gubba dalijo *Memeler Dampfboot* žurnalistams sausio 16 d. „korektūrines nuotraukas“ (minėtas dienraščio numeris dar nebuvo praėjęs cenzūros, todėl ten būta daug įvairių prieš Lietuvą, jos politiką krašte nukreiptų insinucijų, ypač aršiai pultas lietuviškos direktorijos pirmininkas M. Reizgys, tariamai pelnęsis iš krašto išdo)¹¹¹.

¹⁰⁸ Lietuvos užsienio politikos klausimai, *Lietuvos žinios*, 1931 m. sausio 27 d., p. 1.

¹⁰⁹ Vidaus reikalai, *Lietuvos žinios*, 1931 m. sausio 28 d., p. 1.

¹¹⁰ *Memeler Dampfboot*, 1931 m. vasario 4 d., Nr. 29.

¹¹¹ „Memeler Dampfboot“ gina Curtiaus pozicijas, *Lietuvos aidas*, 1931 m. vasario 6 d., p. 3.

3.6. Dėl tariamos Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretoriaus Arthuro Hendersono paramos Lietuvai

Britų diplomatų neliko nepastebėta, kad D. Zaunius iš Ženevos grįžo būdamas labai patenkintas Didžiosios Britanijos delegacijos Tautų Sąjungoje jam parodytu dėmesiu¹¹². Pranešime į Rygą T. H. Prestonas net buvo priverstas konstatuoti, kad po Tautų Sąjungos sesijos „Zaunius radikaliai pakeitė savo nuostatą britų atžvilgiu“¹¹³. Neliko britų nepastebėtas ir užsienio reikalų ministro sausio 28 d. interviu, kurio metu jis viešai prabilo apie tai, kad A. Hendersonas palaikė Lietuvos delegaciją¹¹⁴. „Po Ženevos lietuviai yra įsitikinę savo didele sėkme, jie tik ir kalba, kaip Hendersonas šiurkščiai pertraukė Curtijų, ir jiems kyla vilčių, kad jie, lietuviai, gali tikėtis mūsų paramos“, – apie to meto nuotaikas laikinojoje sostinėje pranešime į *Foreign Office* rašė H. M. Knatchbullas-Hugessenas. Jis, beje, teigė esąs 50 proc. įsitikinęs, kad „visos tos kalbos apie pergalę ir galimą britų paramą Lietuvai yra skirtos vidaus vartojimui“. D. Zaunius ir Lietuvos spaudos per daug optimistiniuose pareiškimuose britų pasiuntinys buvo linkęs įžiūrėti ir tam tikras sąsajas su „praeitą rugsėjį Lietuvoje patirtu dideliu nusivylimu ir su palengvėjimu, kad didžiausios baimės dėl sausio mėnesio taip ir liko tik baimėmis“. Pabrėždamas netikįs, kad D. Zaunius galėtų turėti tokių iliuzijų, H. M. Knatchbullas-Hugessenas vis dėlto neabejojo, kad jis maksimaliai bandys pasinaudoti nauja padėtimi, bandydamas „nuimti visą derlių“¹¹⁵. Kitaip sakant, britų pasiuntinys neabejojo, kad Lietuvos užsienio reikalų ministras bandys iš to susikrauti sau politinį kapitalą. Ir jis buvo teisus. Vargu ar kitas jo vietoje būtų susilaikęs nuo tokios pagundos.

Toks pritemptas ir vienpusis Didžiosios Britanijos diplomatijos vadovo sprendimo atidėti Klaipėdos bylą kitai Tarybos sesijai interpretavimas gal ir nebūtų turėjęs pasekmių, jei jis ir būtų likęs tik vidaus vartojimui Lietuvoje. Tačiau D. Zaunius peržengė šią ribą – grįžęs iš Ženevos jis leido suprasti Vokietijos pasiuntiniui Kaune, esą, Didžiosios Britanijos Vyriausybė per H. M. Knatchbullą-Hugesseną patarusi jam vietoje bandymo tiesiogiai susitarti su Vokietija ginčytinų klausimų

¹¹² H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. vasario 12 d. laiškas H. J. Seymourui, *PRO. FO*, 371, 15533, N 1367, 153.

¹¹³ T. H. Prestono 1931 m. vasario 6 d. pranešimas Nr. 38 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO*, 371, 15536, N 1275, 43.

¹¹⁴ Lietuvos politiniai klausimai tarptautiniame forume. Užsienio reikalų ministeris Dr. Zaunius apie Ženevos rezultatus ir jų perspektyvas, *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 29 d., p. 1.

¹¹⁵ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. vasario 12 d. laiškas H. J. Seymourui, *PRO. FO*, 371, 15533, N 1367, 151.

sprendimą perkelti į Tautų Sąjungos Tarybą ir jau prie jos stalo „kautis“ su Vokietijos delegatu¹¹⁶. H. Morahtas, savo ruožtu, šiuos žodžius perdavė T. H. Prestonui, o pastarasis – H. M. Knatchbullui-Hugessenui. Jau kurį laiką su nerimu stebėjęs nuotaikas Kaune, gavęs tokią informaciją, Didžiosios Britanijos pasiuntinys buvo priverstas pripažinti, kad tokius lietuvių pareiškimus jis bus pats netiesiogiai ir išprovokavęs, kai pereinant metų gruodžio viduryje jis neoficialiai skatino D. Zaunių keisti taktiką ir „kautis“, neatsargiai pažadėdamas „įdėmiai ir su palankia simpatija“ sekti jo veiksmus Ženevoje. Pranešime į *Foreign Office* jam nebeliko nieko kito, kaip tik pripažinti, kad šie jo pareiškimai ir „galėjo sudaryti lietuviams iliuziją, kad mes juos remiame“¹¹⁷.

Jausdamas atsakomybę ir suprassdamas savo neatsargumą bei galimas jo pasekmes, britų pasiuntinys bandė teisintis, tvirtindamas, esą, „kiek tai liečia Lietuvą, visa tai tik į gerą. Dabar jie [lietuviai] yra labai draugiški ir žymiai labiau pasirengę įsiklausyti į bet kurį mūsų patarimą“. Bet problema buvo ta, jog ir H. M. Knatchbullas-Hugessenas puikiai suprato, kad tokie pareiškimai Kaune nori nenori sudarė įspūdį, esą, Didžioji Britanija remianti Lietuvą prieš Vokietiją. Pranešime į *Foreign Office* britų pasiuntinys guodėsi mintimi, kad Berlynas gerai pažįsta Kauną, ir sakėsi nelabai įsivaizduojąs, kad dėl to galėtų kilti daugiau nesusipratimų¹¹⁸. Sau pateisinti H. M. Knatchbullas-Hugessenas rado ir daugiau argumentų, pabrėždamas, esą, „bet kuriuo atveju geriau, kad Lietuva stotų prieš Tarybą nei tiesiogiai tartųsi su Vokietija <...>. Tikslinga, kad būtent Tautų Sąjunga, o ne Vokietija gautų kreditą klaipeidiečių akyse dėl savo indėlio pagerinant jų padėtį“. Bet kuris susitarimas po Tautų Sąjungos skėčiu, jo nuomone, buvo labiau autoritetingas, ypač atsižvelgiant į tai, kad visi ankstesni Lietuvos tiesioginiai susitarimai su Vokietija nebuvo labai ilgalaikiai¹¹⁹.

Nors pasiuntinio argumentacija buvo gana logiška, šį kartą *Foreign Office* ji buvo nepriimtina. Nenorint palaikyti lietuvių iliuzijų, dar labiau nepageidaujant susilaukti Vokietijos priekaištų, Londone nuspręsta viską sustatyti į savo vietas. 1931 m. sausio 28 d. H. M. Knatchbullas-Hugessenas gavo *Foreign Office* Šiaurės departamento vadovo Horace James Seymouro nurodymą paaiškinti D. Zauniui A. Hendersono sprendimo atidėti bylą motyvus. Susipažinęs su instrukcijos tekstu,

¹¹⁶ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. vasario 12 d. laiškas H. J. Seymourui, *PRO. FO*, 371, 15533, N 1367, 153.

¹¹⁷ Ten pat, l. 152.

¹¹⁸ Ten pat, l. 153.

¹¹⁹ Ten pat, l. 154.

H. M. Knatchbullas-Hugessenas suprato atsidūręs keblioje padėtyje. Pokalbis su Lietuvos užsienio reikalų ministru grėsė pasiuntiniui peraugti į nemalonų pasiūlykimą. Norėdamas to išvengti, H. M. Knatchbullas-Hugessenas sugalvojo išeitį – kadangi *Foreign Office* instrukcijoje nebuvo pasakyta, koku būdu jis turėjo atlikti šį pavedimą, pasiuntinys nusprendė pats į Kauną nevykti, o per T. H. Prestoną perduoti Lietuvos užsienio reikalų ministrui privatų laišką. Jam taip patiko šis sumanymas, kad jis net ėmė tvirtinti, jog raštiška forma į Kauną perduotą A. Hendersono žinią „lietuviams bus lengviau suvirškinti“. Siekdamas išvengti kaltinimų ar įtarimų, H. M. Knatchbullas-Hugessenas iš anksto apdairiai pasiprašė leidimo išvykti iš Rygos. Vengdamas pokalbio su D. Zauniumi, į Kauną artimiausiu metu važiuoti jis nesirengė, pabrėždamas, kad į laikinąją sostinę vyks tik tuo atveju, jei ten kas svarbaus įvyktų¹²⁰. Suprantant keblį pasiuntinio padėtį, *Foreign Office* ne tik atsižvelgta į šį prašymą, bet ir leista jam išvykti iš Rygos kur kas ilgesniam laikui nei buvo prašyta, ir ne į Taliną, o į Angliją...

Veikdamas kaip ir buvo nurodyta instrukcijose, vasario 17 d. vidudienį T. H. Prestonas įžengė pro URM duris. Jį priėmęs D. Zaunius britų diplomato akivaizdoje neskubėdamas atidžiai perskaitė pasiuntinio laišką. Jo pradžioje H. M. Knatchbullas-Hugessenas teisinosi privalęs išvykti į Angliją ir apgailestavo negalįs atvykti į Kauną ir išgirsti iš paties ministro jo įspūdžių iš Ženevos. Dar labiau jis gailėjosi negalįs asmeninio susitikimo metu žodžiu perduoti iš užsienio reikalų sekretoriaus A. Hendersono gautos „žinios“, prašydamas susidariusiomis aplinkybėmis T. H. Prestoną perduotą laišką vertinti kaip žodžiu perduotą žinią. Po tokių mandagių atsiprašymų, pereinant prie reikalo esmės, Lietuvos užsienio reikalų ministras buvo informuotas apie A. Hendersono pasitenkinimą dėl Tranzito bylos perdavimo NTTTT kompetencijai, pažymint, kad užsienio reikalų sekretorius ypač vertino tą taikingumo dvasią, kurią D. Zaunius demonstravo sprendžiant šį klausimą Taryboje. Klaipėdos klausimu, toliau rašoma laiške, užsienio reikalų sekretoriaus savijauta visai kita, jis norėtų išvengti galimų nesusipratimų dėl priežasčių, paskatinusių jį Klaipėdos bylą perkelti į kitą Tarybos posėdį. Laiške pažymima, kad tokį A. Hendersono sprendimą lėmė grynai praktiniai sumetimai, tokį pasiūlymą jis pateikė tik atsižvelgdamas į laiko trūkumą Klaipėdos klausimui apsvarstyti debatuose Taryboje. Suprantant, kad to lietuvių entuziazmui atšaldyti gali būti negana, toliau laiške išdėstoma užsienio reikalų sekretoriaus pozicija Klaipėdos byloje. Ją būtų galima taip apibendrinti: tokia byla, kokia ji yra dabar,

¹²⁰ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. vasario 12 d. konfidencialus pranešimas Nr. 78 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 15533, N 1276, 141.

ateityje nebegalinti likti; visais ginčijamais klausimais privalo būti pasiektas visoms pusėms priimtinas susitarimas dar iki kito Tarybos posėdžio; jei tokio susitarimo pasiekti nepavyks, A. Hendersonas sakėsi neturįs kitos išeities, kaip tik pritari teisinius klausimus perduoti NTTTT kompetencijai, o finansinių klausimų sprendimą atiduoti Tarybos paskirtam arbitrai. Baigęs dėstyti netikėtai sugriežtėjusią A. Hendersono poziciją, laiško pabaigoje H. M. Knatchbullas-Hugessenas informavo D. Zaunių iki balandžio pabaigos planuojąs būti Anglijoje, Kaune žadėdamas apsilankyti tik gegužės mėnesį¹²¹.

Buvo akivaizdu, supratęs, kad padarė pavojingą klaidą Ženevoje, A. Hendersonas nusprendė ją atitaisyti pačiu ryžtingiausiu ir net brutaliu būdu. Laiške dėstoma užsienio reikalų sekretoriaus pozicija skambėjo gana ultimatyviai, iš dalies primindama Vokietijos užsienio reikalų ministro J. Curtiaus toną Klaipėdos byloje. Šiame kontekste H. M. Knatchbullo-Hugesseno išvykimas ilgesnėms atostogoms kažkiek priminė nuo rugsėjo iki gruodžio užsitęsusias Vokietijos pasiuntinio H. Morahto atostogas. Tokia analogija savaime atrodė iškalbinga ir net grėsminga. Sunku atsikratyti įspūdžio, kad britai taip elgėsi sąmoningai, norėdami paspausti Kauną ir tikėdamiesi, kad šis signalas bus tinkamai ten įvertintas.

D. Zauniaus reakcija buvo visai ne tokia, kokios tikėjosi britai. Ramiai perskaitęs laišką, jis pareiškė niekada neturėjęs jokių iliuzijų dėl A. Hendersono motyvų, paskatinusių jį Klaipėdos ginčo svarstymą perkelti į kitą Tarybos posėdį, esą, jis niekada ir neabejojęs, kad toks Tarybos posėdžio pirmininko žingsnis buvo paskirtas grynai praktiškų sumetimų¹²². T. H. Prestonui pasiteiravus dėl Lietuvos spaudoje pasirodžiusių skambių pareiškimų, užsienio reikalų ministras neprieštaravo, kad optimistiniai pasisakymai dėl tariamos britų paramos Lietuvai Klaipėdos byloje neatitinka tikrovės. Jei klausydamasis šių užsienio reikalų ministro žodžių T. H. Prestonas atsipalaidavo, jis aiškiai paskubėjo. D. Zaunius nesidavė taip lengvai „pastatomas vieton“. Priešingai nei tikėjosi britai, jis nesiėmė aiškintis dėl H. M. Knatchbullo-Hugesseno pareiškimų Kaune pereinamųjų metų gruodžio mėnesį, o tik atvirai pareiškė, kad jam, kaip Lietuvos užsienio reikalų ministrui, „nežiūrint kiek tai kainuotų“, teks nesutikti su A. Hendersono pasiūlymu perduoti teisinius

¹²¹ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. vasario 11 d. privatus laiškas D. Zauniui, *PRO. FO*, 371, 15533, N 1276, 141–141v.

¹²² T. H. Prestono 1931 m. vasario 17 d. konfidencialus pranešimas Nr. 40 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO*, 371, 15533, N 1322, 149.

klausimus NTTTT kompetencijai ir paskirti arbitrą finansiniams klausimams spręsti, ir, jei tai bus bandoma padaryti, jis bus priverstas ryžtingai protestuoti¹²³.

Kitaip sakant, ministras atmetė A. Hendersono ultimatyvų reikalavimą, nesutikdamas žaisti pagal Vokietijos Lietuvai primetamas taisykles tyliai pritariant kitoms didžiosioms valstybėms. Jis atsisakė toliau svarstyti Klaipėdos bylą pagal Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio 1-ąjį paragrafą, pastebėdamas, kad kol Tautų Sąjungos koridoriuose ir salėse vyko „draugiškos diskusijos“ pagal šio paragrafo nustatytą procedūrą, Klaipėdos krašte labai sustiprėjo vokiečių propaganda, turinti griauančią poveikį Lietuvos interesams krašte. Pasak D. Zauniaus, „didelė šalis Vokietija“ paprasčiausiai pasinaudojo šia situacija prieš „mažą Lietuvą“ ir Tautų Sąjungoje, ir Klaipėdos krašte. Norėdamas pagrįsti savo teiginius, jis siūlė britų laikinajam reikalų patikėtiniui atkreipti dėmesį į vokiečių elgesį krašte – padrąsinti Tautų Sąjungos intervencijos pereinamųjų metų rugsėjo mėnesį ir Taryboje vykusią diskusijų pobūdžio jie iškėlė daugybę reikalavimų Lietuvos gubernatoriui krašte, grasindami, kad, atsisakius juos patenkinti, jie kreipsis paramos į Vokietijos vyriausybę. Užsienio reikalų ministras pažymėjo, kad tos taip vadinamosios „draugiškos diskusijos“ Ženevoje visiškai neprisideda prie taikaus problemų sprendimo, atvirksčiai, jos griauia ir taip trapią politinę pusiausvyrą, t. y. griauia tai, kas turėtų atsirasti kaip šių diskusijų pasekmė¹²⁴.

Beje, jis prašė T. H. Prestono paaiškinti, ką A. Hendersonas turėjo galvoje, siūlydamas rasti „visų ginčijamų Klaipėdos klausimų sprendimą“? Ar tai reiškia Vokietijai palankų sprendimą? – atvirai domėjosi ministras. „Jei taip, – pabrėžė jis, – mūsų Vyriausybei nepriimtina, kad Lietuva, kaip mažesnė ir silpnesnė valstybė, būtų verčiama pasiduoti savo galingesniam kaimynui, kuris net nėra Klaipėdos Konvencijos signataras.“ Pakartojęs anksčiau ne kartą išsakytus argumentus (už krašto administravimą yra atsakinga Lietuvos Vyriausybė ir pan.), jis priminė valstybėms signatarėms jų teisę ir pareigą atkreipti Tarybos dėmesį į Konvencijos ar Statuto pažeidimo atvejus, jei tokių būtų. Pasak ministro, Lietuvos vidaus politikos požiūriu jos Vyriausybei visuomet būtų lengviau patenkinti Didžiosios Britanijos ar kitų valstybių signatarių pageidavimus, kadangi jos, priešingai nei Vokietija, neturinčios tiesioginių interesų Klaipėdos krašte. „Jei Didžioji Britanija būtų nepatenkinta tuo, kaip Lietuvos Vyriausybė vykdo Konvenciją ar Statutą, ji

¹²³ T. H. Prestono 1931 m. vasario 17 d. konfidencialus pranešimas Nr. 40 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO, 371, 15533, N 1322, 149*; H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. vasario 17 d. laiškas H. Rumboldui, *PRO. FO, 371, 15533, N 1276, 139v*.

¹²⁴ T. H. Prestono 1931 m. vasario 17 d. konfidencialus pranešimas Nr. 40 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO, 371, 15533, N 1322, 149*.

pageidautų žinoti, kokie konkretūs priekaištai jai daromi, ir, taikingoje dvasioje išnagrinėjusi visus jos atžvilgiu išsakytus priekaištus, Vyriausybė sutiktų daryti nuolaidas visur kur tik yra galima.“ Jei kaltinimai dėl Konvencijos ar Statuto pažeidimų nebūtų įrodyti, perspėjo jis, vėl gali pasikartoti padėtis, panaši į tą, kai J. Curtius Ženevoje ciniškai pareiškė, esą, jis neatsakingas už Vokietijos Vyriausybės palaikomo klaipečių skundo pagrįstumą¹²⁵. Kitaip sakant, D. Zaunius pozicija buvo paprasta ir aiški – jei teikiamas skundas, jis turi būti pagrįstas, t. y. turi būti pateikti pažeidimų įrodymai, bet ne iš Vokietijos, o iš valstybių signatarų pusės¹²⁶.

Tęsdamas šią mintį, D. Zaunius pareiškė labai abejojęs, kad britams ištyrus padėtį vietoje, t. y. Klaipėdos krašte, pavyktų rasti pakankamai įrodymų, leidžiančių jiems pagrįsti A. Hendersono poziciją. Jis tvirtino, kad britų delegacijos Ženevoje nariai, kuriuos jis ten sutikęs, pripažino turėję ne visai tikslią informaciją apie padėtį Klaipėdos krašte. T. H. Prestonas neprieštaravo, sutikdamas, jog skiriasi informacija, patenkanti į įprastus pasiuntinybės pranešimus, nuo informacijos, renkamos vietoje oficialiu specialios komisijos prašymu. Reaguodamas į šį pasisakymą D. Zaunius jau primygtinai siūlė britams vietoje išsiaiškinti situaciją, žadėdamas visą įmanomą paramą tokiai misijai¹²⁷. Jo pasiruošimą glaudžiai bendradarbiauti su signatarais turėjo patvirtinti ir raginimas britų laikinajam reikalų patikėtiniui „kuo dažniau lankytis ministro kabinete“, žadant suteikti jam visą reikiamą informaciją¹²⁸.

Tokiu būdu vietoje to, kad būtų klausomasi užsienio reikalų ministro paaiškinimų ir pasiteisinimų, pokalbio pabaigoje T. H. Prestonui pačiam teko aiškinti, kad turimos instrukcijos nurodo jam tik perduoti laišką ir jis negalės pradėti diskusijos britų misijos Klaipėdoje klausimu, kol negaus atitinkamų nurodymų iš *Foreign Office*. Apibendrindamas savo išpūdžius iš šio nelengvo pokalbio, britų laikinasis reikalų patikėtinis teigė, kad D. Zaunius „labai pageidautų išimti Klaipėdos klausimus iš Tautų Sąjungos dienotvarkės ir perkelti juos į tiesioginių diskusijų su valstybėmis signatarėmis sritį, tikėdamasis bešališkoje ir draugiškoje atmosferoje aptarti su jomis įvairiausius klausimus“. Beje, savo pranešime T. H. Prestonas

¹²⁵ T. H. Prestono 1931 m. vasario 17 d. konfidencialus pranešimas Nr. 40 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO, 371, 15533, N 1322, 149*.

¹²⁶ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. vasario 17 d. laiškas H. Rumboldui, *PRO. FO, 371, 15533, N 1276, 139v*.

¹²⁷ Ten pat, l. 139v–140.

¹²⁸ T. H. Prestono 1931 m. vasario 17 d. konfidencialus pranešimas Nr. 40 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO, 371, 15533, N 1322, 149v*.

nepamiršo pabrėžti, kad pokalbio metu užsienio reikalų ministras net kelis kartus užsiminė apie savo pastangas paveikti Vyriausybę būti nuolaidesnę sprendžiant Klaipėdos reikalus¹²⁹. Jei dar prieš keletą mėnesių toks tvirtinimas būtų gan skeptiškai priimtas T. H. Prestono vadovybės, tai 1931-ųjų metų pradžioje jis daugiau nebeatrodė kaip netikėtas ar juo labiau pramanytas.

3.7. Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio labirintai. Nauji Lietuvos taktikos elementai

Nepaisant D. Zauniaus optimizmo, Lietuvos padėtis 1931-ųjų vasario mėnesį buvo gana sunki: antrą kartą atidėjus Klaipėdos bylą grėsmė likti nuolatiniu Tautų Sąjungos Tarybos klientu dar padidėjo, o perspektyva neutralizuoti Vokietijos vaidmenį byloje, diskusiją su vokiečiais pakeičiant diskusija su valstybėmis signatarėmis, po A. Hendersono „žinios“ jau nebeatrodė tokia patraukli kaip anksčiau. Beje, abiem atvejais pavojus perkelti ginčo svarstymą į NTTTT buvo visiškai realus, o to dauguma Vyriausybės narių ir apskritai Lietuvos politikų norėjo bet koku atveju išvengti.

Lietuvos politikų ir daugumos diplomatų nenorą perkelti ginčą su Vokietija į Hagą lėmė tiesiog fatališkas netikėjimas, kad Lietuva teisinėje akistatoje su kuria nors viena iš didžiųjų valstybių galinti laimėti bylą NTTTT. Nors apie tai viešai nebuvo kalbama, atrodo, Kaune abejota, kad nedaug tarptautinės patirties turintys Lietuvos teisininkai* Hagoje galėtų tinkamai atstovauti ir apginti jos interesus. Kita vertus, bijota, ir ne be pagrindo, kad didžiosios valstybės gali paaukoti Lietuvą dėl didesnių savo interesų. Vokietijos gebėjimas daryti įtaką didžiųjų valstybių pozicijai buvo nepalyginamas su Lietuvos ir dėl to iliuzijų laikinojoje sostinėje niekas neturėjo. Tačiau priešingai nei laukta, Vokietija bent jau iki 1931 m. kovo mėnesio neskubėjo į NTTTT. Žinoma, ne todėl, kad bijojo pralaimėti ten bylą Lietuvai

¹²⁹ T. H. Prestono 1931 m. vasario 17 d. konfidencialus pranešimas Nr. 40 H. M. Knatchbullui-Huggessenui, PRO. FO, 371, 15533, N 1322, 149v.

* Profesionalių teisininkų, susipažinusių ir su tarptautine teise, laisvai kalbančių prancūzų, anglų kalbomis, tuo metu Lietuvoje buvo vos keletas. Ar jie sugebėtų apginti Lietuvos interesus sudėtingoje teisinėje dvikovoje su nepalyginamai labiau patyrusiais savo oponentais iš didžiųjų valstybių? Dėl to būta daug abejonių. Beje, tais atvejais, kai Lietuvai prirėkdavo profesionalaus tarptautinės teisės specialisto konsultacijos, iki tol paprastai buvo kreipiamasi į užsienio teisininkus. Kai kurios iš šių baimių vėliau pasitvirtino, tačiau apie tai bus rašoma trečiajame Lietuvos diplomatinės istorijos tome.

(tokios baigties neišsivaizdavo net ir pats atsargiausias Vokietijos tarptautinės teisės specialistas). Tam būta paprastesnių priežasčių – vokiečiai tikėjosi, kad Kauno kapituliacijai pasiekti jiems užteks vien politinio spaudimo.

Nenorint (Vokietijai) ar nesiryžtant (Lietuvai) ginčą perkelti į NTTTT abiem pusėms beliko ir toliau aiškintis prie Tarybos stalo, tačiau šiuo atveju reicho padėtis buvo palankesnė. Užsitęsęs bylos svarstymas Taryboje kur kas labiau kenkė Lietuvos interesams. Krašto gyventojų ir autonominių įstaigų nuolatinis žvalgy-masis į Ženevą („Ką šiuo ar kitu klausimu pasakys Tautų Sąjungos Taryba?“) labai neigiamai veikė centro įstaigų padėtį Klaipėdos krašte, t. y. gerokai trukdė admi-nistruoti kraštą. Lietuva atsidūrė lyg užburtame rate – Ženevoje blogai, bet į Hagą nesinori. Kol lietuviai sprendė kaip pasielgti, kilpa veržėsi toliau. Tokiomis aplin-kybėmis, kai teko rinktis mažesnę blogybę iš dviejų, mintys perkelti Klaipėdos bylą į Hagą daugiau nebeatrodė tokios baisios ir nepriimtinos. Ypač kad daugumos Lietuvos politikų ir diplomatų nuomonės sutapo kitu principinės svarbos klausimu – Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio 1-uoju paragrafu nustatyta procedūra, numatanti kiekvieno Tautų Sąjungos Tarybos nario teisę atkreipti jos dėmesį į bet kurį Konvencijos pažeidimo atvejį, t. y. procedūra, pagal kurią iki 1931 m. vyko Klaipėdos bylos svarstymas Taryboje, visiškai neatitiko Lietuvos interesų ir tik sunkino jos padėtį.

Ši procedūra nebetenkino lietuvių diplomatų visų pirma dėl Vokietijai suteiktos teisės „atkreipti dėmesį“ į kiekvieną tikrą ar tariamą Konvencijos ar Statuto pažeidimo atvejį. Toks „dėmesio atkreipimas“ toli gražu nereiškė, kad Konvencija ar Statutas yra tikrai pažeisti ar kad Taryba gali daryti tam tikrą sprendimą. Vie-nintelis dokumentas, kuriuo remiantis buvo galima svarstyti Vokietijos skundus, buvo Klaipėdos Konvencija, o spręsti ginčus dėl Klaipėdos reikalų nebuvo Tautų Sąjungos Tarybos kompetencija. Kitaip sakant, Taryba galėjo svarstyti ginčą, bet priimti įpareigojančio sprendimo negalėjo, t. y. vykstant debatams Taryboje spren-dimas Klaipėdos byloje negalėjo būti priimtas. Šią D. Zaunius nuo 1930 m. rudens nuolat kartojamą tezę patvirtino ir Tarybos posėdžio 1931 m. sausio mėnesį eiga, parodžiusi, kad tolimesnis bylos svarstymas pagal Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio 1-ąjį paragrafą Lietuvos ir Vokietijos ginčą tiesiausiu keliu vedė į akla-vietę. Galią priimti galutinį ir įpareigojantį sprendimą turėjo tik NTTTT pagal Klai-pėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio 2-uoju paragrafu nustatytą procedūrą.

Po diskusijų Taryboje 1931 m. sausio 24 d. Kaune ėmė stiprėti įsitikinimas (apie kurį viešai prabilo D. Zaunius sausio 28 d. interviu metu), kad, norint išveng-ti tolimesnių Vokietijos skundų, neabejotinai turėjusių politinių tikslų, Klaipėdos bylą reikėjo svarstyti remiantis Konvencijos 17-ojo straipsnio 2-uoju paragrafu

nustatyta procedūra. Pasirinkus šį kelią ginčui spręsti, tik didžiosios valstybės, Tautų Sąjungos Tarybos narės ir Klaipėdos Konvencijos signatarės, t. y. tik Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija ir Japonija^{*}, bet ne Vokietija, galėjo kreiptis į NTTTT prašydamos kelti bylą Lietuvai. Siekdami pakeisti šią procedūrą, savo pasiūlymą lietuviai motyvavo noru depolitizuoti Klaipėdos bylą, pabrėždami, kad tik tokiu būdu buvo galima apsaugoti ne tik ginče dalyvaujančių šalių, bet ir Klaipėdos krašto gyventojų interesus¹³⁰.

Iš pradžių atrodė, kad valstybės, Klaipėdos Konvencijos signatarės, iš dalies ir Vokietija, neprieštaravo naujoms lietuvių intencijoms. Dar daugiau, britai, prancūzai ir italai, remdamiesi ankstesne patirtimi, abejojo, kad Lietuva savo noru pasirinktą potencialiai pavojingą jai kelią, vedantį tiesiai į Hagą. Jie net įtarė lietuvius blefuojant. Vokietija taip pat nematė priešasčių nerimauti – Berlynas, matyt, net neabejojo, bylos baigtimi Hagoje. Antra vertus, naujų lietuvių pasiūlymų akivaizdoje prieš vokiečius vėrėsi viliojanti perspektyva priversti Lietuvą pakeisti savo politiką Klaipėdos krašte valstybių signatarių rankomis. Jei tokie Vokietijos planai būtų pasiteisinę, Klaipėdos byla, vaizdžiai tariant, iš pirmo veiksmo būtų iškart perėjusi į finalinę sceną. Šiaip ar taip, Vokietija manėsi galinti ramiai laukti gegužės mėnesio.

Nors nei viena valstybė savo pozicijos dėl Klaipėdos bylos svarstymo procedūros pakeitimo oficialiai reikšti neskubėjo, kelias į Hagą jau buvo atviras. Tiesa, būta juridinio pobūdžio niuansų ir gana svarbių. Pasinaudoti NTTTT paslaugomis siūlyta Tarybos pranešėjų C. J. Hambro (1930 m. rugsėjis) ir J. L. Mowinckelio (1931 m. sausis) raportuose. Norvegijos Ministras Pirmininkas, pvz., siūlė kreiptis į NTTTT Tautų Sąjungos Tarybos vardu, antra vertus, vadovaudamasis Konvencijos 17-ojo straipsnio 1-uoju paragrafu, jis siūlė prašyti tik patariamąsios (*avis consultatif*) nuomonės. Atrodo, toks pasiūlymas turėjo tenkinti visas puses. Tačiau Lietuvai jis buvo visiškai nepriimtinas. Atsisakydamas priimti J. L. Mowinckelio pasiūlymą, pasiremdamas Konvencijos 17-uoju straipsniu, sausio 24 d. Tarybos posėdyje D. Zaunius pastebėjo, kad, neprieštaraudama pasiūlymui kreiptis į NTTTT Tarybos vardu tik patariamąsios nuomonės, Lietuvos Vyriausybė netiesiogiai pripažintų ir Vokietijos teisę bylą dėl Konvencijos pažeidimo perkelti į Hagą. Tokia teise, pasak Lietuvos užsienio reikalų ministro, disponavo tik valstybės signatarės¹³¹. Antra vertus, nors apie tai D. Zaunius ir nepasakė, Lietuva nenorėjo pripažinti teisės

* Japonija tokią teisę turėjo iki išstojimo iš Tautų Sąjungos 1933 m. kovo 27 d.

¹³⁰ J. Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. I, p. 186–187.

¹³¹ Ten pat, p. 195.

ir Tautų Sąjungos Tarybai savo vardu kreiptis į NTTTT. Lietuvos atstovų nuomone, šiuo atveju jų pozicija 100 proc. atitiko Klaipėdos Konvencijos dvasią ir raidę – teisę perkelti Klaipėdos bylą į Hagą turėjo tik didžioji valstybė, Tautų Sąjungos Tarybos narė ir Klaipėdos Konvencijos signatarė, nusprendusi, kad Lietuva pažeidė Klaipėdos Konvenciją. Tokiu atveju byla turėjo pereiti į naują fazę ir tolimesnė jos eiga jau turėjo būti reguliuojama Konvencijos 17-ojo straipsnio 2-uju paragrafu, kadangi nuomonių išsiskyrimas tokiu atveju būtų laikomas tarptautinio pobūdžio ginču, o kiekvienas tokio pobūdžio ginčas, vienai pusei reikalaujant, neišvengiamai turėjo atvesti į NTTTT. Tokiu atveju Hagoje Lietuva turėjo susidurti ne su Vokietija, o su viena iš minėtų valstybių signatarių.

Netenka ir sakyti, kad siūlydamas pasirinkti tokį kelią D. Zaunius labai rizikavo. Ir rizikavo jis ne tik savo karjera, bet ir Lietuvos pozicijomis Klaipėdos krašte. Natūraliai gali kilti klausimas: kas vertė jį taip rizikuoti? Ar ne saugiau buvo pasilikti ankstesnėse pozicijose, taip išvengiant didesnių sukrėtimų? Juk atsižvelgiant į kai kuriuos gubernatoriaus A. Merkio politikos krašte recidyvus, suprantant, kad centro politika krašte tikrai nebuvo be nuodėmių (dėl to, matyt, nekilo abejonų ne tik D. Zauniui, bet ir pačiam A. Merkiui), tikėtis pergalės Hagoje buvo sunku, o daugeliui atrodė – net neįmanoma. Taigi, tikimybė nusisukti sprandą buvo gana didelė ir Lietuvos užsienio reikalų ministras tą puikiai suprato. Nepaisant to, jis buvo pasiryžęs verčiau diskutuoti bylą grynai teisinėje plotmėje, iš pradžių Ženevoje, o vėliau ir Hagoje, nei būti po nuolatinio politiniu Tarybos presingu Ženevoje. Kitaip sakant, D. Zaunius geriau rinkosi teisinę diskusiją, manydamas, kad politinės nuolatinio Lietuvos tarybos pasekmės jos interesams galėjo būti dar blogesnės. Turėdamas prieš akis Klaipėdos bylos svarstymo Tarybos posėdžiuose patirtį, perpratęs Vokietijos pasirinktas žaidimo taisykles, Lietuvos užsienio reikalų ministras buvo pasiruošęs pasirinkti kelią, kuris daug kam, ir ne tik Lietuvoje, atrodė kaip *va bank* politika.

Norint perkelti šią taktiką į realios politikos plotmę reikėjo ne tik Prezidento A. Smetonos ir Ministro Pirmininko J. Tūbelio pritarimo, dar reikėjo ir valstybių signatarių palankumo arba bent jau neutralumo, jų sutikimo eiti į politinę diskusiją, siekiant išspręsti teisinį (ir politinį) ginčą. Ar tuo metu tokio palankumo D. Zauniaus idėjoms būta Londone ir kitose sostinėse? Vargu. Dėl Lietuvos britai, prancūzai ir italai kišti pirštų tarp durų didelio intereso neturėjo. Ypač kad tai neišvengiamai didino jų riziką ir kaštus. Palikdami nuošalyje kaštų veiksnį, pastebėsime, kad rizikos būta nemenkos. Susiklosčius tam tikrai situacijai, buvo galima ir susikompromituoti, ypač kad šventaisiais nebuvo ne tik lietuviai, bet ir jiems per galvas Klaipėdoje lipę vokiečiai. Susidarius tokiai padėčiai signatarai Klaipėdos

bylą stumdė vienas kitam, nedegdami noru imtis iniciatyvos. Nors apie tai viešai niekas nekalbėjo, turėta vilties, kad problema išsispres savaimė, panašiai kaip tai atsitikdavo anksčiau, tikintis, kad reichas turės užtektinai priemonių priversti Lietuvą nusileisti, nesukompromituojant valstybių signatarių ir abiejų tarptautinių institucijų.

Siekdamas valstybių signatarių palankumo D. Zaunius pakeitė kai kurias ankstesnes savo nuostatas. Anksčiau kategoriškai nesutikęs pasinaudoti Tautų Sąjungos ekspertų paslaugomis, naujomis aplinkybėmis jis nusprendė pasikviesti į Lietuvą du Tautų Sąjungos sekretoriato ekspertus (ekonominiais ir teisiniais reikalais), kad jie vietoje susipažintų su padėtimi. Toks žingsnis turėjo reikšti tik vieną – po Tarybos posėdžio, kuriame buvo išklausti Lietuvos delegato paaiškinimai, Lietuvos Vyriausybė siekė vieno iš dviejų: arba Klaipėdos bylos procedūra, vadovaujantis Konvencijos 17-ojo straipsnio 1-uoju paragrafu, turėjo būti baigta iki gegužės mėnesio Tarybos posėdžio, arba ji, kaip tarptautinis ginčas, turėjo būti toliau tęsiama vadovaujantis 17-ojo straipsnio 2-uoju paragrafu¹³².

Suvokimas, kad visi koziriai yra atsidūrę signatarų rankose, aktyvizavo lietuvių diplomatiją didžiųjų valstybių sostinėse, visų pirma Londone. Pasiuntinys K. Bizauskas bandė įtikinti *Foreign Office* Šiaurės departamento direktorių H. J. Seymourą, kad palaikydama Klaipėdos vokiečių skundą Vokietija ne tiek norėjo iškelti į viešumą tikras ar tariamas klaipėdiečių skriaudas, kiek siekė politinių tikslų, planuodama diskredituoti Lietuvos Vyriausybę signatarų bei Klaipėdos krašto gyventojų akyse ir kartu apsunkinti krašto administravimą. Iš dalies vokiečiams tai pavyko. Vykdydamas gautas instrukcijas K. Bizauskas pareiškė, kad Lietuvos Vyriausybės nuomone, kol vokiečių skundas bus svarstomas remiantis Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio 1-uoju paragrafu, t. y. grynai politinėje plotmėje, klausimas taip ir liks neišspręstas, kadangi politikoje lemia įtaka ir interesai, kai neatsižvelgiama nei į teisę, nei į teisingumą. Lietuva, kaip maža valstybė, pageidavo, kad ginčas būtų sprendžiamas remiantis grynai teisiniais pamatais, taikant Konvencijos 17-ojo straipsnio 2-ojo paragrafo procedūrą. K. Bizauskas tvirtino, kad Lietuvos Vyriausybė nebijanti atiduoti ginčą spręsti NTTTT, bet ir vėl tik taikant 17-ojo straipsnio 2-uoju paragrafu nustatytą procedūrą¹³³.

¹³² D. Zauniaus 1931 m. kovo 17 d. atmintinė „Kodėl Lietuvai reikia perkelti Vokietijos skundo svarstymą į Klaipėdos Konvencijos 17 str. antruoju posmu numatytą plotmę?“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 268–273.

¹³³ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje K. Bizausko 1931 m. kovo 25 d. konfidencialus pranešimas Nr. 59 D. Zauniui, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 151, l. 1–3.

Britai svyravo. Pyktis su Vokietija dėl Lietuvos *Foreign Office* nepageidavo, tačiau imtis iniciatyvos atstovauti signatarams Hagoje britai irgi neskubėjo. Vis dėlto H. J. Seymouras neatmetė galimybės perkelti Klaipėdos bylą į Hagą, pabrėždamas, kad tokios pat nuomonės nuo pat Lietuvos ir Vokietijos ginčo pradžios laikėsi ir užsienio reikalų sekretorius A. Hendersonas. Perspėjęs K. Bizauską, kad bylos baigtis NTTTT gali būti visai ne tokia, kokios tikimasi Kaune, H. J. Seymouras dar kartą paklausė: ar Lietuvos Vyriausybė tikrai pageidauja, kad ginčas būtų perkeltas į Hagą? Lietuvos pasiuntinys į šį tiesų klausimą atsakė teigiamai, pažymėdamas, kad priėmus tokį sprendimą Lietuva galėtų lengviau administruoti Klaipėdos kraštą ir vykdyti Konvenciją. Po pokalbių su K. Bizausku britų diplomatas priėjo prie išvados, kad Lietuvos Vyriausybė sutiktų, jog ginčas būtų perduotas NTTTT kompetencijai bet kurios valstybės signatarės, bet tik ne Vokietijos¹³⁴.

Matydama Lietuvos pozicijos permainas ir būdama įsitikinusi, kad šie pokyčiai veda lietuvius tiesiai į spąstus, savo nuomonę dėl ginčo perkėlimo į Hagą pakeitė ir Vokietija. „Reicho Vyriausybė yra priėjusi išvados, kad geruoju, susitarimo keliu, sakytieji sunkumai nebus pašalinti <...>. Todėl jie (vokiečiai – *aut. pasta**ba*) dės visų pastangų, kad vietoj anksčiau jos praktikuoto lopymo tuos klausimus kartą ant visados išspręstų Hagos teismas. Tik po to, atsakingų Vokietijos politikų nuomone, bus galima vėl pradėti vesti konstruktyvią politiką su Lietuva“, – apie Vokietijos pozicijos pasikeitimus URM informavo Lietuvos pasiuntinys Berlyne¹³⁵. Beje, kaip ir anksčiau, nepaisant kasdien Vokietijoje stiprėjančių revizionistinių nuotaikų, grėsmės Lietuvos suverenitetui Klaipėdos krašte V. Sidzikauskas neįžiūrėjo: „Kad Vokietijos Vyriausybė turėtų revizionistinio pobūdžio revandikacijų į Klaipėdos kraštą, aš to tvirtinti negalėčiau. Mūsų spaudoje buvo reiškama, mano manymu, per daug susirūpinimo tuo klausimu.“¹³⁶ Sunku pasakyti, kokios priežastys vertė šį patyrusį diplomata daryti tokias neatsakingas išvadas. Tik aklas tuo metu galėjo nematyti ir nesuprasti sąsajų tarp besikeičiančios padėties Vokietijoje ir Klaipėdos krašte, apie tai iškalbingai bylojo ir radikaliai besikeičiantis Lietuvos ir Vokietijos santykių pobūdis. Keitėsi ir abiejose Nemuno pusėse gyvenančių vokiečių tikslai – išsaugoti kalbą ir kultūrą laikinai prarastose teritorijose vis labiau nustelbė siekis susigrąžinti tą teritoriją.

¹³⁴ K. Bizausko 1931 m. kovo 25 d. konfidencialus pranešimas Nr. 59 D. Zauniui, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 151, l. 1–3.

¹³⁵ V. Sidzikausko 1931 m. kovo 13 d. konfidencialus pranešimas D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 54–55.

¹³⁶ Ten pat.

Apsisprendę eiti į Hagą, vokiečių diplomatai pradėjo spausti britus, ragindami juos paveikti D. Zaunių elgtis jų naudai. Tą pačią dieną, kai K. Bizauskas *Foreign Office* kalbėjosi su H. J. Seymouru, ten apsilankė ir Vokietijos ambasados Londone patarėjas grafas Albrechtas von Bernstorffas, primygtinai teiraudamasis Šiaurės departamente, kokią pažangą padarė britai, skatindami Lietuvos užsienio reikalų ministrą sutikti ginčytinus klausimus perduoti NTTTT kompetencijai? L. Collieras visgi neatskleidė Vokietijos diplomatui visų kortų, apsiribodamas aptakiomis frazėmis, esą, šis klausimas diskutuojamas su lietuviais, kol kas nieko konkrečiau nenuspręsta ir pan. Tiesa, jis neatmetė galimybės, kad Klaipėdos byla į Hagą gali būti perduota jau kito Tarybos posėdžio metu. Padėkojęs britų diplomatui grafas A. von Bernstorffas prašė nedelsiant informuoti jį, kai tik D. Zaunius apsispręs, kad Vokietijos Vyriausybė galėtų tinkamai pasiruošti Tarybos posėdžiui. L. Collieras pažadėjo tai padaryti¹³⁷.

Savo pažadą britų diplomatas tesėjo. Balandžio 10 d. privačiame laiške grafui A. von Bernstorffui jis informavo Vokietijos ambasados patarėją apie Didžiosios Britanijos pasiūlymą Prancūzijai, Italijai ir Japonijai kartu kreiptis į NTTTT dėl teisinio pobūdžio klausimų sprendimo. Toks pasiūlymas būtų laikomas negaliojančiu tik tuo atveju, jei dar iki Tarybos posėdžio gegužės mėnesį būtų pasiektas visas puses tenkinantis ginčytinų klausimų sprendimas^{*}. L. Collieras abejojo, kad tokia pati procedūra galėtų būti pritaikyta ir finansiniams ginčams spręsti, informuodamas grafą apie britų prašymą kitoms valstybėms signatarėms pareikšti savo nuomonę šiuo klausimu¹³⁸.

Posūkis Klaipėdos byloje, be to, reiškė ir sovietų diplomatijos galimybių paveikti jos eigą aiškų apribojimą. Tokia padėtis Maskvos netenkino ir 1931 m. kovo 25 d. ji nutarė priminti bylos dalyviams apie save. Tą dieną URM ir *Auswärtiges Amt* apsilankę sovietų atstovai padarė formalius demaršus, išdėstydami Maskvos poziciją Lietuvos ir Vokietijos ginče dėl Klaipėdos. Kadangi M. Karskio tuo metu laikinojoje sostinėje nebuvo, D. Zaunių aplankęs sovietų laikinasis reikalų patikėtinis Andrejus Fechneris išreiškė didelį savo Vyriausybės susirūpinimą Lietuvos ir Vokietijos santykiais. Į lietuvių ir vokiečių ginčą žvelgdamas artėjančios Tautų Sąjungos sesijos kontekste sovietų diplomatas perdavė Lietuvos užsienio

¹³⁷ L. Colliero 1931 m. kovo 25 d. užrašai, *PRO*, FO, 371, 15533, N 2100, 182–183.

^{*} Tokia galimybė niekas netikėjo, ypač kad tuo metu, priešingai nei ankstesnių Tautų Sąjungos sesijų išvakarėse, jokių kontaktų tarp Kauno ir Berlyno, siekiant baigti ginčą dar iki Tarybos posėdžio, nebuvo.

¹³⁸ L. Colliero 1931 m. balandžio 10 d. privataus laiško Vokietijos ambasados Londone patarėjui grafui A. von Bernstorffui projektas, *PRO*, FO, 371, 15533, N 2100, 185.

reikalų ministrui *NKID* vadovybės pagedavimą – atsižvelgiant į pasaulinės politikos konsteliaciją, imtis žygių tiesiogiai susitarti su Vokietija visais ginčytiniais klausimais, kad „nebūtų reikalo prie Tautų Sąjungos stalo ginčytis ir tuo būdu duoti lenkams progos pasidžiaugti“¹³⁹. Įspėjęs D. Zaunių apie analogišką demaršą Berlyne, sovietų diplomatas pabrėžė, kad šis sovietų diplomatinis žingsnis „jokiu būdu nėra vokiečių inspiruotas, kad SSRS stovi ant neutralaus pamato ir siekia tik gerų santykių ir nuoseklios, pasėkmingos politikos“¹⁴⁰.

D. Zauniaus atsakymas gerokai nustebino A. Fechnerį. Padėkojęs SSRS už rūpestį, ministras išrėžė maždaug tokio turinio litaniją: Lietuva ir SSRS jau keletą metų visuomet informuoja viena kitą, pirmoji mananti ir ateityje keistis informacija, tačiau tam, kad Maskva gautų galimybę pasitarnauti taikai, ji turinti žinoti tikrąją reikalų padėtį, tačiau tokiai detaliai informacijai suteikti šiuo momentu jis ... „neturįs laiko“! Apstulbinęs SSRS laikinąjį reikalų patikėtinį tokiu pareiškimu, ministras kilniaširdiškai pasižadėjo teikti informaciją jam „laispnišku metodu“¹⁴¹. Kitaip sakant, jis įsipareigojo keistis informacija su sovietais po truputį, neskubant!

Tokiam pareiškimui, suprantama, reikėjo turėti labai svarių priežasčių. Ir D. Zaunius jų turėjo. Viena vertus, šis sovietų akimis žiūrint kone akiplėšiškas pareiškimas liudijo ne tik apie nepasitenkinimą sovietų tarpininkavimo misijos neefektyvumu, bet ir nepasitikėjimą Maskvos nešališkumu. Kita vertus, vis labiau tolstant nuo Klaipėdos reikalų svarstymo su Vokietija ir Sovietų Sąjunga ir vis labiau koncentruojant savo pastangas valstybių signatarių sostinėse, visų pirma Londone, sovietų diplomatinis tarpininkavimas savaiame nustojo ankstesnės reikšmės. Dar daugiau, vienu metu Klaipėdos reikalais kalbėtis Berlyne, Maskvoje ir Londone buvo neįmanoma. Norint turėti laisvas rankas Londone lietuviams reikėjo atsikratyti sovietų globos ir jų tarpininkavimo misijos! Atrodo, būtent tokių tikslų ir siekė D. Zaunius kalbėdamas su sovietų laikinuoju reikalų patikėtiniu, tiesa, nenorėdamas atvirai įžeisti Maskvos, jis savo kritikos objektu visgi pasirinko Vokietiją. „Mūsų ginčų su vokiečiais esama dvejopų, – aiškino jis, – vieni yra ekonominiais reikalais, kiti – Klaipėdos reikalais. Ekonominių reikalų srityje turėjome Voldemaro susitarimą, kurio tikslas – duoti Lietuvai palengvinimų ekonominėje srityje, sustiprinti ją ir tuo būdu padėti jai kovoje prieš Lenkiją. Šitoje srityje dabar mūsų akimis žiūrint, labai mažai beliko iš to, kas vokiečių buvo žadėta ar pradėta

¹³⁹ 1931 m. kovo 25 d. *pro memoria* „SSSR chargé d'affaires p. Fechner pas U. R. Ministerį Dr. Zaunių“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1170, l. 75.

¹⁴⁰ Ten pat.

¹⁴¹ Ten pat.

vykdyti. Vokietija du kartus pakėlė muitus prekėms, kurios Lietuvai daugiausiai rūpi, ir, jeigu tas klausimas negalimas kelti ultimatyviai, tai vis tik vokiečių administracijos priemonės, taikomos politiniais sumetimais, *de facto* kone anuliavo ekonominius Voldemaro susitarime pažadėtus avantažus.¹⁴²

Dar kategoriškiau skambėjo D. Zauniaus pasisakymas dėl Klaipėdos: „Kai dėl Klaipėdos klausimo, tai čia vokiečiai veda dviveidę politiką. Jie su mumis seniau mėgino kalbėtis tiesiogiai, ir tuo būdu gauti iš mūsų lengvatų. Mes šiandien manome, kad Vokietija į Klaipėdos kraštą žiūri kaip į pirmą etapą Versalio traktatui panaikinti (sic!); etapą, kuris jiems praktiškos reikšmės, tiesa, neturi, bet už tai gali turėti didžiausios precedento reikšmės. Visa Vokietijos politika Klaipėdos krašte yra antilietuviška ir nelojali.“ „Neloyalios“ Vokietijos politikos Lietuvos atžvilgiu pavyzdžiu D. Zaunius laikė esant Vokietijos poziciją svetimšalių valdininkų klausimu, piktinosi faktiniu Klaipėdos krašto valdininkų papirkinėjimu, kaltino reichą prieš Lietuvą nukreiptų nuotaikų krašte stiprinimu ir pan. Pasak jo, „Vokietijos politikos dviveidiškumas pasireiškia ir tuo, kad ji, iš vienos pusės, skelbiasi norinti su Lietuva tiesiogiai susitarti ir padaryti iš Klaipėdos klausimo lietuviškai vokišką klausimą“, nors tokie ketinimai jam, Lietuvos užsienio reikalų ministrui, „be galo daug abejonių sukelia“; iš kitos pusės, Vokietija pati perkėlė Klaipėdos bylą iš dvišalių santykių srities į Tautų Sąjungą, „nutraukdama tiesioginius pasikalbėjimus, ir savo siekiams prieš mus pravesti mėgindami pasamdyti sąjungininkais net kai kuriuos Tautų Sąjungos Tarybos narius“¹⁴³. „Su Vokietija aš galiu vesti politiką tikrai viena plotme: arba su ja tiesiogiai kalbėtis, bet aš pabrėžiu, kad turiu didžiausio abejojimo iš ligšiolinio patyrimo kalbėtis su (vokiečiais) tiesiogiai Klaipėdos reikalais; arba vesti ginčą tuo keliu, kurį vokiečiai pasirinko, t. y. Ženevoj. Vis dėlto pabrėžiu, kad didžiosios politikos linija lieka ta pati, nors aš ir numatau, kad turėsime su vokiečiais kietokai susidurti, nes tikrai praėjus atmosferą blaivinančiai perkūnijai galima bus prieiti aiškesnės padėties“, – apibendrino D. Zaunius savo požiūrį į einamąjį Lietuvos ir Vokietijos santykių momentą¹⁴⁴. Vargu ar šį kartą sovietai patikėjo užsienio reikalų ministro pažadais dėl „didžiosios linijos“ laikymosi ir ateityje, ypač kad pats D. Zauniaus pareiškimo tonas, jo kategoriškumas liudijo bręstančias Lietuvos užsienio politikos permainas.

¹⁴² 1931 m. kovo 25 d. *pro memoria* „SSSR chargé d'affaires p. Fechner pas U. R. Ministerį Dr. Zaunį“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1170, l. 76.

¹⁴³ Ten pat.

¹⁴⁴ Ten pat, l. 76–77.

3.8. Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje Petro Klimo instrukcija Nr. 1.183 Lietuvos pasiuntiniams

1931 m. balandžio antrojoje pusėje, artėjant Tautų Sąjungos sesijai, URM parengė išsamų memorandumą, kuriame buvo aptariami Lietuvos pozicijos Klaipėdos byloje Tautų Sąjungoje pagrindiniai principai. Šio memorandumo pagrindu Lietuvos pasiuntiniams buvo parengta speciali instrukcija Nr. 1.183¹⁴⁵. Šią instrukciją Lietuvos pasiuntiniai gavo ne iš užsienio reikalų ministro, t. y. ne tiesiai iš URM, o iš ... pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo (instrukcija Nr. 1.183 buvo pasirašyta P. Klimo, nors išsiuntinėta D. Zauniaus vardu). Švelniai tariant, tai buvo neįprasta procedūra tuometinėje Lietuvos diplomatinėje praktikoje, sukėlus didelių pasiuntinių nusistebėjimą ir spėliones. Matydami po instrukcija P. Klimo, t. y. vieno iš jų, Lietuvos pasiuntinių, neturinčių jokių išskirtinių įgaliojimų, parašą, kai kurie iš jų neslėpė nepasitenkinimo.

Nuostabą, kodėl instrukciją pasirašė ne užsienio reikalų ministras, o pasiuntinys Prancūzijoje, lydėjo ir kitas klausimas: kodėl P. Klimas, o ne, pavyzdžiui, V. Sidzikauskas, pripažintas Klaipėdos Konvencijos ir Statuto ekspertas, žmogus, laikantis ranką ant pulso visuose Klaipėdos reikaluose? Tiesa, Klaipėdos byloje D. Zaunius nuolat konsultavosi su abiem šiais diplomatais, nors Paryžiuje reziduojantis istorikas P. Klimas Klaipėdos reikalų išmanymu visgi negalėjo prilygti Berlyne plačias pažintis turinčiam teisininkui V. Sidzikauskui. Atsakymą į pirmąjį klausimą, tiesa, nelabai įtikinamą, pateikė pats užsienio reikalų ministras: esą, tuo metu jis neturėjęs laiko, sirgęs ir pan. 1931 m. pavasarį D. Zaunius tikrai sunkiai sirgo. Bet ar tai galėjo būti priežastimi pavesti instrukciją pasirašyti kitam asmeniui? Atsižvelgiant į jo būdą, labai abejotina. Ypač kad pagal URM nusistovėjusią praktiką instrukcijas rengė referentūros, nors ir besivadovaudamos ministro nurodymais.

URM dokumentuose rasti aiškaus atsakymo į šiuos klausimus mums nepavyko, nors akivaizdu, kad jie tarpusavyje glaudžiai susiję. Mūsų manymu, P. Klimo parašo po instrukcija atsiradimą būtų galima aiškinti taip: D. Zaunius nusprendė instrukcijos nepasirašyti savisaugos sumetimais, norėdamas apsaugoti nesėkmės (o jos tikimybė buvo nemaža) atveju. Nurodymas instrukciją pasirašyti P. Klimui galėjo būti duotas vadovaujantis tokiais sumetimais: pirma, būtent P. Klimas dalyvavo paskutiniame Tarybos posėdyje, kur buvo svarstoma Klaipėdos byla; antra,

¹⁴⁵ P. Klimo konfidencialus tarnybinis raštas Nr. 1.183 (be datos, spėjama, kad 1931 m. balandžio mėn. vidurys) pasiuntiniams K. Bizauskui (Didžiojoje Britanijoje) ir V. Čarnekiui (Italijoje), LCVA, f. 648, ap. 1, b. 151, l. 15–18.

V. Sidzikausko, Lietuvos pasiuntinio Berlyne, parašas po tokia instrukcija galėjo sukompromituoti jį vokiečių akyse, labai apsunkindamas jo padėtį reicho sostinėje. Kitaip sakant, D. Zaunius, siekdamas apsaugoti save ir V. Sidzikauską, eventualiai po smūgiu pakišo P. Klimą. Viena vertus, ministrui atsakius pačiam pasirašyti instrukciją, P. Klimo pasirinkimas buvo visiškai logiškas sprendimas – nutekėjus informacijai Vokietijos galimybės apsunkinti P. Klimo darbą buvo nepalyginamai mažesnės nei V. Sidzikausko, kuris jau tuo metu dėl savo aktyvaus dalyvavimo karštose diskusijose su vokiečiais 1930 m. rudens Tautų Sąjungos sesijoje buvo papuolęs į Berlyno nemalonę. Kita vertus, atsižvelgiant į netikrumo jausmą, vyravusį to meto Kaune dėl Klaipėdos bylos perspektyvų, priimdamas tokį sprendimą užsienio reikalų ministras galėjo vadovautis ir kitais sumetimais. Taip pat ir asmeninio pobūdžio – pridengdamas save ir savo bičiulį V. Sidzikauską, tokiu būdu jis kerštavo prieš jį tylomis intrigavusiam P. Klimui.

Yra ir dar viena priežastis, dėl kurios ant minėtos instrukcijos galėjo nebūti D. Zauniaus parašo, – balandžio 20 d. jis buvo įteikęs Prezidentui A. Smetonai antrąjį atsistatydinimo pareiškimą^{*}. Tačiau pats tokio pareiškimo įteikimas, kol jis nebuvo priimtas, negalėjo atleisti užsienio reikalų ministro nuo tiesioginių jo pareigų vykdymo. Todėl nesusipratimas su vidaus reikalų ministru S. Rusteika ir pasiuntiniu Vatikane J. Šauliu vargu ar galėjo tapti pretekstu atsakyti pasirašyti tokios svarbos instrukciją pasiuntiniams.

Kas gi buvo rašoma instrukcijoje Nr. 1.183, sukėlusioje tiek bangų ir klausimų? Instrukcijoje pabrėžiama, kad pasiuntiniams pateikiamas memorandumas yra tik medžiaga jų apmąstymams ir pats memorandumas neturi būti įteiktas jų reziduojamų valstybių užsienio reikalų ministerijoms. Lietuvos pasiuntiniams Didžiojoje Britanijoje ir Italijoje nurodoma gauta medžiaga atsargiai pasinaudoti pokalbiuose *Foreign Office* ir *Palazo Chigi* (kadangi po instrukcija buvo P. Klimo parašas, Lietuvos pasiuntinybė Prancūzijoje nebuvo paminėta tarp instrukciją gaunančių adresatų). Tokie pokalbiai turėjo įvykti dar iki gegužės vidurio, t. y. dar prieš Tarybos posėdį. Pasiuntiniai buvo įgalioti pabrėžti, kad Lietuvos Vyriausybė, vadovaudamasi Klaipėdos Konvencijos 17-uoju straipsniu, laikosi nuomonės, kad Vokietijos intervencija pagal to straipsnio 1-ąjį paragrafą yra išsemta po to, kai Lietuvos delegatas paaiškino Vokietijos priekaištus dėl tariamų Konvencijos sulaužymų Tarybos posėdyje sausio mėnesį. Po tokios įžangos turėjo būti pateikta pagrindinė žinia – jei Tarybos nariai pageidautų, Lietuvos Vyriausybė būtų pasirengusi paaiškinimus duoti ir vėliau, tačiau ji negalinti sutikti, kad Taryba, jei Lietuvos delegato

* V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija*, t. I, p. 568–569.

paiškinimai jos netenkintų, tolimesnėje bylos eigoje bandytų pritaikyti kitokią procedūrą nei ta, kuri yra nustatyta Klaipėdos Konvencija. Lietuvos Vyriausybė niekada nesutiks ir su Tarybos pasiūlymais dėl kokių nors arbitrų paskyrimo, lygiai taip pat ji nesutiks atsiklausti ir NTTTT patariamąsios (*avis consultatif*) nuomonės, kadangi tai prieštarauja Klaipėdos Konvencijoje nustatyta procedūrai ir atveria duris Vokietijos kišimuisi į Klaipėdos reikalus. Kitaip sakant, tik didžiosios valstybės, Tarybos narės ir Konvencijos signatarės, išsiskyrus jų nuomonei su Lietuvos Vyriausybe dėl Klaipėdos Konvencijos vykdymo, galinčios reikalauti ginčo svarstymą perkelti į Hagą¹⁴⁶.

Tokia procedūra, Kauno nuomone, turėjo apsaugoti Lietuvą nuo lengvabūdiškų priekaištų ir „nerimto“ bylos kėlimo, esą, neužtenka, kad Vokietija, pasirem-dama tik Klaipėdos vokiečių teikiama informacija, kiekvieną kartą užsimanusi galėtų drumsti Taryboje atmosferą prieš Lietuvą ir kiekviena proga kelti jai bylą ar net grasinti ją perduoti NTTTT, tuo būdu sąmoningai paralyžuodama Klaipėdos krašto administravimą. Vadovaudamiesi instrukcija Nr. 1.183 nuo šiol Lietuvos diplomatai privalėjo primygtinai reikalauti, kad, konstatavus tarptautinį ginčą ir nusprendus kelti bylą, kuri nors iš Klaipėdos Konvenciją pasirašiusių valstybių turėjo prisiimtą atsakomybę dėl Lietuvos traukimo į NTTTT, kartu pabrėždami, kad Klaipėdos Konvencija Vokietijai tokios teisės nesuteikia, ji, kaip Tarybos narė, gali tik atkreipti dėmesį į dalykus, kurie jai atrodo kaip Konvencijos laužymas. Kitaip sakant, valstybė, kuri rengėsi kelti bylą, privalėjo rimtai iširti padėtį ir tiksliai formuluoti savo skundą NTTTT. Instrukcijoje pabrėžtinai nurodoma tokią Lietuvos Vyriausybės poziciją išdėstyti tik žodžiu. Beje, instrukcijos pabaigoje P. Klimas teigė, kad ši instrukcija jo parašyta D. Zauniaus prašymu...¹⁴⁷

Užsienio reikalų ministro ausis pasiekus informacijai apie pasiuntinių nepasitenkinimą dėl P. Klimo parašo po instrukcija jis nusprendė pasiaiškinti. Balandžio 21 d. konfidencialiame laiške pasiuntiniams D. Zaunius teigė, kad instrukcijoje užfiksuotos mintys „mano paties paduotos“ ir atitinkančios Vyriausybės nusistatymą, jis teisinosi neturėjęs pakankamai laiko pats instrukcijos parašyti, esą, tik dėl šios priežasties jis ir kreipėsi į P. Klimą su prašymu „*informuoti* (išskirta D. Zauniaus – *aut. pastaba*) apie šitą klausimą ir kitus pasiuntinius“. Atsižvelgdamas į užgautas kai kurių pasiuntinių ambicijas ir stengdamasis atitaisyti padėtį, ministras

¹⁴⁶ P. Klimo konfidencialus tarnybinis raštas Nr. 1.183 (be datos, spėjama, kad 1931 m. balandžio mėn. vidurys) pasiuntiniams K. Bizauskui (Didžiojoje Britanijoje) ir V. Čarnekiui (Italijoje), LCVA, f. 648, ap. 1, b. 151, l. 15–18.

¹⁴⁷ Ten pat.

net kelis kartus pakartojo, kad „šitokia laiko stokos padiktuota procedūra niekuo nemažina kitų ponų pasiuntinių prestižo“¹⁴⁸.

Laiške pasiuntiniams užsienio reikalų ministras papildė instrukciją Nr. 1.183 nurodymu atlikti žodinį demaršą tą pačią dieną Londone, Romoje ir Paryžiuje (Prancūzijos sostinėje P. Klimui pavesta kalbėtis ir su Japonijos ambasadoriumi). Demaršo datą turėjo suderinti patys pasiuntiniai (šiuo tikslu K. Bizauskas nuvyko pas P. Klimą pasitarti). Laiške pabrėžiamas ir Lietuvos Vyriausybės nusistatymas apskritai pašalinti Klaipėdoje kilusius sunkumus, kadangi „nuo aiškaus Lietuvos nusistatymo, aiškios programos turėjimo priklausys ir alijantų noras–nenoras kelti Lietuvai bylą pagal Konvencijos 17-ojo straipsnio 2-ojo paragrafo procedūrą“¹⁴⁹. Kitaip sakant, D. Zaunius signalizavo ir apie galimas centro politikos Klaipėdos atžvilgiu permainas.

Praėjus vos 2 dienoms po laiško išsiuntimo, D. Zaunius nusprendė patikslinti savo nurodymus. Balandžio 23 d. K. Bizauskas gavo iš URM telegramą, įpareigojančią jį demaršo metu pabandyti įrodyti britams, kad pagrindo kelti Lietuvai bylą Hagoje iš esmės nėra. „Turėkite omenyje, kad visokia byla Hagoje yra mums nepageidaujama; tai yra tik mažesnis iš dviejų blogumų. Ko mes norime pasiekti – kad alijantai Ženevoje tylėtų“, – iš esmės ankstesnę instrukciją Nr. 1.183 taisė D. Zaunius¹⁵⁰. Atrodo, artėjant Tarybos posėdžiui drąsa apleido Lietuvos užsienio reikalų ministrą, ankstesnis jo pasiryžimas perkelti bylos sprendimą į Hagą pastebimai sumažėjo. Tačiau kyla klausimas, ar ši nauja instrukcija buvo išsiųsta paties užsienio reikalų ministro iniciatyva? Ar ji ir vėl, kaip ne kartą anksčiau, atspindėjo kovą Lietuvos viršūnėse ir įtakingų D. Zauniaus oponentų nenorą priimti jo pasiūlymų? Mums, deja, nepavyko rasti atsakymo į šį klausimą, tačiau turima informacija leidžia spėti, kad lemiamu momentu Kaune ir vėl buvo išsigąsta bylos perkėlimo į Hagą pasekmių.

Balandžio 30 d. Lietuvos pasiuntiniai įvykdė užsienio reikalų ministro nurodymą. Tą dieną K. Bizauskas, P. Klimas ir Voldemaras Čarneckis atitinkamai Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje (ir Japonijos ambasadoriui Paryžiuje) ir Italijoje informavo šių valstybių vyriausybes apie Lietuvos Vyriausybės nusistatymą. Išdėstęs instrukcijoje Nr. 1.183 buvusias argumentus (ateityje Lietuvos delegatas

¹⁴⁸ D. Zaunius 1931 m. balandžio 21 d. konfidencialus laiškas V. Čarnekiui, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 151, l. 8.

¹⁴⁹ Ten pat.

¹⁵⁰ D. Zaunius 1931 m. balandžio 23 d. šifruota telegrama K. Bizauskui, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 151, l. 12.

nesutiks dalyvauti diskusijose dėl Vokietijos skundų nei Tautų Sąjungoje, nei juo labiau su Vokietija; jei valstybės signatarės pageidautų, jos gali kelti bylą Lietuvai pagal Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio 2-ąjį paragrafą) ir atsižvelgęs į naujus nurodymus, K. Bizauskas pabrėžė: pirma, Lietuvos Vyriausybė nenorinti bylinėtis su valstybėmis signatarėmis; antra, Vokietijos priekaištai neduoda tam pagrindo. Tai buvo visai kitokio pobūdžio pareiškimas nei buvo galima tikėtis iš ankstesnių lietuvių diplomatų pasisakymų šiuo klausimu. Tokiu posūkiu Lietuvos pozicijoje nustebintas H. J. Seymouras pažadėjo, kad *Foreign Office* juriskonsultai išnagrinės, ar Vokietijos kaltinimai Lietuvai dėl Statuto pažeidimų yra pagrįsti ir pakankami kelti Lietuvai bylą Hagoje. Britų diplomatas prognozavo, kad ši darbą britų teisininkai baigs dar iki Tarybos posėdžio, pastebėdamas, kad klausimas dėl bylos perkėlimo į Hagą bus aptartas tarp valstybių signatarių¹⁵¹.

Baigdami šį nedidelį epizodą, pastebėsime, kad savisaugos sumetimais padiktuotas D. Zauniaus sprendimas dėl P. Klimo parašo po instrukcija pasiuntiniams ne tik kad neapsaugojo ministro, bet dar ir pakenkė jo prestižui. Toks neiįprastas žingsnis, kaip ir savaitei po instrukcijos išsiuntimo atsiradę nauji ministro nurodymai pasiuntiniams, tik sustiprino kalbas apie užkulisinius D. Zauniaus žaidimus.

3.9. 1931-ųjų pavasaris – padėtis Tautų Sąjungos Tarybos 63-osios sesijos išvakarėse

Lietuvoje rimtai ruošiasi dar vienam Klaipėdos bylos raundui, tikintis pagaliau formaliai baigti bylą, atsipalaiduoti nuo devynis mėnesius trunkančios Tarybos globos. Ypatingą dėmesį Lietuvos Vyriausybė skyrė „namų darbams“ atlikti – 1931 m. balandžio mėnesį Kaune atnaujintos derybos tarp centro valdžios ir Klaipėdos krašto direktorijos atstovų dėl finansinio atsiskaitymo. Apie diskusijų pobūdį liudijo aštrūs abiejų pusių debatai apie „kultūrinio laipsnio“ skirtumą: klaipečiai tvirtino esą „kultūringesni“ nei kiti Lietuvos piliečiai ir suvartojętys daugiau tokių prekių, už kurias maito, akcizo ir monopolio pajamų valstybės išdas iš jų daugiau gaunąs nei iš kitų Lietuvos vietų. Centro valdžios atstovai derybose gynė poziciją, kad „dabar krašto kultūringumo laipsnis yra lygus“, todėl minėtas pajamas siūlė dalyti proporcingai. Klaipečiai primygtinai reikalavo ne

¹⁵¹ K. Bizausko 1931 m. gegužės 1 d. konfidenciali telegrama D. Zauniui, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 151, l. 77–79

tik atsižvelgti į gyventojų skaičiaus proporciją, bet ir į suvartojimo skirtumus, remiantis 1921–1922 m. duomenimis. Centro valdžios atstovų atsisakymas vadovautis kone dešimties metų senumo duomenimis buvo visiškai suprantamas – tada, prancūzmečiu, Klaipėdos krašte buvo itin didelis kontrabandos mastas, visiškai neatspindintis tikro suvartojimo lygio, ypač kad, kaip teigė Jokūbas Robinzonas, tuo laikotarpiu kraštas eksportuodavo ir importuodavo „ne tik sau, bet galbūt dar daugiau Lietuvai“¹⁵².

Nepaisant 1926 m. susitarimo ir pasikeitusių sąlygų, direktorijos atstovai, remdamiesi Statuto 35-uju straipsniu, ir toliau užsispyrusiai reikalavo laikytis 1921–1922 m. egzistavusio santykio tarp importo ir eksporto koeficiento, o Kaunas, nustatant, kokią muitų, monopolijų ir akcizo pajamų dalį privalo gauti Klaipėdos kraštas faktinio sunaudojimo pagrindu, pageidavo remtis naujaisiais, 1930–1931 m., duomenimis.

Dėl faktinės muitų proporcijos nutarta parengti tikslią prekių judėjimo į Klaipėdos krašto ir iš jo statistiką, skiriant šiam tikslui specialų valdininką, kuris kontroliuotų visas per „senąją sieną vežamas prekes“. Siekdama racionalaus ir kompromisinio sprendimo Vyriausybė išpareigojo Tautų Sąjungos Tarybai įvesti specialią prekybos sistemos statistiką, leidžiančią tiksliai nustatyti Klaipėdos kraštui priklausančią dalį, laikantis Statuto 35-ojo straipsnio principų (nors politiškai vertinant, toks principas prieštaravo Lietuvos valstybės interesams). Tokiu atveju

* Klaipėdos Statuto 35-uju straipsniu buvo patvirtinta, kad atsiskaitymo procentas turėjo būti nustatytas atsižvelgiant į vidutinę kiekvienam gyventojui Klaipėdos krašte ir likusioje Lietuvos dalyje tenkančią viso valstybės importo ir eksporto vertę, remiantis eksporto ir importo 1921–1922 m. (tais metais Klaipėdos kraštas sudarė atskirą muitų sritį) rodikliais. 1926 m. rugsėjo 10 d. tarp centro valdžios ir Klaipėdos direktorijos buvo pasiektas susitarimas, kurio pagrindu per trejus metus (iki 1929 m.) Klaipėdos kraštui iš valstybės išdo kasmet mokėta po 6,6 mln. litų. Šiam terminui pasibaigus prasidėjo naujos derybos, kurių metu, kol bus pasiektas susitarimas, Klaipėdos kraštui buvo nustatytas provizorinis metinis 8,7 mln. litų mokestis (Žr. J. Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. I, p. 676–677). 1930 m. Klaipėdos krašto atstovai pareikalavo iš Vyriausybės 10 mln. litų, vėliau nusileisdami iki 8,7 mln. Kai centro valdžia norėdama pagaliau baigti ginčą šiuo klausimu jau buvo linkusi sutikti su klaipėdiečių pageidavimais, šie savo reikalavimus netikėtai pakėlė iki 8,9 mln. litų. Derybos tada taip ir liko nebaigtos. Žr. J. Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, Kaunas, 1934, t. II, p. 578–579; Centro valdžios ginčai su Klaipėdos kraštu dėl finansinių atsiskaitymų, *Lietuvos žinios*, 1931 m. balandžio 30 d., p. 2.

¹⁵² J. Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. I, p. 672–673; Centro valdžios ginčai su Klaipėdos kraštu dėl finansinių atsiskaitymų, *Lietuvos žinios*, 1931 m. balandžio 30 d., p. 2.

„per metus bus aiškūs visi skaičiai ir galėsime objektyviai baigti subjektyviai supainiotas derybas“, tvirtino centrinės valdžios atstovai¹⁵³.

Beje, anksčiau tą padaryti vengta dėl politinių priežasčių, „dėlei galimos iš to kilti freištato ar atsiskyrimo akcijos Klaipėdoje“¹⁵⁴. Šias baimes galima suprasti, juk toks žingsnis nori nenori išskyrė Klaipėdos kraštą iš Lietuvos sudėties, o tai buvo politiškai netikslinga. Tačiau artėjant Tarybos posėdžiui pateikti aiškią finansinių klausimų sprendimo perspektyvą buvo būtina. Tai galėjo padaryti teigiamą įtaką signatarų nuostatoms ir palengvinti Lietuvos delegato padėtį prie Tarybos stalo. Dėl šios priežasties, kaip jau minėjome, 1931 m. pradžioje kategoriškai prieštaravusi paskirti Tautų Sąjungos ekspertą, ankstyvą pavasarį Vyriausybė pakeitė savo nusistatymą šiuo klausimu ir net pati pakvietė du Tautų Sąjungos sekretoriato ekspertus (bet ne arbitrus!) atvykti į Kauną.

Nepaisant racionalios centro atstovų pozicijos, 1931 m. pavasarį derybos su Klaipėdos direktorija vyko labai sunkiai. Nemažai Kauno pasiūlymų, net ir tokių, kurių anksčiau pageidavo patys klaipėdiečiai, atsimušdavo lyg į betoninę sieną. „Mes neturim vilties, kad prieisime prie rezultatų“, – pesimistiškai konstatavo D. Zaunius¹⁵⁵. Ir užsienio reikalų ministrui, ir tiesiogiai derybose dalyvavusiems centro valdžios atstovams buvo akivaizdu, kad didžiausia nesutarimo priežastimi buvo ne skaičiai, o politiniai aspektai. Kitaip sakant, finansinio atsiskaitymo klausimai vis labiau ėmė įgyti politinį atspalvį. O Böttcherio direktorija, turinti tvirtą seimelio daugumos partijų paramą, Tarybos posėdžio išvakarėse neskubėjo susitarti su centro valdžia.

Iki Tarybos posėdžio gegužės mėnesį planuota paskelbti ir „Valstybės apsaugos įstatymo“ projektą. Tiesa, naujasis įstatymas karo padėties Klaipėdos krašte ir Lietuvoje nepanaikino, tačiau remdamasis šiuo įstatymu Respublikos Prezidentas turėjo teisę įvesti kitą, mažiau varžančią, „Valstybės apsaugos“ tvarką. Lietuvos pasiuntiniams, kuriems nuolat tekdavo klausytis užsienio valstybių atstovų priekaištų dėl karo padėties Klaipėdos krašte galiojimo, URM rekomendavo pasiūlyti tokiems priekaištautojams palyginti „Valstybės apsaugos įstatymo“ projektą su Vokietijoje išleistu saugumo dekretu („mūsų įstatymas nebus už aną griežtesnis“)¹⁵⁶.

¹⁵³ D. Zaunius 1931 m. balandžio 21 d. konfidencialus laiškas V. Čarneckiui, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 151, l. 8.

¹⁵⁴ Ten pat, l. 9.

¹⁵⁵ Ten pat.

¹⁵⁶ Ten pat.

Pažymėtina, kad Ministrų Kabinetas „Valstybės apsaugos įstatymo“ projektą pradėjo svarstyti prieš pat Tautų Sąjungos Tarybos posėdį¹⁵⁷.

Gegužės pradžioje apie Vyriausybės pastangas Klaipėdos krašte viešai prabilo ir nedažnai interviu dalijęs Ministras Pirmininkas J. Tūbelis. Tiesa, jis buvo linkęs kalbėti ne apie probleminius Konvencijos ir Statuto vykdymo aspektus, o apie priemones, kurių jo vadovaujama Vyriausybė ėmėsi norėdama pakelti ekonominį Klaipėdos krašto lygį (apie Klaipėdos uosto modernizavimo darbus, naujo geležinkelio statybą ir centro valdžios paramą krašto pramonei ir pan.). Neneigdamas Klaipėdos problemos įtakos Lietuvos ir Vokietijos santykiams, J. Tūbelis pažymėjo, kad kiekviena valstybė turi teisę išprašyti iš šalies užsieniečius, kurie laikomi nepageidautiniais asmenimis, ir kad tokių priemonių niekada nesiimama, neturint tam rimtų priežasčių. Padėtį, kuomet teisėjai, užsienio šalių piliečiai, yra įdarbinami kitos valstybės teismuose, jis laikė netoleruotina. Paklaustas, ką galvoja apie Vokietijos pasiūlymą užsieniečių išsiuntimo iš krašto ginčą perkelti į arbitražo teismą, J. Tūbelis pabrėžė, kad kol Vokietijos Vyriausybė tokį savo pasiūlymą remia dviejų valstybių Prekybos sutartimi, Lietuvai toks pasiūlymas yra nepriimtinas. Pereidamas prie artėjančios Tautų Sąjungos Tarybos sesijos ir prie Klaipėdos vokiečių skundo, Ministras Pirmininkas nebuvo linkęs dramatinizuoti padėties, pažymėdamas, kad Lietuvos Vyriausybės pozicija nesikeičia. Klaipėdos klausimas, pasak jo, ir ateityje bus divergencijos šaltiniu, todėl jis ir ateityje nuolat bus Tarybos dienotvarkėje¹⁵⁸.

Vien tik „namų darbai“ šalies viduje neapsiribota. Tarybos posėdžio išvakarėse Lietuva nusprendė sustiprinti kone vienintelę savo poziciją tarptautinėje arenoje – 1931 m. balandžio 22 d. J. Baltrušaitis pateikė NKID Lietuvos ir Sovietų Sąjungos „džentelmeniško susitarimo“ projektą. Apie šį slaptą susitarimą plačiau rašėme pirmajame Lietuvos diplomatinės istorijos tome^{*}, čia tik pastebėsime, kad šiame projekte akivaizdžiai matėsi Lietuvos Vyriausybės noras užsitikrinti Sovietų Sąjungos palaikymą Klaipėdos byloje prieš Vokietiją: trys iš keturių lietuvių pasiūlytų punktų buvo susiję su jos santykiais su reichu. Šiame kontekste įdomus ir kitas momentas – M. Litvinovas „džentelmenišką susitarimą“ siūlė pasirašyti gegužės 6 d., tačiau lietuviai neskubėjo. Jų tikslas – priartinti pasirašymo dieną prie Tarybos posėdžio. Beje, pasirašyti norėta ne kur kitur, o Ženevoje. Kad ir kaip būtų

¹⁵⁷ Lietuvos žinios, 1931 m. gegužės 18 d., p. 1.

¹⁵⁸ Сегодня, 1931 m. gegužės 5 d.

* Plačiau apie Lietuvos ir Sovietų Sąjungos „džentelmenišką susitarimą“ žr. V. Žalys, Lietuvos diplomatinės istorija, t. I, p. 532–534.

keista, Maskva atsižvelgė į šį Kauno pageidavimą, Lietuvos ir SSRS „džentelmenišką susitarimą“ buvo pasirašytas Ženevoje 1931 m. gegužės 22 d., t. y. tą pačią dieną, kai Taryboje svarstytas Klaipėdos klausimas.

1931-ųjų pavasarį Lietuvos visuomenė aktyviai aptarinėjo santykius su Vokietija, svarstė galimus Lietuvos politinės orientacijos pokyčius, diskutavo, kokių keliu reikėtų eiti, siekiant apginti savo interesus Klaipėdoje ir neprarasti vilties su-sigrąžinti istorinę sostinę Vilnių. Dėl suprantamų priežasčių diskusija šiais klausimais daugiausiai vyko opozicinių dienraščių puslapiuose. *Lietuvos žiniose* apie tai rašė Albinas Herbačiauskas, pasirašinėjęs „Senojo Varšuviečio“ slapyvardžiu, Cezaris Petrauskas, iš dalies ir K. Grinius. Pažymėtina, kad 1931 m. pavasarį, augančio Vokietijos agresyvumo akivaizdoje, santykių su Lenkija peržiūrėjimo gali-mybė svarstyta visų pirma dėl sunkėjančios padėties Klaipėdoje. Paveiktas Vokietijos spaudimo, už būtinybę keisti Lietuvos užsienio politiką ne tik Lenkijos, bet ir Vokietijos atžvilgiu *Ryte* pasisakė J. Gabrys, siūlydamas užimti „kovos poziciją“, vadovaujantis principu „Kaip tu man, taip ir aš tau“, prisimindamas posakį „Mūsų priešas priešas – mūsų draugas“^{159*}.

Lietuvos aidas, žinoma, panašaus pobūdžio publikacijų nespausdino, apsiribodamas diskusija su jų autoriais. Tačiau net ir oficioze tuo metu spausdinti straipsniai liudijo apie nuotaikų Vokietijos atžvilgiu permainas. Viename tokių straipsnių („Vokiečiai ir Lietuva“), išspausdintame *Lietuvos aide*, neaptiksime raginimo peržiūrėti Lietuvos politinę orientaciją. Atvirkščiai, pripažindamas, kad dviejų valstybių santykiuose „pasitaikydavo ir debesėlių“, jo autorius vis dėlto laikėsi nuomonės, kad jie buvo daugiau „praeinančio pobūdžio“ ir kad šie debesėliai „dar neverčia keisti mūsų valstybės užsienio politikos gairių“¹⁶⁰. „Bet yra dalykų, – toliau rašoma

¹⁵⁹ J. Ūdra, Dėl mūsų užsienio politikos keitimo, *Rytas*, 1931 m. kovo 10 d., p. 3.

* Apie šią diskusiją plačiau rašysime kitame šio veikalo tome. Čia apsiribosime pastebėdami, kad Vokietijoje buvo labai atidžiai sekama jos eiga, tačiau, priešingai nei anksčiau, 1931 m. pavasarį tokios nuotaikos Lietuvoje didesnio susirūpinimo Vokietijoje nekėlė. Apie tai liudija *Auswärtiges Amt* valstybės sekretoriaus B. von Bülowo atsakymas SSRS pasiuntiniui į jo pareiškimą, esą, Lietuvos orientacija už arba prieš Lenkiją yra svarbesnė nei Klaipėdos klausimas. Į tokį pareiškimą Vokietijos diplomatas atsakė, kad Berlynas „neturi jokių signalų, jog Lietuva ruošūsi keisti savo politiką Lenkijos atžvilgiu“, pabrėždamas, kad kova Klaipėdos krašte vyksta ne tarp Lietuvos ir Vokietijos, o tarp teritorijos ir Lietuvos Vyriausybės, esą, Berlynas planuodamas savo veiksmus Ženevoje rūpinasi, kad memelenderių ir Lietuvos Vyriausybės konfliktas netaptų Vokietijos ir Lietuvos konfliktu. Ramindamas Maskvą, jis tikino, kad reikalai krašte krypta į gerąją pusę, reikšdamas viltį, jog daugelis klausimų bus išspręsta dar prieš gegužės Tautų Sąjungos sesiją (žr. B. von Bülowo 1931 m. kovo 25 d. užrašai, PAAA, Büro Staatssekretär, R 29450, p. 23–25).

¹⁶⁰ Vokiečiai ir Lietuva, *Lietuvos aidas*, 1931 m. balandžio 28 d., p. 1 (vedamasis).

vedamajame, – dėl kurių mums ilgiau tylėti jau nebegalima.“ Primindamas Lietuvai priešiškas Vokietijos, ypač Rytprūsių, spaudos publikacijas, neprisidedančias prie gerų kaimyninių santykių palaikymo bei provokuojančias antivokiškas nuotaikas Lietuvos visuomenėje, autorius piktinosi reicho ekonominiu šantažu. „Tai sudaro neskanų įspūdį, kad, Lietuvos krašto kiaules bevalgydami, vokiečiai turi turėti už tai ypatingų teisių Lietuvoje“, – ironizuota vedamajame. „Nejaugi vokiečiai mano, kad fiziškai silpną Lietuvą jie gali traktuoti kaip norėdami, o ji vis į juos geromis akimis žiūrės?“ – stebėjosi straipsnio autorius, pabrėždamas, kad Lietuvos ir Vokietijos santykiuose yra daug teigiamos bazės, iškylančius nesusipratimus siūlydamas kuo greičiau panaikinti, kadangi „iš mažų kibirkštelių gali dideli gaisrai įsižiebt“¹⁶¹.

Praėjus dviem dienom po šio straipsnio pasirodymo, Vokietija gerokai pakėlė muitus iš užsienio, taigi ir Lietuvos, importuojamai žemės ūkio produkcijai. Nors ši priemonė nebuvo tiesiogiai nukreipta prieš kurią nors šalį konkrečiai (toku būdu reicho Vyriausybė bandė apsaugoti savo žemės ūkio produkcijos gamintojų interesus), atsižvelgiant į Vokietijos rinkos svarbą Lietuvai, ji skaudžiai užgavo jos interesus. Apie tai galima spręsti iš oficiozo reakcijos į naujus importo į Vokietiją suvaržymus. „Visa tai vyksta tada, kai Ženevoj giedamos giesmės Paneuropai ir ūkiškam tautų solidarumui, muitų stabilizacijai ir šalinimui, agrarinių valstybių nuo krizio gelbėjimui“, – neslėpė pasipiktinimo *Lietuvos aidas*¹⁶². Sutikdamas, kad sunki ekonominė reicho būklė „iš dalies pateisina“ Vokietijos priemones, oficiozas vis dėlto teigė, jog „savo priemonėse visiškai nesiskaityti su vitaliais kaimynų reikalais yra negalima, norint turėti su jais gerų santykių“, kaltindamas Berlyną tuo, kad ardo Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių ūkį. „Mes manome, kad Vokietija vertina pasiturintį kaimyną ir ras galimumo sutvarkyti reikalą taip, kad santykiavimas su Vokietija nevirstų lygiu išnaudojimui. Geri politiniai santykiai gali išlikti ir tolydžio bujoti tik tada, jei jie nekaišomi vien puošniais žodžiais, o yra paremti „visų dienų duona“ – materialinės paramos ir ūkiško bendradarbiavimo pradais“, – konstatavo *Lietuvos aidas*¹⁶³. Sprendžiant iš šio vedamojo, nauji importo į Vokietiją apribojantys žingsniai Lietuvoje vertinti per politinę prizmę.

Nesusilaikė nuo komentaro šiuo klausimu ir Lietuvos Ministras Pirmininkas J. Tūbelis. Interviu Rygoje rusų kalba leidžiamam dienraščiui *Сегодня*, kalbėdamas apie Vokietijos pakeltus tarifus Lietuvos importui, jis pareiškė, kad toks

¹⁶¹ Vokiečiai ir Lietuva, *Lietuvos aidas*, 1931 m. balandžio 28 d., p. 2 (vedamasis).

¹⁶² Nauji Vokietijos muitai, *Lietuvos aidas*, 1931 m. gegužės 4 d., p. 1 (vedamasis).

¹⁶³ Ten pat, p. 2.

nepalankus žingsnis duoda priešingą rezultatą ir verčia Lietuvą ieškoti naujų rinkų, keisti savo prekybos politiką. Ta proga Ministras Pirmininkas su pasitenkinimu pabrėžė, kad Lietuvos pastangos patekti į Didžiosios Britanijos rinką „duoda gerų rezultatų“¹⁶⁴.

3.10. Dar vienas skundas prieš Lietuvą. Klaipėdos byla Tautų Sąjungos Tarybos posėdyje 1931 m. gegužės mėnesį

Praėjus kelioms dienoms po muitų pakėlimo, Kauną pasiekė dar viena naujiena – gegužės 5 d. Klaipėdos seimelis parengė dar vieną skundą prieš centro Vyriausybę, o gegužės 12 d. Vokietijos užsienio reikalų ministras J. Curtius pasiuntė notą Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui, tas, savo ruožtu, persiuntė ją visiems Tarybos nariams. Notoje Vokietijos Vyriausybė informavo gegužės 5 d. gavusi dar vieną Klaipėdos seimelio skundą, kuris traktuotas kaip priedas prie 1930 m. rugpjūčio 28 d. seimelio peticijos, pažymėdama, kad paskutiniame skunde yra naujų faktų apie Lietuvos Vyriausybės Klaipėdos Konvencijos pažeidimo atvejus. Notoje teigiama, kad, „detaliai ištyrusi gautus faktus, Vokietijos Vyriausybė konstatavo Klaipėdos Konvencijos pažeidimą“ ir, remdamasi Konvencijos 17-uju straipsniu, prašė įtraukti šio skundo svarstymą į Tarybos dienotvarkę¹⁶⁵.

Naujajame skunde, tiksliau, ankstesnio skundo papildyme, Lietuvai buvo keliami šie priekaištai: skundžiamas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nutarimas, kuriuo valdininkų krašte padaryti nusikaltimai atimami iš Tribunolo Klaipėdos sekcijos ir perduodami Lietuvos Vyriausiajam Tribunalui; protestuojama prieš vyriausiojo krašto prokuroro skyrimo procedūros perdavimą centrinei valdžiai^{*}; pagaliau dar kartą protestuojama dėl karšte tebegaliojančios karo padėties (Kaune tuo metu svarstytas „Valstybės apsaugos įstatymo“ projektas, nebuvęs jokia paslaptimi seimelio nariams, nesukliudė šį punktą įtraukti į naująjį skundą). Trylikos puslapių apimties dokumentą (pats skundas buvo 6 p., priedų – 7 p.) pasirašė

¹⁶⁴ *Сегодня*, 1931 m. gegužės 9 d.

¹⁶⁵ Vokietijos užsienio reikalų ministro J. Curtiaus 1931 m. gegužės 12 d. nota Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui, *PRO. FO, 371, 15534, N 3888, 280*.

* Klaipėdos krašto direktorija vyriausioju krašto prokuroru buvo paskyrusi Vokietijos pilietį K. Scwienteką. Kaunas šio paskyrimo nepripažino, skunde buvo keliamas savaimė iškalbingas klausimas: ar gali svetimšalis užimti vyriausiojo prokuroro vietą Klaipėdos krašte?

16 seimelių narių, tiesa, jų pavardės saugumo sumetimais nebuvo nurodytos^{*}. Susipažinus su naujajame skunde pateiktais kaltinimais, Kaune turėta progos dar kartą įsitinkinti, kad skundą pasirašę seimelio daugumos partijų atstovai atvirai siekė iki minimumo apriboti centro valdžios institucijų įtaką krašte, o savąją maksimaliai išplėsti¹⁶⁶. Tokia seimelio pozicija, žinoma, negalėjo prisidėti prie pozityvaus centro ir autonominių įstaigų bendradarbiavimo.

Kaip bevertinsi, tai buvo keistas skundas. Tarybai nebaigus nagrinėti anksčiau gincų, nuspręsta Lietuvai pateikti naujų kaltinimų, beje, tokių, kurie lietė Klaipėdos Konvencijos interpretacijos sritį. Tokiam žingsniui vokiečius galėjo pastūmėti D. Zauniaus pareiškimas, kad Lietuvos Vyriausybė skundo svarstymą pagal Konvencijos 17-ojo straipsnio 1-ąjį paragrafą laiko esant baigtą, ir kategoriškas atsisakymas toliau dalyvauti diskusijose šiuo pagrindu. Vokietija buvo priversta atsižvelgti, kad tokia teisiniu požiūriu nepriekaištinga lietuvių tezė galėjo būti Tarybos priimta. Norint užbėgti už akių tokiam scenarijui Berlyne ir buvo nuspręsta prieštarauti perkvalifikuoti Klaipėdos bylą pagal Konvencijos 17-ojo straipsnio 2-ąjį paragrafą, kuriuo nustatyta procedūra minimalizavo reicho galimybes daryti įtaką ginčo sprendimui. Kitaip sakant, įteikiant naują skundą ir palydint jį Vokietijos lydraščiu Tarybai, buvo bandoma pakartoti 1930 m. rudens situaciją, siekiant išlaikyti iniciatyvą savo rankose. Jei taip, ir šį kartą naujojo skundo idėja turėjo gimti ne Klaipėdoje, o Berlyne, seimelio daugumos partijų atstovams skiriant tik priedangos vaidmenį.

Tautų Sąjungos Tarybos 63-oji sesija darbą pradėjo 1931 m. gegužės 18 d. ir baigė gegužės 23 d. Į Tarybos sesiją atvykusi Vokietijos delegacija buvo kaip niekada gausi: užsienio reikalų ministrą J. Curtių į Ženevą atlydėjo 15 referentų ir tiek pat *Auswärtiges Amt* valdininkų¹⁶⁷. Šį kartą visuomenės susidomėjimas Tautų Sąjungos posėdžiais buvo kaip niekada didelis. Nenuostabu, kadangi pirmajame viešame sesijos posėdyje buvo svarstomas Vokietijos ir Austrijos muitų unijos planas, kėlęs nemenką įtampą didžiųjų valstybių santykiuose. Šio projekto priešrinkai, visų pirma prancūzai, tikino, kad ekonominiai tikslai, apie kuriuos kalbėjo Viena ir Berlynas, tėra tik fasadas, už kurio slėpėsi *Anschluss* šmėkla. Sesijos

* Skundą pasirašę Klaipėdos seimelio nariai nebuvo tikri, ar prieš juos nebus imtasi represinių veiksmų. Jie negalėjo pamiršti, kad 1930 m. rudenį gubernatorius A. Merkys reikalavo nubausti Tėvynę išdavusius seimelio narius. Panašių nuotaikų būta ir 1931 m. pavasarį. Pvz., *Lietuvos žinios* (1931 m. birželio 1 d., p. 1.) reikalavo „išsiaiškinti 16 skundikų pavardes, jas paskelbti, esą, negali būti, kad jie neneštų jokios atsakomybės už savo išdavikiškus darbus valstybei“.

¹⁶⁶ Naujienos iš Ženevos, *Lietuvos aidas*, 1931 m. gegužės 18 d., p. 1–2.

¹⁶⁷ Curtių į Ženevą lydi 15 referentų, *Lietuvos aidas*, 1931 m. gegužės 13 d., p. 3.

dienotvarkėje dar buvo numatyta aptarti pasaulinės Nusiginklavimo konferencijos sušaukimo galimybę, svarstyti A. Briando memorandumą ir kitus aktualius to meto tarptautinės politikos klausimus. Kai kurie iš jų, pvz., Aukšutinės Silezijos vokiečių skundas prieš Lenkiją, Dancigo ir Lenkijos konfliktas¹⁶⁸, galėjo turėti įtakos ir Tarybos sprendimams Klaipėdos byloje.

D. Zaunius į Ženevą atvyko anksčiau nei įprastai. Atvykęs gerokai prieš sesijos pradžią jis dirbo intensyvią parengiamąją darbą Tautų Sąjungos kuluaruose, t. y. susitiko su generaliniu sekretoriumi E. Drummondu, politikos direktoriumi, Didžiosios Britanijos delegatu ir kitų valstybių signatarių, Tarybos narių, atstovais. Likus dviem dienom iki Tarybos posėdžio, remdamasis susitikimų metu gauta informacija, pranešime J. Tūbeliui užsienio reikalų ministras glaustai apžvelgė Klaipėdos bylos perspektyvas: „Reikalai nors ir bus gvildenami Taryboje, bet daugiau pro forma, nes iš esmės sprendimas gali būti tiktai Hagoje. Dabar tai žino visi Klaipėdos Konvenciją pasirašiusieji alijantai. Ir šiandien dar neaišku, ar anglai kels mums bylą, ar ne. Atrodo, kad jie keltų tik tuomet, jeigu sutiktų prie to prisidėti ir kiti signatarai.“¹⁶⁸ Pereidamas prie ginčo dėl finansinių klausimų, ministras reiškė viltį, kad „bus pripažinta mūsų pažiūra, jog atsiskaityme svarbu vadovautis šios dienos faktinio suvartojimo principu, o ne teoriniais 1921–1922 duomenimis. Mums paprašius finansų eksperto, žinoma, ne arbitro teisėmis, klausimas galėtų būti likviduotas“. Tenka manyti, kad, užsimindamas apie galimą šio sunkaus Lietuvai klausimo išėmimą iš Tarybos dienotvarkės, ministras bandė sumažinti J. Tūbelio pasipriešinimą galimam Tautų Sąjungos eksperto atvykimui į Kauną. Siekdamas išvengti ateityje galimų nesusipratimų, D. Zaunius atvirai informavo Ministrą Pirmininką ir apie Didžiosios Britanijos atstovų reakciją į jo pareiškimą dėl pensijų mokėjimo Pirmojo pasaulinio karo dalyviams Klaipėdos krašte. Jam griežtai pareiškus, kad „tai yra klaipėdiečių dalykas“, anglai rezervavo sau teisę tuo reikalu kelti Lietuvai bylą Hagoje, jeigu valstybių signatarių juriskonsultai nesutiktų su šia Lietuvos Vyriausybės teze¹⁶⁹.

Preliminariuose pokalbiuose diskutuojant sunkų Lietuvos delegatui karo padėties teisėtumo Klaipėdos krašte klausimą, D. Zaunius ir toliau gynė poziciją, pabrėždamas, kad „saugumas yra Lietuvos vidaus reikalas“. Argumento, kad

* Lenkija skundėsi, kad jos piliečiams Dancige sudaromos nepakenčiamos gyvenimo sąlygos. Padėtis Dancige, t. y. konfliktas tarp lenkų ir vokiečių, Vokietijos aktyvus dalyvavimas šiame konflikte, kai kuriais aspektais buvo panaši į situaciją Klaipėdos krašte.

¹⁶⁸ D. Zaunius telefonograma iš Ženevos 1931 m. gegužės 16 d. J. Tūbeliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 82–84.

¹⁶⁹ Ten pat.

ši padėtis yra nukreipta prieš „vokiečių akciją“ krašte, viešai naudoti ministras nenorėjo, žadėdamas juo pasiremti tik kraštutiniu atveju, t. y. tuo atveju, jei Lietuvai būtų bandoma kelti bylą, inkriminuojant jai karo padėties „išnaudojimą piktam Klaipėdos krašto administravime“. Vadovaudamasis nuostata „tai Lietuvos vidaus reikalas“, jokių pažadų Tarybai dėl karo padėties atsisakymo ministras nesiruošė duoti, nors žadėjo užsiminti apie Vyriausybės ketinimus ateityje „jos atsisakyti ir kitaip susitvarkyti“. D. Zaunius neslėpė, kad jam susidaręs išpūdis, jog „anglai labai norėtų kelti bylą dėl karo stovio, bet nelabai tikisi laimėti. Todėl anglai norėtų, kad lietuviai Taryboje dėl karo stovio pasisakytų viešai, ir jei vėliau karo stovis nebus panaikintas, tada anglai kels bylą Hagoje. Bet tam turi pritarti ir kiti signatarai“^{170*}.

Britams pasiteiravus, koks paskutinis Lietuvos delegato žodis dėl teismų kompetencijos, D. Zaunius tvirtai pareiškė, kad „Tribunolo plenumui, o ne [jo] Klaipėdos sekcijai priklauso spręsti kompetencijos konfliktus tarp visų Lietuvos ir Klaipėdos krašto teismų“. Didžiosios Britanijos delegacijos nariai šiuo klausimu savo nuomonės reikšti neskubėjo. Apibendrinamas nuveiktą darbą, D. Zaunius pabrėžė: „Padėtis atrodo ne visai bloga“, informuodamas J. Tūbelį ir apie savo „daromus žygius, kad anglai nesusitartų su kitais signatarais“¹⁷¹.

Tarybos posėdžio išvakarėse, gegužės 21 d., D. Zauniui buvo įteikta Klaipėdos Konvenciją pasirašiusių valstybių nota, kurioje jos išdėstė savo poziciją, pateikdamos Klaipėdos Konvencijos straipsnių (dėl Klaipėdos krašto teismų autonomijos, dėl krašto generalinio prokuroro skyrimo ir dėl karo padėties galiojimo) interpretaciją, kuriais Vokietija motyvavo savo skundą, klausdamos, ar Lietuvos Vyriausybė sutinkanti su tokia valstybių signatarių minėtų straipsnių interpretacija. Lietuvos Vyriausybei nesutikus su notoje pateikta interpretacija, ginčas tarp Lietuvos ir valstybių signatarių turėjo būti perduotas į NTTTT Hagoje¹⁷². Tą pačią dieną, aptardamas šiuos pageidavimus su Didžiosios Britanijos delegacijos nariais

¹⁷⁰ D. Zauniaus telefonograma iš Ženevos 1931 m. gegužės 16 d. J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 82–84.

* Į savo oponentų klausimą – kodėl karo padėtis ar „Ypatingi Valstybės apsaugos įstatai“ turėjo galioti ne tik Didžiojoje Lietuvoje, bet ir Klaipėdos krašte? – D. Zaunius gana logiškai atsakė: Lietuvoje egzistuoja laisvas gyventojų judėjimas visoje valstybės teritorijoje, susisiekimas tarp abiejų Lietuvos dalių niekaip nėra trukdomas, todėl kraštui netaikant šio įstatymo jis neišvengiamai taptų visų priešvalstybinių elementų centru.

¹⁷¹ Ten pat.

¹⁷² Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos 1931 m. gegužės 21 d. bendra nota Lietuvos atstovui Tautų Sąjungoje, *PRO. FO*, 371, 15534, N 3829, 263.

Edwardu Halletu Carru* ir Williamu Malkinu, Lietuvos užsienio reikalų ministras sakėsi linkęs sutikti su valstybių signatarių pozicija dėl karo padėties panaikinimo. Kita vertus, jis pareiškė nepritariąs signatarų pasiūlymui dėl Klaipėdos krašto generalinio prokuroro skyrimo procedūros, tačiau neprieštaravo, kad šiuo klausimu būtų kreiptasi į NTTTT. Kaip ir buvo galima laukti, didžiausi ginčai turėjo kilti dėl pirmojo notos punkto, t. y. dėl teismų kompetencijos, tačiau šiuo klausimu D. Zaunius atsisakė pareikšti savo poziciją prieš tai nepasikonsultavęs su Kaunu¹⁷³.

Kaip užfiksuota britų diplomatų atmintinėje, atkartojančioje šio pokalbio eigą, „po to Zaunius pradėjo ilgą tiradą apie tą sunkią padėtį, į kurią Lietuvą pastatė Klaipėdos Konvencija. Jis piktinosi valstybių signatarių pozicija, tvirtino, kad krašto teismai yra absoliučiai autonomiški ir nepriklausomi nuo Lietuvos teismų, pažymėdamas, kad Lietuvos Aukščiausias Teismas neturi jokių galių krašte. Kokioje padėtyje atsidursime, jei Klaipėdos krašto teismai atsisakys pripažinti Lietuvos teisę, klausė jis, pastebėdamas, kad tai yra ne hipotetinis klausimas, kadangi krašto teismai jau atsisakė pripažinti Lietuvos įstatymus dėl traukimo atsakomybės asmenis, vengiančius tarnybos Lietuvos kariuomenėje, nurodydamas ir daugiau panašaus pobūdžio pavyzdžių. Ypač nepriimtina jam buvo Klaipėdos krašto teismų pozicija, svarstant prieš Lietuvos valstybę nukreiptas (suokalbio, konspiracijos) bylas ar šnipinėjimo atvejus. Jo nuomone, valstybių signatarių pozicija, kad tokių bylų tyrimas nepriklauso Lietuvos teismų kompetencijai, pastatys Lietuvos Vyriausybę į neįmanomą padėtį ir Lietuvos suverenitetą krašte (perduotą jai Santarvės valstybių ir įtvirtintą Klaipėdos Konvencija) pavers niekiniu. D. Zaunius nuomone, vienintelė išeitis – valstybių signatarių pritarimas sprendimui, leidžiančiam Lietuvos Aukščiausiajam Teismui panaikinti krašto teismų sprendimus. Jei signatarai nuspręstų, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pasielgė neteisėtai ar priėmė šališką sprendimą, – baigdamas savo emocingą pasisakymą pažymėjo Lietuvos užsienio reikalų ministras, – jie visada gali kreiptis į NTTTT Hagoje“¹⁷⁴.

* Edwardas Hallettas Carras – žymus britų istorikas, Rusijos, SSRS specialistas, liberalas, vėliau marksistas, tarptautinių santykių teoretikas, žurnalistas. *Foreign Office* dirbo 1916–1936 m.: 1918 m. dalyvavo britų diplomatų derybose su bolševikais dėl apsikeitimo Petrograde suimtais diplomatais, vėliau Didžiosios Britanijos delegacijos sudėtyje dalyvavo Paryžiaus taikos konferencijoje (tiesiogiai dalyvavo rengiant Versalio taikos sutartį, nepalaikė Lenkijos hegemonistinių pretenzijų Rytų Europoje, smerkė Želigowskio prieš Lietuvą įvykdytą akciją), vėliau dirbo ambasadoje Paryžiuje, *Foreign Office* departamente, kuravusiam Tautų Sąjungos reikalus, dar vėliau, 1925–1929 m., – pasiuntinybėje Rygoje).

¹⁷³ Didžiosios Britanijos delegacijos Tautų Sąjungoje nario E. H. Carro 1931 m. gegužės 22 d. atmininė Nr. 50, *PRO. FO*, 371, 15534, N 3830, 269–271.

¹⁷⁴ Ten pat.

Abu britų diplomatai nebuvo linkę pradėti platesnės diskusijos D. Zauniaus keliamais klausimais, tik primindami, kad Lietuvos Vyriausybė privalanti oficialiai išdėstyti savo poziciją atsakomojoje notoje visais valstybių signatarių notoje paminėtais klausimais, pageidaujanti pirma gauti atsakymą dėl karo padėties panaikinimo. Atsakymą į kitus iškeltus klausimus jie atidėjo iki D. Zauniaus konsultacijų su Vyriausybe. Netrukus po šio pokalbio Lietuvos užsienio reikalų ministras atsiuntė britams neformalų memorandumą, kuriame jis išdėstė argumentus abiem minėtais klausimais, tačiau šis memorandumas valstybių signatarių nebuvo laikomas oficialiu Lietuvos Vyriausybės atsakymu į jai įteiktą notą¹⁷⁵.

Pagaliau atėjo diena, kai Klaipėdos klausimo svarstymas iš kuluarų persikėlė prie Tarybos stalo. Tarp 32 į gegužės 22 d. Tarybos posėdžio dienotvarkę įtrauktų klausimų svarbiausiu neabejotinai buvo Vokietijos ir Austrijos muitų unijos klausimas. Į tos dienos Tarybos posėdžio dienotvarkę pateko ir du Lietuvą liečiantys klausimai: Klaipėdos klausimas buvo 24, klausimas dėl incidentų ties Lietuvą ir Lenkiją skyrusia administracine linija – 26. Posėdžio išvakarėse Lietuvos delegacija buvo gavusi informacijos, kad valstybių signatarių delegacijų juriskonsultai pasikeitė nuomonėmis dėl naujo Vokietijos skundo, bandydami nuspręsti, ar yra pagrindo kelti Lietuvai bylą NTTTT pagal Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio 2-ąjį paragrafą¹⁷⁶.

Posėdis, kuriame svarstyti Klaipėdos reikalai, prasidėjo pusę keturių po pietų, pirmininkaujant Vokietijos užsienio reikalų ministru J. Curtiui. Bylos eigą Tarybos nariams pristatė pranešėjas Norvegijos užsienio reikalų ministras Birgeris Braadlandas, pažymėdamas, kad naujas Klaipėdos seimelio narių skundas, palaikytas Vokietijos Vyriausybės, nekeičia esamos padėties, kadangi lieka neišspręsti trys su Klaipėdos reikalais susiję klausimai: finansinio atsiskaitymo, Tribunolo kompetencijos ir karo padėties.

Prasidėjus diskusijai, buvo išklaustas B. Braadlando raportas, D. Zauniaus ir J. Curtiaus pasisakymai¹⁷⁷. Tarybos pranešėjo paprašytas pareikšti savo nuomonę finansinio atsiskaitymo klausimais Lietuvos delegatas pabrėžė, kad reikalingai proporcijai surasti Lietuvos Vyriausybė kartu su autonominė valdžia, atsižvelgdama į transportuojamų iš vienos Lietuvos dalies į kitą prekių judėjimą, nustatys statistikos sistemą. Pagal tai ir pagal centro valdžios išlaidas, skirtas Klaipėdos

¹⁷⁵ Didžiosios Britanijos delegacijos Tautų Sąjungoje nario E. H. Carro 1931 m. gegužės 22 d. atmininė Nr. 50, PRO. FO, 371, 15534, N 3830, 271.

¹⁷⁶ Lietuvos reikalai Ženevoj, *Lietuvos aidas*, 1931 m. gegužės 20 d., p. 1.

¹⁷⁷ J. Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. I, p. 181.

kraštui administruoti, ir bus nustatytas išmokų kraštui dydis. Tokia sistema įsigalios, kai tik bus žinomi 12 mėnesių duomenys, vėliausiai – 1933 m. balandžio 1 d. Laikotarpiu, kol toks režimas įsigalios, Lietuvos Vyriausybė teiks autonominei valdžiai avansus tokiomis pat sąlygomis kaip ir iki tol. D. Zaunius pabrėžė, kad Lietuvos Vyriausybė sutinkanti pasinaudoti Tautų Sąjungos eksperto pagalba. Tuoj po Lietuvos delegato kalbėjęs J. Curtius pareiškė pasitenkinimą ir viltį, kad finansinio atsiskaitymo klausimas bus sureguliuotas. Matydamas tokį sutarimą B. Braadlandas su džiaugsmu pažymėjo, esą, „Taryba bus laiminga konstatuoti, kad vienas iš esamų klausimų sureguliuotas ir kad Taryba paves Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui užtikrinti technišką pagalbą, kuri leistų finansinius klausimus galutinai sureguliuoti, praktiškai vykdant šią sistemą, eksperto pagalbą“¹⁷⁸.

Dėl teismų kompetencijos Lietuvos ir Vokietijos delegatų nuomonės radikaliai išsiskyrė^{**}. Šiuo klausimu valstybės signatarės žadėjo kreiptis į NTTTT, remdamosi

¹⁷⁸ J. Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. I, p. 186.

* Po ilgų derybų, 1932 m. rugsėjo 6 d., Vyriausybė ir krašto atstovai Kaune pasirašė susitarimą, pagal kurį nuo 1932 m. sausio 1 d. iki 1936 m. gruodžio 31 d. vietoje to, užuot skaičiavus Klaipėdos krašto dalį pagal Statuto 35-ąjį straipsnį, buvo nustatyta pastovi 6,7 proc. bruto pajamų, Lietuvos gaunamų iš muitų, akcizų ir monopolijų. J. Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. I, p. 676–677.

** Statute nieko nepasakyta apie teismų kompetenciją Klaipėdos krašte. Tokia padėtimi bandė pasinaudoti abi pusės. Klaipėdos teismai kartais bylas siuntė tiesiog į Vokietiją. Lietuvai tai buvo nepriimtina, kadangi pagal Lietuvos Konstituciją (12-ąjį straipsnį) palaikyti ryšius su užsieniu buvo valstybės kompetencija. Per 1929 ir 1930 m. Klaipėdos krašto teismai pasmerkė daugybę krašto valstybinių įstaigų valdininkų už tarnybinius nusikaltimus. Tą klausimą svarstė Vyriausiojo Tribunolo visuotinis susirinkimas, Klaipėdos teismų sprendimai buvo pripažinti neteisėtais, kaip padaryti nekompetentingų teismų. Klaipėdiečiai, dalyvavę Vyriausiojo Tribunolo susirinkime, laikėsi savo nuomonės. Klaipėdos prokuratūra ir teismai ir toliau persekiojo valstybės tarnautojus už tarnybinius nusikaltimus. Norėdamas padaryti galą šiai praktikai Vyriausiasis Tribunolas 1930 m. birželio 16 d. nutarė, kad Klaipėdos krašto teisėjai ir prokurorai, kurie nesilaiko Lietuvos įstatymų, Vyriausiojo Tribunolo aiškinimų, turi stoti prieš Lietuvos teismą. Kai kuriems krašto teisėjams ir prokurorams buvo iškeltos bylos, tiesa, vėliau nutrauktos. 1931 m. sausio 22 d. Vyriausiasis Tribunolas pasisakė dėl kompetencijos Klaipėdos teismų bylose, dėl nusižengimų Karinės prievolės įstatymui, nutardamas, kad tos bylos priklauso valstybės teismams. 1931 m. kovo 5 d. Vyriausiasis Tribunolas nutarė, kad Lietuvos valstybės tarnautojų krašte tarnybiniams nusižengimams bylos yra Šiaulių apygardos teismo kompetencija (žr. J. Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. I, p. 539). Tarp gubernatoriaus ir vyriausiojo Klaipėdos krašto prokuroro, vėliau tarp pastarojo ir Vyriausiojo Tribunolo prokuroro kilo konfliktas dėl direktorijos vyriausiojo prokuroro paskyrimo. Gubernatoriaus nuomone, jį paskirti galėjo tik Vyriausybė, direktorija manė, kad pakanka ir jos kompetencijos. Nuomonėms išsiskyrus, gubernatorius atsisakė davęs perdavinėti į Kauną įvairius krašto vyriausiojo prokuroro raštus. Kilo prokuroro pilietybės ir jo santykių su Vyriausiojo Tribunolo prokuroru klausimai (žr. J. Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. I, p. 562–563).

Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio 2-uoju paragrafu¹⁷⁹. Karo padėties panai-kinimo klausimas posėdžio metu nesvarstytas. Posėdžiui pasibaigus, abi pusės at-rodė patenkintos. Pasibaigus 63-iajai Tarybos sesijai J. Curtius vylėsi, kad, šiuos klausimus išsprendus, Tautų Sąjungai daugiau nebereikės svarstyti Klaipėdos krašto reikalų¹⁸⁰.

Priežasčių nusiminti neturėjo ir Lietuvos užsienio reikalų ministras. Tik grį-žęs į Kauną* jis priėmė Eltos direktorių Edvardą Turauską ir atsakė į jo pateiktus klausimus. Paprašytas pakomentuoti Tarybos posėdžio rezultatus, kiek jie lietė Lietuvos reikalus, D. Zaunius tik kukliai pastebėjo, esą, jam pačiam, kaip dalyva-vusiam juos parengiant, vertinti būtų „sunku ir nepatogu“, todėl rezultatus įvertin-ti jis buvo linkęs palikti kitiems. Pereidamas prie faktinės pusės, jis pabrėžė, kad ši kartą „Klaipėdos byla buvo sunkesnė, čia mes buvome kaip ir kaltinamųjų padė-tyje“. Kalbėdamas procedūros klausimais D. Zaunius teigė, kad, atsižvelgdamas į Lietuvos rezervą 1930 m. rudenį, jis galėjo nesutikti, kad naujas Klaipėdos seimelio skundas būtų prijungtas prie bylos**, tačiau jam neatrodė, kad bylos vilkinimas ati-tinka Lietuvos interesus, juo labiau kad ir Tarybos pranešėjas naują skundą kvalifi-kavo kaip nekeičiantį esamos padėties¹⁸¹. Jautriai Lietuvai Tautų Sąjungos eksperto finansiniais reikalais pakvietimo klausimu ministras akcentavo, kad „finansinių klausimų sprendime dalyvaus mūsų pačių kviečiamas ekspertas, o ne primestas arbitras“. „Klaipėdos bylos svarstymas Tautų Sąjungoje dabar yra atsistojęs ant

¹⁷⁹ J. Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. I, p. 186.

¹⁸⁰ Curtius tiki, kad Tautų S-ga reikalų su Klaipėdos kraštu neturės, *Lietuvos aidas*, 1931 m. gegužės 23 d., p. 1.

* D. Zauniaus kelionė namo neapsiėjo be nuotykių. Iš Ženevos išvykęs gegužės 23 d. ryte, į Kau-ną Lietuvos užsienio reikalų ministras grįžo tik gegužės 27 d. rytiniu traukiniu. Kur važinėjo? D. Zaunius, siekdamas greičiau grįžti į laikinąją sostinę, šeštadienį, gegužės 23 d., sėdo į Šveicari-jos oro linijų lėktuvą. Frankfurte prie Maino jam reikėjo persėsti į prancūzų lėktuvą, skrendantį iš Paryžiaus į Berlyną, Berlyne jis turėjo būti 16 val. Deja, pakilęs iš Frankfurto prie Maino lėktuvas paėmė ne tą kryptį ir paklydo... Klaidžiojęs geras 4 valandas, temstant lėktuvas nusileido Glogau (Vokietija) miesto apylinkėse. Kadangi lėktuvo motorai nebebuvo visiškai tvarkingi, D. Zauniui teko automobiliu 180 km važiuoti iki Frankfurto prie Oderio, o iš ten sėsti į traukinį. Tuo būdu Berlyną D. Zaunius pasiekė tik sekmadienio rytą, o į Kauną grįžo tik trečiadienį rytiniu traukiniu.

** Būtent tokią instrukciją („Naujo Vokietijos skundo forma mūsų supratimu nepriimtina. Laikyki-tės anksčiau padarytų tuo reikalu rezervų“, žr. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 85) gegužės 19 d. jam buvo atsiuntęs Ministras Pirmininkas J. Tūbelis, tačiau užsienio reikalų ministras savo atsako-mybe pasirinko kitą kelią diskusijoje su Vokietijos delegatu, Tarybos pranešėju ir valstybių signa-tarių delegacijomis. Jei byla būtų pasibaigusi kitaip, toks Ministro Pirmininko instrukcijos nepai-symas galėjo jam kainuoti karjerą.

¹⁸¹ Ženevos sesijos išdavos, *Lietuvos aidas*, 1931 m. gegužės 27 d., p. 1–2.

visiškai objektyvių pagrindų <...>. Tenka pripažinti, kad kiekviena Tautų Sąjungos sesija vis labiau ir labiau įtikina net tuos, kurie seniau nepasitikėjo ir dabar dar nepasitiki Ženevos įstaiga, kad ji yra reikalinga ir giliai naudinga.¹⁸² Prie tokių, beje, dar visai neseniai buvo galima priskirti ir patį užsienio reikalų ministrą, ir apskritai absoliučią daugumą to meto Lietuvos politikų bei diplomatų.

Taigi, interviu Eltai metu užsienio reikalų ministras paskutinio Tarybos posėdžio rezultatus vertino santūriai, bet pozityviai. O neoficialioje aplinkoje savo pasiekimus jis buvo linkęs vertinti be apsimestinio kuklumo, neslėpdamas įsitikinimo, kad jo vadovaujamai delegacijai Ženevoje šį kartą pavyko „užimti stiprią liniją, jeigu nenugalėti vokiečius“¹⁸³. Lietuvių džiaugsmą kiek temdė ir toliau ore likęs kabėti ginčas dėl teismų kompetencijos, ateityje grėsęs persikelti į NTTT. Nuomonės dėl ateities perspektyvų išsiskyrė. J. Gabrys buvo įsitikinęs, kad „mūsų delegacijai bus vaiko žaislas apginti Vyriausiojo Tribunolo tezę dėl to, kad Klaipėdos teismai juk atsisakė svarstyti naujokų ėmimo [į Lietuvos kariuomenę] bylas Klaipėdos krašte dėl to, kad Versalio sutartis panaikino Vokietijoj karo prievolę ir tuomi pat sustabdė veikimą vokiškų įstatymų ... Lietuvos Respublikos daly – Memelande. Juk tai operetinis argumentas!“ Optimistiškai J. Gabrys vertino ir ginčo dėl Vokietijos piliečio Konrado Scwienteko paskyrimo Klaipėdos vyriausioju prokuroru baigtį, pažymėdamas, kad net pagal Vokietijoje galiojusius įstatymus prokurorai galėjo būti skiriami tik centro Vyriausybės, t. y. teisingumo ministro. Beje, *Ryto* redakcija po J. Gabrio laišku iš Ženevos pridėjo priedą: „Kaip žinome iš oficialaus pranešimo apie bylos eigą Taryboje, mūsų delegacija pasielgė visiškai priešingai p. Gabrio čia nurodytai taktikai.“¹⁸⁴

Nenorėdamas pripažinti, kad ir be jo patarimų, ir netgi nepaisydamas jų, D. Zaunius sėkmingai apgynė Lietuvos garbę ir interesus Ženevoje, iškart po posėdžio, gegužės 22 d., J. Gabrys ir vėl pasiuntė Respublikos Prezidentui pagiežingą laišką, tvirtindamas, kad Tarybos sprendimas yra „sunki, nepagydoma žaizda Lietuvos valstybės kūnui“, kad visa Lietuvos delegacija (D. Zaunius, P. Klimas ir T. Petkevičius) „sunkiai nusižengė prieš tautą ir valstybę, sutikdami, kad

¹⁸² Ženevos sesijos išdavos, *Lietuvos aidas*, 1931 m. gegužės 27 d., p. 1–2.

¹⁸³ D. Zaunius 1932 m. rugsėjo 15 d. *pro memoria* „Dėl prof. P. Leono Ministerio V. Sidzikausko byloje vedamos kvotos pastatytųjų klausimų“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1362, l. 180–181.

¹⁸⁴ J. Gabrys, Klaipėdos byla T. S. Taryboj. Memelenderiai vėl mus puola iš pasalų (laiškas iš Ženevos), *Rytas*, 1931 m. gegužės 26 d., p. 1.

vadovaujantis Statuto 17 straipsnio 2 paragrafu būtų kreiptasi į NTTT“¹⁸⁵. Šie įvardytieji asmenys, jo nuomone, įžeidė ne tik lietuvių tautą ir valstybę, bet ir patį Prezidentą, kaip vyriausiąjį Lietuvos suvereniteto saugotoją! Nevarginsime skaitytojo toliau atpasakodami J. Gabrio laiško turinį, tik pažymėsime, kad laiško nuorašai buvo pasiūsti teisingumo ministrui ir vyriausiajam valstybės gynėjui, prašant jį laikyti formaliu skundu ir „duoti jam teisminę eigą pagal Lietuvoje galiojančius įstatymus“, patraukiant D. Zaunių ir kitus delegacijos narius atsakomybėn...¹⁸⁶

Krikščionių demokratų *Rytas* gan santūriai vertino Lietuvos delegacijos Ženevoje pasiekimus, pastebėdamas, esą, nereikia užmerkti akių į labai neigiamas tokios „laimingos“ pabaigos puses, ir pabrėždamas, kad nuo šiol sprendimas dėl teismų kompetencijos priklausys nuo signatarų nusistatymo. Netenkino *Ryto* ir finansinių klausimų sprendimas, ypač sutikimas „pritraukti ekspertą iš užsienio“, kas, dienraščio manymu, buvo nesuderinama su „Lietuvos suverenumo sąvoka“. Paaimanavęs apie po paskutinio Tarybos posėdžio Lietuvai kylančius pavojus, krikdemų organas konstatavo Lietuvos diplomatinę pralaimėjimą, kad „leido įvykiams eiti tuo keliu“¹⁸⁷. Tautų Sąjungos finansinio eksperto paskyrimas nepatiko ir *Lietuvos žinioms*. „Buhalterių ir patys turime, dabar pagalvos, kad neturime ir nemokame skaičiuoti“, – ironizavo valstiečių liaudininkų dienraštis, apgailestaudamas, kad, grįžęs iš Ženevos, D. Zaunius, kaip kad buvo įprasta anksčiau, nesurengė spaudos konferencijos visiems Lietuvos žurnalistams. „Tokie pasikalbėjimai, kol neturime parlamento, yra vienintelė galimybė gauti išsamesnę informaciją apie valstybei opius klausimus“, – teigė opozicinis dienraštis¹⁸⁸.

Baigus svarstyti Klaipėdos bylą 1931 m. gegužės mėnesį visoms ginčo baigti mi suinteresuotoms šalims tapo akivaizdu, kad Taryba išnaudojo visus savo išteklius. Tolimesnė bylos eiga turėjo spręstis Lietuvos diskusijoje su valstybėmis signatarėmis, kitaip sakant, ginčas dėl Klaipėdos perėjo į kokybiškai naują plotmę.

¹⁸⁵ J. Gabrio 1931 m. gegužės 22 d. laiškas iš Ženevos Prezidentui A. Smetonai (iš Igno Šeiniaus archyvo Švedijos nacionaliniame archyve, žr. LCVA).

¹⁸⁶ Ten pat.

¹⁸⁷ Klaipėdos byla, *Rytas*, 1931 m. gegužės 29 d., p. 1.

¹⁸⁸ Prie užsienio reikalų ministerio pasikalbėjimo su ELTA, *Lietuvos žinios*, 1931 m. gegužės 29 d., p. 1.

3.11. Nauja Klaipėdos bylos fazė – derybos su signatarais

Reicho viltys parklupdyti Lietuvą Taryboje nepasiteisino. Vokiečiams tokia bylos baigtis buvo visiškai netikėta. Apie tai liudijo Vokietijos spaudos reakcija į Ženevoje pasibaigusią Tarybos sesiją: viena vertus, Vokietijos spauda piktinosi abejingu požiūriu į Klaipėdos vokiečių skundą, Tarybos sprendimus Klaipėdos ir Dancigo klausimais vadindama „juokingu Tautų Sąjungos teatru“, drąsindamasi, kad Vokietija nėra eliminuota Klaipėdos byloje (esą, kaip Tarybos narė, ji bet kada galinti įteikti naują skundą); kita vertus, vokiškos spaudos puslapiuose buvo galima rasti ir abejonių dėl reicho diplomatų pasirinktos taktikos Klaipėdos byloje efektyvumo. Kai kurių straipsnių autoriai neslėpė įsitikinimo, kad separatinėse derybose su Lietuva buvo galima pasiekti geresnių rezultatų nei diskusijoje prie Tarybos stalo. Beje, iš pradžių pasiskubinus pranešti, kad Klaipėdos byla jau perduota NTTTT, vėliau teko patikslinti, jog „būtų buvę geriau“, jei ji ten būtų atsidūrusi, tačiau neabejota, kad „dabar tas klausimų kompleksas pateksias į Hagą“¹⁸⁹. Įsidėmėtina, kad šį kartą ne Lietuva, o Vokietija skundėsi Tautų Sąjunga!

Ar Klaipėdos byla iš Ženevos persikels į Hagą, turėjo priklausyti nuo birželio mėnesį prasidėjusių Lietuvos derybų su signatarais baigties. Šiose derybose pirmuoju smuiku grojo britai, kurie, beje, buvo vieninteliai tarp signatarų, tuo metu rodę nors kiek didesnę susidomėjimą Klaipėdos reikalais. Dėl šios priežasties vienas veiksmas, ypač pradiniam derybų etape, susikoncentravo Londone, *Foreign Office*, iš čia į Paryžių, Romą ir atgal laktė valstybių signatarių telegramos, būtent čia didžiausią aktyvumą rodė ir lietuvių diplomatija. Beje, priešingai nei anksčiau, kuomet kontaktas su *Foreign Office* paprastai buvo palaikomas per T. H. Prestoną ir H. M. Knatchbullą-Hugesseną, šį kartą D. Zaunius diskusiją pageidavo vesti per K. Bizauską. Toks pasikeitimas reiškė ne tik norą laikyti iniciatyvą savo rankose, kartu tai buvo ir nedidelis kerštas H. M. Knatchbullui-Hugessenui už jo pabėgimą į Albioną Tarybos 63-iosios sesijos išvakarėse.

Birželio 12 d. Lietuvos pasiuntinį Londone pasiekė Lietuvos Vyriausybės atsakymas į signatarų gegužės 21 d. kolektyvinę notą, įteiktą Lietuvos delegatui Ženevoje. Lietuvos Vyriausybė pareiškė priimanti valstybių signatarių poziciją dėl karo padėties Klaipėdos krašte galiojimo, tačiau kartu pabrėžė, kad jos ankstesnis nusistatymas dėl Klaipėdos krašto teismų jurisdikcijos ir prokuroro skyrimo liko

¹⁸⁹ Klaipėdietis. Vokiečių spauda apie Klaipėdos krašto bylos likimą, *Lietuvos aidas*, 1931 m. liepos 25 d., p. 3.

nepakitęs¹⁹⁰. D. Zauniaus telegramoje K. Bizauskui buvo pažymima, kad notoje išdėstytos tezės „yra minimalinė bazė, be kurios tvarkingas Klaipėdos krašto administravimas sunkiai įmanomas, ir kad Lietuva savo noru, be Hagos, žemiau šios bazės nusileisti beveik negalės“¹⁹¹. Iš pirmo žvilgsnio, ypač neslepiano noro žūt būt išvengti bylą perkelti į NTTTT, toks kategoriškumas galėjo atrodyti keistai. Kita vertus, D. Zauniaus telegramos tekste nebuvo galima nepastebėti svarbaus žodelio „beveik“, neužtrenkusio durų tolimesniems pokalbiams teismų jurisdikcijos ir prokuroro skyrimo klausimais, signalizuojančio signatarams apie Lietuvos Vyriausybės pageidavimą tęsti diskusiją Klaipėdos reikalais. Apie tokį pageidavimą kalbama ir minėtoje telegramoje, pabrėžiant, kad „pasikeitimas nuomonėmis ir su tuo surištas Klaipėdos klausimų diskutavimas mums atrodo politiškai naudingas“¹⁹².

Lietuvos Vyriausybės nota *Foreign Office* oficialiai įteikta birželio 17 d.^{*193} Ta proga su Šiaurės departamento direktoriumi H. J. Seymouru įvykusiame pokalbyje K. Bizauskas informavo britų diplomatą apie Lietuvoje rengiamą naują Valsybės apsaugos įstatymą (panašų į Vokietijoje veikiančią), pabrėždamas, kad jam įsigaliojus karo padėtis Klaipėdos krašte bus panaikinta. Gindamas savo Vyriausybės poziciją pirmuoju ir antruoju gegužės 21 d. notos klausimu (t. y. dėl teismų jurisdikcijos ir prokuroro skyrimo), Lietuvos pasiuntinys tvirtino, kad signatarų pareikštoji nuomonė nei juridškai, nei praktiškai yra neįmanoma. „Juk tai absurdas, kad svetimšaliai galėtų skelbti sprendimus Lietuvos Respublikos vardu“, – piktinosi K. Bizauskas¹⁹⁴.

Susipažinę su Lietuvos Vyriausybės nota, *Foreign Office* galėjo konstatuoti, kad nuotaikos Kaune pasikeitė. Ženevoje, baigiantis Tarybos posėdžiams, po pokalbių su D. Zauniumi britų diplomatams buvo susidaręs įspūdis, kad Lietuvos užsienio reikalų ministras buvo linkęs sutikti su signatarų interpretacija ne tik karo padėties, bet ir teismų jurisdikcijos ir prokuroro skyrimo klausimais. Tiesa, tada atsakymo jis nedavė, pasilikdamas sau teisę pasikonsultuoti su Vyriausybe. Po tokių konsultacijų, W. Malkino nuomone, D. Zauniaus pozicija „sugriežtėjo ir

¹⁹⁰ K. Bizausko 1931 m. birželio 18 d. konfidencialus pranešimas Nr. 64 D. Zauniui, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 151, l. 97–98.

¹⁹¹ D. Zauniaus 1931 m. birželio 12 d. telegrama K. Bizauskui, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 151, l. 101.

¹⁹² Ten pat.

* Identiškos notos buvo įteiktos ir kitų valstybių signatarų sostinėse.

¹⁹³ PRO. FO, 371, 15534, N 4286, 281.

¹⁹⁴ K. Bizausko 1931 m. birželio 18 d. konfidencialus pranešimas Nr. 64 D. Zauniui, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 151, l. 97–98.

dabartinis lietuvių atsakymas iš esmės yra atsisakymas priimti visus signatarų pasiūlymus, išdėstytus laiške jam gegužės 21 d. laiške¹⁹⁵.

Foreign Office vadovybė pritarė tokiai W. Malkino išvadai, todėl vietoje D. Zaučiaus pageidautos diskusijos Londone nuspręsta susisiekti su kitomis trimis valstybėmis signatarėmis, rekomenduojant joms sprendimą dėl gegužės 21 d. notos antrojo ir trečiojo paragrafų perduoti NTTTT kompetencijai. Bendrai pozicijai aptarti *Foreign Office* siūlė surengti keturių valstybių teisininkų, rengusių ankstesnius dokumentus Klaipėdos klausimu, susitikimą¹⁹⁶. Pasiūlymui nedelsiant kreiptis į Hagą pritarė ir Tautų Sąjungos generalinio sekretoriaus patarėjas teisės klausimais britas Philipas Noelis-Bakeris. Toks skubotumas turėjo ir paslėptų priežasčių. „Vokietijos visuomenė su pasitenkinimu sutiks šią žinią, sustiprins J. Curtiaus padėtį, todėl šį žingsnį reikia žengti dar iki rugsėjo mėnesio“, – rašyta viename to meto *Foreign Office* dokumentų¹⁹⁷. Kitaip sakant, bijodami pavojingų permainų reiche, britai nusprendė padėti Vokietijos Vyriausybei – ginčytinus Klaipėdos bylos klausimus perkelti į Hagą. Šis dokumentas akivaizdžiai byloja: lietuvių baimės būti paaukotais dėl didžiųjų valstybių didesnių interesų buvo ne be pagrindo.

Nežinodamas apie tokį Londono pasiūlymą Romai ir Paryžiui (Japonijai Klaipėdos byloje atstovavo jos ambasadorius Prancūzijoje), birželio 30 d. K. Bizauskas ir toliau įkalbinėjo *Foreign Office* pareigūnus prieš priimant galutinį sprendimą prašyti Tautų Sąjungos Tarybos kreiptis į NTTTT, dar kartą pasvarstyti Lietuvos Vyriausybės argumentus, kurie bus pateikti naujoje jos notoje. L. Collieras žadėjo perduoti šį pasiūlymą savo vadovybei, tačiau abejojo, kad tai duotų lietuvių pageidaujamų rezultatų. Jo nuomone, būtinybė kreiptis į Hagą atkristų tik tuo atveju, jei Lietuvos Vyriausybė visiškai pakeistų savo poziciją Klaipėdos krašto teismų kompetencijos ir prokuroro skyrimo klausimais. L. Collieras neslėpė, kad Didžiosios Britanijos Vyriausybė pageidavo turėti visišką aiškumą iki kito Tarybos posėdžio rugsėjo mėnesį, iki to laiko Klaipėdos bylos Tarybos dienotvarkėje turėjo nebelikti¹⁹⁸. Beje, jis užsiminė ir apie paprastesnį sprendimą: „Jei Lietuva galėtų susitarti su Vokietija, problemos savaime neliktų. To negalint pasiekti, tegul sprendžia NTTTT,

¹⁹⁵ PRO. FO, 371, 15534, N 4286, 281–281v.

¹⁹⁶ PRO. FO, 371, 15534, N 4286, 281–281v; *Foreign Office* parengtas memorandumas (be datos, be parašo), PRO. FO, 371, 15534, N 4286, 284–285.

¹⁹⁷ PRO. FO, 371, 15534, N 4286, 281v.

¹⁹⁸ Ten pat, l. 282–282v.

kitaip skundams nebus galo.¹⁹⁹ Pateikus pasiūlymą tartis su Vokietija K. Bizauskas ironizavo: „Kai kada išrodo, kad britų vyriausybė yra *plus catholique que le Pape meme*.“^{*} Lietuvos pasiuntinio nuomone, vokiečiams įtikti buvo neįmanoma. „O kas būtų, jei hitlerininkai paimtų valdžią Vokietijoje?“ – retoriškai klausė jis pašnekovo²⁰⁰.

K. Bizauskas buvo labai gerai pasiruošęs šiam pokalbiui. Jo pareiškimas, kad „kai kurie signatarai“ jau dabar yra linkę priimti Lietuvos argumentus, L. Collierui buvo labai netikėtas. Toks netikėtas, kad jis net įtarė, jog Lietuvos pasiuntinys blefuoja. „Tegul sprendžia NTTT“, – nežinodamas, kaip reaguoti į tokių posūkių, tepastebėjo britų diplomatas. K. Bizauskui teko dar kartą pakartoti principinę savo Vyriausybės poziciją šiuo klausimu: Lietuva nenorinti bylinėtis NTTT, ji yra pasirėngusi pateikti *Foreign Office* papildomų paaiškinimų, išsipareigodama išsamiai iširti visas britų pastabas, jei tokių būtų. Pokalbio pabaigoje jis dar kartą pakartoto, kad kitos valstybės signatarės yra patenkintos Lietuvos Vyriausybės paaiškinimais. „Jei taip būtų – tai dalykų padėtis žymiai pasikeistų“, – turėjo pripažinti L. Collieras²⁰¹.

Lietuvos Vyriausybės pasiryžimą pateikti papildomų paaiškinimų naujoje notoje ar memorandume buvo galima suprasti ir kaip signalą, kad, norėdamas išvengti akistatos su signatarais Hagoje, Kaunas galėtų sutikti su kai kuriais jų pageidavimais. Tokios iniciatyvos iš karto atmesti nebuvo galima. Ir L. Collieras tą suprato. Po pokalbio su K. Bizausku jis siūlė savo vadovybei sutikti su Lietuvos Vyriausybės pasiūlymu priimti jos naująją notą ir dar iki Tarybos posėdžio rugsėjo mėnesį supažindinti lietuvius su valstybių signatarių požiūriu į jų naujus argumentus. „To nepadarius, lietuviai galės skųstis Ženevoje, kad jiems nebuvo duota galimybė kompromisui pasiekti“, – teigė L. Collieras, manydamas, kad iki rugsėjo signatarai turi pakankamai laiko savo pozicijoms suderinti²⁰².

Taigi, Lietuvos pozicijos susidvejinimas ir toliau buvo akivaizdus: viena vertus, Kaunas lyg ir norėjo pasinaudoti Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio 2-uoju paragrafu nustatyta ginčo sprendimo procedūra, kita vertus, vadovaudamiesi iš D. Zauniaus gautomis instrukcijomis, Lietuvos pasiuntiniai per galvą vertėsi

¹⁹⁹ K. Bizausko 1931 m. liepos 1 d. konfidencialus pranešimas Nr. 65 D. Zauniui, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 151, l. 130–132.

^{*} „Katalikiškesnė už patį popiežių.“

²⁰⁰ Ten pat.

²⁰¹ Ten pat.

²⁰² PRO. FO, 371, 15534, N 4286, 282–282v.

ieškodami vis naujų argumentų, bandydami atkalbėti valstybes signatares nuo tokio scenarijaus. Perspektyva gauti „galutinį“ NTTTT sprendimą Klaipėdos byloje daugeliui Lietuvoje kėlė nerimą ir net baimę. Ramino nebent tai, kad NTTTT neturėjo jo sprendimo įvykdymą užtikrinančių organų ir mechanizmų. Sprendimo vykdymas visų pirma priklausė nuo pačios tarptautinį ginčą pralaimėjusios šalies. Tačiau atsisakius vykdyti sprendimą, remdamasi Tautų Sąjungos paktu, Taryba prieš prasižengė, šiuo atveju Lietuvą, galėjo imtis sankcijų²⁰³. Tiesa, visi iki tol buvę Tautų Sąjungos bandymai imtis sankcijų nedavė lauktų rezultatų. Tačiau tai buvo menka paguoda Lietuvai. Neefektyviai sprendžiant didžiųjų valstybių konfliktus, Tautų Sąjunga galėjo bandyti atsigriebti ten, kur tarptautiniai ginčai neturėjo principinės reikšmės didžiosioms valstybėms. O Klaipėdos byla ir buvo būtent tokia. Neatsižvelgti į tokią perspektyvą Kaune, suprantama, negalėta. Tačiau kaip galvota elgtis gavus nepalankų Hagos sprendimą, ar turėtas koks atsitraukimo Klaipėdos byloje planas, tikslų duomenų, deja, neturime. Tiesa, galime spėti, kad būtent šiame kontekste, galvojant apie blogiausią scenarijų, Lietuvoje 1931 m. pradžioje vėl imta svarstyti išstojimo iš Tautų Sąjungos galimybę.

URM dokumentuose mums nepavyko rasti tokį ketinimą patvirtinančių dokumentų, tačiau yra netiesioginių liudijimų, leidžiančių manyti, kad toks variantas galėjo būti svarstomas. Pvz., tuo metu laikinojoje sostinėje lankęsis *Chicago Daily Tribune* korespondentas, savo straipsnyje pacitavęs D. Zaunius pareiškimą apie Lietuvos pasirengimą kovoti su Vokietija, jei pastaroji norėtų savintis Klaipėdą, teigė girdėjęs Kaune nuomonių, kad „būtų atliktas išmintingas žingsnis, jeigu Lietuva pasitrauktų iš Tautų Sąjungos. Ilgus metus Lietuva Tautų Sąjungoje ieškanti teisybės, bet ten jos nerandanti“²⁰⁴. Ar toks desperatiškas žingsnis galėjo atpalaiduoti Lietuvą nuo jos Klaipėdos Konvencija prisiimtų įsipareigojimų? Ne. Visiems, bent jau minimaliai susipažinusiems su Lietuvos prisiimtais tarptautiniais įsipareigojimais įtraukiant Klaipėdos kraštą į Lietuvos valstybės sudėtį, buvo aišku, kad Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio 2-asis paragrafas bet kokių atvejų būtų galiojęs ir toliau. Kitaip sakant, Klaipėdos byla neišvengiamai būtų atsidūrusi NTTTT net ir Lietuvai pareiškus apie išstojimą iš Tautų Sąjungos.

Tačiau grįžkime į Londoną. Nuomonės *Foreign Office* dėl naujų Lietuvos Vyriausybės pasiūlymų išsiskyrė. E. H. Carras nesutiko su L. Collieru, raginusi neatstumti lietuvių. „Zaunius turėjo gerą galimybę pasiekti kompromisą Ženevoje, tačiau to nepadarė <...>. Dabar jis atsiuntė atsakymą, kuriame neįmanoma įžvelgti

²⁰³ J. Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. I, p. 197.

²⁰⁴ A. Gerutis, *Dr. Dovas Zaunius*, p. 204.

jokio noro kompromisui pasiekti, tai kodėl mes turime duoti jam dar vieną šansą, kurį jis jau praleido gegužyje?“ – klausė E. H. Carras. Jam pritarė W. Malkinas ir Šiaurės departamento pareigūnai²⁰⁵. „Nematau priežasčių, kodėl mes turėtume konsultuoti lietuvius“, – teigė vienas *Foreign Office* vadovų²⁰⁶.

Liepos 6 d. K. Bizauskas vėl apsilankė *Foreign Office*, teiraudamasis naujienu Klaipėdos reikalais. L. Collieras informavo Lietuvos pasiuntinį apie greitu laiku planuojamą surengti valstybių signatarių juriskonsultų susitikimą, kuriame turėjo būti svarstoma paskutinė Lietuvos Vyriausybės nota, atvirai pripažindamas, labai abejojęs, kad toje notoje išdėstyti argumentai būtų priimtini signatarams. K. Bizauskas, kaip ir buvo žadėjęs, įteikė britų diplomatui naują Lietuvos Vyriausybės memorandumą teisiniais Klaipėdos bylos klausimais, pastebėdamas, kad identišką memorandumą prieš kelias dienas Lietuvos pasiuntinys P. Klimas įteikė *Quai d’Orsay*²⁰⁷. Taigi, šį kartą lietuviai savo memorandumą pirma įteikė Paryžiuje ir tik vėliau Londone. Taip pasielgta neatsitiktinai. Birželio mėnesį ir liepos pradžioje Kaune turėta pakankamai progų įsitikinti, kad padidėjęs britų dėmesys Klaipėdos reikalams galėjo būti ir nenaudingas Lietuvos interesams. Pajutus šaltuką, su kuriuo buvo sutinkamos naujos Lietuvos Vyriausybės iniciatyvos *Foreign Office*, Kaune nuspręsta aktyviau prie Klaipėdos reikalų sprendimo pritraukti *Quai d’Orsay*.

1931-ųjų vasarą *Foreign Office* slenkstį dažnai mynė ne tik Lietuvos pasiuntinys, bet ir Vokietijos ambasados Londone patarėjas grafas A. von Bernstorffas, nuolat raginęs britus imtis aktyvesnių veiksmų Klaipėdos byloje. Ne be šio Vokietijos diplomato pastangų liepos 11 d. *Foreign Office* Šiaurės departamento direktoriaus H. J. Seymouras išsiuntė aplinkraštį Didžiosios Britanijos ambasadoriams lordui Williamui Tyrrelliui Prancūzijoje ir Ronaldui Williamui Grahamui Italijoje* nurodydamas susisiekti su Prancūzijos ir Italijos vyriausybėmis bei pasiūlyti joms teismų kompetencijos ir prokuroro skyrimo klausimus perduoti NTTTT kompetencijai, kartu siūlydamas surengti ir Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos užsienio reikalų ministerijų teisininkų, anksčiau nagrinėjusių Klaipėdos klausimus, susitikimą, kuriame būtų nustatyta bendra keturių valstybių

²⁰⁵ PRO. FO, 371, 15534, N 4286, 282–282v.

²⁰⁶ Ten pat, l. 283.

²⁰⁷ L. Colliero 1931 m. liepos 6 d. atmintinė, PRO. FO, 371, 15534, N 4745, 292.

* Analogiškus pasiūlymus Didžiosios Britanijos ambasadorius Paryžiuje turėjo padaryti ir Japonijos ambasadoriui Paryžiuje. Žr. *Foreign Office* Centrinio departamento direktoriaus Alexanderio Cadogano 1931 m. liepos 13 d. laiškas Japonijos ambasadoriui Paryžiuje Renzo Sawada, PRO. FO, 371, 15534, N 4286, 290.

pozicija²⁰⁸. Didžiosios Britanijos ambasadorius Prancūzijoje gavo nurodymą pasiekti, kad toks susitikimas būtų surengtas Paryžiuje ir būtinai tuo metu, kai ten lankysis didelį autoritetą tarp kolegų turėjęs italų teisininkas M. Pilotti²⁰⁹.

Rengdamosi diskusijai su Lietuvos Vyriausybe valstybės signatarės pasidalijo „namų darbai“: Japonijos ambasadoriui Prancūzijoje teko rūpintis teisiniais ginčo aspektais, britai daugiau dėmesio skyrė karo padėties galiojimui Klaipėdos krašte. D. Zaunius buvo patenkintas tokia specializacija, vildamasis, kad japonai bus jei ne palankesni, tai bent objektyvesni teisiniuose ginčiuose²¹⁰. Valstybių signatarių teisininkai Klaipėdos reikalus aptarė liepos 31 d. Hagoje. Susitikime dalyvavę labai autoritetingi teisės ekspertai (prancūzas Jules Basdevantas, japonas Nobumi Ito, italas M. Pilotti ir anglas W. Malkinas)^{*}, išnagrinėję birželio 17 d. Lietuvos Vyriausybės notą ir naują jos memorandumą, priėjo prie išvados, kad šiuose dokumentuose nebuvo nieko tokio, kas verstų valstybes signatares atsisakyti dviejų pagrindinių principų, išdėstytų bendroje gegužės 21 d. kolektyvinėje notoje. Vis dėlto jie siūlė kai kuriuos ginčytinus klausimus aiškinti „kiek palankiau“ Lietuvai, kartu sudarant galimybę Lietuvos Vyriausybei priimti su rezervais gegužės 21 d. notą. Susitikime Hagoje parengtas memorandumas ir rekomendacijos Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos vyriausybėms dėl pozicijos Klaipėdos byloje, siūlant joms rugpjūčio 20 d. vienu metu įteikti notas Lietuvos Vyriausybei, kartu užtikrinant vieningą keturių valstybių demaršą²¹¹.

²⁰⁸ H. J. Seymouro 1931 m. liepos 11 d. cirkuliaras Didžiosios Britanijos ambasadoriams lordui W. Tyrrelliui Prancūzijoje ir R. W. Grahamui Italijoje (kopijos Berlynui, Rygai), *PRO. FO, 371, 15534, N 4286, 288–289.*

²⁰⁹ Ten pat.

²¹⁰ T. H. Prestono 1931 m. liepos 22 d. pranešimas Nr. 164 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO, 371, 15536, N 1693, 93–94.*

* Massimo Pilotti – žymus Italijos teisininkas, 1932–1937 m. Tautų Sąjungos generalinio sekretoriaus pavaduotojas; Jules Basdevantas – 1946–1949 m. Tarptautinio teisingumo teismo viceprezidentas, nuo 1949 iki 1952 m. – prezidentas; Williamas Malkinas – vyriausiasis *Foreign Office* teisės patarėjas (1929–1945 m.).

²¹¹ W. Malkino 1931 m. rugpjūčio 1 d. atmintinė, *PRO. FO, 371, 15534, N 5403, 307–309.*

IV.

DAR VIENAS PUČAS KLAIPĖDOJE? (PAAŠTRĖJUSI PRIEŠPRIEŠA KLAIPĖDOS KRAŠTE 1931-ŪJŲ LIEPOS–RUGPJŪČIO MĖNESIAIS)

4.1. Sensacingas *Ostpreussische Zeitung* pranešimas

Tuo metu, kai K. Bizauskas Londone pradėjo diskusiją su *Foreign Office*, ieškodamas abiem pusėms priimtino Klaipėdos problemų sprendimo, Rytų Prūsijos dienraštis *Ostpreussische Zeitung*, remdamasis informacija, gauta iš neįvardyto klaipėdiečio^{*}, pirmajame puslapyje stambiu šriftu įdėjo sensacingą žinią: Klaipėda gyvena lietuvių rengiamo pučo išvakarėse! Remiantis minėtu šaltiniu, straipsnyje tvirtinta, kad, planuodami pulti Klaipėdą, nuversti direktoriją, išvaikyti seimelį ir kraštą galutinai prijungti prie Lietuvos, panaikinant jo autonomiją ir pastatant Tautų Sąjungą prieš įvykusį faktą, tautiškai nusiteikę lietuvių sluoksniai buria krašte nelegalias karines organizacijas. Už pučistų nugaros, suprantama, slėpėsi Kaunas. *Ostpreussische Zeitung* žiniomis, O. Böttcherio direktorija apie tokius „planus žinanti iki smulkmenų“, apie juos ji išpėjusi gubernatorių, tačiau A. Merkys šią informaciją įvertinęs tik kaip pagrindo neturinčius gandus¹.

Tai buvo pirmoji publikacija, perspausdinta Lietuvos spaudoje iš Vokietijos dienraščio, kurioje buvo rašoma apie pučo grėsmę Klaipėdos krašte 1931 m. vasarą. Beje, šią žinutę perspausdinęs krikdemų *Rytas* prie šio straipsnio pridėjo redakcijos prieraišą: „Mes vis dėlto netikim <...>, kad tai būtų tiesa. Apginti lietuvių tautos reikalus Klaipėdos krašte Klaipėdos Konvencija duoda pakankamai legalių

* *Ostpreussische Zeitung* apsiribojo nurodymu, kad jų šaltinis Klaipėdoje yra „geruose santykiuose su krašto įstaigomis“.

¹ Lietuva ruošiasi pulti Klaipėdą?, *Rytas*, 1931 m. birželio 23 d., p. 2.

priemonių ir imtis kokių nors pučų nėra reikalo. Iš savo pusės, prie šios progos turime nurodyti valdantiesiems į Vokietijos vis didėjančius apetitus Klaipėdos atžvilgiu.“²

Netrukus po *Ostpreussische Zeitung* straipsnio Vokietijos spaudoje pasirodė ir daugiau panašaus pobūdžio publikacijų, paremtų pranešimais iš Klaipėdos krašto, kuriose buvo rašoma apie vietos gyventojų susirūpinimą krašte pasirodžiusiais uniformuotais Šaulių sąjungos nariais ir lietuvių organizacijų rengiamais protesto susirinkimais, nukreiptais prieš kai kuriuos seimelio ir direktorijos nutarimus, kurių metu didlietuvių vadai „darė įvairių aliuzijų, esą, Klaipėdos krašto politinė būklė greit pasikeisianti“³. Informuojant apie didėjančią įtampą Klaipėdoje Vokietijos spaudoje imta spėlioti, ar tik lietuviai tam tikra prasme neplanuoja pakartoti 1923 m. sausio įvykių scenarijaus? Tokius ketinimus, vokiečių nuomone, patvirtino įkurtas Klaipėdoje „Lietuvos gelbėjimo komitetas“⁴, kurio atstovai neva tai neslėpė, kad perversmui pavykus autonominis krašto statusas bus panaikintas. Suaktyvėjusias lietuvių jėgas krašte Vokietijos spauda siejo su Kaune įvykusia Lietuvos pasiuntinių konferencija ir gubernatoriaus A. Merkio dalyvavimu jos darbe⁵.

Sprendžiant iš Vokietijos spaudos pranešimų, tokia Lietuvos pasiuntinių konferencija turėjo vykti birželio antrojoje pusėje, nors Latvijos spaudoje buvo nurodoma ir kita data – rugpjūčio pradžia. Užsienio spaudoje pasirodžiusi informacija apie galimą tokios konferencijos sušaukimą nepaprastai mus sudomino, kadangi pasiuntinių atvykimas į Kauną (kitais duomenimis, į Palangą) Klaipėdos reikalams aptarti ir dar gubernatoriaus A. Merkio dalyvavimas jos darbe netiesiogiai galėjo liudyti kažkokius rimtus Vyriausybės pasirengimus. LCVA mums nepavyko rasti jokios informacijos apie pasiuntinių konferencijos sušaukimą Lietuvoje 1931 m. vasaros pradžioje. Tačiau pavyko išsiaiškinti, kad bent jau birželio mėnesį dauguma pasiuntinių nebuvo grįžę į Lietuvą ir toliau dirbo savo postuose. Mūsų žiniomis, 1931 m. birželio mėnesį į Lietuvą atostogų buvo leista grįžti tik pasiuntinių elito atstovams: J. Baltrušaičiui, V. Sidzikauskui, Broniui Kaziui Balučiu ir J. Šauliui⁶. Kitiems, prašiusiems leidimo atvykti atostogų vasaros pradžioje, buvo atsakyta neigiamai.

² Lietuva ruošiasi pulti Klaipėdą?, *Rytas*, 1931 m. birželio 23 d., p. 2.

³ Ar tik ne lenkų pavyzdžiu?, *Lietuvos aidas*, 1931 m. birželio 25 d., p. 3.

* Mums nepavyko rasti dokumentų, patvirtinančių, kad toks komitetas buvo įkurtas Klaipėdoje 1931 m. vasarą.

⁴ Ten pat.

⁵ *J. Šaulio dienoraštis*, LNM R-24443, t. I, p. 190.

Tam turėta rimtų priežasčių. 1931 m. vasarą pasaulinė ekonominė krizė jau buvo pasiekusi ir Lietuvą, todėl URM, kaip ir kitos valdžios institucijos, buvo priversta pereiti į griežto taupymo režimą. Visų pirma taupyta kelionių, reprezentacinių išlaidų sąskaita. Visi Lietuvos atstovai užsienyje specialiu užsienio reikalų ministro raštu buvo informuoti, kad „laikantis kuo didžiausios ekonomijos <...> tarnybos metu atvykti Kaunan teleidžiama tik ypatingai svarbiais reikalais“, kiekvienas atstovas turėdavo konkrečiai nurodyti kelionės tikslą⁶. Vasaros pradžioje į kitų pasiuntinių prašymus leisti jiems atostogoms grįžti į Lietuvą paprastai buvo atsakoma taip: „Jei ministras ir leis atvykti, tai ne anksčiau kaip rugpjūčio 15 d.“⁷

Liepos mėnesį padėtis mažai pasikeitė. Leidimą grįžti į Lietuvą gavo dar du pasiuntiniai. Pasiuntinys Švedijoje Jurgis Savickis savo kelionės tikslu nurodė „asmeninius reikalus“ ir leidimą grįžti gavo dar ir dėl tos priežasties, kad URM kvietė jį pasitarti ir kitais pasiuntinybės darbą liečiančiais klausimais⁸. Pasiuntinio Italijoje V. Čarneckio prašymas dėl dviejų mėnesių atostogų buvo patenkintas gegužės 29 d., pabrėžiant, kad „konkreči atostogų data bus nurodyta papildomai“⁹. Reikėtų atkreipti dėmesį – ne URM kvietė V. Čarneckį atvykti į Lietuvą, o jis pats prašėsi, skųsdamasis neturėjęs atostogų 1930-aisiais¹⁰. Birželio antrojoje pusėje, kada, Vokietijos spaudos duomenimis, laikinojoje sostinėje turėjo vykti pasiuntinių konferencija, pasiuntiniai J. Savickis ir V. Čarneckis niekur nebuvo išvykę iš Stokholmo ir Romos. Kita vertus, kadangi nuo birželio vidurio kone iki vasaros pabaigos atostogavo ir pats užsienio reikalų ministras, kalbėti apie pasiuntinių konferenciją iki rugpjūčio pabaigos nėra jokio pagrindo^{*}. Beje, net ir rugpjūčio pradžioje URM

⁶ J. Aukštuolio 1931 m. rugpjūčio 8 d. slaptas tarnybinis raštas Nr. 713 laikinajam reikalų patikėtiniui Estijoje D. Malinauskui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1156, l. 312.

⁷ Ten pat.

⁸ Lietuvos pasiuntinio Stokholme J. Savickio 1931 m. liepos 15 d. slaptas pranešimas J. Aukštuoliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1126, l. 10.

⁹ J. Aukštuolio 1931 m. gegužės 29 d. konfidencialus pranešimas Nr. 429 Lietuvos pasiuntiniui Italijoje V. Čarneckiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1130, l. 6.

¹⁰ V. Čarneckio 1931 m. gegužės 11 d. tarnybinis raštas Nr. 420 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1130, l. 7.

* Palangoje atostogavęs D. Zaunius retsykiais trumpam grįždavo į Kauną, kad galėtų dalyvauti pasitarimuose pas Prezidentą (jei tikėtume J. Šaulio dienoraščiu, tą vasarą Prezidentūroje daugiau kalbėta ne Klaipėdos, o santykių su Vatikanu klausimais). Didžiąją vasaros dalį, D. Zauniui atostogaujant, ir rugsėjo mėnesį (prasidėjus Tautų Sąjungos sesijai jis išvyko į Ženevą) *de jure* užsienio reikalų ministro pareigas ėjo J. Tūbelis, *de facto* URM darbui (suderinus su ministru) vadovavo J. Šaulys, kartais jį pakeisdavo P. Klimas (*J. Šaulio dienoraštis*, LNM R-24443, t. I, p. 191, 195, 197–198, 207). Beje, J. Šaulys ministro poste D. Zaunių pavadavo daugiau nei savotiškai. Apskritai

neigiamai atsakinėjo į kai kurių Lietuvos atstovų prašymus nors trumpam grįžti į Lietuvą. Pvz., ant rugpjūčio 11 d. Lietuvos laikinojo reikalų patikėtinio Estijoje Donato Malinausko prašymo leisti „nors keletui dienų“ atvykti į Kauną, apsimokant kelionės išlaidas savo lėšomis, Jonas Aukštuolis uždėjo rezoliuciją: „Atvykimą atidėti.“¹¹

Kitaip sakant, duomenys, kuriais disponuojame apie URM išduotus leidimus pasiuntiniams grįžti į Lietuvą, nepatvirtina Vokietijos ir Latvijos spaudos informacijos apie tariamai 1931 m. birželio antroje pusėje ar rugpjūčio pradžioje Kaune (ar Palangoje) sušauktą Lietuvos pasiuntinių konferenciją Klaipėdos reikalams aptarti, net ir tuo atveju, jei tai būtų buvusi slapta konferencija.

Kita vertus, apie tariamą Lietuvos pasiuntinių konferenciją rašę Latvijos dienraščiai jos sušaukimą siejo ne su galimu perversmu Klaipėdoje ir net ne su poreikiu aptarti Klaipėdos reikalus, o su laukiamais Lietuvos užsienio politikos orientacijos pokyčiais. Pvz., rugpjūčio pradžioje dienraštis *Jaunākās Ziņas* tvirtino, kad „visi Lietuvos Vyriausybės nariai ir visi Lietuvos pasiuntiniai dabar yra susirinkę Palangoje ir svarsto santykius su Lenkija“, esą, konfliktas su Vokietija, siekis išlaikyti Klaipėdos kraštą Lietuvos sudėtyje gali priversti Lietuvą peržiūrėti savo užsienio politikos pagrindus, visų pirma, santykius su Lenkija¹². Kitas Latvijos laikraštis

yra įprasta, kad laikinai pareigas einantis asmuo tvarko tik kasdienius, neatidėliotino sprendimo reikalaujančius klausimus, nesiimdamas esminių, institucijos veiklą lemiančių problemų sprendimo (nebent tam jis turėtų išankstinį ministro pritarimą). J. Šaulys savo, kaip ministro pavaduotojo, pareigas įsivaizdavo visiškai kitaip, manydamas, turįs teisę spręsti visus jam kylančius klausimus, nepaisant, kad *de jure* ministrą pavadavo net ne jis, o Ministras Pirmininkas J. Tūbelis. Pvz., atvykęs pas Prezidentą, J. Šaulys ėmė kalbėti „apie URM organizacijos trūkumus“ ir net siūlė jos reformos planą! Tai buvo dar ne viskas. J. Šaulys siūlė A. Smetonai ir konkrečius personalinius pakeitimus diplomatinėje tarnyboje: V. Sidzikauską rekomendavo kuo greičiau perkelti į Londoną; P. Klimą matė URM generalinio sekretoriaus poste; rūpinosi jis ir jaunų diplomatų karjera (siūlydamas S. Lozoraitį ir J. Urbšį skirti pasiuntiniais). Su J. Tūbeliu jis svarstė „valstybės politikos“ klausimus (*J. Šaulio dienoraštis*, LNM R-24443, t. I, p. 205–206, 209–210). Kitomis aplinkybėmis būtų galima tik pagirti pasiuntinį už tokį aktyvumą, tačiau tenka pažymėti, kad šios jo iniciatyvos buvo daromas neatsiklausus ministro nuomonės, su juo nesuderinus nei URM reformos planų, nei personalinių pakeitimų! Laikiniai ministrą pavaduojančiam asmeniui taip elgtis nederėjo, nebent jis būtų siekęs išversti ministrą iš posto. Šiuose pasiūlymuose buvo galima išvelgti ir daugiau paslėptų kėslų. Pvz., kategorišką atsisakymą užimti A. Smetonos jam siūlomą URM generalinio sekretoriaus postą ir P. Klimo protegavimą į šią poziciją, beje, lygiai kaip ir raginimą kuo greičiau perkelti V. Sidzikauską į Londoną galima vertinti ir kaip norą atlaisvinti pasiuntinių vietas Berlyne ir Paryžiuje, į kurias atvirai pretendavo pats J. Šaulys, o S. Lozoraičio protegavimą – kaip norą sustiprinti savo šalininkų pozicijas URM.

¹¹ D. Malinausko 1931 m. rugpjūčio 11 d. tarnybinis raštas Nr. 144 J. Aukštuoliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1132, l. 5.

¹² *Jaunākās Ziņas*, 1931 m. rugpjūčio 8 d.

Rigasche Rundschau, priėjęs prie išvados, kad dar per anksti sureikšminti gandas apie galimą Lietuvos ir Lenkijos santykių permainą, vis dėlto laikėsi nuomonės, jog tokios galimybės negalima ir ignoruoti^{13*}. Čia tik pažymėsime, kad tokios spėlionės ir lūkesčiai nebuvo iš piršto laužti, užtenka prisiminti jau minėtą V. Stašinsko susitikimą su J. K. Piłsudskiu Vilniuje...

Bet grįžkime į vasaros pradžią. Lietuvos spauda negalėjo nereaguoti į įtartiną sujudimą Klaipėdoje. *Lietuvos žinios*, matyt, nusprendusios ištraukti į lenktynes – kas paskelbs sensacingesnę žinią? – išspausdino mįslingą straipsnį „Vokiečiai laukia permainų Klaipėdoje“. Šiame straipsnyje rašyta apie kažkokį slaptą Lietuvos ir Vokietijos susitarimą, kurio pagrindu Vokietija atšaukė iš Klaipėdos savo generalinį konsulą W. Maenssą. Valstiečių liaudininkų organas spėjo, kad „dabar turinti būti atlikta antroji susitarimo dalis, liečianti centro valdžios atstovavimą

¹³ *Rigasche Rundschau*, 1931 m. rugpjūčio 13 d.

* Analizuodami gandų apie tariamos Lietuvos pasiuntinių konferencijos surengimą Kaune (ar Palangoje) atsiradimo priežastis, manome, kad D. Zaunias ir kelių žymių Lietuvos pasiuntinių (V. Sidzikausko, P. Klimo, J. Šaulio) atostogos Palangoje tą vasarą, jų apsilankymai Klaipėdoje ir susitikimai su gubernatoriumi A. Merkiu nori nenori galėjo kai kam sudaryti įspūdį, kad tai neatsitiktinis sutapimas, kad diplomatai pajūryje ne šiaip pilvus prieš saulę šildė, o tarėsi svarbiais Lietuvos užsienio politikos – visų pirma Klaipėdos – klausimais. Neabejotinai taip ir buvo – retai susitikdami, jie negalėjo nekalbėti aktualiais užsienio politikos klausimais, antraip jie nebūtų buvę diplomatai. Tačiau, o šiame kontekste tai ypač svarbu, sprendžiant iš J. Šaulio dienoraščio, svarbiausia tos vasaros diskusijų tema Prezidentūroje ir URM, Palangoje, pas A. Merkį gubernatūroje visgi buvo ne Klaipėdos reikalai ir net ne santykių su Lenkija, o santykių su Vatikanu klausimai. Kur kas daugiau pasiuntinių į Lietuvą grįžo pačioje rugpjūčio pabaigoje, t. y. praėjus trims savaitėms po įtampos Klaipėdoje atoslūgio. Sprendžiant iš mums žinomos dienotvarkės, rugpjūčio pabaigoje buvo intensyviai ruošiami artėjančiai Tautų Sąjungos Tarybos sesijai ir kitą mėnesį turėjusiam įvykti „ekonomistų“ suvažiavimui, kuriame turėjo būti plačiai apsvarstyti Lietuvos prekybos, visų pirma eksporto plėtros pasaulinės ekonominės krizės sąlygomis, klausimai. Rugpjūčio 27 d. D. Zaunias surengtoje vakarieniėje dalyvavo V. Čarneckis, P. Klimas, V. Sidzikauskas, B. ir P. Dailidės, J. Baltrušaitis, K. Bizauskas, J. Šaulys („pietauta“ iki 1 val. nakties). Po dviejų dienų D. Zaunias ir Kaune susirinkę pasiuntiniai, dalyvaujant J. Tūbeliui, J. Lapėnui ir Jonui Glemžai (Pieno centro valdybos pirmininkui), išklaušė Žemės ūkio ministerijos atstovo pranešimą apie Lietuvos eksportą, jo galimybes ir trūkumus. Paskutines dvi rugpjūčio dienas diplomatai svarstė Lietuvos poziciją už kelių dienų turėjusioje prasidėti Tautų Sąjungos sesijoje, kurioje Lietuvai buvo du aktualiausi klausimai: Tranzito byla su Lenkija ir santykiai su signatarais dėl Klaipėdos bylos perspektyvų. Rugpjūčio 31-ąją d. D. Zauniui ir V. Sidzikauskui automobiliais išvykus į Eitkūnus (kur jie persėdo į Berlyno traukinį), ši parengiamoji konferencija baigė darbą (žr. J. Šaulio dienoraštis, LNM R-24443, t. I, p. 207). Ilgai rengtas ir lauktas „ekonomistų“ suvažiavimas, kaip ir planuota, prasidėjo jau po Tautų Sąjungos sesijos, D. Zauniui grįžus iš Ženevos (rugsėjo 25 d.). Kaip savo dienoraštyje rašė J. Šaulys, į šį „ekonomistų suvažiavimą“ susirinko visas Lietuvos „diplomatiniš pasaulis“ (J. Šaulio dienoraštis, LNM R-24443, t. I, p. 212).

Klaipėdos krašte¹⁴. Atrodo, šio straipsnio autorius buvo įsitikinęs, kad Lietuvai ir Vokietijai visgi pavyko susitarti dėl mainų kombinacijos „Maenssas už Merkį“, todėl, esą, galima laukti, kad bus pakeistas gubernatorius Klaipėdoje. Tačiau jis gerokai klydo – atsižvelgiant į tai, kokie tuo metu buvo Lietuvos ir Vokietijos santykiai, apie jokiais mainų kombinacijomis negalėjo būti ir kalbos. Ypač tą vasarą, kai A. Merkys iš esmės ėmė koordinuoti visų direktorijos pašalinimo bet kokiomis priemonėmis siekusių jėgų veiksmus.

Vokietijos, Latvijos ir kitų valstybių spaudoje pradėjus plačiai svarstyti perversmo Klaipėdoje galimybę, apie galimą pučą prabilus ir opozicijos dienraščiams, toliau tylėti nebegalėjo ir *Lietuvos aidas*. Atpasakojęs publikacijas Vokietijos spaudoje, oficialus autoritetingai pareiškė, kad visos šios sensacingos žinios „pramanytos nuo A iki Z“, dar pridurdamas, kad sukeldama šį „aliarmą“ Vokietija pasinaudojo lenkų propagandos prieš Lietuvą taikytais metodais¹⁵.

„Aliarmo“ kaltininkai neliko nenubausti. Gubernatoriaus A. Merkio pasiūlymu birželio pabaigoje vidaus reikalų ministras S. Rusteika „iki atskiro parėdymo“ uždraudė įvežti ir platinti Lietuvoje *Ostpreussische Zeitung*, dar griežtesnės sankcijos imtos taikyti *Koenigsberger Allgemeine Zeitung* atžvilgiu. Šioms sankcijoms URM nepritarė. Vėliau, rugpjūčio pabaigoje, padėčiai krašte normalizavusis, D. Zaunius kreipėsi raštu į vidaus reikalų ministrą, prašydamas kitais panašiais atvejais konsultuotis su URM, pabrėždamas, kad tokie sprendimai sudaro jo vadovaujamai ministerijai „kai kurių keblumų“ (ilgalaikiai draudimai apsunkina URM pastangas „privesti kalbamus laikraščius prie tinkamo tono“ Lietuvos atžvilgiu). Užsienio reikalų ministras prašė S. Rusteiką peržiūrėti jo nutarimą ir atsisaikyti sankcijų dar iki Tautų Sąjungos sesijos pradžios¹⁶. Ar atsižvelgė S. Rusteika į D. Zauniaus prašymą, mums nežinoma*, tačiau akivaizdu, kad tarp URM, VRM ir gubernatūros Klaipėdoje akivaizdžiai trūko veiksmų koordinacijos, kas, savo ruožtu, neigiamai veikė Lietuvos pozicijas krašte.

¹⁴ Vokiečiai laukia permainų Klaipėdoje, *Lietuvos žinios*, 1931 m. birželio 25 d., p. 1.

¹⁵ Ar tik ne lenkų pavyzdžiu?, *Lietuvos aidas*, 1931 m. birželio 25 d., p. 3.

¹⁶ D. Zaunius 1931 m. rugpjūčio 24 d. slaptas raštas Nr. 778 vidaus reikalų ministru S. Rusteikai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1156, l. 254.

* Žinant apie perdėm neigiamą S. Rusteikos nusistatymą D. Zauniaus atžvilgiu, tenka abejoti, kad jis būtų sutikęs savo veiksmus derinti su URM.

4.2. Didžiosios Britanijos ir JAV laikinųjų reikalų patikėtinių Thomo Hildebrando Prestono ir Hughho Stuardo Fullertono vojažai į Lietuvos pajūrį

Birželio pabaigoje pasklidę gandai apie lietuvių rengiamą pučą Klaipėdoje sukėlė didelį nerimą Londone. Tas nerimas dar labiau padidėjo, kai paaiškėjo, kad T. H. Prestonas negali gauti susitikimo su koku nors aukštu Lietuvos valstybės pareigūnu, galėjusiu paneigti gandus apie pasirengimą pučiui. Informacinėje izoliacijoje T. H. Prestonas buvo atsidūręs dėl paprasčiausios priežasties – prasidėjus vasaros atostogų metui Kaunas ištuštėjo, visi bent kiek save gerbiantys laikinosios sostinės valdininkai, taip pat ir Vyriausybės nariai, išskubėjo poilsiauti kas į Palangą, kas į kaimą. Įvertinęs tokią padėtį kaip potencialiai pavojingą, liepos 2 d. H. M. Knatchbullas-Hugessenas davė nurodymą T. H. Prestonui vykti į Lietuvos pajūrį ir ten išsiaiškinti Vokietijos spaudoje pasirodžiusių kaltinimų Lietuvai pagrįstumą.

Britų laikinasis reikalų patikėtinis nieko nelaukdamas ėmėsi vykdyti pasiuntinio pavedimą. Liepos 3 d. jis išvyko į keturias dienas trukusią inspekcinę kelionę maršrutu Kaunas–Klaipėda–Palanga–Kaunas, planuodamas vietoje susipažinti su padėtimi, susitikti su asmenimis, galėjusiais suteikti jam reikalingą informaciją. Klaipėdoje didžiausias viltis jis dėjo į susitikimą su A. Merkiu ir nenusivylė. Pokalbis su gubernatoriumi buvo nepaprastai informatyvus. Ypač kad, reikšdamas savo nuomonę Klaipėdos bylos, santykių su Vokietija ir valstybėmis signatarėmis klausimais, A. Merkys dėstė pažiūras, būdingas nemažai to meto Lietuvos politinio elito daliai. Jis, beje, kalbėjo kur kas atviriau nei D. Zaunius. Pvz., A. Merkys net nemėgino slėpti savo principinės nuostatos, kad A. Voldemaro politika, jo pastangos tiesiogiai susitarti su Vokietija visais Klaipėdos klausimais „buvusi klaidinga“. Gubernatoriaus nuomone, Vokietija paprasčiausiai pergudravo eksdiktatorių „vieno metu vesdama dvi politikas: vieną, taikią, – Kaune, kitą – Klaipėdoje, energingai skverbdamasi į visas – ekonominę, kultūrinę bei politinę – krašto gyvenimo sferas“¹⁷.

Kalbėdamas apie tarptautinį Klaipėdos bylos aspektą A. Merkys sutiko, kad Lietuvai geriau turėti reikalų su valstybėmis signatarėmis nei su Vokietija (lygiai tą patį T. H. Prestonui Klaipėdoje tvirtino ir E. Galvanauskas), tačiau apskritai jis buvo nusiteikęs gana pesimistiškai, manydamas, kad derybos su signatarais

¹⁷ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. liepos 20 d. konfidencialus pranešimas Nr. 272 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 15534, N 5309, 299.

faktiškai kvestionuoja Lietuvos suverenitetą Klaipėdos kraštui ir kenkia jos prestižui, o tuo sėkmingai naudojasi „ekstremistiniai elementai“ krašte. Gubernatorius atkreipė britų diplomato dėmesį ir į kitą momentą – nuo derybų su signatarais pradžios Klaipėdos krašte gerokai išaugo hitlerininkų propaganda, centro valdžios politiniai oponentai šias derybas, patį jų faktą ir valstybių signatarių intervenciją bandė pateikti kaip dar vieną savo skundų prieš Lietuvą pagrindimo įrodymą. Apibendrinamas padėtį krašte A. Merkys atvirai pareiškė, kad, nepriklausomai nuo valstybių signatarių intencijų Lietuvai, jos interesams krašte, vietoj pagalbos bus padaryta „daugiau žalos nei suteikta paramos“¹⁸. Pranešime Didžiosios Britanijos pasiuntiniui apie įvykusį pokalbį T. H. Prestonas sutiko su šiomis A. Merkio tezėmis, pripažindamas, kad seimelio narių skundų svarstymas Tautų Sąjungos Taryboje konsolidavo vokiečius krašte, o prasidėjus deryboms su valstybėmis signatarėmis Lietuvos pozicijos krašte „greičiau susilpnėjo nei sustiprėjo“¹⁹.

Kalbant krašto teismų kompetencijos ir prokuroro skyrimo klausimais gubernatoriaus pažiūros buvo analogiškos pozicijai, kuri buvo išdėstyta gegužės 22 d. D. Zauniaus neoficialiame memorandume, įteiktame W. Malkinui Ženevoje. Valstybių signatarių teisininkų pareiškimą dėl krašto teismų kompetencijos A. Merkys laikė esant ne tik žeminančiu Lietuvos prestižą, bet ir keliančiu grėsmę Lietuvos suverenitetui Klaipėdos krašte. Jei būtų laikomasi tokių nuostatų, tvirtino jis, Lietuva liktų beginklė prieš krašto vokiečius, neturėdama jokių galimybių patraukti atsakomybėn, pvz., atsakančių tarnauti Lietuvos kariuomenėje, negalėtų teisti valstybės išdavikų ir pan. Ne mažiau emociškai gubernatorius kalbėjo ir apie generalinio prokuroro skyrimą. „Šiandien padėtis krašte tokia – Vokietijos pilietis tvarko teisinių klausimų sprendimą Lietuvos teritorijoje“, – neslėpė pasipiktinimo A. Merkys, perspėdamas, kad priėmus valstybių signatarių poziciją teismų pavaldumo klausimu vokiečiams būtų sudarytos sąlygos niekinti centro valdžios institucijas Klaipėdos krašte. Kritiškai gubernatorius atsiliepė ir apie Klaipėdos Konvenciją, kuri, nenumatydama jokių sankcijų tais atvejais, kai ją pažeidinėjo ne Lietuvos Vyriausybė, o, pvz., autonominiai organai, leido krašto vokiečiams nebaudžiamai ją laužyti. Net ir Tautų Sąjungos finansinio eksperto atvykimo į Klaipėdos kraštą atžvilgiu A. Merkys buvo nusiteikęs nepalankiai, neabejodamas, kad šis vizitas tik pakenks Lietuvos prestižui ir sustiprins vokiškąjį šovinizmą krašte²⁰.

¹⁸ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. liepos 20 d. konfidencialus pranešimas Nr. 272 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 15534, N 5309, 299.

¹⁹ Ten pat, l. 299v.

²⁰ Ten pat, l. 299–299v.

Iš Klaipėdos T. H. Prestonas pasuko į Palangą, kur susitiko su ten atostogavusiais D. Zauniumi ir V. Sidzikausku. Priešingai nei gubernatorius A. Merkys, abu diplomatai tvirtino esą visiškai patenkinti pokalbiais su signatarais Klaipėdos reikalais. Ypač optimistiškai buvo nusiteikęs V. Sidzikauskas, reiškęs viltį, kad visi nesutarimai tarp Lietuvos ir valstybių signatarių bus pašalinti dar iki to laiko, kol jis užims pasiuntinio postą Londone spalio mėnesį⁴. Sprendžiant iš T. H. Prestono pranešimo, jis nepritarė tokiam V. Sidzikausko optimizmui²¹.

Taigi, liepos pradžioje, pokalbių Klaipėdoje ir Palangoje metu, apie jokių pučą nebuvo net užsiminta, nors A. Merkio padėties krašte vertinimas ir Klaipėdos Konvencijos kritika galėjo liudyti ir apie tam tikras jo intencijas pakeisti egzistuojančią padėtį, naudojant ryžtingas, įstatymų nenumatytas, priemones. Tačiau vien tik kritiškų gubernatoriaus kalbų kilusiems signatarų įtarimams patvirtinti neužteko, ypač kad panašaus pobūdžio A. Merkio pasisakymų užsienio valstybių diplomatams buvo tekę girdėti ir anksčiau. Raminančiai britų diplomatą paveikė ir Lietuvos užsienio reikalų ministro ir pasiuntinio Berlyne pareiškimai. Pranešime H. M. Knatchbullui-Hugessenui, apibendrinamas informaciją, gautą pokalbių su A. Merkiu, E. Galvanausku, D. Zauniumi ir V. Sidzikausku metu, britų laikinasis reikalų patikėtinis priėjo prie išvados, kad Lietuvos Vyriausybė Klaipėdos byloje buvo linkusi „juo toliau, juo daugiau atsiduoti signatarų, visų pirma britų, malonei“²². Ši išvada neabejotinai patvirtina, jog birželio pabaigoje ir liepos pradžioje vis plačiau sklindančius gandus apie pučo grėsmę Klaipėdoje T. H. Prestonas laikė esant be pagrindo.

Prie pučo temos vėl grįžta liepos antrojoje pusėje. Liepos 21 d., trumpam grįžęs iš atostogų Palangoje, D. Zaunius pakvietė T. H. Prestoną pasivažinėti automobiliu po Kauno apylinkes^{**}. Atsakydamas į kiek netikėtą ministro klausimą „Kokios paskutinės naujienos?“, britų diplomatas pirmiausia paminėjo vėl į apyvertą grįžusį

* V. Sidzikausko, vieno iš geriausių Lietuvos Klaipėdos reikalų žinovo, paskyrimas į Londoną (pareigas ten jis turėjo pradėti eiti 1931 m. spalio 1 d.) neabejotinai susijęs su nauja Lietuvos strategija Klaipėdos byloje, kuria siekta derybų ir sprendimų priėmimo centrą iš Ženevos perkelti į Londoną.

²¹ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. liepos 20 d. konfidencialus pranešimas Nr. 272 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 15534, N 5309, 299.

²² Ten pat, l. 299v.

** Kaip savo pranešime rašė T. H. Prestonas, jis mieliai priėmė Lietuvos užsienio reikalų ministro pakvietimą, kadangi tokių iškylių metu pastarasis paprastai būdavo labai šnekus. Beje, D. Zaunius mėgdavo pats vairuoti automobilį, o išvykus į gamtą – paplaukioti. „Zaunius yra aistringas plaukikas“, – teigė britų diplomatas (žr. T. H. Prestono 1931 m. liepos 22 d. pranešimas Nr. 164 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO*, 371, 15536, N 1693, 93).

gandą apie lietuvių pasirengimus pučui Klaipėdos krašte. D. Zaunius tvirtino, kad visi šie Rytų Prūsijos spaudos platinami gandai „yra visiškas nesusipratimas“²³.

O gandų ištis būtų fantastinių. T. H. Prestonas, pvz., sakėsi girdėjęs, jog, pučui pasisekus, Lietuvos sostinė iš Kauno bus perkelta į Klaipėdą²⁴. Kiti „žinovai“ tvirtino, kad „ruošdamiesi išvyti vokiečius už Nemuno“ lietuviai Klaipėdos krašte buvo sutelkę keletą šaulių divizijų, kone 100 000 reguliarios kariuomenės karių^{*}. „Ir visa tai ant tos „biednos“ direktorijos galvos...“ – ironizavo *Lietuvos aidas*, turėdamas galvoje, kad visos šios milžiniškos pajėgos telkiamos trijų asmenų direktorijai nuversti²⁵.

Gandai gandai, tačiau paskutinėmis liepos dienomis Klaipėdoje įvyko keli lietuvių aktyvistų protesto susirinkimai (vokiečiai tvirtino, kad su gubernatoriaus leidimu ar net jo iniciatyva), į kuriuos kviesti „visi, susirūpinę Klaipėdos krašto ateitimi“. Tai buvo masiniai susirinkimai. Pvz., liepos 29 d. Šaulių sąjungos name vykusiamе mitinge dalyvavo apie 700 asmenų^{**}. Šauliai, kurie buvo vieni iš aktyviausių prieš direktoriją nukreiptų susirinkimų organizatoriai ir dalyviai, atvyko į salę vilkėdami uniformomis... Kai kurie oratoriai buvo nusiteikę itin karingai: apkaltinę O. Böttcherį ir jo direktoriją sulaužius Konvenciją ir Statutą, jie atvirai ragino atsikratyti šia jų nekenčiama direktorija, neslėpdami ketinimo užtikrinti lietuvių ir Lietuvos teises krašte pačiomis ryžtingiausiomis priemonėmis. Beje, dieną prieš šį masinį šaulių ir lietuvių aktyvistų susirinkimą, liepos 28-ąją, gubernatorius A. Merkys Klaipėdoje surengė didelį priėmimą, kuriame dalyvavo Prezidentas A. Smetona su žmona, ministrai D. Zaunius ir S. Rusteika, nemažai kitų aukštų Lietuvos pareigūnų, ta proga atvykusių iš Palangos į Klaipėdą, nekalbant apie vietinius lietuvių lyderius ir aktyvistus. Tai buvo tradicinis priėmimas, kurį gubernatorius rengdavo kone kiekvieną kartą, kai Prezidentas A. Smetona atvykdavo atostogauti į pajūrį, tačiau maksimaliai padidėjusios įtampos krašte sąlygomis šį kartą toks priėmimas atrodė kiek kitaip. Krašto gyventojų vokiečių akyse toks priėmimas greičiau buvo panašus jei ir ne į jėgos demonstraciją, tai bent jau

²³ T. H. Prestono 1931 m. liepos 22 d. pranešimas Nr. 164 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO*. FO, 371, 15536, N 1693, 93.

²⁴ Ten pat.

^{*} 1931 m. Lietuvos kariuomenėje tarnavo apie 20 000 karių.

²⁵ Homo Politicus, Kada iš gandų daromos išvados, *Lietuvos aidas*, 1931 m. rugpjūčio 12 d., p. 3.

^{**} *Lietuvos keleivis*, 1931 m. liepos 31 d., p. 2.

į bandymą konsoliduoti visas centro valdžiai lojalias krašto jėgas lemiamų įvykių išvakarėse²⁶.

Atrodo, krašto gyventojų įtarimai buvo ne be pagrindo. Po kelių dienų, gavus gubernatoriaus leidimą, Klaipėdoje pradėti rinkti parašai po manifestu, raginančiu paleisti direktoriją ir seimelį bei paskelbti Klaipėdos krašte „lietuvių tautinę diktatūrą“. Vokiečių duomenimis, buvo surinkta apie 9 000 parašų^{*27}. Tokių protesto susirinkimų liepos pabaigoje buvo ne vienas, dėl to įtampa krašte pastebimai padidėjo, o susidūrimai tarp Klaipėdos vokiečių ir Lietuvos šalininkų tomis dienomis buvo tapę kone kasdieniu reiškiniu²⁸.

Kad Klaipėdoje vyksta kažkas neįprasto, buvo galima įsitikinti ir pavarčius Lietuvos laikraščius. „Klaipėdos krašte kažkas ne visai ramu. Išrodo, kad ten ne viskas tvarkoje, kad ten vyksta kažkoks procesas“, – rašė *Lietuvos žinios*. Dienraštis atkreipė dėmesį į nerimą keliantį momentą – Vokietijos spaudai trimituojant apie lietuvių pučo galimybę krašte, Elta skelbė aliarmuojančias žinias, kad neva tai Šilutė tapusi hitlerininkų veiklos centru – nepasitenkindami tik šūkavimais prieš Lietuvą hitlerininkai „perėjo prie veiksmų ir jau įvykdę visą eilę pasipiktinimą keliančių aktų: nuplėšę karišką iškabą, nupjovę kariuomenės telefono laidus, išvartalioję žydų kapinių paminklus ir net šovę į sargybinių, kuris stovi prie Lietuvos Banko skyriaus Šilutėje“²⁹. Į šį incidentą atkreipė dėmesį ir Kaune rezidavę užsienio diplomatai³⁰. Šį kartą ir *Lietuvos aidui* teko pripažinti, kad „tai ne kasdieninės, ne visai

²⁶ J. Šaulio dienoraštis, LNM R-24443, t. I, p. 199.

* Laiške pažymima, kad šis skaičius maždaug atitinka lietuvių, gyvenančių Klaipėdoje, skaičių.

²⁷ Vokietijos ambasadoriaus Londone K. von Neuratho 1931 m. rugpjūčio 3 d. konfidencialus laiškas Didžiosios Britanijos valstybės sekretoriui A. Hendersonui, *PRO*. FO, 371, 15534, N 5431, 323.

²⁸ Hugh S. Fullertono 1931 m. rugpjūčio 3 d. pranešimas Nr. 280 JAV valstybės sekretoriui H. L. Stimsonui, *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers*, 1932, vol. II, p. 468.

²⁹ Rimti įvykiai Klaipėdos krašte, *Lietuvos žinios*, 1931 m. rugpjūčio 5 d., p. 1.

³⁰ Dėl incidentų Šilutėje 1931 m. rugpjūčio pradžioje: šie incidentai minimi ir T. H. Prestono rugpjūčio 5 d. pranešime H. M. Knatchbullui-Hugessenui, tačiau informacija apie tai, kas iš tikrųjų įvyko Šilutėje, gana prieštaringa. *Lietuvos aidu* duomenimis, policijai greitai pavyko sulaikyti šiuos nusikaltimus padariusius asmenis. Oficioze net nurodomos jų pavardės: Šilutės mokytojo sūnus Teschneris ir jo bičiulis iš Tilžės Laborius, be to, ypač pabrėžiama abiejų vokiškoji kilmė. Dar daugiau, *Lietuvos aidas* tvirtino, kad Teschneris teisme prisipažino padaręs visus minėtus nusikaltimus. Tokio pobūdžio nusikaltimus padarę asmenys, Klaipėdos krašte galiojant karo padėčiai, privalėjo būti atiduoti Kariuomenės teismui, tačiau krašto policija Teschnerį perdavė valsčiaus teisėjui, kuris rugpjūčio 14 d. jį paleido, nusprendęs, kad jo įvykdyti nusikaltimai nėra svarbūs. Įsakius Teschnerį suimti antrą kartą šis pabėgo į Vokietiją (žr. Nudaužyti iškabas, nupjaustyti telefono vielas ir šauti į banko sargybinių – nėra nusikaltinimas, *Lietuvos aidas*, 1931 m.

paprastos žinios“, tačiau oficiozas visgi ragino nedaryti iš jų toli siekiančių išvadų, gandus apie pučą ir toliau vertindamas kaip „fantastinius“, kaip „nieko nepagrįstas baimes, neturinčias jokio realaus pagrindo“³¹.

Tuo buvo sunku patikėti. Kiekviena diena atnešdavo vis naujų netikėtumų. Rugsjūčio pradžioje Klaipėdoje pradėti platinti atsišaukimai į Rytų Prūsijos gyventojas („Ostpreussen!“), raginantys juos atsiskirti nuo Vokietijos ir tapti dar viena nepriklausoma Baltijos valstybe. Ant atsišaukimo puikavosi jį atspausdinusios spaustuvės pavadinimas bei jos savininko vardas ir pavardė: Spaustuvė *Lituania*, Klaipėda, Palangos gatvė 23–24, savininkas V. Šaulinskis. Tas pats V. Šaulinskis, kuris 1923 m. buvo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto sekretorius, aktyvus Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos dalyvis, vėliau Šaulių sąjungos ir kitų lietuviškų organizacijų krašte narys... Gavęs iš Klaipėdos krašto komendantą šį atsišaukimą, D. Zaunius reagavo rimtai. „Turint galvoje esamą tendenciją visus esamus ir nesamus dalykus kratyti Lietuvos Vyriausybės atsakomybėn, norėčiau ir skaitau savo priederme prašyti Tamstą, kiek tai galima, kad Tamstos žinioje esamos įstaigos galimai toliau atsiribotų nuo panašių lapelių leidimo“, – rašė jis laiške A. Merkiui³². Skaitant šias eilutes nori nenori susidaro įspūdis, jog užsienio reikalų ministras nebuvo tvirtai įsitikinęs, kad toks atsišaukimas buvo parengtas be gubernatoriaus žinios... O tai, savo ruožtu, patvirtina mūsų tezę, kad D. Zaunius dažniausiai nebuvo informuojamas arba ne visuomet išsamiai informuojamas apie užkulisinius gubernatoriaus ir jo talkininkų veiksmus³.

rugsjūčio 22 d., p. 2). Šis epizodas, beje, labai iškalbingas – skaitant apie šiuos „žygius“ kyla klausimas, kiek veiksminga buvo krašte veikianti karo padėtis? Kita vertus, geresnės iliustracijos Lietuvos atstovų argumentams diskusijoje su jų oponentais dėl Klaipėdos krašto teismų kompetencijos vargu ar buvo galima rasti. Tačiau tuo ši istorija nesibaigė. Kaip vėliau D. Zaunius pripažino H. M. Knatchbullui-Hugessenui, priešingai nei buvo tikėtasi ir oficialiai skelbta, areštavus šių nusizengimų kaltininkus, paaiškėjo, kad jie ne vokiečiai, o lietuviai... Tokį pripažinimą D. Zaunius pateikė kaip gubernatoriaus A. Merkio objektyvumo tiriant panašaus pobūdžio incidentus įrodymą. Lietuvos užsienio reikalų ministras, beje, dėl šių incidentų buvo linkęs kaltinti ne hitlerininkus, o alkoholį. Vokietijos pasiuntinybėje Kaune manyta, kad tai buvo Lietuvos saugumo agentų darbas (žr. H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugsjūčio 12 d. konfidencialus pranešimas Nr. 305 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 15534, N 5743, 19–19v).

³¹ Kas dedasi Klaipėdos krašte, *Lietuvos aidas*, 1931 m. rugsjūčio 7 d., p. 1.

³² D. Zaunius 1931 m. rugsjūčio 5 d. konfidencialus laiškas A. Merkiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1319, l. 359–360.

* Atrodo, ne ką daugiau už ministrą tais jautriais reikalais buvo informuojamas ir 1931-ųjų vasarą dažnai jį pavadavęs J. Šaulys. Beje, tą vasarą jis nuolat kursavo tarp Kauno, Klaipėdos ir Palangos, susitikinėdamas ir su Prezidentu A. Smetona, Ministru Pirmininku J. Tūbeliu (nekalbant apie D. Zaunį ir A. Merkį). Su pirmaisiais vyrais jis svarstė aktualiausius Lietuvos užsienio politi-

Tiesa, būta atvejų, kai D. Zaunius ir A. Merkys suvienydavo savo pastangas vieniems ar kitiems tikslams Klaipėdos krašte pasiekti. Nors ir būdami skirtingų pažiūrų dėl daugelio Lietuvos politikos Klaipėdoje aspektų, abu jie, suprantama, buvo suinteresuoti stiprinti krašte lietuviškąsias jėgas. 1931-ųjų vasarą tai buvo ypač aktualu. Liepos 21 d., artėjant „daug pasitarnavusio lietuviškos Vokietijoje labai“ Prūsų Lietuvos veikėjo Jokūbo Stikloraičio 60 metų jubiliejui, D. Zaunius savo ir A. Merkio vardu raštu kreipėsi į Ministrų Kabineta, ragindamas suteikti finansinę paramą šiam iškiliam mažlietuvių veikėjui, kuris dėl dalyvavimo lietuviškoje veikloje buvo tapęs, užsienio reikalų ministro žodžiais, „mūsų santykių su Vokietija įtempimo auka“³². Pabrėžęs URM pastangas derybų su Vokietija keliu atgauti pensiją J. Stikloriui, D. Zaunius gana skeptiškai vertino jų baigtį. „Tas bus galima pasiekti tik tuomet, kai su Vokietija bus šiek tiek geresni santykiai ir kai Klaipėdoje bus apriimtą didesnieji priešingumai, ko tuo tarpu laukti, deja, dar negalima“, – rašė jis minėtame laiške Vyriausybės nariams³³.

Savo ir A. Merkio pasiūlymą Ministrų Kabinetai D. Zaunius motyvavo ir poreikiu saugoti Vyriausybės prestižą krašto lietuvių bendruomenės akyse, pastebėdamas, kad Klaipėdos krašto lietuvius labai blogai veikė vokiečių varoma agitacija – jiems bandyta įteigti, jog pasinaudojusi Lietuvai nusipelnusiais asmenimis Vyriausybė vėliau „nuo jų nususuka, juos apleidžia“. Neabejodamas, kad krašto lietuviai minės J. Stikloraičio sukaktuves („padarys žygių savo veteranui ir kovotojui pagerbti“), ministras perspėjo, kad krašte „susidarytų labai nemalonūs įspūdis“, jei šio iškilus mažlietuvių veikėjo materialinio aprūpinimo klausimas nebūtų bent kiek pagerintas. „Ir šis įspūdis, be abejo, atsilieptų į lietuvių judėjimą Klaipėdos

kos klausimus, tačiau jo dienoraštyje nei su žiburiu nerasite net užuominos apie jokią pasiuntinių konferenciją, jokių reikšmingų pokalbių ar slaptus Vyriausybės planus dėl perversmo Klaipėdoje organizavimo. Taip jau susiklostė, kad didžiausios įtampos Klaipėdoje metu J. Šaulys buvo apsistojęs pajūryje (Klaipėdoje ir Nidoje). Sunku patikėti, tačiau stipriausi jo įspūdžiai laikotarpiu tarp liepos 28 d. ir rugpjūčio 8 d., t. y. kai priešprieša ten pasiekė maksimalų laipsnį, buvo ... virš Klaipėdos praskridęs „Grafas Zeppelinai“, kopimas į Nidos didžiąją kopą (kuri tuo metu buvo 60 metrų aukščio!) ir dar ... maudymasis jūroje! (*J. Šaulio dienoraštis*, LNM R-24443, t. I, p. 200–202).

* J. Stikloraičio 60 metų sukaktuvės turėjo būti minimos liepos 25 d. Kaip nurodoma D. Zauniaus rašte, už dalyvavimą lietuviškoje veikloje Vokietijos Vyriausybė nuo 1923 m. kovo 31 d. buvo nutraukusi jam pensijos mokėjimą (3 300 markių kasmet). 1930 m. liepos 24 d. Lietuvos Ministrų Kabinetas sutiko leisti mokėti J. Stikloriui po 500 litų kas mėnesį avanso pensijos sąskaiton, kol bus sureguliuotas pensijos klausimas, tačiau ši suma negalėjo kompensuoti jam pensijos praradimo.

³³ D. Zauniaus 1931 m. liepos 21 d. slaptas tarnybinis pranešimas Nr. 632 Ministrų Kabinetai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1156, l. 394.

krašte“, – neabejojo D. Zaunius, siūlydamas Vyriausybei leisti avansu išmokėti J. Stikloriui „tokio dydžio pensiją, kokią jam turėjo mokėti Vokietija (apie 660 litų kas mėnesį), kartu suteikiant jam 30 000 litų paskolą be procentų“³⁴. Atsižvelgiant į platesnį tų dienų įvykių Klaipėdoje kontekstą, tenka manyti, kad Vyriausybė šį prašymą turėjo patenkinti.

Nepaisant *Lietuvos aid*o raminimų, gandai apie galimą pučą Klaipėdoje liepos pabaigoje ir rugpjūčio pradžioje tapo svarbiausia pokalbių Lietuvoje tema, gyvai aptarinėta Kauno, Klaipėdos, Palangos kavinėse ir užsienio valstybių pasiuntinybėse. Kadangi priešpriešos Klaipėdoje sustiprėjimas niekam nekėlė abejonų, kai kurie iš užsienio diplomatų netrukus pasekė T. H. Prestono pavyzdžiu ir išsiruošė kelionėn į Lietuvos pajūrį. Liepos 28 d., kaip tik tą dieną, kai Klaipėdoje įvyko pirmasis didesnis lietuvių aktyvistų susirinkimas, į uostamiestį atvyko JAV laikinasis reikalų patikėtinis Lietuvoje H. S. Fullertonas³⁵. Kaip ir jo kolega britas, amerikietis pirmiausia susitiko su gubernatoriumi, tikėdamasis iš pirmų lūpų sužinoti apie padėtį krašte. A. Merkys ir vėl nenuvylė. Su JAV diplomatu jis kalbėjo atvirai, tiek atvirai, kad net glumino savo pašnekovą. Pvz., jis net nebandė slėpti įsitikinimo, jog valstybės signatarės Klaipėdos ginče parems Vokietiją! Pakartojęs ankstesnį savo nusistatymą dėl neigiamo Klaipėdos bylos svarstymo Tautų Sąjungos Taryboje poveikio Lietuvos interesams, šį kartą jis tiesiai pareiškė, kad Lietuvos valdžios ir autonomijos organų ginčas negali būti išspręstas („peštynės ir toliau tęsis“), kol nebus pakeista 1924 m. pasirašyta Klaipėdos Konvencija arba jos apskritai nebus atsisakyta³⁵.

F. S. Fullertonui susidarė įspūdis, kad taip kalbėdamas „generolas Merkys“^{**} leido suprasti, jog susidariusioje padėtyje efektyviausiai visas kilusias problemas būtų galima išspręsti pučo keliu (sic!). Tiesa, kartu jis tvirtino, kad gandai apie galimą jėgos panaudojimą, išvejančią iš krašto direktoriją ir nepatenkintą vokiškąją elementą, neturi jokio pagrindo. Tačiau šį paneigimą jis palydėjo makiavelišku komentaru: esą, „nors jis asmeniškai ir pritartų šiam kursui (t. y. tokiam „išvijimui“, kitaip sakant, pučui – *aut. pastaba*), tokia galimybė niekada nebuvo rimtai svarstyta Vyriausybėje, tačiau tokio scenarijaus neatmeta kai kurios radikalias

³⁴ D. Zaunius 1931 m. liepos 21 d. slaptas tarnybinis pranešimas Nr. 632 Ministrų Kabinetai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1156, l. 395.

* Klaipėdoje H. S. Fullertonas praleido keturias dienas, į Kauną jis išvyko liepos 31 d.

³⁵ Hugh S. Fullerton 1931 m. rugpjūčio 3 d. pranešimas Nr. 280 JAV valstybės sekretoriui H. L. Stimsonui, *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers*, 1932, vol. II, p. 466–467.

** Ataskaitoje H. L. Stimsonui apie šį pokalbį JAV laikinasis reikalų patikėtinis A. Merkys būtent taip tituluoja, nors paskutinį kartą eidamas Lietuvos krašto apsaugos ministro pareigas (1926 m. gruodžio 18 d. – 1927 m. rugpjūčio 11 d.) A. Merkys turėjo pulkininko leitenanto laipsnį.

jėgos šalyje“!³⁶ Toks dviprasmiškas pareiškimas privertė JAV diplomata suklusti. Ypač iškalbingai šiame sakinyje skambėjo žodžiai „rimtai“ ir „šalyje“. Tokį pareiškimą buvo galima suprasti ir taip: Vyriausybė svarstė pučo galimybę, bet nelabai „rimtai“. Pasažą dėl radikaliųjų jėgų „šalyje“ (ne „krašte“) pritarimo perversmo scenarijui buvo galima suprasti ir kaip užuominą, kad pučistai, panašiai kaip ir 1923 m. sausio mėnesį, susilauktų paramos iš Didžiosios Lietuvos. Įtartinais skambėjo ir kiti A. Merkio pasisakymai. Pvz., kalbėdamas apie vidaus padėtį Vokietijoje gubernatorius neabejojo, kad A. Hitlerio šalininkams atėjus į valdžią vienas pirmųjų jų žingsnių bus pučo Klaipėdos krašte organizavimas, jo atplėšimas nuo Lietuvos ir prijungimas prie Vokietijos³⁷. Šiuo atveju ne tiek svarbu, pirmu, antru ar trečiu žingsniu, naciams atėjus į valdžią, jie būtų atplėšę Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos, svarbiau buvo tai, kad pats grėsmės Lietuvos teritoriniam vientisumui akcentavimas skambėjo kaip pasiteisinimas dėl pačių ryžtingiausių priemonių panaudojimo siekiant išvengti tokio scenarijaus.

Amerikiečių diplomato įtarimus patvirtino ir kiti jo pašnekovai Klaipėdoje. Erikas Widdingas, Tautų Sąjungos atstovas Klaipėdos uosto Taryboje, sakė jam, kad vietos vokiečiai tomis dienomis nuoširdžiai baiminosi, jog lietuvių nacionalistai – su Vyriausybės žinia ir net visišku jos pritarimu – gali imtis jėgos veiksmų. Apie tokius ketinimus liudijo ir gerokai padidėjęs lietuviškų organizacijų, visų pirma šaulių, aktyvumas. Gubernatoriaus elgesys taip pat atrodė įtartinais. Kai kurie H. S. Fullertono pašnekovai Klaipėdoje teigė, kad A. Merkys nesiėmė jokių priemonių padėčiai krašte normalizuoti, todėl įtampa augo ir toliau³⁸.

Didelį išpūdį H. S. Fullertonui padarė pokalbis su buvusiu Lietuvos Ministru Pirmininku ir užsienio reikalų ministru E. Galvanausku^{*}. Vienas iš nedaugelio Lietuvos politikų, pelnęs visuotinę diplomatinio korpuso Kaune pagarbą, šis iškilus, racionalumu pasižymėjęs lietuvis, iki tol nuolat raginęs abi puses ieškoti pozityvių Klaipėdos problemų sprendimo kelių ir optimistiškai tikėjęs, kad juos galima rasti, šį kartą buvo nusiteikęs visiškai kitaip. Pokalbio su H. S. Fullertonu metu jis aštria tirada užsipulė Vokietiją, tačiau negailėjo kritikos ir Lietuvos Vyriausybei, nesugebėjusiai pažaboti reicho įtakos krašte. E. Galvanauskas neslėpė

³⁶ Hugh S. Fullertono 1931 m. rugpjūčio 3 d. pranešimas Nr. 280 JAV valstybės sekretoriui H. L. Stimsonui, *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers*, 1932, vol. II, p. 466–467.

³⁷ Ten pat, p. 467.

³⁸ Ten pat, p. 468.

* Tuo metu pasitraukęs iš viešo gyvenimo jis tapo privačiu verslininku Klaipėdoje.

pasipiktinimo, kad centro valdžios „nesuvokiamo kvailumo“ politika panaikino bet kokią priimtino kompromiso ir susitaikymo galimybę krašte³⁹.

H. S. Fullertonui tik grįžus į Kauną, rugpjūčio 1 d., šeštadienio vakare, Didžiosios Britanijos laikinasis reikalų patikėtinis Lietuvoje T. H. Prestonas vėl gavo H. M. Knatchbullo-Hugesseno instrukciją, nurodančią jam kuo skubiau susitikti su A. Smetona ir D. Zauniumi bei perduoti jiems Didžiosios Britanijos pasiuntinio susirūpinimą dėl neramių žinių, pasiekiančių jį iš Klaipėdos⁴⁰. Kadangi abu nurodyti asmenys tuo metu atostogavo pajūryje, sekmadienio rytą britų diplomatas automobiliu išvyko į Palangą. Antra per mėnesį T. H. Prestono kelionė į Lietuvos pajūrį rodė, kad britai rimtai baiminosi spjogimo Klaipėdoje.

Savo kelionės tikslą T. H. Prestonas pasiekė tik 6 valandą po pietų ir jau 10 valandą vakaro jam pavyko susitikti su D. Zauniumi jo privačioje rezidencijoje Palangoje. D. Zaunius sutiko svečią puikiai nusiteikęs, visiškai nepriekaištaudamas jam dėl vėlaus vizito ir net pakvietė britą kartu su juo dalyvauti ančių medžioklėje kitą dieną. Aptariant padėtį Klaipėdos krašte, T. H. Prestonas, kaip kad ir buvo įgaliotas, pareiškė: jei dabar, kai signatarai yra užsiėmę Klaipėdos reikalais, kai svarstoma galimybė kreiptis į NTTTT, krašte atsitiktų kažkas netikėto, Lietuva labai pakenktų savo pozicijoms, prarasdama visas iki šiol dar turėtas simpatijas⁴¹.

Užsienio reikalų ministro reakcija į tokį perspėjimą buvo iškalbinga – jis nepuolė teisintis, o iškart tvirtai pareiškė „neleisias šiems jauniems žmonėms“, turėdamas galvoje Šaulių sąjungos narius, diktuoti jam ar Vyriausybei, kokią politiką reiktų vesti Klaipėdos krašte⁴². Kadangi toks pažadas galėjo būti supastas ir kaip netiesioginis pasirengimo pučui pripažinimas, D. Zaunius skubiai pasitaisė, pabrėždamas sutinkąs su T. H. Prestono jam perpasakota britų pasiuntinio nuomone, kad „gandai apie pučą yra iš fantastikos srities“⁴³. Po tokio pareiškimo susidarė keista padėtis: viena vertus, ministras žadėjo neleisti „karštomis galvoms“ imtis jėgos veiksmų krašte, kita vertus, jis neigė pačią tokių veiksmų galimybę. Matyt, norėdamas išvengti tolimesnio konfūzo, D. Zaunius (kaip savo pranešime teigė britų

³⁹ Hugh S. Fullertono 1931 m. rugpjūčio 3 d. pranešimas Nr. 280 JAV valstybės sekretoriui H. L. Stimsonui, *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers*, 1932, vol. II, p. 468.

⁴⁰ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 2 d. telegrama Nr. 47 į *Foreign Office, PRO. FO*, 371, 15534, N 5368, 305.

⁴¹ Ten pat.

⁴² T. H. Prestono 1931 m. rugpjūčio 5 d. konfidencialus pranešimas Nr. 169 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO*, 371, 15534, N 5745, 33.

⁴³ Ten pat.

diplomatas, „kur kas rimtesne intonacija“) pridūrė, jog direktorija yra sukėlusį tokį visuotinį nepasitenkinimą Klaipėdos krašte, kad Vyriausybė bandys ją pašalinti „konstitucinėmis priemonėmis“. Kad ir kaip stengėsi T. H. Prestonas, jam nepavyko išgauti iš užsienio reikalų ministro, ką konkrečiai jis turėjo galvoje kalbėdamas apie „konstitucines priemones“, tačiau šių ketinimų rimtumu jis nesuabejojo⁴⁴.

Pokalbio metu D. Zaunius neslėpė susierzinimo Vokietijos pasiuntinio Kaune elgesiu, kaltindamas jį dramatinizuojuant padėtį Klaipėdos krašte, piktdindamasis, kad H. Morahtas dėl tariamo pučo pavojaus padarė pareiškimus Ministrui Pirmininkui J. Tūbeliui ir krašto apsaugos ministrui B. Giedraičiui. Dar labiau jį suerzino, kad, tuo pačiu reikalu atvykęs į URM, H. Morahtas paprašė susitikimo ne su juo, o kažkodėl su J. Aukštuoliu. „Tokie pareiškimai turėtų būti daromi užsienio reikalų ministrui!“ – neslėpdamas nepasitenkinimo kalbėjo D. Zaunius⁴⁵.

Toliau pokalbis pasuko visiškai netikėta kryptimi. Didelei T. H. Prestono nuostabai, Lietuvos užsienio reikalų ministras, vis labiau jaudindamasis, pradėjo teisinti savo užsienio politikos kursą, savo, kaip ministro, darbą. Pranešime pasiuntiniui, rašydamas apie šį pokalbio epizodą, T. H. Prestonas teigė jau anksčiau turėjęs informacijos apie vos ne kasdien stiprėjančias D. Zauniaus bendradarbių^{*} pastangas pašalinti jį iš ministro posto. Vis dėlto toks ministro atvirumas britų diplomatai buvo labai netikėtas. Pokalbio pradžioje buvusios puikios ministro nuotaikos neliko nei žymės, pranešime H. M. Knatchbullui-Hugessenui rašė laikinasis reikalų patikėtinis. Pasidavęs įkarščiui, D. Zaunius net mestelėjo mįslingą frazę: „Lai jie pabando surasti ką nors geresnį nei aš jų darbui Ženevoje atlikti...“⁴⁶

Prieš šios ministro frazės dar grįšime, tačiau tąkart T. H. Prestonas nepanoro toliau tęsti pokalbio šia tema. Pabrėžęs neturįs nei noro, nei teisės „kritikuoti Lietuvos užsienio reikalų ministro vedamo kurso“, jis siūlė grįžti prie svarbiausios pokalbio temos, prašydamas D. Zauniaus duoti Vyriausybės garantijas, kad Klaipėdoje nebus jokių netikėtumų. Kad nekiltų kokių nors nesusipratimų ateityje, jis labai konkrečiai nurodė vieną „netikėtumą“, kurio Didžioji Britanija visų pirma pageidavo išvengti Klaipėdos krašte, – ministras privalėjo pažadėti, kad direktorija

⁴⁴ T. H. Prestono 1931 m. rugpjūčio 5 d. konfidencialus pranešimas Nr. 169 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO, 371, 15534, N 5745, 33*.

⁴⁵ Ten pat.

^{*} T. H. Prestono pranešimo tekste vartojamas „kolegų“ terminas. Kurį iš jų turi galvoje britų diplomatas, sunku pasakyti, greičiausiai porą mėnesių prieš aprašomuosius įvykius iš Vatikano į Lietuvą (ne be D. Zauniaus „pagalbos“) anksčiau laiko grįžusį J. Šaulį.

⁴⁶ Ten pat, l. 33–33v.

nebus pašalinta prievarta, o jos nariai nebus areštuoti. Išklauses tokio neįprasto prašymo, D. Zaunius sutiko duoti britų diplomato pageidaujamas garantijas. Dar daugiau, kaip savo pranešime rašė T. H. Prestonas, savo pažadą jis davė „ypač rimtu ir iškilmingu tonu“⁴⁷.

Baigiantis pokalbiui, britų diplomatas dar pasiteiravo, kiek atitinka tiesą pasirodę pranešimai apie Lietuvos kariuomenės judėjimą Klaipėdos krašte? D. Zaunius neneigė, kad krašte buvo sutelktos papildomos karinės pajėgos, miglotai pastebėdamas, jog šių atsargumo priemonių buvo privalu imtis, kadangi pavojus, jog hitlerininkai iš Rytų Prūsijos gali pradėti keltis per Nemuną, yra visiškai realus⁴⁸.

4.3. Vokietijos ambasadoriaus Londone Konstantino von Neuratho demaršas. Hughe Montgomery Knatchbullo-Hugesseno apsilankymas Kaune

Reicho spaudimas Lietuvai vien tik spaudos publikacijomis apie Klaipėdoje rengiamą pučą neapsiribojo. Britams bandant sulaukyti Lietuvos Vyriausybę nuo sprendimo panaudoti jėgą Klaipėdos krašte, Vokietijos diplomatai taip pat nesėdėjo rankas sudėję. Rugsėjo 3 d. Vokietijos ambasadoriaus Londone K. von Neurathas pasiuntė konfidencialų laišką Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretoriui A. Hendersonui, informuodamas jį apie Lietuvos Vyriausybės siekį pakeisti Konvencija ir Statutu nustatytą režimą Klaipėdos krašte. Laiške teigiama, kad plati prieš direktoriją ir krašto autonomiją statusą nukreipta agitacija buvo vedama su gubernatoriaus A. Merkio žinia ir sutikimu, nurodomi ir keli konkretūs Lietuvos kariuomenės dalių permetimo į kraštą atvejai⁴⁹. Atkreipęs A. Hendersono dėmesį į „neatsakingų elementų“ Klaipėdoje rengiamą pučą („*coup d'état*“), laiško pabaigoje K. von Neurathas prašė Karališkosios Vyriausybės panaudoti visą savo įtaką

⁴⁷ T. H. Prestono 1931 m. rugsėjo 5 d. konfidencialus pranešimas Nr. 169 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO, 371, 15534, N 5745, 33–33v*; H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugsėjo 12 d. konfidencialus pranešimas Nr. 305 A. Hendersonui, *PRO. FO, 371, 15534, N 5743, 19*.

⁴⁸ T. H. Prestono 1931 m. rugsėjo 5 d. konfidencialus pranešimas Nr. 169 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO, 371, 15534, N 5745, 33–33v*.

* K. von Neuratho laiške minimas nedidelių Lietuvos kariuomenės dalinių telkimas netoli sienos su Rytų Prūsija esančiame Pagėgių miestelyje ir apskritai Pagėgių rajone.

Kaune, „rimtai įspėjant Lietuvos Vyriausybę ir pareikalaujant iš jos visiško šių machinacijų sustabdymo“⁴⁹.

Po kelių dienų, rugpjūčio 5-ąją, *Foreign Office* apsilankęs Vokietijos ambasados Londone patarėjas grafas A. von Bernstorffas dar kartą pakartojo prašymą dėl britų ir kitų signatarų intervencijos Kaune, reikalaudamas imtis kuo skubiausių veiksmų, siekiant užkirsti kelią pučui Klaipėdoje. Vokietijos diplomatas atkreipė Šiaurės departamento direktoriaus H. J. Seymouro dėmesį į D. Zauniaus pareiškimą H. Morahtui, esą, kilus pučui Lietuvos Vyriausybė neturėtų jokių galimybių kontroliuoti padėties. Toks pareiškimas, pasak jo, padarė labai blogą įspūdį *Auswärtiges Amt*⁵⁰. Jei grafas neblefavo, tiksliau, jei Vokietijos pasiuntinys Kaune sakė tiesą, toks pareiškimas, prisimenant iškilingai Palangoje duotas garantijas, galėjo visiškai sukompromituoti Lietuvos užsienio reikalų ministrą. H. J. Seymouras paskubėjo nuraminti Vokietijos diplomata, sakydamas, kad Karališkoji Vyriausybė daranti viską, kas įmanoma, skatindama lietuvius vengti neapgalvotų veiksmų, žadėdamas ir ateityje imtis visų priemonių, kad sulaikytų Lietuvą nuo Klaipėdos Konvencijos pažeidimo⁵¹.

Britai neliko abejingi Vokietijos diplomatų prašymams, ypač kad D. Zauniaus pareiškimas Palangoje apie ketinimą „konstitucinėmis priemonėmis“ atsikratyti direktorijos sukėlė didelį nerimą ir *Foreign Office*. Ten imta apgailestauti, kad H. M. Knatchbullas-Hugessenas pats nenuvyko į Kauną, šią atsakingą misiją pavėsdamas laikinajam reikalų patikėtiniui. Rugpjūčio 6 d. Didžiosios Britanijos pasiuntinys Baltijos valstybėse gavo šifruotą telegramą iš Londono, kurioje, priminus apie Vokietijos ambasadoriaus Londone prašymą, jam buvo nurodyta vykti į Lietuvą ir pakartoti ten „labai griežtus perspėjimus“. *Foreign Office* nuomone, Palangoje duotos D. Zauniaus garantijos, be jokios abejonės, buvo sveikintinos, tačiau nepakankamos, kadangi lietuviška pareiškimo dėl galimo direktorijos pašalinimo „konstituciniais metodais“ interpretacija galėjo būti labai plati. Pasiuntinys buvo įgaliotas pareikšti, kad bet kokia provokacija iš Lietuvos Vyriausybės pusės dabartinėmis aplinkybėmis būtų labai pavojinga⁵².

⁴⁹ Vokietijos ambasadoriaus Londone K. von Neuratho 1931 m. rugpjūčio 3 d. konfidencialus laiškas A. Hendersonui, *PRO. FO, 371, 15534, N 5431, 323*.

⁵⁰ H. J. Seymouro 1931 m. rugpjūčio 5 d. atmintinė, *PRO. FO, 371, 15534, N 5480, 332–333*.

⁵¹ Ten pat.

⁵² *Foreign Office* 1931 m. rugpjūčio 6 d. šifruota telegrama Nr. 16 H. M. Knatchbullui-Hugesseniui, *PRO. FO, 371, 15534, N 5446, 331*.

Tą pačią dieną H. M. Knatchbullas-Hugessenas paskambino į Kauną, bandydamas susitarti dėl būsimųjų susitikimų. Didelei jo nuostabai, išgirdus apie pasiuntinio ketinimą atvykti į laikinąją sostinę, ši kartą ten niekas neapsidžiaugė. Paprašius susitikti su Ministru Pirmininku britui buvo pasakyta, kad J. Tūbelis yra išvykęs iš Kauno, tačiau niekas tiksliai nežinojo kur. Paskambinus į URM dėl susitikimo su ministru H. M. Knatchbullui-Hugesseniui pirma bandyta aiškinti, jog D. Zaunius serga, vėliau – kad ministras išvyksta į kaimą. Galų gale Didžiosios Britanijos pasiuntiniui visgi pavyko suderinti susitikimo su užsienio reikalų ministru laiką, tačiau lietuvių elgesys atrodė labai įtartinais. „Atostogų metu Lietuvos Respublika paliekama valdyti pati save“, – pranešime į *Foreign Office* ironiškai konstatavo H. M. Knatchbullas-Hugessenas, pridurdamas, kad toks aukščiausių Lietuvos pareigūnų nepasiekiamumas didėjančios įtampos Klaipėdoje kontekste buvo „nerimą keliančiu simptomu“⁵³.

Rugpjūčio 8 d. ryte H. M. Knatchbullas-Hugessenas įžengė pro URM duris. Pokalbis su D. Zauniumi buvo ilgas ir sunkus. Ministras neslėpė įsitikinimo, kad tokį netikėtą pasiuntinio atvykimą į Kauną paskatino Vokietijos Vyriausybės kreipimasis į valstybes signatares. Kitaip sakant, jis neabejojo, jog britas į Kauną atvyko vokiečių paprašytas. Tai, beje, paaiškina priežastis, dėl kurių H. M. Knatchbullui-Hugesseniui ši kartą buvo taip sunku gauti susitikimus laikinojoje sostinėje. Tačiau ir D. Zaunių galima suprasti – jis turėjo rimtų priežasčių būti nepatenkinamas britų elgesiu. Praėjus vos kelioms dienoms po „iškilmingų“ garantijų, duotų T. H. Prestonui Palangoje, ši kartą jas pageidavo išgirsti pasiuntinys! Tokį pasiuntinio vizitą buvo galima suprasti ne tik kaip nepasitikėjimą ministro žodžiu, bet ir kaip pasidavimą Vokietijos spaudimui. Kitaip sakant, D. Zaunius turėjo rimtų priežasčių abejoti britų diplomatų nešališkumu Lietuvos ir Vokietijos ginče.

Ministro ir pasiuntinio pokalbis vyko gana nervingoje atmosferoje. H. M. Knatchbullui-Hugesseniui išsakius Didžiosios Britanijos susirūpinimą padėtimi Klaipėdoje ir perspėjus, kad bet kokie nelegalūs veiksmai krašte gali turėti Lietuvai „labai rimtų pasekmių“⁵⁴, D. Zaunius, rodydamas į gulintį ant stalo sidabrinį portsigarą, paklausė, kaip jam patiktų, jeigu jis pareikštų, jog yra labai susirūpinęs, kad pasiuntinys nepavogtų jo portsigaro? Priremtas prie sienos tokio netikėto palyginimo britas pralemeno: „Atsakyčiau, kad Tamsta be reikalo man

⁵³ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 12 d. konfidencialus pranešimas Nr. 305 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 15534, N 5743, 19.

⁵⁴ D. Zauniaus 1931 m. rugpjūčio 8 d. tarnybinis pranešimas J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1139, l. 361–362.

tokią intenciją priduoti.“ D. Zaunius į tai šaltai pastebėjo, kad toks yra ir jo atsakymas „Anglijos Vyriausybei“⁵⁵. Kitaip sakant, tokiu originaliu būdu jis neigė bet kokias Lietuvos Vyriausybės intencijas rengti pučą ar imtis kitų „aktyvių veiksmų“ Klaipėdos krašte.

Norėdamas pateisinti netikėtą savo atvykimą į laikinąją sostinę ir pagrįsti griežtus perspėjimus Lietuvos Vyriausybei, H. M. Knatchbullas-Hugessenas prisipažino, kad Vokietija dėl pavojingos padėties Klaipėdoje padariusi demaršą Londone. Toks prisipažinimas patvirtino D. Zauniaus turėtus įtarimus. Jo reakcija buvo griežta: „Tas mus labai stebina ir mums labai nepatinka, nes mes negalim pripažinti Vokietijos, kaip ypatingai užinteresuotos Klaipėdos reikalais, teisių.“⁵⁶

Britų pasiuntiniui prisiminus priežodį „Nėra dūmų be ugnies“ ir pasiteiravus apie kai kurių Lietuvos kariuomenės dalinių permetimą į Klaipėdos kraštą, D. Zaunius, kaip ir pokalbio Palangoje metu, neneigė šio fakto, tačiau tvirtino, kad „atsargumo priemonės, kurių buvo imtasi krašte, yra skirtos hitlerininkų aktyvumui neutralizuoti“^{57*}. Pasak jo, Vokietijos spauda platino gandus apie pučą, siekdama užmaskuoti galimą Rytų Prūsijos ekstremistinių jėgų įsiveržimą į Lietuvą, tokiais gandais norėdama suteikti pretekstą valstybių signalarių intervencijai⁵⁸.

Susitikimo metu D. Zaunius ir vėl daug bei karštai kalbėjo apie suaktyvėjusią Klaipėdos krašto vokiečių veiklą, kritikavo Klaipėdos Konvenciją, nurodydamas į daugkartinius ir įvairiausių jos pažeidimus iš direktorijos ir seimelio pusės, vėl, kaip ir Palangoje, pastebėdamas, kad Vyriausybė sugebės savo jėgomis susitvarkyti su direktorija. Tiesa, šį kartą jis žadėjo tai padaryti ne „konstitucinėmis“, o „vidinėmis“ priemonėmis. Į pašnekovo prašymą išsamiau paaiškinti, ką jis turįs galvoje, užsienio reikalų ministras pakartojo anksčiau ne kartą saktą tezę, esą, nekvestionuojamo ir aukščiausio suvereniteto Klaipėdos kraštui turėjimas suteikia

⁵⁵ D. Zauniaus 1931 m. rugpjūčio 8 d. tarnybinis pranešimas J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1139, l. 361–362.

⁵⁶ Ten pat.

⁵⁷ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 12 d. konfidencialus pranešimas Nr. 305 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 15534, N 5743, 19.

* D. Zauniaus atmintinėje J. Tūbeliui šis epizodas pasakojamas taip: britų pasiuntiniui užsiminus apie tai, kad Lietuva telkianti karinius dalinius krašto teritorijoje, jis pastebėjo, kad ir Kaune atkreiptas dėmesys į tuos gandus, tačiau tik tuomet, kai Vokietijoje dėl ekonominės krizės kilo panika, Lietuva buvo priversta „griebtis saugumo priemonių, bijodama vokiečių ekstremistų organizacijų įsiveržimo į Klaipėdos kraštą“ (D. Zauniaus 1931 m. rugpjūčio 8 d. tarnybinis pranešimas J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1139, l. 361–362).

⁵⁸ Ten pat.

Lietuvos Vyriausybei teisę paleisti direktoriją, jei tik ji nustato, kad ši yra pažeidusi Konvenciją ar Statutą. H. M. Knatchbullas-Hugessenas pareiškė nesutinkąs su tokia ministro Klaipėdos Statuto 17-ojo straipsnio interpretacija, pabrėždamas, kad šis straipsnis nenumato Lietuvos Vyriausybei tokių teisių, kaip kad teigia jo pašnekovas. Kitaip sakant, net ir nustačiusi, kad direktorija pažeidė Statutą, Lietuvos Vyriausybė, pasiuntinio nuomone, neturėjo teisės jos paleisti^{59*}.

Nuomonėms dėl teisinės Statuto 17-ojo straipsnio interpretacijos išsiskyrus, beliko remtis politiniais argumentais. Didžiosios Britanijos pasiuntinys perspėjo D. Zaunių nesiimti jokių prievartos veiksų Klaipėdoje, kol nebus baigtas valstybių signatarių ir Lietuvos Vyriausybės ginčas dėl Klaipėdos Statuto interpretacijos. Pažymėjęs *Foreign Office* susirūpinimą įkaitinta atmosfera krašte, jis siūlė Lietuvos Vyriausybei pademonstruoti visą įmanomą santūrumą, perspėdamas, kad priešingu atveju ji galinti išprovokuoti pavojingą sprogimą („kuris smogs jai pačiai“)⁶⁰. Britas įtikinėjo, kad grynai teisiniu požiūriu Lietuvos Vyriausybė negalės paprasčiausiai pašalinti vieną direktoriją ir pakeisti ją kita. Nauja padėtis bet koku atveju bus blogesnė už buvusiąją, tvirtino jis. Tačiau D. Zaunius užsispyrusiai laikėsi pokalbio pradžioje savo išdėstytos pozicijos direktorijos paleidimo atžvilgiu⁶¹.

Kalbant apie stiprėjančią priešpriešą krašte, D. Zaunius skundėsi nepavydėtina padėtimi, kurioje buvo atsidūrusi Lietuvos Vyriausybė. Pasak jo, Vyriausybė buvo nepajėgi kontroliuoti atskirų individų izoliuotos veiklos Klaipėdos krašte, tačiau jis neabejojo, kad už Šaulių sąjungos veiksmus Vyriausybė negalėtų išvengti atsakomybės. Jei pirmieji didesnės grėsmės nekėlė, tai šauliams pabandžius imtis tam tikrų veiksų, Vyriausybei tektų jėga malšinti jų akciją. Tačiau ir tokiu atveju, D. Zauniaus nuomone, Lietuvos Vyriausybė galėjo būti apkaltinta sąmoningai

⁵⁹ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 9 d. šifruota telegrama Nr. 7A į *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15534, N 5559, 340–341.

* „Lietuviška“ Klaipėdos Statuto 17-ojo straipsnio interpretacija rėmėsi 2-ajame šio straipsnio paragrafe užfiksuota nuostata, kad direktorijos „pirmininkas bus skiriamas gubernatoriaus“, o jei direktorijos pirmininkui paskirti būtinas gubernatoriaus pritarimas, tai pastarasis turi turėti teisę tam tikromis aplinkybėmis jį atšaukti; Didžiosios Britanijos pasiuntinio interpretacija buvo grindžiama iškart po kablelio einančiu tolesniu minėtos nuostatos paaiškinimu: „Pirmininkas bus skiriamas gubernatoriaus ir eis savo pareigas tol, kol turės seimelio pasitikėjimą“, kitaip sakant, direktorija privalanti atsistatydinti tik seimeliui jai pareiškus nepasitikėjimą.

⁶⁰ Ten pat.

⁶¹ Ten pat, l. 342.

leidusi šauliams veikti, kad turėtų pretekstą pratęsti karo padėties galiojimą krašte⁶². Gan abejingai klausėsis ilgų ir painių ministro samprotavimų apie Lietuvos Vyriausybės atsakomybę, šiam kelis kartus pakartojus, kad Klaipėdos krašte kilus neramumams Vyriausybė imtųsi visų priemonių jiems nuslopinti, H. M. Knatchbullas-Hugessenas staiga ryžosi netikėtam poelgiui – išsitraukęs savo bloknotą jis demonstratyviai užsirašė tokius užsienio reikalų ministro žodžius: „Lietuvos Vyriausybė neleis jokių neteisėtų akcijų ir prisiims visišką atsakomybę už tvarkos palaikymą Klaipėdos krašte“, pageidaudamas, kad D. Zaunius pasirašytų po tokiu įsipareigojimu. Ministras nesutiko su tokiais pasiuntinio metodais, pareikšdamas, kad toks raštelis tik susilpnins jo žodžiu duotas garantijas, ypač kad jos buvo suteiktos Vyriausybės vardu⁶³.

Formaliai vertinant, atsisakydamas žaisti pagal tokias neįprastas taisykles ministras buvo teisus. Jo požiūriu, pasiuntinio poelgis buvo ne tik netikėtas, bet ir įžūlus bei padorioje kompanijoje nepriimtinas. Vos per kelias dienas Lietuvos užsienio reikalų ministras jau kelintą kartą kartojo britams savo pažadą, beje, duotą Vyriausybės vardu, o šiems vis buvo negana! Toks nedžentelmeniškias elgesys, ypač, prisimenant netiesioginę britų pasiuntinio prisipažinimą, kad jo vizitas į Kauną iš dalies susijęs su Vokietijos demaršu Londone, kėlė įtarimų dėl to, kaip toks raštelis galėtų būti panaudotas ateityje.

Pakartotinai reaguodamas į britų pasiuntinio reikalavimus dėl garantijų, D. Zaunius tik miglotai pastebėjo: „Mes, be abejo, negalime garantuoti, kad Klaipėdos krašte nieko neįvyks, bet mes galime užtikrinti, kad autonominis krašto statusas nebus pažeistas.“ Į H. M. Knatchbullo-Hugesseno pareiškimą, kad Lietuvos Vyriausybė „atsakanti už viską“, kas Klaipėdos krašte būtų įvykdyta, ministras ironiškai pastebėjo, jog „tai labai didelis komplimentas“, esą, jis tokią Klaipėdos Konvencijos ir Statuto interpretaciją mielai priimtų, gaila tik, kad iki šiol tokios interpretacijos nėra priėmę patys britai. Todėl, sakė D. Zaunius, „mes neturime priemonių visokiems įvykiams užgniaužti“, šiuo momentu Lietuvos Vyriausybė tegalinti tik pašalinti nepasitenkinimo Klaipėdos krašte priežastis, kurios, pasak jo, susijusios su direktorijos veikla. „Kada mes turėsime aiškią galimybę koreguoti direktoriją ten, kur ji laužo Statutą, tada mes ir už visus įvykius galėsime atsakyti. Šiandien betgi mes galime užtikrinti tik tiek, kiek Statuto 33 str. mums uždeda viešosios tvarkos ir valstybės saugumo išlaikymą“, – Lietuvos Vyriausybės poziciją dėl padėties Klaipėdos

⁶² H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 9 d. šifruota telegrama Nr. 7A į *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15534, N 5559, l. 342.

⁶³ Ten pat, l. 343.

krašte apibendrino D. Zaunius. Kitaip sakant, jis žadėjo, kad Lietuvos Vyriausybė, kaip suverenas, imsis visų priemonių stabilumui ir ramybei krašte užtikrinti⁶⁴.

Iš pirmo žvilgsnio toks pareiškimas lyg ir turėjo patenkinti Didžiosios Britanijos pasiuntinį, tačiau šį pažadą buvo galima suprasti ne tik kaip išpareigojimą imtis priemonių prieš pučistus, jei tokių atsirastų, bet ir prieš pačią direktoriją, jei centrinė valdžia nuspręstų, kad jos veikla kelia grėsmę Lietuvos suverenitetui Klaipėdos krašte. Tokiame kontekste D. Zauniaus atsisakymas pasirašyti pasiuntinio bloknote po jo pageidaujama formuluote tik dar labiau sustiprino H. M. Knatchbullo-Hugesseno įtarimus. Britui reikėjo garantijų, geriau D. Zauniaus parašu patvirtintų, ir jis siekė šio tikslo metodais, kuriuos laikė esant priimtiniams, bent jau Kaune. Nenorą pasirašyti jis įvertino ne kaip natūralų ministro pasipiktinimą dėl netikėjimo jo duotu žodžiu, o kaip išsisukinėjimą nuo atsakomybės. Savo pranešime į *Foreign Office* britų pasiuntinys neslėpė, kad toks ministro „apdairumas“ padaręs jam labai nekokią išpūdį. Nepasitikėjimas ministru paskatino pasiuntinį dar vienam akibrokštui – jis kreipėsi į D. Zaunių, prašydamas perduoti jo išsakytas pastabas Ministrui Pirmininkui J. Tūbeliui, supažindinant jį ir su iš *Foreign Office* gautomis instrukcijomis*. D. Zaunius pažadėjo patenkinti šį keistą prašymą. Jis, beje, privalėjo tai padaryti net ir neprašomas ir H. M. Knatchbullas-Hugessenas tą gerai žinojo... Užtat kitą pasiuntinio pageidavimą – pakeliui į Rygą aplankyti ir Klaipėdą – užsienio reikalų ministras atsisakė patenkinti, nurodydamas, kad tokiu vizitu gali pasinaudoti vokiečių spauda ir tik dar labiau sukomplikuoti padėtį. Britų pasiuntiniui neliko nieko kito, kaip tik padėkoti ministru už suteiktas garantijas ir pareikšti, kad jis atsisakąs kelionės į Klaipėdą ir grįžtąs tiesiai į Rygą⁶⁵. Nelabai mandagi pokalbio pabaiga liudijo, kad 1931 m. vasaros antroje pusėje Kaunui jau buvo įgrišęs nuolatinis užsienio valstybių atstovų lankstymas į Klaipėdą, netiesiogiai patvirtinantis Vokietijos skleidžiamus gandus apie neva tai egzistuojančią pučo grėsmę. Kiekvieną tokį vizitą Klaipėdos vokiečiai ir Vokietija nedelsiant išnaudodavo propagandiniame kare prieš Lietuvą.

⁶⁴ D. Zauniaus 1931 m. rugpjūčio 8 d. tarnybinis pranešimas J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1139, l. 361–362.

* Pokalbio su Didžiosios Britanijos pasiuntiniu dieną J. Tūbelis atostogavo Palangoje, o D. Zaunius ruošėsi išvykti pailsėti į kaimą. Matyt, H. M. Knatchbullas-Hugessenas įtarė, kad „nepasiekiamumas“ galėjo būti lietuvių plano dalis, baimindamasis, kad per tas kelias dienas šauliai nepateiktų kokio surprizo Klaipėdos krašte, o Vyriausybė vėliau galėtų teisintis, kad Ministras Pirmininkas nebuvo informuotas apie iš Karališkosios Vyriausybės gautą išpėjimą.

⁶⁵ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 9 d. šifruota telegrama Nr. 7A į *Foreign Office*, *PRO. FO*, 371, 15534, N 5559, 343.

Apibendrinamas Kaune įvykusio pokalbio rezultatus, H. M. Knatchbullas-Hugessenas pranešime į *Foreign Office* išskyrė du svarbiausius savo įspūdžius: ir toliau išliekančią kai kurių asmenų ir organizacijų, nepavaldžių Lietuvos Vyriausybei, akcijos Klaipėdos krašte grėsmę ir neslepiamą ketinimą anksčiau ar vėliau atsikratyti O. Böttcherio direktorijos. Kiek tai lietė pučo grėsmę, D. Zauniaus pažadą neleisti „karštomis galvoms“ Klaipėdos krašte imtis kokių nors avantiūrų pasiuntinys su tam tikromis išlygomis laikė pakankamu („nuimančiu mūsų galvos skausmą, bent jau artimiausiam laikui“)⁶⁶. Tuo metu britų diplomatai turėjo ir daugiau žinių, patvirtinančių Lietuvos Vyriausybės pasirengimą laikytis duoto žodžio. Visų pirma jie atkreipė dėmesį į viešų, prieš direktoriją nukreiptų mitingų Klaipėdoje atoslūgį, T. H. Prestonas informavo ir apie Vyriausybės pastangas prislopinti pagrindinių šių susirinkimų organizatorių aktyvumą^{67*}. Didesnį britų susirūpinimą kėlė D. Zauniaus dviprasmiški pareiškimai direktorijos atžvilgiu⁶⁸. Užsienio reikalų ministro ginamą tezę, kad direktorijai pažeidus Klaipėdos Konvenciją ar Statutą Lietuvos Vyriausybė disponuoja teise paleisti direktoriją, H. M. Knatchbullas-Hugessenas laikė esant „ekstravagantišku ir pavojingu pareiškimu, kylančiu iš savitos lietuviškos Konvencijos interpretacijos“. Ne mažiau svarbus ir iškalbingas buvo ir kitas pasiuntinio pastebėjimas: jei situacija pareikalautų, Lietuvos Vyriausybė „pirma imsis veiksmų ir tik vėliau ieškos savo akcijai pateisinimo“⁶⁹.

Atsižvelgdamas į tokią padėtį, H. M. Knatchbullas-Hugessenas siūlė *Foreign Office* nelaukti, kol bus susidorota su O. Böttcherio direktorija, o imtis preventyvių veiksmų, rekomenduodamas valstybėms signatarėms nedelsiant pareikšti Lietuvos Vyriausybei apie savo principinį nesutikimą su jos teze dėl teisės paleisti direktoriją, griežtai įspėjant, kad jokie pasiteisinimai vėliau nebus priimami. Kol bus laukiama kitų valstybių signatarių sprendimo dėl šio pasiūlymo, pasiuntinys manė esant

⁶⁶ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 9 d. šifruota telegrama Nr. 8 į *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15534, N 5532, 336.

⁶⁷ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 12 d. konfidencialus pranešimas Nr. 305 A. Hendersonui, PRO. FO, 371, 15534, N 5743, 19.

* T. H. Prestono raportuose pagrindiniu pučo organizatoriumi nurodomas toks Keraitis. Jis, beje, vėliau buvo krašto policijos areštuotas. Centro valdžios organams pareikalavus perduoti šį Lietuvos pilietį karo komendantų žinion, krašto policija nepakluso šiam nurodymui (žr. A. Merkio 1931 m. rugpjūčio 29 d. *pro memoria*, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1079, l. 25).

⁶⁸ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 9 d. šifruota telegrama Nr. 8 į *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15534, N 5532, 336.

⁶⁹ Ten pat.

tikslinga Londonui pasiūsti vienašališką „preliminarų įspėjimą“ Kaunui⁷⁰. Beje, prieš išvykdamas iš laikinosios sostinės H. M. Knatchbullas-Hugessenas susitiko su Vokietijos pasiuntiniu Kaune, informuodamas jį apie D. Zauniaus duotus pažadus. H. Morahtas buvo labai patenkintas, išreiškdamas viltį, kad po tokios rimtos britų diplomatinės intervencijos „Klaipėdos krašte bent kurį laiką bus ramu“⁷¹.

H. M. Knatchbullo-Hugesseno pranešimas iš Kauno susilaukė ypatingo dėmesio *Foreign Office*, jį svarstant dalyvavo ne tik Šiaurės, bet ir kitų departamentų pareigūnai. Sprendžiant iš *Foreign Office* dokumentų, britams labiausiai rūpėjo, kokie kaltinimai gali būti pateikti direktorijai ir kokiais argumentais Lietuvos Vyriausybė gali bandyti pateisinti O. Böttcherio direktorijos atleidimą? *Foreign Office* pritarė savo pasiuntinio Baltijos valstybėse nuomonei, kad Lietuvos Vyriausybė neturinti teisės paleisti direktorijos ir tokį žingsnį buvo pasiruošusi traktuoti vienareikšmiai – kaip „sąmoningą, tyčinį Konvencijos ir Statuto pažeidimą“⁷². Tai reiškė, kad Lietuvos Vyriausybei vis dėlto pabandžius įgyvendinti savo pažadą, t. y. „konstitucinėmis“ ar „vidaus“ priemonėmis atsikratyti O. Böttcherio direktorijos, valstybės signatarės nedelsdamos bylą būtų perdavusios NTTTT, kurio sprendimą tokiomis aplinkybėmis buvo nesunku numatyti. Priėmus nepalankų Lietuvai verdiktą, pasekmės jos interesams Klaipėdos krašte būtų buvusios katastrofiškos.

Tačiau britų diplomatus tuo metu domino ne tik O. Böttcherio likimas. Ne mažiau jiems rūpėjo ir kitas klausimas: ar pavyks D. Zauniui išsilaikyti ministro poste, ar vis dėlto jis bus sudorotas gausių jo oponentų? Lietuvos užsienio reikalų ministro likimas Londonui rūpėjo dėl paprastos priežasties – H. M. Knatchbullas-Hugessenas buvo įsitikinęs, kad Lietuvos Vyriausybės politika Klaipėdos klausimu priklausys ir nuo D. Zauniaus „personalinės pozicijos“⁷³. Britų susirūpinimas buvo ne be pagrindo – padidėjus įtampai Klaipėdoje aktyvizavosi ir D. Zauniaus priešininkai. Rugsėjo pradžioje T. H. Prestonas informavo Didžiosios Britanijos pasiuntinį, kad D. Zauniaus, kaip ministro, padėtis nėra saugi, kadangi kai kuriuose Lietuvos sluoksniuose jis laikomas „pernelyg nuosaikiu ministru“⁷⁴. Po apsilan-

⁷⁰ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugsėjo 9 d. šifruota telegrama Nr. 8 į *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15534, N 5532, 336.

⁷¹ Ten pat, l. 335.

⁷² PRO. FO, 371, 15534, N 5559, 337v–338.

⁷³ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugsėjo 12 d. konfidencialus pranešimas Nr. 305 A. Hendersonui, PRO. FO, 371, 15534, N 5743, 19.

⁷⁴ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugsėjo 5 d. telegrama Nr. 48 į *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15534, N 5446, 329.

kymo Kaune šiai nuomonei pritarė ir H. M. Knatchbullas-Hugessenas. Pranešime A. Hendersonui jis rašė: „Sklinda gandai apie prieš Zaunių rengiamas intrigas, manoma, kad jis nebe taip tvirtai sėdi balne kaip anksčiau. Nėra taip lengva išsiaiškinti, kiek šiose kalbose yra tiesios, kadangi Lietuvoje nuolatos kiekvienas intriguoja prieš kiekvieną, o gandų gausa yra nepalyginamai didesnė nei priklausytų tokio dydžio miestui, koku yra Kaunas. Aišku tai, kad Zauniaus pašalinimo siekia ekstremistinės jėgos, kurios yra suinteresuotos ryžtingesne („puolamąja“) politika Klaipėdos krašte.“⁷⁵

Apie savo problemas Lietuvos užsienio reikalų ministras buvo užsiminęs netik T. H. Prestonui. H. M. Knatchbullui-Hugessenai lankantis Kaune D. Zaunius ir jam prisipažino „norįs pailsėti, o poste liekąs tik todėl, kad nėra kam jį pakeisti“⁷⁶. Sunku pasakyti, kiek nuoširdus buvo D. Zaunius, kalbėdamas apie savo norą „pailsėti“, tačiau grįždami prie šių jo pareiškimų drįstume spėti, kad tokiomis užuominomis ministras į Londoną siuntė maždaug tokio turinio žinutę: jei ir toliau ignoruosite visas mano, kaip Lietuvos užsienio reikalų ministro, pastangas susitarti, jei neįvertinsite mano vedamo nuosaikaus kurso, Daukanto gatvėje Nr. 13 į ministro kėdę gali atsisėsti kur kas radikalesnių pažiūrų asmuo, su kuriuo jums bus dar sunkiau susikalbėti. Vargu, ar siekdami padėti D. Zauniui išlikti ministro poste britai būtų sutikę padaryti nors kiek rimtesnių nuolaidų Lietuvai Klaipėdos klausimu, tačiau akivaizdu, kad 1931 m. vasarą jie nebuvo suinteresuoti jį pakeisti. H. M. Knatchbullo-Hugesseno nuomone, D. Zauniaus pašalinimas būtų reiškęs pavojaus signalą ir poreikį dar labiau susirūpinti Klaipėdos reikalais⁷⁷.

4.4. Lietuvos diplomatinis protestas Berlyne, demaršai Londone, Paryžiuje ir Romoje

Vokietijos diplomatinė intervencija, raginant signatarus panaudoti Kaune turimą įtaką, sulaikant Lietuvos Vyriausybę nuo neapgalvotų veiksmų Klaipėdos krašte, tik Londonu, Paryžiumi ir Roma neapsiribojo. Analogišką pareiškimą SSRS NKID padarė ir reicho ambasadorius Maskvoje H. von Dirksenas. Netrukus po šio

⁷⁵ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 12 d. konfidencialus pranešimas Nr. 305 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 15534, N 5743, 19.

⁷⁶ Ten pat.

⁷⁷ Ten pat.

demaršo sovietų pasiuntinys Kaune M. Karskis gavo NKID instrukciją, nurodančią jam „iširti padėtį vietoje“. Įvykdęs užduotį ir grįžęs iš Klaipėdos, pranešime į Maskvą M. Karskis konstatavo, kad vokiečiai „smarkiai išpūtė pučo grėsmę“⁷⁸. Toks situacijos Klaipėdoje vertinimas labai nustebino H. Morahtą ir T. H. Prestoną⁷⁹, tačiau labai pradžiugino D. Zaunių. Atsižvelgiant į tam tikrus niuansus sovietų pozicijoje Klaipėdos klausimu, galėjo kilti tam tikrų abejonų, kiek toks M. Karskio vertinimas atspindėjo realią situaciją krašte ir kiek jis buvo padiktuotas konjunktūrinių išskaičiavimų?^{*} Atrodo, Maskvoje irgi ne visi patikėjo savo pasiuntinio Kaune pranešimu. „M. Karskio pranešimas nenuramino“, – buvo atvirai pasakyta Lietuvos laikinajam reikalų patikėtiniui SSRS H. Rabinavičiui NKID⁸⁰.

Prancūzijos pasiuntinys Kaune taip pat gavo instrukciją iš *Quai d’Orsay*, nurodančią jam parengti išsamų pranešimą apie padėtį Klaipėdoje. René Ristelhueberis, kaip ir jo kolegos, išskubėjo į Palangą, tikėdamasis ten susitikti su poilsiaujančiais valstybės vadovais. Tačiau jo pastangos buvo bevaisės. Jei tikėtume T. H. Prestonu, į Kauną prancūzų diplomatas grįžo nieko nepešęs, jam nepavyko pasimatyti net su gubernatoriumi A. Merkiu. H. M. Knatchbullas-Hugessenas nežinojo, kokį raportą R. Ristelhueberis išsiuntė į *Quai d’Orsay*, tačiau jo atžvilgiu jis iš anksto buvo nusiteikęs labai skeptiškai. Kodėl? Prie britų nepasitikėjimo prancūzais priežasčių dar grįšime, čia tik pastebėsime, kad H. M. Knatchbullo-Hugesseno kritiškas požiūris į savo kolegą Kaune buvo susiformavęs ne be kryptingų T. H. Prestono pastangų. „Jis atrodo visiškai nesigaudantis situacijoje“, – viename pranešime į Rygą apie Prancūzijos pasiuntinį atsiliepė britų laikinasis reikalų patikėtinis Lietuvoje. Tokie arogantiški atsiliepimai apie kitus diplomatinio korpuso laikinojoje sostinėje narius T. H. Prestono pranešimuose nebuvo nei atsitiktiniai, nei reti. O tas

⁷⁸ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 12 d. šifruota telegrama Nr. 50 į *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15534, N 5594, 353.

⁷⁹ T. H. Prestono 1931 m. rugpjūčio 11 d. šifruota telegrama Nr. 5 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, PRO. FO, 371, 15534, N 5744, 30.

^{*} Iniciatyvos Klaipėdos byloje perėjimas į valstybių signatarių rankas po Tautų Sąjungos sesijos 1931 m. gegužės mėnesį gerokai sumažino Maskvos galimybę paveikti ginčo eigą, faktiškai užbaigdamas metus laiko trukusią sovietų diplomatijos tarpininkavimo tarp Kauno ir Berlyno misiją. Dėl šios priežasties sovietų diplomatai kiekviena proga stengėsi sumenkinti valstybių signatarių vaidmenį Klaipėdos byloje, primygtinai ir toliau rekomenduodami Lietuvos Vyriausybei ieškoti „kitų“ ginčo sprendimo būdų. Nepaisant M. Karskio raminių, padėtį Klaipėdos krašte Maskva laikė esant labai rimta. Apie tai liudijo ir Sovietų Sąjungos konsulato įkūrimas Klaipėdoje 1931 m. spalio mėnesį.

⁸⁰ H. Rabinavičiaus 1931 m. rugpjūčio 10 d. šifruota telegrama Nr. 1801 į URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1154, l. 83.

„visai nesusigaudantis“ R. Ristelhueberis pasielgė gana racionaliai, kreipdamasis su prašymu į Prancūzijos pasiuntinybę Rygoje atsiųsti į Lietuvą prancūzų karo atašė padėčiai vietoje ištirti (kas geriau už profesionalų karininką, turintį ir žvalgybinio darbo įgūdžių, galėjo išsiaiškinti tikrąsias lietuvių intencijas?). Vietoje Prancūzijos karo atašė į Lietuvą atvyko jo padėjėjas, o tai reiškė, kad prancūzai, priešingai nei britai, nebuvo linkę iš anksto dramatiškai padėties. Grįžęs iš Klaipėdos Prancūzijos karo atašė Baltijos valstybėms padėjėjas priėjo prie panašių išvadų, kaip ir neseniai Klaipėdoje lankęsis sovietų pasiuntinys M. Karskis. „Visas tas reikalas yra smarkiai išpūstas, ypač kiek tai liečia lietuvių kariuomenės judėjimą“, – pareiškė jis nustebusiems britų diplomatomams⁸¹.

Sovietų Sąjungos pasiuntinio ir Prancūzijos karo atašė padėjėjo verdiktas sudarė puikią progą Lietuvos Vyriausybės atsakomajam ėjimui propagandiniame kare su Vokietija. Netrukus po šių inspekcinį kelionių, rugpjūčio 11 d., Lietuvos pasiuntinys Berlyne V. Sidzikauskas pareiškė oficialų protestą *Auswärtiges Amt*, kategoriškai protestuodamas prieš Vokietijos diplomatų insinucijas, neva tai Lietuvos Vyriausybė toleruosianti perversmą Klaipėdos krašte⁸². Informacija apie protestą Berlyne buvo nutekinta ir į spaudą. Tą pačią rugpjūčio 11-ąją, informuodamas savo skaitytojus apie protesto notos įteikimą, *Lietuvos aidas* Vokietijos spaudos platinamus gandus įvertino kaip „mistifikaciją“, kaip norą sukompromituoti Lietuvos Vyriausybę⁸³. Lyg pabudęs iš letargo miego ir tik dabar suvokęs šių gandų grėsmę Lietuvai, oficialus rimtai ėmėsi pučo temos. Kitą dieną, rugpjūčio 12-ąją, *Lietuvos aide* pasirodė platesnis straipsnis, kuriame buvo stebimasi, kaip, turėdama daug ir patikimos informacijos apie padėtį Lietuvoje ir ypač Klaipėdos krašte, Vokietijos Vyriausybė „iš tuščių gandų galėjo padaryti taip toli einančių išvadų“. „Į diplomatijos istoriją šis demaršas, jei jis buvo padarytas, įeis kaip kuriozas“, – pranašavo oficialus⁸⁴.

Tuo pat metu Lietuvos pasiuntiniai Londone, Paryžiuje ir Romoje gavo iš URM instrukcijas, nurodančias jiems išreikšti nepasitenkinimą Vokietijos diplomatų insinucijomis. Rugpjūčio 11 d. *Foreign Office* apsilankęs laikinasis reikalų patikėtinis Juozas Kajeckas pareiškė, kad reicho diplomatų platinamus gandus

⁸¹ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 18 d. konfidencialus laiškas H. J. Seymourui, PRO. FO, 371, 15534, N 5896, 56.

⁸² T. H. Prestono 1931 m. rugpjūčio 11 d. šifruota telegrama Nr. 5 H. M. Knatchbullui-Hugesseniui, PRO. FO, 371, 15534, N 5744, 30.

⁸³ Mistifikuoti gandai, *Lietuvos aidas*, 1931 m. rugpjūčio 11 d., p. 2.

⁸⁴ Homo Politicus, Kada iš gandų daromos išvados, *Lietuvos aidas*, 1931 m. rugpjūčio 12 d., p. 3.

Lietuvos Vyriausybė traktuoja kaip „mistifikaciją“, turinčią tikslą pakenkti Lietuvos ir valstybių signatarių diskusijoms Klaipėdos Konvencijos bei Statuto interpretacijos klausimais, pažymėdamas, kad pučui Klaipėdos krašte įvykti „nebuvo jokių galimybių“⁸⁵.

Vietoje pokalbio apie pučo tikimybę Šiaurės departamento direktorius H. J. Seymouras priminė Lietuvos diplomatiui dviprasmišką D. Zauniaus poziciją direktorijos paleidimo klausimu, pabrėždamas, kad toks ministro pareiškimas sukėlęs „didžiausią nuostabą“ *Foreign Office*, neslėpdamas, kad tokią Lietuvos Vyriausybės nuostatą britai laiko nesuderinama su Lietuvos priisiimtais tarptautiniais įsipareigojimais⁸⁶. J. Kajeckas, teisindamasis, kad neturi instrukcijų, sugebėjo išvengti tolimesnio pokalbio šia slidžia tema, išreikšdamas viltį, kad jo pareiškimas išblaškys visus nuogąstavimus dėl tariamo pučo Klaipėdos krašte. H. J. Seymouras, lyg neišgirdęs laikinojo reikalų patikėtinio, dar kartą pakartojo, kad, *Foreign Office* nuomone, D. Zauniaus tvirtinimas apie tariamą Lietuvos Vyriausybės teisę pašalinti direktoriją yra „visiškai be pagrindo“⁸⁷.

Savo ruožtu Lietuvos užsienio reikalų ministras neapsiribojo tik pasiūsdamas instrukciją pasiuntiniams. Tomis dienomis jis kaip niekada aktyviai bandė įtikinti Kaune reziduojančius užsienio valstybių diplomatus Vokietijos kaltinimų Lietuvai nepagrįstumu. Tačiau jo argumentai įtikino toli gražu ne visus. Pranešime į Rygą T. H. Prestonas rašė, kad jam iš „patikimo šaltinio“ pavyko sužinoti, jog „pučas, kurio metu turėjo būti areštuota direktorija, tikrai buvo planuotas ir tikrai būtų įvykęs, jei ne skubi Vokietijos Vyriausybės ir asmeniškai H. M. Knatchbullo-Hugesseno intervencija“⁸⁸. „Pagauta už kruvinos rankos dar prieš pastatydama visus prieš *fait accompli*, dabar Lietuvos Vyriausybė protesto Berlyne pagalba pavėluotai bando gelbėti savo veidą“, – Kauno planus demaskavo britų diplomatas⁸⁹. Atrodo, H. M. Knatchbullas-Hugessenas taip pat neabejojo lietuvius turėjus tokių intencijų, tačiau V. Sidzikausko proteste Berlyne jis buvo linkęs įžiūrėti ir pozityvų momentą. „Vargu ar lietuviai nesupranta, kad Vokietijos nekaltai apkaltintos aukos vaidmuo

⁸⁵ H. J. Seymouro 1931 m. rugpjūčio 12 d. atmintinė, *PRO. FO*, 371, 15534, N 5648, 2.

⁸⁶ Ten pat.

⁸⁷ Ten pat, l. 3.

⁸⁸ T. H. Prestono 1931 m. rugpjūčio 11 d. šifruota telegrama Nr. 5 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO*, 371, 15534, N 5744, 30–31.

⁸⁹ Ten pat.

reikalauja iš Lietuvos nesuteikti jokio pagrindo tolimesniems kaltinimams“, – rašė jis pranešime į *Foreign Office*⁹⁰.

4.5. Dėl Lietuvos Vyriausybės planų Klaipėdoje 1931-ųjų vasarą

Vokietijos diplomatų pareiškimai Europos valstybių sostinėse apie Lietuvos Vyriausybės slaptą paramą pučistams Klaipėdoje nepaprastai suerzino Kauną. Kalbėdamasis su užsienio valstybių diplomatais apie Klaipėdoje rengiamą „revoliuciją“ D. Zaunius neslėpė ironijos, laidė kandžias replikas. Jam antrino ir Lietuvos spauda, tiesa, daugiau oficialioji. Stebint reakciją Lietuvoje į Vokietijos mestus kaltinimus, nenorom kyla klausimas: ar nuoširdus buvo D. Zaunius pasipiktinimas vokiečių kaltinimais, ar tai buvo tik irzli reakcija į Lietuvos Vyriausybės planų Klaipėdoje demaskavimą?

Deja, rasti aiškaus, vienareikšmio atsakymo į šiuos klausimus kol kas nepavyko. LCVA matyti Ministrų Kabineto, URM, Saugumo departamento ir Klaipėdos gubernatūros dokumentai^{*} tik labai maža dalimi praskleidžia paslapties skraistę nuo slaptų Lietuvos Vyriausybės planų Klaipėdoje 1931 m. vasarą. Apie tokius planus nieko nerašoma ir lietuvių memuarinėje literatūroje^{**}. Tačiau apie pučo Klaipėdoje galimybę rašoma kitų valstybių archyvuose dokumentuose, pateikiančiuose svarbių ir iki šiol lietuvių istoriografijoje nežinomų faktų, kurių negalima ignoruoti, kalbant apie padėtį Klaipėdos krašte, susidariusią 1931 m. liepos ir rugpjūčio mėnesiais.

Prieš pereidami prie faktų, leidžiančių spręsti apie Lietuvos Vyriausybės planų tą vasarą pobūdį, pabandykite atsakyti į klausimą, ar tuo metu centro valdžia galėjo turėti priežasčių panaudoti jėgą Klaipėdos krašte? Lietuvių požiūriu, priežasčių tam būta daugiau nei pakankamai. Situacija kaito palaipsniui. Du Klaipėdos seimelio narių skundai Tautų Sąjungos Tarybai 1930 m. rudenį ir trečiasis 1931 m. pavasarį įsiutino ne tik A. Merkį. Nubausti „išdavikus“ reikalavo tiek griežtesnės linijos Klaipėdoje šalininkai Vyriausybėje, tiek ir spauda, taip pat ir opozicinė.

⁹⁰ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 12 d. konfidencialus pranešimas Nr. 305 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 15534, N 5743, 19.

^{*} Kai kurie Klaipėdos gubernatūros dokumentai saugomi LCVA (žr. f. 1493, ap. 1; f. 414, ap. 1), deja, tai tik nedidelė dalis visų gubernatūros dokumentų, kur dingo kiti, autoriui nežinoma.

^{**} Apie tai savo atsiminimuose nieko nerašo nei V. Sidzikauskas, nei kiek vėliau gubernatūroje patarėju dirbęs Martynas Anysas.

Neapykanta skundo autoriams, posėdžiavusiems seimelyje, didėjo, palaipsniui peraugdama apskritai vokiečiams, kurie imti laikyti nelojaliais Lietuvos valstybei. Tačiau efektyvių priemonių pažaboti nelojalius asmenis neturėta. Autonominiuose krašto organuose įsitvirtinusius Klaipėdos vokiečių lyderius glubojo ne tik Vokie-tija, juos patikimai saugojo Konvencija ir Statutas.

Lietuvių viltys susilpninti vokiškojo veiksnio Klaipėdos reikaluose reikšmę perkeliant diskusiją į valstybių signatarių sostines taip pat nepasiteisino. Signatarų intervenciją pateikdami kaip dar vieną savo skundų prieš Lietuvą pagrįstumo įro-dymą, vokiečių kontroliuojami autonominiai organai ir toliau laikėsi konfronta-cinės linijos santykiuose su gubernatoriumi, paralyžuodami visas centro valdžios pastangas sustiprinti jos pozicijas krašto gyvenime. Padėtį dar labiau komplika-vo vis didesnę jėgą krašte įgyjantis hitlerininkų judėjimas, keliantis realią grėsmę Lietuvos suverenumui Klaipėdos krašte ir tuo pat metu ... suteikiantis pretekstą centro valdžiai naudoti represines priemones. Tokiomis aplinkybėmis juo toliau, juo labiau autonominis krašto statusas imtas traktuoti kaip neatitinkantis Lietu-vos interesų, kaip kliudantis labiau suartėti abiem Lietuvos dalims. Būtent tuo metu aukštų Lietuvos pareigūnų, neišskiriant ir Prezidento A. Smetonos, lūpose vis garsiau ėmė skambėti reikalavimas peržiūrėti Klaipėdos Konvenciją ir Statutą arba apskritai jų atsakyti. Kitaip sakant, 1931-ųjų vasarą nepasitenkinimas Klai-pėdos reikalais Lietuvos valdžios sluoksniuose pasiekė kritinį tašką, susidarė pa-dėtis, kuomet centrinė valdžia, situaciją vertindama kaip visiškai nepriimtina jos interesų požiūriu ir net keliančią grėsmę valstybės teritoriniam vientisumui, savo gyvybinius interesus galėjo pabandyti apginti ir jėgos metodais. Ypač kad guber-natoriaus kėdėje sėdėjo ryžtingasis A. Merkys, tuo metu net nebandęs slėpti tokių savo ketinimų.

Pabandykime apibendrinti anksčiau cituotus faktus ir dokumentus, kalban-čius „pučo scenarijaus“ naudai. Vienas tokių netiesioginių įrodymų – preventy-vūs Vokietijos diplomatijos veiksmai, kurių imtasi siekiant užbėgti už akių gali-mai lietuvių akcijai Klaipėdos krašte. Vienas pirmųjų rimtų Vokietijos perspėjimų Lietuvai – *Auswärtiges Amt* Rytų skyriaus vedėjo R. Meyerio ir V. Sidzikausko pokalbis liepos 31 d., kuomet pirmasis atvirai pareiškė: ir H. Morahtas iš Kau-no, ir generalinis konsulas iš Klaipėdos praneša apie Klaipėdoje rengiamą pučą, „kurio tikslas – nuversti dabartinę direktoriją, išvaikyti seimelį ir įvesti Klaipėdos krašte diktatūrą“. Pasiruošimas, esą, vyksta su gubernatoriaus žinia ir pritarimu. R. Meyeris pažymėjo, kad tokių žinių turima ir kitose valstybėse, apie ką liudijo valstybių signatarių diplomatų užklausimai Vokietijos ambasadoriams Europos sostinėse dėl Klaipėdoje rengiamo perversmo. R. Meyeris neslėpė, kad *Auswärtiges*

Amt tų valstybių Vyriausybėms perdavė visą jos turimą informaciją apie pučo pavojų Klaipėdoje. Vokietijos diplomatas perspėjo Lietuvos pasiuntinį: šiuo klausimu rimtai susirūpinęs ir J. Curtius, kadangi „panašaus žygio, jei jis iš tikrųjų įvyktų, pasekmes sunku ir numatyti“⁹¹.

V. Sidzikausko atsakymas į kaltinimus esant tokiai įtemptai padėčiai buvo mažai įtikinamas. Jo pareiškimas, esą, apie „tariamą pučą Klaipėdos krašte Lietuvos Vyriausybė nieko nežinanti“, skambėjo ne tik keistai, bet ir odioziniai. Vokiečių neįtikino ir Lietuvos pasiuntinio pareiškimas, kad gubernatorius A. Merkys „neturi nieko bendro“ su parašų rinkimu ir kitomis prieš O. Böttcherio direktoriją nukreiptomis akcijomis. Visą kaltę V. Sidzikauskas bandė suversti Rytų Prūsijos ir iš dalies Berlyno spaudai, kuri „tendencingai išpūtusi šį reikalą“. Kiek tai buvo susiję su informacija, ateinančia į *Auswärtiges Amt* iš Vokietijos pasiuntinybės Kaune ir generalinio konsulato Klaipėdoje, Lietuvos pasiuntiniui beliko tik stebėtis jų pranešimais... R. Meyeris sakėsi atsižvelgęs į V. Sidzikausko pareiškimą, žadėdamas dar tą pačią dieną informuoti apie jį Vokietijos Kanclerį H. Brüningą ir užsienio reikalų ministrą J. Curtių⁹². Tačiau perspėjimu Lietuvos pasiuntiniui Berlyne neapsiribota. Netrukus analogiškus kaltinimus H. Morahtas pakartojo Ministrui Pirmininkui J. Tübeliui, krašto apsaugos ministrui B. Giedraičiui ir laikinai Teisių ir administracijos departamento direktoriaus pareigas einančiam J. Aukštuoliui. Savo ruožtu Vokietijos ambasadorius Londone K. von Neurathas pasiuntė laišką Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretoriui A. Hendersonui, o Vokietijos diplomatai padarė demaršus valstybių signatarių sostinėse. Visais šiais atvejais Lietuvos Vyriausybė buvo atvirai kaltinta pasirengusi pučiui. Neturėdami įrodymų tokiems rimtiems kaltinimams vokiečiai vargu ar būtų ryžęsi tokiems demaršams.

Žinoma, Vokietijos, kaip vienos iš suinteresuotų ginčo pusių, kaltinimais būtų galima ir nepasitikėti, tačiau, be bendro pobūdžio įtarimų (pvz., apie gubernatoriaus vaidmenį inspiruojant šaulių mitingus ar parašų rinkimą Klaipėdoje), vokiečių diplomatai pateikė ir labai konkrečių faktų, liudijančių apie lietuvių pasirengimus panaudoti jėgą. Prie tokių galima priskirti Vokietijos ambasadoriaus Londone laiške A. Hendersonui minėtą Lietuvos kariuomenės dalinių perdislokavimą į Klaipėdos kraštą. Kadangi kariniai daliniai be rimtos priežasties paprastai nekeičia dislokacijos vietos, tai buvo itin svarus, Vokietijos kaltinimus patvirtinantis argumentas. Atrodo, lietuviams liko tik paneigti šias žinias, tačiau jie to nepadarė.

⁹¹ V. Sidzikausko 1931 m. liepos 31 d. konfidencialus pranešimas Nr. 85 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1112, l. 7–8.

⁹² Ten pat.

Abu kartus, kai britų diplomatai kėlė šį klausimą Lietuvos užsienio reikalų ministrui (T. H. Prestonas Palangoje ir H. M. Knatchbullas-Hugessenas Kaune), šis nepuolė neigti papildomų lietuvių karinių dalinių įžengimo į Klaipėdos kraštą fakto, o teigė, kad šių „atsargumo priemonių“ imamasi dėl hitlerininkų iš Rytų Prūsijos invazijos grėsmės⁹³. Kitaip sakant, D. Zaunius pripažino – į kraštą įvesti papildomi kariniai daliniai! Tą patį tvirtino ir prancūzų karo atašė padėjėjas, neneigęs vokiečių informacijos dėl kelių karinių dalinių įvedimo į Klaipėdos kraštą, tačiau dėl menko šių pajėgų masto jis nebuvo linkęs dramatiuoti padėties. Šiaip ar taip, kalbant apie Kauno planus 1931-ųjų vasarą, tai neabejotinai svarbus ir įdomus faktas, liudijantis Lietuvos Vyriausybę turėjus kažkokius planus.

Šiame kontekste gali kilti klausimas, kiek rimtos buvo lietuvių baimės dėl hitlerininkų kėlimosi per Nemuną? Tenka manyti, kad šauliams griebusis ginklo Klaipėdoje atsakomosios akcijos tikimybė buvo gana didelė. Norėdami apsaugoti savo tautiečius nuo „lietuvių barbarų“ teroro, hitlerininkai, „Plieninio šalmo“ (*Stahlhelm*) organizacijos nariai, tikrai galėjo eiti savo tautiečiams į pagalbą. Dar daugiau, lietuvių akcija galėjo sudaryti jiems unikalią galimybę bandyti sugrąžinti Klaipėdos kraštą į reicho sudėtį. Beje, jei hitlerininkams tada būtų pavykę greitai ir efektyviai pakartoti 1923 m. sausio scenarijų „atvirkščiai“, po kurio laiko, žinoma, prieš tai pasmerkus vokiečių pučistus ir apkaltinus lietuvius („patys kalti“), visi, pirmiausiai britai, atsikratę tokio galvos skausmo tikriausiai būtų tik lengviau atsikvėpę...

Beje, net ir atmetus Vokietijos kaltinimus, vien tik *Foreign Office* disponuotos informacijos visiškai užteko rimtiems kaltinimams Lietuvos Vyriausybei pareikšti. Skaitant britų diplomatinis dokumentus akivaizdu – britai neabejojo, kad, nesustabdžius lietuvių, jie gali bandyti ne tik jėga pašalinti O. Böttcherio direktoriją, bet ir apskritai panaikinti krašto autonominį statusą. Norėdama išvengti tokio scenarijaus britų diplomatija, kaip matėme, Vokietijos prašoma ir savo iniciatyva ėmėsi įvairiausių prevencinių priemonių, bandydama išgauti Lietuvos Vyriausybės garantijas nenaudoti jėgos Klaipėdos krašte. Beje, net ir pakartotinai Kaune išgirdęs D. Zauniaus garantijas nenaudoti jėgos, H. M. Knatchbullas-Hugessenas pranešime į *Foreign Office* konstatavo „ir toliau išliekančią kai kurių asmenų ir organizacijų, nepavaldžių Lietuvos Vyriausybei, akcijos Klaipėdos krašte grėsmę“. T. H. Prestonas taip pat neabejojo: „Jei ne skubi Vokietijos Vyriausybės ir asmeniškai H. M. Knatchbullo-Hugesseno intervencija, pučas neabejotinai būtų įvykęs.“

⁹³ T. H. Prestono 1931 m. rugpjūčio 5 d. konfidencialus pranešimas Nr. 169 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO*, 371, 15534, N 5745, 33–33v; H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 12 d. konfidencialus pranešimas Nr. 305 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 15534, N 5743, 19.

Ne mažiau iškalbingai šiame kontekste atrodo ir britų įsitikinimas, kad pagauta už „kruvinos rankos“, t. y. demaskuota, Lietuvos Vyriausybė, gelbėdama savo prestižą, įteikė Berlyne protesto notą⁹⁴.

Kitos valstybės taip pat turėjo informacijos apie slaptus lietuvių planus. Pvz., latviai irgi neabejojo, kad „pučo Klaipėdos krašte tikimybė realiai egzistavo“, nors, jų nuomone, neišvengta ir padėties dramatinizavimo. Vienas aukštas Latvijos URM pareigūnas lyg tarp kitko pasakė Didžiosios Britanijos pasiuntiniui, kad Lietuvos Vyriausybė galinti sukelti pučą Klaipėdos krašte „kada tik panorėjusi“⁹⁵. Atrodo, panašiai manyta ir Maskvoje. Nepaisant M. Karskio raminimų (kuriais, kaip jau buvo rašyta, *NKID* nepatikėjo), sovietai informavo H. Rabinavičių apie Vokietijos ambasadoriaus skundus ir kaltinimus Lietuvos Vyriausybei, atvirai perspėdami: „Jei taip atsitiktų, tai galėtų iššaukti tarptautinių komplikacijų su liūdnom pasekmėm Lietuvai.“⁹⁶

Pagaliau pučo galimybės neatmetė ir pats D. Zaunius. Jis, beje, ne tik neatmetė tokio scenarijaus Klaipėdoje, bet ir žadėjo britų diplomatams savo ir Vyriausybės vardu imtis pačių griežčiausių priemonių prieš maištininkus. Palangoje toks pažadas buvo duotas itin iškilminga forma. Ne mažiau atviras užsienio reikalų ministras buvo ir pokalbiuose su Vokietijos pasiuntiniu. Tiesa, H. Morahtui jis jokių pažadų nedalijo. Atvirkščiai, apgailestavo, kad, kilus pučui, Vyriausybė „neturės jokių galimybių kontroliuoti padėties“⁹⁷. Taigi, abiem atvejais D. Zaunius pripažino, kad Klaipėdoje būta jėgų, pasirengusių perversmui.

1931-ųjų vasaros įvykių kontekste atskirai tektų išskirti A. Merkio vaidmenį ir jo pareiškimus JAV laikinajam reikalų patikėtiniui H. S. Fullertonui. Kyla klausimas: kas vertė gubernatorių pokalbiuose su užsienio valstybių diplomatais taip atvirauti? Kokių tikslų siekė A. Merkys tokiais pareiškimais? Gubernatorius negalėjo nesuprasti, kad jo pasisakymai apie būtinybę atsikratyti Klaipėdos Konvencijos ir Statuto arba precedento neturintis pareiškimas dėl pritarimo panaudoti jėgą galėjo turėti Lietuvai rimtų pasekmių, suteikiant pretekstą ne tik valstybėms signatarėms, bet ir Vokietijai imtis veiksmų. Tokie pareiškimai, jei juos priimtume

⁹⁴ T. H. Prestono 1931 m. rugpjūčio 11 d. šifruota telegrama Nr. 5 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO, 371, 15534, N 5744, 31.*

⁹⁵ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 18 d. konfidencialus laiškas H. J. Seymourui, *PRO. FO, 371, 15534, N 5896, 58.*

⁹⁶ H. Rabinavičiaus 1931 m. rugpjūčio 10 d. šifruota telegrama Nr. 1801 į URM, *LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1154, l. 83.*

⁹⁷ H. J. Seymouro 1931 m. rugpjūčio 5 d. atmintinė, *PRO. FO, 371, 15534, N 5480, 332–333.*

už gryną pinigą, buvo ne tik neatsakingi, bet ir pavojingi, kompromituojantys ne tik patį A. Merkį, bet ir visą Lietuvos politiką krašte. Kita vertus, iš anksto informuoti užsienio diplomatus apie pasirengimą pučui buvo ne tik nelogiška, bet ir kvaila. Per anksti išplepėjęs apie pasirengimus pučui A. Merkys neabejotinai būtų buvęs pašalintas iš gubernatoriaus posto, prieš jį neabejotinai būtų imtasi represinių priemonių. Tačiau to neatsitiko. A. Merkys tvirtai sėdėjo gubernatoriaus kėdėje ir jo niekas nesirengė keisti.

Taigi, konstatuodami, kad liepos pabaigoje ir rugpjūčio pradžioje įtampa Klaipėdos krašte pasiekė kritinę ribą; kad tuo metu vykę masiniai prolietuviškųjų jėgų susirinkimai, nukreipti prieš autonomines krašto įstaigas, tikrai galėjo būti inicijuoti gubernatoriaus; neturėdami pagrindo netikėti vokiečių duomenimis dėl Lietuvos kariuomenės dalinių įvedimo į Pagėgių rajoną; negalėdami nematyti, kad Lietuvos aukštųjų pareigūnų pokalbiuose su užsienio valstybių diplomatais taikomas „gero ir blogo policininko“ (pirmasis – D. Zaunius, antrasis – A. Merkys) metodas, drįstume teigti, jog centro valdžia sąmoningai didino įtampą, siekdama sudaryti krizinės situacijos regimybę krašte, atseit, prolietuviškųjų jėgų nepasitenkinimas direktorija ir seimeliu buvo pasiekęs tokią ribą, kad sprogdimo buvo galima laukti bet kurią valandą. Tuo pat metu siekta sudaryti įspūdį, jog Vyriausybė, žinoma, nepalaiko pučistų, tačiau dėl nepasitenkinimo masto jai bus sunku suvaldyti padėtį, ypač kad judėjimo smagalyje stovėjo šauliai... Kitaip sakant, Lietuvos Vyriausybė šantažavo valstybes signatares pučo grėsme!

Šantažo, o ne pučo versiją patvirtina daugelis argumentų. Tuometinėje tarptautinėje konsteliacijoje prolietuviškųjų jėgų pučas Klaipėdoje buvo neišvairduojamas. Tarkim, šauliams būtų pavykę užimti Klaipėdą, išvaikyti autonomines įstaigas, pastatant visus prieš „įvykusį faktą“ (*fait accompli*), tačiau neišvengiamai turėjo kilti klausimas, kas toliau? Kiek laiko būtų išsilaikiusi naujai susidariusi padėtis? Matyt, neilgai. Keli nauji nedideli kariniai daliniai Pagėgių rajone ir 7-ojo pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pulkas vargu ar būtų sulaukę Vokietijos Vyriausybės remiamus įsiveržėlius iš Rytų Prūsijos. Tikėtis, kad valstybės signatarės tylomis praris tokį įžulų iššūkį, taip pat buvo nerealu. Pasekmės Lietuvos valstybei galėjo būti pražūtingos, tolygios savižudybei, ir to Kaune negalėjo nesuprasti. Nemanydami, kad Prezidentūroje, Vyriausybėje ir URM sėdėjo tarptautinėje situacijoje nesiorientuojantys neatsakingi asmenys, drįstame tvirtinti, kad tiesioginio ir atviro pučo Klaipėdoje – kai ginklu išvaikomi autonominiai organai ir padėties kontrolė nors laikinai pereina „maištininkams“ – Kaune niekas rimtai ir neplanavo.

Pučas buvo nereikalingas ir vertinant pagal vidaus politikos poreikius. 1931 m. vasarą centro valdžiai didžiausią problemą sudarė Lietuvos valstybės interesų nepaisiusios autonominės krašto valdžios įstaigos (visų pirma seimelis ir direktorija). Tačiau šiai problemai išspręsti „sukilimo“ nereikėjo, tam užteko gauti valstybių signatarių pritarimą D. Zauniaus nuolat kartojamai tezei, kad tam tikromis aplinkybėmis Vyriausybė turi teisę paleisti net ir seimelio pasitikėjimą turinčią direktoriją.

Kokių gi tikslų siekta, šantažuojant pučo Klaipėdoje pavojumi, ir kas buvo pagrindinis šantažo objektas? Daugiausia apie ką buvo galima svajoti Kaune – tai peržiūrėti kai kuriuos Klaipėdos Konvencijos ir Statuto straipsnius, siekiant labiau apsaugoti Lietuvos valstybės interesus krašte. Apie tokį ketinimą T. H. Prestonui buvo užsiminęs pats Prezidentas A. Smetona jų naujametinio pokalbio metu. Pučo keliu šio tikslo pasiekti nebuvo galima. Priešingai, prievartos aktas būtų amžiams palaidojęs taikią Konvencijos ir Statuto revizijos galimybę ir nepaprastai sukomplikavęs santykius ne tik su Berlynu, bet ir Londonu, Paryžiumi ir Roma. Lietuvos padėtis Tautų Sąjungoje taip pat būtų tapusi nepaprastai pažeidžiama. Taigi, svarbiausias šantažo puču objektas buvo būtent Didžioji Britanija, Prancūzija ir Italija, valstybės, kurių rankose dabar buvo atsidūręs gyvybiškai Lietuvai svarbių Klaipėdos problemų sprendimas. Tenka prisiminti, kad pučo grėsme imta plačiau spekuliuoti, kai tik paaiškėjo, kad derybos Klaipėdos reikalais su valstybėmis signatarėmis eina mažiau palankia nei anksčiau tikėtasi vaga. Matyt, prisidengdama lietuviškosios Klaipėdos krašto visuomenės spaudimu, Vyriausybė tikėjosi sudaryti prielaidas diskusijai su valstybėmis signatarėmis dėl Konvencijos ir Statuto peržiūrėjimo. Būtent taip ir reikėtų suprasti D. Zauniaus kalbas apie O. Böttcherio direktorijos pašalinimą „konstitucinėmis arba vidaus priemonėmis“.

Jei sutiktume su „šantažo“ hipoteze, visiškai suprantamas tada tampa ir A. Merkio vaidmuo, jo „atviravimas“ su užsienio valstybių diplomatais. Tenka manyti, kad tokie radikalūs gubernatoriaus pareiškimai buvo suderinti su pirmaisiais Lietuvos asmenimis ir faktiškai buvo tik maža didesnio plano dalimi. Tokiu atvirumu gubernatorius tikrino užsienio valstybių atstovų reakciją, pratindamas juos prie minties, kad anksčiau ar vėliau Konvenciją bei Statutą teksią labiau pritaikyti atsižvelgiant į to laikotarpio reikalavimus (esą, geriau tai padaryti ramioje kabineto aplinkoje nei sulaukti, kol sukilėliai apskritai atsisakys pripažinti krašto autonominį statusą). Neatmestinas ir kitas šiai hipotezei neprieštaraujantis variantas – paaiškėjus, kad viltys dėl valstybių signatarių autorizuotos Konvencijos ir Statuto revizijos yra nerealios, toliau blefuodama puču, Vyriausybė galėjo bandyti tokiu būdu pateisinti jau senokai jos stalčiuose dūlėjusių dvylikos įstatymų, naujai

interpretuojančių Konvenciją ir Statutą bei turėjusių padėti sureguliuoti centro ir autonomijos santykius, priėmimą.

Lietuvos kariuomenės dalinių perkėlimas į Klaipėdos kraštą taip pat neprieštarauja šiai hipotezei – sprendžiant iš vokiškų šaltinių, į Pagėgių rajoną įvestos nedidelės, labiau simboliškos pajėgos, turėjusios tik patvirtinti rimtų pasirengimų regimybę. Kita vertus, gandai apie galimą lietuvių pučą Klaipėdoje labai sujaukino Vokietijos (ir ypač Rytų Prūsijos) visuomenę ir tokioje įelektrintoje atmosferoje pats papildomo dalinio netoli Vokietijos sienos dislokavimas reiškė ne ką kitą kaip žinios į kitą Nemuno krantą pasiuntimą, kad lengvo pasivaikščiojimo į Klaipėdą planuoti neverta.

Atskirai tektų aptarti incidentus Šilutėje, apie kuriuos tuomet plačiai rašė visa Lietuvos spauda, trimituodama apie hitlerininkų keliamą pavojų. Kas galėjo ryžtis nuplėšti karišką iškabą, nupjauti kariuomenės telefono laidus ir išniekinti žydų kapinių paminklus? Lietuvos spaudos nuomone, ir tam pritarė absoliuti dauguma visuomenės, tą padaryti galėjo tik naciai! Atvirai sakant, skaitant šias publikacijas Lietuvos spaudoje, kuriose nurodomos net konkrečios kaltininkų pavardės, ir mums iš pradžių nekilo jokių abejonių, kam tenka atsakomybė už šiuos nusikaltimus. Tačiau D. Zauniaus prisipažinimas britų pasiuntiniui H. M. Knatchbullui-Hugessenui, jog, priešingai nei buvo tikėtasi ir oficialiai skelbta, areštavus šių nusizengimų kaltininkus, paaiškėjo, kad jie ne vokiečiai, o lietuviai, sukėlė įvairių minčių. Neatmestina, kad minėti lietuviai ar mažlietuviai tikrai galėjo priklausyti hitlerininkų organizacijai ir Kaune vėliau tik bandyta pasinaudoti anksčiau aprašytais jų „žygdarbiais“ savais tikslais. Kita vertus, įvykiai Šilutėje galėjo būti specialia Lietuvos saugumo departamento operacija, siekiant padidinti įtampą Klaipėdos krašte, sutelkti antivokiškai nusiteikusių visuomenės dalį, pateisinti papildomų karinių dalinių įvedimą, suteikiant pretekstą Lietuvos spaudai visais šiais nusikaltimais kaltinti hitlerininkus. Kitaip sakant, tokia provokacija hitlerininkams norėta suversti visą atsakomybę už padėties krašte destabilizaciją. Tokią intenciją liudijo ir oficiozinės spaudos publikacijos. Tačiau, atrodo, valstybės signatarės nesunkiai perkando lietuvių planus ir manevrus, iš čia ir tokia skeptiška ir net Lietuvai priešiška jų reakcija į Lietuvos protesto notos įteikimą Berlyne.

Ar visi pateikti faktai ir argumentai įrodo, kad kalbos apie pučo grėsmę buvusios tik paprasčiausias blefas, ir Vyriausybė, suprasdama pavojingas pasekmes, kurias galėjo sukelti tokie jos veiksmai, jokių būdu nebūtų perėjusi prie ryžtingesnių veiksmų? Ne visai. Atrodo, Vyriausybėje galėjo būti svarstytas ir kitas, radikalesnis, scenarijus. Apie planą „B“ randame informacijos *Foreign Office* dokumentuose. Veiksmas pagal šį scenarijų turėjo plėtotis maždaug taip: kilus didesniems

neramumams Klaipėdos krašte, Respublikos Prezidentas, įvertinęs šiuos įvykius kaip nacionalinę krizę ir norėdamas išvengti chaoso, remdamasis Lietuvos Konstitucija, visoje valstybėje turėjo paskelbti apgulties padėtį, laikinai sustabdydamas Konstitucijos galiojimą ir prisiimdamas sau itin plačius įgaliojimus. Vadovaudamasis Klaipėdos Statuto 6-uju ir 7-uju straipsniais*, Prezidentas arba gubernatorius Klaipėdos krašte galėjo įvesti apgulties padėtį ir kartu paleisti direktoriją⁹⁸.

H. Morahtas irgi neatmetė panašaus scenarijaus. Jo nuomone, Lietuvos Vyriausybės akcija prieš direktoriją galėjo būti motyvuojama arba labai plačia apgulties padėties interpretacija, arba jau minėtais ilgai rengtais įstatymais dėl Klaipėdos Konvencijos ir Statuto vykdymo⁹⁹. Pabrėžtina, kad šis *Foreign Office* dokumentuose minimas scenarijus atrodo visiškai logiškai: Klaipėdos krašte kilus dideliems neramumams (bet ne ginkluotam pučui, o masinėms demonstracijoms, kurių metu priiminėjamos rezolucijos su įvairiais reikalavimais Vyriausybei, kuomet dalis krašto gyventojų demonstratyviai atsisako paklusti direktorijos nurodymams ir pan.) Vyriausybė galėjo ryžtis tokiam scenarijui, dėl stabilumo „laikina“ perdama krašto valdymą į savo rankas. Šis scenarijus atitinka ir D. Zaunius samprotavimus, išsakytus rugpjūčio 8 d. pokalbyje su H. M. Knatchbullu-Hugessenu apie sunkią Lietuvos Vyriausybės padėtį, esą, net ir ėmusi malšinti maištininkus, ji vis tiek gali būti apkaltinta „sąmoningai leidusi šauliams veikti, idant turėtų pretekstą pratęsti karo stovio galiojimą krašte“¹⁰⁰. Vargu ar tokią „taikią revoliuciją“ Lietuvai būtų pavykę pateisinti, tačiau kraštutiniu atveju tokia galimybė, matyt, nebuvo visai atmetama, viliantis per gautą atokvėpį pakankamai sustiprinti centro pozicijas krašto gyvenime. Apie pasirengimą kažkokiems ryžtingiems veiksams krašte netiesiogiai liudija ir kiti dokumentai. Antai, prieš pat masinių mitingų Klaipėdoje pradžią, liepos 21 d., D. Zaunius rašte Ministrų Kabinetai rašė: „Šiandien užsienio reikalų ministerija santykiuose su vokiečiais numato greičiau paaštrėjimą negu

* Klaipėdos Statuto 6-uju straipsniu buvo išakmiai apibrėžiamos krašto autonominių organų kompetencijos ribos, pažymint, kad jie yra saistomi Lietuvos Konstitucijos („<...> Klaipėdos krašto vietiniai organai vykdo jiems šiuo Statutu pripažintą galią, laikydamiesi Lietuvos Konstitucijos dėsnių“); Statuto 7-uju straipsniu buvo skelbiama, kad „dalykai, kurie šiuo Statutu nepriklauso Klaipėdos krašto vietinių organų kompetencijai, priklausys tikrai Lietuvos Respublikos kompetentingiems organams“ (žr. J. Robinzonas, *Klaipėdos konvencijos komentaras*, t. I, p. 406, 412).

⁹⁸ PRO. FO, 371, 15534, N 5559, 338.

⁹⁹ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 9 d. šifruota telegrama Nr. 7A į *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15534, N 5559, 341.

¹⁰⁰ Ten pat, l. 342.

pagerėjimą, nes Klaipėdos reikalais teks padaryti kai kurių žygių, kurie labai priešingi vokiečių interesams Klaipėdoje...“¹⁰¹

Tačiau, jei tokių planų ir būta, jų atsisakyta netrukus po Vokietijos diplomatų demaršų Londone, Paryžiuje ir Romoje bei Didžiosios Britanijos pasiuntinio apsilankymo laikinojoje sostinėje. Kitaip sakant, plano „B“ atsisakyta įsitikinus, kad valstybės signatarės nebus tik abejingos Lietuvos veiksmų Klaipėdos krašte stebėtojos. Kelias savaites nuosekliai krašte didėjusi įtampa po rugpjūčio 8 d., lyg mostelėjus burtų lazdele, staiga ėmė slūgti. Kaip netikėtai kalbos apie pučą prasidėjo, taip staiga jos ir liovėsi. V. Sidzikauskui įteikus protesto notą Berlyne, atbudo ir Lietuvos spauda, suskubusi kategoriškai neigti pučo galimybę Klaipėdoje, savo ruožtu, kaltindama hitlerininkus agresyviais ketinimais. Toks radikalus nuotaukų Klaipėdos krašte pasikeitimas – vos per kelias dienas gyvenimas Klaipėdoje grįžo į normalias vėžes – yra dar vienas, nors ir netiesioginis, įrodymas, kad įvykiais Klaipėdoje manipuliavo įgudusi ranka. Tą patvirtino ir šaulių elgesys – gavę nurodymą demonstruoti, jie demonstravo, rinko parašus, grasino nuversti direktoriją ir išvaisyti seimelį. Gavę naujas direktyvas, jie klusniai vykdė ir jas. Beje, Lietuvos šaulių sąjungos savaitraštis *Trimitas* tik rugpjūčio 20 d. išspausdino straipsnį „Dėl „pučo pavojaus“ Klaipėdoj“, kuriame neigė šaulių sąsajas su įvykiais Klaipėdoje, pučo rengimu apkaltindamas vokiečių nacionalsocialistus („Vokietijos spaudoje plačiai paskleisti gandai apie tariamą pučą buvo tik strateginis mėginimas paslėpti savo tikruosius tikslus“)¹⁰².

Valstybėms signatarėms užėmus kategorišką poziciją – apie jokią Konvencijos ir Statuto reviziją negali būti ir kalbos – Lietuvos Vyriausybei nebeliko nieko kito kaip Klaipėdos problemų sprendimo ir toliau ieškoti derybų su jomis metu. Minėti dvylika įstatymų ir toliau liko dūlėti Vyriausybės stalčiuose iki tinkamesnių laikų – Kaune baimintasi, kad jų paskelbimas galėjo baigtis ginčo perkėlimu į NTTTT. Nesiryžta įgyvendinti ir planą „B“, kadangi šiuo atveju pasekmės galėjo būti labai panašios į tas, jei šauliai Klaipėdoje būtų ryžęsi atviram pučui. Užbėgdami į priekį, pastebėsime, kad desperatiškos Vyriausybės pastangos sustiprinti savo pozicijas Klaipėdoje neliko visiškai be valstybių signatarių dėmesio. 1931-ųjų rugpjūčio viduryje, pasibaigus krizei Klaipėdoje, Lietuvos derybose su valstybėmis signatarėmis prasidėjo kelis mėnesius trukęs gan pozityvių pastangų, ieškant Klaipėdos problemų sprendimo, laikotarpis.

¹⁰¹ D. Zaunias 1931 m. liepos 21 d. slaptas tarnybinis pranešimas Nr. 632 Ministrų Kabinetai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1156, l. 394–395.

¹⁰² M. B., Dėl „pučo pavojaus“ Klaipėdoj, *Trimitas*, 1931, Nr. 34, p. 661–662.

V.

DOVO ZAUNIAUS „POLITINĖ LINIJA“

5.1. Padėtis įtampai atslūgus

Didžiosios Britanijos laikinajam reikalų patikėtiniui Lietuvoje T. H. Prestonui ir toliau tvirtinant, kad tik Vokietijos Vyriausybės ir Didžiosios Britanijos pasiuntinio intervencija išgelbėjo Klaipėdos kraštą nuo lietuvių pučo, *Foreign Office* pasiekė netikėta žinia: rugpjūčio 12 d., t. y. praėjus vos kelioms dienoms po H. M. Knatchbullo-Hugesseno apsilankymo laikinojoje sostinėje, britų ambasadorius Berlyne H. Rumboldas informavo, kad *Auswärtiges Amt* nejučia didesnio susirūpinimo dėl padėties Klaipėdoje, Vokietijos diplomatai nemano, kad ten ir toliau išliktų pučo grėsmė...¹ Londoną tokia žinia gerokai nustebino. „Tai kažkaip netikėta. Mūsų pasiuntinį Rygoje galėjo suklaidinti Vokietijos atstovas...“ – teigiama viename iš *Foreign Office* Šiaurės departamento dokumentų.²

Kodėl vokiečiai, Europos sostinėse diplomatinį demaršų metu iki tol primygtinai kaltinę Lietuvą pasirengimu pučiui ir raginę signatarus sulaukyti lietuvius nuo prievartos veikslių Klaipėdos krašte, staiga pakeitė poziciją? O gal jie niekada ir netikėjo pučo galimybe? Tenka manyti, kad vokiečių agentūrai Klaipėdoje ir Kaune pavyko gana greitai gauti patikimą informaciją apie lietuvių planų pasikeitimą ir tai, savo ruožtu, privertė *Auswärtiges Amt* pakeisti taktiką – supratę, kad Lietuvos Vyriausybė blefuoja, t. y. bando šantažuoti valstybes signatares sprogimo pavojumi Klaipėdoje, vokiečiai staiga prarado bet kokią interesą kalbėti apie pučo galimybę krašte. Dėl tokios staigios pozicijos permainos labai keistai atrodė visi ankstesni vokiečių diplomatų kaltinimai Lietuvai. Keblioje padėtyje, švelniai tariant, atsidūrė ir britų diplomatija. T. H. Prestonas irgi buvo priverstas švelninti

¹ Didžiosios Britanijos ambasadoriaus Berlyne H. Rumboldo 1931 m. rugpjūčio 12 d. šifruota telegrama Nr. 170 į *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15534, N 5589, 351.

² PRO. FO, 371, 15534, N 5589, 350.

toną. Rugspjūčio viduryje pranešime H. M. Knatchbullui-Hugessenui, prisipažinęs „neturiš konkrečių įrodymų“, jis visgi teigė „turis patikimos informacijos“, kad „Lietuvos Vyriausybė dar neatsisakė sumanymo imtis „konstitucinės“ akcijos prieš direktoriją“³.

Kitaip sakant, rugspjūčio viduryje pučo pavojus staiga pranyko ir jį pakeitė taip vadinamoji „konstitucinės akcijos“ grėsmė, tiesa, niekas tiksliai negalėjo pasakyti, kokio pobūdžio yra ši grėsmė. Nuo šiol visi, visų pirma vokiečiai ir britai, ims rūpintis O. Böttcherio direktorijos likimu, jos santykiais su Lietuvos Vyriausybe. Tokiomis aplinkybėmis H. M. Knatchbullui-Hugessenui nieko nebeliko, kaip tik pritari T. H. Prestono prognozėms, pastebint, jog „būtų pernelyg optimistiška tikėtis, kad lietuviai neribotą laiką paliks dabartinę direktoriją be dėmesio“. Tokią išvadą britų pasiuntinys darė remdamasis D. Zauniaus replika, esą, „tokia padėtis negali tęstis amžinai“. Taigi, abi pusės ėmė ruošti kitam Klaipėdos ginčo raundui. Svarbu pažymėti, kad įtempta vasara nepakeitė britų požiūrio į padėtį Klaipėdos krašte. Jie, kaip ir anksčiau, laikėsi principinės nuostatos, jog „bet koks Lietuvos valdžios galių išplėtimas Klaipėdos krašte yra nepageidautinas“⁴.

Įtampos Klaipėdoje atoslūgis, deja, turėjo mažai įtakos pašlijusiems D. Zauniaus ir A. Merkio santykiams. Didžiausios įtampos metu ir jai pasibaigus užsienio reikalų ministras bei gubernatorius ir toliau tarpusavyje konkuravo, daugiau ar mažiau nesutarė, o tai nebuvo jokia paslaptis kitiems Vyriausybės nariams ir Lietuvoje rezidavusiems užsienio valstybių diplomatams. Šioje priešpriešoje viena prieš kitą stėjo ne tik dvi stiprios asmenybės, susidūrė ir du skirtingi požiūriai į Lietuvos politikos Klaipėdoje metodus. Kovota įvairiomis – kone atviromis (pvz., siekiant pašalinti užsienio reikalų ministrą arba „išmainyti“ gubernatorių) ir užkulisinėmis (bandant sukompromituoti vienas kitą) – priemonėmis. Pavojinga, nestabili padėtis Klaipėdoje tik didino tarpusavio kovos įkarštį. Pvz., liepos mėnesį, per patį šaulių mitingų Klaipėdoje įkarštį, gubernatorius kreipėsi į URM, siūlydamas iškelti Vokietijai bylą „už Lietuvos piliečių demoralizavimą“. Jis kaltino Vokietiją „nagarbingu ir net teisiškai neatsakingu elgesiu“, t. y. grąžinus Vokietijos pilietybę anksčiau jos atsisakiusiems Klaipėdos krašto gyventojams. Savo nestandartinį prašymą URM A. Merkys motyvavo ne mažiau originaliai, pabrėždamas,

³ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugspjūčio 13 d. šifruota telegrama Nr. 52 į *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15534, N 5607, 357.

⁴ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugspjūčio 12 d. konfidencialus pranešimas Nr. 305 A. Hendersonui, PRO. FO, 371, 15534, N 5743, 19–19v.

kad „sulig pasakojimais tokių atvejų yra nemažai...“(!)⁵. Panašaus pobūdžio prašymą, beje, lengviau pateikti nei jį išpildyti...

Susipažinęs su oficialiu A. Merkiu raštu, užsienio reikalų ministras galėjo tik spėlioti, ar teisininko išsilavinimą turintis gubernatorius rimtai pageidavo padaryti Lietuvą pajuokos objektu Ženevoje, ar rezgė dar vieną intrigą, siekdamas kokių nors jam nežinomų tikslų. Nusprendęs, kad toks prašymas negali būti rimtai svarstomas, atsakydamas gubernatoriui, teisės daktaras D. Zaunius neslėpė ironijos, pažymėdamas, jog Tautų Sąjungos paktas nenumato galimybės iškelti bylą bet kuriam jos nariui „už kitos valstybės piliečių demoralizavimą“. Jis tiesiog išsityčiojo iš gubernatoriaus argumentacijos, pabrėždamas, kad remiantis tokiais neapibrėžtais kaltinimais („sulig pasakojimų tokių atvejų yra nemažai“) būtų pernelyg neatsargu pateikti kaltinimus Vokietijai. Jei norima padėti URM daryti žygių šia kryptimi, mokė ministras gubernatorių, reikia nurodyti tikslų skaičių, t. y. kiek tokių atvejų užfiksuota, kam konkrečiai grąžinta pilietybė (tarnautojams ar pan.), siūlydamas pateikti konkrečius „kitos valstybės piliečių demoralizavimo“ įrodymus. „Todėl man labai gaila, kad šitoje formoje Tamstos padarytojo man pasiūlymo vykdymą aš skaitau negalimu“, – rašė jis A. Merkiui⁶.

Skirtingas D. Zaunius ir A. Merkio požiūris į centro valdžios politikos metodus dar akivaizdesnis kitame epizode: spalio mėnesį *Memeler Dampfboot* norėjo išspausdinti straipsnį, analizuojantį centro Vyriausybės ir Klaipėdos krašto organų teisę reguliuoti svetimšalių apsigyvenimą krašte. Gubernatorius, nusprendęs, kad minėtame straipsnyje pateikiami netikslūs juridiniai argumentai, davė nurodymą cenzūrai uždrausti spausdinti šį straipsnį. D. Zaunius manymu, toks gubernatoriaus sprendimas buvo neteisingas, o cenzoriaus įsikišimas – nepateisinamas („netikslūs juridiniai išvedžiojimai nepateisina cenzūros vartojimo“). „Mano manymu, juridiniams išvedžiojimams, kurie mums atrodo netikslūs, atremti tėra vienas kelias, būtent, paskelbti mūsų išvedžiojimus, ir, eventualiai, priversti laikraštį atspausdinti juos toje pat vietoje, kurioje buvo tilpę klaidintieji. Užsienio politikos akimis žiūrint, cenzūros priemonių vartojimas juridiniams išvedžiojimams atremti stato mus į labai keblią padėtį ir deda mums viduramžių metodų odiumą

⁵ D. Zaunius 1931 m. liepos 30 d. slaptas tarnybinis pranešimas Nr. 670 A. Merkiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1156, l. 356.

⁶ Ten pat.

bei sudaro įspūdžio, kad išdėstyti tikrąją juridinę padėtį mes nesugebam“, – ir vėl ministras mokė A. Merkių.⁷

Beje, vasaros pabaigoje A. Merkys pergyveno ne patį geriausią savo gubernatorystės Klaipėdos krašte etapą. Dar visai neseniai visiškas padėties krašte šeimininkas, asmuo, nuo kurio, daugelio manymu, priklausė įvykių Klaipėdos krašte scenarijaus pasirinkimas, energingas ir ryžtingas, A. Merkys, Vyriausybei atsisakius jo siūlomo radikalaus sprendimo, staiga pasikeitė. Sprendžiant iš tuometinės jo korespondencijos, jo nuotaikos tapo perdėm pesimistinės, o prognozės – niūrios. Vyriausybės sprendimą atsisakyti ryžtingų veiksmų Klaipėdoje A. Merkys vertino kaip savo asmeninį pralaimėjimą, kaip smūgį jo prestižui, pozicijoms Kaune ir Klaipėdoje. Tuo pat metu D. Zaunias pozicijos sustiprėjo. Bert ar ilgam? Atsakymą į šį klausimą turėjo duoti netrukus prasidėsiančios derybos su valstybėmis signatarėmis, tuo tarpu jis galėjo guostis bent jau išsilaikęs ministro poste. Yra labai didelė tikimybė, kad, prasidėjus „revoliucijai“ Klaipėdos krašte, t. y. Vyriausybei pasirinkus gubernatoriaus siūlomą jėgos scenarijų, į užsienio reikalų ministro kabinetą Daukanto 13 Kaune būtų įsikraustęs kur kas radikalesnės politikos Klaipėdos krašte šalininkas.

5.2. Nevieningos signatarų gretos

Turi ar neturi Lietuvos Vyriausybė teisę tam tikromis aplinkybėmis, pvz., direktorijai pažeidus Klaipėdos Konvenciją ar Statutą, ją pašalinti? D. Zaunius, kartodamas anksčiau ne kartą išsakytus argumentus, ir toliau tvirtino – „turi“; britai, pretendavę atstovauti signatarams, nenorėjo sutikti su tokia Statuto interpretacija. Dar rugpjūčio 2 d., t. y. didžiausios įtampos Klaipėdoje metu, *Foreign Office* parengtame specialiaame memorandume, išanalizavus Statuto tekstą, prieita prie išvados, kad ten nėra užfiksuota normų, patvirtinančių lietuvių ginamą poziciją, kitaip sakant, memorandumo autorių nuomone, Statutas nesuteikė Lietuvos

⁷ D. Zaunias 1931 m. lapkričio 2 d. slaptas tarnybinis pranešimas Nr. 1022 A. Merkiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1156, l. 2.

Vyriausybei teisės pašalinti Klaipėdos krašto direktorijos net ir tuo atveju, jei ši pažeidė Klaipėdos Konvenciją ar Statutą^{8*}.

Prasidėjus aktyvesnei diskusijai Londone nuspręsta supažindinti ir kitas valstybes signatares su provizorine *Foreign Office* pozicija šiuo klausimu. Didžiosios Britanijos ambasadoriai Paryžiuje ir Romoje gavo instrukcijas, nurodančias jiems skubiai išsiaiškinti, ar *Quai d'Orsay* ir *Palazo Chigi* pritartų britiškajai Statuto interpretacijai, kartu pasiūlant signatarų teisininkams aptarti šį klausimą kito Tautų Sąjungos Tarybos posėdžio Ženevoje metu ir supažindinti Lietuvos Vyriausybę su bendra signatarų pozicija šiuo klausimu⁹. Sprendžiant iš *Foreign Office* Šiaurės departamento dokumentų, didesnių sunkumų gauti pritarimą savo pozicijai britai nesitikėjo. Tačiau jie klydo. Rugsėjo 15 d. britų ambasadoriui Paryžiuje Ronaldui H. Campbellui pasiteiravus *Quai d'Orsay*, ar prancūzai sutinka su tokia Statuto interpretacija, atsakymas buvo ne visai toks, kokio Londone tikėtasi. Prancūzai tvirtino, jog, jų žiniomis, „padėtis Klaipėdos krašte nesanti tokia grėsminga, kad signatarai darytų kategoriškus pareiškimus“, jie apskritai nepageidavo kelti Lietuvos Vyriausybei teisinių, Klaipėdos Konvenciją liečiančių, klausimų, „kol jie yra svarstomi tik teorinėje plotmėje“. Tuo pat metu prancūzai neprieštaravo pasiūlymui apsvarstyti šį klausimą Ženevoje¹⁰. *Palazo Chigi* atsakymas britų ambasadoriui skambėjo labai panašiai kaip ir prancūzų¹¹. Susipažinus su ambasadorių Paryžiuje ir Romoje pranešimais *Foreign Office* prieita prie nepaguodžiančios išvados, kad Prancūzijos ir Italijos Vyriausybės „šioje stadijoje nėra pasirengusios pritarti britų Statuto interpretacijai“¹².

Prancūzijos pozicija labai nuvylė britų diplomatus, išprovokuodama daugybę jų komentarų ir net įtarimų. Savo pranešime į *Foreign Office* pasiuntinys H. M. Knatchbullas-Hugessenas prisiminė, kad, jam lankantis Kaune rugsėjo 8 d., iš vieno šaltinio^{**} (britas sakėsi negalįs už jį laiduoti) jam teko girdėti, kad tam

⁸ *Foreign Office* 1931 m. rugsėjo 2 d. memorandumas, *PRO. FO, 371, 15534, N 5876, 39–40*.

* Vienintele priežastimi, galėjusia pateisinti tokį lietuvių administracijos žingsnį, britai laikė situaciją, kai direktorija panaudotų nepateisinamą jėgą.

⁹ Didžiosios Britanijos ambasadorius Paryžiuje R. H. Campbello 1931 m. rugsėjo 20 d. pranešimas Nr. 909 A. Hendersonui, *PRO. FO, 371, 15534, N 5756, 35*.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ *PRO. FO, 371, 15534, N 5756, 34*.

¹² *Foreign Office* 1931 m. rugsėjo 2 d. memorandumas, *PRO. FO, 371, 15534, N 5876, 40*.

** Mūsų manymu, H. M. Knatchbullo-Hugesseno informacijos šaltinis – Vokietijos pasiuntinybė Kaune.

tikruosiuose sluoksniuose esama įspūdžio, kad prancūzai „bando padrąsinti lietuvius jų kovoje su vokiečiais Klaipėdos krašte, turėdami strateginį tikslą pagerinti Lietuvos santykius su Lenkija“. Tai buvo drąsus pareiškimas! Tam tikromis aplinkybėmis toks britų pasiuntinio Baltijos valstybėms kaltinimas Prancūzijai galėjo įskelti dar vieną kibirkštį Londono ir Paryžiaus santykiuose. Suprasdamas tai, H. M. Knatchbullas-Hugessenas apdairiai pridūrė, esą, „be visiems žinomo fakto, kad Prancūzija sveikintų Lietuvos ir Lenkijos santykių normalizavimą ir net norėtų prisidėti prie tokio scenarijaus įgyvendinimo, jis nematęs jokių priežasčių tikėti tokiais gandais...“¹³ Nepasitikėjimas prancūzais buvo toks stiprus, kad britų pasiuntinys visgi nusprendė pasitikrinti *Foreign Office*, ar ten neturima daugiau panašaus pobūdžio informacijos? Iš Londono atėjęs atsakymas paneigė britų pasiuntinio šaltinio Kaune platinamus gandus: *Foreign Office* sakėsi sutinkąs, kad „prancūzai gana lengvabūdiškai žiūrėjo į pučo grėsmę Klaipėdoje“, pabrėždamas, jog Londone neturima žinių, kad „Prancūzija dirbtų Lietuvos ir Lenkijos santykių normalizavimo linkme“¹⁴.

Šis nedidelis epizodas byloja, kad visiško pažiūrų vienodumo Klaipėdos klausimu tarp valstybių signatarių nebuvo. Prancūziški instinktai niekur nebuvo dingę, jų priešiškas vokiečiams buvo pastebimas ir Klaipėdos byloje, tiesa, viską gerai pasvėrus, vadovaujantis didžiosios politikos interesais, Paryžiuje dažniausiai būdavo priimami sprendimai daugiau atsižvelgiant ne į Lietuvos, o Vokietijos interesus, ypač kad didesnio intereso Lietuva ir Klaipėda prancūzai tuo metu jau nebeturėjo. Vis dėlto kartkartėmis išryškėjantys valstybių signatarių pozicijų skirtumai atverdavo tam tikras manevro galimybes Lietuvos diplomatijai ir ši tokiais atvejais visada stengdavosi maksimaliai tuo pasinaudoti.

Prancūzų ir italų neskubėjimas pritarti Londono pozicijai nesustabdė britų diplomatų. Rugsėjo 16 d. H. M. Knatchbullas-Hugessenas pavedė T. H. Prestonui artimiausiu laiku pasimatyti su Lietuvos užsienio reikalų ministru ir pasiuntinio vardu pareikšti jam, kad po rugsėjo 8 d. jų pasikalbėjimo Kaune jis pristatė *Foreign Office* D. Zauniaus argumentaciją dėl Lietuvos Vyriausybės teisės atstatydinti direktoriją, ji Londone yra svarstoma, vyksta konsultacijos su signatarais ir pan. Kartu T. H. Prestonas buvo įgaliotas supažindinti ministrą su provizorine *Foreign*

¹³ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugsėjo 18 d. konfidencialus laiškas H. J. Seymourui, PRO. FO, 371, 15534, N 5896, 57.

¹⁴ PRO. FO, 371, 15534, N 5896, 55–55v.

Office nuomone šiuo klausimu – Statutas „galimai“ nesuteikia Lietuvos Vyriausybei tokios teisės¹⁵.

T. H. Prestono lūpomis britų pasiuntinys sakėsi rūpinęsis, kaip galima anksčiau supažindinti D. Zaunių su „jam svarbia“ provizorine britų šio Statuto straipsnio interpretacija, jis, žinoma, pats būtų atvykęs į Kauną, tačiau teisinosi atsisakęs tokių planų nenorėdamas pakenkti D. Zauniui. Esą, jo paskutinis vizitas į laikinąją sostinę susilaukęs padidinto dėmesio (t. y. Lietuvos visuomenės įvertintas kaip spaudimas), todėl jis nusprendęs, kad dar vienas jo apsilankymas Kaune „gali iššaukti komentarų ir sudaryti užsienio reikalų ministrui tam tikrų problemų“¹⁶.

Skubėjimą supažindinti užsienio reikalų ministrą su „jam svarbia“ provizorine britų pozicija direktorijos klausimu neabejotinai tenka suprasti kaip dar vieną netiesioginį įspėjimą Lietuvos Vyriausybei susilaikyti nuo bet kokių prievartos veiksmų direktorijos atžvilgiu. Atrodo, britai baiminosi, kad sužinoję apie jų diplomatinę nesėkmę Paryžiuje ir Romoje lietuviai dar iki Ženevos nesugalvotų įgyvendinti ankstesnių savo planų. Toks skubėjimas perduoti į Kauną tik provizorinę nuomonę, kuriai bent jau tuo metu kol kas dar nebuvo pritarusios kitos trys valstybės signatarės, gali būti vertinamas ir kaip neoficialus demaršas, kaip spaudimas Lietuvos Vyriausybei, liudijantis anksčiau realiai egzistavus minėtas baimes. Iš čia ir toks perdėtas britų pasiuntinio susirūpinimas „nepakenkti D. Zauniui“. Beje, H. M. Knatchbullo-Hugesseno užuominos apie padidintą Lietuvos visuomenės dėmesį jo kelionėms leidžia manyti, kad rugpjūčio 8-osios britų diplomatinė intervencija Kaune Lietuvos visuomenėje buvo sukėlusį neigiamą reakciją ir apie ją buvo žinoma *Foreign Office*.

Mūsų hipotezę patvirtina ir baigiamoji instrukcijos T. H. Prestonui dalis: kilus bet kokiems sunkumams, neaiškumams pokalbio su D. Zauniumi metu, laikinajam reikalų patikėtiniui nurodoma vengti diskusijos su ministru, o siūlyti jam visus probleminius klausimus aptarti tiesiai su pasiuntiniu. Kitaip sakant, H. M. Knatchbullas-Hugessenas baiminosi, kad pasinaudodamas jo neatvykimu į Kauną D. Zaunius gali bandyti pastatyti visus prieš *fait accompli**. Ir dar vienas

¹⁵ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 16 d. laiškas T. H. Prestonui, *PRO. FO*, 371, 15534, N 5889, 52–54.

¹⁶ Ten pat.

* Pašalinti direktoriją galėta ir be šalių pagalbos, t. y. gubernatoriaus sprendimu, pasinaudojus visomis centro valdžios krašte turimomis administracinėmis priemonėmis. Žinoma, tokiu atveju Lietuvos Vyriausybė nebūtų galėjusi apeliuoti į lietuviškosios krašto visuomenės spaudimą ir valstybėms signatarėms būtų buvę kur kas lengviau priversti Lietuvą atšaukti gubernatoriaus sprendimą. Tačiau britai nepageidavo net tokių sunkumų.

naujas momentas – šį kartą T. H. Prestonas gavo aiškų nurodymą apie gautas instrukcijas nieko „nesakyti Morahtui“¹⁷. Kodėl? Anksčiau tokiais atvejais britų laikinasis reikalų patikėtinis mielai dalydavosi turima informacija su Vokietijos pasiuntinybės Kaune atstovais. Kas atsitiko? Galime tik spėti, kad tai buvo nedidelis revanšas už visus paskutiniu metu iš vokiečių pusės patirtus netikėtumus.

Rugpjūčio 20 d., kaip ir buvo numatyta valstybių signatarių teisininkų liepos 31 d. Hagos rekomendacijose, Lietuvos atstovams Londone, Paryžiuje ir Romoje vienu metu turėjo būti įteiktos identiškos keturių valstybių notos dėl Klaipėdos Konvencijos ir Statuto interpretacijos skirtumų. Kitaip sakant, tą dieną signatarai planavo atlikti iš anksto suderintą diplomatinį demaršą. Šios notos buvo gudriai suredaguotos: viena vertus, jos atspindėjo principinę valstybių signatarių poziciją kai kuriais ginčytiniais teisinio pobūdžio Klaipėdos bylos klausimais, kuri prieštaravo Lietuvos Vyriausybės atstovaujamaam požiūriui; kita vertus, kaip kad ir siūlyta signatarų teisininkų, minėtų notų formuluotės turėjo ne tik neužverti durų tolimesnei abiejų pusių diskusijai, bet ir skatinti Lietuvą teisinėmis priemonėmis ginti savo poziciją, žadant įdėmiai išnagrinėti jos pateiktus argumentus. Tokiomis „pozityviomis“ formuluotėmis neabejotinai siekta įtraukti lietuvius į formalią teisinę diskusiją ir, pasinaudojant savo ekspertų teisininkų neabejotinu pranašumu (kuriuo britai nei kiek neabejojo)¹⁸, įveikti oponentus garbingoje argumentų kovoje, priverčiant priimti valstybių signatarių poziciją.

Tačiau planuotas darnus keturių valstybių demaršas nepavyko arba, tiksliau, pavyko tik iš dalies. Rugsėjo pradžioje, t. y. praėjus kone dviem savaitėms po demaršo, D. Zaunius tvirtino, kad italai neįteikė jokios notos nei Romoje, nei Kaune¹⁸. H. M. Knatchbullas-Hugessenas guodėsi, jog čia tik kažkokia painiava, ypač kad, jo žiniomis, tiek prancūzų, tiek italų pasiuntiniai Kaune buvo gavę instrukcijas įteikti identišką notą Lietuvos Vyriausybei. Britams pradėjus aiškintis šio „nesusipratimo“ priežastis, į dienos šviesą išplaukė neįtikėtinos detalės: Italijos pasiuntinys Lietuvoje G. Amadoris iš *Palazo Chigi* tikrai buvo gavęs instrukciją rugpjūčio 20 d. įteikti notą URM, tiesa, jos tekstą jis turėjo gauti ne visai įprastu keliu, t. y. ne iš Romos, o iš Prancūzijos pasiuntinio Kaune R. Ristelhueberio. Ar taip sutapo, ar buvo „paaorganizuota“ iš anksto, tačiau tuo metu G. Amadoris ruo-

¹⁷ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 16 d. laiškas T. H. Prestonui, *PRO. FO*, 371, 15534, N 5889, 52–54.

* Pagal kompetencijos lygį valstybių signatarių teisininkų komanda – Massimo Pilotti, Jules Basdevant, Williamas Malkinas – neturėjo lygių ir Europoje, ir apskritai pasaulyje.

¹⁸ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugsėjo 2 d. laiškas H. J. Seymourui, *PRO. FO*, 371, 15535, N 6203, 80–81.

šėsi kelionei į Sopotą... Atėjus laikui jam išvykti Prancūzijos pasiuntinys vis dar nebuvo gavęs notos teksto iš *Quai d'Orsay*. Sprendimas vis dėlto buvo rastas – palikęs Prancūzijos pasiuntiniui tuščią savo pasiuntinybės blanką su savo parašu ir anspaudu G. Amadoris išvyko į Sopotą, kaip pats sakė, „palikdamas savo likimą Ristelhueber malonei“¹⁹.

Taip kruopščiai britų rengtas demaršas vis buvo atidėliojamas. Italijos ir Prancūzijos pasiuntinių notos vis dar nebuvo įteiktos URM. Priežastis paprasta: net ir rugsėjo pradžioje R. Ristelhueberis dar nebuvo gavęs notos teksto iš *Quai d'Orsay*... Britų pasiuntinį tokia padėtis nepaprastai stebino. „Gal tai ir nėra taip svarbu, kiek tai liečia prancūzus, kadangi nota vis tiek buvo įteikta Paryžiuje, bet tai paaiškina, kodėl Zaunius teigia, negavęs jokios Italijos notos“, – pranešime į Londoną rašė H. M. Knatchbullas-Hugessenas²⁰. Britų diplomatams toks italų elgesys buvo nesuprantamas. *Foreign Office* susirašinėjant su pasiuntinybe Rygoje stebimasi, kodėl italai nesilaikė tarp valstybių signatarių sutartos procedūros, kodėl G. Amadoris, pvz., nepaprašė T. H. Prestono memorandumo kopijos, ypač kad visų keturių valstybių notos turėjo būti identiškos. „Įtariu, kad italai, kurie visada siekia palaikyti gerus santykius su lietuviais, apskritai nebuvo labai entuziastingi dėl bet kokios notos įteikimo“, – *Foreign Office* vyraujančias nuotaikas apibendrino Šiaurės departamento pareigūnas L. Collieras²¹.

Ar italai tik per savo apsilėidimą neįteikė notos Lietuvai, ar jie turėjo kažkokių kitų tikslų, šiandien sunku pasakyti. Atsakymas į šį klausimą yra *Palazo Chigi* archyve, kuris šiuo metu, deja, autoriui yra nepasiekiamas. Šiaip ar taip, prisimenant, kad vos prieš kelias dienas iki rugpjūčio 20 d. italai ir prancūzai atmetė britų pasiūlymą surengti dar vieną bendrą demaršą Kaune, toks poelgis liudija juos turėjus kiek kitoki nei britų požiūrį į tolimesnę Klaipėdos bylos eigą. Šiame kontekste iš pirmo žvilgsnio keistokas italų diplomatų elgesys galėjo turėti visiškai paprastą paaiškinimą, kurį, berods, ir turėjo galvoje L. Collieras – italams nedegant entuziazmu įteikti tokią notą, vieni tiesiog pamiršo pasiųsti notą, kitiems skubiai reikėjo išvažiuoti iš Kauno ir pan.

¹⁹ H. M. Knatchbullo-Hugessenos 1931 m. rugsėjo 2 d. laiškas H. J. Seymourui, *PRO. FO*, 371, 15535, N 6203, 80–81.

²⁰ Ten pat.

²¹ *PRO. FO*, 371, 15535, N 6203, 79v.

5.3. Britų diplomatijos pastangos pacifikuoti gubernatorių Antaną Merkį

Britų spaudimas nelabai veikė Lietuvos užsienio reikalų ministrą. Rugpjūčio 19 d., praėjus trims dienoms po to, kai T. H. Prestonas Kaune pristatė *Foreign Office* preliminarią nuomonę direktorijos paleidimo klausimu, D. Zaunius, visiškai ignoruodamas šį perspėjimą, pareiškė Vokietijos pasiuntiniui ir toliau neatsisakęs ankstesnės pozicijos dėl Lietuvos Vyriausybės teisės tam tikromis aplinkybėmis atleisti direktoriją²². Tokį ministro pareiškimą H. Morahtas tuoj pat apskundė T. H. Prestonui, tas, savo ruožtu, iškart pasiprašė dar vieno susitikimo su D. Zauniumi.

Šį kartą susitikime dalyvavo ir A. Merkys. Kadangi toks susitikimo formatas nebuvo dažnai praktikuojamas, neišvengiamai kyla klausimas: kieno iniciatyva – D. Zauniaus ar T. H. Prestono – gubernatorius buvo pakviestas į šį susitikimą? Nors užsienio reikalų ministras A. Merkio pacifikacija buvo suinteresuotas ne mažiau nei britai, yra pagrindo manyti, kad gubernatorius į pokalbį galėjo būti pakviestas būtent pastarųjų iniciatyva, pageidaujant, kad A. Merkys asmeniškai, iš pirmų lūpų, išgirstų Londono poziciją šiuo jautriu klausimu. Šią mūsų prielaidą patvirtina ir *Foreign Office* dokumentai, iš kurių matyti, kad po 1931 m. vasaros įvykių Londone nuspręsta A. Merkio asmeniui skirti ypatingą dėmesį, suprantant, kad D. Zauniaus garantijos – tai viena, o A. Merkio galimybės – visai kas kita. Britai, beje, nusprendė gubernatorių „perspėti asmeniškai“²³. Būtent tokį tikslą galėjo turėti T. H. Prestonas, pageidaudamas, kad pokalbyje dalyvautų ir A. Merkys. D. Zauniui šiame scenarijuje greičiausiai buvo skiriamas liudininko vaidmuo.

Pasiekti tikslą britams pavyko net lengviau, nei jie tikėjosi. Didžiosios Britanijos laikinajam reikalų patikėtiniui dar kartą pakartojus D. Zauniui ir A. Merkiui provizorinę *Foreign Office* poziciją dėl direktorijos paleidimo, abu lietuviai vieninai užtikrino jį, kad kol ginčas šiuo klausimu nebus išspręstas su valstybėmis signatarėmis Ženevoje, Lietuvos Vyriausybė nebandys „konstitucinėmis priemonėmis“ atstatyti direktorijos. „Iš Merkio pasisakymo buvo matyti bendra nuostata bendradarbiauti su signatarais ateityje <...>. Tiesioginis perspėjimas Merkiui buvo ypač vertingas“, – komentuodamas Kaune įvykusį pokalbį, pranešime į *Foreign*

²² Didžiosios Britanijos pasiuntinio Baltijos valstybėms H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 27 d. konfidencialus pranešimas Nr. 4 į *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15534, N 5970, 60v.

²³ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 21 d. konfidencialus pranešimas Nr. 329 A. Hendersonui, PRO. FO, 371, 15535, N 6026, 74.

Office džiaugėsi H. M. Knatchbullas-Hugessenas²⁴. Pokalbio rezultatais buvo patenkinti ir Londone. „Gerai, kad plk. Merkys atsisakė ankstesnių nuostatų ir dabar laikosi tos pačios linijos kaip ir Zaunius“, – teigė *Foreign Office* Šiaurės departamento pareigūnas W. H. Montagu-Pollockas²⁵. Netrukus paaiškės, kad britai per anksti nusiramino.

Nors Didžiosios Britanijos pasiuntinys tariamą A. Merkio sutramdymą laikė labai pozityviu ženklu, jis atkreipė dėmesį į du slidžius momentus lietuvių pozicijoje: pirma, D. Zaunius neslėpė suinteresuotumo konstruktyviu valstybių signatarių patarimu tuo atveju, jei direktorijai pažeidus Klaipėdos Konvenciją arba Statutą krašte susidarytų rimta padėtis; antra, kad užsienio reikalų ministro pažadas neįsiimti prievartos prieš direktoriją nėra neterminuotas, jis galioja tik iki pasitarimų su signatarų teisininkais Ženevoje rugsėjo mėnesį pabaigos. Pirmą buvo galima suprasti kaip užuominą į Klaipėdos Konvencijos ir Statuto naujos interpretacijos ar net revizijos poreikį, antrą – kaip spaudimą ir net nedidelį šantažą, leidžiant suprasti, kad nepavykus susitarti Ženevoje Lietuvos Vyriausybė „galinti pakeisti savo požiūrį“ ir direktorijos problemą išspręsti, kaip ir žadėjo, „konstituciniu keliu“²⁶, t. y. remdamasi savo Konvencijos ir Statuto supratimu ir tomis priemonėmis bei metodais, kurie buvo jos dispozicijoje ir kuriuos manys esant reikalinga taikyti. Kad to neatsitiktų, valstybės signatarės privalėjo labiau atsižvelgti į Lietuvos interesus būsimųjų derybų Ženevoje metu.

Šiaip ar taip, rugpjūčio antroje pusėje lietuviams beveik pavyko įtikinti britų diplomatus savo ketinimų nuoširdumu. Pranešime pasiuntiniui T. H. Prestonas dalijosi savo svarbiausiu išpūdžiu – Lietuvos Vyriausybė šiuo metu yra pasiruošusi bendradarbiauti ir atsižvelgti į signatarų pasiūlymus „daugiau nei anksčiau“, todėl yra vilčių, kad diskusijos Ženevoje gali pašalinti didesnes įtampas Klaipėdos krašte²⁷. H. M. Knatchbullas-Hugessenas pritarė laikinojo reikalų patikėtinio optimizmui, tačiau anksčiau minėtos D. Zauniaus išlygos kėlė jam susirūpinimą. Būdamas atsargus žmogus Tautų Sąjungos sesijos išvakarėse jis nusprendė dar kartą apsilankyti laikinojoje sostinėje, tikėdamasis pakartotinai išgirsti Lietuvos Vyriausybės

²⁴ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 21 d. konfidencialus pranešimas Nr. 329 A. Hendersonui, *PRO. FO, 371, 15535, N 6026, 74.*

²⁵ *PRO. FO, 371, 15535, N 6025, 66.*

²⁶ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 21 d. konfidencialus pranešimas Nr. 329 A. Hendersonui, *PRO. FO, 371, 15535, N 6026, 74.*

²⁷ Ten pat.

garantijas, jog direktorija nebus pašalinta prievartos keliu, kad britai ir kiti signatarai nesulauks jokių siurprizų Klaipėdoje.

Rugpjūčio 27 d. Didžiosios Britanijos pasiuntinys antrą kartą per mėnesį įžengė pro paradines Daukanto 13 duris. Šį kartą Lietuvos užsienio reikalų ministro ir Didžiosios Britanijos pasiuntinio susitikimas vyko visiškai kitokioje atmosferoje nei rugpjūčio 8-ąją. Brito laukė didelis netikėtumas – vos jam spėjus pasidžiaugti nurimusia padėtimi Klaipėdoje, jis išgirdo tai, dėl ko ir atvažiavo! D. Zaunius savo iniciatyva pakartojo anksčiau duotas garantijas, pabrėždamas, kad Lietuvos Vyriausybės principinis nusistatymas – „nesiimti jokių veiksmų Klaipėdos krašte prieš tai nepasitarus su valstybėmis signatarėmis“ – lieka nepakitęs²⁸. H. M. Knatchbullas-Hugessenas neslėpė savo pasitenkinimo, pažymėdamas, kad tai, esą, vienintelis procedūriškai teisingas elgesys! Tiesa, jis nepamiršo pasakyti, kad jei Lietuvos Vyriausybė būtų ėmusis kokios nors drastiškos akcijos Klaipėdoje, pvz., siekdama pašalinti direktoriją, ji neišvengiamai būtų signatarų apkaltinta pažeidusi Klaipėdos Konvenciją ir Statutą ir dėl to būtų atsidūrusi dar blogesnėje padėtyje nei anksčiau, kuomet Lietuvai reikėdavo diskutuoti tik su Vokietija ir jos remiamais Klaipėdos krašto vokiečiais. Lyg neišgirdęs įspėjimo, D. Zaunius džiaugėsi, kad „dabar padėtis labai pasikeitusi į gerą“, Lietuva palaikanti tiesioginį kontaktą su signatarais, ji ir toliau pasiruošusi bendradarbiauti su jais ir pan. Abiejų pašnekovų nuomonės sutapo – taip konstruktyviai bendradarbiaujant galima pasiekti gerų rezultatų²⁹.

Konkrečiai kalbėti ginčytiniais klausimais Lietuvos užsienio reikalų ministras visgi nepageidavo, pakartodamas tik savo ankstesnį pažadą dėl specialaus memorandumo, kurį jis norėjo aptarti su valstybių signatarų teisininkais Ženevoje. H. M. Knatchbullas-Hugessenas, spėdamas, kad šiuo memorandumu Lietuvos Vyriausybė gins ne tik savo teisę atleisti direktoriją, bet ir prašys pritarimo paskelbti Lietuvoje jau senokai parengtus, bet taip ir neišgaliojusius įstatymus dėl Klaipėdos Konvencijos ir Statuto vykdymo, pasiteiravo, ar Lietuvos Vyriausybė supažindins signatarus su šių įstatymų projektais? D. Zauniaus atsakymas buvo netikėtas – jis negalįs to padaryti, kadangi tai pakenktų Lietuvos prestižui, esą, jis norįs gauti tik principinį signatarų pritarimą jiems paskelbti...³⁰ Nustebęs dėl šio keistoko pasiūlymo, prilygstančio katės maiše pirkimui, H. M. Knatchbullas-Hugessenas

²⁸ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 27 d. konfidencialus pranešimas Nr. 45 *Foreign Office, PRO. FO, 371, 15534, N 5970, 60.*

²⁹ Ten pat.

³⁰ Ten pat.

pasiteiravo: kas atsitiktų, jei, tarkim, išsiskirtų Lietuvos Vyriausybės ir signatarų nuomonės dėl kurso, kurį norėtų pasirinkti Kaunas, teisėtumo? Kitaip sakant, kaip pasielgs Lietuvos Vyriausybė, jei signatarai nuspręstų, kad jos pasirinkta linija prieštarauja Konvencijai ir Statutui, ar ji ryžtųsi veikti priešingai, nei patartų signatarai?

D. Zauniaus atsakymas į šį principinės svarbos britams klausimą ir vėl buvo ne visai toks, kokio tokioje pozityvioje pokalbio atmosferoje tikėjosi išgirsti H. M. Knatchbullas-Hugessenas. „Nebent tai būtų mūsų nevilties aktas, jei įsitikintume signatarų nepalankumu ir nesutaikomumu Lietuvos atžvilgiu...“ – pareiškė ministras, neatmesdamas konflikto su signatarais galimybės³¹. Didžiosios Britanijos pasiuntinys paskubėjo užtikrinti ministrą, kad valstybėms signatarėms nėra jokie tikslo užimti tokią nepalankią Lietuvos atžvilgiu poziciją, primindamas rugpjūčio 20 d. signatarų Lietuvos atstovams įteiktą memorandumą, kuris, jo nuomone, liudijo signatarų norą maksimaliai atsižvelgti į Lietuvos pageidavimus. „Bet kokiu atveju „nevilties aktas“ tik pakenktų Lietuvai“, – dėl visa ko D. Zaunių perspėjo Didžiosios Britanijos pasiuntinys³². Abu sutiko, kad valstybių signatarių maksimali parama užtikrinant efektyvų Klaipėdos Konvencijos ir Statuto veikimą galėtų padėti išvengti „nevilties akto“. Tokiu būdu vėl grįžta prie galimo valstybių signatarių teisės ekspertų apsilankymo Klaipėdoje. Nors ir netrykšdamas optimizmu dėl tokios kelionės, D. Zaunius, išreiškęs abejonę, ar valstybių signatarių teisės ekspertams užteks laiko išsamiai aptarti visus ginčytinus klausimus Ženevoje, ir demonstruodamas gerą valią, pakvietė juos atvykti į Klaipėdos kraštą, kur jie galėtų geriau įsigilinti į vietos sąlygas, problemas³. „Tai dėmesio vertas pasiūlymas“, – pranešime į *Foreign Office* rašė H. M. Knatchbullas-Hugessenas, pastebėdamas, kad ta proga jo pašnekovas išreiškė ir savo Vyriausybės pasitenkinimą

³¹ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 27 d. konfidencialus pranešimas Nr. 45 *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15534, N 5970, 60.

³² Ten pat.

* Santarvės valstybių ar Tautų Sąjungos teisininkų atvykimo į Lietuvą klausimas buvo svarstomas ir anksčiau. 1931 m. sausio mėnesio Tautų Sąjungos Tarybos posėdyje D. Zaunius atsisakė priimti Klaipėdoje teisininkus iš Ženevos „arbitrų“ statusu, sutikdamas priimti tik „ekspertus“, t. y. jis nesutiko, kad šių „ekspertų“ pasiūlymai būtų privalomi Lietuvos Vyriausybei. 1931-ųjų vasario mėnesį Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretorius A. Hendersonas, reaguodamas į tokią D. Zauniaus poziciją, pasipriešino, kad teisės „ekspertai“ būtų siunčiami į Klaipėdos kraštą. H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 27 d. konfidencialus pranešimas Nr. 45 *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15534, N 5970, 60v.

Tautų Sąjungos finansinio eksperto darbu Klaipėdos krašte, siūlydamas tą patį metodą taikyti ir teisinėms problemoms spręsti³³.

Pritardamas D. Zauniaus pasiūlymui, Didžiosios Britanijos pasiuntinys nurodė net tris priežastis, į kurias, jo nuomone, vertėjo atsižvelgti svarstant jį *Foreign Office*: pirma, didžiausias privalumas buvo akivaizdus – pasiūlymo priėmimas būtų užkirtęs kelią Lietuvai imtis vienašališkų drastiškų akcijų prieš direktoriją; antra, teigiamas atsakymas galėjo padėti signatarams laimėti laiko, kurio reikėjo siekiant įkalbinti D. Zaunių priimti jų siūlomą poziciją; pagaliau, trečia, signatarams teisininkams ištyrus padėtį vietoje, lietuviams būtų buvę sunkiau atmesti jų, kaip arbitrų, pasiūlymą. H. M. Knatchbullas-Hugessenas abejojo, kad vargu ar neištyrus padėties vietoje signatarai galės rasti gyvybingą, praktinį Klaipėdos ginčų sprendimą. Tiesa, be privalumų, britų pasiuntinys buvo linkęs pastebėti ir D. Zauniaus pasiūlymo trūkumus. Prie tokių jis priskyrė grėsmę signatarams būti įtrauktiems į konfliktą Klaipėdos krašte „labiau, nei jie to pageidautų“. Numatydamas tam tikrą opoziciją *Foreign Office* šiam pasiūlymui, jis manė esant reikalinga pabrėžti, kad „dabar padėtis yra visiškai kitokia (nei 1931 m. sausio–vasario mėnesiais – *aut. pastaba*), atseit, Lietuvos Vyriausybės bendradarbiavimas su signatarais iš esmės pakeitė situaciją“³⁴.

Baigiantis pokalbiui H. M. Knatchbullas-Hugessenas konstatavo: jei Lietuvos Vyriausybė ir toliau tvirtai laikysis nusistatymo bendradarbiauti su signatarais ir nesiims veiksmų, prieštaraujančių Klaipėdos Konvencijai ir Statutui, nesiims jokių akcijų prieš tai nepasitarusi su signatarais, bus galima žengti svarbų žingsnį į priekį. Didžiosios Britanijos pasiuntinys labai gyrė „Zauniaus liniją“, pranešime į *Foreign Office* pabrėždamas, kad pokalbio metu D. Zaunius buvo nusiteikęs taikiai, kalbėjo labai atvirai, nors ir ... toliau tvirtino, kad jis neatsisako savo ankstesnės nuostatos dėl direktorijos paleidimo³⁵.

Anksčiau Didžiosios Britanijos pasiuntinių pranešimuose į *Foreign Office* tokių pagyrimų Lietuvos užsienio reikalų ministrams ar apskritai Lietuvos Vyriausybės kursui beveik nepasitaikydavo. Netgi atvirkščiai, Lietuvai ir lietuviams negailėta priekaištų, neretai palydimų ir ne pačių maloniausių epitetų. 1931-ųjų vasaros pabaigoje padėtis radikaliai pasikeitė – britų diplomatai pagaliau įvertino Lietuvos užsienio reikalų ministro pastangas ir tuos sunkumus, su kuriais

³³ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugpjūčio 27 d. konfidencialus pranešimas Nr. 45 *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15534, N 5970, 60–60v.

³⁴ Ten pat, l. 60v.

³⁵ Ten pat.

jam teko susidurti sprendžiant Klaipėdos reikalus, taip pat ir šalies viduje. Beje, H. M. Knatchbullo-Hugesseno nuogaštavimai, kad *Foreign Office* gali tinkamai neįvertinti D. Zauniaus iniciatyvų, pasitvirtino. Londone toli gražu ne taip optimistiškai ir pozityviai vertino Kauno pasiūlymus. „Aš bijau, jog nepasitikiu Zauniumi tiek, kad tikėčiau jo garantijomis, tokių pažadų dėl bendradarbiavimo yra buvę ir anksčiau <...>. Ką naujo mes dar galime rasti Klaipėdos krašte, be to, ką jau žinome dabar“, – abejonių neslėpė L. Collieras³⁶. Šis vis didesnę įtaką Šiaurės departamente įgyjantis diplomatas, kaip ir kiti jo kolegos (pvz., W. H. Montagu-Pollockas), nepritarė ir tam, kad valstybių signatarių teisės ekspertai vyktų į Klaipėdos kraštą. Jie ten, beje, taip ir nenuvyko. Kodėl? Mūsų manymu, atsakymą į šį klausimą pateikė pats H. M. Knatchbullas-Hugessenas, užsimindamas apie grėsmę signatarams būti įtrauktiems į konfliktą Klaipėdos krašte „labiau, nei jie to pageidautų“.

Šiaip ar taip, rugpjūčio antroje pusėje Lietuvos santykiai su signatarais pasiekė tokį lygį, kada abi pusės buvo linkusios juos vertinti kaip kokybiškai naujus ir perspektyvius ginčytiniams klausimams išspręsti. Rodėsi, D. Zauniaus pastangos pradeda duoti ilgai lauktų rezultatų^{*}. Tos vasaros pabaigoje Didžiosios Britanijos diplomatinuose dokumentuose net atsirado terminas „Zauniaus politinė linija“, reiškiantis ne tik Lietuvos Vyriausybės bendradarbiavimą su valstybėmis signatarėmis, bet ir šio bendradarbiavimo perkėlimą į naują lygį, įsipareigojant savo veiksmus Klaipėdos krašte derinti su signatarais. Žinoma, bent jau šio kURSO iniciatoriaus nuomone, tai neturėjo būti gatvė su vienpusiu judėjimu, tikintis už tai gauti kompensaciją – palankesnę Lietuvai Klaipėdos Konvencijos ir Statuto interpretavimą. Toks kursas, beje, buvo neįmanomas be, kad ir laikino, A. Merkio „sutramdymo“, turėjusio sudaryti prielaidas „Zauniaus politinei linijai“. Netenka ir sakyti, kad tokioms rimtoms Lietuvos užsienio politikos permainoms reikėjo A. Smetonos ir J. Tūbelio pritarimo. Ar „Zauniaus linijos“ pagrindai buvo pakankamai tvirti, ar naujas Lietuvos Vyriausybės kursas turės tęsinį, ar Kauno ir valstybių signatarių bendradarbiavimas gali duoti abiejų pusių pageidaujamų rezultatų, turėjo paaiškėti Lietuvos užsienio reikalų ministro susitikimų su signatarų teisininkais Ženevoje metu.

³⁶ PRO. FO, 371, 15534, N 5970, 59–59v.

* Taip pat būtų galima tvirtinti, kad tie, kurie organizavo šaulių mitingus Klaipėdoje, ne veltui stengėsi.

5.4. Pasitikrinimas Ženevoje: derybos su juriskonsultais

Tautų Sąjungos sesijos išvakarėse D. Zaunius ir Didžiosios Britanijos pasiuntinys H. M. Knatchbullas-Hugessenas buvo įsitikinę, kad galimybės sumažinti nuomonių skirtumus dėl Klaipėdos Konvencijos ir Statuto interpretacijos būsimąjį Lietuvos užsienio reikalų ministro susitikimų su valstybių signatarų juriskonsultais metu yra visiškai realios. Tiesa, abu jie pateikdami savo prielaidas vadovavosi skirtingais atsparos taškais: britas tikėjosi, kad Lietuva negalės ignoruoti patyrusių signatarų teisininkų argumentų, lietuvis vylėsi, kad posūkis Klaipėdos byloje į pozityvų bendradarbiavimą su signatarais anksčiau ar vėliau duos politinių dividendų. Tai buvo panašu į *va banque* taktiką ir D. Zaunius, žinoma, labai rizikavo. Ypač kad Lietuvos politiniame elite didesnio pritarimo savo pasirinktai taktikai jis neturėjo. Tiesa, jam pavyko įtikinti britus, kad yra kiek kitaip. Rugsėjo 2 d. pranešime į *Foreign Office* Šiaurės departamento direktoriui H. J. Seymourui Didžiosios Britanijos pasiuntinys rašė, jog prieš išvykdamas į Ženevą D. Zaunius „sugebėjo pažaboti lietuvių šovinistų apetitą“, žadėdamas, kad jam pavyks pasiekti, jog signatarai palankiai Lietuvai interpretuos Klaipėdos Konvenciją ir Statutą³⁷.

Tokių drąsų pažadą buvo lengviau duoti nei jį ištesėti. Užsienio reikalų ministro pečius užgulė didžiulė atsakomybė – ant kortos (jau kelintą kartą!) buvo pastatyta ne tik jo karjera ir išlikimas ministro poste. Būsimosios akistatos Ženevoje kaina buvo kur kas didesnė – D. Zauniaus pasirinktai „politinei linijai“ nepasiteisinus ir signatarams vėl atsisakius atsižvelgti į Lietuvos pageidavimus svarstant Klaipėdos bylą ginčas dėl Konvencijos ir Statuto interpretacijos neišvengiamai būtų atsidūręs NTTTT, kur lietuvių politiniai argumentai būtų turėję labai mažai praktinės vertės. Tokiu atveju pasitikėjimas signatarais, jų gebėjimu užimti nešališką poziciją ginče su Vokietija Lietuvoje būtų galutinai sužlugdytas, o tai savo ruožtu neišvengiamai būtų sustiprinę už radikalesnius sprendimus pasisakiusiųjų D. Zauniaus oponentų pozicijas. Kitaip sakant, susitikimų Ženevoje baigtis galėjo gerokai paveikti tiek Lietuvos užsienio, tiek ir vidaus politiką. Beje, grįždami prie H. M. Knatchbullo-Hugesseno rugsėjo 2 d. pranešimo, pastebėsime, kad tvirtindamas, jog Lietuvos užsienio reikalų ministrui pavyko „pažaboti lietuvių šovinistų apetitą“, britų diplomatas akivaizdžiai pervertino jo galimybes ir įtaką. Tvirtu užnugario Prezidentūroje ir Vyriausybėje neturintis D. Zaunius nebuvo pajėgus

* *Va banque* (pranc.) – lošimas iš viso banko.

³⁷ T. H. Prestono 1931 m. spalio 3 d. pranešimas Nr. 220 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, PRO, FO, 371, 15535, N 6845, 121.

„pažaboti“ savo oponentų. Geriausiu atveju jis galėjo juos tik laikinai neutralizuoti. Kaip parodys tolimesni įvykiai, tai buvo daugiausia, ką tomis aplinkybėmis jis galėjo pasiekti.

Dvyliktoji Tautų Sąjungos sesija darbą pradėjo 1931 m. rugsėjo 7 d. Lietuvos užsienio reikalų ministras į Ženevą išvyko be didelių palydų ar tradicinių interviu spaudos atstovams. Tautos šventės (rugsėjo 8 d.) proga trispalvėmis pasipuošusi Lietuva šį kartą, rodos, net nepastebėjo 52 pasaulio valstybių atstovų susibūrimo Ženevoje. Nenuostabu, kadangi iš 23 klausimų, įtrauktų į šios sesijos dienotvarkę, nei vienas tiesiogiai nelietė Lietuvos. Didžiausi šalies dienraščiai informavo savo skaitytojus apie svarbiausias pasaulio naujienas: spėliojo Vokietijos ir Austrijos muitų unijos projekto likimą, svarstė, kiek tikėtinas yra Vokietijos užsienio reikalų ministro J. Curtiaus atsistatydinimas, prognozavo Japonijos ir Kinijos konflikto dėl Mandžūrijos perspektyvas, plačiai rašė apie tuo metu Kaune prasidėjusį aštuntąjį Lietuvių ir latvių vienybės kongresą, ir, žinoma, visi laukė rugsėjo 16 d. Hagoje turėjusios prasidėti Lietuvos ir Lenkijos Tranzito bylos. Apie Klaipėdos reikalus – nei opozicinėje spaudoje, nei oficiozo puslapiuose – nei žodžio, lyg tokios problemos apskritai nebūtų buvusios. Tokia tylą gerokai kontrastavo su padidintu spaudos dėmesiu Klaipėdos reikalams paskutinių trijų Tautų Sąjungos sesijų laikotarpiu.

O Tautų Sąjungos kuluaruose, ruošiantis būsimajam Klaipėdos bylos teisinių aspektų svarstymui, vyko intensyvus darbas. Diskusijos perkėlimas nuo Tarybos stalo į kabinetų tylumą didino viltis rasti abiem pusėms, t. y. Lietuvai ir valstybėms signatarėms, priimtina sprendimą. Rugsėjo 9 d. D. Zaunius, Lietuvos delegatas Tautų Sąjungos Asamblėjoje, valstybių signatarių teisės patarėjams įteikė *aide-mémoire*, kaip atsakymą į rugpjūčio 20 d. memorandumą. Pristatydamas Lietuvos Vyriausybės poziciją aktualiais Klaipėdos Konvencijos ir Statuto interpretacijos klausimais jis siūlė visų pirma aptarti straipsnius, numatančius atsakomybę už jų sulaužymą. D. Zaunius ir vėl atkreipė signatarų dėmesį į vieną svarbiausių minėtų dokumentų trūkumų – juose nebuvo aptariami tie atvejai, kuomet Konvenciją ar Statutą pažeidžia autonominiai organai, atitinkamai nebuvo apibrėžta ir jų atsakomybė, sankcijų taikymo mechanizmas ir pan. D. Zaunius pastebėjo, kad daugeliu atvejų Klaipėdos krašto autonominių organų pareigūnai buvo Lietuvos piliečiai ir dėl šios priežasties Lietuvos Vyriausybė negalėjo dėl jų įvykdytų pažeidimų kreiptis į NTTTT. Kita vertus, aiškino Lietuvos užsienio reikalų ministras, kreipimasis dėl savo piliečių į NTTTT galėjo labai pakenkti Lietuvos valdžios autoritetui ir prestižui, kadangi kartu ji lyg ir būtų pripažinusi, jog, norėdama priversti autonominius organus laikytis Konvencijos ir Statuto, ji, prieš imdamasi

veiksmų, yra priversta kiekvienu, net pačiu nereikšmingiausiu, klausimu kreiptis į signatarus³⁸.

Svarbiausias klausimas, kurį D. Zaunius kėlė valstybių signatarių juriskonsultams, skambėjo paprastai: ar jie sutinka, kad tais atvejais, kai, pvz., autonominiai organai pažeidžia Konvenciją ar Statutą, imtis tam tikrų veiksmų prieš juos yra Lietuvos Vyriausybės pareiga? Politine prasme atsakymas į šį klausimą buvo elementarus, tačiau grynai teisinėje plotmėje abiejų pusių interpretacijos nesutapo. Siekdamas išvengti įvairių spekuliacijų, D. Zaunius atkreipė dėmesį į akivaizdų faktą – rengiant Konvenciją ir Statutą buvo įdėta pakankamai saugiklių, galėjusių užtikrinti, kad Lietuva nepiktnaudžiaus savo teisėmis, labai aiškiai nustatant tuos atvejus, kada signatarai galės iškelti Lietuvai bylą NTTTT. Norėdamas išsamiau paaiškinti problemų, su kuriomis centro valdžia susiduria dirbdama su autonomiais organais, pobūdį, jis pateikė konkretų pavyzdį – Klaipėdos krašto direktorija piktybiškai pažeidinėjo Statuto nuostatus dėl Vokietijos mokytojų pakeitimo krašto mokyklose vietos mokytojais, atsisakydama krašte rengti adekvatų skaičių mokytojų, galėjusių pakeisti iš Vokietijos atvykusiuosius. Kaip tokiu atveju privalanti elgtis Lietuvos Vyriausybė, klausė jis patarimo signatarų teisininkų. Neapsiribodamas retorinio pobūdžio klausimais, D. Zaunius žadėjo šiais klausimais signatarams įteikti atskirą *aide-mémoire* ir kitą dieną šį pažadą ištesėjo³⁹.

Pokalbio su juriskonsultais metu Lietuvos užsienio reikalų ministras laikėsi ramiai, demonstruodamas ketinimą konstruktyviai spręsti visas kylančias problemas, tačiau tuo pat metu jis labai aiškiai pasakė, kad egzistuojanti padėtis yra nepriimtina Lietuvai, vėl leisdamas suprasti, kad nepavykus susitarti jos Vyriausybė jau artimiausiu metu gali būti priversta imtis pačių energingiausių žingsnių kylančiomis problemoms išspręsti⁴⁰.

Šis kone atviras grasinimas neliko be atsako. D. Zaunius buvo įspėtas, kad bandymas pažeisti Klaipėdos Konvencija ir Statutu krašto gyventojams garantuotas teises sukels Lietuvos konfliktą su valstybėmis signatarėmis. Priimant sprendimus teisiniais klausimais Lietuvos užsienio reikalų ministrui patarta elgtis atsargiai, vengiant aštrinti padėtį. Kita vertus, atsakydami į rugsėjo 9 d. notą, juriskonsultai pabrėžė atsisaką sutikti su tvirtinimu, jog kartu su Klaipėdos krašto patekimu į Lietuvos valstybės sudėtį ši įgijo ir teisę spręsti, pažeidė ar nepažeidė autonominiai

³⁸ Didžiosios Britanijos delegacijos Tautų Sąjungoje nario lordo Roberto Cecilio 1931 m. rugsėjo 30 d. konfidencialus pranešimas Nr. 111 į *Foreign Office, PRO, FO, 371, 15535, N 6547, 95*.

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ Ten pat, l. 95v.

organai Konvenciją ar Statutą, t. y. jie nesutiko pritarti tam, ką D. Zaunius teigė esant Lietuvos Vyriausybės pareiga. Vietoje to Lietuvos Vyriausybei pasiūlyta atskirai nagrinėti kiekvieną konkretų ginčo atvejį, kartu perspėjant ir apie pavojus, galinčius kilti, jei Klaipėdos krašto gyventojams būtų bandoma pristesti kitą Statuto sampratą, nebent jai pritartų ir signatarai⁴¹.

Rugsėjo 15 d. D. Zauniui įteiktame *aide-mémoire* valstybių signatarių teisės patarėjai išdėstė savo poziciją aktualiais Klaipėdos Konvencijos ir Statuto interpretacijos klausimais, papildydami ankstesnę (rugpjūčio 20 d.) notą. Išsiskyrus keturių valstybių signatarių ir Lietuvos Vyriausybės nuomonėms dėl teisinių klausimų interpretacijos ginčo svarstymą jie siūlė perkelti į NTTTT. Viena vertus, tai buvo sprendimas, kokio ir buvo galima laukti, – demonstruodami tariamą savo nešališkumą, signatarai siūlė pasitikrinti Hagoje, kieno pusėje teisybė; kita vertus, toks formalus atsakymas buvo visiškai ne tai, ko iš signatarų laukė Lietuvos užsienio reikalų ministras. Iš esmės juriskonsultai pakartojo ankstesnę signatarų poziciją, kartu nubraukdami kelių paskutinių mėnesių pastangas, kuriomis buvo siekiama, kad pozicijos suartėtų, atsisakydami atsižvelgti į kai kuriais atvejais visiškai pagrįstas Lietuvos Vyriausybės pretenzijas.

Susipažinęs su rugsėjo 15 d. memorandumu D. Zaunius buvo visiškai nusivylęs. Jo ankstesnis nepasitikėjimas, kad signatarai gali priimti sprendimą nesidairydami Vokietijos pusėn, neišvengiamai dar labiau sustiprėjo. Permainos Lietuvos užsienio reikalų ministro nuotaikoje neliko nepastebėtos. Savo pranešime į *Foreign Office* britų delegacijos Ženevoje nariai teigė, kad po rugsėjo 15 d. D. Zauniui buvo sunku palaikyti nuosaikų toną, tačiau jis visomis išgalėmis bandė išvengti bet kokių kalbų apie galimą Klaipėdos bylos perkėlimą į NTTTT. Susidūręs su visišku abejingumu Lietuvos interesams, D. Zaunius nebematė reikalo kviešti signatarų teisės ekspertų į Klaipėdos kraštą⁴². Ypač kad patys juriskonsultai buvo linkę važiuoti į Hagą, net neužsukdami į Klaipėdą.

Negalėdamas grįžti į Kauną tuščiomis rankomis, rugsėjo 24 d. Lietuvos užsienio reikalų ministras įteikė signatarams dar vieną notą dėl Konvencijos ir Statuto vykdymo priežiūros, kurioje Klaipėdos krašto direktorija buvo kaltinama laužius Konvenciją ir Statutą, pažymint, kad šie pažeidimai dažnai vykdomi seimeliui inspiruojant. Lyg nenorint, kad paskutinis žodis priklausytų signatarams, notoje, dar kartą pasiskundus neturint galimybių priversti autonominius valdžios organus

⁴¹ Didžiosios Britanijos delegacijos Tautų Sąjungoje nario lordo Roberto Cecilio 1931 m. rugsėjo 30 d. konfidencialus pranešimas Nr. 111 į *Foreign Office*, PRO, FO, 371, 15535, N 6547, 95v.

⁴² Ten pat.

vykdyti Konvenciją ir Statutą, pakartojama principinė Lietuvos Vyriausybės nuostata: direktorija turėtų atsistatydinti ne tik tada, kai nepasitikėjimą jai pareiškia seimelis, bet ir tuo atveju, kai ji praranda gubernatoriaus pasitikėjimą⁴³.

Paraleliai Lietuvos delegacijos veiklai Tautų Sąjungos užkulisuose dirbo ir neoficiali Klaipėdos seimelio daugumos partijų atstovų grupė, įteikusi signatarams daugybę memorandumų su senais ir naujais kaltinimais Lietuvos Vyriausybei. Jie skundėsi ir toliau krašte veikiančios karo padėties gniaužtais, siautėjančia cenzūra (tvirtindami, kad cenzorius neleido krašto laikraščiuose spausdinti straipsnių net apie dvyliktąją Tautų Sąjungos sesiją, trukdė informuoti krašto gyventojus apie seimelio darbą ir pan.^{*})⁴⁴. Primintas buvo ir 1931 m. Tautų Sąjungos Tarybos sausio sesijoje pasiektas susitarimas, kad gubernatorių ateityje motyvuos savo veto, tačiau, pasak į Ženevą atvykusių Klaipėdos seimelio narių, A. Merkys nesilaikė šio susitarimo, tiksliau, jis motyvavo savo veto tik tada, kai manė esant reikalinga, be to, veto teisę jis naudodavosi ir ten, kur įstatymas tokios teisės jam nenumatė⁴⁵. Šie nusiskundimai iš esmės nepaveikė valstybių signatarių pozicijos, tačiau jie neišvengiamai didino ir taip jau gilią prarają tarp centro valdžios ir Klaipėdos vokiečių.

Taigi, 1931 m. rugsėjo mėnesį Ženevoje keistasi nuomonėmis ir notomis, tačiau laukto lūžio, pozicijų suartėjimo tarp Lietuvos ir valstybių signatarių Klaipėdos Konvencijos ir Statuto interpretacijos klausimais taip ir nepavyko pasiekti. Abi pusės buvo nepatenkintos viena kita. Apie D. Zaunius nusivylimą jau minėjome, čia tik pridursime, kad jo laikysena taip pat netenkino signatarų. Lietuvos užsienio reikalų ministro primygtinis reikalavimas suteikti Lietuvos Vyriausybei teisę atleisti direktoriją tik dar labiau sutvirtino signatarų, visų pirma britų, nuostatą, kad būsimieji susitarimai su lietuviais privalo nepalikti erdvės jokioms interpretacijoms. „Sekantis mūsų žingsnis turėtų būti išgavimas iš Lietuvos Vyriausybės raštiško patvirtinimo, jog ji sutinka su rugpjūčio 20 d. memorandume dėstomomis nuostatomis“, – tolimesniam spaudimui alternatyvos nematė W. H. Montagu-Pollockas. „Aš vyliausi, kad bus galima gauti rezultatą privertus Zaunių Ženevoje pasakyti aiškų „taip“ arba „ne“, tiesiai jam pasakant, kad antraip bus kreiptasi į NTTT. Tačiau toks kursas nebuvo paimtas...“ – apgailestavo kone stipriausias

⁴³ P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, p. 85.

^{*} Klaipėdos vokiečiai pateikė tikrai skandalingus cenzūros veikimo Klaipėdos krašte metodus, pvz., nors seimelio posėdžiai buvo atviri visuomenei, spaudos pranešimai apie seimelio darbą buvo cenzūruojami!

⁴⁴ PRO. FO, 371, 15535, N 6547, 87.

⁴⁵ Ten pat, l. 88.

Baltijos valstybių ekspertas tuometiniame *Foreign Office* L. Collieras⁴⁶. Atkreipęs dėmesį, kad Ženevoje iš D. Zaunius nebuvo išgirsta jokių garantijų, jis svarstė, ar nereikėtų įgalioti H. M. Knatchbullo-Hugesseno pakartotinai padaryti demaršą Kaune, įspėjant Lietuvos Vyriausybę, kad ji neturinti teisės atstatydinti Klaipėdos krašto direktorijos. „Aš baiminuosi, nebent mes būsime labai atsargūs, Zaunius vėl praspūs pro mūsų pirštus“, – nuogaštavo L. Collieras⁴⁷.

Anksčiau cituotos *Foreign Office* Šiaurės departamento pareigūnų nuomonės liudija, kad jie nebuvo patenkinti Didžiosios Britanijos delegacijos Ženevoje pasirinkta taktika ir rezultatais derybose su D. Zauniumi, pasisakydami už griežtesnius veiksmus Lietuvos atžvilgiu. Tačiau tokiems pasiūlymams nepritarė delegacijos narys E. H. Carras. „Aš nesu įsitikinęs, kad yra nors kokia nors priežastis daryti formalų demaršą Kaune“, – pareiškė jis, siūlydamas prieš imantis demaršo pirma sulaukti Lietuvos atsakymo į rugsėjo 15 d. *aide-mémoire*, ne be pagrindo pastebėdamas, kad „į kai kuriuos klausimus nėra lengva atsakyti „taip arba ne“, kad ir kaip kas to norėtų...“ W. Malkinas palaikė E. H. Carrą. Nuomonėms išsiskyrus, viršų paėmė delegacijos narių ginama santūri pozicija. Atsižvelgdamas į ją L. Collieras nustatė trijų savaičių terminą, manydamas, kad Lietuvos Vyriausybei jo turėtų pakakti atsakymui į dvi signatarų notas parengti. D. Zauniui neatsakius į rugpjūčio 20 d. ir rugsėjo 15 d. notas iki spalio mėnesio pabaigos, britų diplomatai turėjo jam ... priminti, kad Londone ir kitose signatarų sostinėse laukiama atsakymo⁴⁸. Tai ir viskas, ką susidariusiomis aplinkybėmis galėjo padaryti britai!

5.5. Gubernatoriaus Antano Merkio kontrataka

„Asmenišku perspėjimu“ tariamai sutramdę A. Merkį, nesuteikę jokių vilčių D. Zauniui Ženevoje, britai, matyt, nusprendė, kad didžioji dalis darbo padaryta, jog tokiomis aplinkybėmis laukti kokių nors netikėtumų Klaipėdoje netenka. Tačiau jie per anksti nusiramino. Net ir patyręs pralaimėjimą liepos pabaigoje – rugpjūčio pradžioje, kuomet Vyriausybė atsisakė paremti jo radikalius pasiūlymus, gubernatorius nebuvo linkęs lengvai pasiduoti. Jei jis ir buvo kurį laiką pasimetęs, linkęs atsitraukti, jo neryžtingumas truko neilgai. Nepaisant „asmeninio

⁴⁶ PRO. FO, 371, 15535, N 6547, 92–93.

⁴⁷ Ten pat.

⁴⁸ Ten pat, l. 92–94.

perspėjimo“ ir pažadų T. H. Prestonui, rugpjūčio 29 d. A. Merkys parengė išsamų *pro memoria* su išsamiais priedais, kuriame įvardijo daugybę konkrečių atvejų, kuriais, jo nuomone, autonominiai organai pažeidė Klaipėdos Konvencijos ir Statuto nuostatus⁴⁹. Egzistuojančią padėtį, kuomet autonominiai valdžios organai turėjo visišką laisvę vykdyti ar nevykdyti Konvenciją ir Statutą, o Lietuvos centro valdžiai ir gubernatoriui nebuvo pripažįstama teisė priversti autonominius organus vykdyti jiems nepalankių straipsnių, A. Merkys vertino kaip visiškai netoleruotiną. Ypatingas dėmesys šiame *pro memoria* buvo skirtas gubernatoriaus ir direktorijos pirmininko santykiams. Priminęs Statutu gubernatoriui suteiktą teisę skirti direktorijos pirmininką, A. Merkys rašė: „Logiškai galvojant, kas turi teisę skirti, tas turi teisę ir atšaukti.“⁴⁹ Kitaip sakant, nepaisant aiškios (nors preliminarios) *Foreign Office* pozicijos direktorijos paleidimo klausimu, su kuria jis buvo asmeniškai supažindintas, gubernatorius vis dėlto siūlė suteikti jam teisę atšaukti direktorijos pirmininką.

Nesuteikus jam šios teisės Lietuvos suverenitetą Klaipėdos krašte A. Merkys laikė iliuzoriniu, nematydamas jokios galimybės efektyviai ginti Lietuvos valstybės interesų krašte. Be šios teisės, esą, „Klaipėdos krašto praplėsta savivaldybė (t. y. autonomija – *aut. pastaba*) santykiuose su Lietuvos valdžia turėtų Bundesstaato pobūdį“. Savo pasiūlymams pagrįsti A. Merkys bandė pasiremti kitų valstybių pavyzdžiais ir parlamentinėse valstybėse galiojusia praktika. Jo nuomone, atskyrus vykdomosios ir įstatymus leidžiančiosios valdžių kompetencijas, parlamentinėse valstybėse priimta, kad „vykdomosios valdžios šefas (monarchai, prezidentai) gali atšaukti ministerių pirmininką. Teoretiniai ir juridiniai klausimas tad nėra ginčijamas. Daugybė precedentų tai liudija“. A. Merkys nurodė ir konkrečius precedentes iš Belgijos, Anglijos, Prancūzijos, Vokietijos (Vokietijos Prezidentas, pvz., skiria ir atšaukia ministrus ir pan.) praktikos. „Iš to, kas aukščiau pasakyta, jei taikyti

* Gubernatorius A. Merkys direktoriją ir seimelį apkaltino sulaužius du Klaipėdos Konvencijos straipsnius (5 str. – dėl savavališko valdiškų pastatų griovimo ir jų pardavimo; 12 str. – dėl leidimo svetimšaliams įsigyti nejudamą turtą ne uosto ribose) ir net 10 Statuto straipsnių (5 str. 14 paragrafą – dėl savavališko taisyklių, reguliuojančių miškų plukdymą kanalais ir upėmis, leidimo; 8 str. – dėl kliūčių sudarymo išdavinėjant krašto gyventojų požymį; 10 str. – dėl seimelio kišimosi į vykdomosios valdžios kompetenciją; 22 str. – dėl neišleidimo teismų kompetencijos įstatymo; 23 str. – dėl kandidatų į krašto teisėjus siuntimo egzaminų laikyti į Vokietiją; 25 str. – dėl Klaipėdos krašto mokyklų lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos ir geografijos programų neatitikimo Didžiosios Lietuvos mokyklų programoms; 27 str. – dėl lietuvių ir vokiečių kalbų lygybės; 29 str. – dėl svetimšalių valdininkų; 31 str. – dėl svetimšalių mokytojų pasilikimo krašte po 1930 m. sausio 1 d.; 33 str. – dėl asmenų, apkaltintų priešvalstybiniu kariuomenės ir visuomenės kurstymu, nepervedimo Kariuomenės teismui).

⁴⁹ A. Merkio 1931 m. rugpjūčio 29 d. *pro memoria*, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1079, l. 39.

parlamentinį režimą Klaipėdos kraštui, gubernatoriui reikia nekontestuojuant pripažinti direktorijos pirmininko atšaukimo teisę“, – tvirtino jis. Tada, esą, nebus baisu ir skirti direktorijos pirmininką „iš dabartinės daugumos“⁵⁰.

Ko verti A. Merkio pažadai, britai sužinojo iš neoficialiai į Ženevą atvykusios Klaipėdos seimelio narių delegacijos. Jie ne tik apskundė gubernatorių nesilaikant anksčiau duotų pažadų, bet ir, primindami neseniai krašte atskleistą sąmokslą, apkaltino A. Merkį iki šiol neatsisakius planų jėga pašalinti direktoriją. Klaipėdos vokiečiai neslėpė bijantys (arba bent jau taip sakė) naujo lietuvių pučo, kuris galys įvykti iškart po Tautų Sąjungos sesijos, tvirtindami, kad pastebi nerimą keliančių ir pučo scenarijų pranašujančių ženklų. Vienu iš savo informacijos šaltinių Klaipėdos vokiečiai nurodė seimelio ... lietuvių frakcijos narius. Esą, visi penki lietuvių frakcijos atstovai seimelyje kreipėsi į direktoriją, žadėdami padėti jai kovoje dėl Statuto, patvirtindami gandus, kad su direktorija ruošiamasi susidoroti. Jie net papasakojo, kaip tai bus atlikta, – bus paskelbtas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo sprendimas, kaltinantis direktoriją Statuto pažeidimu, ir tuo pagrindu bus pareikalauta atsistatdyti O. Böttcherio direktoriją. Nepaklusus tokiam reikalavimui, direktorijos nariai iš pareigų bus pašalinti jėga⁵¹.

Buvo pateikta ir daugiau skandalingų gubernatoriaus vadovavimo kraštui pavyzdžių: rugpjūčio pabaigoje, esą, A. Merkys bandęs įkalbėti O. Böttcherį pašalinti iš direktorijos nepaprastai svarbią sritį – krašto mokyklas – kuriojantį jos narį G. Podzių. Šiam atsakius, į direktorijos sudėtį pareikalauta įtraukti ketvirtąjį narį (lietuvi). O. Böttcheriui nesutikus patenkinti ir šį reikalavimą, supykęs A. Merkys pareiškė, kad O. Böttcherio vadovaujama direktorija bus paleista ir vietoj jos sudaryta nauja, tokios sudėties, kokios jis pageidautų. Tokie gubernatoriaus metodai, skundėsi Klaipėdos vokiečiai, kėlė didelį nerimą krašte⁵².

O kad šie Klaipėdos vokiečių skundai atrodytų dar įtikinamiau, Vokietijos diplomatai įvykdė specialią operaciją, inscenuodami informacijos iš reicho pasiuntinybės Lietuvoje nutekėjimą. Rugsėjo 16 d., jau vykstant D. Zauniaus pasitarimams su valstybių signatarių juriskonsultais Ženevoje, į T. H. Prestono rankas iš „patikimo šaltinio“⁵³ pateko „labai slaptas“ vokiečių kalba parašytas dokumentas, žinoma, be parašo ir datos, tik su žyme viršutiniame kairiajame kampe – „slaptai“.

⁵⁰ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1079, l. 39–40.

⁵¹ PRO. FO, 371, 15535, N 6547, 85–86.

⁵² Ten pat.

⁵³ T. H. Prestono 1931 m. rugsėjo 16 d. slaptas pranešimas Nr. 201 H. M. Knatchbullui-Hugesseniui, PRO. FO, 371, 15535, N 6627, 112.

Išverstas į anglų kalbą šis dokumentas nedelsiant buvo persiųstas Didžiosios Britanijos pasiuntiniui Rygoje, o iš ten į *Foreign Office*.

Kas gi buvo rašoma šiame „slaptame“ dokumente? Ten pasakojama, esą, direktorijos pirmininkas O. Böttcheris neseniai buvo slapta informuotas, kad netrukus po Tautų Sąjungos sesijos ir net galimo valstybių signatarių kreipimosi į NTTTT gubernatorius gali pareikalauti atsistatydinti direktoriją, o šiai atsakius jos nariai turėjo būti areštuoti ir iškart po to paskirta nauja, prolietuviškosios krypties, direktorija*. Gavęs tokią informaciją O. Böttcheris kreipėsi į A. Merkį, klausdamas, ar tikrai tokių priemonių gali būti imtasi prieš jį ir jo kolegas? Gubernatorius, vengdamas tiesaus atsakymo, pasakė tik tiek, kad jokių priemonių prieš direktoriją nebus imtasi „prieš tai neinformavus jos pirmininko“. O. Böttcheriui pasipiktinus, kad toks atsakymas gali būti interpretuojamas ir kaip jo gauto perspėjimo patvirtinimas, A. Merkys pateikė daugybę naujų pasiūlymų padėčiai normalizuoti (direktorijos narį G. Podzių bet koku atveju atleisti, jį pakeičiant dviem naujais direktorijos nariais). Direktorijos pirmininkui atsakius atsižvelgti į šiuos pasiūlymus, A. Merkys pareiškė tikįs sulaukti iš O. Böttcherio bent jo sutikimo surengti naujus rinkimus. Tokiu atveju, užsiminė gubernatorius, O. Böttcheris ne tik išliktų direktorijos pirmininku, bet ir būtų išvengta visų sunkumų, kurie pastaruoju metu spaudė jį iš visų pusių. O. Böttcheris prisipažino, kad gubernatoriaus pasiūlymas jį labai nustebinęs, tačiau jis tvirtai apsisprendęs jo nepriimti⁵⁴.

Dokumentas baigiamas pasvarstymu, esą, kol kas sunku pasakyti, ar šiuos pasiūlymus direktorijos pirmininkui A. Merkys pateikė turėdamas Vyriausybės nurodymus, ar tai tik jo provokacija, bandant paspęsti O. Böttcheriui spąstus, tačiau išvada buvo tokia, kokios ir buvo galima laukti, – Lietuvos Vyriausybė toli gražu neatsisakė savo planų pašalinti dabartinę direktoriją ir ją pakeisti grynai prolietuviškąja direktorija⁵⁵.

Ši istorija beveik žodis žodin kartojo mūsų anksčiau minėtą Klaipėdos seimelio narių Tautų Sąjungos kuluaruose platintą gubernatoriaus ir direktorijos pirmininko pokalbio versiją**. Kitaip sakant, abiem atvejais tikriausiai kalbama

* Būtent tokios pasitarimų Ženevoje baigties laukė ir Berlynas, ir Klaipėdos vokiečiai, todėl yra pagrindo manyti, kad tai kartu buvo ir netiesioginis Vokietijos pasufleravimas valstybių signatarų juriskonsultams, kokią tolimesnę kryptį Klaipėdos byloje pasirinkti...

⁵⁴ Slaptas raportas (be parašo ir datos, matyt, parengtas Vokietijos pasiuntinybėje Kaune 1931 m. rugsėjo mėnesį), *PRO. FO*, 371, 15535, N 6627, 113.

⁵⁵ Ten pat, l. 113–114.

** Vienintelis skirtumas, kad slaptame dokumente buvo minimas reikalavimas: į direktoriją įtraukti ne vieną, o du naujus narius, lietuvius.

apie vieną ir tą patį įvykį. Persišūdamas šį dokumentą į Londoną H. M. Knatchbullas-Hugessenas sakėsi neabejojąs, kad jis parengtas Vokietijos pasiuntinybėje Kaune⁵⁶. Klausimas tik, kaip jis atsidūrė Didžiosios Britanijos atstovybėje? Prie dokumento pridėtame lydraštyje T. H. Prestonas, matyt, saugumo sumetimais to nenurodo. Tačiau vargu ar britų laikinasis reikalų patikėtinis Kaune galėjo „atsitiktinai rasti“ šį dokumentą gatvėje, greičiau jis buvo kažkieno įmestas į pasiuntinybės pašto dėžutę arba atsiųstas paštu, o gal ir perduotas iš rankų į rankas, paprašant tokią paslaugą laikyti konfidencialia.

Tokiu atveju neišvengiamai turėjo kilti perduodamos informacijos patikimumo klausimas. Juk neatsitiktinai toks dokumentas pateko į T. H. Prestono rankas būtent tuo metu, kai Ženevoje buvo sprendžiamas Klaipėdos bylos likimas. Toks klausimas ir kilo, tačiau britai nemanė turį prižasčių nepasitikėti gan neaiškiais aplinkybėmis gauta informacija. *Foreign Office* dokumentuose niekur neteko užtikti minties, kad čia gali būti susiduriama ir su sąmoninga dezinformacija. O tai kai ką pasako apie lietuvių ir vokiečių reputaciją britų akyse. „Jei tai, kas rašoma raporte, yra tikslu, – teigė britų pasiuntinys, – tai A. Merkio pozicija yra visiškai priešinga tai, kurią jis dėstė T. H. Prestonui, tokie planai prieštarauja ir toms garantijoms, kurias D. Zaunius davė man asmeniškai.“ Kita vertus, H. M. Knatchbullas-Hugessenas manė esant būtina pabrėžti, kad pati savaime tokio pobūdžio informacija jam nebuvo netikėta. Šis raportas nenustebino ir T. H. Prestono, kuris ta proga pažymėjo, kad ten esanti informacija tik parodo, kas yra „Merkio galvoje“⁵⁷. Kadangi tokiu keliu gauta informacija tuo metu buvo nepanaudojama, jis davė nurodymą T. H. Prestonui susitikti su D. Zauniumi jam tik grįžus iš Ženevos ir, bendrais bruožais pasiteiravus apie pokalbių Tautų Sąjungoje rezultatus, perduoti jam H. M. Knatchbullo-Hugesseno viltį, kad visi pavojai Klaipėdos krašte „jau esantys praeityje“⁵⁸. Bėlika tik pridurti, kad raporte minimi gubernatoriaus planai ir jo praktikuotos politikos metodai kompromitavo ne tik A. Merkį, bet ir Lietuvos valstybę bei jos Vyriausybę.

Foreign Office Šiaurės departamento pareigūnų ši informacija taip pat labai nenustebino. W. H. Montagu-Pollockas neabejojo, kad D. Zaunius ir toliau bandys žaisti su signatarais, tokios pat nuomonės buvo ir L. Collieras⁵⁹. Vienas tik

⁵⁶ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. rugsėjo 22 d. slaptas pranešimas į *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15535, N 6627, 110–111.

⁵⁷ Ten pat.

⁵⁸ Ten pat.

⁵⁹ PRO. FO, 371, 15535, N 6845, 115–115v.

E. H. Carras nebuvo linkęs akiai pasitikėti gauta informacija, ta proga pabrėždamas, kad Klaipėdos krašte „aplamai nėra jokio pasitikėjimo tarp abiejų pusių“, tačiau jis sakė netikįs, „kad Zaunius tuo pat metu ruošų pučą ir derėtusi su signatarais“⁶⁰. Iš principo abi pusės buvo teisios: E. H. Carras neklydo dėl D. Zauniaus, o W. H. Montagu-Pollockas ir L. Collieras buvo teisūs, nesitikėdami ramaus gyvenimo Klaipėdoje, tik jie klaidingai manė, kad D. Zaunius ir A. Merkys galėjo žaisti vieną žaidimą.

Tačiau grįžkime į Lietuvą. Tai, kad D. Zauniui Ženevoje nepasisekė įtikinti valstybių signatarių juriskonsultų pritarti jo pasiūlymams, nebuvo jokia paslaptis A. Merkiui. Kiek per anksti nutaręs, kad nuosaikus užsienio reikalų ministro kursas patyrė visišką fiasko, gubernatorius, matyt, nusprendęs, kad kitomis aplinkybėmis duotas žodis jo daugiau nebeįpareigoja, sumanė pereiti į kontrpuolimą. Rugsėjo 22 d., D. Zauniui dar tebesant Ženevoje, iš Klaipėdos gubernatūros į URM ministro vardu buvo išsiųstas dokumentas su grifu „Visai slaptai“. Tai buvo gubernatoriaus laiško direktorijos pirmininkui O. Böttcheriui projektas, pasiųstas į Kauną siekiant supažindinti D. Zaunių su A. Merkio atsakomaisiais veiksmais, kurių jis planavo imtis dėl direktorijos nuolat vykdomų Konvencijos ir Statuto pažeidimų. „Kaip sankcijas aš numatau mėnesių mokėjimų sustabdymą^{*} ir direktorijos pirmininko pašalinimą...“ – prie laiško pridėtame lydraštyje informavo gubernatorius D. Zaunių(!)⁶¹. Negana tokių savo ketinimų, toliau laiške vardijami labai griežti reikalavimai direktorijai, kurių neįvykdžius grasinta labai konkrečiomis sankcijomis. A. Merkys reikalavo: per 6 mėnesius nuo rašto gavimo iš tarnybos atleisti visus abiejų kalbų nemokančius Klaipėdos krašto valdininkus, teisėjus ir mokytojus (Klaipėdos miesto burmistro Wilhelmo Brindlingerio patvirtinimas eiti pareigas turėjo būti atšauktas per 14 dienų^{**}; visi direktorijos (po 1924 m. rugsėjo 1 d.) neteisėtai paskirti teisėjais asmenys turėjo būti atleisti per 3 mėnesius⁶²; visi svetimšaliai tarnautojai, dirbantys direktorijai pavaldžiose įstaigose, turėjo būti pašalinti iš pareigų per 6 mėnesius, kitose žinybose – per metus (vyriausiojo

⁶⁰ PRO. FO, 371, 15535, N 6627, 109.

^{*} Šioje vietoje ant gubernatoriaus pasirašyto lydraščio randame net keletą, matyt, D. Zauniaus padėtų šauktukų.

⁶¹ A. Merkio 1931 m. rugsėjo 22 d. tarnybinis raštas su grifu „Visai slaptai“ Nr. 131 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1079, l. 5.

^{**} D. Zauniaus nuotaikos jaučiamos iš kai kurių jo pastabų tekste, šioje vietoje skaitome: „3 mėnesius galvojo, o pašalins per 14 d.“

⁶² LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1079, l. 8.

valstybės gynėjo pareigas einantis K. Schwintekas turėjo būti pašalintas per 20 dienų, tas pats lietuvių ir 120 svetimšalių mokytojų⁶³; per mėnesį direktorija buvo įpareigota išleisti naujas, pataisytas, taisykles krašto gyventojų statusui įgyti⁶⁴; per dvi savaites iš valdininkų pareigų turėjo būti atleisti seimelio nariai R. Meyeris ir kažkoks V. Riechertas (kol jie bus seimelio nariais)⁶⁵; per mėnesį turėjo būti pašalinti iš pareigų Technerio^{*} paleidimo kaltininkai, o Keraičio byla ir pats Keraitis^{**} turėjo būti perduotas karo komendantui per 5 dienas⁶⁶. Laiške direktorijos pirmininkui nepaliekamas be dėmesio ir seimelis, išpėjant, jeigu seimelis neišsirinks sau pirmininko, kuris mokėtų abi oficialias krašto kalbas, tai prieš jį teks panaudoti Statuto 12-uoju straipsniu nurodytas priemones⁶⁷. Kad neliktų jokių abejonių, kas yra tikrasis krašto šeimininkas, laiške randame ir tokių pareiškimų: „Jei aukščiau nurodytiems mano reikalavimams būtų reikalinga išleisti atskiri įstatymai, tai seimelis privalo tokius įstatymus išleisti“, priešingu atveju ir vėl grasinta pritaikyti Statuto 12-ojo straipsnio nuostatas. Laiško pabaigoje A. Merkys ultimatyviai pareiškė, kad jo „nurodyti terminai skaitomi nuo šios dienos“⁶⁸. Išsiuntęs laiško projektą į URM, rugsėjo 23 d. A. Merkys išvyko mėnesiui gydytis į užsienį...

Galima tik įsivaizduoti, kokios mintys turėjo suktis D. Zaunius galvoje, skaitant šį A. Merkio laiško direktorijos pirmininkui projektą, iš esmės ultimatumą! Ne paskutinė mintis, turėjusi jam rūpėti, – ar tokie kategoriški reikalavimai buvo suderinti su Prezidentu A. Smetona ir Ministru Pirmininku J. Tūbeliu? Jei atsakymas į šį klausimą būtų buvęs teigiamas, jam nebūtų likę nieko kito, kaip tik dar kartą teikti atsistatydinimo iš užsienio reikalų ministro pareigų pareiškimą. Tačiau, žinodamas gubernatoriaus būdą ir metodus, D. Zaunius toli gražu nebuvo įsitikinęs, kad šis savo veiksmus yra suderinęs aukščiausiu lygiu. Puikiai suprasdamas galimas tokio žingsnio pasekmes, visų pirma valstybių signatarių reakciją, D. Zaunius apsisprendė išnaudoti visą savo turimą įtaką, siekdamas neleisti

⁶³ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1079, l. 10.

⁶⁴ Ten pat, l. 14.

⁶⁵ Ten pat, l. 17.

* Žr. p. 269.

** Žr. p. 269.

⁶⁶ Ten pat, l. 18.

⁶⁷ Ten pat, l. 7. Tenka manyti, kad čia turima galvoje šiame straipsnyje numatyta galimybė gubernatoriui, susitarus su direktorija, paleisti seimelį ir skelbti naujus rinkimus.

⁶⁸ Ten pat, l. 18.

„konstitucinio pučo“ Klaipėdoje ir jį neišvengiamai turėjusios lydėti katastrofos. Vienintelis dalykas, galėjęs paguosti užsienio reikalų ministrą tomis aplinkybėmis, buvo ant laiško užrašytas žodelis „projektas“, teikiantis vilčių, kad A. Merkys dar neišsiuntė jo adresatui.

5.6. Didžiosios Britanijos laikinasis reikalų patikėtinis Lietuvoje Thomas Hildebrandas Prestonas: „Aš tikiu, kad Lietuva nepaseks Japonijos pavyzdžiu Mandžūrijoje...“

Maždaug taip pasakė britų diplomatas Lietuvos užsienio reikalų ministrui, šiam tik grįžus iš Ženevos 1931-ųjų rudenį. T. H. Prestono susirūpinimas buvo ne be pagrindo – jei tik būtų galėjusi, Lietuva tikriausiai būtų pasekusi Japonijos pavyzdžiu ir jėga išsprendusi „Klaipėdos problemą“. Laimei, negalėjo, nors savo Mandžūriją – Klaipėdos kraštą – turėjo. Į Lietuvą D. Zaunius grįžo rugsėjo 25 d. Grįžo taip pat tyliai, kaip ir išvažiavo. To niekas net nepastebėjo. Apie Lietuvos delegato Tautų Sąjungoje parvykimą „Kronikos“ skyrelyje trumpai informavo tik opoziciniai *Rytas* ir *Lietuvos žinios*⁶⁹. Oficiozas tylėjo...

O ir nelabai ką pasakyti turėjo. D. Zauniui nepavyko ištesėti prieš išvykstant į Ženevą duoto pažado ir užsitikrinti, kad valstybės signatarės palankiau Lietuvai interpretuos Klaipėdos Konvenciją ir Statutą. Vietoje to jis parsivežė labai abejotinos vertės signatarų išsipareigojimą, išsiskyrus nuomonėms, ginčą perduoti spręsti NTTTT. Bet ar tai reiškė, kad jis pralaimėjo? Užsienio reikalų ministro oponentai, žinoma, būtų teigiamai atsakę į šį klausimą. Britai taip pat susitikimų Ženevoje rezultatus buvo linkę vertinti kaip „Dr. Zauniaus pralaimėjimą“. Tiesa, kai kuriuose *Foreign Office* dokumentuose užsimenama apie „*comparative failure*“, t. y. apie „santykinių pralaimėjimą“⁷⁰. Tokią išlygą galima suprasti ir kaip netiesioginį niekada nepralaiminčių britų diplomatų pripažinimą, kad D. Zaunius Ženevoje visgi nepralaimėjo. Nepralaimėjo akistatoje su stipriausiais tuo metu teisininkais Europoje, už kurių pečių stovėjo trys įtakingiausi Europos užsienio reikalų ministrai. Mūsų nuomone, būtent tokiaime kontekste ir reikia suprasti anksčiau minėtą L. Colliero frazę, atseit, „jei nebūsime atsargūs, Zaunius ir vėl prasprūs pro mūsų pirštus“...

⁶⁹ *Rytas*, 1931 m. rugsėjo 26 d., p. 6; *Lietuvos žinios*, 1931 m. rugsėjo 26 d., p. 6.

⁷⁰ PRO. FO, 371, 15535, N 6845, 115.

Pats D. Zaunius, kad ir labai nusivylęs signatarų pozicija, juo labiau nemanė patyręs pralaimėjimą. Blogiausia, kas galėjo įvykti, t. y. ginčo perdavimas į Hagą, neįvyko, nei viena iš valstybių signatarų į NTTTT taip ir nesikreipė. Ir, beje, o tai buvo dar svarbiau, kol negaus Lietuvos Vyriausybės atsakymo į savo rugpjūčio 20 d. ir rugsėjo 15 d. notas, net neturėjo formalaus pagrindo kreiptis! Tai buvo svarus argumentas užsienio reikalų ministro diskusijoje su jo oponentais dėl taktikos pasirinkimo Klaipėdos byloje, kurį tuo metu, deja, mažai kas suprato, juo labiau įvertino, nors, rodės, tik aklas galėjo nematyti, kad, nepaisant tariamos nesėkmės, po susitikimų Ženevoje susidarė padėtis, kuomet buvo galima su atsakymu signatarams neskubėti. Žinoma, „delsimo taktika“ galėjo būti veiksminga tik ribotą laiką (visiškai neatsakyti signatarams ar pernelyg ilgai delsti su atsakymu nebuvo galima), visgi po konsultacijų Ženevoje Klaipėdos byloje Lietuva gavo kelių mėnesių atokvėpį ir net tam tikra prasme perėmė iniciatyvą į savo rankas. Tokiomis aplinkybėmis buvo labai svarbu ir toliau migdyti signatarų budrumą, jokiu būdu nesuteikiant jiems preteksto susigrąžinti iniciatyvą. Kitaip sakant, svarbu buvo nepadaryti klaidos.

Suvokdamas savo galimybių ribas D. Zaunius visų pirma nusprendė neskubinti įvykių ir pabandyti įvelti signatarus į politinę diskusiją klausimais, mažai ką bendro turinčiais su teisiniais Klaipėdos bylos aspektais. Tokie jo ketinimai buvo akivaizdūs jau pirmojo susitikimo su T. H. Prestonu metu, tik grįžus iš Ženevos. Vietoje to, kad, ėmus priekaištauti britams ir kitiems signatarams, Lietuvos užsienio reikalų ministras pareiškė esąs „daugiau mažiau“ patenkintas pokalbių su jų juriskonsultais rezultatais – dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kompetencijos Ženevoje nebuvo didelio nuomonių skirtumo; pozicijos dėl Klaipėdos generalinio prokuroro skyrimo išsiskyrė, o Lietuvoje parengtų įstatymų, reguliuojančių Konvencijos ir Statuto priežiūrą, klausimas nebuvo išsamiau aptartas, nors, jo nuomone, valstybės signatarės nebuvo linkusios labai prieštarauti „legislacijos priežiūrai“⁷¹. Kitaip sakant, procesas vyksta normaliai: vienais klausimais sutariama, kitais diskusijos vyksta ir toliau.

Iš T. H. Prestono rašytos atmintinės matyti, kad šioje pokalbio su ministru vietoje jam susidaręs įspūdis, jog D. Zaunius kažką nutyli, kad jo galva šį kartą „užimta kažkokiais kitais svarbiais reikalais, kurių jis nebuvo linkęs sakyti“. Britas teigė pasiuntiniui, kad nuojauta jo neapgavo. Po kelių ilgokų tylos pauzių, pokalbio pabaigoje, D. Zaunius prisipažino, kad paskutinio apsilankymo Ženevoje metu jam

⁷¹ T. H. Prestono 1931 m. rugsėjo 30 d. pranešimas Nr. 216 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, PRO. FO, 371, 15535, N 6845, 118.

susidaręs įspūdis, jog valstybės signatarės, ypač Didžioji Britanija, Klaipėdos klausimu rodė gerokai mažiau susidomėjimo nei anksčiau. Gal, garsiai svarstė jis, spręsdami pasaulines problemas britai ir kiti signatarai Klaipėdos reikalams paprasčiausiai neturėjo laiko? Tačiau tolimesni jo išvedžiojimai liudijo, kad D. Zaunius neatmetė ir kitų galimybių. Išreiškęs apgailėstą, jog šį kartą Ženevoje nebuvo labai gerai su visais Klaipėdos problemos painumais susipažinusio W. Malkino, parbrėžęs, kad kalba neoficialiai, Lietuvos užsienio reikalų ministras pareiškė supratęs, kaip veikia Klaipėdos bylos schema, kaip galvoja signatarai, atseit, Lietuvai reikia palankaus jai Konvencijos ir Statuto interpretavimo, jai reikia, kad būtų atsižvelgiama ir į jos interesus, tačiau, nepažeidę Vokietijos interesų, signatarai to padaryti negali⁷². Signatarų atsisakymą atsižvelgti į Lietuvos argumentus dėl Klaipėdos Konvencijos ir Statuto interpretacijos jis kone atvirai įvertino kaip nenorą „daryti to, kas galėtų nepatikti Vokietijai“⁷³. Esą, signatarų juriskonsultai yra veikiami politinio šališkumo, kitaip sakant, jie negali būti nešališki sprendžiant grynai teisinio pobūdžio mažytės Lietuvos ir įtakingos Vokietijos ginčus, negalėdami neatsižvelgti į platesnius savo valstybių interesus Vokietijos atžvilgiu. Suprasdamas, kad pasuko pavojingu ir slidžiu keliu, D. Zaunius dar kartą pakartojo kalbą neoficialiai⁷⁴.

Kaip suprasti tokį netikėtą D. Zauniaus pareiškimą? Ar tokį nebūdingą diplomatiškoje atvirumą galėjo paskatinti visiškas nusivylimas signatarų dvideidiškumu? Gal tai desperacijos ar baimės rezultatas? Nebūtinai. D. Zaunius, tiesa, ir anksčiau buvo užsiminęs nelabai tikis britų ir prancūzų nešališkumu Klaipėdos byloje, tačiau tokio atviro nepasitikėjimo signatarams jis niekada anksčiau nebuvo išreiškęs. Toks pareiškimas, mūsų manymu, ne silpnumo akimirka ir ne improvizacija. Suabejoti valstybių signatarių nešališkumu reikėjo rimtos priežasties ir Lietuvos užsienio reikalų ministras ją turėjo. Imdamas kalbėti apie signatarų specifinius išskaičiavimus ir Vokietiją, jis klojo pamatus būsimajai „delsimo politikai“.

Vargu ar pradėdamas šią kalbą D. Zauniaus tikėjosi išgirsti iš T. H. Prestono bent kokį pasiteisinimą. Tačiau jei jis būtų žinojęs, kaip į šiuos žodžius sureaguos britas, būtų didžiai nustebęs. Pažymėtina, kad savo pranešime H. M. Knatchbullui-Hugesseniui laikinasis reikalų patikėtinis visiškai nepriekaištavo ministrui dėl signatarų atžvilgiu pareiktų įtarimų. Vietoje to jis net buvo linkęs įvertinti

⁷² T. H. Prestono 1931 m. rugsėjo 30 d. pranešimas Nr. 216 H. M. Knatchbullui-Hugesseniui, *PRO*, FO, 371, 15535, N 6845, 118.

⁷³ T. H. Prestono 1931 m. spalio 3 d. pranešimas Nr. 220 H. M. Knatchbullui-Hugesseniui, *PRO*, FO, 371, 15535, N 6845, 120.

⁷⁴ Ten pat, l. 121.

D. Zaunius nuopelnus („Nors jam ši kartą Ženevoje ir nepasisėkė, kas jį labai erzina, priešingai nei jo pirmtakas, kuris tarėsi su vokiečiais, Zaunius Klaipėdos problemų sprendimui bent jau pasirinko pagirtiną procedūrą, derindamas savo veiksmus su signatarais“)⁷⁵. Dar labiau netikėtas buvo T. H. Prestono komentaras dėl Ženevoje pasiektų rezultatų. Priminę pasiuntiniui dideles lietuvių viltis ir lūkesčius konsultacijų su juriskonsultais išvakarėse, laikinasis reikalų patikėtinis pripažino, kad vietoje nors kiek Lietuvai palankesnės Klaipėdos Konvencijos ir Statuto interpretacijos lietuviai sulaukė tik pažado Klaipėdos ginčą perduoti į NTTTT! Kitaip sakant, jiems buvo pažadėta tik atitolinti „lemtingą dieną“ („Evil day“)! Lyg užjausdamas lietuvius, o gal greičiau norėdamas įspėti pasiuntinį dėl galimų tokios politikos išdavų, T. H. Prestonas informavo jį apie neseniai iš JAV laikinojo reikalų patikėtinio H. S. Fullertono sužinotą naujieną: D. Zaunius jam prisipažino, jog Hagoje priėmus nepalankų Lietuvai sprendimą Tranzito byloje (dėl susisieki- mo geležinkeliu atnaujinimo Lentvario–Kaišiadorių ruože) Lietuva paprasčiausiai ignoruos Tautų Sąjungos Tarybos rezoliuciją! T. H. Prestonas neabejojo, kad NTTTT priėmus nepalankų Lietuvai sprendimą Klaipėdos byloje lietuviai pasielgs lygiai taip pat! Jis atkreipė pasiuntinio dėmesį, kad tokių nuostatų laikosi D. Zaunius, asmuo, kurį jis buvo linkęs laikyti „vienu iš nuosaikiausių“ Lietuvos politikų! Ką tokiu atveju apie signatarų vaidmenį ir jų politiką galvoja kiti Lietuvos politikai, pvz., A. Merkys ir jo šalininkai?!

Cituojamas T. H. Prestono pranešimas yra vienas iš nedaugelio, kuriame ne tarp eilučių, o beveik atvirai galima išskaityti priekaištą valstybėms signatarėms dėl jų visiško neatsižvelgimo į Lietuvos interesus Klaipėdos byloje. Kartu tai ir paslėptas raginimas neperžengti tam tikrų ribų, kadangi įvartyti į kampą lietuviai galėjo ryžtis imtis desperatiškų veiksmų, galėjusių sukelti signatarams daugiau nei paprastą galvos skausmą. Sprendžiant iš to, kad pasiuntinys H. M. Knatchbullas-Hugessenas iš Kauno gautą pranešimą iškart persiuntė į *Foreign Office*, tenka manyti, jog jis nebuvo linkęs visiškai ignoruoti šių signalų.

Ar galėjo Lietuvos Vyriausybė ryžtis tokiai demonstracijai, t. y. ar ji būtų išdrįsusi neatsižvelgti į Tautų Sąjungos Tarybos NTTTT sprendimu sustiprintą rezoliuciją? Manytume, kad tokio scenarijaus visiškai atmesti negalima. Vadovaudamasi nuostata – „blogiau vis tiek nebebus“ – Lietuva greičiausiai būtų atsisakiusi priimti nepalankų jai sprendimą. Matyt, kartu būtų buvusi svarstoma ir išstojimo iš Tautų Sąjungos galimybė. Tokio tarptautinio skandalo, žinoma, nenorėjo

⁷⁵ T. H. Prestono 1931 m. spalio 3 d. pranešimas Nr. 220 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, PRO. FO, 371, 15535, N 6845, 121.

ne tik Kaunas, bet ir Londonas. Tiesa, būta ir valstybių, suinteresuotų, kad Lietuva visiškai susikompromituotų. Pradėjus pildyti tokiam scenarijui Vokietija galėjo tikėtis anksčiau laiko susigrąžinti Klaipėdos kraštą; Lenkija – amžiams palaidoti Vilniaus bylą ir net bandyti reanimuoti unijinį projektą; o Sovietų Sąjunga nebūtų prieštaravusi prieš bet kokią scenarijų, galėjusį pažeminti ar sukompromituoti pačią Tautų Sąjungą. Netenka ir sakyti, kad, Lietuvai išstojus iš Tautų Sąjungos, ji neišvengiamai būtų atsidūrusi SSRS orbitoje. Na, o sovietai, žinoma, būtų mielai uždusinę Lietuvą savo glėbyje! Tad Lietuvos išstojimo iš Tautų Sąjungos pasekmės galėjo būti kur kas reikšmingesnės nei tik paprastas jos nubaudimas už nepaklusnų elgesį. Tai suprato visi, taip pat ir diplomatijoje itin įgudę britai.

Tačiau grįžkime prie D. Zaunius ir T. H. Prestono pokalbio. Aptarę Klaipėdos reikalus toliau jie perėjo prie pasaulio politikos aktualijų. Japonų puolimą Mandžūrijoje D. Zaunius buvo linkęs vertinti kaip rimtą išbandymą Tautų Sąjungai. Jo nuomone, Tautų Sąjungai nepavykus sustabdyti Japonijos agresijos, jos prestižui bus padaryta nepataisoma žala. Lyg tarp kito, jis pastebėjo, kad „tai bus antras Tautų Sąjungos nesėkmės atvejis“, neabejotinai turėdamas galvoje šios institucijos nesugebėjimą rasti garbingą sprendimą Lietuvos ir Lenkijos konflikte. T. H. Prestonas, žinoma, suprato, kur link suka D. Zaunius, tačiau jis sakėsi „negalįs prisiminti, kada Tautų Sąjunga būtų patyrusi nesėkmę...“ Esą, kiek jis prisimena, ir įvykus Korfu incidentui, ir graikų–bulgarų konflikte Tautų Sąjunga galų gale rado sprendimą. D. Zaunius, likdamas prie ankstesnės nuomonės, visgi paskubėjo pareikšti, kad jis yra „ištikimas Tautų Sąjungos rėmėjas“. Tačiau šį kartą jam ir vėl nepavyko įtikinti pašnekovo savo nuoširdumu. Lietuvos užsienio reikalų ministro susirūpinimas Tautų Sąjungos prestižu neliko be T. H. Prestono komentaro. Po pokalbio rašytoje atmintinėje britų diplomatas ne be ironijos pastebėjo: „Tai buvo žvalinantis pareiškimas, ypač prisimenant ankstesnius Lietuvos užsienio reikalų ministro pasisakymus Tautų Sąjungos atžvilgiu...“⁷⁶ Vėl grįždamas prie iš H. S. Fullertono girdėtos žinios, T. H. Prestonas reikšmingai pridūrė: „Kalbėti apie jo lojalumą Tautų Sąjungos atžvilgiu vargu ar tenka.“⁷⁷

Baigiant pokalbį tarptautinės politikos temomis, matyt, reaguodamas į ministro užuominas, T. H. Prestonas išreiškė viltį, kad net ir tuo atveju, jei Tautų Sąjunga sukluptų Japonijos atžvilgiu ir ši toliau tęstų savo agresyvų kursą, „Lietuva

⁷⁶ T. H. Prestono 1931 m. rugsėjo 30 d. pranešimas Nr. 216 H. M. Knatchbullui-Hugesseniui, *PRO*. FO, 371, 15535, N 6845, 118–119.

⁷⁷ T. H. Prestono 1931 m. spalio 3 d. pranešimas Nr. 220 H. M. Knatchbullui-Hugesseniui, *PRO*. FO, 371, 15535, N 6845, 121–122.

nebus paskatinta sekti šiuo blogu pavyzdžiu Klaipėdos krašte⁷⁸. Kitaip sakant, jis reiškė viltį, kad Lietuvos Vyriausybė nebandys pažeisti *status quo* krašte. Priešingai nei anksčiau, jokių pažadų ir garantijų šį kartą britų diplomatas iš D. Zauniaus neišgirdo. Lietuvos užsienio reikalų ministras tik sausai pastebėjo, kad Lietuvos Vyriausybė „darysianti viską, kas jos galioje, kad užtikrinti tinkamą Klaipėdos Konvencijos ir Statuto vykdymą“⁷⁹. Ir ... ėmė iš anksto atsiprašinėti, jei Lietuvos atsakymas į signatarų dvi notas užtruksiąs. Esą, rugsėjo 15 d. datuota signatarų nota oficialiai Lietuvos delegacijai Ženevoje buvo įteikta tik rugsėjo 25 d., o Kauną pasiekusi dar vėliau, tik rugsėjo 28 d. Jis sakėsi turįs vilties, kad signatarai atsižvelgs į šią aplinkybę. Bet kokių atveju, pasak D. Zauniaus, prireiks mažiausiai kelių savaitių, kol Vyriausybė parengs atsakymus į rugpjūčio 20 d. ir rugsėjo 15 d. notose keliamus klausimus. „D. Zaunius yra labai susirūpinęs, kad signatarai nepagalvotų, kad Lietuvos Vyriausybė sąmoningai delsia su atsakymu į jų notą“, – pranešime pasiuntiniui teigė T. H. Prestonas⁸⁰. Jei tik britai būtų žinoję, kiek šį kartą truks atsakymo į signatarų notas rengimas...

Apibendrinami šį svarbų pokalbį pastebėsime, kad 1931 m. rugsėjo pabaigoje, susidūrus su valstybių signatarų nenoru atsižvelgti į Lietuvos interesus Klaipėdos krašte, nesitikint teisiniu keliu apginti savo pozicijos, D. Zauniui pasiūlius, Kaune nuspręsta atsisakyti jau daugiau nei pusmetį vykusios diskusijos su Londonu (Paryžiumi ir Roma) ir pradėti visais įmanomais būdais stabdyti tolimesnę Klaipėdos bylos eigą.

5.7. *Foreign Office* Šiaurės departamento direktorius Horace James Seymouras: „Aš nežinau, ką dar mes galėtume padaryti?..“

1931 m. rugsėjo pabaigoje D. Zaunius buvo priverstas pripažinti, kad pavasarį jo inicijuotas kursas, reiškęs radikalų posūkį nuo Vokietijos link valstybių signatarų, nedavė lauktų rezultatų. Bandymas pasirinkti iki tol dar Lietuvos diplomatų

⁷⁸ T. H. Prestono 1931 m. rugsėjo 30 d. pranešimas Nr. 216 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO*, FO, 371, 15535, N 6845, 119.

⁷⁹ Ten pat.

⁸⁰ Ten pat, l. 117.

neišbandytą kelią Klaipėdos byloje nepasiteisino⁸¹. Dėl šios nesėkmės Lietuvos užsienio reikalų ministras buvo linkęs kaltinti signatarus, jų nenorą atsižvelgti į Lietuvos interesus Klaipėdos krašte, žžiūrėdamas čia didžiųjų valstybių nuolaidžiavimą Vokietijai. Tačiau būta ir kitos priežasties, apie kurią lietuvių diplomatai nebuvo linkę kalbėti viešai, – valstybės signatarės, visų pirma Didžioji Britanija, nenorėjo sutikti su lietuviškąja Klaipėdos Konvencijos ir Statuto interpretacija, manydama, kad lietuviai savo reikalavimus kėlė turėdami aiškų tikslą – paspartintais tempais lituanizuoti Klaipėdos kraštą. „Negali būti jokios kalbos apie palankų Lietuvai ar kam kitam Klaipėdos Konvencijos interpretavimą, signatarų bešališkumas yra vienintelis galimas kursas“, – tvirtino H. M. Knatchbullas-Hugessenas⁸². Nesutikdamas ir su kitais D. Zauniaus priekaištais, britų pasiuntinys sakė nesuprantąs, kodėl Lietuvos užsienio reikalų ministras skundėsi mažėjančiu signatarų dėmesiu Klaipėdos kraštui, esą, jis privalėjo žinoti, kad Klaipėdos reikalai 1931 m. rudenį nebus patys svarbiausi Tautų Sąjungai, kuriai tuo metu buvo kilę gerokai svarbesnių rūpesčių⁸³.

Pralaimėjus „Zauniaus linijai“ susidarė nauja padėtis ir šalies viduje. Užsienio reikalų ministro pozicijos ir vėl susvyravo. Jo oponentai, siekdami pakeisti D. Zaunių, pasinaudodami Lietuvos diplomatine nesėkme, vėl pradėjo stiprią jo „nuosaikaus kurso“, kaip visiškai nepasiteisinusio ir Lietuvai pražūtingo, kritiką. Tokia padėtis negalėjo nepaveikti ir tam tikrų Lietuvos Klaipėdos politikos poslinkių, žinoma, radikalizmo linkme. Apie tai liudijo ir staigus A. Merkio perėjimas į kontrpuolimą ir vėl pasigirdęs reikalavimas leisti jam imtis prieš direktoriją pačių griežčiausių priemonių.

Didžiosios Britanijos laikinojo reikalų patikėtinio Kaune garbei tenka pripažinti, jis iškart užfiksavo pavojingas lietuvių nuotaikų permainas. Jau spalio 3 d., praėjus vos kelioms dienoms po D. Zauniaus grįžimo iš Ženevos, atsižvelgdamas į apgailėtinus ministro susitikimų su valstybių signatarių juriskonsultais rezultatus, pranešime į Rygą jis įspėjo pasiuntinį H. M. Knatchbullą-Hugesseną: „Nevilties aktas šiuo metu nėra neįmanomas!“⁸⁴ Kitaip sakant, T. H. Prestonas neatmetė

⁸¹ T. H. Prestono 1931 m. spalio 3 d. pranešimas Nr. 220 pasiuntiniui H. M. Knatchbullui-Hugessenai, *PRO. FO*, 371, 15535, N 6845, 120.

⁸² H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. spalio 7 d. laiškas L. Collierui, *PRO. FO*, 371, 15535, N 6846, 126.

⁸³ Ten pat.

⁸⁴ T. H. Prestono 1931 m. spalio 3 d. pranešimas Nr. 220 H. M. Knatchbullui-Hugessenai, *PRO. FO*, 371, 15535, N 6845, 122.

galimybės, kad įvartyti į kampą lietuviai galėjo pradėti patys spręsti savo problemas ir dargi savais metodais. Po kelių dienų jis ir vėl kartoja, kad „nevilties akto“ tikimybė dar labiau padidėjo⁸⁵. Laikinojo reikalų patikėtinio nuomone, tikimybė sulaukti pavojingų siurprizų išaugo ir dėl kitos priežasties. „Karštos galvos“ Kaune ir Klaipėdoje jau buvo įtikėjusios, kad krašto lituanizacija buvo visiškai realus ir pasiekiamas tikslas. Gubernatorius neslėpė įsitikinimo, kad suteikus jam laisvas rankas Klaipėdoje daugelį problemų jis būtų pajėgus išspręsti savomis priemonėmis. „Dabartinei Lietuvos Vyriausybei bus sunku grįžti prie politikos, kuri atitinka jei ne Konvencijos raidę, tai bent dviasią, kuri krašto gyventojams garantuoja autonomiją“, – teigė britų diplomatas, vėl prognozuodamas sunkius laikus Klaipėdos krašte⁸⁶.

Šį kartą H. M. Knatchbullas-Hugessenas nepritarė tokioms niūrioms prognozėms. Jo manymu, daugiausiai kam susidariusiomis aplinkybėmis Lietuvos Vyriausybė galėjo ryžtis, tai bandyti paskelbti jau seniau parengtus Klaipėdos Konvencijos ir Statuto priežiūros įstatymus. Pranešime į Londoną pasiuntinys ramino: lietuviams neapsimoka imtis griežtų akcijų, kadangi „visumoje pažangos yra pasiekta“⁸⁷. Vargu ar Kaune būtų sutikę su tokiu H. M. Knatchbullo-Hugeseno tvirtinimu, jei tik „pažanga“ nelaikyti tos aplinkybės, kad Klaipėdos byla dar nebuvo atsidūrusi Hagoje. Vis dėlto du paeiliui T. H. Prestono pranešimai, kuriuose neatmetama „nevilties akto“ scenarijaus galimybė, kėlė didelį nerimą pasiuntiniui. Laikinas reikalų patikėtinis Kaune buvo pakviestas apsilankyti Didžiosios Britanijos pasiuntinybėje Rygoje. Atvykęs į Latvijos sostinę spalio 8 d. T. H. Prestonas išsamiai informavo pasiuntinį apie padėtį Lietuvoje. Išklausęs raporto H. M. Knatchbullas-Hugessenas nusprendė, kad didesnių grėsmių (gerai neparengtų, skubotų akcijų) Klaipėdos kraštui kol kas nekyla. „Jei Lietuvos Vyriausybė planuotų kokią nors savavališką akciją, jai reikėtų laiko ją paruošti ir to turėtų mums užtekti lietuvių planams sužinoti“, – nusprendė pasiuntinys, įpareigodamas T. H. Prestoną ir toliau įdėmiai stebėti situacijos raidą⁸⁸. Tenka manyti,

⁸⁵ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. spalio 7 d. laiškas L. Collierui, *PRO*. FO, 371, 15535, N 6846, 124.

⁸⁶ T. H. Prestono 1931 m. spalio 3 d. pranešimas Nr. 220 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO*. FO, 371, 15535, N 6845, 122.

⁸⁷ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. spalio 7 d. laiškas L. Collierui, *PRO*. FO, 371, 15535, N 6846, 125.

⁸⁸ Ten pat, l. 126.

kad H. M. Knatchbullą-Hugesseną raminančiai veikė tas faktas, kad gubernatorius A. Merkys tuo metu dar nebuvo grįžęs į Klaipėdą iš gydymosi užsienio kurorte.

Beje, analizuojant *Foreign Office* dokumentus, susirašinėjimą tarp centro ir atstovybių, į akis krenta tai, kad britai nesuprato tikrojo D. Zaunius vaidmens, jo specifinės padėties Vyriausybėje ir ypač tikrojo jo vaidmens nustatant Lietuvos politikos gaires Klaipėdos atžvilgiu. Svarstant apie galimus Lietuvos Vyriausybės veiksmus Klaipėdoje britų dokumentuose nuolat skaitome: „Zaunius imsis griežtos akcijos“ arba „jis to nedarys“ ir pan. Tačiau D. Zaunius neturėjo jokių galių spręsti tokio pobūdžio klausimų. Visus sprendimus, liečiančius valstybės politiką Klaipėdos krašte, priimdavo gubernatorius A. Merkys, derindamas juos tiesiai su Prezidentu A. Smetona ir Ministru Pirmininku J. Tūbeliu. Tiesa, aiškintis dėl gubernatoriaus sprendimų prieš valstybes signatares ar Vokietiją dažniausiai tekdavo būtent užsienio reikalų ministrui, o tai, kaip kad jau buvo rašyta, sukeldavo nemenką įtampą D. Zaunius ir A. Merkio santykiuose. Žinoma, konkurencija tarp šių dviejų Lietuvos Vyriausybės narių nebuvo jokia paslaptis britų diplomatams, žinojo jie ir apie kitus jų požiūrio į politiką skirtumus, visų pirma į Lietuvos politiką Klaipėdos krašte, tačiau, matyt, jie buvo įsitikinę, kad svarbiausiu lietuviams Klaipėdos krašto lituanizacijos klausimu ir užsienio reikalų ministras, ir gubernatorius veikė išvien. Mūsų manymu, toks požiūris ne visai tiksliai atspindėjo reikalų padėtį: jei A. Merkys tikrai norėjo kuo greičiau lituanizuoti Klaipėdos kraštą ir šiam tikslui pasiekti jis buvo pasiryžęs griebtis bet kokių priemonių, tai mažlietuvius D. Zaunius visgi buvo atsargesnis pasirinkdamas metodus ir jam, kaip užsienio reikalų ministrui, visų pirma teko atsižvelgti ir į Lietuvos tarptautinius įsipareigojimus bei galimų tarptautinių komplikacijų pasekmes.

Sunku pasakyti, kaip toliau būtų susiklostęs užsienio reikalų ministro likimas, jei spalio 15 d. Kauną nebūtų pasiekusi džiaugsminga žinia iš Hagos apie NTTTT sprendimą Tranzito byloje: Lietuvos tarptautiniai pasižadėjimai neįpareigojo jos atidaryti susisiekimo Kaišiadorių–Lentvario geležinkelio ruožu! Lietuvos dienraščiai, nepriklausomai nuo jų politinės pakraipos, sumirgėjo antraštelėmis „Teisingumas laimėjo!“ Spalio 16 d. nuo pat ryto D. Zaunius priiminėjo diplomatinio ir konsulinio korpuso Kaune narių sveikinimus. Kitą dieną *Lietuvos aidas* išėjo net dviem – rytine ir specialia vakarine – laidomis! 20 val. vakare pasirodžiusioje vakarinėje laidoje oficiozas įdėjo visą NTTTT sprendimo tekstą, išsamiai pasakojo savo skaitytojams apie iš Hagos grįžusių tautos didvyrių ir pergalės prieš Lenkiją kalvių – Lietuvos nacionalinio teisėjo *ad hoc* V. Stašinsko, Lietuvos Vyriausybės agento Tranzito byloje V. Sidzikausko ir teisėjo sekretoriaus Lado Natkevičiaus – entuziastingą pasitikimą Kauno geležinkelio stotyje (juos pasitiko Ministras

Pirmininkas J. Tūbelis, užsienio reikalų ministras D. Zaunius, užsienio valstybių diplomatai, politikos ir visuomenės veikėjai, aukšti karininkai!)).

Iškart po to Valstybės teatre V. Sidzikauskas skaitė viešą paskaitą apie NTTTT sprendimą. Išėjusį kalbėti V. Sidzikauską „visas teatras sutiko entuziastingomis ovacijomis“. Po jo į tribūną pakilo D. Zaunius. „Atėjau į šią diplomatams nelabai įprastą tribūną, kad čia būtų tartas padėkos žodis žmogui, kuris didžiai pasišventęs gynė Lietuvos reikalus tarptautiniame forume!“ – savo ir Vyriausybės vardu V. Sidzikauskui dėkojo užsienio reikalų ministras. Po minėjimo Valstybės teatre miesto sode susirinkusi didelė minia patraukė į Prezidentūrą. Priekyje ėjo orkestras, paskui su degančiais fakelais šauliai, toliau Vilniui vaduoti sąjungos nariai, studentai ir pan. Į Prezidentūros balkoną išėjusį Prezidentą A. Smetoną minia pasveikino griausmingu „Valio!“⁸⁹

Lietuvos diplomatijos pergalė ne visų buvo įvertinta palankiai. Nekalbant apie Lenkiją ir lenkus, vokiečiai irgi nematė pagrindo džiaugtis lietuvių laimėjimu, kurį sutiko vienareikšmiai neigiamai. Spalio 16 d. Vokietijos pasiuntinybės Kaune diplomatas Karlas Werkmeisteris pranešime į *Auswärtiges Amt* rašė: „Šią akimirką negaliu negalvoti apie mums tiesiogiai kylančią grėsmę, būtent tai, kad šimtaprocentinė Lietuvos pergalė dabar gali sutvirtinti jos laikyseną Klaipėdos atžvilgiu <...>. Atsižvelgiant į susidariusią situaciją, nuo šiol Lietuva savo užsienio politikos interesą gali sukcentruoti ties Klaipėdos klausimu. Mano nuomone, čia slypi tam tikras pavojus mums.“⁹⁰

Šioje bendroje džiaugsmo atmosferoje nesėkmė su signatarais Klaipėdos byloje pasitraukė į antrąjį planą. „Pergalė Hagoje“ padėjo D. Zauniui išsaugoti ministro postą. Juk nebuvo galima pašalinti užsienio reikalų ministro, kurio vadovaujama diplomatinė tarnyba pasiekė tokią puikią ir ne mažiau netikėtą pergalę! Po spalio 15 d. D. Zaunius gavo ne tik trumpą atokvėpį dvikovoje su savo oponentais, bet ir, kaip numatė Vokietijos diplomatas, galimybę daugiau dėmesio skirti Klaipėdos problemai. Ypač kad padėtis krašte ir Klaipėdos byloje buvo ištis sudėtinga.

Euforijai nurimus, D. Zaunius grįžo prie kasdienių darbų. Spalio viduryje valstybės signatarės vis dar tebelaukė Lietuvos Vyriausybės atsakymo į dvi savo notas. Pirma praėjo D. Zauniaus minėtas „kelių savaičių“ terminas, netrukus

* Į Kauną traukiniu važiuojančią trijulę minios žmonių labai širdingai sveikino Kybartuose, Pilviškiuose ir Kazlų Rūdoje.

⁸⁹ Hagos sprendimo įvertinimas, *Lietuvos aidas*, 1931 m. spalio 17 d., p. 4; Didelė demonstracija Kaune, *Lietuvos aidas*, 1931 m. spalio 17 d., p. 4.

⁹⁰ A. Paura, *Lietuva Veimaro Respublikos ir Trečiojo Reicho užsienio politikoje*, Vilnius, 2005, p. 215.

baigėsi ir kitas, L. Colliero nustatytas, trijų savaičių terminas. O atsakymo vis nebuvo. Spalio antrojoje pusėje D. Zaunius pasiuntė laišką Lietuvos pasiuntiniui Paryžiuje P. Klimui, išdėstydamas jam kai kurias savo nuostatas Klaipėdos bylos atžvilgiu. „<...> Mes visi priėjome vienos išvados – būtent, atsakyti alijantams taip, kad į Hagą eiti nereikėtų, bet kartu ir neatsisakyti mūsų išskeltų tezių“, – ne patį lengviausią uždavinį kėlė užsienio reikalų ministras⁹¹. Suprasdamas, kad prancūzai nepaliks P. Klimo ramybėje, kol negaus atsakymo į notas, D. Zaunius siūlė pasiuntiniui pokalbiuose su prancūzų juriskonsultu J. Basdevantu laikytis krypties, kurią „sveikas gaspadoriškas protas rodo“, būtent: „Aš statyčiau klausimą šitaip: leisti bylai nuvažiuoti Hagoną aš sutikčiau tik tai tuomet, kuomet jau būtų paruoštas gatavas *exposé*“ ir tai dar detalesnė formoje negu buvo mūsų pirmasis *exposé* Vilniaus byloje. Ir visiems, kurie per daug mane mėgins spausti, aš pasiūlysiu parašyti šitokią *exposé*, sutikdamas iš anksto patenkinti jų norus, jeigu taip rimtai bus išaiškintos mūsų tezės...“⁹²

Kitaip sakant, D. Zaunius siūlė paviėšinti visą Klaipėdos bylos medžiagą, pristatyti abiejų pusių pozicijas ir ginčo esmę. Išskaičiavimas buvo paprastas: pristatant ginčą dėl Klaipėdos, kelti klausimą, kuri valstybė būtų sutikusi, kad į jos sudėtį įeinanti teritorija, kad ir turinti autonomiją, visiškai neatsižvelgtų į centro valdžios interesus ir net savo veiksmais bandytų kvestionuoti priklausymo tos valstybės suverenitetui faktą? Ar, pvz., Didžioji Britanija sutiktų su tokia padėtimi jos dominijose^{**}, o gal prancūzai būtų toleravę tokią situaciją savo užjūrio teritorijose? Jei ne, tai gal Lietuvai kartu su valstybėmis signatarėmis vertėtų peržiūrėti teisinę bazę, kuria remiantis valstybės fragmentas galėjo vykdyti tokią destruktivią politiką?

D. Zauniaus pasirinkta taktika, ypač jei Klaipėdos krašte būtų išlaikyta rimtis ir tvarka, jei centro vadžia 100 proc. būtų užtikrinta, kad jos politika krašte

⁹¹ D. Zauniaus 1931 m. spalio 24 d. slapta tarnybinis pranešimas Nr. 982 P. Klimui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1156, l. 45–46.

* Viešas diskretiškų faktų išdėstymas.

⁹² Ten pat.

** Šią idėją, t. y. analogiją su padėtimi Didžiosios Britanijos dominijose, sugalvojo tuometinis pasiuntinys Londone K. Bizauskas, siūlęs priminti Karališkajai Vyriausybei didelį Anglijos spaudos nepasitenkinimą keliantį britų pagal mandatą valdomų teritorijų administravimą. Atsakydama į tokią kritiką Didžiosios Britanijos Vyriausybė visuomet pabrėždavo, kad suteikiant mandatus nebuvo sudarytos tinkamos sąlygos šioms teritorijoms administruoti. K. Bizauskas siūlė panašiais argumentais remtis ir diskusijoje su signatarais, esą, pasirašant Konvenciją ir Statutą Klaipėdos kraštui administruoti Lietuvai nebuvo sudarytos tinkamos sąlygos. Žr. K. Bizausko 1931 m. liepos 1 d. konfidencialus pranešimas Nr. 65 D. Zauniui, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 151, l. 130–132.

atlaikys bet koki patikrinimą Hagoje ar Ženevoje, galėjo būti visai efektyvi. Problema buvo ta, kad tokio įsitikinimo kaip tik ir neturėta. Lietuvą šiaip ar taip valdė ne naivūs idealistai ir jie suprato, kad A. Merkio politika Klaipėdos krašte nebūtų išlaikiusi patikrinimo Hagoje. Todėl skubėti į NTTTT be būtino reikalo tikrai nevertėjo. Kita vertus, mums ne visai suprantamas minėtame laiške minimas D. Zauniaus sumanymas siūlyti kitiems ginčo dalyviams parengti Klaipėdos bylos *exposé*. Ypač kad *exposé* pristatymas būtų reiškęs pirmąjį žingsnį perkelti bylą į NTTTT. O to Lietuvoje, bent jau kol kas, niekas nepageidavo. Todėl užsienio reikalų ministro laiške pasiuntiniui Paryžiuje nurodyto naujo atsakymo į signatarų notas termino – „maždaug lapkričio 5 d.“⁹³ – irgi nebuvo laikytasi. D. Zaunius neturėjo jokie noro skubėti, juo labiau žaisti *va bank*.

O britų kantrybė ėmė sekti. „Dabar man jau yra visiškai aišku, kad mes negausime jokių garantijų iš Zauniaus dėl direktorijos. Jis neatsisakys savo ankstesnės pozicijos“, – lapkričio 4 d. konstatavo *Foreign Office* Šiaurės departamento direktorius H. J. Seymouras⁹⁴. Taigi, jam prireikė daugiau kaip mėnesio suvokti, kad, rodės, į kampą įvarytas Lietuvos užsienio reikalų ministras pasirinko nepaprastai efektyvią gynybos taktiką. Prieš pasikeičiant notomis, niekas net pagalvoti negalėjo, kad tam tikromis aplinkybėmis paprastas neatsakymas į gautą notą gali paralyžuoti visus tolimesnius valstybių signatarų veiksmus! Žinoma, tokia pato padėtis negalėjo tęstis amžinai.

Lapkričio pradžioje *Foreign Office* vėl imta svarstyti demaršo Kaune galimybę, siekiant dar iki Lietuvos Vyriausybės atsakymo į signatarų notas gauti jos garantijas, kad prieš direktoriją nebus imamas jokių savavališkų veiksmų. Šį kartą britai nuo pat pradžių pageidavo derinti savo veiksmus su kitais signatarais⁹⁵. Tačiau demaršo minties netrukus atsisakyta, net neprazondavus Paryžiaus ir Romos pozicijų, suprantant, kad spaudimas Lietuvai dar iki jos atsakymo į notas gali būti įvertintas ne tik kaip nepateisinamas ir ne visai nešališkas veiksmas, bet ir kaip veiksmas, patvirtinantis D. Zauniaus pretenzijų valstybėms signatarėms pagrįstumą. Vietoje to nuspręsta į Kauną dar kartą pasiųsti Didžiosios Britanijos pasiuntinį. Prieš jam išvykstant į Lietuvą H. M. Knatchbullui-Hugesseniui buvo atsiųsti Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretoriaus Johno Simono klausimai, kuriuos pasiuntinys turėjo užduoti D. Zauniui. Pirmąjį klausimą, kurį lapkričio 20 d.

⁹³ D. Zauniaus 1931 m. spalio 24 d. slaptas tarnybinis pranešimas Nr. 982 P. Klimui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1156, l. 45–46.

⁹⁴ *PRO. FO*, 371, 15535, N 6547, 92–94.

⁹⁵ Ten pat.

atvykęs į laikinąją sostinę uždavė pasiuntinys, buvo nesunku numatyti: ar Lietuvos Vyriausybė „dabar jau gali vienaip ar kitaip atsakyti į signatarų rugpjūčio 20 d. ir rugsėjo 15 d. notas?“ Atsakymas, kurį išgirdo H. M. Knatchbullas-Hugessenas buvo daugiau nei netikėtas. Pareiškęs nesutinkąs su tose notose dėstomomis pažiūromis ir pabrėžęs savo norą „parengti išsamesnį pranešimą šiais klausimais“, Lietuvos užsienio reikalų ministras prisipažino, kad jam prireiks ... keturių ar net penkių mėnesių atsakymui į signatarų notas parengti!⁹⁶ Šokiruotas tokio atsakymo britų pasiuntinys pasidomėjo, ar tas taip ilgai rengiamas „išsamus memorandumas“, kuriame bus išdėstyta Lietuvos Vyriausybės pozicija, bus skirtas valstybėms signatarėms ar NTTTT? D. Zaunius atsakymas buvo kategoriškas – tik signatarams. Savo *pro memoria* H. M. Knatchbullas-Hugessenas rašė: „Zaunius aplamai net užsiminti vengia apie NTTTT.“⁹⁷

Suprasdamas, kokį įspūdį galėjo padaryti toks atsakymas, D. Zaunius nusprendė sušvelninti padėtį, pareiškdamas, kad kol Kaune bus rengiamas atsakymas į signatarų notas, Lietuvos Vyriausybė visais ginčytiniais klausimais įsipareigoja palaikyti Klaipėdos krašte *status quo ante*.⁹⁸ Kitaip sakant, kol nebus sutarta dėl Klaipėdos Konvencijos ir Statuto interpretacijos, Lietuvos Vyriausybė visais klausimais, kuriais buvo nesutariama, įsipareigojo nesiimti vienašališkų veiksmų, galinčių pakeisti iki tol buvusią padėtį. Šis įsipareigojimas, pabrėžė D. Zaunius, galiojo ir direktorijos atžvilgiu, nepaisant, kad Lietuvos Vyriausybė neatsisakė anksčiau išsakytos savo nuostatos, jog tam tikromis aplinkybėmis, pvz., direktorijai sulaužius Konvenciją ar Statutą, ji turinti teisę ją atleisti.⁹⁸

Pokalbio metu D. Zaunius pristatė pasiuntiniui ir naują savo idėją – jo nuomone, kilus nesutarimams dėl Konvencijos ir Statuto interpretacijos, ir ne tik teisiniais klausimais, jiems spręsti Klaipėdos krašte buvo reikalingas kažkoks „aukštesnis organas“. Toks organas, sudarytas su signatarų pritarimu, turėjo padėti išvengti,

⁹⁶ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. lapkričio 20 d. konfidencialus pranešimas Nr. 5 J. Simonui, *PRO. FO*, 371, 15535, N 7726, 130.

⁹⁷ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. lapkričio 21 d. pranešimas Nr. 6 J. Simonui, *PRO. FO*, 371, 15535, N 7727, 139.

* *Status quo ante* (lot.) reikšmė panaši į *status quo* – faktinė arba teisinė padėtis, kurią norima išlaikyti arba atkurti.

⁹⁸ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. lapkričio 20 d. konfidencialus pranešimas Nr. 5 J. Simonui, *PRO. FO*, 371, 15535, N 7726, 130.

kad kiekvienas ginčas tarp Lietuvos Vyriausybės ir Klaipėdos krašto autonominių organų būtų nukreiptas į NTTTT⁹⁹.

Pažymėtina Didžiosios Britanijos pasiuntinio reakcija į pastarąjį pasiūlymą. Savo pranešime į *Foreign Office* H. M. Knatchbullas-Hugessenas teigė, kad teoriškai jis būtų linkęs sutikti, kad tokio organo reikia, esą, Klaipėdos kraštui esant Lietuvos suverenitete, iš pirmo žvilgsnio būtų logiška, kad kilus ginčui sprendimus galėtų priimti Lietuvos valdžios institucija, o jos sprendimus dar turėtų patvirtinti valstybės signatarės. „Jei Zaunius idėjos būtų įgyvendintos, galėtų atsirasti organas, derinantis savyje Lietuvos Vyriausybės suverenines teises, Klaipėdos krašto autonomiją ir signatarų prižiūrimąsias prievoles“, – konstatavo pasiuntinys. Tačiau jis abejojo, kad tokį sumanymą pavyktų įgyvendinti. „Jei būtų galima pasitikėti Lietuvos Vyriausybės griežtu bešališkumu ir jei Klaipėdos gyventojai sutiktų priimti tokį lietuvių valdymą, tokią teisę būtų galima palikti Lietuvos Vyriausybės rankose ir tuomet abiejų pusių ginčai būtų sprendžiami Lietuvos Aukščiausiąjame Teisme, remiantis Klaipėdos Statuto 24 straipsniu“, – rašė H. M. Knatchbullas-Hugessenas, kartu išsiduodamas nepasitikįs Lietuvos valdžios nešališkumu. Vis dėlto, jei D. Zaunius ir toliau siūlytų šią idėją, jis patarė ją rimtai apsvarstyti¹⁰⁰. Deja, ši „Zaunius idėja“ mirė vos tik gimusi. Nei britai, nei kiti signatarai visiškai nebuvo suinteresuoti taip giliai pasinerti į Klaipėdos ginčų narpliojimą. Neatrodė, kad ir gubernatorius A. Merkys būtų buvęs didelis tokio sumanymo šalininkas. Taip buvo palaidota idėja, galėjusi stabilizuoti padėtį Klaipėdos krašte ir sukurti ten nors šiokių tokį tarpusavio pasitikėjimą.

Tarpusavio pasitikėjimo trūko ne tik Klaipėdoje – jo trūko ir diplomatų santykiuose. Iškart po pokalbio su D. Zauniumi H. M. Knatchbullas-Hugessenas atsiuntė į URM savo pranešimo Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretoriui J. Simonui projektą, kuriame buvo išsamiai aprašyta lapkričio 20 d. susitikimo eiga, išskiriant Lietuvos Vyriausybės išpareigojimą dėl *status quo ante* palaikymo Klaipėdos krašte. Pasiuntinys teiravosi, ar jis teisingai suprato Lietuvos užsienio reikalų ministro žodžius?¹⁰¹ Keisti metodai, kurių pasiuntinys griebėsi jau ne pirmą kartą, rodė jo visišką nepasitikėjimą Lietuvos Vyriausybe ir jos užsienio reikalų ministru¹⁰². Tą pačią lapkričio 20-ąją H. M. Knatchbullas-Hugessenas gavo raštišką

⁹⁹ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. lapkričio 21 d. pranešimas Nr. 6 J. Simonui, *PRO. FO*, 371, 15535, N 7727, 137–138.

¹⁰⁰ Ten pat, l. 138–139.

¹⁰¹ Ten pat, l. 137.

¹⁰² Ten pat.

patvirtinimą su D. Zauniaus parašu, kad pranešimas užsienio reikalų sekretoriui surašytas teisingai...¹⁰³

Apibendrinamas pokalbių Kaune rezultatus, pranešime į *Foreign Office* H. M. Knatchbullas-Hugessenas pabrėžė, kad „tuo tarpu Lietuvos Vyriausybė vengia bet kokių veiksmų, galinčių padidinti įtampą ar sudaryti sunkumų Klaipėdos krašte, taip pat ir direktorijos atžvilgiu“¹⁰⁴. Šiaurės departamente tokie vizito į Kauną rezultatai šį kartą buvo įvertinti kaip patenkinami. „Žinoma, gaila, kad Lietuvos Vyriausybės atsakymas nusikelia kokiam pusei metų, bet vis dėlto pasiekimas yra tai, kad Zaunius Vyriausybės vardu pasižadėjo palaikyti *status quo ante* ir neįsiimti jokių vienašališkų veiksmų, iki jie nepateiks atsakymo į abi notas“, – teigė W. H. Montagu-Pollockas. Susipažinęs su pasiuntinio pranešimu L. Collieras konstatavo, kad „pavojus praėjo ir Lietuvos Vyriausybė neruošianti jokių siurprizų Klaipėdos krašte“. Įvertindamas susidariusią padėtį Šiaurės departamento direktorius H. J. Seymouras pesimistiškai pastebėjo: „Aš nežinau, ką dar mes galėtume padaryti...“ Jam pritarė ir *Foreign Office* teisės patarėjas W. Malkinas: „Dabar sunku ką nors daryti, belieka tik laukti Zauniaus atsakymo, kadangi kol jo nėra, mes negalime pareikšti, kad tarp Lietuvos Vyriausybės ir valstybių signatarių kilo rimtų nesutarimų, kurie turi būti perduoti į NTTTT.“¹⁰⁵ Nei savaitei nepraėjus paaiškėjo, kad L. Collieras ir H. M. Knatchbullas-Hugessenas labai klydo.

Lietuvos Vyriausybė ir toliau tempė gumą, migdydama signatarų budrumą. Gruodžio 1 d. Lietuvos pasiuntinys Didžiojoje Britanijoje V. Sidzikauskas įteikė užsienio reikalų sekretoriui J. Simonui notą. Tai nebuvo atsakymas į signatarų ilgai lauktas rugpjūčio 20 d. ir rugsėjo 15 d. notas, šioje notoje tik buvo pakartota tai, kas jau anksčiau buvo sakyta: Lietuvos Vyriausybė labai atidžiai studijuojanti iš Klaipėdos ginčo kylančius klausimus ir „detaliam jų išanalizavimui prireiks dar kelių mėnesių“. Pranešus britams šią nemalonę žinią, toliau bandyta atsipirkti, pakartojant tai, ką labiausiai ir pageidavo išgirsti signatarai: kol nebus pasiektas susitarimas su signatarais dėl Klaipėdos Konvencijos ir Statuto interpretacijos

¹⁰³ D. Zauniaus 1931 m. lapkričio 20 d. raštas H. M. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO, 371, 15535, N 7727, 140.*

¹⁰⁴ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. lapkričio 21 d. pranešimas Nr. 6 J. Simonui, *PRO. FO, 371, 15535, N 7727, 139.*

¹⁰⁵ *PRO. FO, 371, 15535, N 7726, 128–129.*

klausimais, Lietuvos Vyriausybė nesiims jokių veiksmų, kurie galėtų pabloginti esamą padėtį¹⁰⁶.

Aklavietės pojūtis buvo totalus. Gruodžio 29 d. *Foreign Office* į Paryžių ir Romą britų ambasadoriams pasiuntė instrukciją, nurodančią, kad Karališkoji Didžiosios Britanijos Vyriausybė „nemato kitos alternatyvos, kaip tik laukti Lietuvos Vyriausybės atsakymo į rugpjūčio 20 d. ir rugsėjo 15 d. notas, nes iki to laiko nebus galima pareikšti, kad tarp valstybių signatarių ir Lietuvos Vyriausybės egzistuoja ginčas, kurį vėliau būtų galima perduoti NTTTT kompetencijai“. Susidariusią padėtį siūlyta apsvarstyti kito Tautų Sąjungos Tarybos posėdžio Ženevoje (1932 m. sausio mėnesį) metu¹⁰⁷.

5.8. Didžiosios Britanijos pasiuntinys Baltijos valstybėms Hughe Montgomery Knatchbullas-Hugessenas: „Negali būti jokios kalbos apie palankų Lietuvai ar kam kitam Klaipėdos Konvencijos interpretavimą, signatarų bešališkumas yra vienintelis galimas kursas...“

1931-ųjų pabaigoje ir 1932-ųjų pradžioje valstybės signatarės, žinoma, ne savo noru susidūrė su problema, kurią išsprendus buvo galima atsakyti į klausimą, ar jos tikrai buvo nešališki arbitrai Klaipėdos byloje. Viskas prasidėjo nuo Vokietijos pasiuntinio Kaune H. Morahto kreipimosi į T. H. Prestoną su konfidencialiu prašymu perduoti jam valstybių signatarių susirašinėjimą su Lietuvos Vyriausybe teisiniais Klaipėdos bylos aspektais. Analogišką prašymą H. M. Knatchbullui-Hugessenai pakartojo ir Vokietijos reikalų patikėtinis Lietuvoje A. Hencke, jam lankantis laikinojoje sostinėje lapkričio 23 d. (H. Morahtas tuo metu buvo išvykęs). Britų pasiuntinys sureagavo į tokį prašymą taip, kaip ir turėjo, pastebėdamas neturįs teisės to daryti be *Foreign Office* sutikimo, tačiau žadėdamas šiuo klausimu pakartotinai kreiptis į Londoną. H. M. Knatchbullas-Hugessenas buvo gerokai nušėbintas, kai A. Hencke jam prisipažino, kad pirmasis keturių valstybių signatarių

¹⁰⁶ V. Sidzikausko 1931 m. gruodžio 1 d. nota, įteikta Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretoriui J. Simonui, *PRO. FO, 371, 15535, N 8086, 147.*

¹⁰⁷ *Foreign Office* Šiaurės departamento direktoriaus H. J. Seymouro 1931 m. gruodžio 29 d. instrukcija Didžiosios Britanijos ambasadoriui Prancūzijoje R. H. Campbellui, *PRO. FO, 371, 15535, N 7726, 133.*

teisės patarėjų (juriskonsultų) kreipimasis į Lietuvos Vyriausybę jau yra konfidencialiai perduotas Vokietijai¹⁰⁸.

Pranešime į *Foreign Office* britų pasiuntinys Baltijos valstybėms abejojo dėl galimybės patenkinti tokį Vokietijos prašymą be Lietuvos Vyriausybės sutikimo. Perduoti vokiečiams tik signatarų rengtus dokumentus jis irgi nematė prasmės, kadangi iš jų vokiečiai vis tiek negalėjo susidaryti išsamaus bylos vaizdo. H. M. Knatchbullas-Hugessenas manė, kad išmintingiausia tokioje situacijoje buvo pasiūlyti Vokietijai pačiai kreiptis su prašymu į Lietuvos Vyriausybę arba patiems britams prašyti jos leidimo perduoti bylos medžiagą vokiečiams¹⁰⁹. Kitaip sakant, Didžiosios Britanijos pasiuntinys iš principo neprieštaravo, kad būtų atsižvelgta į Vokietijos prašymą, su sąlyga, jei tai būtų atlikta visais požiūriais nepriekaištingu būdu. Vokietijos laikinajam reikalų patikėtiniui jis, beje, užsiminė, kad „pokalbiai su lietuviais teisės klausimais vyksta kritinėje atmosferoje“, signalizuodamas, jog svarbu „nesukelti kažkokių papildomų ar naujų problemų“¹¹⁰. Tokią užuominą galima suprasti ir kaip raginimą vokiečiams turėti kantrybės ir be didesnio reikalo nekomplikuoti ir taip jau sudėtingos padėties.

Neatrodo, kad *Foreign Office* Šiaurės departamente būtų tinkamai atsižvelgta į pasiuntinio perspėjimą. Nors H. M. Knatchbullas-Hugessenas siūlė laikytis tokiomis atvejais diplomatinėje praktikoje įprastos procedūros, Londone manyta, kad Vokietijos prašymas „gali būti traktuojamas kaip išskirtinis“, esą, signatarų susirašinėjimas su Lietuvos Vyriausybe Klaipėdos klausimais yra tiesiogiai susijęs su jų, kaip Tautų Sąjungos Tarybos narių, pareigų vykdymu... Tokios nuostatos, tiesa, laikėsi toli gražu ne visi *Foreign Office* pareigūnai. Pvz., L. Collieras nebuvo įsitikinęs, kad toks valstybių signatarų, kaip Tarybos narių, pareigų supratimas leido joms perduoti Vokietijai Lietuvos Vyriausybės parengtus dokumentus, juo labiau be jos žinios ir sutikimo. Svarstant, kaip pasielgti, H. J. Seymouras, atkreipęs *Foreign Office* vadovybės dėmesį į kategorišką Lietuvos Vyriausybės prieštaravimą, kad Vokietija kištųsi į jos diskusiją su signatarais dėl Konvencijos ir Statuto vykdymo (Kaune tokios vokiečių intencijos buvo traktuojamos vienareikšmiai neigiamai – kaip Vokietijos siekio pripažinti jos „ypatingų interesų“ Klaipėdoje pagrįstumą), visgi pastebėjo, jog sprendimą dėl šio prašymo patenkinimo atidavus į lietuvių rankas, vokiečiai „bent jau šioje studijoje“ negalėtų susipažinti su Kaune

¹⁰⁸ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. lapkričio 23 d. laiškas L. Collierui, *PRO. FO*, 371, 15535, N 7736, 143–144.

¹⁰⁹ Ten pat.

¹¹⁰ Ten pat, l. 144.

parengtais dokumentais. Tokio pobūdžio pasvarstymus buvo galima suprasti ir kaip netiesioginį siūlymą patenkinti Vokietijos prašymą, tačiau jei Šiaurės departamento direktorius ir turėjo tokių ketinimų, atsargumas šį kartą nugalėjo – apibendrinamas savo pasiūlymus *Foreign Office* vadovybei jis pritarė H. M. Knatchbullo-Hugesseno pozicijai, t. y. jo pasiūlymui vokiečiams patiems pasirūpinti Lietuvos Vyriausybės sutikimu¹¹¹.

Savo autoritetingą žodį šiuo jautriu klausimu tarė ir *Foreign Office* juriskonsultas W. Malkinas, pabrėždamas, kad kol Tautų Sąjungos Taryba nepradėjo formaliai svarstyti Klaipėdos ginčo juridinių aspektų, Vokietija neturi *locus standi** galimybių, t. y. ji neturi teisės reikalauti pateikti paaiškinimų Klaipėdos byloje. Tačiau jei vokiečiai Ženevoje pasiteirautų, kas naujo įvyko po paskutinio Tarybos posėdžio gegužės mėnesį, jiems, esą, sunku būtų atsakyti neigiamai, kadangi Vokietija yra Tautų Sąjungos Tarybos narė¹¹². Su visa pagarba šiam iškiliam britų teisininkui pastebėsime: vienas dalykas, atsakyti į vokiečių klausimą „kas naujo?“, visai kitas, pateikti konfidencialų valstybių signatarų susirašinėjimą su Lietuvos Vyriausybe Klaipėdos byloje be pastarosios žinios. Kitaip sakant, akivaizdu, kad, formuluodamas savo poziciją principu „ir tam davė, ir kitam...“, W. Malkinas buvo priverstas vadovautis ne tik teisiniais argumentais, bet ir atsižvelgti į politinius niuansus. Iš *Foreign Office* vidinio susirašinėjimo matyti, kad W. Malkinas puikiai suprato politinę Vokietijos prašymo potekstę. Norėdamas išgelbėti Didžiosios Britanijos prestižą, jis siūlė apsidausti: „Bet kokių atveju aš nelinkęs sutikti, kad Vokietija su prašymu kreipiasi tik į mus vienus, manau, kad mes neturime veikti nepasitarę su kitais signatarais. Dėl šios priežasties man nepatinka ir idėja, kad net ir Lietuvos Vyriausybei sutikus patenkinti šį prašymą, mes turėtume perduoti vokiečiams visą savo susirašinėjimą su Lietuvos Vyriausybe.“¹¹³

Rodos, viskas – W. Malkinas deda tašką ir, vadovaudamasis nešališkumu, siūlo neperduoti Vokietijai signatarų susirašinėjimo su Lietuvos Vyriausybe net ir šiai davus savo sutikimą! Ne taip viskas paprasta. Įsigilinus į jo išvedžiojimus paaiškėja, kad W. Malkinas siūlė visai ką kitą – jo nuomone, negalima leisti, kad galutinį sprendimą šiuo klausimu priimtų Lietuvos Vyriausybė! Juk negalima leisti, kad kažkokia ten liliputinė Lietuva lemtų klausimus, galinčius paveikti didžiųjų valstybių tarpusavio santykius! Patyręs W. Malkinas siūlė ir išeitį iš šios keblios

¹¹¹ PRO. FO, 371, 15535, N 7738, 141–142.

* *Locus standi* – teisė ar galimybė dalyvauti teismo procese.

¹¹² Ten pat.

¹¹³ Ten pat.

situacijos: „Man neatrodo, kad mūsų pasiuntinys ir Vokietijos laikinasis reikalų patikėtinis Kaune pasirinko tinkamą komunikavimo būdą...“¹¹⁴ Kitaip sakant, jei ir būtų nuspręsta perduoti Vokietijai susirašinėjamą su Lietuvos Vyriausybe, tą tikrai reikėtų daryti ne per atstovybę Lietuvoje. Tokiam racionaliam pasiūlymui *Foreign Office* niekas neprieštaravo. Gruodžio 17 d. į Rygą H. M. Knatchbullui-Hugessenui nuskriejo instrukcija: atsakyti vokiečiams, kad į jų prašymą vieniems britams būtų sunku duoti teigiamą atsakymą, tačiau jei Vokietijos delegacija paprašytų informacijos kito Tautų Sąjungos Tarybos posėdžio metu, Didžioji Britanija apsvarstytų šį prašymą su kitais signatarais¹¹⁵.

Ar britai perdavė Vokietijai jų prašytą informaciją, nežinome. Matyti *Foreign Office* dokumentai neduoda aiškaus atsakymo į šį principinės svarbos klausimą. Tačiau sprendžiant iš to, kad kai kurie dokumentai buvo perduoti Vokietijai dar iki kreipimosi į H. M. Knatchbullą-Hugesseną, spėtume, kad vėliau, pasitarus su kitais signatarais Ženevoje, vokiečiai gavo ir kitus juos dominusius konfidencialius Lietuvos URM parengtus dokumentus. Pagaliau ir visa šio jautraus klausimo svarstymo *Foreign Office* eiga patvirtina – britai tik ir ieškojo preteksto ar pasiteisinimo, kad galėtų perduoti Vokietijai jos pageidaujamus dokumentus. Pažymėsimė, reikalavimas signatarams perduoti jų konfidencialų susirašinėjamą su Lietuvos Vyriausybe, ypač kad Tautų Sąjungos Taryba tuo metu nesvarstė Klaipėdos bylos, negalėjo būti motyvuojamas Vokietijos naryste Taryboje. Remiantis Klaipėdos Konvencija, griežtai teisiniu požiūriu tik valstybės signatarės turėjo teisę spręsti visus centro ir autonominės valdžios ginčus. Tačiau Vokietija, kurios įtaka ir galia Europoje didėjo ne dienom, bet valandom, sugebėjo primesti signatarams savo valią, *de facto* pasiekdama, kad svarstant Klaipėdos reikalus būtų atsižvelgiama ir į jos „ypatingus interesus“.

¹¹⁴ PRO. FO, 371, 15535, N 7738, 141–142.

¹¹⁵ PRO. FO, 371, 15535, N 7738, 141–142; L. Colliero 1931 m. gruodžio 17 d. privatus laiškas H. M. Knatchbullui-Hugessenui, PRO. FO, 371, 15535, N 7736, 145–145v.

5.9. Vokietijos užsienio reikalų ministras Julijus Curtius: „Bręsta laikas iš naujo padaryti generalinę Lietuvos ir Vokietijos santykių reviziją“

1931-ųjų vasaros antroje pusėje Lietuva ir Vokietija žengė keletą žingsnių santykių normalizavimo linkme. Lietuva įteikė Berlynui memorandumą, kaip pašalinti sunkumus, egzistuojančius tarp abiejų valstybių, visų pirma siūlydama Vokietijai peržiūrėti jos ankstesnius sprendimus dėl muitų padidinimo, kuriuos priėmus buvo skaudžiai smogta Lietuvos eksporto ir reičą apimtis. Lietuviams eilinį kartą susirūpinus eksporto į Vokietiją perspektyvomis, Berlynas demonstravo pasiryžimą pasiekti su Lietuva kur kas platesnį, ne tik ekonominio pobūdžio, susitarimą. Liepos viduryje, kuomet dviejų valstybių santykiai buvo atsidūrę aklavietėje, visiškai netikėtai Lietuvos Vyriausybei iš Klaipėdos pagaliau buvo atšauktas ir didelę Lietuvos valdžios nemalonę patekęs Vokietijos generalinis konsulas W. Maenssas (URM buvo informuota, kad ir jo konsulo pareigas turėjo būti paskirtas slaptasis *Auswärtiges Amt* patarėjas Otto Toepke ir Klaipėdą atvyks rugpjūčio antroje pusėje). T. H. Prestonas buvo įsitikinęs, kad W. Maensso atšaukimo* buvo pasiekta ne tiek atsižvelgiant ir primygtinius Lietuvos Vyriausybės reikalavimus, kiek dėl Vokietijos pasiuntinio spaudimo *Auswärtiges Amt*, esą, H. Morahtas niekada neslėpė savo nepasitenkinimo Vokietijos generalinio konsulato nepriklausoma veikla¹¹⁶.

Tačiau jis klydo. Informuojant V. Sidzikauską apie šį seniai Kaune lauktą sprendimą, jam buvo pasakyta, kad Vokietijos Vyriausybė atsižvelgė būtent ir Lietuvos Vyriausybės pageidavimą ir nuo šiol Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje veikla bus subordinuota Vokietijos pasiuntinybei Kaune¹¹⁷. Tą vasarą gauta žinių ir apie kitus Vokietijos žingsnius, turėjusius sumažinti įtampą dviejų valstybių santykiuose. Antai Šveicarijos dienraštis *Neue Zuericher Zeitung* tvirtino sužinojęs apie vasarą Vokietijos pasiuntinybėje Kaune surengtą slaptą pasitarimą, kurio metu visa Lietuvoje vokiečių kalba leista spauda gavo griežtus nurodymus švelninti toną Lietuvos atžvilgiu¹¹⁸.

* Didelį aktyvumą Klaipėdos krašte rodęs W. Maenssas buvo perkeltas į Singapūrą.

¹¹⁶ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. liepos 20 d. konfidencialus pranešimas Nr. 272 A. Hendersonui, *PRO*, FO, 371, 15534, N 5309, 299v.

¹¹⁷ V. Sidzikausko 1931 m. liepos 31 d. konfidencialus pranešimas Nr. 85 D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1112, l. 8–9.

¹¹⁸ Lietuvos tarptautinė padėtis, *Neue Zuericher Zeitung* apie Lietuvos naują politinį kursą, *Rytas*, 1931 m. rugsėjo 5 d., p. 3.

Netrukus paaiškėjo ir motyvai, paskatinę tokius vienašališkus Vokietijos Vyriausybės veiksmus. Liepos 31-ąją, t. y. per patį lietuvių šaulių mitingų įkarštį Klaipėdoje, V. Sidzikauskas buvo pakviestas atvykti į *Auswärtiges Amt*. Aptarus padėtį Klaipėdoje, *Auswärtiges Amt* Rytų skyriaus vedėjas R. Meyeris perdavė Lietuvos pasiuntiniui Vokietijos užsienio reikalų ministro J. Curtiaus ir valstybės sekretoriaus B. von Bülowo nuostatą, esą, „bręsta laikas iš naujo padaryti generalinę Lietuvos ir Vokietijos santykių reviziją“. Po tokio daug žadančio pareiškimo pokalbį su V. Sidzikausku Vokietijos diplomatas pasuko lietuviams labai aktualia – dvišalių ekonominių santykių atgaivinimo – linkme, pastebėdamas, kad aukšti muitai kai kuriems Lietuvos eksporto į Vokietiją produktams buvo įvesti laikinai, tik iki lapkričio 1 d. „Būtų nelaimė, jei dabartinė padėtis turėtų pasilikti ilgesniam laikui“, – kalbėjo *Auswärtiges Amt* pareigūnas, juo toliau, juo labiau stebindamas V. Sidzikauską.

Išreiškęs susirūpinimą pablogėjusia Lietuvos ekonomine padėtimi, R. Meyeris perėjo prie svarbiausios pokalbio temos. Prisipažinęs atidžiai išstudijavęs Lietuvos pateiktą memorandumą, jis pareiškė, kad Vokietijos Vyriausybė yra pasiruošusi apsvarstyti visus Kauno pageidavimus, ji sutiktų pradėti derybas su Lietuva ir net patenkinti daugelį jos pageidavimų, tačiau kėlė vieną principinę sąlygą – Lietuvos Vyriausybė privalanti atšaukti A. Merkį ir gubernatoriumi Klaipėdos krašte paskirtą kitą asmenį. Kol gubernatoriumi Klaipėdoje liks A. Merkys, perspėjo Vokietijos diplomatas, apie kiek nors glaudesnius politinius ir ekonominius dviejų valstybių santykius „negali būti ir kalbos“. V. Sidzikauskas nebuvo linkęs komentuoti gauto pasiūlymo, apsiribodamas pastebėjimu, jog R. Meyerio iškeltas klausimas „yra tiek opus, kad jie neranda galimybės leisti į bet kokią diskusiją tuo reikalu“¹¹⁹.

Tai nebuvo pirmas tokio pobūdžio pasiūlymas, kaip jau buvo rašyta, D. Zauniaus ir J. Curtiaus dienotvarkėje mainų „gubernatorius už generalinį konsulą“ sumanymas pirmą kartą buvo iškilęs jų derybų 1930 m. rugsėjo mėnesį Ženevoje metu, tačiau Lietuvos pusė tada neparodė didesnio intereso tokiais mainais (o vėliau net bandė kvestionuoti pokalbių šiuo klausimu Ženevoje turinį). Dar po kelių nesėkmingų bandymų vėl sugrįžti prie mainų schemos šis sumanymas buvo laikinai praradęs aktualumą. Prasidėjus neramumams Klaipėdoje 1931-ųjų vasaros pabaigoje, prieš tai vienašališkai įvykdęs savo įsipareigojimų mainų kombinacijoje dalį (pakeitęs generalinį konsulą Klaipėdoje ir pareiškęs apie būsimąjį jo subordinavimą Vokietijos pasiuntiniui Kaune), Berlynas nusprendė vėl grįžti prie šio

¹¹⁹ V. Sidzikausko 1931 m. liepos 31 d. konfidencialus pranešimas Nr. 85 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1112, l. 9–10.

sumanymo. Tačiau laikas šiai iniciatyvai buvo pasirinktas labai nevykusiai. Liepos pabaigoje ir rugpjūčio pradžioje Lietuvos Vyriausybė dar nebuvo tvirtai nusprendusi, kokį scenarijų Klaipėdoje pasirinkti, tuo metu dar nežinota ir kuo baigsis lietuvių ir vokiečių priešprieša krašte. Tokiomis aplinkybėmis Vokietijos pasiūlymo dėl A. Merkio – tuo metu jau tapusio proletuviškųjų jėgų judėjimo krašte vėliava – atšaukimo iš gubernatoriaus pareigų Lietuvos Vyriausybė nebuvo pasiruošusi net svarstyti.

Kaunui ir vėl ignoravus Berlyno pasiūlymą vos prasidėjęs santykių normalizavimo procesas vėl ėmė strigti. Dviejų valstybių diplomatų pokalbiuose URM ir *Auswärtiges Amt* dažniausiai keistasi abipusiais priekaištais. Pvz., spalio 20 d. URM apsilankęs Vokietijos laikinasis reikalų patikėtinis A. Hencke „labai nedrąsiai ir miglotai“ papriekaištavo D. Zauniui, esą, Naujamiestyje Vytauto Didžiojo iškilnių proga, ar tai valdžios atstovo, ar tai tik valdžios atstovui dalyvaujant, viešai kalbėta, kad „dabartinė Lietuvos siena nėra tvarkoje ir kad ją reikia nukelti prie Karaliaučiaus“. A. Hencke sakė nenorįs iš to daryti jokių išvadų, bet jam yra pavesta šitą reikalą D. Zauniui priminti. Lietuvos užsienio reikalų ministras, atrodo, to tik ir laukė, savo ruožtu imdamas priekaištauti Vokietijos diplomatu dėl neseniai Tilžėje įvykusio mitingo, kuriame viešai ir labai griežtai reikalauta grąžinti Klaipėdos kraštą Vokietijai. Nepraleista progos eilinį kartą papriekaištauti vokiečiams ir dėl Karaliaučiuje stovinčio atminimo akmens, kuriame tarp reichui grąžintinų kraštų pirmiausia buvo minimas Klaipėdos kraštas. Sekdamas A. Hencke pavyzdžiu, D. Zaunius pareiškė „kol kas“ nesiruošiantis dėl tokių atvejų protestuoti oficialiai, tačiau jis prašė vokiečių pagalvoti, „ar šitie reikalai yra tvarkoj, juk jie prieštarauja abiejų šalių ratifikuotai sienų sutarčiai“¹²⁰.

Matydami, kad lietuviai labai jautriai reaguoja į vis garsiau iš kairiojo Nemuno kranto skambančius revizionistinio pobūdžio pareiškimus, sovietai nusprendė dar kartą pabandyti sumažinti įtampą Lietuvos ir Vokietijos santykiuose. 1931 m. spalio mėnesį lankydamasis Berlyne NKID kolegijos narys B. Stomoniakovas pakartojo jau kartą išsakytą pasiūlymą Vokietijos Vyriausybei: ar ši negalėtų informuoti Kauno, kad propaganda dėl Rytų sienų revizijos Vokietijoje neliečia Klaipėdos krašto priklausomybės Lietuvai, esą, nors Vokietija ir nežinanti, kaip klostysis įvykiai ateityje, bet ji nesiekianti susigrąžinti Klaipėdos krašto ir atlikti sienos palei Nemuną revizijos. Valstybės sekretorius B. von Bülowas kategoriškai atmetė tokį pasiūlymą, pabrėždamas negalįs spręsti šio klausimo, kadangi reichas yra labai

¹²⁰ 1930 m. spalio 21 d. *pro memoria* „Vokietijos chargé d'affaires p. Hencke pas Užsienių Reikalų Ministrą Dr. Zaunių“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1072, l. 65–66.

nepatenkintas santykiais su Lietuva, ir net nusprendęs greitu laiku keisti pasiuntinį Kaune. B. Stomoniakovui paprieštaravus, kad H. Morahtas yra labai mėgstamas ir turi gerą reputaciją laikinojoje sostinėje, valstybės sekretorius nebuvo linkęs svarstyti Vokietijos pasiuntinio Lietuvoje privalumų, sausiai pastebėdamas, jog „iš sunkios padėties bus lengviau išeiti su nauju pasiuntiniu“¹²¹.

Toks *Auswärtiges Amt* valstybės sekretoriaus pareiškimas skambėjo kaip iššūkis, tačiau, sprendžiant iš kai kurių kitų dokumentų, 1931 m. rudenį Vokietija dar nebuvo galutinai atsisakiusi minties ir toliau Lietuvą išlaikyti Berlyno ir Maskvos orbitoje. Tarp Vokietijos diplomatų tuo metu dar buvo nemažai tokių, kurie laikėsi nuostatos, kad bendradarbiavimas su Lietuva yra naudingas reichui. Tarp jų buvo ir K. Werkmeisteris, dirbęs Vokietijos pasiuntinybėje Kaune. Samprotaudamas apie naudą, kurią gali teikti bendradarbiavimas su Lietuva, pranešime į *Auswärtiges Amt* jis rašė: „Nauda – tai ištikima Lietuvos laikysena politinės linijos Vokietija–Lietuva–Rusija, t. y. mes turime būti tikri, kad vieną dieną Lietuva nepasisuks į Lenkiją, nes tai automatiškai padvigubintų ties Rytprūsių siena tvyrantį karinį spaudimą. Nauda taip pat reiškia Lietuvos garantijas, kad kilus kariniams veiksams tarp Lenkijos ir Vokietijos ji mažų mažiausiai liks neutrali ir taip neutralizuos apie 5–6 lenkų divizijas.“¹²²

Skaitant šiuos Vokietijos diplomato samprotavimus, neišvengiamai kyla klausimas, kaip reikėjo suderinti revizionistinius Vokietijos tikslus Lietuvos atžvilgiu su tuo pat metu jai numatomu sąjungininko vaidmeniu karo prieš Lenkiją atveju? Pastebėsime, kad šie du aspektai reicho užsienio politikoje buvo sunkiai suderinami net Voldemaro epochos metu, kuomet dviejų valstybių santykiai buvo pasiekę kulminacinį tašką. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje padėtis radikaliai pasikeitė. Jokių prieštaravimų, nesuderinamumų Vokietijos užsienio politikoje nebeliko. Veimaro epochos pabaigoje prasidėję (o ne Trečiojo reicho pagimdyti!) transformacijos procesai braukė riebų raudoną brūkšnį tarp G. Stresemanno bei Ulricho von Brockdorffo-Rantzau laikų ir „naujosios Vokietijos“, šalies, kuri dar iki nacių atėjimo į valdžią atvirai puoselėjo revizionistinius planus. Lietuvos vaidmuo šios „naujosios Vokietijos“ strateginiuose planuose tolygiai mažėjo, keitėsi ir Berlyno požiūris į strateginę Vokietijos ir SSRS partnerystę. 1931 m. tokie kaip K. Werkmeisterio pareiškimai jau buvo daromi greičiau iš inercijos nei atspindėjo besikeičiančius Vokietijos užsienio politikos tikslus ir numatomus būdus jiems įgyvendinti. *Auswärtiges Amt* augo nauja diplomatų karta, o senajai beliko arba

¹²¹ B. von Bülowo 1931 m. spalio 8 d. užrašai, PAAA, Büro Staatssekretär, R 29451.

¹²² A. Paura, *Lietuva Veimaro Respublikos ir Trečiojo Reicho užsienio politikoje*, p. 26.

persiorientuoti, arba likti nuošalėje. Kiek tai liečia K. Werkmeisterį, nepaisant šio nuklydimo, jis visgi sugebėjo prisiderinti prie naujų tendencijų ir laiku atsikratyti senųjų Veimaro Vokietijos vertybių.

Sprendimas pakeisti pasiuntinį Kaune iš dalies taip pat buvo susijęs su Vokietijos užsienio politikos pokyčiais. Lietuva, beje, savo pasiuntinį Berlyne pakeitė net anksčiau nei vokiečiai. 1931-ųjų spalio 20 d. URM kreipėsi į Vokietijos Vyriausybę, prašydama agremuoti naujam jos pasiuntiniui reiche J. Šauliui¹²³, ir netikėtai greitai jį gavo¹²³. Pakeisti pasiuntinį Berlyne buvo sudėtinė platesnės D. Zaunius Lietuvos diplomatinėje tarnyboje planuotos rokiruotės dalimi. Priimant sprendimą dėl V. Sidzikausko perkėlimo į Londoną, ta aplinkybė, kad jis jau nuo 1922 m. dirbo Vokietijoje, toli gražu nebuvo svarbiausia. Pakeisti pasiuntinį būta ir kitų tikslų. Viena vertus, Lietuvos užsienio reikalų ministrui buvo žinoma apie Vokietijos Vyriausybės nepasitenkinimą V. Sidzikausko vaidmeniu, kurį jam, kone nuolatiniam Lietuvos delegacijos Tautų Sąjungos sesijose ir Tarybos posėdžiuose nariui, dėl įvairių aplinkybių neretai tekdavo atlikti Ženevoje. 1930 m. rugsėjo mėnesį V. Sidzikauskas Vokietijos delegacijos akyse „ypač pasižymėjo“. Tvirtas Lietuvos interesų gynimas Tautų Sąjungoje, Berlyno nuomone, buvo nesuderinamas su V. Sidzikausko, kaip Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje, statusu.

Tačiau svarbiausia priežastis, kodėl D. Zaunius būtent šį diplomata pageidavo matyti Lietuvos pasiuntiniu prie Švento Jokūbo dvaro (*Court of St. James*), buvo daugiau nei akivaizdi – labai gerai Klaipėdos Konvenciją ir Statutą išmanančio pasiuntinio paskyrimas į Didžiąją Britaniją visiškai atitiko užsienio reikalų ministro tuo metu vykdytos Lietuvos politikos Klaipėdos byloje perorientavimo nuo Vokietijos link valstybių signatarių logiką. Atsižvelgiant į šią aplinkybę, D. Zaunius noras būtent Londone turėti didžiausią savo atramą sprendžiant Klaipėdos reikalus buvo visiškai suprantamas. Jau minėtas Šveicarijos dienraštis *Neue Zuericher Zeitung* V. Sidzikausko perkėlimą į Londoną taip pat buvo linkęs vertinti kaip Lietuvos politikos centro perkėlimą iš Berlyno į Londoną, pažymėdamas, kad Londone ir Paryžiuje Lietuva akredituoja savo geriausius diplomatus¹²⁴. Paryžiaus paminėjimas šiame kontekste nėra netikėtas. Tenka priminti skaitytojui, jog tuo metu vis

* Tai buvo antrasis J. Šaulio paskyrimas nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru į Vokietiją. Pirmą kartą Lietuvos pasiuntiniu Berlyne jis buvo paskirtas 1918 m. lapkričio mėnesį, tada jis tapo ir pirmuoju oficialiai pripažintu Lietuvos pasiuntiniu užsienio valstybėje.

¹²³ D. Zaunius 1931 m. spalio 20 d. slapta tarnybinis pranešimas Nr. 973 K. Werkmeisteriui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1156, l. 56.

¹²⁴ Lietuvos tarptautinė padėtis, *Neue Zuericher Zeitung* apie Lietuvos naują politinį kursą, *Rytas*, 1931 m. rugsėjo 5 d., p. 3.

dar tikėtasi, kad P. Klimą pasiuntinio Prancūzijoje poste netrukus turėtų pakeisti plačiais ryšiais Maskvoje pagarsėjęs J. Baltrušaitis. Tenka manyti, kad Šveicarijos dienraštis apie Lietuvos diplomatų rotacijos planus taip gerai informuotas buvo ten gyvenusio J. Gabrio-Paršaičio dėka. Pagaliau mums ne tiek svarbu, kas buvo *Neue Zuercher Zeitung* informacijos šaltiniu, svarbiau tai, kad šio dienraščio įžvalgos visiškai atitinka čia pateikiamą padėties vertinimą.

Lapkričio 19 d. V. Sidzikauskas įteikė atsistatydinimo raštus Vokietijos Prezidentui P. Hindenburgui, kuris dėkodamas pasiuntiniui už jo darbą padovanojo jam savo portretą sidabriniais rėmais. Jei tikėtume *Lietuvos aidu*, V. Sidzikausko išvykimo proga surengtame priėmime dalyvavo keletas šimtų (!) diplomatinio korpuso, *Auswärtiges Amt* ir Vokietijos visuomenės atstovų¹²⁵. Iš Berlyno V. Sidzikauskas išvyko lapkričio 21 d. Nepaisant šiltų palydėtuvių, *Auswärtiges Amt* vadovybė, atrodo, be didesnio gailėsčio atsisveikinimo su Lietuvos pasiuntiniu. Dėl per paskutinius dvejus metus susikomplikavusių Lietuvos ir Vokietijos santykių V. Sidzikauskas buvo praradęs didžiąją dalį anksčiau turėtų simpatijų ir įtakos reicho sostinėje. Laukdami atvykstančio naujojo pasiuntinio vokiečiai bandė lyginti V. Sidzikauską ir būsimąjį pasiuntinį J. Šaulį. Pastarąjį vokiečiai buvo linkę traktuoti kaip „rimtą ir atsakingą asmenį“. Jų nuomone, J. Šaulys „lėtai sprendžia kylančius klausimus, jį nėra lengva motyvuoti dirbti visa jėga, t. y. atiduodant visą save“, tačiau „apsisprendęs kaip veikti, jis laikosi tvirtai. Vokiškai kalba gerai, bet ne taip gerai kaip Sidzikauskas. Jų charakteriai taip pat skirtingi. Šaulys ramus ir santūrus, mąstantis, tiesa, kiek susikaustęs ir drovus. Jo įtaka Zauniui didesnė nei Sidzikausko. Pasak Šaulio, Zaunius yra buvęs jo mokiniu“, – rašoma viename *Auswärtiges Amt* dokumente¹²⁶.

Ši charakteristika daugiau mažiau sutampa su kitais atsiliepimais apie J. Šaulio asmenį. Jo tikrai būta ramaus žmogaus, mėgusio keliauti, vaikščioti miške ar nueiti į operą. J. Šaulio ramybė ir pomėgiai, tiesa, kartais kirsdavosi su jo, kaip pasiuntinio, pareigų vykdymu. Dėl tos priežasties tiek Vatikane, tiek Berlyne J. Šauliui teko ne kartą aiškintis užsienio reikalų ministrui dėl ne visai tinkamo pareigų atlikimo¹²⁷. Savo vertę žinančiam ir įtakingus globėjus laikinojoje sostinėje turinčiam J. Šauliui tokie pasiaiškinimai keldavo „alergiją“. Kadangi apie tai jau esame rašę pirmajame šios monografijos tome, plačiau šios temos neplėtosime, tik

¹²⁵ Sidzikauskas įteikė atsistatydinimo raštus Hindenburgui, *Lietuvos aidas*, 1931 m. lapkričio 20 d., p. 2; V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, p. 138.

¹²⁶ K. Werkmeisterio 1931 m. spalio 22 d. pranešimas į *Auswärtiges Amt*, PAAA, R 84925.

¹²⁷ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija*, t. I, p. 561–564.

pastebėsime, kad 1931 m. rudenį, kai vokiečiai rengė naujo Lietuvos pasiuntinio charakteristiką, jų nuomonė dėl J. Šaulio įtakos D. Zauniui jau buvo „su barzda“, t. y. tai buvo gerokai pasenusi, nebeatitinkanti tuometinės padėties. Po kelių susikirtimų su J. Šauliu (dar jam esant pasiuntiniu Vatikane) D. Zauniaus pasitikėjimas „mokytoju“ buvo pastebimai sumažėjęs, jų santykiuose jau buvo atsiradęs vis stiprėjantis šaltukas, kuris netrukus, maždaug nuo 1932 m. kovo mėnesio (prasidėjus V. Sidzikausko bylai ir lygiagrečiai J. Šaulio vedybų su italų dainininke Mafalda Salvatini istorijai), labai greitai peraugo į atvirą karą. Kitaip sakant, gal anksčiau J. Šaulys ir buvo D. Zauniaus mokytoju arba bent tokiu save laikė, tačiau kalbant apie 1930–1932 m. laikotarpį tenka pastebėti, kad V. Sidzikausko įtaka D. Zauniui, kaip apskritai jo vaidmuo Lietuvos užsienio politikoje, buvo vienareikšmiai didesnė nei J. Šaulio.

Kaunui neatsakius į Berlyno pasiūlymą dėl mainų Lietuvos ir Vokietijos derybų klausimas ir toliau liko dvišalėje dienotvarkėje. Tiesa, abi pusės gana skirtingai vertino šių derybų tikslus: Lietuvos Vyriausybei labiausiai rūpėjo pašalinti dirbtinius barjerus jos eksportui į Vokietiją ir grąžinti politinius klausimus (t. y. derinti dviejų valstybių politiką Lenkijos atžvilgiu) į dienotvarkę; Vokietija visų pirma buvo suinteresuota aptarti Klaipėdos problemas. Lapkričio 13 d. Kaunas ir Berlynas pasikeitė programomis, kurias abi pusės siūlė apsvarstyti būsimųjų derybų, jei tokios vyktų, metu. Pirmoji Vokietijos pasiūlyta programa visiškai nuvylė D. Zaunių. Matydami tokią reakciją, vokiečiai įteikė naują derybų programą, kurioje bandyta labiau atsižvelgti ir į Lietuvos interesus. „Turiu pasakyti, kad čia jau žmoniškesnis popierius“, – konstatavo D. Zaunius, susipažinęs su naujais Berlyno pasiūlymais¹²⁸. Ir tikrai, rengdami šį dokumentą, vokiečiai santykių su Lietuva atžvilgiu demonstravo jau seniai pamirštą nuosaikumą. Net ir Klaipėdos klausimu Vokietijos pasiūlymai nesukėlė D. Zauniui automatinės atmetimo reakcijos. Visgi ir antroji *Auswärtiges Amt* parengta derybų programa toli gražu neatitiko lietuvių lūkesčių. Didžiausiu jos trūkumu Kaune laikytas pačių svarbiausių Lietuvai politinių klausimų iš jos eliminavimas. Kalbėdamas su H. Morahtu D. Zaunius neslėpė būtent politiniams klausimams skiria daugiausia dėmesio, perspėdamas, kad vokiečiams nusprendus atsisakyti „šio punkto“, pasitarimai tarp jo ir *Auswärtiges Amt* valstybės sekretoriaus neturi prasmės. H. Morahtas bandė teisintis, spėdamas, kad politiniai klausimai, „matyt, netyčia praleisti“... Nenorėdamas sutikti su tokiu neįtikinamu pasiteisinimu D. Zaunius teigė, jog toks „netyčinis“ praleidimas

¹²⁸ D. Zauniaus 1931 m. gruodžio 3 d. konfidencialus tarnybinis raštas J. Šauliui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 19, l. 4.

„nušviečia psichologinę vokiečių padėtį“¹²⁹. Kitaip sakant, jis neslėpė matęs tam tikrą Berlyno požiūrio į santykius su Lietuva permainą.

Ėmus kalbėti apie padėtį Klaipėdos krašte, apie Lietuvos ir valstybių signatarių pokalbius Klaipėdos reikalais, D. Zaunius mįslingai užsiminė, kad lietuviai ir vokiečiai diskutuodami šiuo klausimu galėtų „prie šnapso butelio“, privačiai, pasikalbėti, pasikeisti nuomonėmis, bandydami, kur galima, vieni kitus įtikinti. „Po to mes galėtume unilateraliniu keliu pateikti tas tezes kaip savo programą“, – netikėtai pareiškė Lietuvos užsienio reikalų ministras¹³⁰.

Tokių pareiškimų iš D. Zauniaus vokiečių diplomatai jau seniai nebuvo girdėję. Ką reiškė šios užuominos? Pasiūlymą vėl grįžti prie „Voldemaro protokolu“ nustatytos Klaipėdos reikalų aptarimo procedūros? Tokį pasisakymą buvo galima suprasti ir taip, tačiau, mūsų manymu, viliojant vokiečius, kad bus atnaujinti pokalbiai Klaipėdos reikalais, tokiu būdu bandyta paskatinti Vokietiją pradėti derybas, sugrąžinant į jų dienotvarkę ir politinius klausimus. Nusivylęs posūkio į signatarus politikos rezultatais D. Zaunius signalizavo apie glaudesnio bendradarbiavimo tarp dviejų valstybių, taip pat ir Klaipėdos klausimais, atnaujinimo galimybę, tam tikromis aplinkybėmis neatmesdamas ir vilties susigrąžinti Vokietijos veiksnį į Lietuvos užsienio politiką, kartu pageidaudamas, kad abiejų valstybių pasitarimai būtų konfidencialūs ir, žinoma, neoficialūs ir nestatytų Lietuvos į keblią padėtį prieš signatarus.

Žinoma, D. Zaunius neturėjo iliuzijų, jog visais Klaipėdos klausimais, kad ir „prie šnapso butelio“, abiem pusėms pavyktų susitarti. „Tokių klausimų, kuriais gal nepasiseks vieniems kitų įtikinti, bijau, bus nelabai mažai...“ – teigė jis H. Morahtui, kartu nubrėždamas ir raudoną liniją, kurios Lietuvos Vyriausybė nebuvo linkusi peržengti konfidencialiuose pokalbiuose su vokiečiais – visi ginčai dėl Klaipėdos privalėjo būti svarstomi Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio 2-uoju paragrafu nustatyta procedūra. „Čia aš jokių būdu negaliu sutikti atsisakyti nuo 17 str. procedūros. Tas mano darbui viso pasaulio akyse suduotų nerimtumo smūgį, ir, pagaliau, tai būtų priešinga Klaipėdos Konvencijai“, – pareiškė jis, leisdamas suprasti, kad lietuviai ir vokiečiai Klaipėdos reikalais gali derėtis neoficialiai, tačiau visi sprendimai privalo būti priimami tik konstatavus Lietuvos ir kurios nors iš valstybių signatarių ginčą ir perdavus jį į NTTT. „Aš manyčiau, kad šituo atžvilgiu vokiečiai privalo pasitikėti mano vedama politine linija, kuri siekia klausimų

¹²⁹ D. Zauniaus 1931 m. gruodžio 3 d. konfidencialus tarnybinis raštas J. Šauliui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 19, l. 4.

¹³⁰ Ten pat, l. 4–4v.

tvarkymo taikiu bei juridiniu keliu. Savo politinėje linijoje aš¹³¹, nors ir turėdamas juridiškai tvirtai paremtą nusistatymą, neužmirštu, kad normaliomis apystovomis geriau eiti Klaipėdos Konvencijos nurodytu keliu, t. y. suformulavus savo tezes, duoti signatarams galimybės jas pripažinti arba jas užginčyti, ir arba susitarti, arba važiuoti Hagon, negu patiems pravesti savo nusistatymą, nesiskaitant su signatarų opozicija, nes tuo keliu, be abejo, taip pat nuvažiuotum Hagon, tik biskį blogesnėmis sąlygomis“, – skirtumą tarp savo „politinės linijos“ ir gubernatoriaus A. Merkio politinio kurso Vokietijos pasiuntiniui dėstė Lietuvos užsienio reikalų ministras¹³¹.

Kitai sakant, netiesiogiai užsimindamas apie situaciją, susidariusią Klaipėdos krašte liepos pabaigoje ir rugpjūčio pradžioje, D. Zaunius leido suprasti, kad „normaliom apystovom“ Lietuva pasiryžusi ginčus spręsti Klaipėdos Konvencijoje numatytu keliu, tačiau, padėčiai pasikeitus, ji, nepaisant valstybių signatarų pasipriešinimo, galėtų „pati pravesti savo nusistatymą...“ Tai buvo kone atviras prisipažinimas, kad vokiečių baimės tą vasarą buvo ne be pagrindo! Tačiau toks atvirumas šį kartą visiškai nepasiteisino. Vėly 1931 m. rudenį ir žiemos pradžioje H. Morahtas gaudavo visai kitokio pobūdžio *Auswärtiges Amt* instrukcijas nei vasaros viduryje. Dabar jam buvo aiškiai ir griežtai nurodoma ne tartis su lietuviais Klaipėdos klausimais, juo labiau ne aptarinėti politinių klausimų, o nuolat spausti D. Zaunių, reikalaujant įvairių nuolaidų Klaipėdoje. Tenka pripažinti, Vokietijos pasiuntinys su tikru vokišku pedantiškumu vykdė gaunamas instrukcijas. „Dabar Moraht pas mane kasdien ateina su trimis dideliais portfeliais, prikimštais įvairių bylų. Reikia pasakyti, kad pati pasikalbėjimų atmosfera labai panaši į pasikalbėjimą su buhalteriu ir tuo pačiu per daug gero nežada...“ – skundėsi D. Zaunius¹³². Vokiečių taktika buvo gerai apgalvota ir efektyvi. Užversdamas Lietuvos Vyriausybę įvairiausiai skundais dėl smulkiausių Klaipėdos reikalų reichas kartu spaudė ir valstybes signatares, netiesiogiai ragindamas jas ginčą dėl Klaipėdos perduoti NTTTT.

Vokiečiai, beje, ne tik spaudė, bet ir viliojo, vis užsimindami apie savo pasiryžimą padaryti Lietuvai žymių koncesijų prekybos srityje, tiesa, kada ir kokių, jie nebuvo linkę detalizuoti. D. Zaunius nenorėjo sutikti su tokia logika, pastebėdamas

* D. Zaunius pabrėžtinai vartoja „aš“, „mano politinis kursas“, leisdamas vokiečiams, kaip ir signatarams, suprasti, kad jis yra tas žmogus, su kuriuo galima tartis ir susitarti.

¹³¹ D. Zaunius 1931 m. gruodžio 3 d. konfidencialus tarnybinis raštas J. Šauliui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 19, l. 4v.

¹³² Ten pat.

H. Morahtui, kad dirbtinių kliūčių Lietuvos eksporto kelyje į Vokietiją panaikinimą jis vertintų ne kaip jai daromą koncesiją, bet kaip susigrąžinimą padėties, kuri buvo sudaryta 1928 m. „Voldemaro protokolu“¹³³. Prieš J. Šauliui išvykstant į naują paskyrimo vietą, D. Zaunius pavedė jam priminti *Auswärtiges Amt* vadovybei apie poreikį grąžinti Lietuvai seną skolą. „1928 m. protokolo esmė buvo ta, kad duoti Lietuvai galimybę eksportuoti į Vokietiją gyvulius ir maisto produktus, o vokiečiams už tai buvo duotos nemažos kompensacijos. Vokiečiai savo pažadų tada nebuvo apriboję koku nors trumpu laiku, taip pat ir lietuviai Berlyno* protokole vokiečiams duotiems favorams nenustatė jokio termino ir juos tebeapildė“, – „Voldemaro protokolo“ esmę trumpai apibendrinio Lietuvos užsienio reikalų ministras¹³⁴. Tai buvo labai siaura 1928 m. sausio mėnesį prisiimtų įsipareigojimų interpretacija, su kuria Berlynas vargu ar būtų sutikęs.

Naujasis Lietuvos pasiuntinys Berlyne taip pat buvo įgaliotas informuoti reichą ir apie tai, kad, Lietuvos Vyriausybės nuomone, oficialus susitarimas ar arbitražas Klaipėdos reikalais su Vokietija Lietuvai „yra neįmanomas“. „Pastaruoju klausimu Tamsta gali priminti – Berlyno protokolo paskutinis punktas numato, kad prieš einant į Tautų Sąjungos Tarybą Klaipėdos klausimais jie bus pavesti išaiškinti neutraliam asmeniui. 1930 m. rugsėjo mėnesį, kada Curtius grasino Lietuvai iškelti bylą Taryboje, jam buvo pastebėta, kad jis tuo sulaužys Berlyno protokolą ir jis buvo kviestas eiti šio protokolo nurodytu keliu, ką Curtius atsisakė padaryti. Iš to galima daryti išvadą, kad tuo pačiu patys vokiečiai tuo žygiu yra palaidoję paskutinį Berlyno protokolo punktą. Ir jeigu aš šiandien sutikčiau su šio punkto atstatymu, tai žmonės, žinantys padėtį Lietuvoje, teisėtai man prikištų, kad aš vadovaujuosi iliuzijomis, nes tasai punktas egzistavo tol, kol pereinamųjų metų rugsėjo mėnesio rinkimai** neįbaugino Curtiaus ir neprivertė jį mus atakuoti. Taigi, šis punktas net pirmų bandymų neišlaikė, todėl bandyti jį atstatyti būtų pernelyg naivu“, – instruktavo J. Šaulių užsienio reikalų ministras¹³⁵.

Tokie pasvarstymai, beje, visiškai neprieštaravo tam, ką D. Zaunius anksčiau buvo siūlęs vokiečiams dėl galimybių pratęsti neoficialius pokalbius Klaipėdos

¹³³ D. Zaunius 1931 m. gruodžio 3 d. konfidencialus tarnybinis raštas J. Šauliui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 19, l. 5.

* Kaip jau buvo minėta, 1928 m. sausio mėnesį Lietuvos ir Vokietijos pasirašytas slaptas protokolas vienuose dokumentuose vadintas „Voldemaro“, kituose – „Berlyno“ protokolu.

¹³⁴ Ten pat.

** Turimi galvoje rinkimai į Reichstagą.

¹³⁵ Ten pat, l. 5–6.

temomis. Atvirkišciai, šie jo samprotavimai leidžia mums geriau suprasti jo minčių eigą – siūlydamas atgaivinti kai kurias „Voldemaro protokole“ numatytas bendradarbiavimo formas, kartu jis aiškiai pasisakė ir dėl tų minėto protokolo punktų, kurie 1931 m. aplinkybėmis daugiau nebeatitiko naujų realijų ir bent jau Lietuvos Vyriausybei buvo nebeaktualūs*.

J. Šauliui tik atvykus į Berlyną ir prisistatant *Auswärtiges Amt* vadovybei lapkričio pabaigoje pokalbio su valstybės sekretoriumi B. von Bülowu metu svarstyta galimybė derybas pradėti gruodžio viduryje¹³⁶. Tačiau praėjus vos kelioms dienoms vokiečiai netikėtai pakeitė savo poziciją šiuo klausimu. Ant D. Zauniaus tarnybinio rašto pasiuntiniui Berlyne, reikalaujančio energingiau spausti vokiečius dėl derybų, randame J. Šaulio ranka užrašyta: „Atsakyta gruodžio 8 d. Iškeltas abejojimas dėl specialaus šiuo momentu ministro apsilankymo Berlyne.“ Norėdamas išvengti užsienio reikalų ministro priekaištų dėl tokios savo pozicijos, J. Šaulys atsargiai siūlė kalbėtis su vokiečiais Kaune arba „ne specialaus apsilankymo Berlyne metu, o kokia nors kita proga“, pvz., D. Zauniui vykstant į Ženevą pro Berlyną...¹³⁷

Šis Lietuvos pasiuntinio užrašas, liudijantis apie nuotaikų Berlyne staigų pasikeitimą, nieko gero nežadėjo. Tačiau kas privertė vokiečius pakeisti savo nusistatymą dėl derybų su Lietuva? Atsakymas į šį klausimą kitame skyriuje.

5.10. 1931-ųjų lapkritis Klaipėdoje. Gruodžio 4 d. Dovo Zauniaus *pro memoria* Prezidentui Antanui Smetonai

Lapkričio mėnesį, kai D. Zaunius desperatiškai ieškojo išeities iš aklavietės, į kurią buvo patekę pasitarimai su signatarais dėl Klaipėdos Konvencijos ir Statuto interpretacijos, kai Lietuvai, vis labiau spaudžiamai pasaulinės krizės replių, žūtbut reikėjo derybų su Vokietija, kurios galėjo palengvinti sunkią šalies ekonominę padėtį, mažiausiai ko pageidavo užsienio reikalų ministras – tai sumaišties Klaipėdoje. Bet kokia rimtesnė komplikacija, nekalbant apie jėgos panaudojimą, pvz., prieš direktoriją, galėjo paskatinti signatarus daugiau nebelaukti Lietuvos Vyriausybės

* Visu pirma tai lietė „Voldemaro protokole“ numatytą arbitražo tarp Lietuvos ir Vokietijos Klaipėdos klausimu galimybę.

¹³⁶ J. Šaulio dienoraštis, LNM R-24443, t. I, p. 222–223.

¹³⁷ D. Zauniaus 1931 m. gruodžio 3 d. konfidencialus raštas J. Šauliui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 19, l. 4.

atsakymų į jų notas ir, apkaltinus ją pažadų netesėjimu, motyvuojant padėties krašte destabilizacija, perkelti Klaipėdos ginčo svarstymą į NTTTT. Kitaip sakant, 1931 m. pabaigoje didžiausias užsienio reikalų ministro noras buvo labai paprastas – kad Klaipėdos krašte vyrautų rimtis ir ramybė.

Gubernatorius A. Merkys visiškai kitaip vertino situaciją. Vadovaudamasis kovos su vokiečių daugumos partijų dominuojamu seimeliu ir O. Böttcherio direktorija diktuojama logika, ne per daug rūpindamasis tarptautiniu Klaipėdos bylos aspektu, jis buvo pasiryžęs žūtbut pasiekti persilaužimą lietuvių ir vokiečių priešpriešoje centro valdžios naudai. D. Zauniaus „politinės linijos“ nesėkmė tik dar labiau sutvirtino jo įsitikinimą, kad, nelaimėjus dvikovos su vokiečiais Klaipėdoje, nebus įmanoma pasiekti ir Lietuvą tenkinantį susitarimą su signatarais, juo labiau nebus galima pažaboti vis stiprėjančios Vokietijos įtakos ir pozicijų krašto gyvenime. Kita vertus, Vokietijos Vyriausybės primygtinis noras pašalinti jį iš gubernatoriaus posto (nėra abejonių, kad A. Merkys žinojo apie tokį jos ketinimą) taip pat galėjo paveikti gubernatoriaus veiksmus. A. Merkio akimis žiūrint, jis turėjo pasirinkti: kas ką įveiks, jis savo oponentus ar šie jį? Tokiomis aplinkybėmis gubernatorius buvo pasiruošęs ryžtingiems ir rizikingiems veiksams, planuodamas iš pradžių įveikti savo tiesioginius priešininkus krašte ir, pastačius Lietuvos oponentus prieš *fait accompli*, palikti D. Zaunių vėliau aiškintis su signatarais ir Vokietijos diplomatais dėl Lietuvos veiksmų krašte teisėtumo ir jų atitikimo jos tarptautinius įsipareigojimus. Šį kartą A. Merkys nekėlė sau maksimalių tikslų, apsiribodamas „kukliu“ siekiu – pirmiausia bent jau susigrąžinti krašte iki O. Böttcherio direktorijos sudarymo buvusią padėtį, kuomet seimelį kontroliavo vokiečių daugumos partijos, tačiau direktorija buvo lojali centro valdžiai.

Įtampa Klaipėdos krašte pradėjo augti iš pirmo žvilgsnio nuo visai nereikšmingo incidento. Lapkričio mėnesį Klaipėdoje už tik gimusio kūdikio nužudymą buvo teisiama lietuvaite iš Kretingos. Ją ginantis advokatas Otto Borhertas kaip jos dalį turėjusią palengvinti aplinkybę teismui nurodė, kad „kaltinamoji yra kilusi iš buvusios Rusijos dalies, iš tokio krašto, kuris žemėlapyje priskiriamas prie Europos, bet iš tikrųjų yra Azijos dalis, ten viešpatauja azijietiški papročiai ir ten žmogaus gyvybė neturi jokios vertės“. Į šiuos lietuvius ir Lietuvą įžeidžiančius žodžius tą kartą nereagavo nei valstybės gynėjas, nei teismo pirmininkas¹³⁸. Tačiau lietuvių visuomenė Klaipėdoje pasipiktino. Įsižeidė net *Lietuvos aidas*, kuris į tokį pareiškimą lapkričio 21 d. atsakė vedamuoju iškalbingu pavadinimu „Ar čia Azija?“ Advokato O. Borherto pareiškimą įvertinęs kaip lietuvių tautos įžeidimą, nei

138

Klaipėdos teismams Lietuva – Azija?, *Lietuvos aidas*, 1931 m. lapkričio 20 d., p. 1.

tai gindamas Azijos, nei tai Lietuvos garbę, oficiozas vedamajame mėgino užginčyti nepatikusį palyginimą, neslėpdamas pasipiktinimo „šlykščiu nelojalaus advokato išsišokimu“¹³⁹.

Įtampą dar labiau padidino lapkričio 19 d. A. Merkio kalba Klaipėdos krašto žemės ūkio rūmų visuotiniame susirinkime. Nors gubernatorius kalbėjo krašto ūkininkų auditorijai, tai buvo perdėm politinio pobūdžio kalba. Jos, beje, klausėsi ir seimelio pirmininkas Konradas Dressleris ir direktorijos pirmininkas O. Böttcheris, kuriems A. Merkys nepagailėjo aštrios kritikos, kaltindamas juos dėl sunkios krašto ekonominės padėties, atvirai siekdamas sukelti ūkininkų nepasitikėjimą krašto autonominiams organais¹⁴⁰. Po šios gubernatoriaus kalbos lietuvių ir vokiečių priešprieša iš emocinės peraugo į politinę plotmę.

Dar vieną kibirkštį lietuvių ir vokiečių santykiuose lapkričio mėnesį įskėlė vokiečių organizacijų sumanymas pastatyti Klaipėdoje paminklą Pirmajame pasauliniame kare žuvusiems krašto vyrams, kitaip sakant, Vokietijos kariams. Paminklas turėjo būti pašventintas lapkričio 22 d., tą dieną Klaipėdos vokiečiai buvo pakviesti susirinkti Teatro aikštėje, iš kurios planuota surengti didelę eiseną į paminklo atidengimo iškilmes. Kadangi paminklas buvo pastatytas netoli nuo miesto pakraštyje esančių kareivinių, žygiuoti būtų tekę per visą miestą. Kai kurios lietuvių organizacijos pareikalavo tokios eisenos neleisti. Karo komendantas plk. lt. R. Liormanas taip ir padarė, įžiūrėdamas tokioje demonstracijoje vienos dalies krašto gyventojų kiršinimą prieš kitą. Beje, vietos lietuviai piktinosi ne tiek pačiu paminklu, kiek tuo, kad jie net nebuvo pakviesti prisidėti prie jo statybos¹⁴¹.

Kulminacinį momentą įtampa krašte pasiekė taip vadinamosios „Bedarbių demonstracijos“ metu. Štai kaip tos dienos įvykius Klaipėdoje aprašo Eltos korespondentas: „Lapkričio 20 d. Klaipėdoje buvo ypatinga nuotaika. Gatvėmis vaikščiojo patruliai. Jau iš vakaro į Klaipėdą buvo sutraukta krašto policija. Šių atsargos priemonių priežastis buvo ta, kad prieš kelias dienas mieste buvo paskleista atsisaukimų, kuriais bedarbiai lietuvių darbininkai buvo kviečiami susirinkti vienoj salėj savo padėčiai aptarti. Susirinkime dalyvavo 600–700 darbininkų lietuvių. Jie pareikalavo, kad visiems <...> būtų duoti Krašto gyventojų požymiai – pasai <...>, kad lietuvių darbininkai, kaip ir vokiečiai, būtų registruojami bedarbių biure ir šelpiami lygiai kaip vokiečiai. Šituo reikalu susirinkimas priėmė vienu balsu rezoliuciją ir nutarė visiems susirinkusiems nueiti prie direktorijos ir miesto valdybos

¹³⁹ Ar čia Azija?, *Lietuvos aidas*, 1931 m. lapkričio 21 d., p. 1–2.

¹⁴⁰ Gubernatoriaus kalba žemės ūkio rūmų susirinkime, *Lietuvos aidas*, 1931 m. lapkričio 21 d., p. 4.

¹⁴¹ Klaipėdos vokiečiai pastatė paminklą, *Lietuvos aidas*, 1931 m. lapkričio 21 d., p. 2.

rūmų, kur darbininkų delegacija turėjo įteikti savo susirinkime priimtas rezolucijas. Demonstraciją komendantas buvo uždraudęs. Tačiau, nežiūrint draudimo, 10 val. ryto didelis lietuvių darbininkų būrys susirinko gatvėj ir traukė direktorijos link. Ties Liepojos aikšte demonstrantus sulaukė policija. Bet demonstrantai prasi-
veržė pro policijos eiles ir nužygiavo pirmyn. Liepojos gatvėje, ties komendantūra, pasirodė komendantūros karininkas. Susirinkusieji pasitiko jį šaukdami „valio!“, tikėdamiesi, kad jis lieps policijai netrukdyti ramios eisenos. Kilo sumišimas. Po-
licija vėl susirėmė su demonstrantais ir keli iš jų buvo lengvai sužeisti. Bet eisena
žygiavo toliau. Direktorija ir magistratas priėmė demonstrantų delegatus, iš klausė
juos ir pažadėjo atkreipti dėmesį į lietuvių darbininkų reikalavimus, o magistratas
pažadėjo suteikti medicinos pagalbą nukentėjusiems. Apie pirmą valandą demon-
strantai išsiskirstė.“¹⁴²

Rodos, kuo ypatingi šie įvykiai? Nepatenkinti lietuvių darbininkai ir bedar-
biai tiesiog reikalavo, kad būtų atsižvelgta į jų teises ir net gavo direktorijos pažadą
patenkinti kai kuriuos jų reikalavimus. Tačiau Eltos korespondentas atpasakojo
tik tuos įvykius, kurių liudininkais buvo visi klaipe diečiai. Užkulisinė jų pusė liko
nežinoma *Lietuvos aid*o ir kitų šalies dienraščių, rašiusių apie susirėmimą Liepojos
gatvėje, Klaipėdoje, skaitytojams. Beje, apie užkulisinę šių įvykių pusę iki demon-
stracijos pradžios nežinojo ne tik eiliniai skaitytojai – apie juos tą rytą nieko neži-
nojo ir Lietuvos užsienio reikalų ministras.

Lapkričio 20-ąją D. Zaunius pradėjo Vokietijos laikinojo reikalų patikėtinio,
skubiai pasiprašiusio susitikimo, priėmimu. Iš vokiečių diplomato D. Zaunius iš-
girdo netikėtą žinią: tuo metu, kai jie kalba, Klaipėdoje leista didelė bedarbių de-
monstracija prieš vietos valdžios organus. Laikinas reikalų patikėtinis teigė, kad
Klaipėdoje surinkta daug šaulių iš Didžiosios Lietuvos ir laukiama didelių susi-
rėmimų. Jis papasakojo, jog gavusi žinių apie rengiamą demonstraciją direkto-
rija kreipėsi į karo komendantą plk. lt. R. Liormaną ir gubernatorių A. Merkį,
prašydama ją uždrausti, kad nebūtų sudrumsta miesto gyventojų ramybė, tačiau
pirmasis negalėjęs priimti direktorijos atstovų, o antrasis nieko aiškaus neatsa-
kęs. Vokietijos diplomatas tvirtino, kad karo komendantas davė leidimą, jo žo-
džiais, tariamiems bedarbiams ne tik susirinkti, bet ir surengti viešą demonstraciją
gatvėje¹⁴³.

¹⁴² Lietuvių darbininkų demonstracija Klaipėdoje, *Lietuvos aidas*, 1931 m. lapkričio 23 d., p. 5.

¹⁴³ D. Zauniaus 1931 m. gruodžio 4 d. griežtai slapta *pro memoria* „Lapkričio 20 d. bedarbių demon-
stracijų Klaipėdoje reikalai“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1079, l. 1.

Papasakojęs D. Zauniui paskutines naujienas iš Klaipėdos, prisipažinęs neturįs formalaus nurodymo daryti demaršo dėl šių įvykių, Vokietijos laikinasis reikalų patikėtinis pabrėžė, kad, įvykus kruviniems susirėmimams Klaipėdos gatvėse („O tokių susirėmimų betgi reikia laukti, turint galvoje šaulių sutraukimą apie Klaipėdą“), labai pasunkėtų būsimųjų Lietuvos ir Vokietijos derybų šansai. Kita vertus, pastebėjo jis, „incidento išpūdis būtų dar sunkesnis, kadangi jis parodytų, kad centro valdžia karo stovį naudoja ne tam, kad ramybę išlaikyti, bet leidžia demonstracijas, kurios kaip tik gyventojų ramybę drumsčia, o kitai pusei demonstruoti neleidžia“¹⁴⁴.

Netikėtai užklyptas D. Zaunius bandė gintis, primindamas tariamai nepasiteisinsius Vokietijos kaltinimus Lietuvai liepos mėnesį, klausdamas, ar nebus panašiai ir šį kartą? Vis dėlto, nežinodamas, kokia yra tikroji padėtis Klaipėdoje, apsidrausdamas jis manė esant reikalinga pastebėti, jog centro valdžia gali leisti demonstracijas, tačiau tik įsitikinusi, kad jos nekelia pavojaus viešajai tvarkai¹⁴⁵. Iškart po šio pokalbio D. Zaunius paskambino krašto apsaugos ministrui plk. B. Giedraičiui, informuodamas jį apie iš Vokietijos diplomato gautą informaciją, klausdamas, kokia iš tikrųjų yra padėtis Klaipėdos krašte? Užsienio reikalų ministras neslėpė, kad „būtų labai negerai, jei karo komendantas būtų taip pasielgęs, kaip vokiečiai kad tvirtina“, ypač kad Vyriausybė niekur kitur Lietuvoje tokių demonstracijų neleidžia, visų pirma jas draudžia Klaipėdos krašte¹⁴⁶.

Po valandos, susisiekęs su karo komendantu Klaipėdoje ir išsiaiškinęs padėtį, krašto apsaugos ministras plk. B. Giedraitis paskambino užsienio reikalų ministrui, užtikrindamas jį, kad vokiečių tvirtinimai „esą netikri“, karo komendantas jokio leidimo demonstracijai nedavė ir net iš vakaro įspėjo demonstracijos organizatorius apie tokį savo sprendimą. D. Zauniaus toks atsakymas netenkino. „Aš iš savo patyrimo su mūsų organais Klaipėdoje turiu šiek tiek abejojimo, ar toks tvirtinimas yra tikras“, – pastebėjo jis plk. B. Giedraičiui, lyg rimtai, lyg juokais pasidomėdamas, „ar pas kariškius būna kokių nors pasekmių, jei kariškis duoda netikrą raportą?“ Krašto apsaugos ministro atsakymas buvo lakoniškas: „Žinoma, kad yra pasekmių.“¹⁴⁷ Toks D. Zauniaus „pajuokavimas“, beje, labiau panašėjo į perspėjimą nei klausimą. Remdamasis iš plk. B. Giedraičio gauta informacija

¹⁴⁴ D. Zauniaus 1931 m. gruodžio 4 d. griežtai slapta *pro memoria* „Lapkričio 20 d. bedarbių demonstracijų Klaipėdoje reikalai“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1079, l. 1–2.

¹⁴⁵ Ten pat, l. 2.

¹⁴⁶ Ten pat.

¹⁴⁷ Ten pat.

užsienio reikalų ministras paskambino Vokietijos laikinajam reikalų patikėtiniui ir, užtikrinęs, kad karo komendantas Klaipėdoje nėra leidęs jokios demonstracijos, griežtu tonu pasiūlė jam „geriau prižiūrėti savo žmones, kurie jam klaidingus pranešimus suteikia ir kitą kartą prieš einant kalbėtis su užsienio reikalų ministru geriau patikrinti savo žinias“¹⁴⁸.

Gal tokiu pasiaiškinimu šis reikalas ir būtų pasibaigęs, tačiau netrukus D. Zaunius sužinojo, kad vidaus reikalų ministras S. Rusteika buvo labai nepatenkintas plk. B. Giedraičio skambučiu Klaipėdos karo komendantui. Tokį nepasitenkinimą D. Zaunius suprato kaip tam tikrų planų suardymą. Analizuodamas turimą informaciją jis darė prielaidą, kad „pačioje pradžioje demonstracija nebuvo uždrausta, o leidimas buvo atšauktas (t. y. demonstracija uždrausta) paskutiniu momentu, demonstrantams jau išėjus į gatves“¹⁴⁹. Kitaip sakant, jei ne krašto apsaugos ministro skambutis karo Klaipėdos komendantui plk. R. Liormantui, susirėmimai Klaipėdos gatvėse galėjo būti kur kas nuožmesni.

Dvi savaites D. Zaunius rinko informaciją apie šį incidentą, mąstydamas, kaip pasielgti. Gruodžio pradžioje jis vis dėlto nusprendė supažindinti Prezidentą A. Smetoną su turima informacija ir tam tikrais pamąstymais padėties Klaipėdoje klausimu. Gruodžio 7 d. užsienio reikalų ministras asmeniškai įteikė Respublikos Prezidentui kiek anksčiau savo parengtą *pro memoria* „Dėl tariamų bedarbių demonstracijos“ su grifu „griežtai slapta“, prie kurios pridėtame lydraštyje rašė: „Šią reikalą aš skaitau labai svarbiu, nes tai nebe pirmas sykis, kada Centro Vyriausybės atstovai Klaipėdos krašte daro savo žygius nesusiklausydami su Centro Vyriausybe ir sudarydami komplikacijų su užsieniu pavojų. Be to, aš, deja, įsitikinęs, kad tai nebus ir paskutinis sykis.“¹⁵⁰

D. Zaunius atkreipė Respublikos Prezidento dėmesį, jog iš to, kaip spaudoje aprašyta demonstracija Klaipėdoje, susidaro įspūdis, kad joje dalyvavo toli gražu ne tik ir ne tiek bedarbiai, nuo savęs pridurdamas, kad „čia <...> buvusi ne paprasta bedarbių demonstracija“¹⁵¹. Jis rėmėsi kažkokiu neįvardytu informatoriumi, kuris gyrėsi pats prisidėjęs prie tariamų bedarbių demonstracijos organizavimo,

¹⁴⁸ Zauniaus 1931 m. gruodžio 4 d. griežtai slapta *pro memoria* „Lapkričio 20 d. bedarbių demonstracijų Klaipėdoje reikalų“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1079, l. 2.

¹⁴⁹ Ten pat, l. 2–3.

¹⁵⁰ D. Zauniaus 1931 m. gruodžio 7 d. lydraštis prie tarnybinio pranešimo Prezidentui A. Smetonai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1060, l. 4.

¹⁵¹ D. Zauniaus 1931 m. gruodžio 4 d. griežtai slapta *pro memoria* „Lapkričio 20 d. bedarbių demonstracijų Klaipėdoje reikalų“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1079, l. 3.

pripažindamas, kad „čia, žinoma, nebuvo tikrai bedarbių, kad <...> juos smarkiai praskiedėme kitais žmonėmis“, tačiau apie tai niekas nieko nesužinosias¹⁵². Nėgana to, D. Zaunius tvirtino turėjęs progos susipažinti su neįvardyto aukšto rango Kaune reziduojančio diplomato į savo sostinę pasiūstu pranešimu apie tos dienos įvykius Klaipėdoje. Minėtame pranešime šis diplomatas išskyręs tokius momentus: teiginį, kad „centro vyriausybės organai Klaipėdos krašte apgavo užsienių reikalų ministrą, tvirtindami jam, kad eisena nebuvo leista“¹⁵³; faktą, jog lapeliai, raginantys dalyvauti demonstracijoje, atspausdinti toje pačioje spaustuvėje, kur ir kiti centro vyriausybės atstovų užsakymai, kad ant lapelių tikrai buvo uždėtas antspaudas: „Karo cenzūros leista!“; prielaidą, kad tikrai po užklauso iš Kau- no centro valdžios organai Klaipėdoje nutarė eisena uždrausti; konstatavimą, kad centro valdžios įstaigos kuo aktyviausiai dalyvavo organizuojant demonstraciją (apie 80 uosto statyboje dirbančių asmenų 4 valandom buvo atleisti iš darbo, kad tapę „bedarbiais“ dalyvautų jų demonstracijoje, pastebint, jog nežinia, ar tokių „bedarbių“ būta ir iš kitų centro valdžios įstaigų). Ir nors šie užsienio diplomato pranešime minimi faktai akivaizdžiai prieštaravo iš krašto apsaugos ministro gautai informacijai, D. Zaunius savo *pro memoria* Respublikos Prezidentui konstatavo: „Šiandien tokių žinių aš jau negaliu laikyti neteisingomis.“¹⁵³

Baigiamąją, apibendrinančiąją, užsienio reikalų ministro *pro memoria* Prezidentui A. Smetonai skirtą dalį pateiksime kone išties, išmesdami iš jos tik nesminius momentus: „Iš viso to, kas pasakyta, prisieina daryti išvadą, kad centro valdžios organai Klaipėdos krašte daro didžiausio mastabo politinių žygių, nesusižinoję iš anksto tuo reikalu su centru. Aš esu tikras, kad visos demonstracijos reikalas mūsų centro valdžios atstovų Klaipėdoje buvo suorganizuotas be žinios atsakingų asmenų, šituo atveju Ministro pirmininko ir Krašto apsaugos ministro, nekalbant jau apie Užsienio Reikalų Ministerį, nuo kurio nebe pirmą sykį slepiami žygiai, kurie gali turėti lemiamos reikšmės užsienio politikai. Nežiūrint jau nesubrendusio darbo metodo – slėpti tokio masto žygius nuo atsakingų centro valdžios atstovų, neleistinai pasielgta, kada buvo centro užklausta apie demonstracijų leidimą. Tokiam siky vietos organai privalėjo atvirai pasisakyti, kaip dalykai stovi, ir prisieina manyti, kad centro vyriausybė, – bent toks būtų buvęs Užsienio Reikalų

¹⁵² D. Zaunius 1931 m. gruodžio 4 d. griežtai slapta *pro memoria* „Lapkričio 20 d. bedarbių demonstracijų Klaipėdoje reikalų“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1079, l. 3.

* Kaip pastebi D. Zaunius, pranešimą rašęs užsienio diplomatas nežinojo, kad lapkričio 20 d. jis kalbėjo su krašto apsaugos ministru, o ne tiesiai „su mūsų organais Klaipėdoje“. Ten pat.

¹⁵³ Ten pat.

Ministerio nusistatymas, – nors ir smerkdama sauvališkumą, būtų pabojusi jau įvykusį vietos atstovų užsiangažavimą ir būtų atradusi, kad užsiangažavus taip toli, valstybei geriau privesti iki galo, kad ir centro neaprobuotą, liniją, negu ją sulaužyti ir staiga liepti uždrausti tai, kas jų pačių buvo suorganizuota. Čia apibūdintas įvykis Klaipėdoje yra simptomingas tuo, kad mūsų atstovai vietoje, be abejo, siekdami gero tikslo, vengdami atsakingų asmenų kritikos ir veto, mano galį slapta padaryti žygių, galinčių išėiti lietuviškumo naudai. Bet tikrumoje dalykai virsta visai kitaip. Gal tie žygiai jiems ir pavyksta kuriam laikui nuslėpti nuo centro vyriausybės, bet Klaipėdoje gyvenantiems svetimųjų valstybių atstovams šie dalykai jau tą pačią dieną yra žinomi ir tai *labai tiksliai žinomi* (išskirta tekste – *aut. pastaba*). Taip, kad susidaro paradoksiška padėtis, kada apie centro valdžios atstovų žygius krašte Užsienio Reikalų Ministeris tiksliausių žinių gauna ne iš lietuviškų šaltinių, bet iš vokiečių. Žiūrint iš praeities patyrimų, veik visai nėra buvę atsitikimų, kada reziduojančių Klaipėdos krašte svetimų valstybių atstovų žinios apie mūsų organų žygius, nors ir pradžioje mūsiškių prieš Užsienio Reikalų Ministerį ginčijamus, galų gale nebūtų nepasitvirtinusios. Net ir apie garsųjį liepos mėnesį Klaipėdoje rengtą pučą po truputį pradėdau iš Kauno šaltinių gauti davinių, jog padėtis tuomet nebuvo tokia nekalta, kaip kad buvo Užsienio Reikalų Ministeriui savo laiku pristatyta.¹⁵⁴

Apkaltinęs centro valdžios atstovus Klaipėdos krašte pavoju politiniu savivaliavimu, pasiskundęs, kad nuo jo slepiama informacija, kurią jis, kaip užsienio reikalų ministras, privalęs žinoti, užsiminęs, kad tam tikrais atvejais, atsižvelgdamas į platesnius valstybės interesus, jis būtų pasiruošęs palaikyti ir kai kurias „neaprobuotas“ akcijas, D. Zaunius vis dėlto laikėsi nuomonės, kad žygių „lietuviškumo naudai“, kurių Klaipėdos krašte imdavosi gubernatorius, nebuvo įmanoma paslėpti nuo Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje. Dar kartą išreiškęs apgailėstavimą dėl paradoksaliaus padėties, kai informaciją apie situaciją krašte jis pirmiausiai gaudavo ne iš lietuviškų, o iš vokiškų šaltinių, užsienio reikalų ministras faktiškai apkaltino A. Merkį sąmoningu jo dezinformavimu. Šiame kontekste užuomina apie D. Zauniaus gaunamą informaciją „iš Kauno šaltinių“ dėl liepos mėnesį šaulių rengto pučo tik patvirtina tai, kas buvo rašyta ankstesniuose skyriuose.

Tačiau net ir iškėlęs į dienos šviesą užkulisinę „bedarbių demonstracijos“ pusę, užsienio reikalų ministras ir toliau privalėjo neigti vokiečių Lietuvai metamus

¹⁵⁴ D. Zauniaus 1931 m. gruodžio 4 d. griežtai slapta *pro memoria* „Lapkričio 20 d. bedarbių demonstracijų Klaipėdoje reikalai“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1079, l. 3–4.

kaltinimus. Gruodžio 17 d. jis išsikvietė Vokietijos pasiuntinį ir ... apkaltino jį neteisingai informavus Berlyną apie lapkričio 20 d. įvykius Klaipėdoje, reikalaujamas, kad H. Morahtas pasiųstų į *Auswärtiges Amt* jos paneigimą^{155*}.

Netenka ir sakyti, kad vokiečiai daugiau nei rezervuotai priėmė D. Zauniaus paaiškinimus. Kurį laiką Vokietijos generalinis konsulas Klaipėdoje dar tikrino faktus, rinko įkalčius, tačiau vokiečiams neprireikė daug laiko įsitikinti, kad gubernatorius A. Merkys ir karo komendantas plk. ltn. R. Liormanas neabejotinai buvo prikišę nagus prie tariamos „bedarbių demonstracijos“ organizavimo. Dar po keleto dienų, šiai informacijai pasiekus *Auswärtiges Amt* vadovybę, buvo priimtas sprendimas dėl atsakomųjų veiksmų. J. Šaulys, netrukus supratęs, kad Berlyne vyrauja naujos nuotaikos, buvo priverstas signalizuoti D. Zauniui, siūlydamas jam neskubėti vykti į reicho sostinę deryboms su vokiečiais...

¹⁵⁵ 1931 m. gruodžio 17 d. *pro memoria* „Vokiečių pasiuntinys Moraht pas Užsienio Reikalų Ministrą Dr. D. Zaunių“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1170, l. 10.

* Pokalbio su Vokietijos pasiuntiniu metu D. Zauniui visgi teko pripažinti, kad Klaipėdoje prieš demonstraciją platinti lapeliai visgi turėjo antspaudą „karo cenzūros leista“, tačiau jis ir toliau tvirtino, jog leidimas demonstracijai nebuvo duotas.

1931 m. pabaigoje Lietuvos padėtis tapo kritiška, D. Zauniaus pastangos atverti naują puslapį Klaipėdos byloje patyrė visišką fiasko: santykiai su valstybėmis signatarėmis atsidūrė aklavietėje, Lietuvos užsienio reikalų ministrui nepavyko užsitikrinti valstybių signatarių paramos (delsimo taktiką nebuvo galima taikyti amžinai, anksčiau ar vėliau atsakymą į rugpjūčio 20 d. ir rugsėjo 15 d. notas vis tiek reikėjo duoti. Bandytas išsisukti bendromis frazėmis šį kartą tiesiausiu keliu galėjo nuvesti Lietuvą į NTTTT); nesėkmingos buvo ir pastangos normalizuoti santykius su Vokietija (protekcioništinės reichs priemonės smogė skaudų smūgį Lietuvos eksportui į šią svarbiausią Lietuvai rinką. Jei patiriamus nuostolius dar tikėtasi sumažinti randant naujas rinkas Lietuvos eksportui, tai kito Vokietijos žingsnio – atsakymo grąžinti politinius klausimus į dvišalių santykių dienotvarkę – nebuvo kaip kompensuoti. Vokietijos paramos prieš Lenkiją praradimas iš esmės statė Lietuvą į naują padėtį – susilpnino ir taip jau nestiprias jos pozicijas kitoje gyvybiškai jai svarbioje Vilniaus byloje); SSRS tarpininkavimas nedavė jokių pozityvių rezultatų Lietuvai, tik patvirtino tai, apie ką nenorėta garsiai kalbėti, – keičiantis Maskvos ir Berlyno santykiams sovietų galimybės paveikti reichs poziciją buvo minimalios. Vokietija klausėsi sovietų patarimų, bet elgėsi kaip tinkama. Kita vertus, nauja Berlyno politika dar labiau padidino Lietuvos priklausomybę nuo Maskvos.

Metų pabaigoje nestabili buvo ne tik Lietuvos, bet ir paties naujojo politinio kurso architekto D. Zauniaus padėtis. Lapkričio 20 d. demonstracija Klaipėdoje parodė, kad iš A. Merkio buvo galima tikėtis bet kokių netikėtumų. Situacija Klaipėdoje buvo grėsminga ir dėl kitos priežasties – nuo 1931 m. pradžios savo rankose turėdami ne tik seimelį, bet ir direktoriją vokiečiai rodė vis mažiau intereso toleruoti Lietuvos valdymą ir atvirai svarstė atsiskyrimo nuo Lietuvos galimybę. Sprogimas Klaipėdoje galėjo įvykti bet kuriuo momentu. D. Zaunius, beje, neturėjo jokių garantijų, kad kitą kartą gubernatorius nesiims ryžtingesnių veiksmų prieš savo oponentus, o tai, savo ruožtu, darė jį, užsienio reikalų ministrą, A. Merkio politikos įkaitu.

Atomazga, t. y. dar viena kapituliacija, rodė, neišvengiama. Lietuvą ir jos užsienio reikalų ministrą galėjo išgelbėti nebent tik stebuklas. Ir jis įvyko, tačiau apie tai jau trečiojoje Lietuvos diplomatijos istorijos antrojo tomo dalyje.

Summary

The History of Lithuania's Diplomacy 1925–1940

Volume Two Part Two

In the summer of 1930 Germany's press, after a two and a half year break, wrote again about the possible complaint of the Klaipėda *seimelis* to the League of Nations, accusing the Lithuanian Government of violating the Statute. These articles did not go unnoticed in Lithuania, such information reached Kaunas also through diplomatic channels (e. g., the Lithuanian envoy in Berlin, Vaclovas Sidzikauskas in his August 19th report warned that the Reich Government is capable of supporting such a complaint in the Council). At that time this information, however, was not evaluated properly in Kaunas. With the League of Nations XI Plenum session and the Council meeting in September nearing, ignoring the changes in Germany's foreign policy, and the more strained situation in the Klaipėda Territory, Lithuanian diplomacy remained totally focused on the solution of the Transit case with Poland. Will Germany support or not support Lithuania in the Transit case against Poland? That was the most important and almost the only issue with which Lithuania's diplomats were at that time concerned. Meanwhile, Germany's position changed radically in the few months – earlier it promised unconditional support for Lithuania in the Transit case, but on the eve of the League of Nations session Reich diplomats did not hide that Lithuania would receive such support only by radically changing its policy in the Klaipėda Territory and abandoning any ideas of restricting the autonomy of the territory. Before the departure to Geneva, after exhaustive discussions on various nuances of the Transit case in the President's Office, instructions were prepared for the Lithuanian delegation. The delegation headed by Minister of Foreign Affairs Dovas Zaunius did not receive any instructions on Klaipėda (Memel) before departing for Geneva.

After the dismissal of the *seimelis* in Klaipėda, Moscow warned Kaunas that such a move could have serious consequences not only for the context of the Transit

case and urged it to make some gesture that would reduce the tension in Klaipėda and create a more favorable atmosphere in the relations between Lithuania and Germany. These calls were not taken into account. Even after the representatives of the Klaipėda *seimelis* lodged a complaint with the League of Nations Council, Zaunius still hoped that the German government would not support it. But he was wrong. The day after the elections to the Reichstag (the results of which eloquently testified about the changes in Germany!), the Klaipėda *seimelis* members presented one more complaint against the Lithuanian government to the Council and the Reich Minister of Foreign Affairs did not even hide his intention to support it. After the failure of the negotiations between the Lithuanian and German delegations, on September 20 Julius Curtius appealed to the League of Nations Secretary-General Eric Drummond requesting that the complaint be entered into the Council's agenda. With Zaunius arguing that the complaint was served violating procedural requirements and Curtius disagreeing with this assertion, Council President Cezar Zumeta instructed the Legal Commission to investigate the dispute. After the Legal Commission adopted a report unfavorable to Lithuania, a hearing for the complaint was registered in the Council's agenda. However, the discussion of the two delegation chairmen at the Council's table did not take place. Zaunius received new instructions from Kaunas, directing him to reach an agreement on the Klaipėda matters in direct negotiations with the German delegation. During the negotiations with Curtius, in accordance with the received instructions, Zaunius was forced to make significant concessions on the basis of which both sides reached an agreement on September 30 that allowed the German Minister of Foreign Affairs to tell the Council's members about his refusal to continue the dispute (moving the remaining outstanding issues to the next Council meeting).

In Lithuania the "compromise" reached in Geneva was evaluated as a shameful defeat, and the opposition accused the government of betraying national interests. Since nobody in Kaunas wanted to take responsibility for the concessions to Germany (everyone accused the chairman of the delegation and its members), immediately after returning from Geneva at the Government meeting on October 8, Zaunius presented his resignation to President Antanas Smetona. After considering the matter for a few days, the President, nevertheless, did not accept the resignation of the Minister of Foreign Affairs. Tensions subsided somewhat, however, the opposition continued to protest, urging that the capitulation perpetrators be punished.

In Lithuanian historiography the prevalent opinion is that the real initiator of the "Geneva compromise" was Klaipėda Governor Antanas Merkys, who later,

after the scandal arose, hiding behind the back of the President and Prime Minister, deflected all the criticism arrows toward Zaunius. This view is only partially true. Documents in our possession, indisputably show that Zaunius at the beginning advocated for a discussion with Curtius at the Council table, but later, in a letter to Prime Minister Juozas Tūbelis radically shifted his stance, not objecting to seeking a direct agreement with Germany.

Inevitably, the question arises as to why, despite all the warnings the Zaunius led delegation leaving for Geneva did not have any instructions on the Klaipėda question, why was there no preparation to defend Lithuania's interests in the dispute with Germany? The length of this summary does not let us answer these questions more extensively so we will only note here that in the diplomatic duel the *Auswärtiges Amt* simply outplayed the *Lithuanian Diplomatic Service (LDS)*. "Hans Moraht (the German envoy – auth.) has lulled Lithuanian alertness with sweet words", – said the British *chargé d'affaires* in Kaunas Thomas H. Preston¹. British envoy Hugh Knatchbull-Hugessen further clarified – the Lithuanian delegation (Government) "was completely misled about the future position of Germany's government at the League of Nations Council meeting, in fact it was misinformed"².

But how did the Germans do this?! The atmosphere in the relations of the two states has already been quite tense since the spring and the sparks were only increasing. With the tension increasing "falling asleep" from the sweet words was hardly possible ... However, Preston and Knatchbull-Hugessen are right, German diplomats, nevertheless, managed to lull Lithuanian vigilance and the role of the most effective sleeping pill was their proposed idea – to transfer the decision on disputed Klaipėda issues to the hands of an intermediary (expert). The very fact that on September 7, i. e., only a few days before the League of Nations session, Germany was still offering the use of mediation services to remedy the arising disputes gave Zaunius a false sense of security, based on the conviction that the Reich for prestige reasons, could not at the same time encourage using the services of a mediator and also support the complaint of the Klaipėda *seimelis* members in Geneva. In other words, he did not expect that Germany would bring itself to such a dishonorable action, actually – deception.

¹ Great Britain envoy to the Baltic States H. Knatchbull-Hugessen October 18, 1930 report No. 413 to Foreign Affairs Secretary Arthur Henderson, *PRO. FO, 371, 14781, N 7420, 140.*

² H. Knatchbull-Hugessen January 27, 1931 report No. 48 "The Baltic States in 1930" to A. Henderson, *PRO. FO, 371, 15540, N 1013, 239v.*

Concluding this very important and interesting, so far, not completely researched episode, we will note that in September 1930 in Geneva (between Zaunius and Curtius) and in Kaunas (between Tūbelis and A. Petrovsky*) in the search for a compromise for the first time the exchange “of the Governor to General Consul” combination was discussed. In other words, seeking an ebb-tide in Klaipėda and in the relations of the two countries, Lithuania would recall Merkys from the duties of Klaipėda Governor and Germany –Walther Maenss from the duties of the Consul-General in Klaipėda. There is reason to believe that such an exchange was the idea of Moscow, which, taking into account the wishes of both sides, suggested, in its opinion, a rational scheme to achieve détente. By the way, having started to mediate between Lithuania and Germany, the Soviet diplomats had a chance to see that their suggestions were not always taken into account not only in Berlin, but also in Kaunas.

10 days after the capitulation in Geneva Lithuania received another resounding slap – this time in the Klaipėda Territory. Regardless of how one looked at it, the results of the October 10th elections to the Klaipėda Territory *seimelis* were not just a political but also a moral defeat of Lithuania**.

Why did this happen? Why, despite all the efforts did the Lithuanian policy in the Klaipėda Territory encounter one more painful defeat, which as the revisionist trends in German foreign policy grew stronger, posed a real threat to the survival of Lithuania’s sovereignty in the very territory?

Analyzing the reasons for the defeat in the elections, one has to pay attention not only to the traditions, formed in the territory during its centuries-long history, but also to some of the factors of Lithuanian policies that influenced their perception inside this small territory. It would be hard to deny that the Klaipėda Territory because of its historical past, some cultural and religious specificity was some kind of foreign body in the composition of the Lithuanian state. But at the same time, this foreign body was also the greatest, almost priceless, treasure for the Lithuanians. The integration of the Klaipėda Territory into the composition of the re-established state was an integral part of the political program of Lithuanians, appearing

* Adolf Petrovsky – Soviet envoy to Lithuania.

** Despite all the efforts of Governor A. Merkys (at times disregarding the letter of the law), in the October 10, 1930 elections the Lithuanian list for the *seimelis* received only 5 of 29 places, i. e. only one more than in the 1927 elections. The capitulation of the Lithuanian delegation in Geneva, created the impression for the residents of the territory that Lithuania’s policies in the territory were unacceptable not only for Germany, but also the League of Nations Council. Such results, without doubt, had a great influence on the outcome of the elections.

together with the first plans for restoring Independence, the implementation of which even though incomplete (but also almost miraculous), at the beginning of 1923 for the first time in the history of the Lithuanian nation created the preconditions for the two branches of one nation to merge into a common state. On the other hand, the joining of this territory was vitally important for the Lithuanians not only for guaranteeing a wider outlet to the Baltic Sea or the acquisition of a convenient port. The modern, albeit small, industry of the Klaipėda Territory, its efficient agriculture, and, of course, a port important for foreign trade – these factors were given a significant role in the modernization of Lithuania, hoping that the Klaipėda Territory will not only help the whole state to stand up on its feet, but will also become one of the most important conditions for the economic strengthening of Independent Lithuania, which, in turn, will also strengthen the international position of the state.

Under these circumstances, the government did not skimp on investments in the Klaipėda Territory (especially the port), and its maintenance in the sovereignty of Lithuania was considered after the recovery of Vilnius the most important task for the nation and state in domestic and foreign policy. However, in the consciousness of the political elite of Lithuania Proper the Klaipėda Territory was encoded as the collision of a foreign body, and at the same time the greatest treasure, inevitably expressed a certain political inconsistency in the territory. The Lithuanian government's efforts to strengthen its position in the territory did not always give the results that were expected in Kaunas. Meeting the opposition of the Klaipėda Germans, and often also some Lithuania Minor Lithuanians, the central government, defending its interests (as it imagined them), far from always behaved adequately for the situation, and, looking in retrospect, even in terms of the interests of Lithuania, the specifics of the mentality and lifestyle of Klaipėda were not always sufficiently taken into account. As Nijolė Strakauskaitė observed, the Klaipėda identity remained an unsolved mystery for Lithuanian politicians until the Second World War³. Figuratively speaking, in some cases, the Lithuanian policy in the territory could partially be compared to the behavior of an elephant in a glass shop, but with one essential difference – unlike a powerful elephant, for whom careless behavior did not pose any significant danger, for small and weak Lithuania every careless movement could have unwanted and even dangerous consequences.

³ N. Strakauskaitė, *Vakarų Lietuvos multikultūrinė istorija ir jos refleksija dabartyje*, Klaipėda, May 5, 2007.

Lithuanian policy in the Klaipėda Territory was influenced not only by the mentioned collision, but also by the struggle with factors opposing it inside the country and beyond its borders. The parallels between Lithuania's policy methods in the territory and Germany's position are obvious. By the beginning of the 1930s, Germany's policy in regard to the Klaipėda Territory was based on the conviction that nationally unconsolidated Lithuania will not be able to restore a Lithuanian identity to the over the centuries Germanized territory, which would thus and remain as a foreign body, a kind of Trojan horse, in the composition of the Lithuanian state. Under such circumstances the Germans thought that they can be calm about the Klaipėda Territory, treating the temporary loss of this small territory only as a deposit, which, when the time came, Lithuania would be obligated to return to Germany. The Lithuanians were also more or less calm, not seeing any great danger to its interests in Germany's policies until 1930. At the juncture of the 1920s and 1930s the situation changed. The issue of the revision of borders became the fundamental postulate of Germany's foreign policy that raised a threat to all of its neighbors, including Lithuania.

However, Lithuania was also evolving. With national consolidation in Lithuania proceeding at a much faster pace than the Germans expected, the policy of the central government in the Klaipėda Territory evolved respectively. Shortly after the appointment of Merkys as the governor of the territory Germans on both sides of the Nemunas River had the opportunity to make sure that the central government would not tolerate separatism, the building of a state within the state in the Klaipėda Territory. On the other hand, the methods of Merkys only confirmed from the point of view of German interests the worst-case scenario, the Lithuanians, regarding the joining of the territory not as a deposit, but as national revindication, will not spare efforts to establish themselves on the shore for all times. The Germans of Berlin and the territory interpreted such trends in Lithuania's policies as a threat to their interests, dictated new methods in their relations with Lithuania and the appearance of new policies inside the Klaipėda Territory. In turn, these aggressive methods only encouraged the radical tendencies of the Lithuanian government policies in the territory.

With the confrontation of the Germans and Lithuanians growing stronger in the Klaipėda Territory, both sides used all the tools at their disposal, seeking to turn the Convention and Statute into a "tool for the realization of their maximalist

intentions and aspirations⁴. Being unable to deny the legally established sovereignty of Lithuania in the Klaipėda Territory, the elements opposing the central government chose a destructive, but effective way to fight, agreeing only with an explanation of the territory's autonomy acceptable to them. The radical autonomists (and their numbers continued to rise over the years) more or less overtly maintained the essential provisions that the Klaipėda Territory had to be treated as a Freistaat, in which Lithuanian sovereignty would only be nominal, more extrinsic. Relations were maintained with the central government in accordance with this principle that was applied to the functions carried out by the *seimelis* and the competence of the directories, and finally with the functioning of the courts in the territory. In other words, the forces disloyal to the state of Lithuania treated the territory's autonomy as a temporary condition that should help retain the German character of the territory until it returned to Germany's composition. The Lithuanian government could not tolerate such behavior, it defended its own interests – the gradual, in some cases, “accelerated” (e. g., in the times of Governor Merkys) accretion of the Klaipėda Territory with the remaining part of the state, which it was not prepared to give up without a fight, especially since the territory was part of Lithuania. One does not even have to mention that these two mutually exclusive – “Freistaat” and “gradual or accelerated adhesion” – concepts, especially in view of the generally recognized imperfections of the Klaipėda Convention and Statute could not live together peacefully.

With the Lithuanian state defending its interests through the institution of the Governor, the German interests in the territory were realized through the *seimelis*. The dominated by German parties *seimelis* was not only a guarantee of the autonomy and German-ness of the territory, but also the organ passing laws by all its efforts sabotaging the passage of the laws provided in the Statute that had to ensure the rights of Lithuanians in the territory. Many articles of the Klaipėda Statute were not implemented only because their decision belonged to the competence of the autonomous government and the *seimelis* did not pass the laws needed to carry them out.

The effort of the representatives of the German majority parties in the *seimelis* to ignore the governor's rights to appoint the directory's chairman raised constant tension in the territory. In the opinion of the opponents of the central government, the expressed confidence of the *seimelis* was sufficient for this although according

⁴ K. H. Ruffmann, Kritinės pastabos Klaipėdos krašto klausimu tarpukario metais, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis II*, Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos, Klaipėda, 1994, p. 44.

to article 17 of the Statute the governor appointed the directory's chairman. In accordance with the view of Kaunas, the directory chairman was required to have the confidence of the governor, as the representative of the central government. The charges against the Lithuanian Government for the non-observance of democratic norms were far from being justified for the simple reason that the central government's relations with the autonomous organs were not based on democratic values and principles, but the provisions of the Klaipėda Convention and Statute.

The unclarity of the Klaipėda Convention and Statute, leaving a too wide field for interpretations about the boundaries of the competence of the central and autonomous governments, gave birth to more problems and even conflicts of a permanent nature. All of the interested parties tried to exploit this gap in their own favor. Lithuanians considered such uncertainty to be useful only for the autonomists, insisting that according to the German interpretation of the Statute, only obligations and not rights were left for the central government. Such a provision, in turn, forced Kaunas to look constantly for ways to revise the Statute. On the other hand, the majority parties of the *seimelis*, by applying a selected implementation of the articles of the Convention and the Statute, only strengthened the radical tendencies in the policies of the Lithuanians in the territory.

With the postponement of the Klaipėda case to the next League of Nations session, after recovering from the experienced shock, the government could not in any way make a decision on the future policy in the Klaipėda Territory. On the one hand, it wanted at all costs to remove the case from the Council agenda (this could be achieved only with the agreement of Germany), but in spite of all the efforts of Sidzikauskas the Reich did not hurry to fulfill Lithuania's wish. On the other hand, Governor Merkys still hoped to suppress his opponents in the territory with strict measures. Thus, for a while work in parallel occurred in two directions – on the one hand, the MFA and the governor prepared various projects, that were intended to strengthen Lithuania's position in the territory (by offering, for example, the founding of a structure similar to the *Vilniui vaduoti sąjunga* (“Union for the Liberation of Vilnius”) – *Klaipėdos kraštui ginti sąjunga* (“Union to Defend the Klaipėda Territory”) with a center in Kaunas or Klaipėda and at the same time planning the purchase of property in the territory with government funds, to prepare the diversion of foreign trade through the port of Klaipėda, a plan for the provision of more marked credits to the inhabitants of the territory, the establishment of dairies, accepting milk only from farmers loyal to Lithuania, etc.). On the other hand, it sought desperately with Moscow's support to extract from Berlin a promise, to end the dispute before the Council meeting in January 1931.

There were some changes in the position of Zaunius. After the capitulation in Geneva, under pressure from the public, Lithuania's politicians, *in corpore*, demonstrated emphatic patriotism and firmness in their positions in respect to Germany (and Poland). Zaunius, understandably, was no exception here. After receiving a good lesson in Geneva and in the October 8th meeting of the Government, the Minister of Foreign Affairs made his conclusions. He became more radical (on some issues the positions of the Minister of Foreign Affairs and governor became closer). Many might have viewed such an obvious and sudden change in some of the past provisions of the minister like capitulation, a defeat in the duel with at that time still very influential governor. Zaunius, by the way, would certainly not have agreed with such assessments. His proposals to the Government on the Klaipėda issue particularly testified to the Foreign Minister's resolute determination to take over from the governor the initiative in Klaipėda matters at least as much as they were related to Lithuania's international obligations, and possibly to expand his influence in adopting decisions on all more or less important issues on Klaipėda policy. Struggling with his opponents (in both the government and the Nationalist Union), seeing the behind-the-scenes consequences of this fight on the state interests, Zaunius was interested in the creation of a certain institutional hierarchy making decisions about Klaipėda. Domestically, he wanted absolute clarity on the principle questions, dealing with both the internal and international aspects of the Klaipėda problem. He was trying to implement a simple and clear principle in Lithuanian policies - before taking action in the Klaipėda Territory it was appropriate to consider all the consequences, including also the relations with Germany, rather than vice versa.

By the way, despite some tactical nuances, in contrast to Merkys, Zaunius, in the fight against the trends hostile to the interests of Lithuania in the Klaipėda Territory, was inclined to continue to give priority to measures of not a repressive, but legal nature. E. g., desiring to restrict the opportunity of *seimelis* members to complain to the League of Nations, Geneva, Zaunius did not offer to arrest* or intimidate them in another way. Instead, he raised the idea of creating a Lithuanian domestic forum to resolve the interpretation disputes of the Klaipėda Statute. If there were such a legal institution, the residents of the Klaipėda Territory with complaints would first have to go to this highest Lithuanian government agency, whose decisions could not be challenged in Lithuania or in the territory. Only with

* When the news about the complaint by the Klaipėda *seimelis* reached Kaunas in September 1930, Merkys called for the arrest and prosecution of its author...

the approval of this authority could a complaint hearing, in accordance with article 17 of the Convention, be referred to the League of Nations Council. Lithuanian envoy to France, Petras Klimas, received instructions to find authoritative international legal experts, who had to assess legally the idea of the Statutory Court. Klimas asked prof. André Mandelstam (who had previously advised the government of Lithuania) and prof. Jean Paul Niboyet (who had even 25 years of legal experience in dealing with similar conflicts in Alsace). The not inexpensive recommendations of the French lawyers could be effectively used not in far from all cases, but their arguments strengthened the commitment of Zaunius to launch an open discussion on Klaipėda matters in the League of Nations Council, instead of trying to find a resolution to the dispute through direct negotiations with Germany.

Zaunius prepared not only a plan of measures that had to strengthen the positions of Lithuania in the Klaipėda Territory, he proposed to move the dispute with Germany in the League of Nations Council from the political confrontation area to the realm of legal debate. At first glance, this seemed to be nothing new, there had been disputes with the Klaipėda *seimelis* and Germany on the compliance with the Statute in the past, but these disputes, as a rule, touched only those articles of the Statute, with which Lithuania was accused of not complying. Zaunius proposed to switch accents in places, demanding that the Statute norms that had to ensure the interests of Lithuanians and Lithuania in the Klaipėda Territory be discussed first. The offer of such a switch was a manifestation of new thinking, marking the transition to new tactics in the Klaipėda case. The idea of Zaunius was not original in another sense – essentially it tried to take over the tactics in the Klaipėda case used up to then by Germany. E. g., following the example of Berlin, when the need arose, Zaunius proposed to appeal to the Council and the signatory states, pointing out instances when the activities of the *seimelis* or Berlin were clearly not consistent with the norms of the Convention and Statute. In other words, offering to be guided by the slogan “everyone defends his interests by legal measures”, sought to reclaim the initiative sliding from his hands in the Klaipėda Territory and to restore the balance in relations with Germany, with the hope that the League of Nations Council and the signatory states would not be able to ignore the illegal acts or demands of the *seimelis*.

Kaunas expected that after the successful elections for the majority German parties' block to the *seimelis* Berlin would not be interested in further sharpening the relations of the two countries and this, in turn, would make it possible to achieve an ebb-tide. At first it seemed that it will be so. On October 15th, reporting on his conversation with Secretary of State Bernhard von Bülow, Sidzikauskas

assured Zaunius that the Reich Government is firmly opposed to further debate in Geneva, since “it would hold it a disaster if it had to argue publicly at the Council table with Lithuania on issues, which *de facto* are of secondary importance”⁵. If Berlin had such plans initially, they were quickly forgotten. As some documents of the *Auswärtiges Amt* testify, it was decided in Berlin that a *détente* in the relations between the two countries no longer served German interests. Thus, instead of the ebb-tide Kaunas desired, Germany decided not to free Lithuania from the League of Nations Council table, i. e. understanding the Lithuanian reluctance to have a “hanging file” in the Council about Klaipėda, Berlin decided to do just the opposite.

After it became clear that the Soviets were unable to affect the position of Berlin, Lithuania’s diplomats began to look for a government, a member of the League of Nations Council, which could alleviate its situation in the Council. Lithuanian eyes this time turned to London. Wanting to discover British sentiment, Zaunius invited Knatchbull-Hugessen for talks in Kaunas. After this meeting in November the British envoy unerringly declared – on the Klaipėda question Lithuania has abandoned the policy of Voldemaras to negotiate with Germany directly and instead of that wants to have dealings with the signatories!⁶ Unfortunately, this Lithuanian desire found no response in the British *Foreign Office* at that time. The other signatory states were also not pleased with the possible turn in Lithuania’s policies. Immediately after the departure of the British envoy, Germany’s *chargé d’affaires* Andor Hencke spoke with the French and Italian envoys and his British colleague in Kaunas and they confirmed that their government would not support Lithuania’s new policy in the Klaipėda Territory. “The German position is stronger than the Lithuanian government believes”, – Germany’s *chargé d’affaires* reported to Berlin⁷. Zaunius after the interview with the British envoy was in a quite skeptical mood, thinking that talks with the signatories about the issues mentioned in the complaint of Germany are a “hopeless matter”⁸.

Just before Christmas, Sidzikauskas was told in Berlin that in the coming days after the formation of a directory in Klaipėda, having the confidence of the *seimelis*, Curtius would agree to negotiate with Lithuania on further procedures for

⁵ V. Sidzikauskas October 15, 1930 report to D. Zaunius, *LVCA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 287–288.

⁶ H. Knatchbull-Hugessen January 29, 1932 report “The Baltic States in 1931” to Secretary of Foreign Affairs John Simon, *PRO*. FO, 371, 16272, N 883, 281.

⁷ A. Henke November 14, 1930 secret political report to *Auswärtiges Amt*, *PAAA*, R 31343.

⁸ D. Zaunius December 6, 1930 confidential letter to A. Merkys, *LVCA*, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 340–341.

settling the dispute and the postponement of discussions on the “remaining questions” until the next session of the League of Nations Council⁹. Zaunius strongly urged the government to abandon the illusions and the earlier practiced methods in its relations with Germany and to prepare seriously for the future confrontation with its delegation in Geneva. But less than a majority of Lithuanian politicians were so firmly inclined. Influenced by Governor Merkys, President Smetona and Prime Minister Tūbelis still cherished the hope by non-essential concessions in the Klaipėda Territory to reach an agreement with Germany on the withdrawal of the dispute from the League of Nations Council agenda. All the efforts of the Minister of Foreign Affairs to persuade both first persons that these hopes were an illusion failed. Sidzikauskas was instructed to persuade Germany to end the dispute. But his mission was a complete failure, even though on January 8, 1931 Merkys officially announced the formation of a new directory of the Klaipėda Territory. Otto Böttcher, the chairman of an agricultural cooperative in the Klaipėda Territory, not belonging to any political party, became its chairman, and the other two directory members he chose belonged to the majority parties in the *seimelis*. On January 13 the *seimelis* expressed its confidence in Böttcher’s directory (the Lithuanian and Social Democratic Party groups abstained in the vote). Berlin’s Christmas condition was accomplished, but no one wanted to remember the promises given two weeks earlier. The Soviets also had the opportunity to make sure of this. Replying to the insistent urging on January 8 by the Soviet envoy in Berlin to complete the dispute before the beginning of the League of Nations session, Secretary of State Bernhard von Bülow emphatically said – this is impossible, one can talk only about the postponement of the complaint, i. e. its transfer to the next session of the League of Nations¹⁰.

After the first unsuccessful attempt to obtain greater British attention the diplomats of Lithuania did not give up. In mid-December in Kaunas another meeting of Zaunius and Knatchbull-Hugessen occurred. This time the British envoy showed much more interest in Lithuania’s position in the Klaipėda case and even urged the Lithuanians to defend their interests more resolutely! And while such an offer was no more than simple politeness, the Lithuanians grabbed at it as a drowning man for a straw. Less than two weeks later, Kaunas decided to send a stronger signal to the British. This time, the President himself undertook the task. On

⁹ V. Sidzikauskas December 23, 1929 confidential letter to D. Zaunius, *LVCA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 110–111.

¹⁰ January 8, 1931 notes of B. von Bülow, *PAAA*, Büro Staatssekretär, R 29449, p. 24

New Year's Eve Smetona in talks with the British *chargé d'affaires* in Kaunas, after discussing in detail Lithuania's international situation, in particular the growing aggressiveness of Germany and the Klaipėda matters, mentioned that he wanted to visit Great Britain. With T. H. Preston not responding at all to this hint, the President, once again, totally openly offered to remedy the very bad impression that Voldemaras had made during his visit to London... Although Smetona did not receive an invitation to visit, it seems that these signals, however, were heard at the *Foreign Office*. Apparently, it was then that London began to think about the possibility of more effectively influencing the policy of Lithuania, also in the Klaipėda Territory, which, in turn, activated the British diplomatic role in the Klaipėda case.

In January 1931 Zaunius departed for Geneva in a determined mood. This did not go unnoticed by foreign diplomats. T. H. Preston wrote in his reports that this time the Lithuanian Foreign Minister travels to Geneva much better "armed" than in September 1930. The change in the mood Zaunius was also noticed. Before leaving for Geneva, he no longer made excuses for the Lithuanian government's policy in the Klaipėda Territory, but angrily complained about the behavior of the *seimelis* and Germany. In a very assertive tone he spoke about the difficulties that Lithuania encountered in complying with the Convention and Statute, regretting that legal mechanisms and instruments for their proper execution were not created and promising to address this issue in Geneva. Reflecting on the change in the mood of Zaunius, Preston could not stop wondering at the paradoxicality of the situation – at a time when Lithuania, in his opinion, was on its knees before Germany, its minister of foreign affairs demonstrated an enviable optimism, and the German envoy Moraht – unhidden pessimism¹¹.

On January 24, 1931 the League of Nations Council meeting at which the Lithuanian-German dispute was discussed ended with no results – after the representatives of Lithuania and Germany expressed different positions about the enforcement of the Klaipėda Convention and Statute, no agreement about this was reached and it was again postponed until the next Council meeting. Neither side felt that it had lost. "The debate showed that far from always the materially more powerful and accordingly having greater political weight had to win against the materially weaker", – boasted *Lietuvos aidas*¹². Even more important was the fact that this time the Lithuanian delegate entered into a public debate with Germany's

¹¹ January 9, 1931 confidential report No. 8 of T. H. Preston to H. Knatchbull-Hugessen, *PRO*, FO, 371, 15533, N 303, 121v.

¹² Ženevos balansas, *Lietuvos aidas*, January 26, 1931, p. 2.

representative and did not choose the previously practiced “concessions for an agreement” path. After a long break at the Council table again deciding to defend its interests in Klaipėda Territory, Lithuania did not suffer a defeat and was not forced to make concessions to Germany. For Lithuanians such Council meeting results were important not only in the legal, political, but also purely psychological sense. Basically it was a success, in particular, a success for the course chosen by Zaunius, which strengthened the Lithuanian confidence in their powers, inspiring them in the future for more resolute measures to defend their interests in the Klaipėda case. Of course, the future outcome of the case had to be determined not only by the capabilities of the Lithuanian delegate to the League of Nations, but also by the Government’s policies in the Klaipėda Territory. Not everyone in Lithuania then understood this simple truth...

Even with the first success Lithuania’s position in February 1931 was quite difficult: the second postponement of the Klaipėda case threatened to make Lithuania a regular client of the League of Nations Council. Meanwhile, the prospect of neutralizing Germany’s role in the case, replacing the discussion with the Germans with consultations with the signatory states, especially after some signals from London reached Lithuania, did not look as attractive as earlier. In both cases the likelihood that the hearing of the Klaipėda case would be transferred from Geneva to The Hague (i. e. the Permanent International Court of Justice (PICJ) was very high). The majority of the members of the Government and Lithuanian politicians in general, regardless of their party affiliation, wanted to avoid such prospects in any case.

The reluctance of Lithuania’s politicians and most of its diplomats to transfer the dispute with Germany to The Hague was simply due to the fatalistic disbelief that Lithuania in a legal confrontation with any one of the great states could win a case at the PICJ. Although this was not publicly discussed, it seems, that Kaunas doubted that the Lithuanian lawyers with little international experience could adequately represent and protect Lithuania’s interests in The Hague. On the other hand, it was feared, and not without grounds, that the great states might sacrifice Lithuania in the name of their own larger interests. Germany’s ability to influence the position of the great powers was not comparable with that of Lithuania and no one in the provisional capital had any illusions about this. However, contrary to what was expected, Germany, at least until March 1931 did not rush to the PIJC. Of course, this was not because it feared losing the case to Lithuania (even Germany’s most cautious international lawyer could not imagine such an outcome). There

were more simple reason for this – Berlin expected that mere political pressure would suffice to achieve the capitulation of Kaunas.

After the discussions in the Council on January 24, 1931 the belief grew stronger in Kaunas that in order to avoid further complaints by Germany, which certainly had political objectives, the case of Klaipėda had to be considered not in accordance with the procedure determined in the first (as before), but the second paragraph of the Convention's article 17. Choosing this way to resolve the dispute, if there were different views about the implementation of the Convention or the Statute, only the great states, the members of the League of Nations Council and only the Klaipėda Convention signatories (i. e., only Britain, France, Italy and Japan), but not Germany, would be able to turn to the PIJC to resolve the dispute. Seeking to change the procedure in the Klaipėda case, the Lithuanians motivated their proposal on the desire to de-politicize the Klaipėda case, noting that only in this way it was possible to protect not only the interests of the states involved in the dispute, but also the interests of the residents of Klaipėda Territory¹³.

Zaunius took a considerable risk by offering changes in the tactics. He personally realized this perfectly – in view of some of the relapses in the policies of Merkys in the territory, the policies of the center were certainly not without sin (about this, apparently, Merkys himself had no doubts), to expect a victory in The Hague was hard, and to many it seemed – even impossible. Thus, the probability to break one's neck was quite high, so the Lithuanian Foreign Minister was forced to maneuver, due to this there was some inconsistency in his instructions to the LDS. Nevertheless, Zaunius was determined rather to discuss the case purely in the legal framework, beginning in Geneva, and then, if need be – and in The Hague, than to be under the constant political pressure of the Council in Geneva. In other words, Zaunius preferred to chose a legal discussion, believing that the consequences of the constant political dragging of Lithuania in the Council could be even worse for its interests. Conscious of the experience of the discussions on the Klaipėda case in the sessions of the Council, comprehending the rules of the game chosen by Germany, Zaunius chose a path that to many people, not only in Lithuania, looked like *va bank* politics.

The becoming clearer turn in the Klaipėda case among other things meant the significant limitation of the opportunities of Soviet diplomacy to influence its course. Moscow was not satisfied with this situation and on March 25, 1931 it decided to remind the participants of the case about itself. On that day during visits

¹³ J. Robinzonas, *Klaipėdos konvencijos komentaras*, Kaunas 1934, t. I, p. 186–187.

to the MFA and *Auswärtiges Amt* Soviet representatives made formal démarches, presenting Moscow's position on the dispute of Lithuania and Germany over Klaipėda. The reaction of Zaunius to Moscow's wishes was totally not that which the Soviet *chargé d'affaires* in Kaunas Andrei Fechner had expected. Thanking the USSR for its concern, the minister proclaimed a litany with such a content – Lithuania and the Soviet Union always informed each other for several years, Lithuania intends to exchange information in the future, but in order for Moscow to have the opportunity to serve peace, it has to know the true state of affairs, however, to provide detailed information at the moment he ... “does not have the time”! Having startled the Soviet *chargé d'affaires* with such a statement, the minister generously pledged to provide information with a “gradual method”¹⁴. In other words, he committed to exchanging information with the Soviets slowly, without hurrying!

For such a statement, understandably, one had to have very serious reasons. On the one hand, this statement testified not only to the dissatisfaction with the inefficiency of the Soviet mediation mission, but also to no confidence in Moscow's impartiality. On the other hand, increasingly moving away from the discussion about the Klaipėda affairs with Germany and the Soviet Union, increasingly concentrating its efforts in the capital cities of the signatory countries, particularly in London, the Soviet diplomatic mediation had lost its previous value for Lithuania. What is more, it was impossible at the same time to talk in Berlin, Moscow and London on Klaipėda matters. In order to have a free hand in London, Lithuanians had to get rid of Soviet custody and its mediation mission! It seems, namely, that Zaunius was seeking such objectives in his conversation with Fechner, in truth, not wanting to offend Moscow, he chose Germany as the object of his criticism.

The dispute of Lithuania and Germany had to be discussed again in the Council in May. On the eve of the League of Nations session the Klaipėda *seimelis* prepared yet another complaint against Lithuania's government, and Curtius said that he would support it. However, he again failed to surmount Zaunius, the hopes to bring Lithuania to its knees in the Council failed. For the Germans, such an outcome of the case was completely unexpected. The German press reaction to the Council session that ended in Geneva testified to this: on the one hand, there was resentment at the indifferent attitude to the complaints of the Klaipėda Germans (calling the Council decisions on the Klaipėda and Danzig issues a “funny theater of the League of Nations”), while encouraging that the Reich is not eliminated

¹⁴ D. Zaunius March 25, 1931 pro memoria “SSSR *chargé d'affaires* p. Fechner pas U. R. Ministeri Dr. Zaunių”, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1170, l. 75.

from the Klaipėda case); on the other hand, in the pages of the German press one could also find doubts about the effectiveness of the tactics chosen by the Reich diplomats. Some authors did not hide their conviction that in the separate negotiations with Lithuania one could have achieved better results than in the talks at the Council table. By the way, initially hastening to announce incorrectly that the Klaipėda case had already been transferred to the PIJC, later had to correct this to that “it would have been better” if it had ended up there, but there was no doubt that “now this complex of questions will make it to The Hague”¹⁵. It is worth noting that this time not Lithuania, but Germany complained to the League of Nations!

After the end of the discussions on the Klaipėda case in May 1931 it became apparent to all the sides interested in the outcome of the dispute that the Council had exhausted all of its resources. Lithuania's government announced that it considered that after its delegate gave explanations on Germany's complaint concerning the alleged breaking of the Convention, the German intervention under the first paragraph of article 17 of the Convention is exhausted, further proceedings may be continued only according to the procedure provided in the second paragraph of article 17. In other words, only the major powers, members of the Council of State and signatories to the Convention, if they had differences of opinions with the Lithuanian Government on the implementation of the Convention, i. e. stating that there was an international dispute between Lithuania and a signatory state, could require the transfer of the consideration of the dispute to The Hague, while incurring also the responsibility for raising the case against Lithuania.

By the way, while Lithuania's diplomats sought the support and favor of the signatories, Merkys also did not sit on his hands. The situation forming in Klaipėda at the end of the summer of 1931, testified that under certain circumstances, the governor and his supporters, nevertheless, were able to decide to use very radical actions to deal with the elements disloyal to Lithuania in the territory. Only the unambiguous warning from London about the possible consequences of the use of force stopped them from such a step. It is obvious that the radical measures directed against the territory's Germans would not have received Moscow's approval, not to mention the fact that it had to take into account the possible counter measures of Germany.

Having avoided an explosion in Klaipėda, a solution to the dispute was sought in further negotiations with the signatory countries, notes were exchanged, until

¹⁵ Klaipėdietis, Vokiečių spauda apie Klaipėdos krašto bylos likimą, *Lietuvos aidas*, July 25, 1931, p. 3.

finally Lithuania had to decide – to accept the demanded by the signatories interpretation of the Klaipėda Convention and Statute, or to reject it and at the same time transfer the dispute to the PIJC. Because neither option conformed to Lithuania's interests, Zaunius lingered, but the delaying tactics could not be used forever. In parallel, from the end of the summer of 1931 – beginning of autumn there was an attempt to normalize the relations between Lithuania and Germany, and even positive results were achieved, but on November 20 the organized by Governor Merkys “demonstration of the unemployed” in Klaipėda that almost ended with the shedding of blood, stopped the just begun process.

At the end of 1931, it became clear that the political course of Minister of Foreign Affairs Zaunius had suffered a defeat, and Lithuania ended up in a deadlock. It seemed that one more capitulation was inevitable. Only a miracle could save Lithuania and its Minister of Foreign Affairs. And it happened! After the circumstances of the secret trip to Berlin by Böttcher and several of his associates were disclosed, a new phase began in the Klaipėda case, which will be analyzed in the third part of this volume.

The next, third volume of *The History of Lithuania's Diplomacy* (with chronological range of 1933–1937), will be devoted to discussing Lithuania's relations with Poland, the mutual relations of the Baltic States, first of all with the formation of the Baltic Concord (Entente) in 1934. In this volume, the author hopes to present both the position of Lithuania on the issue of the formation of the collective security system in Eastern Europe (Eastern Pact), to bring to the reader's attention a comprehensive portrait of the new Lithuanian Minister of Foreign Affairs Stasys Lozoraitis and Lithuania's new foreign policy and national security conception prepared by him and his immediate environment. The changes in Klaipėda, the policies of Governor Jonas Navakas, and, of course, Lithuania's relations with the Soviet Union and the Third Reich will also get attention.

Santrumpos

<i>ADAP</i>	– Vokietijos užsienio reikalų ministerijos dokumentų rinkinys
<i>Auswärtiges Amt</i>	– Vokietijos užsienio reikalų ministerija
<i>AVP SSSR</i>	– Архив Внешней Политики СССР (SSRS užsienio politikos archyvas)
<i>Foreign Office</i>	– The Foreign Office (nuo 1968 m. – The Foreign and Commonwealth Office, Didžiosios Britanijos (Jungtinės Karalystės) užsienio reikalų ministerija)
<i>GFM</i>	– German Foreign Ministry (Vokietijos užsienio reikalų ministerija)
<i>LCVA</i>	– Lietuvos centrinis valstybės archyvas
<i>LNМ</i>	– Lietuvos nacionalinis muziejus
<i>MZS</i>	– Ministerstwo Spraw Zagranicznych (Lenkijos užsienio reikalų ministerija)
<i>NKID</i>	– Народный комиссариат иностранных дел СССР (SSRS užsienio reikalų liaudies komisariatas)
<i>NTTT</i>	– Nuolatinis tarptautinio teisingumo tribunolas (The Permanent Court of International Justice)
<i>PAAA</i>	– Politische Archiv Auswärtiges Amt (Vokietijos užsienio reikalų archyvas)
<i>Palazzo Chigi</i>	– Italijos užsienio reikalų ministerija B. Mussolinio laikais
<i>PRO</i>	– Public Record Office (Jungtinės Karalystės nacionalinis archyvas)
<i>Quai d’Orsay</i>	– Prancūzijos užsienio reikalų ministerija
<i>State department</i>	– U.S. Department of State (JAV valstybės departamentas)
<i>URM</i>	– Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija

Asmenvardžių rodyklė

A

Amadori Giovanni 90, 292, 293
Anysas Martynas 275
Aukštuolis Jonas 247, 248, 261, 277

B

Baldsus (Baldzius) August 176, 177
Baltrušaitis Jurgis 20, 22, 24, 25, 27, 30, 43, 44–46,
50, 58, 83, 135, 136, 144, 225, 246, 249, 336
Bartoloni Riccardo 167, 168
Basdevant Jules 244, 292, 322
von Bernstorff Albrecht 215, 243, 263
Biering Erik Andreas Mathias 172
Bistras Leonas 75
 žr. Pakalniškis A.

Bizauskas Kazys 213–215, 218, 220–222,
238–241, 243, 245, 249, 322

Borhert Endriu 177

Borhert Otto 342

Böttcher Otto 8, 14, 37, 97, 134, 174, 176–180, 183,
185, 224, 245, 254, 269, 270, 277, 278, 281, 286, 307,
308, 310, 342, 343, 362, 368

Braadland Birger 233, 234

Bratmanas-Brodovskis Stefanus 136

Briand Aristide 52, 65, 141, 230

Brindlinger Wilhelm 310

von Brockdorff-Rantzau Ulrich 334

von Broichas 94

Brüning Heinrich 38, 153, 160, 161, 184, 277

Bruvelaitis Jurgis 106

von Bülov Bernhard 21

Butigeidis 280

C

Cadogan Alexander 243

Campbell Ronald H. 289, 327

Carr Edward Hallet 232, 233, 242, 243, 305, 310

Cecil Robert 302, 303

Chamberlain Austen 170

Chinčiukas Levas Michailovičius 187, 188

Collier Laurence 150, 215, 240–243, 293, 299,
305, 309, 310, 312, 318, 319, 322, 326, 328, 330

Conradas 174

Costello John A. 49

Curtius (Kurtijus, Kurcijus) Julius 9, 18, 28,
29, 32, 35, 37, 42–47, 49–57, 65–67, 73, 79, 80, 84,
88, 89, 91, 92, 95, 96, 106, 126, 128, 130, 131, 133,
135–140, 144, 149, 151–153, 155–157, 159, 161,
181–191, 193, 194, 196–199, 202, 203, 206, 208, 228,
229, 233–235, 240, 277, 301, 331, 332, 340, 352–354,
361, 366

Č

Čarneckis Voldemaras 55, 80, 218, 220, 221,
224, 247, 249

Čičerinas Georgijus 78

D

Dailidė Pranas 108, 109, 249

Dalton Hugh 53

Didžys 174

von Dirksen Herbert 135, 160, 161, 271

Dressler Konrad 343

Drummond Eric 46, 47, 49, 52, 95, 96, 230, 352

E

Eidintas Alfonsas 167

Erich Rafael 28, 34

Escalante Diogenes 49

F

Fechneris Andrejus 215–217, 366

Fullerton Hugh Stuart 9, 99, 251, 255, 258–260,
279, 315, 316

G

- Gabrys-Paršaitis Juozas 73, 74, 79, 198–201, 226, 236, 237, 336
Gaigalaitė Aldona 55
Gailius Viktoras 94
Galvanauskas Ernestas 72–74, 79, 83, 99, 106, 107, 251, 253, 259
Gaus Friedrich Wilhelm Otto 19, 22, 49
George Lloyd David 170
Gerutis Albertas 32, 49, 242
Giedraitis Balys 261, 277, 345, 346
Gineitis Kazys 84
Glemža Jonas 249
Grabov Robert 177
Graham Ronald William 243, 244
Grandi Dino 52
Graužinis Kazys 47, 48
Grinius Kazys 7, 65, 67, 68, 79, 202, 226
Gubba Jonnes 39, 47, 174–179, 187, 192, 202

H

- Haab Otto 34
Hambro Carl Joachim 50, 52, 53, 96, 99, 128, 211
Heingartner Robert Wayne 172
Hencke Andor 51, 69, 95, 96, 120, 121, 131, 132, 140, 141, 145, 155, 327, 333, 361
Henderson Arthur 8, 31, 38, 40, 52, 54, 66, 69, 73, 74, 80, 82–85, 91, 92, 95–97, 142–145, 163, 173, 193, 196, 198–200, 203–209, 214, 251–253, 255, 256, 262–265, 269–271, 275, 277, 278, 286, 289, 294, 295, 297, 331, 353
Herbačiauskas Albinas 226
Hertel Theodor 36, 38
Hindenburg Paul 102, 187, 336
Hitler Adolf 12, 259
Hołówko Tadeusz 138

I

- Ito Nobumi 244

J

- Jankus Martynas 106

K

- Kadgiehn (Kadgynas) Otto 19, 134

- Kajeckas Juozas 273, 274

- Kalnėnas Jonas 67

- Karskis Michailas 85, 197, 215, 272, 273, 279

- Keraitis 269, 311

- Kymantaitė-Čiurlionienė Sofija 47

- Klimas Petras 7, 8, 33, 34, 42, 43, 48, 50, 55–59, 61, 62, 83, 98, 99, 110–113, 157, 158, 191, 218–222, 236, 243, 247–249, 322, 323, 336, 360

- Knatchbull-Hugessen Hughe Montgo-

mery 9, 31, 38, 40, 54, 66, 69, 80, 82–85, 91, 92, 95–97, 129, 142–145, 150, 155, 164, 165, 167–173, 180, 189–191, 203–209, 238, 244, 251–256, 260–275, 278, 279, 282, 283, 285, 286, 289–300, 305, 307, 309, 313–320, 323–331, 353, 361–363

- Knoll Roman 138

- Koch 34

- Konrad Henrich 25, 92, 192

- Krauss Joseph 174, 176–179, 184, 192

- Krestinskis Nikolajus 41–43, 54, 80, 82, 86, 90, 135

- Krivickas Domas 174, 178

L

- Laborius 255

- Lapėnas Jonas 13, 90, 91, 133, 134, 192, 249

- Lėbartas Jurgis 106

- de Leon Jose Maria Quinones 29

- Leonas Petras 236

- Liormanas Raimundas 92, 343, 344, 346, 349

- Litvinovas Maksimas 135–140, 225

- Lozoraitis Stasys 15, 248, 368

M

- Maenss Walther 13, 42–44, 52, 95, 129–131, 154, 156, 183, 249, 250, 331, 354

- Malinauskas Donatas 247, 248

- Malkin William 232, 239, 240, 243, 244, 252, 292, 305, 314, 326, 329

- Mandelstam André 111, 113, 360

- Matulaitis Vincas 81

- Meyer Richard 36, 38, 39, 47, 48, 97, 184, 185, 187, 202, 276, 277, 311, 332

- Merkis J. 137

- Merkys Antanas 9, 13, 14, 20, 25, 28, 33, 35, 39–42, 44, 47, 50–52, 55, 57–60, 66, 67, 77, 80, 81, 84, 85, 87, 92–94, 97, 101, 106, 107, 113, 115–119, 126, 129–134, 137, 146, 147, 152, 157, 158, 160, 166,

174–180, 183, 187, 190, 212, 229, 245, 246, 249–254,
256–259, 262, 269, 272, 275–277, 279–281,
286–288, 294, 295, 299, 304–312, 315, 318, 320, 323,
325, 332, 333, 339, 342–344, 348–350, 352

Mickus 174

von Moltke Hans Adolf 20, 184–187, 197

Montagu-Pollock William Horace 295, 299,
304, 309, 310, 326

Montgomery H. 150

Moraht Hans 7, 8, 17, 24, 25, 27–29, 31, 32, 34, 35,
69, 70, 121, 129, 130, 151, 154–158, 160, 172, 191,
204, 206, 261, 263, 270, 272, 276, 277, 279, 283, 292,
294, 327, 331, 334, 337–340, 349, 353, 363

Mortyš 20

Mowinckel Johan Ludwig 193–196, 198, 211

N

Natkevičius Ladas 320

Naujokas M. 174

Navakas Jonas 15, 368

von Neurath Konstantin 9, 255, 262, 263, 277

Niboyet Jean Paulin 111–113, 360

Nikžentaitis Alvydas 36–38, 97, 126

Noel-Baker Philip 240

P

Paura Audrius 321, 334

Petkevičius Tadas 191, 236

Petrauskas Cezaris 226

Petrovskis Adolfas 22, 25, 27–29, 41, 42, 50–52,
54, 80, 82, 83, 85, 86, 90, 135, 354

Pilotti Massimo 49, 244, 292

Piłsudski Józef Klemens 138, 171, 249

Plümicke Fridrich 94

Podz (Puodžius) G. 174, 179, 180, 307, 308

Politis Nikolaos 33

Pouillet Prosper 34

Preston Thomas Hildebrand 8, 9, 31, 80,
84, 85, 90, 91, 129, 155, 164–174, 180, 189–191,
203–209, 238, 244, 251–255, 258, 260–262, 264,
269–274, 278, 279, 281, 285, 286, 290–295, 300, 306,
307, 309, 312–319, 327, 331, 353, 363

R

Rabinavičius Henrikas 33, 161–163, 272, 279

Reizgys Martynas 19, 20, 51, 60, 97, 106, 134, 202

Riechert V. 311

Riffart Herman 174

Ristelhueber René 272, 273, 292, 293

Robinzonas Jokūbas 194, 195, 211, 223,
233–235, 242, 283, 365

Ruffmann Karl Heinz 101, 357

Rumbold Horace 162, 163, 207, 208, 285

Rusteika Steponas 22, 219, 250, 254, 346

S

Salvatini Mafalda 337

Savickis Jurgis 80, 247

Sawada Renzo 243

Scwientek Konrad 228, 236

Seymour Horace James 9, 173, 189, 203, 204,
213–215, 222, 239, 243, 244, 263, 273, 274, 279, 290,
292, 293, 300, 317, 323, 326–328

Senn Alfred Erich 103, 172

Sidzikauskas Vaclovas 17–22, 24, 25, 27–29,
32, 34, 35, 42, 47, 49, 52, 67, 69, 73, 81–83, 94,
103, 125–131, 135–140, 144, 148–156, 159, 160,
179–192, 197, 214, 218, 219, 236, 246, 248, 249, 253,
273–277, 284, 320, 321, 326, 327, 331, 332, 335–337,
351, 358, 360–362

Simonaitis Erdmonas 60, 61, 94, 176

Simon John 144, 323–327, 361

Sleževičius Mykolas 202

Smetona Antanas 8, 10, 13, 25, 29, 39, 42, 43, 48,
50, 52, 55–58, 61, 67–69, 79, 81, 83–86, 90, 93, 98,
99, 107, 113, 119, 131, 154, 155, 160, 164–172, 174,
190, 192, 199, 200, 212, 219, 237, 248, 254, 256, 260,
276, 281, 299, 311, 320, 321, 341, 346, 347, 352, 362,
363

Sruoga Juozas 150

Stašinskas Vladas 24, 36, 138, 140, 249, 320

Stève Z. 48

Stiklorius Jokūbas 105, 257, 258

Stimson Henry Lewis 99, 255, 258–260

Stomoniakovas Borisas 41, 42, 83, 160–162,
333, 334

Strakauskaitė Nijolė 98, 100, 355

Stresemann Gustav 53, 60, 106, 334

Szygaud (Žygaudas) Otto 174, 179, 180

Š

Šakenis Konstantinas 113, 114

Šaulinskis Vilius 106, 256

Šaulys Jurgis 80, 84, 219, 246–249, 255–257, 261,
335–341, 349

Šuišelis Mikas 174

T

Tamošaitis Izidorius 191, 192

Teschner 255

Tyrrell William 243, 244

Toepke Otto 331

Trautmann Oskar 14–152, 155, 156, 159, 160

Treviranus Gottfried 185

Trukanas Kazimieras 77, 105

Tübelis Juozas 40, 44, 45, 47, 50–52, 54, 58–63, 66,
80, 84, 86–90, 107, 113, 116, 118, 119, 121, 133, 134,
152, 154, 160, 168, 171, 212, 225, 227, 230, 231, 235,
247–249, 256, 261, 264, 265, 268, 277, 299, 311, 320,
321, 353, 354, 362

Turauskas Edvardas 235

U

Urbšys Juozas 47, 248

Ū

Ūdra J. 226

V

Vaitkevičius-Plaštakis Julius 22

Valsonokas Rudolfas 92

Voldemaras Augustinas 23, 28, 30, 32–35, 53,
57, 60, 66, 74–78, 106, 109, 122, 123, 126, 128, 144,
153, 166, 170, 200, 216, 217, 251, 334, 338, 340, 341,
361, 363

W

Werkmeister Karl 321, 334–336

Widding Erik 259

Z

Zaunius Dovas 7, 8, 10, 12–14, 18–20, 22–37,
40–63, 65–69, 73, 74, 76, 78–96, 106–160, 163, 165,
166, 169, 173, 180–183, 186–222, 224, 229–242, 244,
247, 249–254, 256–258, 260–272, 274, 275, 277–
284, 286–288, 290–305, 307, 309–318, 320–326,
331–333, 335–342, 344–354, 359–366, 368, 376

Želigowski Lucjan 23, 232

Zumeta Cesaris 49, 53, 58, 96, 352

Ž

Žalienė Eugenija 5

Žalienė Jūratė 5

Žalys Vytautas 1, 3, 4, 83, 98, 219, 225, 336, 376

Žalkauskas Karolis 68

Žilinskas Aleksandras 118

Žiugžda Robertas 52, 55, 97, 107

Žostautaitė Petronėlė 25, 98, 180, 304

Vytautas Žalys

Ža39 Lietuvos diplomatijos istorija 1925–1940 metais, Vilnius: Edukologija, 2012, 376 p.
T. II. Antroji dalis. – 2012. – 376 p. – Asmenvardžių r-klė: p. 371–375.

ISBN 978-9955-20-802-0

Lietuvos diplomatijos istorijos 1925–1940 metais antrojo tomo antroji dalis apima labai siaurą laikotarpį – nuo 1930 m. rugsėjo mėnesio iki 1931 m. gruodžio pabaigos, t. y. nuo labai netikėto Lietuvai Vokietijos sprendimo Tautų Sąjungos sesijoje palaikyti Klaipėdos seimelio skundą prieš Lietuvos Vyriausybę iki to momento, kai Lietuvos diplomatija, išbandžiusi visas turėtas galimybes (tiesiogines derybas su Vokietija, vėliau Klaipėdos reikalų svarstymą perkėlusį į valstybių signatarių sostines), galėjo konstatuoti, kad visos jos pastangos nedavė lauktų rezultatų, o užsienio reikalų ministro D. Zauniaus kursas patyrė visišką fiasko.

Knygoje nagrinėjami įvairūs Tautų Sąjungos Taryboje atsinaujinusios Klaipėdos bylos aspektai: „Ženevos kompromisas“, jį lėmusios priežastys ir pasekmės; kai kurie su Klaipėdos problema tiesiogiai susiję Lietuvos vidaus politikos aspektai; nesėkme pasibaigusios Lietuvos diplomatijos pastangos perorientuoti užsienio politiką valstybių signatarių, pirmiausia Didžiosios Britanijos, link. Pirmą kartą plačiau aprašoma ir kritinė padėtis, susidariusi Klaipėdos krašte 1931 m. vasarą, analizuojamos priežastys, dėl kurių kilo įtampa, aptariamai veiksniai, sulaukę Lietuvos Vyriausybę nuo jėgos panaudojimo. 1931 m. pabaigoje – 1932 m. sausio pradžioje Klaipėdos byloje prasidėjęs naujas etapas bus nagrinėjamas trečiojoje antrojo Lietuvos diplomatijos istorijos tomo dalyje.

Knyga paremta gausiais, anksčiau neskelbtais Lietuvos ir užsienio valstybių (Didžiosios Britanijos, Vokietijos, Rusijos, JAV) archyvuose saugomais dokumentais, ji skirta tiek akademinai bendruomenei (doktorantūros ir magistrantūros studijų studentams, mokslo darbuotojams), tiek ir plačiajai visuomenei.

UDK 327(474.5)(091)

Vytautas Žalys

Lietuvos diplomatijos istorija 1925–1940 metais

II tomas

Antroji dalis

Redaktorė *Irutė Raišutienė*

Maketuotoja *Rasa Labutienė*

Viršelio dailininkė *Dalia Raicevičiūtė*

Santrauką į anglų k. vertė *Saulius A. Girnius*

SL 605. 47 sp. l. Tir. 1000 egz. Užsak. Nr. 12-133

Išleido leidykla „Edukologija“

T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

Tel. +370 5 233 35 93, el. p. leidykla@leu.lt, www.edukologija.lt

Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Savanorių pr. 174D, LT-03153 Vilnius